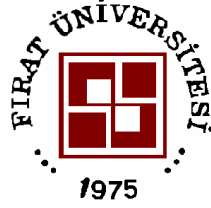

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 18

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July– 2008

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 18

Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Sibel KÜÇÜKTAĞ
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2008

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof. Dr. Ali İhsan GENCER (İstanbul)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof. Dr. Kazım YETİŞ (İstanbul)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV (Afyon Kocatepe)
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN (Fırat)
Prof. Dr. Ali GÜLER (Abant İzzet Baysal)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Fırat)
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)
Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN (Gazi)
Prof. Dr. Mualla BİLGİN AKSU (İnönü)
Prof. Dr. Suat ANAR (Yeditepe)
Prof. Dr. Altan ALPEREN (Gazi)
Prof. Dr. Ömer EROĞLU (Süleyman Demirel)
Prof. Dr. Mehmet KÜÇÜKKURT (Gazi)
Prof. Dr. Metin KARAÖRS (Erciyes)
Prof. Dr. Ş. Şule ERÇETİN (Hacettepe)
Prof. Dr. Asaf KOÇMAN (Ege)
Prof. Dr. Şengül ALTINAL ÖZERKAN (Marmara)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (Sakarya)
Prof. Dr. Ersoy AKINCI (Emekli)
Prof. Dr. Mustafa KILIÇ (İnönü)
Prof. Dr. Yasemin İNCEOĞLU (Galatasaray)
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ (Gazi)
Doç. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat)
Doç. Dr. Yasemin AKMAN (Hacettepe)
Doç. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat)
Doç. Dr. Tuğba YANPAR YELKEN (Mersin)
Doç. Dr. Muhsin HALİS (Sakarya)
Doç. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN (Gazi)
Doç. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs)
Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ (İstanbul)
Doç. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat)
Doç. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü)
Doç. Dr. Şener DEMİREL (Fırat)
Doç. Dr. Mehmet TIKICI (İnönü)
Doç. Dr. Selahattin TURAN (Osmangazi)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Murat SUNKAR, Halil GÜNEK, Cevdet CANPOLAT: Kurucaova ve Yakın Çevresinin (Malatya) Jeomorfolojisi/ <i>Geomorphology of the Kurucaova and Its Surrounding (Malatya)</i>	1
Emin TOROĞLU, Ülkü ESER ÜNALDI: Aladağlar'da (Toros Dağları) Bitki Örtüsünün Ekolojik Şartları/ <i>Ecologic Conditions of Vegetation on the Aladaglar (Taurus Mountain)</i>	23
Emre ÖZŞAHİN: Gönen Ovasında Pirinç Tarımı/ <i>Rice-Field Plantation in the Gönen Plain</i>	49
İbrahim KOPAR: Elmalı Mağarası (İspir-Erzurum)/ <i>The Elmalı Cave (İspir-Erzurum)</i>	71

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Ahmet Turan SİNAN: Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I/ <i>Notes on Concept of Idiom I</i>	91
Veysel ŞAHİN: Kurmaca Tekniği Bakımından Halide Edip Adivar'ın "Handan" Romanı/ <i>Halide Edip Adivar's Novel "Handan" in Terms of Fiction Technique</i>	99
Sabri EYİGÜN: Tschernyschewsky Als Ein Ideologisch-Engagierter Autor Und Elemente Und Struktur Des Ideologisch-Engagierten Romans "Was Tun?" (Eine Formal-Gattungsbegriffliche Untersuchung)/ <i>Chernyshevsky as an Ideological -Engaged Author and Elements and Structure of the Ideological-engaged Novel in Chernyshevskys "Novel "What Is to Be Done?"</i>	127
Hikmet KORAS: Özbek Türkçesinde <i>e-</i> ve <i>bol-</i> Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması/ <i>Auxiliary Verb of e- And bol- is Make Use of Each Other in Uzbek Turkish</i>	141

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Serdal SEVEN: Yedi - Sekiz Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin İncelenmesi/ <i>Examining Social Skills In Seven And Eight Years Old Children</i>	151
Hilal KAZU, Etem YEŞİLYURT: Öğretmenlerin Öğretim Araç-Gereçlerini Kullanım Amaçları/ <i>Teacher's Aims of Using Instructional Tools and Materials</i>	175
Cenk AKAY, Tuğba YANPAR YELKEN: İngilizce Dersinde Okuma - Yazma Becerilerinin Kazanılmasında Oluşturmacılık Temelli Sosyal Etkileşim Modelinin Etkisi/ <i>Examining The Effects of The Social Interaction Model Based on Constructivism, in Acquiring Writing - Reading Skills in English</i>	189
Zeynep YILMAZ, Mehmet MURAT: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İş Doyumları İle Örgütsel Stres Kaynakları Arasındaki İlişki/ <i>Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Stressors of Principals in Elementary Schools</i>	203
Figen KILIÇ: Kavramların Öğretiminde Kavram Analizi Yönteminin Akademik Başarıya ve Bilişsel Esnekliğe Etkisi/ <i>Effect of Concept Analysis on Academic Success and Cognitive Flexibility in Teaching Concepts</i>	223

İsa Yücel İŞGÖR, Fahri SEZER: Mesleki Olgunluk Anlayışı Kazandırmaya Yönelik Sınıf İçi Rehberlik Etkinlikleri Program Denemesi/ <i>An Experimentation Of In-Class Guidance Activities Program For Gaining Vocational Maturity Perceptiveness</i>	239
---	-----

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Esma Ülkü KAYA: İş-Ev Etkileşiminin İş Koşulları İle İlişkisi: Postacılık Hizmetinde Bir Çalışma/ <i>Relation of Work-Home Interaction to Job Conditions: A Study on Postal Service</i> ...	253
Levent GÖKDEMİR, Elif KARAMAN: Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?/ <i>Customs Union In Its Tenth Year: What Has Been Expected?, What Has Occured?</i>	277
Abdulkadir BAHARÇİÇEK: Hükümet Dışı Örgütler (NGO's) ve Demokratikleşme/ <i>Non-Governmental Organisations (NGO's) and Democratization</i>	297

İletişim / Communication

Mustafa YAĞBASAN: Kültürlerarası İletişim Bağlamında Almanya'daki Türklerin İletişimsel Ortamlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması/ <i>A Field Study OnThe Determination Of The Communicative-Atmosphere Of The Turks In Germany With Respect To The Communion Between Cultures</i>	309
Bengü Emine ÇOLAKOĞLU, Mustafa DOĞANER: Televizyon Reklâmlarına Toplumsal Cinsiyetin Yansıması: Erkek Analizi/ <i>Reflection of Social Sex in the TV Advertisements: Male Analyze</i>	333

Sosyoloji / Sociology

M. Cengiz YILDIZ: Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar/ <i>The Unchanged Marginals of City Life: Peddler and Street Vendor</i>	343
--	-----

Tarih / History

Yüksel ARSLANTAŞ: Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi/ <i>Elazığ District in Paleolithic Period</i>	367
Jülide AKYÜZ: 19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği/ <i>Population Movements of Antakya-İskenderun Region in 19th Century</i>	379
Behset KARACA: 1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri/ <i>The Yuruks in the Region of Menteshe Between 1522 and 1532</i>	403
Makale Yazım Kuralları/ Writing Instructions for Papers	441

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 1-22, ELAZIĞ-2008

KURUCAOVA VE YAKIN ÇEVRESİNİN (MALATYA) JEOMORFOLOJİSİ

Geomorphology of the Kurucuova and Its Surrounding (Malatya)

Murat SUNKAR* **Halil GÜNEK**** **Cevdet CANPOLAT*****

ÖZET

Kurucaova Türkiye'nin genç tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu Bindirmesi, Doğu Anadolu ve Sürgü fayları üzerinde yer almaktadır. İnceleme alanı kuzeyde Sürgü Fayı, güneyde Doğu Anadolu Fayı'nın zıt yönde hareketine bağlı oluşmuş "fay kamasi havzası" (Fault-wedge basin) tipinde tektono-karstik bir havzadır. Sürgü Fayı'nın sağ yanal, Doğu Anadolu Fayı'nın (DAF) sol yanal hareketi sonucu gerilme rejimi etkisinde oluşan havza, tabandaki mermerlere bağlı olarak karstlaşmaya uğramıştır. Daha sonra kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsuların getirdiği materyalle doldurularak dağ eteği ovası (Piedmont) özelliği kazanmıştır. Jeolojik ve jeomorfolojik bakımdan tam bir havzaya karşılık gelen Kurucaova, D-B doğrultusunda, 1400-1450 m yükseltilerinde, 30 km² alana sahiptir. Başlangıçta kapalı olan havza doğu ve batıdan gerçekleşen kapmalarla boşaltılmaktadır. Havzayı güneyden sınırlandıran DAF 2 km'lik bir zonla bu alandaki birimleri kesmiş olup, 500 m'lik düşey atım değerine sahiptir. Kurucaova doğusunda DAF tarafından kesilen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi bu alanda 5-10 km kadar sol yanal ötelenmiştir. Aynı zamanda Hanım Deresi'ni 750 m, Tucak ve Söğütlü derelerini 1 km sol yanal ötelemiştir. Kuzeydeki Sürgü Fayı DAF'dan farklı olarak sağ yanal atımlıdır. Üçmağara Deresi'ni 1-1,5 km sağ yanal ötelemiş olup 200-250 m'lik düşey atım değerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kurucaova, Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ), Sürgü Fayı.

ABSTRACT

Kurucaova is located on Southeast Anatolian Thrust, being one of the youngest tectonic structures of Turkey, East Anatolian and Sürgü faults. The study area being formed as a result of Sürgü Fault from the north and the opposite motion of East Anatolian Fault in the south is a tectono-karstic basin of fault-wedge basin type. As a result of tension due to dextral motion of Sürgü Fault and sinistral motion of East Anatolian Fault (EAF), karstic structures have been formed in basin depending on the metamorphic in the base. Then, it has gained a piedmont feature as being filled by the materials carried by streams coming from the east region mountainous. Kurucaova is a real basin both geologically and geomorphologically. It has 30 km² of the area with 1400-1450 m latitude in the east-west direction. The basin being closed initially has been evacuated by catches taking place from east and west. The EAF limiting the basin from south crosses the region with a 2 km of zone and has a vertical range. The Southeast Anatolian Thrust being accrossed by EAF has been sinistrally offset 750 m and 1 km the Hanım Stream, Tucak and Söğütlü streams, respectively. As different than EAF, the Sürgü Fault is dextral. This fault has dextrally offset Üçmağara Stream 1-1,5 km and has vertical range of 200-250 m.

Key Words: Kurucaova, East Anatolian Fault Zone (EAFZ), Sürgü Fault.

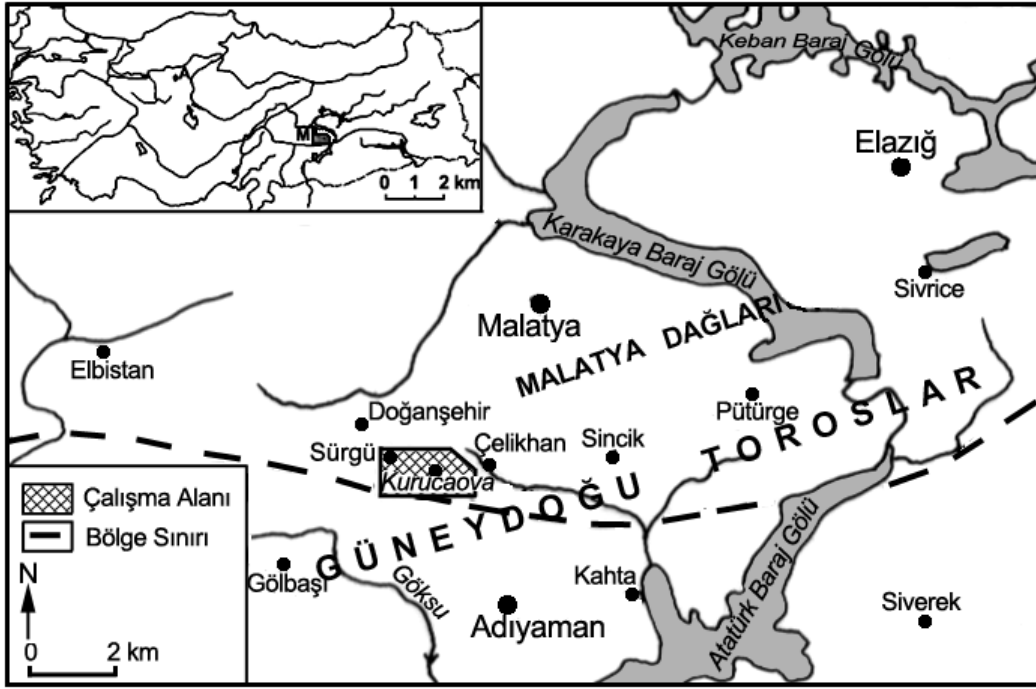
* Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, msunkar@firat.edu.tr

** Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, hgunek@firat.edu.tr

***Uzman Coğrafyacı, Elazığ İsmet Paşa İlköğretim Okulu

1. Giriş

İnceleme alanı Doğu Anadolu Bölgesinde, Yukarı Fırat Bölümü'nün Güneydoğu Toroslar Yöresi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu yöre içerisinde kuzeyde Malatya, batıda Sürgü ve doğuda Çelikhan ovaları ve bunlar içerisinde yerleşme merkezleri bulunmaktadır. Bu sınırlar içerisinde, Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan Kurucaova inceleme alanına karşılık gelmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Kurucaova ve yakın çevresinin (Malatya) lokasyon haritası

Kurucaova çevresinin genel morfolojik karakteri dağlık olmasıdır. Dağlık alanlar arasında bir depresyon alanına karşılık gelen Kurucaova: kuzeyden Bozdağ ve bu dağlık saha üzerinde yer alan Örenbaşı Tepe (2225 m) ve Gök Tepe (2288 m), güneyden ise doğudan batıya doğru Ulubaba Tepesi (2533 m), Tucak Tepe (2146 m) ve Keklikuçuran Tepe (1811 m), batıdan Kale Tepe (1537 m) ve Kocadağ Tepe (1482 m) ile sınırlandırılmıştır. Doğuda Çelikhan Ovası'ndan Aran Dere Boğazı, batıda ise Sürgü Ovası'ndan Elmadağ Tepe (1377 m) yakınlarında farklı yapıdaki diğer bir eşik saha ile ayrılmaktadır.

Kurucaova, Güneydoğu Toroslar üzerinde yükseltisi 2000 m'yi geçen dağlık alanlar arasında, doğuda Çelikhan, batıda Sürgü ovaları arasında bir tektono-karstik depresyon alanına karşılık gelmektedir. Bu depresyon alanı, Türkiye'nin genç tektonik yapılarından Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) ve Güneydoğu Anadolu Bindirmesi

üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle Kurucaova'nın oluşum ve şekillenmesinde bu iki yapı ile birlikte havza kuzeyinde Sürgü Fayı etkili olmuştur. Pliyosen'de etkinleşen sol yanal atımlı DAF (Arpat ve Şaroğlu, 1972: 47) ve sağ yanal atımlı Sürgü Fayı birbirinin tersi yönde hareket ederek havzanın açılmasını sağlamıştır. Bu hareketi sonucunda D-B doğrultusunda, fay kaması havzası (Fault wedge basin) tipinde oluşan havza, tabandaki Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı kalkerlerin varlığına bağlı olarak karstlaşmaya uğramıştır. Pliyo-Kuvaterner'de, kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsular tarafından doldurularak piedmont özelliği kazanmıştır. Kuvaterner'de ise doğu ve batıdan gerçekleşen kapılmalarla yarılmıştır. Ortalama 1400-1450 m yükseltilerinde yer alan Kurucaova, kuzeydeki dağlık saha ile arasında 800-1000 m, güneydeki dağlık alanlar ile arasında 1000 m'den fazla nisbi yükselti farkına sahiptir. Çok kısa mesafelerde görülen bu yükselti farkı faylanmaya bağlı oluşmuş ve eğim değerlerinin yüksek olmasına neden olmuştur.

Kurucaova, hidroğrafik bakımdan bir havza özelliği göstermeyip batı bölümünün suları Kuruçay, Bileli ve Soğütlü dereleri tarafından drene edilip, Sürgü Çayı'nı oluşturmaktadır. Doğu bölümünün suları Kasımlar yakınında toplanarak Aran Dere ile Çelikhhan Ovası'na oradan da Reçep Çayı'na ulaşmaktadır. Böylece iki farklı akarsu tarafından derene edilen havza aynı zamanda iki farklı akarsuyun kaynak alanını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; tektonizmanın yoğun olduğu böyle bir sahada yer alan Kurucaova ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerini ve ovanın oluşumunu ortaya koymaktır¹.

2. Yapısal Özellikler

İnceleme alanı Güneydoğu Toroslar orojenik kuşağı üzerinde yer aldığı için bu kuşağın yapısal özelliklerini göstermektedir. Aşınımına karşı farklı dirençlerdeki kayaçların bulunduğu sahada bu yapılar kıvrımlı, bindirme ve faylı yapılardan oluşup yer şekillerinin oluşumunda birinci derecede etkili olmuştur.

İnceleme alanında temeli Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı Pütürge-Malatya Metamorfileri oluşturmaktadır (Şekil 2). Kurucaova kuzeyi ve batısındaki dağlık alanların yapısını oluşturan Malatya Metamorfileri, Perincek (1979) tarafından alt ve üst üye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Birimin alt üyesi Permo-Karbonifer yaşlı dolomitik

¹ Bu çalışma; Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail YALÇINLAR Anısına) 29-30 Eylül 2005'de sunulan çalışmanın bir bölümünü kapsamaktadır.

mermer ve şistlerden, üst üyesi ise mermer ve kristalize kireçtaşlarından oluşmaktadır. Şistlerin ortalama kalınlığı 200 m, üst üyeyi oluşturan kristalize kalkerlerin kalınlığı 800-1000 m olup, genellikle masif, tabana doğru gri, koyu gri, tavana doğru sarı, beyaz renklindedir. Alt üye mermerlerle olan geçişi nedeniyle Permo-Karbonifer, üst üye içerisinde alınan örneklerle (*Cirvanella v.s*) göre Permiyen yaşı verilmiştir. Yöredeki metamorfizmler bir takım dilimlere oluşturacak şekilde Alt Miyosen sonrasında otokton birimler üzerine itilmiştir (Perinçek, 1979: 127; Yılmaz, 1999: 104). Malatya Metamorfizmi Üst Kretase'de metamorfizmaya uğramış, Üst Kretase-Alt Miyosen'de diğer masiflerden ayrılmıştır (Önal ve Gözübol, 1992). Metamorfizmlerin üst üyesine karşılık gelen kristalize kalkerler aşınımına karşı dirençli olduklarından yüksek alanları oluşturmuştur. Buna karşı kimyasal erimeye bağlı olarak Bozdağ üzerinde karstik şekiller oluşmuştur.

Pliyo-Kuvaterner yaşlı flüviyo-limnik çökellerden oluşan birim Kurucaova havza tabanında doğu ve batıda yüzeylenmektedir. İnce kum, mil ve kil boyutundaki malzemeden oluşan birim doğuda Aran Dere, batıda Söğütlü Dere tarafından yarılmıştır. Ortalama 50 m kalınlığında doğu ve batıda sınırlı alanlarda görülen birim kapalı havza ortamında çökelmiş limnik ve akarsu oluşuklarına karşılık gelmektedir. Doğuda Aran Dere Boğazı yakınlarında vadi içinde ince siyah bantların varlığı çok sığ göl ortamını göstermiştir.

Kuvaterner yaşlı birimler; Kurucaova ve çevresindeki uvala ve polye tabanlarında alüvyonlardan, ova tabanına geçişte eteklerde ise birikinti yelpazelerinden oluşmaktadır.

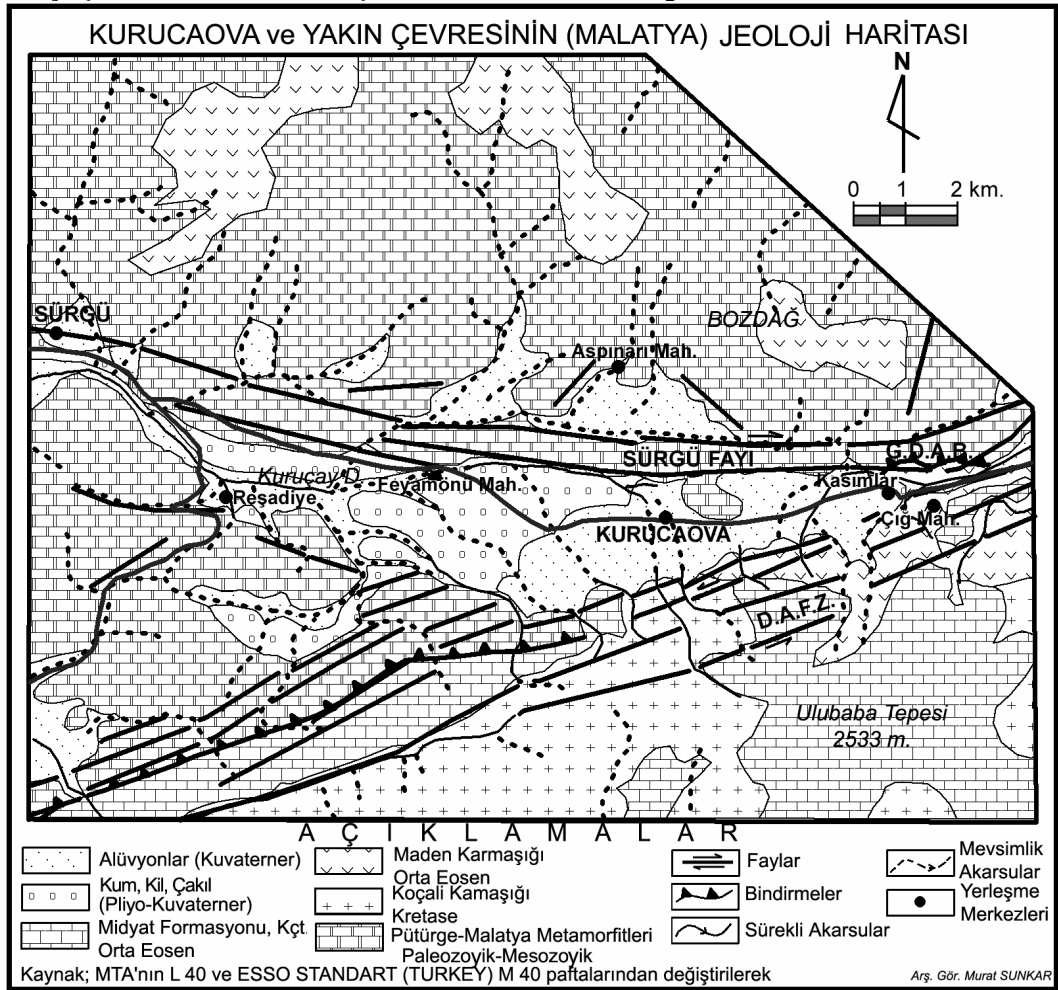
Yöredeki kıvrımlar ve bindirmeler Alt-Orta Miyosen'de Anadolu Arap levhasının Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı boyunca çarpışması sonucu oluşmuştur (Şengör, 1980: 3). İnceleme alanında görülen Malatya Metamorfizmi'nin Maden Karmaşığı üzerine bindirmesi geç Alpin evrede Alt-Orta Miyosen'de gerçekleşmiş ve Neotektonik dönemde masifler ve Maden Karmaşığı kendi içerisinde sıkışmaya bağlı olarak ekaylanmıştır (Perinçek, 1979: 133).

İnceleme alanında en önemli yapısal unsur doğuda Bulam Çayı ve Çelikhan Ovası güneyinden gelip, Kurucaova güneyinden geçen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi'dir. Bu kuşak, Toroslar ile Kenar kıvrımlarını birbirinden ayırmaktadır. Doğuda, Aran Dere Vadisi'nde görülen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi, bu alanda DAF tarafından kesilerek batıya atılmıştır (Foto 5). Bu alandan sonra, Güneybatıda Keklikuçuran Tepe (1811 m) yakınlarında görülmeye başlayan Güneydoğu Anadolu Bindirmesi DAF tarafında yaklaşık 5-10 km arasında sol yanal ötelenmiştir. Bu değer aynı zamanda DAF'ın bu alandaki atımına karşılık gelmektedir (Şekil 3).

Mesozoyik yaşlı gabro, serpantin, kumtaşı ve şeylerden oluşan Koçalı Karmaşığı

(Perinçek, 1979: 133) Kurucaova güneydoğusunda Ulubaba Tepesi doğu ve batısında yüzylemektedir.

Bozdağ güneyinde ve Sürgü Fayı kuzeyinde Maden Karmaşığı metamorfik napların altında tektonik pencerelerde ortaya çıkmaktadır. Kurucaova doğusunda Çelikhana Ovası'na geçişte metamorfitler altında, Kurucaova güneyinde Üst Kretase yaşlı ofiyolitik kayalar üzerinde görülmektedir. Maden Karmaşığı; çamurtaşları proklastitlerle ardalanmalı ve lav akıntıları, aglomera, lapilli ve tüfler, kiltası, kumtaşı, radyolarit, kireçtaşı ve kuvarsitlerden oluşmaktadır (Karaman ve diğ., 1993:9; Yılmaz, 1999:103).

Şekil 2: Kurucaova ve yakın çevresinin (Malatya) jeoloji haritası

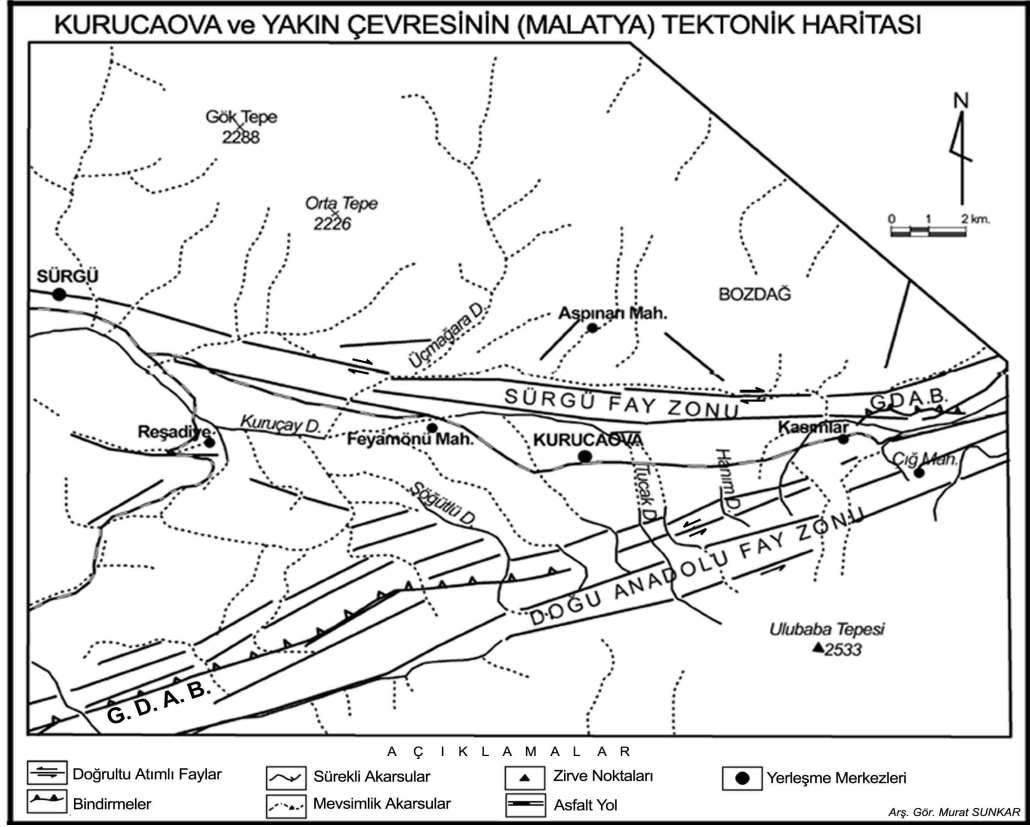
Ulubaba Tepesi çevresinde masif, gri renkli dolomitik kireçtaşlarından oluşan Orta Eosen yaşlı Midyat Formasyonu Koçali ve Maden karmaşığı üzerine uyumsuz gelmektedir (Perinçek, 1979). Ulubaba Tepesi kuzeyi ve Çığ Mahallesi çevresinde

Midyat Formasyonu'nun yüzelediği alanlarda dolinler gelişmiştir.

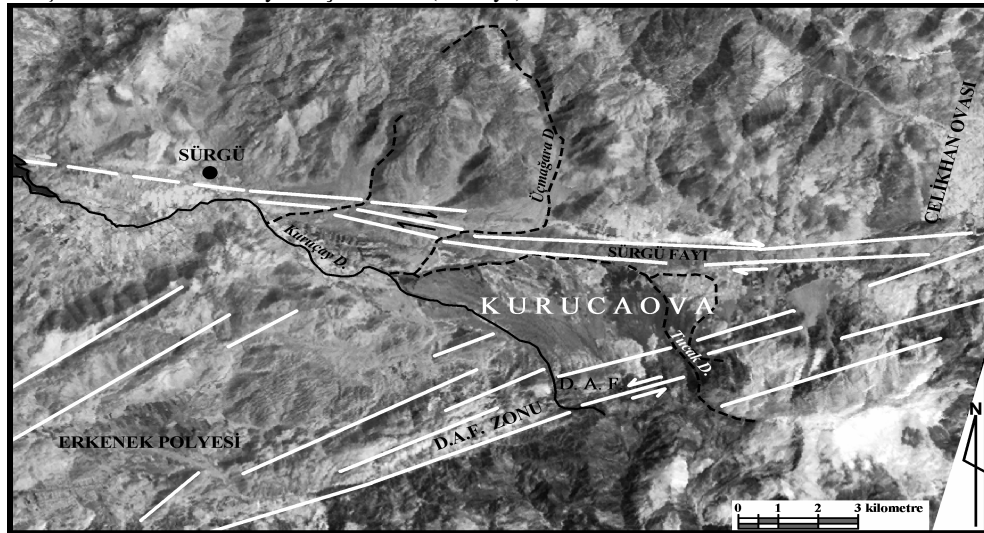
Diğer önemli yapısal unsurlar ise kuzeyde Sürgü Fayı, güneyde Doğu Anadolu Fay Zonu'dur (Şekil 3, 4). Havzayı güneyden sınırlandıran DAFZ'nu 2-10 km genişliğinde bir zon boyunca birden fazla kırık sisteminden oluşmaktadır. Kurucaova güneyinde KD-GB doğrultusunda uzanan ana fay Özdemir ve Sunkar (2002: 30) tarafından Kara Dere Fayı olarak adlandırılmıştır. Havza güneyinde Kara Dere Vadisi'nin yerleştiği bu fay KD-GB doğrultusunda, 20 km uzunluğundadır.

Havzayı kuzeyden sınırlandıran diğer önemli yapısal unsur Sürgü Fayı'dır. Sürgü Fayı, daha önceki çalışmalarda (Perinçek, 1979: 140; Perinçek ve Kozlu, 1983: 182; Perinçek ve diğ., 1987: 93; Yılmaz, 1999; 97; İmamoğlu ve Gökten, 1996: 177 ve Westaway, 2004: 224) DAF'ın bir kolu olduğu ve sol yanal atımlı olduğu belirtilmiştir. Perinçek ve Kozlu (1983) Afşin-Elbistan-Doğanşehir yöresinde yapmış oldukları çalışmalarda Sürgü Fayı'nı sol yanal olarak haritalamış ve Gölbaşı Havzası'nda DAF Zonu'ndaki 33 km'lik kaymayı Sürgü Fayı'nın hareketine bağlamışlardır. Perinçek ve diğ., (1987), Perinçek (1979)'e atfen Sürgü Fayı'nın Çelikhani yöresinde DAF'dan ayrıldığını belirtmişlerdir. Bu çalışmalardan sonra, Yılmaz (1999), İmamoğlu ve Gökten (1996), Westaway (2004) yöre ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarda Perinçek ve diğerlerini (1987) kaynak göstererek Sürgü Fayı'nı sol yanal atımlı haritalamış ve buna göre değerlendirme yapmışlardır. Ancak tarafımızdan yapılan uydu görüntüleri incelemeleri ve Kurucaova yakın çevresindeki arazi gözlemlerine göre DAF'dan farklı olarak sağ yanal atım özelliği tespit edilmiştir (Şekil 4). Kuzeydeki dereleri farklı değerlerde sağ yanal ötelemiş olan Sürgü Fayı 1 km'lik zon içinde 200-250 m'lik düşey atım değerine sahiptir.

Sürgü Fayı daha önce yapılan çalışmalarda belirtilenin aksine sağ yanal atımlı olup DAF'dan bağımsız gelişmiştir. MTA'nın Türkiye Diri Fay Haritası'nda (Şaroğlu ve diğ.,1992) Bingöl-Karakoçan Fay Zonu ve Sudüğünü Fay zonlarında gösterilen sağ yanal atıma paralel bir doğrultu gösterip bu faylar gibi sağ yanal atımlı bağımsız bir fay zonedir.

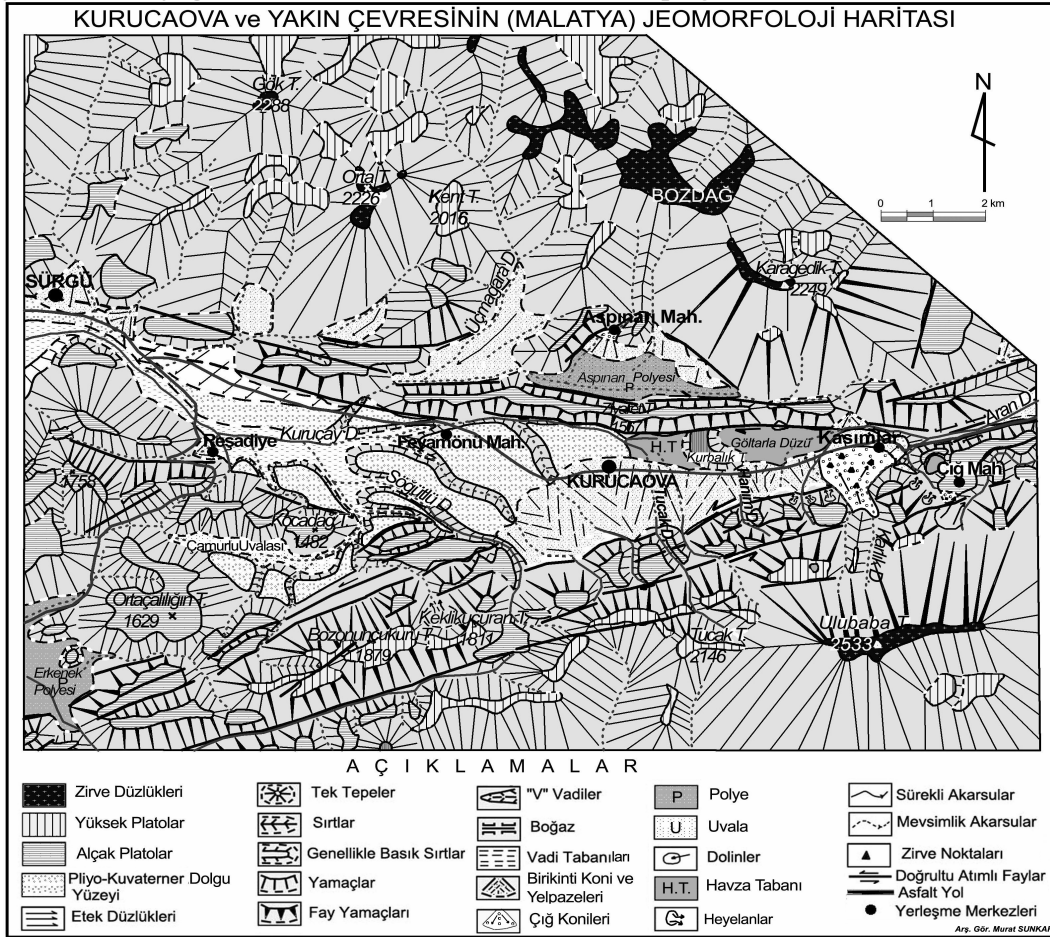
Şekil 3: Kurucaova ve yakın çevresinin (Malatya) tektonik haritası

Şekil 4: Kurucaova ve yakın çevresinin (Malatya) uydu görüntüsü giydirilmiş sayısal yükselti modeli
(Kaynak: Lansat TM 2000, 174-034, 22.06.2000)

3. Jeomorfolojik Özellikler

İnceleme alanı, Güneydoğu Toroslar'ın batı bölümünde, dağlık alanlar arasında, D-B doğrultusunda uzamakta olup, en yüksek noktasını Ulubaba Tepesi (2533 m) oluşturmaktadır. Kuzeyde Bozdağ, Örenbaşı Tepe (2226 m) ve Gök Tepe (2288 m), güneyden doğudan batıya doğru Tucak Tepe (2146 m) ve Keklikuçuran Tepe (1811 m) diğer önemli yüksek zirveleri oluşturmaktadır. Bu dağlar arasında Kurucaova, DAF ve Sürgü Fayı'nın hareketine bağlı oluşmuş "fay kaması havzası" (Fault wedge basin) tipinde tektono-karstik bir havzadır. Ortalama 1400-1450 m yükseltilerinde, D-B doğrultusunda 30 km²'lik alana sahiptir. Havza tabanı ile zirveler arasında belli yükseltilerde yoğunlaşan düzlükler akarsular tarafından parçalanmıştır (Şekil 5).

Şekil 5: Kurucaova ve yakın çevresinin (Malatya) jeomorfoloji haritası

İnceleme alanında dağlık alanlar, platolar, vadiler ve havza tabanından oluşan ana jeomorfolojik birimler, Doğu Anadolu ve Sürgü Fay zonlarına bağlı yapısal şekiller ile

karstik şekiller bulunmaktadır.

3.1. Dağlık Alanlar

Kurucaova çevresinde Güneydoğu Toroslar'a ait dağ kuşakları KD-GB doğrultusunda uzamakta olup, zirvelerde yükselti 2000 m'nin üstüne çıkmaktadır. Dağlık alanların yapısını oluşturan kristalize kireçtaşı ve kalkerler, ofiyolit ve volkano-sedimanter kayalara göre aşınma karşı daha dirençli alanlardır. Tektonik konum ve aşınma karşı olan dirençleri nedeniyle mermer ve kireçtaşlarının yayılış alanları yüksek alanları, vadilerde ise yüksek kornişler oluşturmuştur. DAF ve Sürgü Fayı bu alanda yapıları kesmiş ve fay hatlarına akarsular sübsekant olarak yerleşmiştir.

Havzanın kuzeyinde Bozdağ KD-GB doğrultusunda uzamakta olup yükselti batıdan doğuya doğru artmaktadır. Kuzeyde dağlık alanların yapısı Pütürge-Malatya metamorfitlelerinden oluşmaktadır. Metamorfitlelerin altında volkano-sedimanter kayalar tektonik pencerelerde gözlenmektedir. Kuzeydeki dağlık alanlar Üçmagara, Şaşkaya ve Buğday dereleri tarafından 200-300 m kadar yarılmıştır. Dağın güney yamaçları birbirinden bağımsız Sürgü Fay Zonu içerisinde yer alan iki fay tarafından parçalanmış olup, bu faylar arasında kalan bölümü ise dağın genel uzanışından farklı olarak, D-B doğrultusunda havzayı kuzeyden boydan boya sınırlandıran uzun bir sırt oluşturmuştur. Faya bağlı olarak, sırt ile dağlık saha arasında 3,5 km² alana sahip Aspınarı Polyesi gelişmiştir. Bu alanda faylanma kartlaşmayı canlandırmış ve yönlendirmiştir. Bu dağlık saha üzerinde 2100 m'den yüksek düzlükler zirve düzlüklerine, 1800-2100 m yükselteleri arasında kalan düzlükler yüksek aşınım düzlüklerine, 1400-1800 m yükselteleri arasında kalan düzlükler alçak aşınım düzlüklerine karşılık gelmektedir. Zirve düzlükleri hariç diğer düzlükler üzerinde karstik şekillerden dolinler bulunmaktadır.

Kurucaova'yı güneyden sınırlandıran dağlık alanlar KD-GB doğrultusunda uzamakta olup ortalama yükseltisi 2000 m'nin üzerindedir. Güneydeki dağlık alanlar DAF tarafından kesilerek adeta merdiven basamağı görünümü kazanmıştır. Güneydeki dağlık alanın yapısını Ulubaba Tepesi çevresinde Eosen yaşlı Midyat Formasyonu, doğuda Karlık Tepeleri Koçali Karmaşığı'ndan, daha batıda Keklikuçuran (1811 m) ve Bozonunçukuru (1879 m) tepelerinin yapısı Midyat Kireçtaşları'ndan oluşmaktadır. DAF'ın etkisine bağlı olarak birimler parçalanmış birbirine göre yer değiştirmiştir. Güneyde en yüksek alanı oluşturan Ulubaba Tepesi yamaçlarında eğim ortalama % 40'ı geçmektedir. Bu değer havzada % 1-3, havza tabanında birikinti konilerinin kök kısımlarında % 3-15 arasındadır. Fay diklileri ve eski heyelanların kopma yamaçlarında eğim değerleri % 60'lara ulaşmaktadır. Yamaçların faylarla parçalanmış olması, ofiyolit

ve marnların su alarak instabil hale geçmesi heyelan ve çığ için elverişli şartlar oluşturmuştur. Yörede doğal bitki örtüsünün tahribine bağlı olarak gerideki ofiyolitler ve çamurtaşları aşınımına karşı dirençsiz olduklarından bu alandaki dereler büyük koniler oluşturmuşlardır. Karlık Dere'nin oluşturduğu koni üzerine son yıllarda meydana gelen çığ olayı sonucu kaba malzeme hatta Eosen yaşlı kireçtaşlarına ait bloklar gelmiştir. Ulubaba Tepesi batısında Koçali Karmaşığı'na ait birimler faylarla parçalanmış ve aşınımına karşı dirençsiz olduklarından bu alandan kaynaklanan dereler Kurucaova'da en büyük yelpazeleri oluşturmuştur. Oluşan bu yelpazeler 1960 'lı yıllardan sonra kurulan Kurucaova yerleşmesini tehdit etmektedir.

Kurucaova güneybatısında metamorfitlelerden oluşan ve yükseltisi ortalama 1500 m olan tepelerle Erkenek Polyesi'nden ayrılmaktadır. Bu tepeler, yapının faylarla parçalanması sonucu oluşmuş birer büyük sırtlara karşılık gelmektedir. Kurucaova güneybatısında bu tepeler arasında fay ve karstlaşmanın etkisine bağlı olarak 3 km²'lik alana sahip Çamurlu Uvalası oluşmuştur.

Dağlık alanlar Eosen'den günümüze kadar olan dönem içerisinde sürekli aşınım alanı olmuş, özellikle Miyosen'den sonra şiddetli tektonik hareketlerle yükselip, faylarla parçalanarak eğimlenmişlerdir. Bu dağlık alanlar üzerinde belli yükseltilerde yoğunlaşan aşınım düzlükleri çalışma alanında plato alanlarının oluşturmaktadır. Sıkışma ve bindirmeye bağlı olarak dağlık alanlar yükselirken bunların arasındaki alanlar birer havza olarak belirmiştir.

3.2. Platolar

Yörenin dağlık, yüksek eğimli ve akarsular tarafından derin bir şekilde yarılmasına bağlı olarak plato alanları çok dar alanlarda görülmüştür. Plato alanları tektonik hareketlerle dönemler halinde Orta Eosen'den Kuvaterner'e kadar sürekli yükselmiş ve aşındırılmıştır. Dar alanlı olan bu aşınım yüzeyleri tektoniğin etkisi ile birbirine göre yer değiştirmiş olduğundan yüzeylerin ayrımında yaş verilmemiştir. Belli yükselti basamaklarında yoğunlaşan düzlükler esas alınarak yükseltilerine göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre; 2100 m'den yüksek düzlükler zirve düzlüklerine, 1800-2100 m yükseltileri arasındaki düzlükler yüksek plato alanlarına, 1400-1800 m yükseltileri arasındaki düzlükler alçak plato alanlarına karşılık gelmektedir (Şekil 5).

Zirve düzlükleri inceleme alanında Bozdağ ve Ulubaba Tepesi çevresinde görülmüştür. Bozdağ çevresinde nisbeten geniş alanlı olan zirve düzlükleri Ulubaba Tepesi çevresinde oldukça dar alanlıdır.

Yüksek platolar inceleme alanında Kurucaova kuzeyinde Bozdağ üzerinde 1800-

2100 m yükselteleri arasında oldukça geniş alanlıdır. Bu yüzeyler havzaya doğru eğimli olup karstik yapıya bağlı olarak üzerinde dolinler gelişmiştir. Kurucaova güneyinde bu düzlükler faylarla parçalanmış, birbirlerine göre yükselti kazanmışlardır. Karlık, Keklikuçuran ve Bozonunçukuru tepeleri üzerinde geniş alan kaplayan yüksek aşınım düzlükleri (Yüksek plato) üzerinde karstlaşmaya bağlı olarak dolinler oluşmuştur. Bu düzlüklerde de yüzey eğimi havzaya doğrudur.

Alçak platolar (1400-1800 m) çalışma alanını batıdan sınırlandıran tepeler üzerinde en geniş alanlı olarak görülmektedir. Bu alanın dışında kuzey ve güneyde faylarla fazla parçalanmış olduklarından parçalı omuz düzlükleri halinde görülmüştür. Kurucaova ile Aspınarı Polyesi'ni birbirinden ayıran ve Sürgü Fayı'na bağlı oluşan sırt, Kurucaova batısında Kocadağ Tepe (1482m) ve Çamurlu Uvalası ile Erkenek Polyesi arasında bulunan Ortaçalılığın Tepe (1629 m) alçak plato alanlarına karşılık gelmektedir.

3.3. Vadiler

İnceleme alanında boğazlar, "V" vadiler, asimetrik, sübsekant ve konsekant vadiler bulunmaktadır. Yörede akarsu ağının gelişimi litolojiye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Sentripedal drenaj ağının görüldüğü Kurucaova'da metamorfitleerin yüzeyleme alanlarında akarsular seyrek ofiyolitlerin görüldüğü alanlarda sık dokuludur. Ayrıca, akarsuların kuruluş ve gelişiminde yapıyı kesen faylar belirleyici olmuştur. Dağlık alanlardan kaynaklanan akarsular Kurucaova güneyinde birleştikten sonra iki farklı akarsuyla havzayı terk etmektedir. Kaynağını güneydoğudaki Ulubaba Tepesi'nden alan akarsular doğuda Kasımlar yakınlarında birleşerek Aran Dere Boğazı ile Çelikhhan Ovası'na oradan da Recep Çayı'na göndermektedir. Bu boğaza yerleşen Aran Dere sübsekant bir yapıdadır. Fay hattına yerleşen Aran Dere yamaçlarında görülen alçak aşınım düzlükleri Çelikhhan Ovası'na doğru eğilimlenmiş ve faylarla yükselmiştir. Bu nedenle boğaz antesadant bir özellik göstermektedir (Özdemir ve Sunkar, 2002: 42).

Kuzeyde Malatya Metamorfitleeri'ni kesen vadiler geçirimli yapıya bağlı olarak "V" vadi görünümünde ve yüksek kornişlerden oluşmaktadır. Kurucaova'yı kuzeyden sınırlandıran sırt ile Pliyo-Kuvaterner yaşlı flüviyo-limnik çökellerin kantağına yerleşen Kuruçay Vadisi sübsekant bir özelliktedir. Havzanın son dönemde yükselmesine bağlı olarak dolguları yaran bu vadi yamaçlarında yarılanın etkisiyle 3 ve 5 m sekileri oluşmuştur (Foto 1). Kuzeydeki dağlık alandan havzaya inen Üçmağara ve Şaşkaya dereleri Sürgü Fayı tarafından sağ yanal olarak ötelenmişlerdir. Aynı zamanda bu akarsular tarafından oluşturulan konilerde sağ yanal harekete bağlı olarak sağa doğru uzamışlardır.

Foto 1: Kurucaova kuzeyinde Feyamönü Mahallesi yakınında Kurucaova'nın kapılması sonucu Kuruçay Vadisi'nde vadi tabanından 3 ve 5m yüksekte oluşan yelpaze sekileri

Güneydeki akarsuların tamamına yakını konsekant bir yapıda olup bu alanı kat eden akarsular DAF tarafından sol yanal olarak ötelenmiştir. Kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsular Kurucaova batısında Kuruçay'ı, Kurucaova doğusunda ise Aran Dere'yi oluşturmuştur. Güneybatıda kaynağını Çamurlu Uvalası'ndan alan dere havzaya bağlandığı alanda boğaz oluşturmuştur. Batıda zayıf direnç hatlarına yerleşen Reşadiye, Mollakadinin ve Bağırşağın dereleri sübsekant bir yapıya sahiptir. Kuzey ve güneydeki bu akarsu vadilerinin tamamı genç oluşumlu olup, havzada geniş tabanlı vadi özelliğindedir. Dağlık alandan havzaya indikleri alanda akarsu vadilerini dikine kesen faylara bağlı olarak sert dirsekler oluşmuştur.

3.4. Kurucaova (Havza Tabanı)

Doğuya doğru daralan batıya doğru ise genişleyen adeta bir kamanın uç kısmına benzer bir şekil alan Kurucaova; kuzeyden Bozdağ ve bu dağlık saha üzerinde yer alan Örenbaşı Tepe (2225 m) ve Gök Tepe (2288 m), güneyden ise doğudan batıya doğru Ulubaba Tepesi (2533 m), Tucak Tepe (2146 m) ve Keklikuçuran Tepe (1811 m), batıdan Kale Tepe (1537 m) ve Kocadağ Tepe (1482 m) arasında 1400-1450 m yükseltilerinde, güneybatıdaki Çamurlu Uvalası ile birlikte toplam 30 km² alana sahiptir (Foto 2). Doğuda Çelikhana Ovası'ndan Aran Dere Boğazı, batıda Sürgü Ovası'ndan farklı yapıdaki bir eşik saha ile ayrılmaktadır.

Foto 2: Kurucaova'yı güneyden sınırlandıran sol yanal atımlı DAF, kuzeyden sınırlandıran Sürgü Fayı, Kurucaova yerleşmesini tehit eden Tucak Dere ve yelpazesi ile fay kaması havzası (Fault wedge basin) tipinde oluşan Kurucaova'nın genel görünümü

Bu sınırlar içerisinde Kurucaova; kuzeyde sağ yanal Sürgü Fayı, güneyde sol yanal atımlı DAF'nın hareketine bağlı oluşmuş "fay kaması havzası" (Fault wedge basin) tipinde *tektono-karstik* bir havzaya karşılık gelmektedir. Ingersol'e göre (1988) fay kaması havzaları (Fault wedge basin); düşük eğimli bükülme alanlarında bir veya iki kenarın yükselmesi sonucu arada kalan havzanın bir blok olarak alçalması ve çevredeki bloklardan birinin ileri taşınmasının engellendiği alanlara karşılık gelmektedir. Doğruyu atımlı fay tektoniği içerisinde yer alan bu tip havzalara, DAFZ'u üzerinde yer alan Gölbaşı Depresyonu (İmamoğlu ve Gökten, 1996) ve KAFZ'u üzerinde yer alan Şuşehri Havzası (Koçyiğit, 1989) örnek olarak verilebilir. İnceleme alanı kuzey ve güneyinde zıt yönde hareket den bu faylara bağlı olarak gerilen bölge fay doğrultuları boyunca alçalmıştır. Bu alçalma sonrasında temeli oluşturan metamorfitle karstlaşmaya uğramıştır. Havza tabanının karstlaşma sonucu oluştuğu Kurbalık Tepeleri doğusunda Göltaarla Düzü mevkinde açık bir şekilde görülmektedir (Foto 3). Havza genelinde görülmekte olan Pliyo-Kuvaterner dolguları bu alanda gözlenmemiştir. Göltaarla Düzü mevkinde dolguların yerini ana kayaya bağlı oluşan kırmızımsı kahverengi topraklar almaktadır. Kuzeyde ve güneyde yüksek dağlık alanlarla sınırlandırılan havza, D-B doğrultusunda oluk şeklindedir. Bu oluğun kuzeyi DAF'dan farklı olarak D-B doğrultusunda Sürgü Fayı, güneyi ise KD-GB doğrultusunda DAF tarafından sınırlandırılmıştır. DAF'dan farklı yönde hareket eden Sürgü Fayı'nın doğuda engellenmesi sonucu havza daralmaktadır. Buna karşı batıda ise fayların birbirinden uzaklaşması sonucu havza genişlemiştir (Şekil 4). Havza oluşumundan sonra Pliyo-Kuvaterner'de kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsular tarafından doldurularak piedmont özelliği kazanmıştır (Canpolat, 2001; Günek ve diğ., 2005). Başlangıçta kapalı olan havza doğu ve batıdan gerçekleşen kapmalarla dış drenaja bağlanmıştır. Güneyden kuzeye % 3 eğimli olan havza kapılma sonucu 10-20 m kadar

yanılmıştır.

Kurucaova'nın doğu bölümünü oluşturan Pazılı Yazısı asıl Kurucaova'dan alüviyal eşikle ayrılmaktadır. Pazılı Yazısı, Çelikhan Ovası'ndan da alçak düzlüklerle ayrılmaktadır. Tektonik hareketlerle yükselmiş ve çarpılmış olan bu eşik saha Kuvaterner'de Aran Dere tarafından yarılarak Çelikhan-Bulam Çayı Havzası'na bağlanmıştır. Tektonik bakımdan Kurucaova'ya ait olan Pazılı Yazısı hidrografik olarak Çelikhan'a bağlıdır. Çelikhan Ovası (1250-1350 m), Kurucaova'ya (1400-1450 m) göre daha alçak olduğundan Bulam Çayı'nın kolu olan Aran Dere Pazılı Yazısı'nı kapmıştır.

Kurucaova kuzeyinin fay sırtı ile sınırlandırılması ve bu alanda karstik yapıya bağlı olarak dağlık alanlardan ovaya doğru akan sular hem az malzeme getirmekte hem de taşınan malzeme tabana ulaşmamaktadır. Bu nedenle havza kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsular tarafından doldurulmuştur. Bu alanda en büyük yelpazeler Kurucaova yerleşmesini de tehdit eden Tucak ve Söğütlü derelerinin oluşturduğu yelpazelerdir. Yelpazelerin büyük olması bu alandaki litolojik yapının aşınma karşı dirençsiz olmasına bağlıdır. Kök kısımlarında kaba, eteklere doğru ince malzemeden oluşan yelpazeler Kurucaova yerleşmesine kadar uzamaktadır. Kurucaova yakınlarında altta daha ince malzemeden oluşan eski yelpaze üzerine kısmen kaba malzemeden oluşan alüvyonların gelmesi gençleşmeyi göstermektedir.

Doğuda kaynağını Ulubaba Tepesi'nden alan Karlık Dere'nin oluşturduğu koni sahadaki diğer konilerden oluşum itibarıyla ayrılmaktadır. Koniye oluşturan malzemede belli bir derecelenme olmayıp kaba ve ince malzeme birbirine girmiş ve hatta iri bloklar koninin etek kesimlerine kadar ulaşmıştır. Çığ konisi özelliği gösteren bu oluşuma bağlı olarak inceleme alanında 1,2 km²'lik alana sahip bir "çığ konisi" (İzbırak, 1979: 346) oluşmuştur (Foto 3).

Karlık Dere Vadisi dışında Doğuda Çelikhan güneyi ve Kurucaova kuzeyinde Aspınarı yerleşmesinin bulunduğu alanlarda çığ sonucu çığ konileri oluşmuştur. Çığ Mahallesi'nde 1956 yılının kış mevsiminde yaşanan çığla bir kişi, 1960'da Aspınarı Mahallesi'nin olduğu alanda yaşanan çığla iki kişi hayatını kaybetmiştir.

Havzanın suları farklı iki akarsu tarafından drene edilmektedir. Doğuda Pazılı Yazısı çevresinin suları Aran Dere, batı bölümünün suları ise Kuruçay ile havza dışına boşalmaktadır. Dağlık alanlardan havza tabanına doğru akarsular konsekant, havza tabanında kuzeyde Sürgü Fay Zonu'na yerleşen akarsular sübsekant bir yapıdadır.

Havzanın kuzey ve batısındaki dağlık alanların yapısını kalınlığı 800-1000 m'yi bulan Permo-karbonifer yaşlı mermerler, güneyi ise Kretase yaşlı ofiyolit, Eosen yaşlı kalker ve karmaşık yapılar oluşturmaktadır. Bu yapılar arasından yoğun tektonik

hareketler sonucu havza tabanına karşılık gelen Kurucaova çökmüş olup güneyden gelen malzeme ile doldurulmuştur.

Kurucaova ile çevresindeki dağlık alanlar arasında 1-2 km'lik bir mesafede yükselti farkı 1000 m'yi geçmektedir. Havza çevresinde dağlık alanlarda en genç birimlerin Eosen yaşlı olması bu alanların Eosen'den günümüze dönemler halinde yükselip sürekli aşınım alanı olduğunu göstermiştir. Özellikle Miyosen'den sonra tektonik hareketlerle dağlık alanlar yükselmiş ve faylarla parçalanmıştır. Dağlık alanları parçalayan bu faylar aşınmayı kolaylaştırmıştır.

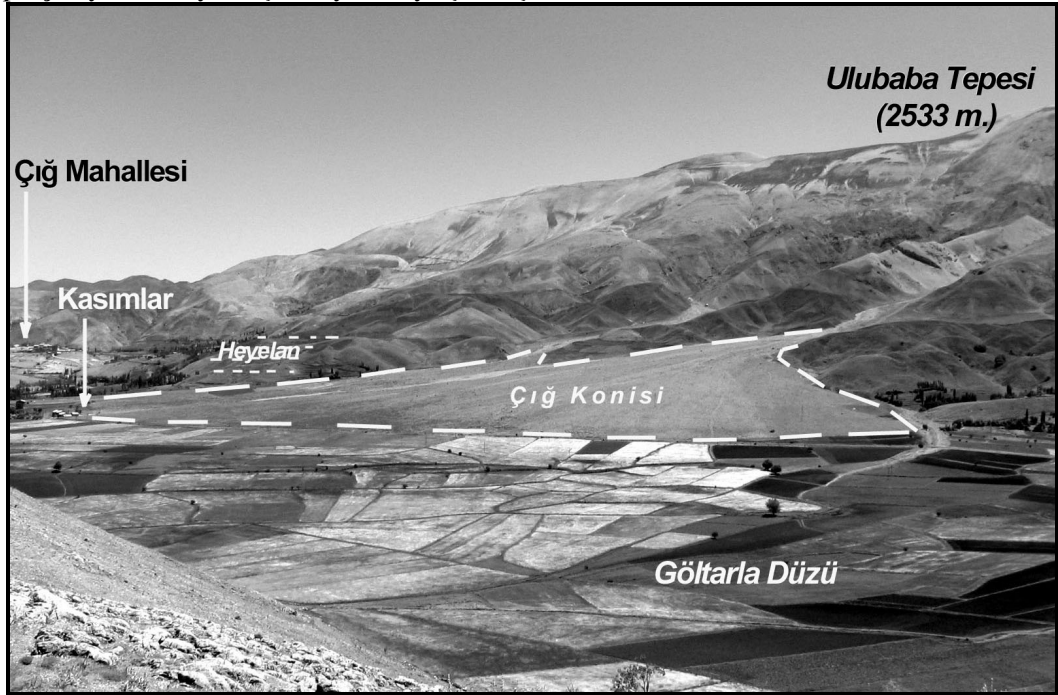

Foto 3: Kurucaova güneydoğusunda Ulubaba Tepesi kuzey yamaçlarında Karlık Dere Vadisi'nin ovaya açıldığı alanda çığ sonucu oluşan çığ konisi, çığ tehdidi altında olan Çiğ ve Kasımlar mahalleleri ve havza tabanında karstlaşmanın olduğu Göltarla Düzü

Kurucaova yerleşmesinin doğu ve batısında görülen Pliyo-Kuvaterner yaşlı dolgular havzayı kapayan akarsular tarafından 10-20 m kadar yarılmıştır. Bu yarıma sonucu boşaltılmakta olan havza dolguları tabanda parçalı geniş düzlükler halindedir. Taban suyu kullanılarak sulanan bu düzlükler verimli tarım alanlarını oluşturmuş olup yöre ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

3.5. Karstik Şekiller

Kurucaova tabandaki mermerlerin karstlaşması sonucu oluştuğu için bir tektono-

karstik havzadır. Havza kuzeyi ve batısında yapıyı oluşturan mermerlerin karstlaşmasına bağlı olarak dolin, uvala ve polyeler gelişmiştir. Karstlaşmanın gelişiminde tektonizma etkili olmuş ve karstik şekiller tektonik hatlar boyunca daha hızlı gelişerek büyümüşlerdir. Havza batısında Çamurlu Uvalası DAF'ın hareketine bağlı şekillenmiş olup 3 km²'lik alanı ile fay doğrultusunda uzamaktadır. Kurucaova kuzeyinde Sürgü Fayı üzerinde oluşan Aspinarı Polyesi ise 3,5 km²'lik alana sahiptir (Foto 4). Kuzeyde Bozdağ ve çevresindeki düzlüklerde kristalize kalkerlerin karstlaşmasına bağlı olarak 50 m derinliğinde, çapları 100-300 m'yi bulan dolinler bulunmaktadır. Güneyde ise dolinler sınırlı alanlarda tektonik hatlar boyunca gelişmiştir. Havza doğusunda Çığ Mahallesi yakınında 50 m derinliğinde 150-300 m çapındaki dolin bu oluşumun en güzel örneğidir (Foto 5).

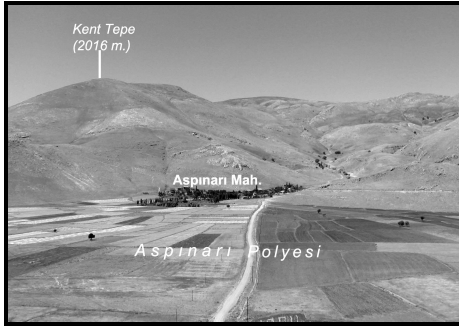

Foto 4: Kurucaova kuzeyinde Aspinarı Polyesi

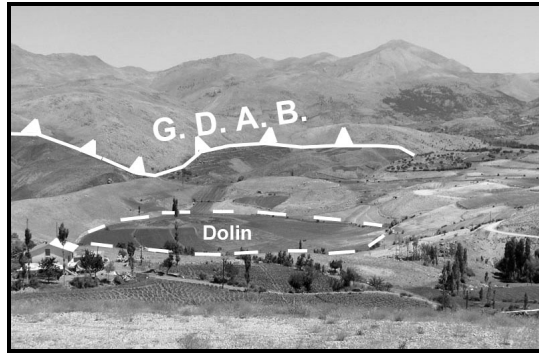

Foto 5: Kurucaova doğusunda Aran Dere Vadisi'nde görülen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi ve Çığ Mahallesi kuzeyinde DAF üzerinde oluşan dolinler

3.6. Doğu Anadolu Fayı'nın Jeomorfolojik Birimlere Yansıması

DAF Kurucaova güneyinde KD-GB doğrultusunda 2 km'lik bir zonda iki farklı ana kol halinde uzamaktadır. Doğuda Aran Dere Vadisi'nde görülen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi bu alandan güneybatıda Keklikuçuran Tepesi'ne (1811 m) kadar DAF tarafından kesilmiş ve batıya atılmıştır (Şekil 2, 3, 4). Keklikuçuran Tepe'den sonra tekrar görülmekte olup Erkenek güneyinden Gölbaşına geçmektedir. Doğuda Aran Dere ile Keklikuçuran Tepe arasındaki ötelenme dikkate alındığında bu alanda DAF 10 km'lik sol yanal ötelenmiştir. Ulubaba Tepesi (2533 m) ve Keklikuçuran Tepe arasında Midyat Kireçtaşları'nın yer değiştirmesi esas alındığında DAF Kurucaova güneyinde 5 km'lik sol yanal atıma sahiptir.

Kurucaova doğusunda, Pazılı Yazısı altında görülen Pliyosen yaşlı çökellerin varlığı ve fay boyunca oluşan havzalarda Pliyosen'den daha yaşlı çökellerin birikmemiş

olması, Üst Miyosen havzalarının ise DAF'na bağlı oluşmamış olması, DAF'ın Pliyosen'de ortaya çıktığını göstermektedir (Arpat ve Şaroğlu, 1972: 47; Özdemir, 1996: 201; Bozkurt, 2001: 7). DAF Kurucaova doğusunda havzaya girip KD-GB doğrultusunda havzayı güneyden sınırlandırmaktadır (Şekil 3). Doğuda daralan zon güneybatıya doğru açılarak devamlılığını sürdürmektedir. Havza tabanı ile Ulubaba Tepesi kuzey yamaçlarında en yüksek basamak arasında ortalama 500 m'lik yükselti farkı bulunmaktadır. Bu değer DAF'ın en yüksek düşey atım değerine karşılık gelmektedir. Güneybatıya doğru Kuzukıran Tepe ile havza tabanı arasında 300 m'lik düşey atım değeri tespit edilmiştir. Bu alanda Koçalı Karmaşığı içerisindeki birimler düşey faylanmaya bağlı olarak birbirine göre yer değiştirmişlerdir.

Kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan bütün akarsular bu alanda farklı değerlerde sol yanal ötelenmişlerdir. DAF, havza güneyindeki Hanım Deresi'ni 750 m, Tucak ve Söğütlü derelerini 1 km sol yanal ötelemiştir. Doğuda Aran Dere yan kollarının DAF tarafından dikine kesilmesine bağlı olarak belli dirsekler oluşturmuştur.

Havza güneyinde fay dikliklerine karşılık gelen yamaçlar boyunca doğuda Çığ Mahallesi güneyinde ve Ulubaba Tepesi güney yamaçları boyunca çığ, heyelen ve kaya düşmeleri gibi kütle hareketleri yaşanmaktadır (Foto 3, 6). Doğuda Körtarla ve Şihgilin mahalleleri çığ ve kütle hareketlerine bağlı olarak terkedilmiştir. Çığ Mahallesi güneyinde tam tersi olarak heyelan kütleleri üzerine yazlık meskenler yapılmaktadır. Güneybatıda Bozonunçukuru Tepesi kuzey yamaçlarında faya bağlı olarak çok büyük alanlı kütle hareketleri yaşanmaktadır (Foto 7).

Foto 6: Kurucaova güneyinde fay yamaçları boyunca görülen kaya çığları

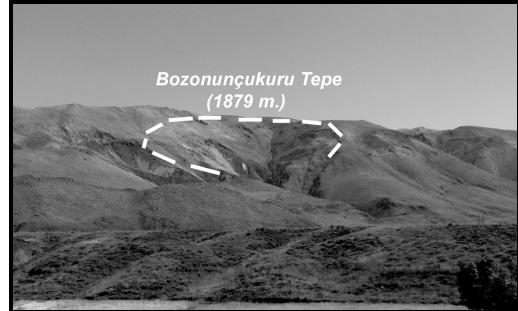

Foto 7: DAF'a bağlı olarak Kurucaova güneybatısında Bozonunçukuru Tepesi kuzey yamacında oluşan heyelan

Kurucaova güneyindeki dağlık alanları kesen DAF'a bağlı olmuş fay diklikleri boyunca ofiyolitler üzerine gelen kalker blokları yamaç boyunca kayarak kaya çığlarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Kurucaova güneyinde Ulubaba Tepesi ile Keklikuçuran Tepe arasında kalan kuzey yamaçlar kaya çığlarının en yoğun görüldüğü alana karşılık

gelmektedir (Foto 6).

3.7. Sürgü Fayı'nın Jeomorfolojik Birimlere Yansıması

Sürgü Fayı, Kurucaova'yı güneyden sınırlandırmakta olup doğuda Çığ Mahallesi yakınında DAF'la kesişmektedir. Bu ilişkinin dışında DAF'ın bir kolu olmayıp aksine bu faydan farklı bir yanal atıma sahiptir. Bölgede yapılmış olan daha önceki çalışmalarda Sürgü Fayı sol yanal atımlı haritalanmış ve DAF'ın bir kolu olarak kabul edilmiştir (Perinçek, 1979: 140; Perinçek ve Kozlu, 1983: 182; Perinçek ve diğ., 1987: 93; İmamoğlu ve Gökten, 1996: 177 ve Westaway, 2004: 224). Westaway ve Arger (1996) Gölbaşı Havzası'nda DAF zonunda 33 km'lik kaymayı Sürgü Fayı'nın hareketine bağlanmış ve Sürgü Fayı'nın Göksu Fayı'ndan ayrılıp Çelikhan yakınlarına kadar uzadığı belirtilmiştir. Kandil yakınlarında Ceyhan Nehri Sürgü Fayı'na paralel olarak ortalama 8 km aktıktan sonra bu hattı geçmektedir. Westaway (2004), Perinçek ve Kozlu'nun (1983) aynı alanı 2 km olarak gösterdiği ve bunun bir rastlantı olduğu sol yanal ötelenme olmadığını belirtmiştir. Ancak Perinçek ve Kozlu'nun (1983) aynı çalışmasında ikinci haritada Derbent yakınlarında eski ters faylanmaya bağlı olarak ortalama 4 km'lik sol yanal ötelenmenin olduğu ve bunun bu fay için şimdilik elde edilebilecek en önemli kayma miktarı olduğunu belirtmiştir. Sözü edilen bu çalışma alanı inceleme alanı dışında kalmakla birlikte Westaway (2004) doğrudan Perinçek ve Kozlu'nun (1983) çalışmalarına atfen bu atım değerine ulaşmıştır.

Bölgeye ait uydu görüntülerinin incelenmesi ve Kurucaova çevresinde yapmış olduğumuz arazi çalışmalarına neticesine Sürgü Fayı'nın DAF'dan farklı olarak sağ yanal atım gösterdiği tespit edilmiştir. Kurucaova kuzeyinde D-B doğrultusunda olan Sürgü Fayı tek hattan oluşmayıp birbirine paralel birden fazla faydan oluşan bir zon şeklinde uzamaktadır. Kurucaova kuzeyinde akarsular ve bu akarsuların oluşturduğu konilerde sağ yanal ötelenmeler tespit edilmiştir (Şekil 4). Sürgü ile Çelikhan ovaları arasında kalan Kurucaova kuzeyindeki yamaçlardan havzaya inen akarsular farklı değerlerde sağ yanal ötelenmiştir. Bunlardan Üçmağara Deresi'nde 1-1,5 km'lik sağ yanal ötelenme tespit edilmiştir (Şekil 3, 4). Sürgü Fayı kuzeyde Bozdağ'ın yamaçlarını parçalayarak bu alanda fay doğrultusunda uzanan fay sırtlarını (Basınç sırtları) oluşturmuştur. Kurucaova ile Aspınarı Polyesi arasında bu sırt yaklaşık 12 km uzunluğundadır. Sırtın yamaçları ile daha gerideki yamaçlar fay dikliğine karşılık gelip, eğim değeri % 40'dan fazladır. Sürgü Fayı, bu alanda kaynağını kuzeydeki dağlık alanlardan alan akarsuları sağ yanal ötelemiştir. Aynı zamanda bu akarsuların oluşturduğu konilerin sağ yanal ötelenmesi başka ifadeyle batıya doğru uzamış olmaları fayın daha önceden belirtilen sol yanal

atımın tersine sağ yanal atımlı olup, DAF'dan bağımsız gelişmiş bir fay zonu olduğunu göstermektedir.

Sürgü Fayı tarafından parçalanmış Bozdağ'ın güney yamaçlarında fay doğrultusunda karstik şekiller gelişmiştir. Böylece bu hat üzerinde Aspınarı Polyesi oluşmuştur. Bu alandaki karstik şekillerin fay doğrultusunda uzaması karstlaşmanın gelişiminde Sürgü Fayı'nın etkisini ortaya koymaktadır. Sonuçta Sürgü Fayı, DAF'ın bir parçası olmayıp DAF'dan farklı olarak D-B doğrultusunda, sağ yanal atımlı, 200-250 m düşey atımlı ve Kurucaova kuzeyinde 1-1,5 km genişliğinde bir zonla ikincil bir faydır.

4. Sonuç ve Öneriler

Güneydoğu Toroslar'ı oluşturan dağlık alanlar arasında yer alan Kurucaova ve çevresinin genel morfolojik karakteri dağlık olmasıdır. Bu dağlık alanlar arasında bir depresyon alanına karşılık gelen Kurucaova kuzeyde Sürgü Fayı, güneyde DAF tarafından sınırlanmıştır. Bu sınırlar içerisinde Kurucaova, DAF'ın sol yanal, Sürgü Fayı'nın sağ yanal hareketine bağlı olarak gerilme rejimi etkisinde fay kaması havzası (Fault wedge basin) tipinde oluşmuş bir havzadır. Havza oluşumundan sonra tabandaki metamorfitlelere bağlı olarak önce karstlaşmaya uğramış daha sonra ise kaynağını güneydeki dağlık alanlardan alan akarsuların getirdiği malzeme ile dolarak dağ eteği ovası (Piedmont) özelliği kazanmıştır. Bütün bu oluşum özelliklerine göre Kurucaova 1400-1450 m yükseltileri arasında 30 km² alana sahip tektono-karstik bir ovaya karşılık gelmektedir. Başlangıçta kapalı olan havza doğu ve batıdan gerçekleşen kapılmalarla dış drenaja açılmıştır.

Kuzey ve güneyde dağlık alanlar üzerinde 2100 m'den sonra görülen düzlükler zirve düzlüklerine, 1800-2100 m yükseltiler arasındaki düzlükler yüksek aşınım (Yüksek plato) düzlüklerine ve 1400-1800 m yükseltileri arasındaki düzlükler alçak aşınım düzlüklerine (Alçak plato) karşılık gelmektedir.

Kurucaova doğusunda DAF tarafından kesilen Güneydoğu Anadolu Bindirmesi 5-10 km arasında değişen değerlerde batıya atılmıştır. Kurucaova güneyinde dağlık alanları kesen DAF 2 km'lik bir zonda birden fazla kırık sisteminden oluşmaktadır. Ulubaba Tepesi güneyinde fay zonu boyunca en yüksek atım değeri olan 500 m'lik düşey atım değeri tespit edilmiştir. Aynı zamanda Kuvaterner'de gençleşen DAF güneyde Hanın Deresi'ni 750 m, Tucak ve Karlık derelerini 1 km sol yanal ötelemiştir. Fay zonu boyunca karstlaşma etkisi sonucunda büyük dolinler oluşmuştur.

Farklı olarak sağ yanal atım göstermektedir. Bozdağ yamaçlarında 200-250 m'lik düşey atım değeri gösteren Sürgü Fayı gençleşmesine bağlı olarak Üçmağara Deresi'ni 1-

1,5 km sağ yanal ötelemiştir. Ayrıca kuzeyde Sürgü Fayı'na bağlı olarak sağa doğru uzanmış sırtlar ve birikinti konileri oluşmuştur. Bozdağ'ın güney yamaçlarını kesen fay Kurucaova kuzeyinde 12 km uzunluğunda balıksırtı tepelerini (Basınç sırtı) oluşturmuştur. Fay karstlaşmayı yönlendirmiş olup zon üzerinde çok sayıda dolin ve Aspınarı Polyesi oluşmuştur.

İnceleme alanı tektonik bakımdan oldukça hareketli olan DAF ve Sürgü Fayı üzerinde yer aldığı için deprem riski çok yüksektir. Nitekim geçmişte yaşanan depremlerden büyük zarar gören yöre halkı gelecekte olması muhtemel depremlerden etkilenmemek için depreme karşı dayanıklı meskenler yapmalıdır.

İnceleme alanının bu jeomorfolojik özelliklerine bağlı olarak Ulubaba Tepesi güney yamaçları boyunca çığ ve heyelanlar yaşanmaktadır. Çığ, Aspınarı ve Kasımlar (Eski Körtarla) mahalleleri çığların yoğun görüldüğü alanlardır. Kurucaova'da çığ ve heyelan üzerinde iklim ve litolojinin etkisi büyük olsa da asıl etki dağlık alanları kesen fayların oluşturduğu yüksek eğimli yamaçlara bağlıdır.

İnceleme alanındaki en büyük yerleşmeyi oluşturan Kurucaova dere yatağına kurulmuş olduğundan sel riski altındadır. Çığ, Kasımlar (Eski Körtarla) ve Aspınarı mahalleleri çığ tehdidi, Kasımlar ve Aspınarı aynı zamanda sel riski altındadır. İnceleme alanında yerleşmelerin büyük bölümü birden fazla doğal risk altında bulunmaktadır. Bu nedenle havzada çığ ve sel riski olmayan, deprem riski en az olan Kurucaova doğusunda Kurbalık Tepeleri yerleşme açısından en elverişli alandır.

KAYNAKÇA

ARPAT, E., ve ŞAROĞLU, F., 1972, "Doğu Anadolu Fayı İle İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 78, s: 44-50 Ankara.

BOZKURT, E., 2001, "Neotectonics of Turkey-a synthesis", *Geodinamica Acta* 14, 3-30

CANPOLAT, C., 2001, "Sürgü Ovası-Kurucaova (Malatya) Depresyonu ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış)*, Elazığ.

GÜNEK, H., SUNKAR, M, ve CANPOLAT, C., 2005, "Kurucaova ve Yakın Çevresinin (Malatya) Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi", *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü ve Türk Coğrafya Kurumu, s: 213-223, İstanbul.

INGERSOLL, R., V., 1988, "Tectonics of Sedimentary basins", *Geological Society of America Buletin*, Vol: 100, pp: 1704-1719.

İMAMOĞLU, Ş. M, ve GÖKTEN, E., 1996, "Doğu Anadolu fay zonu Gölbaşı kesimi neotektonik özellikleri ve Gölbaşı-Saray fay kaması havzası", *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bülteni*, Sayı: II, s: 176-184, Ankara.

İZBIRAK. R., 1979, *Jeomorfoloji Analitik ve Umumi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 127.

KARAMAN, T., ASLAN, F., BAKIRHAN, B., POYRAZ, N., ALAN, İ., KADINKIZ, G., KILINÇ, F., ve YILMAZ, H., 1993, *Malatya, Doğanşehir, Çelikhan Dolaylarının Jeolojisi*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu (Yayınlanmamış) No: 479.

KOÇYİĞİT, A., 1989, "Suşehri basin: an active "fault-wedge basin" on the North Anatolian Fault Zone, Turkey", *Tectonophysics*, Vol: 167, Num:1, page: 203-204.

ÖNAL, M, ve GÖZÜBOL, A. M, 1992, "Malatya Metamorfitleri Üstündeki Örtü Birimlerinin Stratiğrafisi, Yaşı, Sedimanter Fasiyesleri, Depolanma Ortamları ve Tektonik Evrimi", *T.P.J.D. Bülteni*, C: 4, S: 1, s: 119-127 Ankara.

ÖZDEMİR, M A., 1996, "Doğu Anadolu Fay Zonunun Sincik (Adıyaman) İle Hazar Gölü (Elazığ) Arasındaki Jeomorfolojik Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 1, s: 191-217 Elazığ.

ÖZDEMİR, M A., ve SUNKAR, M, 2002, "Çelikhan Ovası (Adıyaman) ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 1, s: 25-47 Elazığ

PERİNÇEK, D., 1979, "Geological Investigation Of The Çelikhan-Sincik- Koçali Area (Adıyaman Provins)", *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Mecmuası*, Seri: B s: 127-147.

PERİNÇEK, D., GÜNAY, Y., ve KOZLU, H., 1987, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu

Bölgesindeki Yanal Atımlı Faylarla İle İlgili Yeni Gözlemler”, *Türkiye 7. Petrol Kongresi*.

PERİNÇEK, D., ve KOZLU, H., 1983, “Stratigraphy and structural relations of the units in the Afşin Elbistan-Doğuşehir region (Eastearntaurus)”, *International Symposium 26-29 September*, 1983 Ankara Turkey.

ŞAROĞLU, F., EMRE, Ö., ve KUŞÇU, İ., 1992, *Türkiye Diri Fay Haritası*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi Başkanlığı, Ankara.

ŞENGÖR, A. M C., 1980, *Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları*, Türkiye Jeoloji Kurumu Konferanslar serisi, No: 2.

WESTAWAY, R., 2004, “Kinematic consistency between the Dead Sea Fault Zone and the Neogene and Quaternary left-lateral faulting in SE Turkey”, *Tectonophysics*, 391, 203-204.

WESTAWAY, R., ARGER, J., 1996, “The Gölbaşı Basin Southeastern Turkey: A Complex Discontinuity in a Major Strike-slip Fault Zone”, *Journal of the Geological Society*, Vol: 153, Num: 5 page: 729-743 London.

YILMAZ, H., 1999, “Doğu Toroslar'da Sürgü (Doğuşehir-Malatya) Çevresinin Jeolojisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, Seri A-Yerbilimleri Cilt: 16, Sayı:1, s: 95-106 Sivas.

Lansat TM 2000, 174-034, 22.06.2000 Tarihli Uydu Görüntüsü

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 23-48, ELAZIĞ-2008

ALADAĞLAR'DA (TOROS DAĞLARI) BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN EKOLOJİK ŞARTLARI

Ecologic Conditions of Vegetation on the Aladaglar (Taurus Mountain)

Emin TOROĞLU

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.*

Ülkü ESER ÜNALDI

*Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü.*

ÖZET

Orta Toroslar içerisinde yer alan Aladağlar'da Akdeniz, İran-Turan ve Avrupa-Sibirya fitocoğrafya bölgelerine ait bitki türleri ile orman, çalı ve ot formasyonları bulunmaktadır. Alanda bitki örtüsünü etkileyen şartlar, iklim, rölyef, toprak, hidrografik özellikler ve biyotik faktörlerdir. Bu faktörlerden iklim, rölyef, toprak ve hidrografik özellikler, sahanın tür ve formasyon açısından zengin bir bitki örtüsüne sahip olmasına yol açmıştır. Ancak her ne kadar bu dört faktör bir bütün olarak bitki örtüsünü şekillendirmişse de, bitki tür ve kompozisyonunu zenginleştiren en önemli faktör iklimdir. Rölyef, iklim üzerine yaptığı dolaylı etkiyle önem kazanırken, toprak ve hidrografik özellikler, daha çok yöresel etkilerde bulunmaktadır. Biyotik faktörler ise, bu dört faktörün belirlediği tür ve topluluklar üzerinde, ne yazık ki daha çok olumsuz bir etkiye sahiptir ve özellikle insanlar orman formasyonunu yüzyıllardan beri tahrip etmektedir. Yine insan tahriplerinin, toprak erozyonuna yol açması da, ekolojik şartlarda degradasyonel değişikliklere neden olan bir diğer olumsuz etkidir.

Anahtar Kelimeler: Aladağlar, bitki örtüsü, coğrafi şartlar.

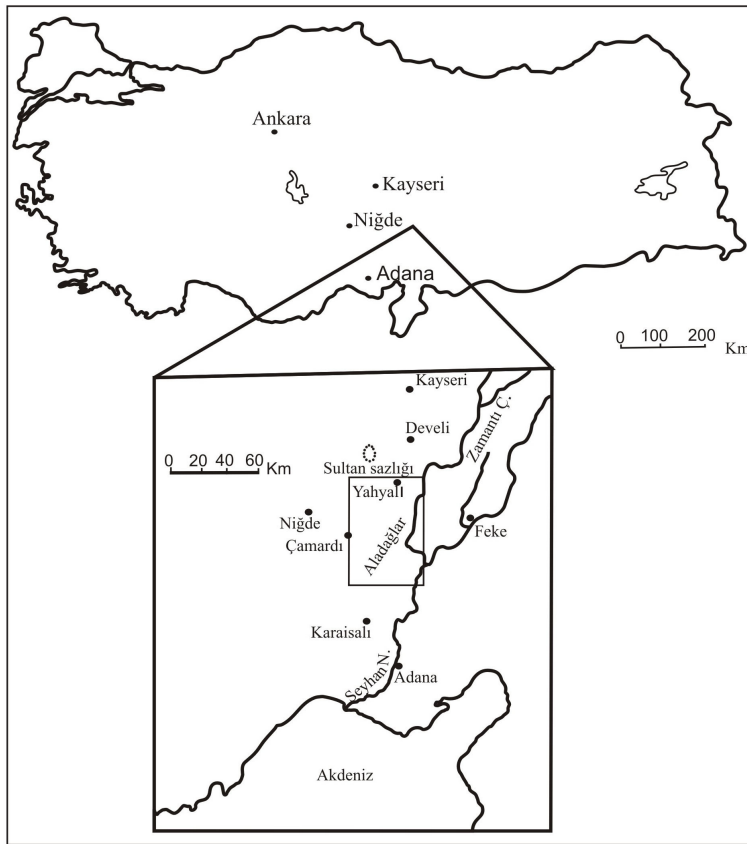
ABSTRACT

Vegetation of Aladaglar which is part of the middle Taurus Mountain system includes Mediterranean, Iran-Turan and Europe-Siberia floristic regions vegetation types such as forest, shrub and grassland formations. Several environmental conditions such as climate, relief (topography), soil, hydrographic and biotic factors have a significant impact on vegetation development. These factors have lead to develop rich and strong vegetation formations. However climate is the main factor that determines rich biodiversity in the study area. Topography makes difference by helping climate conditions; on the other hand soil and hydrography have local impact on vegetation growth. Biotic factors have negative impact on vegetation. Especially human beings have been destroying the vegetation formations since several hundred years. Because of human degrading, erosion, have become one of the main problem in the study area.

Key Words: Aladaglar, vegetation, geographical condition.

GİRİŞ

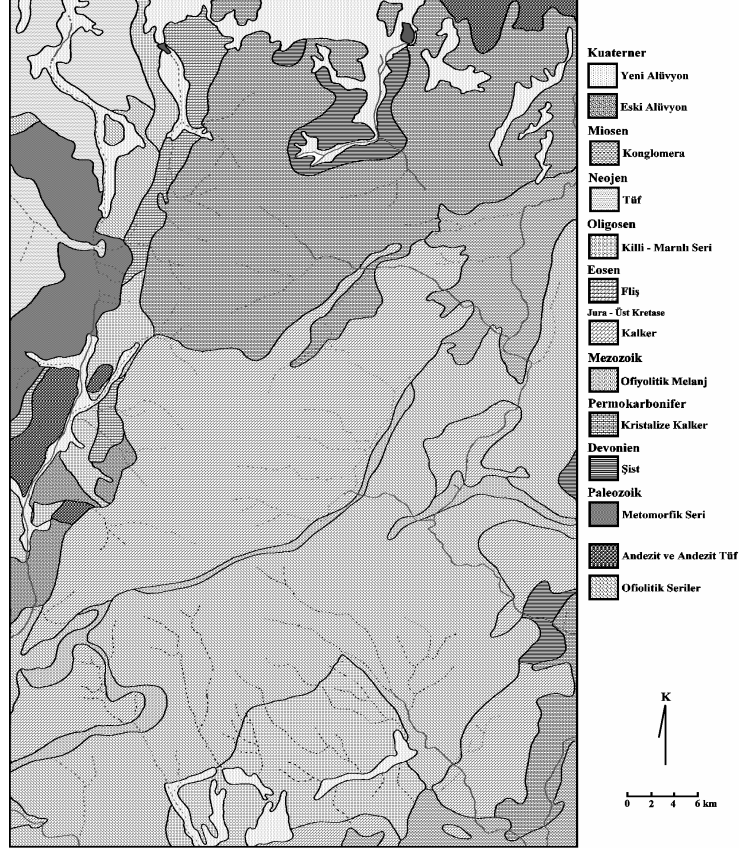
Aladağlar, Toros Sistemi içerisinde Orta Toroslarda bulunmaktadır (Şekil. 1). Alanının doğu sınırını, Zamantı Çayı, batı sınırını Ecemiş Koridoru, güney sınırını, Karsantı Havzası'nın güneyinde yer alan Kale Dağı ve Karanfil Dağı, kuzey sınırını ise, Develi Ovası oluşturmaktadır. Aladağlar kütleli, Tekir grabeni ya da Ecemiş koridoru ile batıdaki Bolkar dağlarından; Zamantı çayı vadisi ile de doğuda Tahtalı dağlarından ayrılmaktadır.

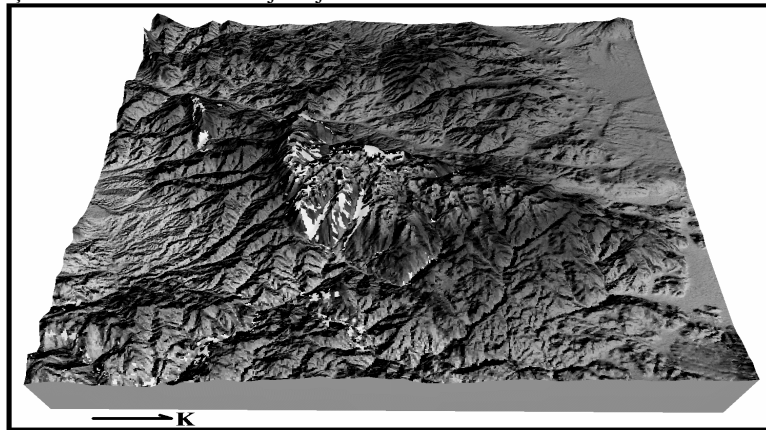
Şekil 1. İnceleme sahasının lokasyon haritası.

Aladağlar, kuzeyde Perm ve alt Karbonifer'e ait kalkerden oluşan "Siyah Aladağ" ve güneyde Jura ve Kretase yaşlı kalkerlerden oluşan "Beyaz Aladağ" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Maurice M. Blumenthal 1941), (Şekil. 2). Her iki bölüm, birbirinden Maden Boğazı ve Başyayla çukurluğu ile ayrılmaktadır. En yüksek zirvesi 3756 m. ile Demirkazık Tepesi olan Aladağlar, kuzeydoğu - güneybatı yönlerinde uzanış

göstermektedir (Şekil. 3). Bu hali ile Aladağlar'ın güneye bakan yamaçları Akdeniz Bölgesi, kuzeye bakan yamaçları ise İç Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır.

Şekil 2. İnceleme alanının jeoloji haritası.

Şekil 3. İnceleme sahasının blok diyagramı. Şekilde sahanın kuzeydoğu – güneybatı yönlü uzanışı görülmektedir.

Saha, iklim özellikleri açısından yarı kurak step iklimi ile Akdeniz iklimi arasında bir geçiş alanında bulunmaktadır. Nitekim De Martonne-Gottmann yıllık kuraklık indis formülüne (1942) göre, alan yarı kurak bölgelerle, nemli bölgeler arasında geçiş tipine girmektedir. Bu formüle göre; Karaisalı nemli, Niğde yarı kurak özellik taşımaktadır*.

Torntwaite iklim tasnifine (1955) göre, Karaisalı, C2 B3 s2 harfleri ile ifade edilen, yarı nemli, mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan iklim tipi; Niğde, D B1 s2 harfleri ile ifade edilen, yarı kurak, mezotermal, su fazlası kış mevsiminde ve çok kuvvetli olan, iklim tipi alanı içerisindedir.

Emberger metoduna (1954) göre, inceleme sahası yine yarı kurak bölgelerle, nemli bölgeler arasında geçiş tipine girmektedir. Emberger metoduna göre; istasyonların iklim tasnifi şu şekildedir.

Karaisalı; nemli, kışı yumuşak, yağışlı Akdeniz iklimi.

Kışı yumuşak	Yağışlı Akdeniz iklimi	Nemli
$+4.5 < m (5.7 \text{ }^\circ\text{C}) < +7.0$	$Q (109.8) > 98$	$P (917 \text{ mm.}) > 900$

Niğde; kışı çok soğuk, yarı kurak Akdeniz iklimi.

Kışı çok soğuk	Yarı kurak Akdeniz iklimi	Yarı kurak
$-7.0 < m (-4.9 \text{ }^\circ\text{C}) < -3.0$	$32 < Q (34.8) < 63$	$300 < P (339 \text{ mm.}) < 400$

(m: Ortalama minimum sıcaklık, Q: İndis, P:Yıllık ortalama yağış)

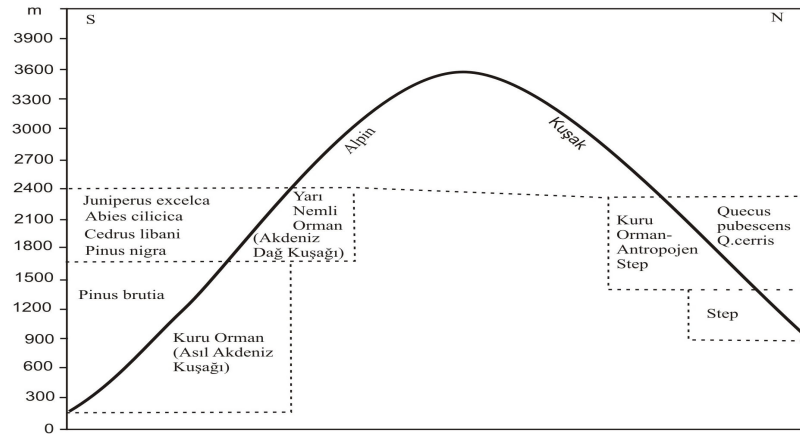
Köppen iklim tasnifine (1921) göre ise, her iki istasyon da Csa harfleri ile ifade edilen, kışı ılık, yazı sıcak ve kurak, mutedil (mezotermik) iklim tipine dahildir. Bu sonuçlara göre, Köppen metodunun, kuzey yamaçların iklim özelliklerini yeterince yansıtmadığını ve saha için uygun olmadığını söylemek mümkündür.

İklimin bu geçiş özelliği bitki örtüsünde de kendini göstermektedir. Nitekim kütlenin Akdeniz iklimine açık olan, güney ve güneydoğu yamaçlarında Akdeniz fitocoğrafya bölgesine ait olan bitkiler görülürken, kuzey ve kuzeybatı yamaçlarda İran-Turan fitocoğrafya bölgesine ait bitkiler yoğunluk kazanmaktadır.

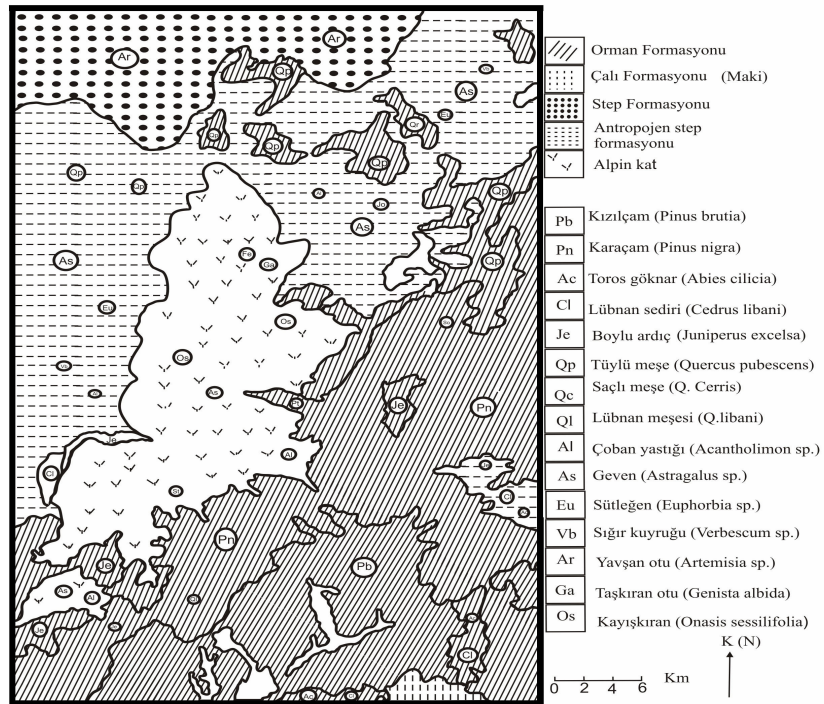
Dağda orman, çalı ve ot formasyonları yer almaktadır. Orman formasyonu kuru ormanlar ve yarı nemli ormanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ormanlar güney yamaçta 250-1300 m, kuzey yamaçta 1400-2400 m.ler arasında yayılış göstermektedir. Kuru ormanların hakim elemanları güney yamaçlarda kızılçam, kuzey yamaçlarda ise meşelerdir. Yarı nemli ormanlar, karaçam, Lübnan sediri, Toros göknarı ve boylu

* Karaisalı, Akdeniz'e bakan güney yamaç; Niğde ise iç kısımlara bakan kuzey yamaç için ele alınmıştır.

ardıçtan meydana gelmektedir. Çalı formasyonu esas olarak kızılçamların tahrip alanlarında bulunmakta ve makilerle karakterize edilmektedir. Ot formasyonu ise kuzey yamaçta 1000-1400 m.ler arasında step, 1400-2400 m.ler arasında meşelerin tahrip alanlarında antropojen step ve kuzey yamaçta 2400m, güney yamaçta 2300 m.nin üzerinde yüksek dağ bitkilerinden oluşmaktadır (Şekil. 4-5).

Şekil 4. Aladağlar'ın sadeleştirilmiş bitki örtüsü kesiti (Ülkü ESER ÜNALDI).

Şekil 5. İnceleme alanının bitki örtüsü haritası (Ülkü ESER ÜNALDI, Emin TOROĞLU).

AMAÇ VE YÖNTEM

Aladağlar yöresi, ekolojik şartlar açısından bir geçiş bölgesidir. Bu şartlara bağlı olarak bitki örtüsü ve bitki türlerinin dağılışı da farklılık göstermektedir. Bu nedenle sahanın bitki örtüsü ve türleri üzerine yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur (Schiechtl ve Stern 1963, Louis 1939, Sevim 1955, Atalay 1994, Akman 1995). Ancak, alanın bitki örtüsünün yetişme şartlarını ele alan bir çalışma mevcut değildir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bitki tür ve topluluklarında farklılığa yol açan yetişme şartlarını ortaya koymaktır.

Bu amaçla saha, 1996-1997 yıllarında kuzey – güney doğrultusunda gezilerek bitki örnekleri toplanmış ve bitki kesitleri çıkarılmıştır. Bu kesitler, bitki dağılışı haritasının temelini de oluşturmuştur. Daha sonra bitki örtüsünü etkileyen ekolojik özellikler incelenmiştir. Bu özellikler incelenirken bitki örtüsünün dağılışıda farklılığa yol açan ana faktör olması nedeniyle iklim bahsine daha detaylı değinilmiştir. İklim özellikleri incelenirken kuzey yamaçları temsilen Niğde (1936-1995), güney yamaçları temsilen ise, Karaisalı (1960-1995) istasyonları esas alınmıştır. İklim verilerinin 1995'e kadar olan bölümünün dikkate alınması, arazi çalışması yapılan yıllarla uygunluk sağlaması amacıyla. İklim özelliklerinin ortaya konmasında DMİ den alınan aylık, yıllık ve günlük değerler kullanılmıştır. Alanın toprak özellikleri belirlenirken, Tarım Orman ve Köyşleri Bakanlığı, Topraksu Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı Kayseri, Adana, Niğde illerine ait Toprak Kaynağı Envanter Raporlarına ait 1/100 000 ölçekli toprak haritaları ile mevcut literatürden yararlanılmıştır. Bitki örtüsü-rölyef özellikleri bütünüyle arazi gözlemlerine göre tespit edilmiştir. Hidrografik özellikler ise, 1/100 000 ölçekli topografya haritalarından yararlanılarak ortaya konmuştur. Çalışmada bitki isimlerinin Latincele yazılırken tekrardan kaçınılmıştır.

BULGULAR

A-İnceleme Alanında Bitki Örtüsü- İklim İlişkisi

Yeryüzünde yayılışı gösteren bitki tür ve topluluklarının özellikleri ile dağılışı üzerinde rol oynadığı gibi, sahadaki bitki tür ve toplulukları üzerinde de rol oynayan en önemli faktör iklimdir. Bunun en belirgin örneği, alanda hakim olan iki büyük iklim tipi ile bitki toplulukları arasındaki uyumdur.

Aladağlar'daki bitki örtüsü sıcaklık, yağış, rüzgâr gibi iklim elemanlarının ortak etkileri sonucu şekillenmektedir. Bununla birlikte her iki yamaçta da yaklaşık 2200 m.den sonra sıcaklık; vejetasyon döneminde ise kuraklığa yol açması nedeniyle yağış, bitki örtüsü üzerinde sınırlayıcı faktörler olarak önem kazanmaktadır.

Aşağıda, iklim elemanları ile bitki örtüsü arasındaki ilişkiler detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1-Sıcaklık

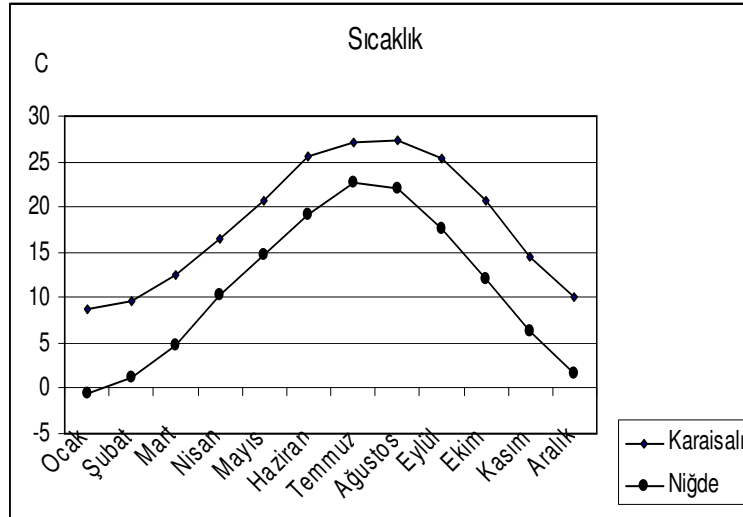
Sıcaklık, bitkilerin özümleme, terleme gibi hayati faaliyetlerini düzenleyen iklim elemanıdır.

İnceleme istasyonlarında yıllık ortalama sıcaklıklar, Niğde'de 10,9 °C, Karaisalı'da 18.1 °C dir. Aylık ortalama sıcaklıklar ise, Niğde'de -0,6 °C ile 22,7 °C, Karaisalı'da 8.7 °C ile 27.3°C arasında değişmektedir (Tablo. 1).

Tablo 1. İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar (°C)

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Y. O
Karaisalı	8.7	9.7	12.5	16.5	20.6	25.5	27.2	27.3	25.3	20.7	14.5	10.0	18.1
Niğde	-0.6	1.1	4.7	10.3	14.7	19.1	22.7	22.1	17.5	12.0	6.4	1.7	10.9

Termik rejim açısından, Karaisalı yukarıda belirtilen sıcaklık değerlerine ilaveten, 4 ayı aşan 20°C nin üzerindeki sıcaklıkları ve 18,6 °C olan yıllık sıcaklık amplitudu ile "Denizel Akdeniz Termik Rejim Tipi"ne dahildir. Niğde ise yine yukarıda belirtilen sıcaklık değerlerinin yanı sıra, yüksek amplitüd değeri (23.3°C) de dikkate alındığında "Karasal İç Anadolu Termik Rejim Tipi" ne girmektedir (Şekil. 6).

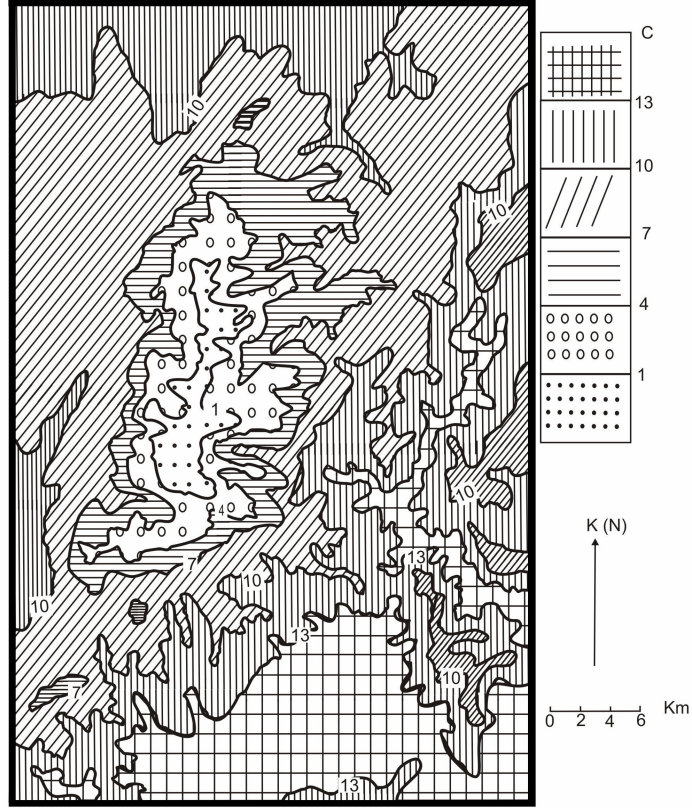
Şekil 6. İstasyonlarda sıcaklığın aylara dağılımı

Aladağlar'ın zirvelerine doğru sıcaklık değerlerinin düşeceği muhakkaktır. Nitekim yıllık izoterm haritasına göre alanda en fazla soğuyan yerler zirve kesimleridir. Buralardaki sıcaklık değerleri 1°C nin altındadır (Şekil. 7). Yükseltiye bağlı olarak düşen sıcaklıklar, yüksek kesimlerde karaçam (*Pinus nigra*), göknar (*Abies cilicica*) gibi

sıcaklık istekleri daha az olan bitkilerin yetişmesine, yaklaşık 2200 m.den itibaren ise ağaçların ortadan kalkarak yerlerini taşkıranotu (*Genista albida*) ve kayışkıran (*Onasis sessilifolia*) gibi bitkilerden oluşan yüksek dağ vejetasyonuna bırakmasına neden olmuştur.

Yine aynı haritaya göre, güney yamaçlar, kuzey yamaçlara oranla daha sıcaktır. Bakıya bağlı olarak güney yamaçların daha fazla ısınması bu yamaçta kızılçam (*Pinus brutia*) ve maki elemanları gibi yüksek sıcaklık isteyen bitkilerin yayılışına olanak sağlamıştır.

Günlük ortalama sıcaklık verilerine göre, inceleme alanında, bitkilerin çimlenmeye başladıkları an ile tohumlarını saçtıkları ana kadar geçen süreyi kapsayan yetişme dönemi, Karaisalı'da bütün bir yıl sürerken, Niğde'de 214 gündür. Nitekim günlük ortalama sıcaklığı 8°C ile 8°C nin üzerindeki günleri kapsayan yetişme dönemi (vejetasyon dönemi), Niğde'de Nisan ayının ilk haftası (1 Nisan) başlarken, Karaisalı'da bütün bir yıl boyu devam etmektedir. Bu duruma göre iki yamaç arasında yetişme dönemleri açısından 151 günlük bir fark söz konusudur. Bununla birlikte, zirvelere doğru çıkıldıkça yetişme döneminin kısılacacağı, güney yamaçlarda da kesintiye uğrayacağı şüphesizdir. Ancak güney yamaçlarda kuzey yamaca oranla bu sürenin daha uzun olması, bitki örtüsünde zenginliğe ve tür çeşitliliğine yol açmış, maki elemanları gibi yaz kış yeşil kalan bitki türlerinin gelişimine olanak sağlamıştır. Sıcaklık şartlarının özellikle güney yamaçlarda vejetasyon dönemindeki bu olumlu etkisine karşılık, dezavantajları da söz konusudur. Nitekim 30 °C'nin üzerindeki sıcaklıkların, buharlaşmayı şiddetlendirerek, bitki hayatı üzerinde olumsuz etkiler yaptığı şüphesizdir. 30 °C'nin üzerindeki sıcaklıklara sahip gün sayısının Karaisalı'da 123.9 gün olması, özellikle yaz aylarında güney yamaçlardaki bitki hayatının tehlikeye girmesine neden olmaktadır. Niğde'de ise, 31.4 gün 30 °C'nin üzerindeki sıcaklıklara rastlanması, kuzey yamaçlarda yüksek sıcaklıkların tehlike yaratmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık, ortalama sıcaklıkların, 0 °C'nin altına düştüğü ortalama gün sayısının, Karaisalı'da 2 gün olmasına karşılık Niğde'de 99.9 gün olması kuzey yamaçlarda bitkilerin düşük sıcaklıktan zarar görme olasılığını artırmaktadır (Tablo. 2-3).

Şekil 7. İnceleme alanının yıllık ortalama izoterm haritası.

Tablo 2. Karaisalı'da Aylık Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Ortalama Gün Sayıları

Karaisalı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
+30 °C	0	0	0	2.0	7.1	19.5	29.6	30.5	25.6	9.3	0.3	0	123.9
-0.1 °C	0.9	0.6	0.2	0	0	0	0	0	0	0	0	0.2	2.0

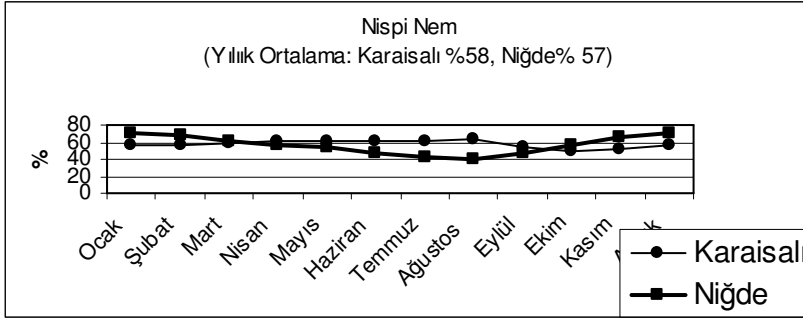
Tablo 3. Niğde'de Aylık Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Ortalama Gün Sayıları

Niğde	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
+30 °C	0	0	0	0	0.4	2.8	12.1	12.9	3.0	0.1	0	0	31.4
-0.1 °C	24.8	20.8	16.6	3.6	0.1	0	0	0	0	2.1	11.0	20.9	99.9

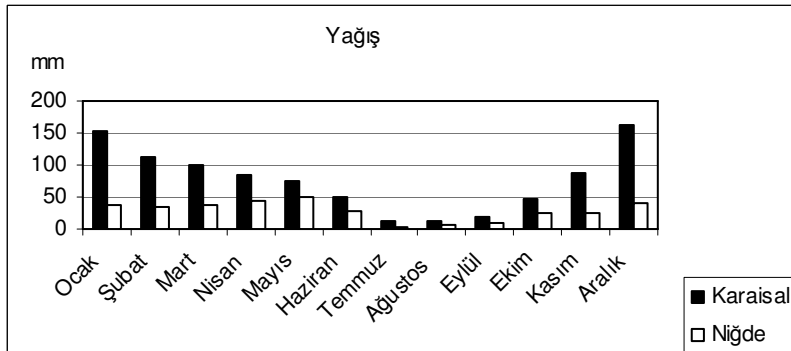
2-Nispi Nem ve Yağış

Bitkiler açısından nispi nem özellikle vejetasyon devresinde çok önemlidir. Çünkü havadaki nem oranı yükseldikçe buharlaşma ve terleme azalmakta, buna karşılık nem oranı düştükçe bunun tersi olmaktadır. İnceleme alanındaki istasyonlarda yıllık nispi nem oranları Karaisalı'da %58, Niğde'de % 57'dir. Yüksek kesimler ise, daha düşük sıcaklığa sahip olmaları nedeniyle daha nemli şartlara sahiptir. Karaisalı'da nispi nem oranları, sonbahar ve kış aylarında düşük, ilkbahar ve yaz aylarında nispeten yüksektir. Bu durum

bitkilerin yetişmesi açısından olumluluk yaratmaktadır. Zira vejetasyon dönemindeki bu yüksek nispi nem oranları yazı sıcak ve kurak geçen Aladağlar'ın güney kesiminde terlemeyle olacak su kaybını azaltarak bitkilerin nispeten fazla kuraklık çekmelerini önlemekte, yüksek sıcaklık değerlerinin olumsuz etkilerini sınırlandırmaktadır. Niğde'de ise, ilkbahar başlarından itibaren düşen nispi nem oranı yazın en düşük değerine ulaşmaktadır (Şekil. 8). Bu durum inceleme alanının bu kesiminde bitkiler için kuraklığı şiddetlendirmekte ve olumsuz bir özellik olarak belirlemektedir. Bu sonuçlara göre sahada, vejetasyon devresindeki ortalama nem miktarlarıyla, bitki örtüsünün dağılışı arasında önemli ilişkilerin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim sedir ve alanda relik olarak bulunan akçaağaç (*Acer platanoides*), doğu gürgeni (*Carpinus orientalis*), kayacık (*Ostrya carpinifolia*) ve üvez (*Sorbus torminalis*) gibi Avrupa-Sibirya kökenli bitkiler, vejetasyon döneminde nem oranının yüksek olduğu Aladağlar'ın güney yamaçlarında yayılış göstermektedir. Buna karşılık, tüylü meşe gibi kuraklığa dayanıklı türler, vejetasyon döneminde nem oranlarının düşük olduğu kuzey yamaçlarda varlığını sürdürmektedir.

Şekil 8. İstasyonlarda nispi nemliliğin aylara dağılımı.

Şekil 9. İstasyonlarda yağışın aylara dağılımı.

İstasyonların yıllık ortalama yağış miktarları, Karaisalı'da 917,6 mm iken, Niğde'de 339,4 mm.dir.

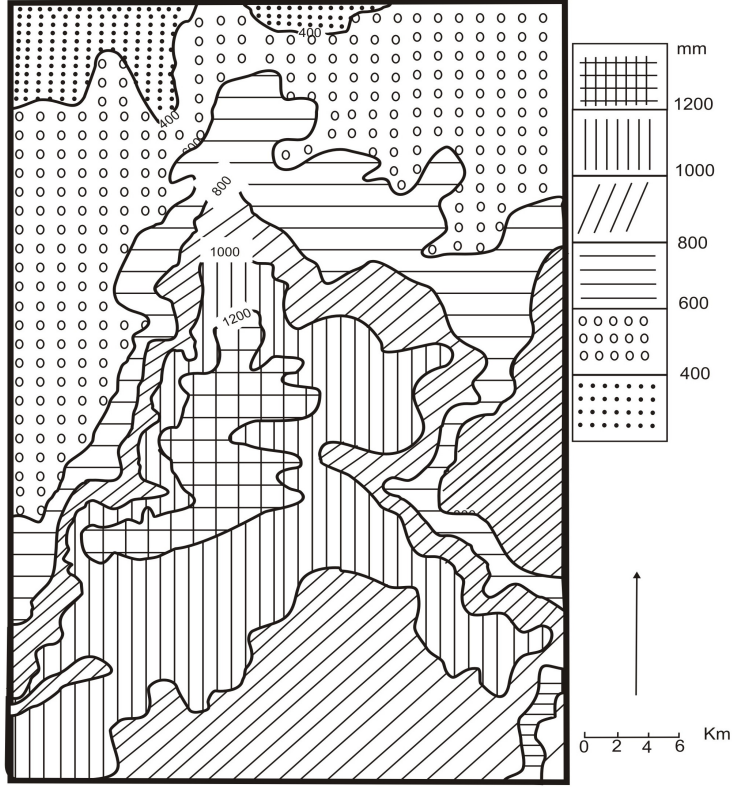
Yağış rejimi olarak, Karaisalı yağışlı bir kış mevsimine karşın, kurak geçen bir yaz mevsimi nedeniyle "Akdeniz Yağış Rejim Tipi", Niğde ise ilkbaharda artan yağışlar nedeniyle "İç Anadolu Karasal Geçiş Tipi" ne dahildir (Şekil. 9).

İnceleme alanında yağışın dağılımını belirleyen en önemli faktör rölyeftir. Gerek bakı, gerekse yükselti yağış miktarları üzerinde etkili olmaktadır. Alanda yıllık yağış miktarının en fazla olduğu kesimler güney yamaçlar ve yüksek alanlardır. Nitekim 600 mm.nin altındaki yağışlara sahanın kuzeyinde alçak kesimlerde rastlanılmaktadır. Buna karşılık yağış miktarının 800 mm.nin üzerine çıktığı kesimler, güney yamaçlar ile her iki yamacın yüksek kesimleridir. Yüksek kesimlerde yağış miktarları 1200 mm.yi de aşmaktadır (Şekil. 10).

Yükseltiye bağlı olarak yağışın artması, her iki yamaçta bitki formasyonlarının zonlar şeklinde farklılaşmasına yol açmıştır. Nitekim kuzey yamaçlarda altta step, yükseklerde orman formasyonun, güney yamaçlarda ise altta kuru orman üstte yarı nemli ormanların varlığı yükseltiye bağlı olarak yağış artışının bir sonucudur.

Ancak yağış miktarları tek başına bitki örtüsü üzerinde etkili olmamaktadır. Çünkü, sahaya düşen yağışların tamamından bitkiler istifade etmemektedir. Yağışların bir kısmı akış, bir kısmı da buharlaşma ve terleme ile kayba uğramaktadır. Suyun, toprağın derinlerine kolayca sızması veya donması nedeni ile bitkiler fizyolojik kuraklık çekebilmektedir. Bu noktada yağış etkinliği devreye girmektedir. Alanda yağışların ne kadarının bitkilere faydalı olduğunu tespit etmek ve buharlaşma + terlemeyle olan ilişkilerini ortaya koymak için, Thorntwaite metodu kullanılmıştır.

Thorntwaite metoduna göre, iki istasyonda da yaz ve yaz etrafındaki aylarda evapotranspirasyon yağışlardan fazladır. Buna karşılık kış ve kış çevresindeki aylarda durum tam tersinedir. Kış aylarında olumlu kapanan su bilânçosu sonucunda, su fazlalığı toprakta birikmektedir. Toprakta depo edilen bu su, yağışların yetersiz olduğu vejetasyon devresinin ilk aylarında bitkiler tarafından kullanılmakta ve kurak devre kısılarak bitkilerin su sıkıntısı çekmesi önlenmektedir (Tablo. 4-5).

Şekil 10. İnceleme alanında yağışın yıllık dağılışı.

Tablo 4.Thornthwaite metoduna göre Karaisalı'nın su bilançosu tablosu.

Karaisalı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sıcaklık	8.7	9.7	12.5	16.5	20.6	25.5	27.2	27.3	25.3	20.7	14.5	10	18.1
Sıcaklık İndisi	2.31	2.73	4	6.10	8.53	11.78	12.92	12.99	11.57	8.59	5.01	3.55	89.8
Düzeltilmemiş PE	14	17	32	52	82	123	141	142	121	83	42	20	
Düzeltilmiş PE	12	14.3	33	57.2	100	151.3	176.2	177.5	124.6	80.5	35.7	16	978.4
Yağış	152.6	112.3	101.3	83.9	77.7	49.1	13	12.3	20	45.9	86.2	163.3	917.6
Birikmiş Suyun Aylık Değişimi	0	0	0	0	-22.34	0	0	0	0	0	50.5	0	
Birikmiş Su	100	100	100	100	77.7	0	0	0	0	0	50.5	100	
Gerçek Evapotranspirasyon	12.04	14.28	32.96	57.2	100	126.8	13	12.3	20	45.9	35.7	16	486.2

Aladağlar'da (Toros Dağları) Bitki...

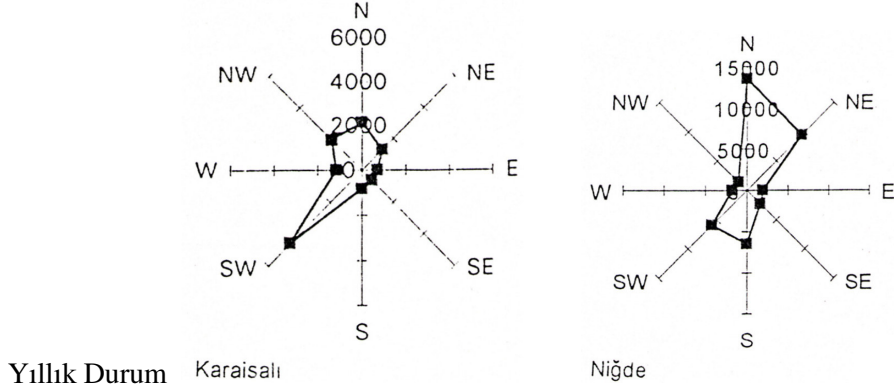
syon													
Su Noksanı	0	0	0	0	0	24.5	163.3	165.2	104.6	34.6	0	0	492.2
Su Fazlası	140.56	98.02	68.34	26.7	0	0	0	0	0	0	0	97.8	431.4
Akış	94.73	96.37	82.36	54.5	27.26	13.63	6.82	3.4	1.7	0.85	0.42	49.1	431.3
Nemlilik	11.7	6.9	2	0.5	-0.2	-0.7	-0.9	-0.9	-0.8	-0.4	1.4	9.2	

Tablo 5. Thornthwaite metoduna göre Niğde'nin su bilânçosu tablosu.

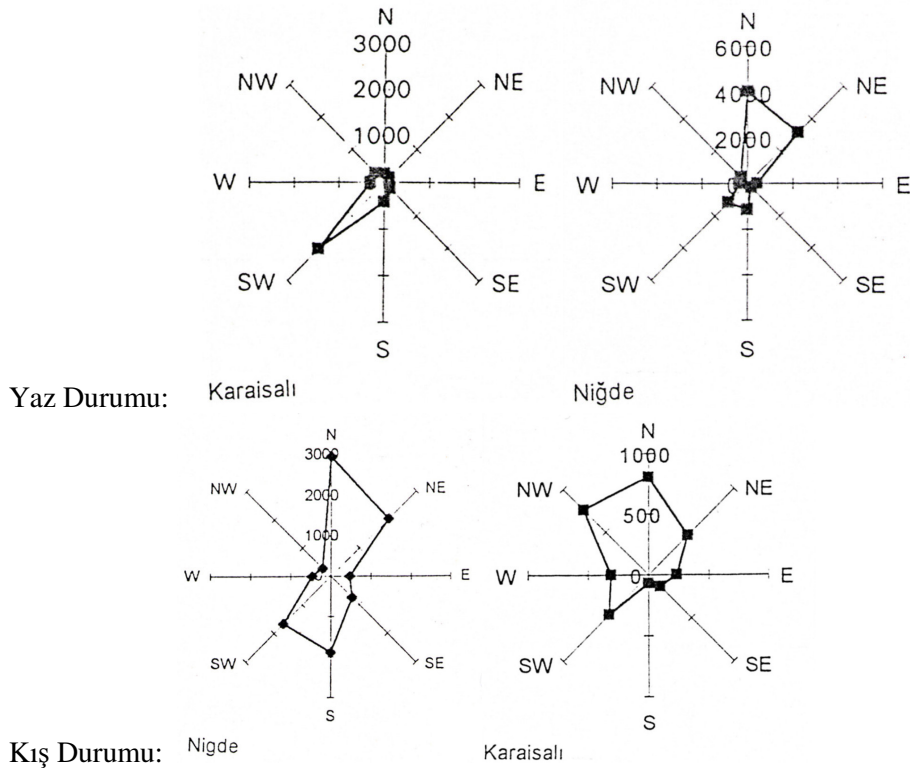
Niğde	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sıcaklık	-0.6	1.1	4.7	10.3	14.7	19.1	22.7	22.1	17.5	12	6.4	1.7	10.9
Sıcaklık İndisi	0	0.1	0.91	2.99	5.12	7.61	9.88	9.49	6.66	3.76	1.45	0.2	48.2
Düzeltilmemiş PE	0	2.2	15	46	64	88	108	103	78	49	22	4	
Düzeltilmiş PE	0	1.8	15.5	50.6	78.7	109.1	135	120.5	81.1	47	18.5	3.3	661.1
Yağış	38.4	34	36	43.7	51.4	28.3	3.8	4.8	9.6	24	25.7	39.7	339.4
Birikmiş Suyun Aylık Değişimi	82	0	0	-6.9	-65.8	0	0	0	0	0	7.2	43.6	
Birikmiş Su	82	100	100	93.1	34.2	0	0	0	0	0	7.2	36.4	452.9
Gerçek Evapotranspirasyon	0	1.8	15.5	50.6	78.7	94.1	3.8	4.8	9.6	24	18.5	3.3	304.7
Su Noksanı	0	0	0	0	0	15	131.2	115.7	71.5	23	0	0	356.4
Su Fazlası	0	14.2	21.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	35.7
Akış	0.02	7.1	14.3	7.2	3.6	1.8	0.9	0.4	0.2	0.1	0.05	0.02	35.7
Nemlilik	0	17.9	1.3	-0.1	-0.3	-0.7	-1	-1	-0.9	0.5	0.4	11.3	

3-Rüzgârlar

Karaisalı'da hakim rüzgâr yönü, yıllık durumda ve yaz mevsiminde güneybatı, kış mevsiminde kuzey; Niğde'de ise her üç durumda da kuzeydir (Şekil. 11-12)

Şekil 11. İstasyonlara ait rüzgâr gülleri (yıllık durum).

Şekil 12. İstasyonlara ait rüzgâr gülleri (Yaz ve kış durumları).

Güney yamaçlarda özellikle vejetasyon döneminde hakim rüzgar yönünün güneybatı olması bitkiler açısından olumludur. Zira denizden gelen nemli rüzgârlar,

kuraklığın şiddetli olduğu bu dönemde, su açığını nispeten kapatarak bitkiler için uygun şartlar yaratmaktadır. Ayrıca bu durum, diğer faktörlerin yanında sedirlerin yayılışı ile rüzgârlar arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Nitekim sedirler, vejetasyon döneminde bu nemli rüzgârları alan güney yamaçlar üzerinde gelişme imkânı bulmaktadır. Niğde'de ise, kuzey yönlü rüzgârlar bitkiler için uygun koşullar taşımaktadır. Kuzeyden geldikleri için yazın serinletici etki yapan bu rüzgârlar, bu dönemde buharlaşmayı azalttıkları için bitkiler açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Kış döneminde, soğuk rüzgârların bitkileri olumsuz etkileyeceği düşünülürse de, bitkilerin dinlenme döneminde bulunması olumsuz şartları ortadan kaldırmaktadır.

Rüzgâr hızı ise, her iki istasyonda da ortalama 5 m/sn den azdır (Tablo. 6). Rüzgârların hafif karakterde olması, bitki örtüsü üzerindeki mekanik ve fizyolojik yönde olumsuz etkileri engellemekte ve pasif çoğalmayı destekleyerek bitki türlerinin çoğalmasına yardım etmektedir.

Tablo 6. İstasyonlarda Ortalama Rüzgâr Hızları (m/sn.)

İstasyon	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Karaisalı	1.2	1.1	1.2	1.2	1.7	1.9	1.3	2.3
Niğde	3.0	3.5	2.6	6.1	6.3	3.8	2.9	2.2

B-İnceleme Alanında Bitki Örtüsü - Rölyef İlişkileri

Alandaki rölyef şartları, etkisini yükselti, bakı, yarılma derecesi ve eğim olarak dolaylı yoldan göstermektedir.

Bilindiği gibi yükselti arttıkça sıcaklık ve nispi nem düşmekte, genel olarak yağış, buharlaşma, günlük sıcaklık farkları, rüzgâr ve güneşten gelen radyasyon şiddeti artmaktadır. Bunların yanında yüksekliğin artması ile vejetasyon ve toprak oluşumu süresi kısalmaktadır.

İklim elemanlarında yükseltiye bağlı olarak görülen bu değişmelere bağlı olarak Aladağlar'da etekten zirveye doğru birden fazla vejetasyon formasyonu zonlar halinde değişmektedir (Şekil. 4).

Nitekim, güney yamaçlarda 250-1300 m.ler arasında kızılçamlardan oluşan Akdeniz alt (kuru orman) ormanları, bunların tahrip sahalarında makiler, 1200-2300 m.ler arasında karaçam, ardıç, sedir ve göknarlardan oluşan Akdeniz dağ (yarı nemli orman) ormanları, bu katın üzerinde Akdeniz yüksek dağ vejetasyonu; kuzey yamaçta ise, 1000-1400 m.ler arasında step bitkilerinden oluşan bozkır, 1400-2200 m.ler arasında saçlı meşe ve tüylü meşeden oluşan kuru ormanlar ile bunların tahrip sahalarında antropojen bozkır ve bunların üzerinde yüksek dağ bitkilerinden oluşan dağ stebi bölümleri basamaklar şeklinde uzanmaktadır.

Topografyanın bitki hayatı üzerindeki etkisi sadece yükseltiye değil bakıya da bağlıdır. Aladağlar'ın kuzey ve güney yamaçları arasında radyasyon değerlerinin farklı olması ve yamaçların nemli hava kütlelerine maruz olup olmamaları, yamaçlar arasında farklı özellikte bitki topluluklarının görülmesine neden olmaktadır. Nitekim Akdeniz'e bakan güney yamaçlar ile, iç kısımlara bakan kuzey yamaçlar arasında iklim farklılığına bağlı olarak bitki örtüsünde önemli değişimler dikkati çekmektedir. İç Anadolu'ya bakan kuzey yamaçları meşelerle karakterize olan Aladağlar'ın, Akdenize bakan güney yamaçları, kızılçam, sedir, göknar, karaçam ve ardıç toplulukları ile karakterize edilmektedir.

Bu şartlar altında, bitki coğrafyası açısından Aladağların iç kesimlere bakan kuzey yamaçları İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi'ne, Akdeniz'e bakan güney yamaçları ise Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'ne girmektedir.

Aladağlar'da, bakının bitki örtüsü üzerine olan etkisinin tipik olarak görüldüğü yerlerden birisi de, Emli vadisidir. Emli vadisinin kuzeye bakan yamacı, güneş ışınlarını çok fazla alamadığından gölgesever bir bitki olan göknarla kaplıdır. Buna karşılık güneye bakan yamaç çok defa güneş ışınlarını dik ve nispeten fazla aldığından göknarlar ortadan kalkmakta ve yerlerini Lübnan meşesi (*Quercus libani*) ve boylu ardıçdan oluşan seyrek bir topluluğa bırakmaktadır.

Ayrıca Aladağlar'da arazinin yarıma derecesi de ortam şartlarında değişiklikler yaratmakta, farklı ve lokal habitatlar oluşturarak bitki tür ve dağılışına etki etmektedir. Nitekim, Aladağlar'ın güneye bakan yamaçları üzerinde, Avrupa-Sibirya fitocoğrafya bölgesinin nemcil bitki türleri olan gürgen, kayın, kayacık ve dişbudak'ın bulunması, yarıma nedeniyle ortaya çıkan lokal ekolojik şartlar nedeniyledir.

Yine araziye derince yarılmış olan akarsu vadileri, Akdeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinin iç kesimlere kadar sokulmasına imkân hazırlamıştır. Bunun sonucu olarak, Zamantı çayı vadisi boyunca kızılçam ve bazı nemcil türler iç kesimlere kadar sokulabilmiştir.

Jeomorfolojik özelliklerden eğim durumu ise, bitkinin beslenme ortamı olan toprağa yaptığı etki nedeniyle bitki örtüsünün yetişmesi açısından önemlidir. Eğimli kesimlerde tahrip olan bitki örtüsünden sonra buradaki toprağın hızla yok olması ve çıplak kayaların ortaya çıkması sahada bitki örtüsünün tekrar gelişmesini büyük ölçüde engellemektedir.

C-İnceleme Alanında Bitki Örtüsü - Toprak İlişkileri

Yetiştirme ortamı şartlarından biri olan toprak, bitkilerin tutunup yetiştiği, yaşamları

için gerekli hava, su ve besin maddelerinin temin edildiği yer kabuğunun üst kısmıdır. Bu nedenle bitki örtüsü ile toprak arasında sıkı bir ilişki vardır. İklim bakımından genel olarak olumlu şartlara sahip olan çalışma alanında, bitki örtüsünün optimum gelişmeyi sağlayabilmesi için, toprak şartlarının da uygun olması gerekir. Aksi takdirde, bitki örtüsünün tam olarak gelişimini sağlaması mümkün değildir. Ancak ne yazık ki saha şiddetli erozyon tehdidi altındadır. Toprakta meydana gelen degradasyonel değişimler arasında, sonuçları en ağır problem olarak kabul edilen erozyon sonucunda sahada toprağın esas kütlesi giderek azalmıştır. Bu durum toprak verimini düşürmüş, bitkilerin alanda yerleşmeleri oldukça güçleşmiştir. Ayrıca bitki örtüsünün ortadan kalkması, yamaçlardaki yüzeysel akış oranının yükselmesine ve sel tehlikesinin artmasına yol açmıştır. Sonuçta, inceleme alanının kuzey ve batı kesimlerinde, bitki örtüsünün tahribi ile yağışların bitkiler tarafından tutulması, toprak yüzeyinin yağmur darbelerine karşı konulması ve yüzeysel akışa geçen suların engellenmesi mümkün olamamış ve erozyonu tetikleyen diğer faktörlerin yardımı ile şiddetli erozyon olayları meydana gelmiştir. Erozyon sonucunda bu alanlarda, ekolojik dengeler bozulmuş ve doğal bitki örtüsünün kendisini yenilemesi çok güçleşmiştir. Asli bitki örtüsünün tahribi sonucunda gelişen erozyon neticesinde, çıplak kayalar ortaya çıkmış ya da toprak kalınlığı çok incelmıştır. Yine bu olaylara bağlı olarak zeminin direkt olarak güneş ışınlarına maruz kalması ile ısınma ve soğuma şiddetlenmiş, toprak nemliliği iyice azalmış ve sahadaki bitki örtüsünün kendisini yenilemesi imkânsızlaşmıştır. Sonuçta, Aladağlar'da bitki örtüsünün tahrip edildiği alanlar, orta ve şiddetli erozyonların bulunduğu sahalar olarak ortaya çıkmıştır (Şekil. 13)

Sahada yer alan başlıca toprak tipleri şunlardır (Şekil. 14)

1-Alüvyal Topraklar

İnceleme alanının kuzey sınırında bulunan Develi ovası civarında yer alan, geniş vadi tabanlarında alüvyal topraklar görülmektedir.

Sahada bu toprakların tamamı tarım faaliyetlerine ayrılmıştır.

2-Kolüvyal Topraklar

Geniş tabanlı vadiler içerisinde ve yamaçların etek kısımlarında olmak üzere, parçalar halinde görülmektedir. Kuzeyde Develi ovası kenarlarında, Yahyalı suyu vadisinde, batıda Ecemiş suyu vadisinin tabanlarında ve yamaçlarında, güneyde Eğni, Aksu derelerinin vadilerinde kolüvyal topraklar yaygındır. Bunlardan başka dar alanlı olarak daha çok geniş tabanlı, eğimin azaldığı vadi içlerinde ve yamaçlarda da bulunmaktadır.

İnceleme alanında bu topraklar çoğu kez kuru tarım alanları ve bazen de bağ-bahçe alanı olarak kullanılmaktadır.

3-Kireçsiz Kahverengi Topraklar

İnceleme alanının kuzeydoğu kesiminde, daha ziyade volkanik aglomera ve tüfler üzerinde oluşmuşlardır.

Sahada, bu toprakların vejetasyonunu ot ve çalı toplulukları ile yer yer meşelerden oluşan kuru ormanlar meydana getirmektedir.

4-Kahverengi Topraklar

Kuzey ve kuzeybatı yamaçlarda yer alan bu topraklar, Permokarbonifer yaşlı kalkerli araziler, Devonien yaşlı şistli araziler, killi, marnlı eosen araziler üzerinde oluşmuştur.

A, B, C profilli zonal topraklardır. Erozyona uğrayan kesimlerde ise, B ve C horizonlarından oluşmaktadırlar.

İnceleme sahasında bu topraklar üzerindeki bitki örtüsü bozkır bitkileri ve çalılardır.

5-Kahverengi Orman Toprakları

İnceleme alanının kuzeydoğusunda dar alanlı olarak güney ve batısında yayılış göstermektedirler. Çoğunlukla kalkerler, şistler ve miosen yaşlı çökeller üzerinde oluşmuşlardır.

Sahada bu topraklar üzerindeki doğal bitki örtüsü, yaprağını döken ağaç ve çalılardan oluşan kuru ormanlardır.

6-Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları

Aladağlar'ın güney ve güneydoğu yamaçlarında, yarı nemli iklim koşullarına sahip 1000-3000 metreler arasındaki yükseltilerde yayılış göstermektedir. Üzerlerinde geliştikleri ana kaya genellikle ofiolittir.

Bu topraklar üzerinde doğal bitki örtüsü olarak, iğne yapraklı ormanlar ile karışık ormanlar görülmektedir.

7-Kırmızı Akdeniz Toprakları

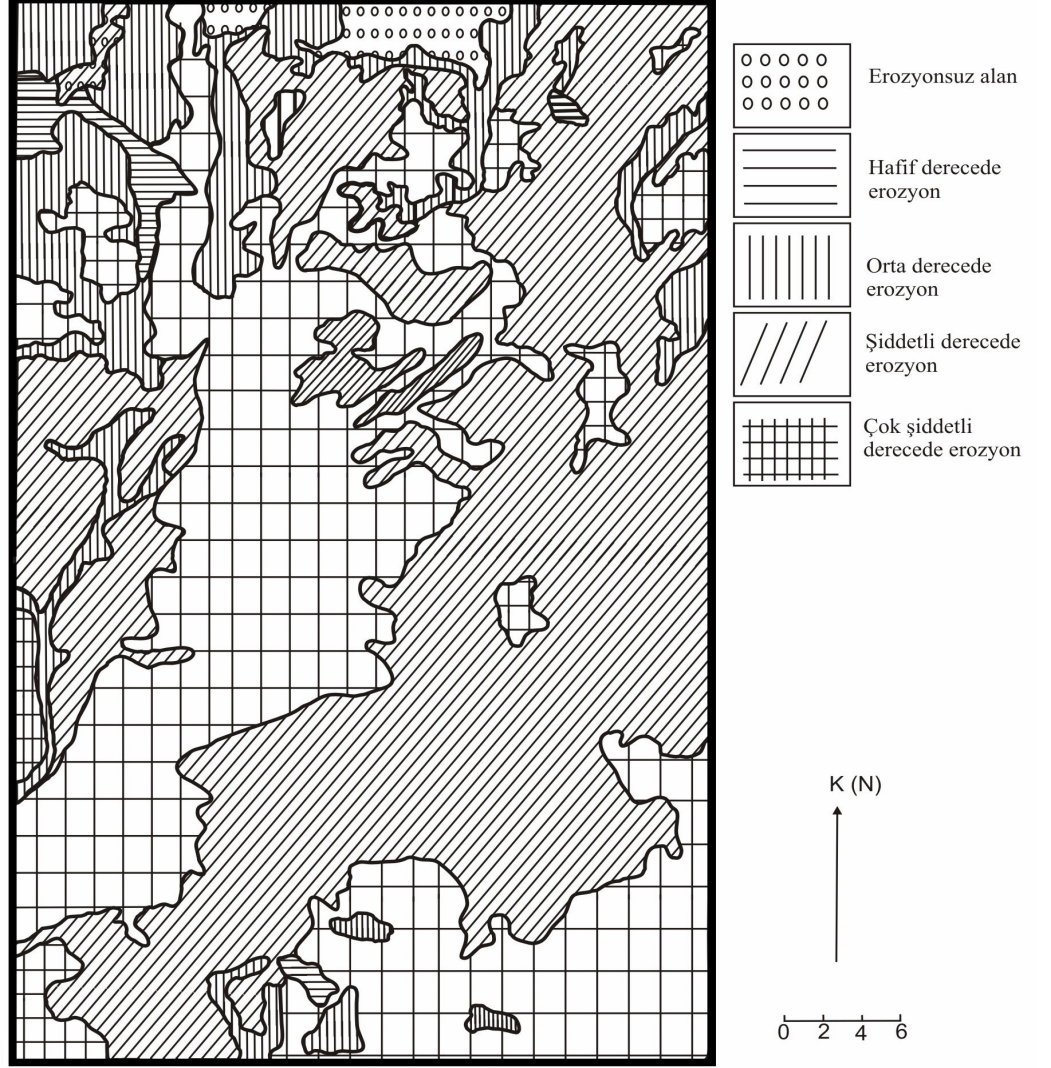
İnceleme alanının güneydoğusunda, yaklaşık 1000 m.nin altında kalan kesimlerde bulunmaktadır. Ana kaya sert kalker, dolomit, kalkerli kum taşı, kalkerli kum ve çakıl, kalkerli kilaşı, kalkerli konglomera, kilaşıdır.

Aladağların güney yamaçlarında yayılış gösteren bu topraklar üzerinde, kuru ormanları oluşturan kızılçamlar ve orman altı ile tahrip alanlarında makiler

görülmektedir.

8- Çıplak Kayalık Alanlar

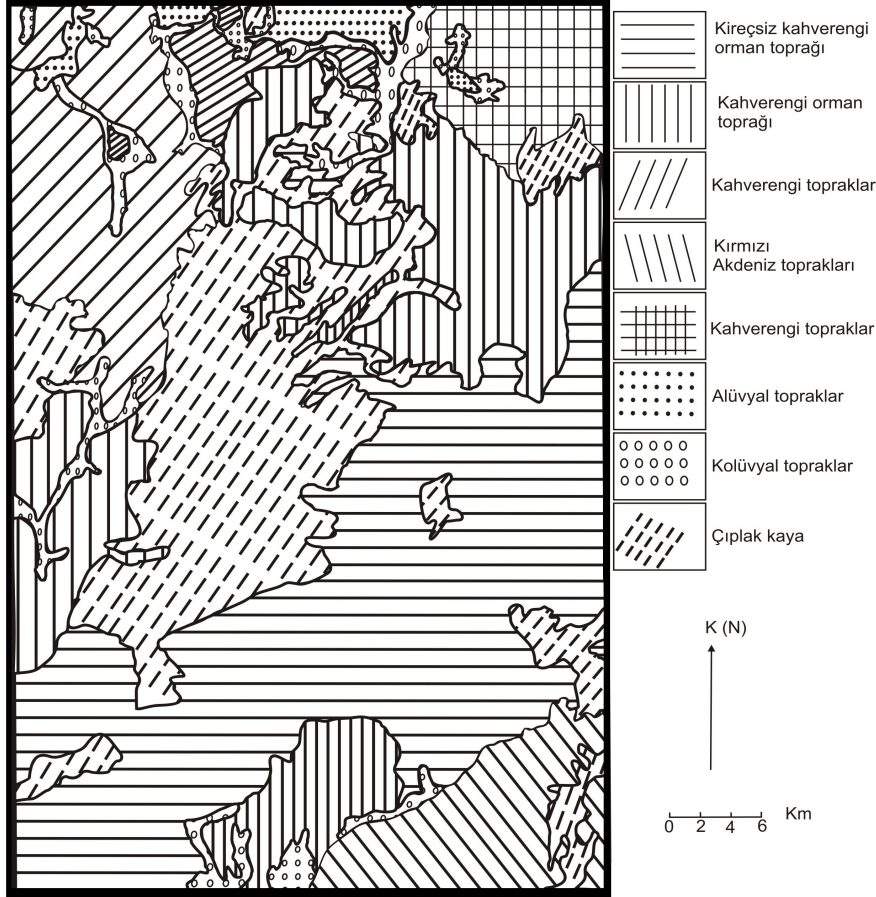
Bu alanlar, ya kaya blokları ya da parçalanmış sert kaya ve taşlarla kaplı sahalardır.

Şekil 13. İnceleme alanının erozyon haritası.

Aladağların, birçok yerinde görülen çıplak kayalar oldukça geniş alanlar kaplamaktadır. Kütlenin yüksek ve eğimli kesimlerinde aktif durumda olan erozyon faaliyetleri nedeniyle, sürekli taşınan topraklar, buraların topraktan yoksun kalmasına neden olmaktadır. Çoğu yerde akarsuların yardığı derin vadi yamaçları da çıplak kaya durumundadır. Alanda çıplak kayalar, bitki örtüsünün tahrip sahalarına ya da yüksek dağ

bitkilerinin yayılış alanına tekabül etmektedir.

Şekil 14. İnceleme alanının toprak haritası.

D- İnceleme Alanında Bitki Örtüsü - Hidrografi İlişkileri

Aladağlar'da akarsu vadileri hariç, su bulunan yerler sadece doruklar bölgesindeki sirk gölleridir (Kürschner 1984), (Şekil. 15).

Sirk gölleri, bu kuşak içerisinde glasyal hörgüç kayalar ve morenler gerisinde oluşmuş olan tatlı su gölleridir. Bu göller karların ve buzkarların erimesi sonucu beslenmektedir. Bu göllerin fazla sularını boşalttığı, karsız dönemlerde sürekli nemli olarak bulunan çamur tekneleri durumundaki alanlar da vardır. Bu alanlar Aladağlar'ın yüksek dağ kuşağında oluşmuş higrofit bitkilerini yayılış alanlarına tekabül etmektedir.

Aladağlar'da kar erimeleri ve yağışlara bağlı olarak gelişmiş olan akarsuların çoğu devirli akarsulardır. Yani sıcak yaz aylarında bu akarsu vadilerinde şiddetli buharlaşma nedeniyle su bulunmamaktadır. Bununla birlikte gür bir kaynaktan beslenen akarsular

daimi akarsulardır. Alandaki bu akarsular ve vadileri, birçok yerleşme çevresinde kültür bitkilerinin yetiştirildiği alanları oluşturmaktadır.

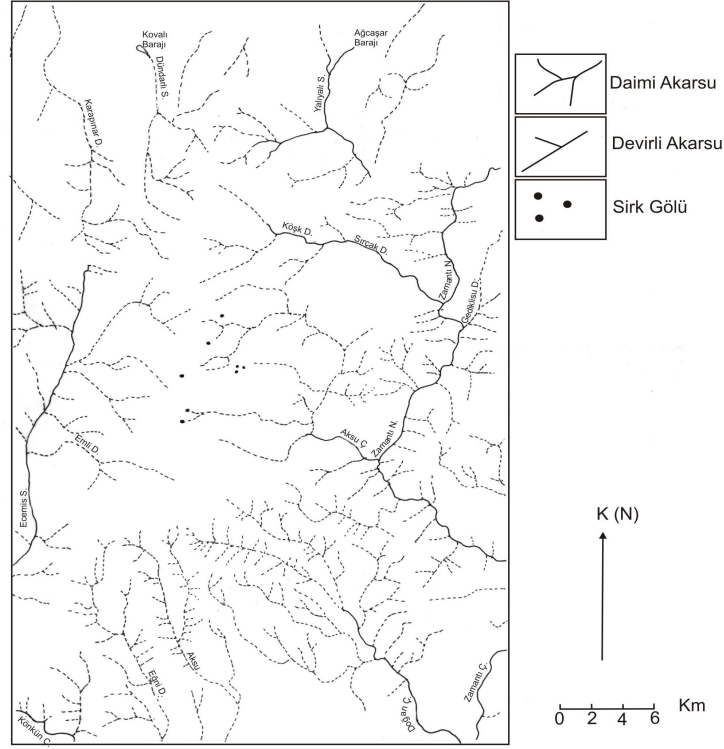
Alanının en önemli akarsuyu, doğu sınırı belirleyen ve Seyhan nehrinin bir kolu olan Zamantı çayıdır. Aladağlar'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan hemen bütün dereler sularını, Zamantı çayına boşaltmaktadır. Zamantı çayı güneyden kuzeye doğru derin bir vadi oluşturmaktadır. Vadi boyunca artan nemliliğe bağlı olarak tespih çalısı (*Strax officinalis*) 1500 m.nin altındaki yamaçlarda iç kesimlere kadar sokulabilmektedir.

İnceleme alanında Zamantı çayı ve ona katılan derelerin kenarlarında sıklığı ve dağılışı yer yer değişmekle beraber çınar (*Platanus orientalis*), söğüt (*Salix sp.*), kavak (*Populus nigra*), böğürtlen (*Rubus sp.*), ılgın (*Tamarix sp.*) yer almaktadır. Bu alanlardaki vadi tabanlarının genişlediği yerlerde sulamaya dayalı sebze tarımı ve meyve alanları da mevcuttur.

Sahadaki ikinci önemli akarsu, Aladağlar'ın batısında, Ecemiş Koridoru içerisine yerleşmiş olan, Ecemiş suyudur. Aladağlar'ın batı yamaçlarındaki birçok derelerin ve vadi tabanlarına yakın alanlardan çıkan kaynakların sularını toplayan Ecemiş suyu, Karanfil dağının güneyinden derin bir yarma vadi ile geçerek Seyhan Barajı gölüne dökülmektedir.

İnceleme alanının güneyinde yer alan, Karanfil, Eğni ve Aksu dereleri de sularını daha sonra, Körkün çayı ismini almış olan, Ecemiş suyuna boşaltmaktadır. Aladağlar'ın batı yamacı boyunca güneye doğru akan Ecemiş çayı kenarlarında da söğüt ve kavak ağaçları bulunmaktadır. Ayrıca, vadi tabanının genişlediği kesimlerde bu akarsuya bağlı olarak meyve bahçeleri yer almaktadır.

Alanının diğer bir önemli akarsuyu da, Yahyalı suyudur. İnceleme alanının kuzeyinde, kendi adını almış olan Yahyalı ilçe merkezinin güneybatısında, Derebağı kasabası yakınlarından çıkan iki kaynağın sularının birleşmesiyle oluşan Yahyalı suyu vadisinde, Aladağlar'ın en yoğun kültür bitkileri alanları bulunmaktadır. Çünkü Yahyalı suyu üzerinde kurulmuş olan Ağcaşar barajı nedeniyle, alanın kuzey sınırını oluşturan Develi ovasına yerleşmiş olan halofit bitkilerin yer aldığı Sultan sazlığı daralmış ve bu sahalar tarım alanları haline gelmiştir.

Şekil 15. İnceleme alanının hidrografya haritası.

E- Bitki Örtüsü İle Biyotik Faktörler Arasındaki İlişkiler

Sahada bitki örtüsü üzerinde rol oynayan biyotik etkenler, insanlar ve diğer bazı canlılardır. Bu faktörlerin sahadaki etkilerini şu şekilde açıklamak mümkündür.

1- İnsanın Etkileri: İnsanlar sahadaki ormanları tahrip etmek ve aşırı hayvan otlatılması sonucunda bitki örtüsünü etkilemektedir.

İnceleme sahası tüm Anadolu'da olduğu gibi, yaklaşık 10.000 yıldan beri, çeşitli kültür ve medeniyetlerin geliştiği bir ortamdır. Bu nedenle orman ve meralarda devamlı olarak hayvan otlatılmış, yakacak ve inşaat malzemeleri geniş ölçüde ormanlık alanlardan sağlanmıştır. İnsanlar tahıl gereksinimlerini sağlamak için de yerleşme alanları civarlarında tarla alanları açmışlardır. Bu yollarla vejetasyonun tahribi sonucu doğal dengeler alt-üst olmuş, özellikle erozyon, sel ve taşkınlarla yeni süreçler başlamış ve bitki tür ve topluluklarında bozulmalar ortaya çıkmıştır.

Sahada dağınık yerleşmelerin kurulması da ormanların ve otlakların tahribini hızlandırmış ve artırmıştır. Çünkü bu yerleşmelerin halkı bütün ihtiyaçlarını buldukları

sahadan karşılaşmışlardır. Sonuçta her yerleşmenin çevresindeki doğal bitki örtüsü büyük oranda tahribata uğramıştır. Bu tahribatlara bağlı olarak Kürschner (1984) alanda üç antropojen bozulma fazı ayırmıştır.

Birinci bozulma fazı, Helen öncesi, Helen, Hitit ve Roma dönemindeki yerleşme zamanları ve yerlerine aittir. Bu dönemdeki orman tahribi, insanların konut inşası için ağaç kesimi, yakıt temini, odun kömürü elde edilmesi, maden filizlerinin eritilmesi için ağaç kesimi, cam yapımı, köprü inşası, araba yapımı, gemi inşası, kutsal amaçlı ağaç külleri, şarap için çam sakızı elde edilmesi, reçine temini, deri için tabaklama maddeleri elde etme ve tarım alanı açma şeklindeki kullanımlardan kaynaklanmaktadır. Hititler dönemine ait, Anadolu'da ve Suriye'de bulunan birçok sanat eseri ve yerleşmelerde, Aladağlar'dan çıkarılan maden cevherlerinin kullanılmış olması, yörede madencilik nedeniyle orman tahribinin olduğu görüşünü desteklemektedir. Yine Romalılar döneminde yaşamış olan Amasyalı Strabon, Aladağlar'dan çıkarılan madenlerin burada işlendikten sonra dünyanın diğer ülkelerine gönderildiğinden bahsetmektedir (Strabon 1991 Çev. A. Pekman), (Foto. 1).

Foto 1. Romalılar döneminden beri Aladağlar'da maden eritme ve işleme alanı olan Çamlıca (Faraşa) Köyü ve çevresindeki bitki örtüsünün durumu (Foto. Emin Toroğlu).

Kürschner'e göre ikinci orman bozulma fazı 11. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde Anadolu'ya gelen Türk göçebe gruplarının, orman alanlarını yayla ve otlak olarak kullanmaları, yapı malzemesi ve yakıt amaçlı ağaç kesimleri büyük oranda orman tahribine yol açan nedenlerdir.

Üçüncü faz olarak da, alandaki nüfusun artışı, göçebelerin yerleşik yaşama geçmesiyle yeni yerleşmelerin kurulması orman tahriplerinin sebebi olarak

gösterilmektedir. Bu şekildeki bozulmalar, sahada mevcut orman alanlarının yok edilerek yerlerini antropojen steplerin almasına neden olmuştur.

İnceleme alanında, bitki örtüsünün tahribatına sebep olacak büyük yangın izlerine rastlanılmamıştır. Ancak yerleşme alanlarına yakın yerlerde ve yaylacılık yapılan alanlarda, insanların bazı dikenli ağaç ve çalıları yakmaları büyük yangınlara davetiye çıkarmaları açısından önemlidir.

Sahada doğal bitki örtüsünün bulunduğu alanlarda yoğun bir şekilde hayvan otlatılması ise, genç sürgün ve fidanların hayvanlar tarafından ortadan kaldırılması nedeniyle, bitkilerin doğal gelişimlerini sağlayamamalarına, otsu türlerin önemli ölçüde bozulmasına ve ortadan kalkmasına sebep olmaktadır. Hayvan yemi olarak bazı ot türlerinin toplanması ve yaprak temini için ağaç dallarının kesilmesi de bu başlık altında incelenebilecek diğer tahrip nedenleridir. Bunların bir sonucu olarak, sahada birçok alan yoğun hayvan otlatma izlerini taşımaktadır.

2- Zararlı Canlıların Etkileri: Sahadaki bazı zararlı asalak bitkiler ve böcekler de bitki örtüsü üzerinde tahripler yaparak türlerin azalmasına ya da ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Nitekim Emlî Vadisi'nde göknar ağaçlarına musallat olan asalak ökse otu (*Viscum album*) bu ağaçların kurumalarına yol açmaktadır (Foto. 2). Yahyalı İlçesi çevresinde ise, tırtıllar meşelerin taze filizlerine musallat olarak onların sağlıklı bir gelişme göstermelerini engellemektedir.

Foto 2. Emlî vadisinde asalak ökseotu nedeniyle kurumuş bir göknar ağacı (Foto. Emin Toroğlu).

SONUÇ

Aladağlar, sahip olduğu bitki tür ve formasyonları açısından Türkiye'nin en zengin dağlarından biridir. Bu zenginlik, şüphesiz dağın sahip olduğu ekolojik şartların (bitki yetişme şartları) bir sonucudur. Dağda bitki örtüsünü etkileyen ekolojik şartlar, iklim, rölyef, toprak, hidrografik özellikler ve biyotik faktörlerdir. Bu faktörlerden iklim, sahadaki bitki tür ve toplulukları üzerinde de rol oynayan en önemli faktördür. Bunun en belirgin örneği, alanda hakim olan iki büyük iklim tipi ile bitki toplulukları arasındaki uyumdur. Nitekim Akdeniz ikliminin etkili olduğu güney yamaçlarda kızılçam, karaçam, sedir, Toros göknarı gibi Akdeniz kökenli bitkilerin bulunmasına karşılık, kuzey yamaçlarda bozkır bitkileri ile meşelerden oluşan İran-Turan kökenli bitkilerin varlığı iklimin etkisi nedeniyledir. Vejetasyon kuşaklarının step veya maki, orman ve yüksek dağ katı şeklinde zonlar halinde yükselmesi, yamaçlar arasında farklı fitocoğrafya bölgelerine ait bitkilerin görülmesi ve sahaya yabancı Avrupa-Sibirya kökenli türlerin varlığı; rölyefin neden olduğu yükselti, bakı ve yarılma derecesinin bir sonucudur. Erozyona uğramayan alanlarda, yeterli su ve besin maddesi alınımına bağlı olarak bitkilerin iyi bir gelişme göstermesi toprak şartları ile ilgidir. Alandaki nemcil bitkilerin varlığı ise, hidrografik şartların yarattığı yerel özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Ancak ekolojik özelliklerin yarattığı bu olumlu şartlar, ne yazık ki biyotik faktörler tarafından olumsuz olarak etkilenmektedir. Orman tahribi, aşırı hayvan otlatma ile bazı asalak bitki ve hayvanların neden olduğu tahribat bu olumsuz etkilerin başlıcalarını oluşturmakta, vejetasyonun giderek bozulmasına ve fakirleşmesine yol açmaktadır. Özellikle kuzey yamaçlarda antropojen steplerin giderek artması, insanların ormanları tahribiyle gelişen erozyon alanlarında bitkinin su ve besinini aldığı ortamın dengesinin bozulması sonucu bitkilerin kendilerini yenileyememeleri ve cılız kalmaları bu durumun en iyi göstergelerinden biridir. Bu nedenle bitki gelişimine uygun ekolojik şartların bulunduğu inceleme alanında, beşeri faktörlerin olumsuz etkilerinin azaltılması için gereken çalışmaların yapılması dağın sahip olduğu vejetasyonun geleceği açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- AKMAN, Y (1995), *Türkiye Orman Vegetasyonu*, Ankara.
- ATALAY, İ (1994), *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniv. Basımevi İzmir.
- ERİNÇ, S (1984), *Ortam Ekolojisi ve Degradasyonel Ekosistem Değişiklikleri*, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:1 İstanbul..
- KÜRSCHNER, H (1984). *Der östliche Orta Toroslar (Mittlerer Taurus) Und angrenzende Gebiete. (Eine Formasionkundliche Darstellung der Vegetation Südost Anatoliens)*, Dr.Ludwig Reicherd Verlag Wiesbaden.
- LOUIS, H (1939), *Das Natürliche Pflanzenkleid Anatoliens*, Geographische Abh. Reihe 3 Heft: 12 Stuttgart.
- MAURICE M. BLUMENTHAL, (1941), *Niğde ve Adana Vilayetlerindeki Torosların Jeolojisine Umumi Bir Bakış*, MTA Yayınları, Seri B, No:6, s. 12, Ankara.
- SCHIECHTL, H. M., R. STERN (1963), *Studien über die Entwaldung im Kilikischen Aladagh (Mittlerer Taurus in Kleinasien)*, Ber. Nat. Med. Ver. İnsburg.
- SEVİM, M (1955), *Lübnan Sedirinin Türkiye'deki Tabii Yayılışı*, Yenilik Matbaası. İstanbul.
- STRABON (1991), *Coğrafya*, (Kitap XII, XIII, XIV). (Çev. A. Pekman) Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 49-70, ELAZIĞ-2008

GÖNEN OVASINDA PİRİNÇ¹ TARIMI

Rice-Field Plantation in the Gönen Plain

Emre ÖZŞAHİN

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Hatay.

E-mail:eozsahin@mku.edu.tr

ÖZET

Dünya’da ve Türkiye’de yetiştirilen en önemli tahıllardan biride pirinç’tir. Türkiye’nin iklim ve toprak koşulları bu bitkinin yetiştirilmesine uygundur. Pirinç ülkemizde daha çok yaz aylarında ve sulamalı olarak yetiştirilir.

Bu çalışmada pirincin, Dünya’daki ve Türkiye’deki durumu açıklanmış ve ülke çapında önemli bir üretim merkezi olan Gönen ovasındaki durumu ortaya konmuştur. Bu ovada pirincin yetiştirilmesinden pazarlanmasına kadar olan dönemde yapılanlar belirtilmiştir. Sonunda bu ova açısından pirincin önemi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pirinç tarımı, Gönen Ovası, Coğrafi Dağılışı, Tarım Coğrafyası, Pirinç.

ABSTRACT

One of the important grains in Turkey and in the world is rice. Climate and soil provisions of Turkey appropriated for raised this plant. Rice is grained more summer months and as irrigation in our country.

This study is explained condition of rice on the world and Turkey and to exposed condition of Gönen plain which is also country scale a important production center. This plain has stated doing period to be as rice has grown to market as. Finally, important of rice exposed angle of this plain.

Key Words: Rice-field plantation, Gönen Plain, Geographical distribution, Geography of agriculture, Rice.

¹Pirinç: Çeltiğin kabuğunun soyulup, işlendikten sonraki haline pirinç denir. Coğrafi olarak daha uygun görüldüğünden dolayı bu çalışmada “Pirinç” yerine “Pirinç” kelimesi kullanılmıştır

1. Giriş

Gönen ovası, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde Balıkesir ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil-1).

Bu ovanın bir kısmı Gönen havzası (Efe, 1986; Kantürer, 1993) olarak adlandırılan havzanın tabanında bir kısmı ise Gönen Çayı deltasında bulunmaktadır. Ova, Gönen Çayı tarafından oldukça iyi drene edilmektedir. Aslında ovanın oluşumunda ve bugünkü şeklini kazanmasında Gönen Çayı ve kolları çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu ova genel hatlarıyla; batıdan Hodul dağı, Tahtalı dağı, Armutçuk dağı ve Yosunlu dağı, güneyden yüksek plato sahası, doğudan Gönen-Manyas eşiği, kuzeyden ise Marmara denizi ile çevrelenmiştir. Gönen ovası, Tahirova, Sarıköy, Gündoğan, Bostancı, Alaattin, Tütüncü ve asıl Gönen ovası gibi coğrafi ünitelerden meydana gelir. Bu ovaların hepsine birden *Gönen Ovası* adı verilir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Gönen ovasında son yıllarda pirinç ekim alanları ve pirinç üretimi artmıştır. Belirlenen bu özelliğin yanında ayrıca; “*Gönen ovasında pirinç tarımı nasıl yapılmaktadır? Yapılan pirinç tarımında alınan ürün, bu işle uğraşan çiftçiler için yeterli midir? Pirinç tarımında ne gibi sorunlar yaşanmaktadır? Pirinç tarımı buradaki çevre koşullarını nasıl etkilemiştir?*” gibi sorulara da cevaplar aranacaktır.

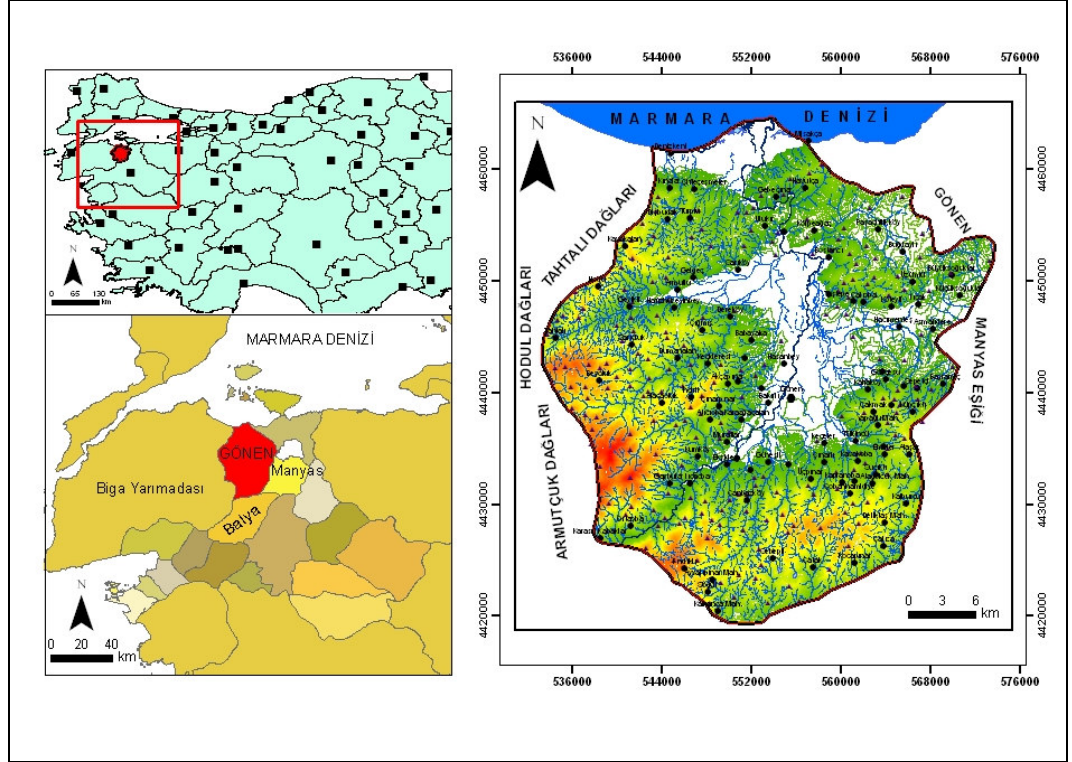
2. Pirincin Yetiştirme Koşulları ve Önemi

Pirinç sıcak bölgelerde yetişen ve bu bölgelerde medeniyetin sembolü olarak değerlendirilen bir kültür bitkisidir. Çin'deki eski kaynaklara göre bu bitki M.Ö. 2800 yıllarında var olmasına rağmen, tarımına daha önceleri başlanmıştır (Gözenç, 1985: 67–75; Göney, 1986: 111–113). Bu bitkinin ana vatanının Güneydoğu Asya (Muson Asya'sı), muhtemelen de Hindistan olduğu belirtilmektedir (Doğanay, 1985: 104; Bulut, 2006: 69; Kü, 1997; Şahin, 2002: 19–35; Gül, 2003: 1–4; Doğanay, 2007: 118–119).

Günümüze kadar 5000 yıldan beri tarımı yapılmaktadır. M.Ö. 3000 yıllarında Güney Hindistan'dan Çin'e, M.Ö. 1000 yıllarında da Java'ya doğru yayılım alanı genişlemiştir. Avrupa'ya da Büyük İskender tarafından M.Ö. 300 yıllarında getirilmiş, ancak tarımına ise, M.S. 700 yıllarında başlanmıştır. A.B.D.'de de 17. yüzyılın sonlarında yetiştirilmeye başlanmıştır. Ülkemize ise Suriye, Tuna kıyıları, Meriç ve kollarının suladığı alanlardan özellikle Filibe'den tohumlarının alındığı ve 1750'de Tosya'ya getirilerek tarımına başlandığı bilinmektedir² (Göney, 1986: 111–113; Doğanay, 1985;

² Belirtilen yerler günümüzde de önemli pirinç tarımı yapılan alanlardır.

Bulut, 2006: 69–70; Doğanay, 2007: 118).

Şekil-1: Lokasyon haritası

Bu bitki buğdaygiller familyasından olup, botanik dilindeki ismi *Oryza sativa* ve *Oryza glaberrima sleud'* dur. Dünya'da 25 kadar çeşidi var olmasına rağmen, en fazla bu iki türün tarımı yapılmaktadır. Coğrafi anlamda ise pirinç bitkisi, dağ pirinci ve ova pirinci şeklinde tanımlanmaktadır. Dağ pirinci daha çok doğal olarak yağışlarla yetişirken, ova pirinci de sulamalı tarım şeklinde yetiştirilmektedir (Doğanay, 1985: 104; Bulut, 2006: 70).

Bu bitkinin iklim isteğine baktığımızda, bir sıcak iklim bitkisi olduğundan dolayı sıcaklık isteği fazla olan bir bitkidir. Yetiştirme devresi boyunca ortalama sıcaklıkların 20–25 °C arasında olduğu yerler yetişmesi için en uygun alanlardır. Aynı dönemde bu bitki 4000–5000 °C toplam ısıya (kaloriye) ihtiyaç duymaktadır. Yetiştirme süresi de 90–180 gün (3 – 4 ay) arasında değişmektedir (Doğanay, 2007: 119).

Pirinç, su içinde çimlenebilen ve suda erimiş oksijenden kökleri aracılığıyla yararlanabilen tek tahıl cinsidir (Zaman, 2001: 454; Güngördü, 2006: 222). Ekiminden hasat dönemine kadar su içinde yetişir. Çünkü suda erimiş oksijen ile yapraklarda fotosentez sırasında açığa çıkıp köklere ulaşan oksijenden yararlanmaktadır. Bu

özelliğinden dolayı da yetiştirme mevsiminin her döneminde yüksek oranda nem isteyen bir bitkidir. 1000–2000 mm yıllık yağışa ve yaklaşık % 75–80 kadar oransal neme sahip olan bölgelerde doğal olarak yetişir. Bu bölgelerin genel özelliği ise, yıllık yağışın büyük çoğunluğunun yaz aylarında düşmesidir. Fakat ülkemizde olduğu gibi daha düşük yağış koşullarına sahip alanlarda da bu ürünün su ihtiyacı sulamalı şekilde temin edilmektedir.

Toprak isteği açısından da en uygun olarak alüvyal topraklarda yetiştirilir. Toprağın milli, killi ve killi-tınlı olduğu yerler yetişmesi açısından oldukça uygun alanlardır. Ayrıca pirinç ekim alanları bitki besin elementlerince de zengin değildir. Bu yüzden toprağın doğal ya da yapay gübrelerle zenginleştirilmesi gerekmektedir.

Pirinç tarlalarının da tavalar halinde ve suyu tutacak şekilde hazırlanması gerekmektedir. Tavalar tam düz olmayıp % 0,2–0,4 gibi bir eğim değerlerine sahip olmalıdır. Ayrıca bu değerlere göre de yapılacak tavaların boyutları belirlenir (Doğanay, 1985: 105; Bulut, 2006: 70–71).

Pirinç bitkisi beşeri istekler açısından da çok yoğun bir şekilde uğraş isteyen bir bitkidir. Ekiminden hasadına kadar yoğun bir şekilde uğraş ve bakım isteyen bir bitkidir. Ekim yapılacak tarlaların işlenip düzenlenmesi, pirincin ekimi, sulanması, gübrelenmesi ve ilaçlanması yoğun şekilde insan emeği gerektirir.

Pirinç dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de ekimi izne bağlı olarak, 3039 sayılı “Çeltik Ekimi Kanunu” çerçevesinde yapılmaktadır. Bu kanun 1936 yılında ülke çapında yaygın olan sıtma ile savaşmak için çıkartılmıştır. 3039 sayılı kanun daha çok sulama sistemlerini belirleyen bir kanundur. Fakat bu kanun su planlanması, su dağıtım ve drenaj konularına ilişkin konularda yetersiz kalmaktadır.

Sulama suyunun sınırlı oluşu, pirinç açığının sürekli olarak ithalat yoluyla karşılanması, iyi vasıflı tohum kullanımının azlığı, maliyet unsurlarının yüksek oluşu, arazilerin parçalı olması, ekim nöbeti ve yetersiz drenaj sistemi gibi birçok faktör pirinç üretiminde kanunun önemini bir kat daha artırmıştır. Bu tür etkenler bazı alanlarda ekim yasağının ne derecede yerinde bir karar olduğunu göstermektedir.

Pirinç bitkisi dünya nüfusunun yarısından fazlasının temel gıdası olmasından dolayı çok önemlidir. Güneydoğu Asya ülkelerinin temel besin kaynağıdır ve diğer ülkelerde de kullanımı yavaş yavaş artmaktadır. Yapısında az miktarda protein bulundurmasına rağmen, nişasta ve çeşitli amino-asitlerce zengin olması nedeniyle insan beslenmesinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

3. Pirincin Coğrafi Dağılışı, Dünyadaki Üretimi ve Ticareti

Önceki bölümde de bahsedildiği üzere pirinç bitkisi sıcaklık ve yağış (su) isteği fazla olan bir bitkidir. Bu nedenle de dünya üzerinde tropikal ve subtropikal alanlar ile Kuzey yarım kürede 41–42⁰ kuzey enlemlerine kadar olan sahalarda yetiştirilir. Ancak tropikal bölge dışındaki yerlerde de yaz devresinde yetiştirilebilmektedir. Yükselti olarak subtropikal alanlarda 800–1000 m, tropiklerde ise, 2000–2500 m ‘yi aşmayan yükseltilerde yetiştirilir.

Dünya’da pirinç ekim alanları giderek genişlemekte ve üretimde de buna paralel bir artış yaşanmaktadır. Pirinç ekim alanlarının toplamı, 1948–1952 arası dönemde ortalama olarak 102,5 milyon ha kadar iken bu değer 2004 yılında 151,3 milyon ha ulaşmıştır. Pirinç üretimi ise aynı süre zarfında yaklaşık olarak 165 milyon tondan 605,7 milyon tona çıkmıştır (Doğanay, 2007: 123; Tablo–1).

Tablo–1: Dünya pirinç ekiliş alanı ve pirinç üretimindeki büyüme (Doğanay, 2007: 123)

Yıl	1968	1977	1980	1990	2000	2004
Ekim (milyon ha)	132.2	142.8	175.3	147.0	154.2	151.3
Üretim (milyon ha)	284.2	366.8	396.8	518.2	598.9	605.7

Pirinç üretildiği yerde tüketilmekte olan bir tahıldır. Bu yüzden dünyada yetiştirilen toplam çeltiğin % 90’ından fazlası Asya ülkelerindedir (Tablo–2). Fakat dış satımda ise, % 1,5 gibi bir değerle en yüksek değere ABD sahiptir.

Çin eskiden beri dünya pirinç üretiminde ön sıralarda yer almaktadır. Ülkenin 2002 yılında 28,4 milyon ha ekim alanından üretimi 177,6 milyon tonu bulmuştur. Günümüzde de pirinç üretiminde 1. sırada yer almaktadır. Hindistan ise, son yıllarda 100 milyon ton pirinç üretimiyle 2. sırayı almaktadır. Birim alandan alınan verim dünya ortalamasından düşüktür. Fakat son yıllarda tarımda yaşanan gelişmelere bağlı olarak gelecekte Hindistan birinci sırayı alacaktır. Diğer önemli üreticiler Muson Asyası ülkelerinden olan Endonezya, Bangladeş, Vietnam, Tayland, Myanmar, Filipinler, Japonya vs. diğer ülkelerdir.

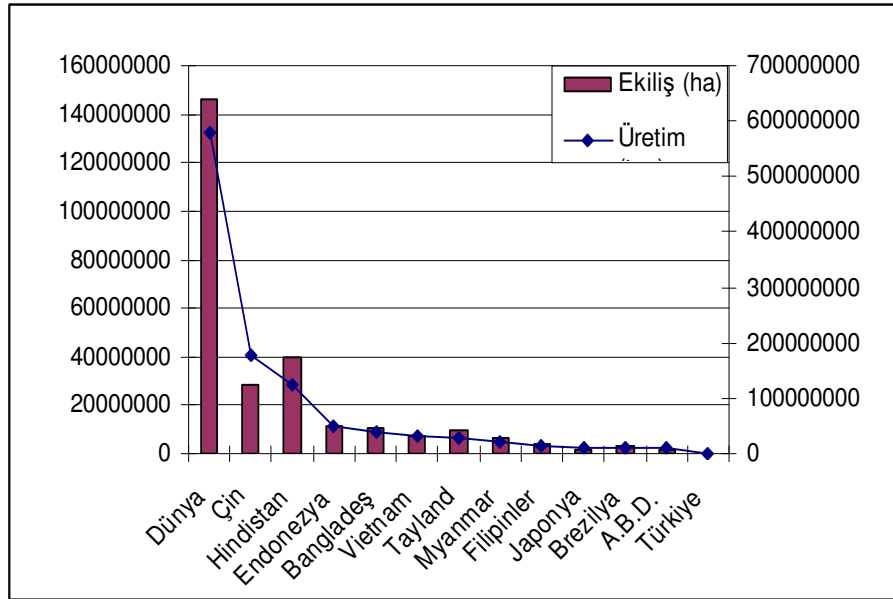
Asya’da Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi ülkeler, Avrupa’da İtalya ve İspanya, Afrika’da da Mısır ve Madagaskar bu bölgelerdeki en önemli üreticilerdir. Amerika’da ise ABD ve Brezilya en önemli üretici ülkeler olup, Kolombiya, Meksika, Peru ve Arjantin diğer üretici ülkelerdir.

Pirinç ticareti mısır ve buğday kadar yoğun olmamakla birlikte, yukarıda bahsedildiği gibi üretildiği yerde tüketilmektedir. Yani önemli olan üreticiler önemli birer de tüketiciyi oluştururlar. Dünya dış ticaretinde % 7 gibi az bir değeri kullanılmaktadır. İhracatta en önemli ülkeler başta Tayland olmak üzere Hindistan, ABD, Vietnam, Pakistan, Çin, Avustralya, Uruguay ve İtalya’dır. İthalatta ise, İran, Meksika, Brezilya,

Türkiye, Kosta Rika vs. gibi ülkelerdir (Tümertekin-Özgüç, 2005: 136–137; Şekil–2–3).

Tablo–2: Dünyada en fazla pirinç yetiştiren ülkeler (Bulut, 2006)

Ülkeler	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim kg/da
Dünya	146.029.456	579.476.000	396.8
Çin	28.360.000	177.589.000	626.2
Hindistan	40.000.000	123.000.000	307.5
Endonezya	11.500.000	48.654.000	423.0
Bangladeş	10.900.000	39.000.000	357.8
Vietnam	7.539.000	31.319.000	415.4
Tayland	9.920.000	27.000.000	272.1
Myanmar	6.200.000	21.200.000	341.9
Filipinler	4.034.000	12.684.800	314.4
Japonya	1.700.000	11.264.000	662.5
Brezilya	3.174.840	10.489.400	330.3
A.B.D.	1.297.840	9.616.400	740.9
Türkiye	85.000	400.000	470.5

Şekil–2: Dünyada üretilen pirincin ülkelere göre ekim ve üretim grafiği

Şekil-3: Dünyada pirinç ekim alanlarının dağılışı (Tümertekin-Özgüç, 2005)

4. Türkiye’de Pirinç Tarımı

Bilindiği gibi ülkemiz subtropikal iklim kuşağının Akdeniz iklim bölgesinde başka bir deyişle ılıman kuşakta yer almaktadır. Türkiye pirinç bitkisinin yetişmesi için oldukça uygun iklimsel koşullara sahip bir ülkedir. Ülkemizin sahip olduğu sıcaklık koşulları yaz aylarında pirinç yetişmesi için optimum koşullar sunmaktadır. Özellikle ülkemizde bu ürünün yetiştirildiği alanlarda yaz aylarında sıcaklık ortalamaları 25 °C civarındadır. Bu sıcaklık değeri de pirincin yetişmesi açısından oldukça uygundur. Bu yüzden pirinç ülkemizde yaz aylarında yetiştirilmektedir.

Türkiye toprak özellikleri bakımından da bu bitkinin yetişmesine oldukça elverişli bir yapıdadır. Bu nedenle pirinç tarımı ülkemizde daha çok akarsuların delta ovalarında ve vadi tabanlarında yapılmaktadır. Bundan dolayı ülkemizde pirinç ekim alanları ile akarsu dağılışı arasında bir paralellik bulunur. Çünkü ülkemizdeki yağış değerleri çeltiğin yetişmesi için yeterli değildir. Bu yüzden ülkemizde bu bitki sulamalı olarak yetiştirilmektedir (Zaman, 2001: 452–453).

Ülkemizde pirinç ekim alanları diğer tahıllara göre daha az bir orandadır. Fakat pirinç üretimi her geçen yıl gittikçe artmaktadır. Türkiye’de 1987 yılında 530 000 dekar alanda pirinç ekimi yapılırken bu alan 2006 yılında 991 000 dekar’a çıkmıştır. Aynı şekilde 1987’de 165 000 ton olan pirinç üretimi 2006 yılında 417 600 ton’a varmıştır. Pirinç ekim alanı ve üretimindeki bu artışları bağlı olarak verimlilikte 1987’ ye oranla 2006 yılında 110 kg/dekar fazlalaşmıştır. Bu durum pirinç ekimindeki sürekli artışı

kanıtlar niteliktedir.

Tablo-3: Türkiye’de 1987–2006 arası dönemde pirinç ekim alanı, üretim miktarı ve elde edilen verim değerleri (DİE, 2007)

Yıllar	Ekilen alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg / Dekar)
1987	530 000	165 000	311
1988	510 000	157 500	309
1989	660 000	198 000	300
1990	530 000	138 000	260
1991	404 000	120 000	297
1992	430 000	129 000	300
1993	448 500	135 000	301
1994	405 000	120 000	296
1995	500 000	150 000	300
1996	548 500	168 000	306
1997	550 000	165 000	300
1998	600 000	189 000	315
1999	650 000	204 000	314
2000	580 000	210 000	362
2001	590 000	216 000	366
2002	600 000	216 000	360
2003	650 000	223 200	343
2004	700 000	294 000	420
2005	850 000	360 000	424
2006	991 000	417 600	421

2006 yılı verilerine göre 991 000 ha ekiliş alanı ve 417 600 tonda üretimi vardır. Toplam tahıl ekim alanları (130 415 623 ha) içinde % 0,1 toplam tahıl üretimde (34 364 586 ton) ise, yaklaşık olarak % 0,1 gibi bir değere sahiptir.

Yurdumuzda 2004 yılında en fazla pirinç üretim Edirne ilinde (221 754 ton) gerçekleştirilmektedir. İkinci sırada ise Balıkesir ili (121 153 ton) yer almaktadır. Balıkesir’de de en fazla Gönen Ovasında üretim yapılmaktadır. Üçüncü il olarak da Samsun (118 734 ton) gelmektedir (Şekil-4).

5. Gönen Ovasında Pirinç Tarımı

Gönen ovasının pirinç üretiminde önemli bir yeri vardır. Çünkü baldo cinsi pirincin (Gönen baldosu) merkezi burasıdır. Ülke genelinde de pirinç tarımında ilk sırayı Trakya bölgesi alırken (740 571 ha–44 136 ton), ikinci sırayı bu ova (58 701 ha – 40 952 ton) izlemektedir. Ama baldo pirinç üretiminde ise söz sahibi yer burasıdır. Gönen ovasında

üretilen pirinç ülke genelinin % 10'unu oluşturmaktadır. Bu yüzden bu ovada pirinç ekimi tartışılmaz derecede önemlidir (Demircan, 2006: 38).

Gönen ovası pirinç tarımı açısından çok uygun koşullar taşır. Bu ovada pirinç tarımı her yıl Nisan ayı ortalarından başlayan ve Eylül ayının sonuna kadar devam eden bir süreyi kapsamaktadır. Nisan ayının ortalarında başlayan ekim dönemi yaklaşık olarak 1 aya yakın bir süreyi kapsamaktadır. Genel olarak Mayıs ayının ortalarında bazen de sonlarına doğru ovada ekim dönemi bitmiştir. Artık bundan sonra çeltiğin asıl uğraşlı olan bakım dönemi başlamıştır.

Tohum ekimden önceki dönemde çiftçiler pirinç tarımı yapılacak olan tarlalarda ekim için toprak hazırlığı yaparlar. Bu yüzden ürün yetiştirilmesi düşünülen tarlanın hazırlığı veya seçiminde üzerinde durulması gerekli olan en önemli husus, tarlanın çok iyi şekilde tesviye edilmesi veya tesviyeli arazilerin seçilmiş olmasıdır. Tarlalar su altında bırakılmasıyla yapılan pirinç sulamasında, tesviyenin önemi daha da artmaktadır. Pirinç tarımı % 4'e kadar eğime sahip arazilerde yapılabilir de, eğim derecesi % 1'den az olan alanlar daha çok tercih edilmektedir (Sürek, 2002: 65).

İlçe'de pirinç için, toprak işlemesine sonbaharda derin bir sürümle başlanmaktadır. Tarlalar kış aylarını da bu durumda geçirir. İlkbahar ayında tarlada su tutmak üzere tava denilen etrafı setli bölmeler yapılır. Daha sonra bu bölmelere su doldurulur ve pirinç bu bölmelere saçma yöntemi ile ekilir. Gönen'de pirinç ekim dönemi Nisan'ın sonundan Haziran'ın 15'ine kadardır. Ama en ideal ekim zamanı Mayıs ayının 10 ile 15 arasındaki süredir. Eğer ekim Haziran'ın 15'ine sarkarsa bu kez çeşitli problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemler çeşitli türde pirinç hastalıklarının oluşması, tohumların çimlenmemesi, hasadın gecikmesi, randıman düşüklüğü vs. gibidir.

Şekil-4: Türkiye'de 2004 yılında illere göre pirinç üretiminin dağılışı (Güngördü, 2006)

Ovada ekim işlemi bittikten sonra, artık asıl önemli dönem olan bakım dönemi başlamıştır. Bu dönemde de en önemli sorun sulama'dır. Çünkü pirinç, suyu seven bir bitkidir. Bu yüzden sulama çok önemli bir konudur. Ovada ekilen çeltiğin sulanması daha çok kanalet denilen küçük kanallardan borularla çekilen suyla sağlanmaktadır (Foto-4). Ayrıca bazı alanlarda da su motorları kullanılarak da su sağlanır.

Foto-1

Foto-2

Foto-1: Pirinç ekimi için toprak hazırlığı
Foto-2: Pirinç ekimi

Foto-3

Foto-4

Foto-3: Çeltiğin ekiminden 20 gün sonraki durumu

Foto-4: Çeltiğin küçük kanallardan borularla çekilen sular ile sulanması

Gönen Ovasında Pirinç Tarımı

Gönen ovası 408.080 dekarlık alana sahiptir. Bu ovada toplam sulanabilen alan 70.700 dekar'dır. Bunun 54.480 dekarlık alanında pirinç sulaması yapılmaktadır. Kullanılan toplam sulama suyun miktarı 120 milyon m³, dekar başına su tüketimi ise 1700 tondur. Şebekeden alınan su miktarı en fazla su Temmuz ayında gerçekleşir. Bu ortalama değer olarak 28 milyon m³ kadardır.

Gönen ovasında kesik sulama yani nöbetleşe sulama ile sulama yapılmaktadır. Bu şekilde sulamada, sulama aralıklarında tarlaya su verilmez. Fakat toprak, susuzluğa neden olacak şekilde de kurutulmaz. Ayrıca bu tür sulamada dikkat edilecek bir başka husus da, sulama aralıkları, hava koşulları ve toprak yapısı gibi faktörler göz önünde bulundurularak çok iyi ayarlanmalıdır. Mümkün mertebe toprak yüzeyi havayla temas etmemelidir. Aksi takdirde yabancı otlar gelişebilmektedir. Kesik sulama uygulamasına kardeşlenme devresinden sonra başlanmalıdır. Böylece bitkilerin toprak yüzeyini örtmesini sağlar ve yabancı otlarla rekabet açısından da avantaj sağlanmış olur.

Pirinç yetiştirilmesinde önemli olan başka bir konu ise gübreleme'dir. Pirinç ekim alanlarında bütün gerekli elementler, optimum miktarda toprakta, bitki tarafından yararlanılabilecek şekilde bulunmak zorundadır. Azot, fosfor, potas ve çinko gibi elementler genellikle gübre olarak çiftçiler tarafından uygulanmaktadır (Sürek, 2002: 91–92).

Tablo-4: Gönen Ovasında 2006 yılında şebekeden alınan toplam su miktarının aylara dağılımı (Gönen İlçe Tarım Müdürlüğü, 2007b)

AYLAR	ŞEBEKEYE ALINAN TOPLAM SU MİKTARI (m ³)
OCAK	
ŞUBAT	
MART	
NİSAN	5.882.630
MAYIS	24.479.712
HAZİRAN	26.837.050
TEMMUZ	28.051.488
AĞUSTOS	27.435.629
EYLÜL	7.366.205
EKİM	
KASIM	
ARALIK	
TOPLAM	120.052.714

Pirinç tarımı için uygun olan yerlerde, pirinç yetiştirilen topraklarda çoğunlukla azot eksikliği görülür. Fosfor ve potasa olan ihtiyaç azota olan ihtiyaç kadar fazla

olmamasına rağmen sıra ürünün azottan etkili bir şekilde yararlanılabilmesi için, toprakta fosfor ve potasın dengeli bir şekilde bulunması gereklidir. Bu tür elementler kardeşlenme, uygun kök gelişimi, erken çiçeklenme ve düşük sıcaklık koşullarında dane dolumu gibi faaliyetlerin en uygun biçimde oluşmasını ve gelişmesini sağlamaya yardımcı olur.

Ovada çeltiğin yetiştirilmesinde etkili olan faktörlerden biride, yabancı otlarla mücadele'dir. Yabancı otlar, gelişme yeteneklerinin üstünlüğü nedeni ile tarlalarda ısk besin maddesi ve su gibi faktörler bakımından uygun ortam bularak hızlı bir şekilde büyürler. Bu otların, ürün maliyeti ve verimi üzerinde etkileri çok önem taşımaktadır. Bu zararlıların pirinç tarımı üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ürün verimini ve kalitesini düşürür,
- Ürün maliyetini arttırır,
- Ürünün hasat ve harman işlerini zorlaştırır.
- Sulama suyu sistemini olumsuz etkiler.

Foto-5

Foto-6

Foto-5: Çeltiğin başak dönemindeki durumu

Foto-6: Çeltiğin biçim öncesi durumu

İşte söz konusu yabancı otlar, pirinç tarımında değişik türde daha birçok etkiye neden olur. Bu yüzden bu tür otlarla mücadele çok önemlidir. Gönen ovasında bu amaçla pirinç tarımında kültürel, fiziksel ve kimyasal türden çeşitli önlemler alınmaktadır.

Gönen Ovasında Pirinç Tarımı

Kültürel önlem olarak, sertifikalı tohum kullanımı, düzgün ve sağlıklı ekim, bakım ve harmanlama gibi çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Fiziksel önlemler daha fazla emek gerektirmektedir. Bunun için zararlı otların elle sökülüp yok edilmesi sağlanır. Kimyasal yolla mücadelede ise zararlı otlar çeşitli tarım ilaçları kullanılarak yok edilmeye çalışılır. Söz konusu ovada en çok kültürel ve kimyasal yollar kullanılır.

Bütün bu karakteristikler sağlandığında çeltiğin hasat edilme dönemi yani biçim dönemi gelmiştir. Pirinç, salkımların % 80'nin saman rengini aldığı ve salkımların alt kısımlarındaki danelerin de sert olduğu devreye ulaşıldığında ürün hasadı yapılmaktadır. Gönen'de hasat zamanı 1 Eylül-15 Ekim tarihleri arasında rastlamaktadır. Hasadın gecikmesi durumunda ise fareler, kuşlar veya böceklerin zararı, dane dökme ve yatmadan dolayı ürün kaybı gibi etkiler söz konusu olabilmektedir.

İnceleme alanında asıl olarak iki şekilde hasat işlemi uygulanmaktadır. Bunlar,

- Biçerdöver ile hasat etme,
- Orak ile biçerek biçerdöver ile de daneleme şeklinde gerçekleştirilir.

Ama bu uygulamalardan elle biçme çok zahmetli ve yorucu bir iştir. Bu yüzden ovada daha çok biçerdöver ile hasat işlemi uygulanmaktadır.

Foto-7: Pirinç biçimi sonrası pirinç tarlasının durumu

Foto-8: Çeltiğin biçerdöverle biçimi

Tablo-5: 2004 Yılı Piriñ Hasad Raporu (Gönen İlçe Tarım Müdürlüğü, 2007a)

Piriñ ekilen köy sayısı	41
Çiftçi sayısı	1244
Ekim alanı	58701
Ekim tarihi	15 Nisan–30 Mayıs
Hasat tarihi	1 Eylül–15 Ekim
Dekara atılan tohum miktarı	18–20 kg/da
Kullanılan tohum çeşidi	% 90 Baldo
	% 10 Osmancık
Ekim şekli	Serpme
Sulama şekli	Kesik
Mücadele yapılan saha	58701
Ürün kayıpları	Hasat harmanda % 3
Hasat şekli	Biçerdöver ile hasat ve biçerek biçerdöver ile daneleme
Ekim sahasının mülkiyeti	Ekim Yapan Şahsa ait 34650 da
	Kira (İcar) 24.051 da
Dekara verim	Baldo 710 kg/da
	Osmancık 800 kg/da
Toplam üretim	Baldo 36397 ton
	Osmancık 4555 ton
Üretim toplamı	40952 ton

Çeltiğin hasat işleminden sonra kurutma süreci devreye girer. Ürün hasat edildiği zaman % 20–25 oranında rutubet içermektedir. Depolamadan önce rutubet içeriği % 14'e düşürülmelidir. Aksi taktirde üründe bozulma ve kalitesinin düşmesi gibi zararlar görülür. Bu ovada kurutma sürecinde de iki yol izlenir bunlardan ilki klasik yöntem'dir. Bu yöntemde elde edilen ürün uygun alanlara serilerek kendiliğinden kuruması beklenir. İkincisi ise modern yöntem'dir. Bu yöntemde de kurutma makineleri sayesinde elde edilen ürün kurutulmaktadır. Bu tür kurutmada zamandan tasarruf sağlanarak çok hızlı bir şekilde kurutma yapılabilir. Ama bu uygulama biraz masraflı bir yöntemdir.

Çeltiğin kurutma işleminden sonra başka bir işlem ise depolamadır. Depolamada dikkat edilecek en önemli husus ürünün çok iyi bir şekilde kurutulmasıdır. Aksi taktirde üründe mikroorganizma faaliyetleri ve böceklerin zararı sonucu, danelerde bozulmalar söz konusu olabilir. Depolamayı etkileyen faktörleri;

- Danelerin rutubet içeriği,
- Sıcaklık,
- Oksijen durumu,
- Danenin genel durumu,

- Depolama süresi,
- Mikroorganizma ve böcek içeriği, şeklinde sınıflandırabiliriz.

Foto-9: Pirinç kurutma (modern yöntem)

Foto-10: Pirinç kurutma (klasik yöntem)

Pirinç üretiminde pazarlamada önemli bir süreçtir. Bu süreç üretilen ürünün değerlendirilmesi ve çiftçinin yüzünün gülmesi bakımından çok büyük önem taşır. Pirinç üreticisi ürününü, pirinç fabrikalarına, tüccara, borsada, Türkiye Mahsulleri Ofisi (TMO)'ne veya pirinci işleyerek kendi pazarlayabilmektedir. Ama Gönen ovasında daha çok pirinç fabrikalarına ve tüccara satış gerçekleşmektedir. Ayrıca diğer tahıl ürünlerinde olduğu gibi, pirinç'te de devletin hasat zamanında çiftçiyi desteklemesi amacıyla, TMO tarafından da çiftçilerden pirinç alımı gerçekleştirilmektedir. Ancak bu şekilde yapılan alımlar toplam üretim miktarının çok az kısmını kapsamaktadır.

Son yıllarda ofis tarafından satın alınan ürün miktarında önemli miktarda seviyede artışları yaşanmıştır. Bu artışın nedeni alım döneminde TMO tarafından uygulanan fiyatların daha yüksek olması gösterilmektedir. Ancak Gönen'de erken hasat yapılması ve erken pazarlama imkânının bulunmasından dolayı ofis çok az seviyede alım yapılabilmektedir (Keçecioğlu, 2007).

Tablo-6: Gönen’de Hasat Dönemi Pirinç Fiyatları (Akçalar Pirinç Fabrikası, 2007)

Türü	Randıman ³ (%)	Fiyat (YTL)
Baldo	40-50	650-750
	50-55	800-850
	55-60	850-900
Osmancık	40-50	500-600
	50-60	650-750

Tablo-7: Gönen’de Temmuz ayı Pirinç Fiyatları

Türü	Fiyatı (YTL)
Baldo	1.250 – 1.650
Osmancık	1.100 – 1.250

İlçede pirinç üretiminin fazla olması elde edilen ürünün işlenmesi gerekliliğini beraberinde getirmiş ve bunun sonucunda bu bölgede pirinç fabrikaları yoğunluk kazanmıştır. Bu yüzden bu bölgede hammaddenin fazla olması nedeniyle pirinç fabrikalarının da sayısı çoğalmıştır. Bu fabrikalar üreticiden aldıkları ürünü işleyerek (kabuğunu soyarak) tüketici açısından kullanıma uygun bir hale getirmektedirler.

Gönen ovasında pirinç ekim ve üretiminin fazla olması pirinç fabrikalarının sayısının da çok olmasına neden olmuştur. Bölgede tam 16 tane pirinç fabrikası bulunmaktadır. Bunlar; Çetinler Pirinç Fabrikası, Mutlular Pirinç Fabrikası, Star Pirinç Fabrikası, Zeki Gıda Pirinç Fabrikası, Favori Pirinç Fabrikası, Yerel Pirinç Fabrikası, Yeşil Gönen Pirinç Fabrikası, Eksen Pirinç Fabrikası, Sarıköy Pirinç Fabrikası, Marmara Pirinç Fabrikası, Akçalar Pirinç Fabrikası, Özer Pirinç Fabrikası, Bafra Pirinç Fabrikası, Demet Pirinç Fabrikası, Soy Türk Pirinç Fabrikası ve Misis Pirinç Fabrikası’dır.

6. Gönen Ovasında Pirincin Coğrafi Dağılışı

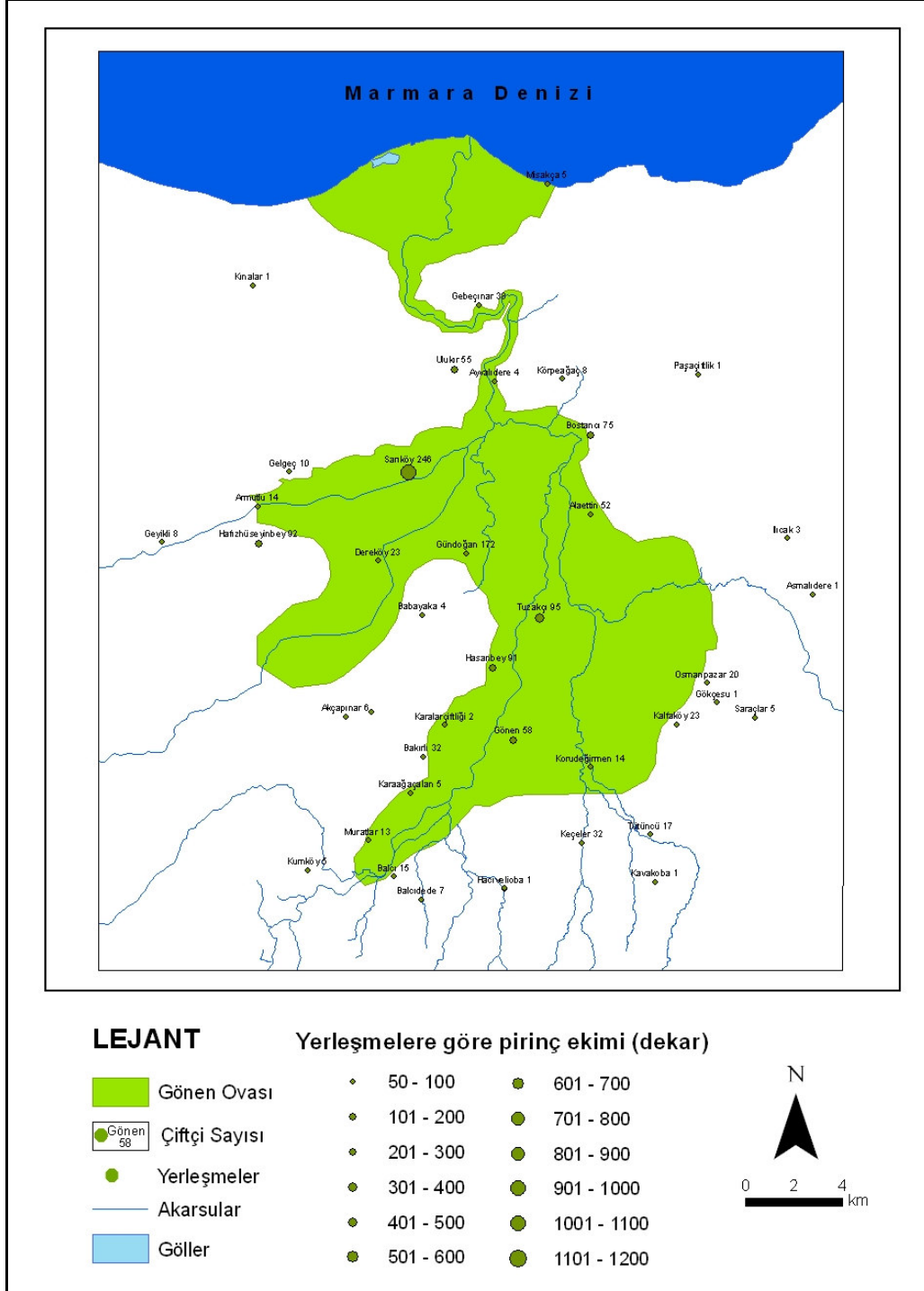
Gönen ovasında pirinç ekimi daha çok düz ve eğim değerlerinin düşük olduğu alanlarda yapılır. Bu sahalarda pirinç ekimi ve üretiminin yoğun olduğu alanlardır. Bu sahalardan çevreye doğru pirinç ekimi ve çiftçi sayısı azalma gösterir.

Ovada pirinç ekimi ve çiftçi sayısının dağılışına baktığımızda ilk sırada Sarıköy yer almaktadır. Daha sonra Gündoğan, Tuzakçı ve Bostancı köyleri gelir (Tablo-6). Bu durum yukarıda da bahsettiğimiz gibi pirinç ekiminin daha çok düz ve eğim değerlerinin düşük olduğu alanlarda yapıldığını kanıtlamaktadır (Şekil-5).

³ Pirinç’te randımandan kasıt üretilen ürün içindeki sağlam (kırık olmayan) olan dane miktarıdır. Bu oran arttıkça pirincin randımanı yükselecek ve kırık pirinç sayısı azalacaktır. Böylece elde edilen üründe değeri artacaktır. Gönen ovasında bu değer ortalama olarak 40-65 arasında bir aralıkta seyrederek.

Tablo-8: Gönen'de çeltiğin ekim alanı ve çiftçi sayısının yerleşmelere göre miktarı (Gönen İlçe Tarım Müdürlüğü, 2007b)

No	Köy Adı	Çiftçi Sayısı	Ekim Alanı (Dekar)
1	Aleattin	52	1.923
2	Armutlu	14	595
3	Asmalıdere	1	39
4	Ayvalidere	4	66
5	Babayaka	4	90
6	Bakırlı	32	1.312
7	Balcı	15	386
8	Balcıdede	7	209
9	Akçapınar	6	147
10	Bostancı	75	3.610
11	Dereköy	23	746
12	Gebeçınar	38	1.159
13	Gelgeç	10	236
14	Geyikli	8	90
15	Gökçesu	1	33
16	Gönen (Merkez)	58	3.289
17	Gündoğan	172	9.415
18	Hacıvelioba	1	20
19	Hafızhüseyinbey	92	3.428
20	Hasanbey	91	2.561
21	Ilıcak	3	80
22	Kalfaköy	23	1.153
23	Karaağaçalan	5	231
24	Karalarçiftliği	2	107
25	Kavakoba	1	9
26	Keçeler	32	800
27	Kınalar	1	5
28	Korudeğirmen	14	536
29	Körpeağaç	8	231
30	Kumköy	5	69
31	Muratlar	13	457
32	Musakça/Bandırma	5	1.028
33	Osmanpazar	20	678
34	Paşacıftlık	1	8
35	Saraçlar	5	154
36	Sarıköy	246	11.070
37	Tuzakçı	95	6.555
38	Tütüncü	17	438
39	Ulukır	55	3.844
40	TOPLAM	1257	56.892

Şekil-5: Gönende çeltiğin ekim alanı ve çiftçi sayısına göre yerleşmelere dağılışı

7. Sonuç

Pirinç dünyada ve ülkemizde temel besin maddelerinden biridir ve başta pilav olmak üzere, birçok geleneksel Türk yemeğinin yapımında kullanılmaktadır. Son zamanlarda, yıllık kişi başına 6–7 kg'a ulaşan pirinç tüketimi ile soframızda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu açıdan pirincin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Gönen ovası da Türkiye'nin Trakya'dan sonra ikinci büyük pirinç deposu olması ve kendine özgü bir marka olan "Gönen Baldosu" pirincinin yetiştirildiği ana yer olmasından dolayı çok önemli bir özelliğe sahiptir.

Ovada pirinç tarımı daha çok makineli sisteme dayalı olarak yapılmaktadır. Bu yüzden de fazla işçi gerektirmeyen bir karakter göstermektedir. Bakımı da diğer ürünlerde olduğu kadar uğraş gerektirmez. Üründen elde edilen gelir diğer tahıllara oranla daha yüksektir. Bu ve buna benzer durumlar bölgedeki çiftçilerin diğer ürünlere oranla pirince daha çok rağbet göstermektedirler.

Bunun yanında alınan ürün çiftçiler açısından pek de iç açıcı görülmemektedir. Çünkü randımanın ve pirinç fiyatlarının düşük olması satış fiyatlarına da yansımaktadır. Bazı yıllar 900 YTL'ye yükselen fiyatlar bazı yıllarda 700 YTL'ye kadar düşüş göstermektedir. Bir de bu duruma randımanın düşük olması da eklenince fiyatlarda daha da düşüş yaşanmaktadır. Bütün bu duruma mazot, gübre, ilaç, işçilik, sulama bedeli ve tarla kiralari gibi masraflarda eklenince köylü için içinden çıkamaz hale gelmiştir.

Bölgede yerel halkla yapılan görüşmelerde halkın en fazla şikâyet ettiği durum mazot, ilaç, gübre ve icar (arazi kiralama) fiyatlarının yüksek olması ile pazarlamada karşılaşılan güçlükler olduğu tespit edilmiştir.

Gönen ovasında pirinç ekimi sonucu bazı çevresel etkiler meydana gelmiştir. Bunlardan ilki sivrisinek oranındaki yoğun artışlardır. Buda bölgedeki insanlar tarafından çok rahatsızlık verici bir durum oluşturmaktadır. Diğer bir etki ise pirinç tarımında kullanılan ilaçların toprağa ve suya büyük zararlar vermesidir. Pirinç tarımında suyun yoğun olarak kullanılması toprağın aşırı derecede yıkanmasına ve gittikçe verimsizleşmesine neden olmaktadır. Bu da bölgedeki verimli toprakların kaybını arttırmaktadır. Ayrıca harman sonu anızların yakımı da topraktaki canlı organizmalarının ölümüne neden olduğu için ovada çok önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Gönen ovasında yapılan pirinç tarımı Türkiye ekonomisinde tartışılmaz düzeyde bir yere sahiptir. Ama bölgedeki çiftçilerin yaşadığı sıkıntılar devlet eliyle düzeltilmeye çalışılmalı ve bu uygulama çiftçilerle birlikte ortak bir çerçevede yürütülmelidir. Bu bölgedeki yetkili kurum ve kuruluşlar yardımıyla bu süreç hızlandırılmalıdır.

Ayrıca bölgede pirinç ekiminin getirdiği bazı sorunların yok edilmesi veya azaltılması için Gönen İlçe Tarım Müdürlüğü ile birlikte çeşitli yollardan farklı çözümlerin uygulanması sağlanmalıdır. Bunların başında;

- Pirinç ekiminde kullanılan ilaç ve gübrelerin doğru oran ve zamanda atılmasının denetlenmesi,
- Bu zararlı atıkların su ve toprağa karışmasının önlenmesi veya en aza indirilmesi,
- Pirinç hasadı sonucunda tarlalardaki anızın yakılmasının önlenmesi,
- Gereksiz yere su kullanımının denetlenmesi,
- Ürün fiyatlarının belli oranlarda düzenlenmesi,
- Fabrikaların üreticiyi mağdur durumda bırakmasının önüne geçilmesi,
- Mazot, gübre ve ilaç gibi pirinç malzemelerinin üreticiye belli bir miktarda indirimli ve uzun vadede ödemeli olarak sunulması gerekmektedir.

İşte bu türden benzer tedbirlerin alınması, Gönen ovasındaki pirincin üretiminden pazarlanmasına kadar olan süreci önemli ölçüde değiştireceği çok açık bir gerçektir.

Teşekkürler

Çalışmadaki bazı verilerin temininde emeği geçen Elif ve Ahmet Özşahin'e çok teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Akçalar Pirinç Fabrikası, 2007, *Pirinç Pazarlama Raporu*, Gönen.
- ARDOS, M., 1992, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Balıkesir İli Arazi Varlığı*, 1999, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No: 10, Ankara.
- BULUT, İ., 2006, *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları*, (Ziraat Coğrafyası), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- DEMİRCAN, A. K., 2006, *Gönen Rehberi*, Referans Yayınları, İstanbul.
- DOĞANAY, H., 1985, *Tarım Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ders Notları: 86, Coğrafya Bölümü No: 12, Erzurum.
- DOĞANAY, H., 1998, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, M.E.B. Yayınları: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi Yayınları: 877, Eğitim Dizisi: 10, İstanbul.
- DOĞANAY, H., 2007, *Ekonomik Coğrafya 3 (Ziraat Coğrafyası)*, Aktif Yayınları, Erzurum.
- DOĞANAY, H., ÖZDEMİR, Ü., ŞAHİN, İ. F., 2003, *Coğrafya'ya Giriş 2 (Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya)*, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- EFE, R., 1986, *Gönen Havzasının Jeomorfolojisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Jeomorfoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- EFE, R., 1995, *Gönen ve Dolaylarında Gözlenen Çevre Sorunlarına Coğrafi Bir Yaklaşım*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul.
- Gönen Tarım İlçe Müdürlüğü, 2007a, *Ekim Zamanı, Gübreleme, Pirinç Hastalıkları, Hasat-Harman*, Yabancı Ot Mücadelesi, Gönen.
- Gönen Tarım İlçe Müdürlüğü, 2007b, *Pirinç Eken Köylerin İcmali*, Gönen.
- GÖNEY, S., *Sıcak Bölgelerde Ziraat (Ziraat Coğrafyası)*, Cilt IV, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 116, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2732, İstanbul.
- GÖZENÇ, S., 1985, "Japonya ve Güneydoğu Asya'da Pirinç Ziraatı", *Bülten*, Cilt: 2, Sayı: 2, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- GÜL, U., 2003, *Pirinç, Bakış*, Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 3, Nüsha: 15, Ankara.
- GÜNGÖRDÜ, E., 2006, *Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- KANTÜRER, O., 1993, *Gönen Havzasının Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- KARATAŞ, Ş., 1995, *Gönen İlçesi'nin Coğrafi Etüdü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

KEÇECİOĞLU, M., 2007, *Gönen'de Pirinç Tarımı* (Basılmamış Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir.

KÜR, E., 1997, *Tahıllar II (Sıcak İklim Tahılları)*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 1452, Ders Kitabı No: 432, Ankara.

SÜREK, H., 2002, *Pirinç Tarımı*, Hasad Yayıncılık, İstanbul.

ŞAHİN, S., 2002, *Tosya-Osmancık ve Kargı ilçelerinde Pirinç Ziraatı*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 3, s. 19-35.

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 2005, *Ekonomik Coğrafya (Kalkınma ve Küreselleşme)*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 71-90, ELAZIĞ-2008

ELMALI MAĞARASI (İSPİR-ERZURUM)

The Elmalı Cave (İspir-Erzurum)

İbrahim KOPAR

Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum.
ikopar@atauni.edu.tr

ÖZET

Elmalı mağarası, Erzurum İli'nin İspir ilçesine bağlı Madenköprübaşı Beldesi'ne yaklaşık 1,5 km mesafedeki Elmalı mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Havalandırma zonunda gelişmiş ve bugün itibariyle ihtiyarlık safhasına ulaşmış olan mağara hidrolojik bakımdan fosil bir mağaradır. Bulunduğu kesimde vadi tabanından 210 m yukarıda yer alan mağara Jura-Kretase yaşlı kireçtaşları içinde oluşmuştur. Girişten itibaren ancak 400 m lik bölümüne ulaşılabilen ve kaya düşmesi tehlikesi yüzünden diğer bölümlerine girilemeyen mağaranın bu noktadan itibaren alçalarak devam ettiği tespit edilmiştir. Girişten ulaşılan son nokta arasında -17 m lik fark bulunmaktadır. Birbiriyle bağlantılı ve paralel uzanışlı iki galeri ve toplam 8 salondan meydana gelen mağarada sığ göller, çok çeşitli damlataşı oluşumları (Sarkıt, dikit, sütun vb) ve kalınlığı yer yer 1-1,5 m yi bulan yarasa dışkısı (Bat Guano) depoları yer almaktadır. Mağara turizme açılırsa bölgeye olumlu katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elmalı Mağarası, Madenköprübaşı, İspir, Erzurum, Damlataş, Yarasa dışkısı.

ABSTRACT

The Elmalı cave is situated in Elmalı quarter boundaries nearly 1,5 km from Madenköprübaşı town, İspir district, Erzurum province. Created in vadose zone, the Elmalı cave, which has reached its old age stage at present, is in hydrologic terms a fosil cave. The cave which is suspended above 210 m. from its situated valley basement developed in Upper Jurassic-Lower Cretaceous limestone layers. Only a 400-meter part could be reached from the entrance. Because of rock drop danger, the other parts could not be reached yet. There is a -17 m difference between the entrance and the last reached point. The cave keeps on descending. The cave which is composed of 2 galleries and 8 halls, contains shallow lakes, a variety of dripstone (Stalagmite, stalagmite and column etc.) formations and Bat Guano deposits whose thickness is between 1-1,5 m. from place to place. If given in the services of tourism, it will contribute to regional tourism

Key Words: Elmalı Cave, Madenköprübaşı, İspir, Erzurum, Dripstone, Bat Guano.

Giriş

Karstik sahalarda derinlik karstının en önemli oluşumu mağaralardır (Uzun ve Zeybek, 1996; 40). Karbondioksitli yeraltı sularının kireçtaşını çözüerek yerin derinliklerinde meydana getirdiği boşluklar, speleolojik bilgiler vermesi yanında, jeolojik, jeomorfolojik, iklimatik, arkeolojik özellikler ve gelişimleri konusunda da ipuçları vermektedir. Ayrıca topoğrafik bakımdan mağaraların bulunduğu seviyelerin karşılaştırılmasıyla taban seviyesi değişimleri belirlenebilmekte, taraçalar ve aşınım yüzeyleri daha sağlıklı yaşılandırılabilir (Nazik, 1989; 1).

Türkiye arazisinin yaklaşık 1/3'ü çözülebilen kayalardan (Kalker, jips, dolomit vb) meydana gelmektedir. Bu kayalar başta Toros dağları olmak üzere Güney Marmara, Batı ve Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney ve kuzey kesimleri ile İç Batı Anadolu'da yüzeylenmektedir (Nazik, 1989; 54). Karbonatlı kayaların karstlaşmasıyla ilgili yaklaşık 35.000 – 40.000 mağara vardır. Bunların çoğu Toros dağlarındaki karstik platolar sisteminde yer almaktadır. (Nazik, 1989; 54; Sür, 1994; 16).

Günümüzde mağaraların birçoğunun incelenmemiş olması, sistemdeki eşsiz oluşumların tanıtılmamasına, geç kalınması durumunda ise binlerce yılda oluşan şekillerin şuarsuzca tahrip edilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmasına yol açmaktadır. Hâlbuki incelenen ve turizme açılan mağaralar koruma altına alınmakla kalmayıp, ekonomik yönden gelir sağlayan bir unsur haline getirilmektedir.

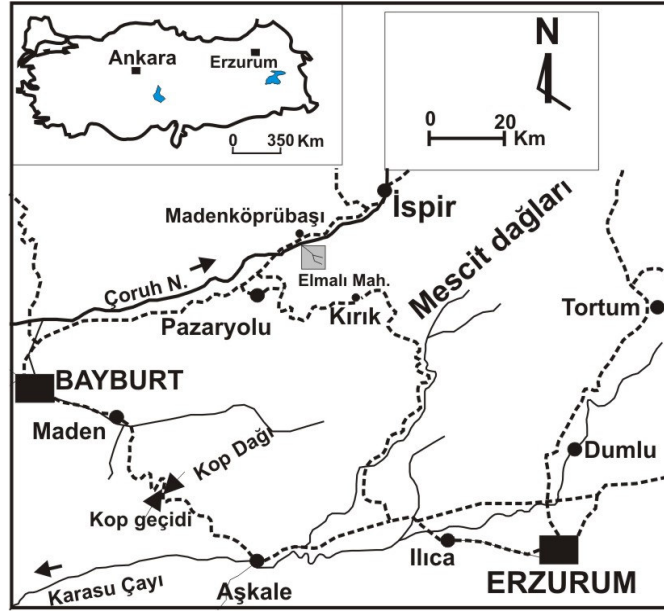
Elmalı mağarası, ülkemizin henüz tam olarak incelenmemiş mağaralarındandır. Bununla birlikte geçmişte mağaranın aydınlık ve yarı aydınlık bölümlerine dair bazı gözlemler yapılmıştır¹. İlk kez bu çalışmada kapsamlı şekilde incelenerek potansiyeli belirlenmeye çalışılan mağaranın girişten itibaren yaklaşık 400 m. lik bölümüne ulaşılmıştır. Mağara, ulaşılan son noktadan ileriye doğru alçalarak daha da devam etmektedir. Mağaranın diğer bölümlerine donanım yetersizliği ve olası tehlikeler (Çökme tehlikesi, yarasa yoğunluğu, zifiri karanlık, zeminin kaygan oluşu gibi) yüzünden girilememiştir. Süreç içinde yeni teçhizat ve donanımlı bir ekiple mağaranın girilemeyen bölümlerine de ulaşılması hedeflenmektedir.

Mağaranın Yeri ve Doğal Çevre Özellikleri

Elmalı mağarası, İspir (Erzurum) ilçe merkezine bağlı Madenköprübaşı Beldesi'ne yaklaşık 1,5 km mesafedeki Elmalı mahallesi sınırları içinde yer almaktadır (Fotoğraf 1;

¹ Mağaranın aydınlık ve yarı aydınlık bölümüne dair ilk inceleme girişimleri Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet ZAMAN ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu konuda herhangi bir yayına ulaşılamamıştır.

Şekil 1). Beldenin İspir'e uzaklığı 17 km, Erzurum'a ise 124 km dir. Çoruh nehrine güneyden katılan Bağların dere vadisinin kuzeybatıya bakan yamacında ve vadi tabanından 210 m yukarıda yer alan mağaranın GPS (Global Positioning System) ile belirlenen ağız yükseltisi 1510 m, koordinatları ise, x: 37656, y: 44765 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 1. Elmalı mağarasının lokasyon haritası.

Mağaraya ulaşım oldukça kolaydır. Madenköprübaşı beldesinden yürüyerek veya araçla Elmalı mahallesi muhtarlığı önüne geldikten sonra bağların dere yatağını geçip, doğuya doğru ilerleyerek 210 m lik dik eğimli (30–45°) alt yamacı (Ağdaş yamacı) tırmandıktan sonra mağara girişine ulaşılabilir. Şu an için mağarayı ziyaret etmek isteyenlerin Elmalı mahallesi sakinlerinden yardım almaksızın mağaraya girmemeleri önerilir. Aksi takdirde birbirine benzeyen yan galeriler yüzünden çıkış noktasını bulmaları oldukça zordur.

Jeolojik özellikler: İnceleme sahasının litolojisi güneye eğimli bir bindirme (Çermeli napı²) düzlemi boyunca itilmiş Üst Jura-Alt Kretase yaşlı çökel paketinden oluşmaktadır (Şekil 2). Çökeller KD-GB doğrultulu bir senklinoryum yapısı içinde yer

² Güneye eğimli bir bindirme düzlemi boyunca Bayburt napı ve Pazaryolu-İspir (Erzurum) arasında Pontit otoktonu üzerine itilmiş olan Üst Jura-Alt Kretase yaşlı kaya birimleri *Çermeli Napı* adı altında toplanmıştır (Akdeniz ve diğ., 1994; 45).

almaktadır. Tabanda volkanikler, kireçtaşları ve olistostromal³ nitelikli kayalara kadar değişik fasiyeslerin eseri karmaşık yapılı kırıntılı seviyeler ve Üst Jura yaşlı ardışık olarak yerleşmiş kumtaşı, kireçtaşı tabakalarıyla koyu renkli düzensiz yapraklanmalı şeyller istiflenirken, üste doğru diğer Jura-Kretase yaşlı çökellere geçilmektedir. Bu çökellerin oluşturduğu istifler; kireçtaşı, kumtaşı, marn ve marn ara tabakalı killi mikritlerden⁴ meydana gelmektedir. Jura-Kretase yaşlı birimlere Alt Kretase yaşlı marn, mikrit, killi mikrit, kumtaşı gibi değişen kalınlıklara sahip seviyeler ve Çoruh nehrinin kuzeyinde yüzeylenen Eosen yaşlı volkano-tortul formasyonlar eşlik etmektedir (Akdeniz ve diğ., 1994; 8-175). Sahada yayılış gösteren diğer formasyonlar, Kuvaterner yaşlı yamaç molozları ve alüvyonlardır. Yamaç molozları daha çok vadi yamaçlarında görülürken, alüvyonlar vadi tabanında yüzeylenmektedir.

Çoruh vadisinin güneyi ve mağaranın yer aldığı Bağların dere boyunca 5–75 m arasında kalınlığa sahip ve içerisinde değişik kaya türlerine ait farklı büyüklükte çakıl ve bloklardan oluşan olistostromal nitelikli birimin üzerinde mikritik karbonatlar, kireçtaşı mercekli kumtaşı, marn seviyeleri yer almaktadır. Bu seviyeler, altta türbiditik kumtaşı, marn ara seviyeli orta kalın (15 m) kumtaşlarıyla başlar ve üstte marn-kireçtaşı ardalanmasına dönüşür. Bunların en üstünde ise yaklaşık olarak 50-90 m kalınlığında killi mikrit çökelleri yer almaktadır (Akdeniz ve diğ., 1994; 54-61).

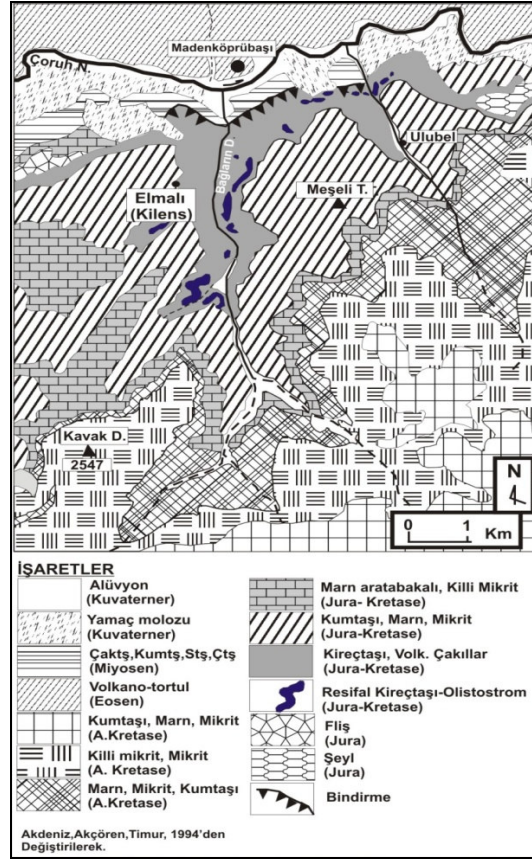
Elmalı mağarası, Jura –Kretase yaşlı ve güneye 35° eğimli bir çökel topluluğun üst birimini oluşturan marn-kireçtaşı tabakaları içinde oluşmuştur. Mağara içindeki gözlemlere göre kireçtaşlarının uygun koşullar sunduğu tabakalarda karstlaşma normal bir gelişme gösterirken, saflık derecesi düşük olan killi düzeylerde bir takım karışıklıklar ve kesintilere maruz kalmıştır. Nitekim havalanma zonunda gelişmiş olan sütunlar süreç içinde hemen üzerindeki killi-kumlu düzeylerin çözülmeye katılmasıyla *masa şekilli sütunlara* dönüşmüştür. Yine mağaradaki yatay girintiler ve tüp şekilli oluklar kireçtaşının saflık derecesine göre biçimlenmiştir. Mağaranın oluştuğu seviyedeki kireçtaşları içeriğinde kil bulunmasına karşın karstlaşma için çok elverişlidir. Alınan kireçtaşı örneklerinin mikro-element analizlerinde % 85–92 oranında CaCO₃ bulunması da bunu doğrulamaktadır⁵.

³ Grekçe olistomai (Kaymak) ve stroma (Yığışım) kelimelerinden türeyen, jeolojik istifler içinde yer alan ve çökelleme alanına kayarak gelerek yerleşmiş, heterojen malzemeden meydana gelen, haritalanabilecek kadar kalın ve devamlı olmakla birlikte belli bir tabakalanma göstermeyen yığışımlardır (Şenalp, 1979–1980; 28).

⁴ Mikrit: 1–4 mikron boyutunda kalsit, aragonit veya dolomit taneciklerinden oluşan mikrokristalli karbonat çamurudur (<http://www.mmf.cu.edu.tr/jeoloji-eski/kgurbuz/files/karbonatlar.pdf>).

⁵ III. Nolu salondan alınan kayaç numunelerinin mikro-element analizleri Atatürk Üniversitesi, Toprak Bölümü öğretim elemanı Arş. Gör. Dr. Nizamettin ATAÖĞLU tarafından yapılmıştır.

Kireçtaşları ve mağara içindeki damlataşı oluşumları açık sarı, koyu sarı, kahverengi, gri, mavimsi siyaha çalan renklere sahiptir. Kırık yüzeylerinde beyaz ve sarı egemen renklerdir. Ayrıca duvarlardaki kalsit tortuları ve damlataşı oluşuklarında siyaha çalan lekeler dikkat çekmektedir. Bu lekeler kireçtaşı içeriğinde belli miktarlarda magnezyum (mg: ortalama 139 ppm) ve demir (Fe: ortalama 872,5 ppm) bulunmasından kaynaklanmaktadır.

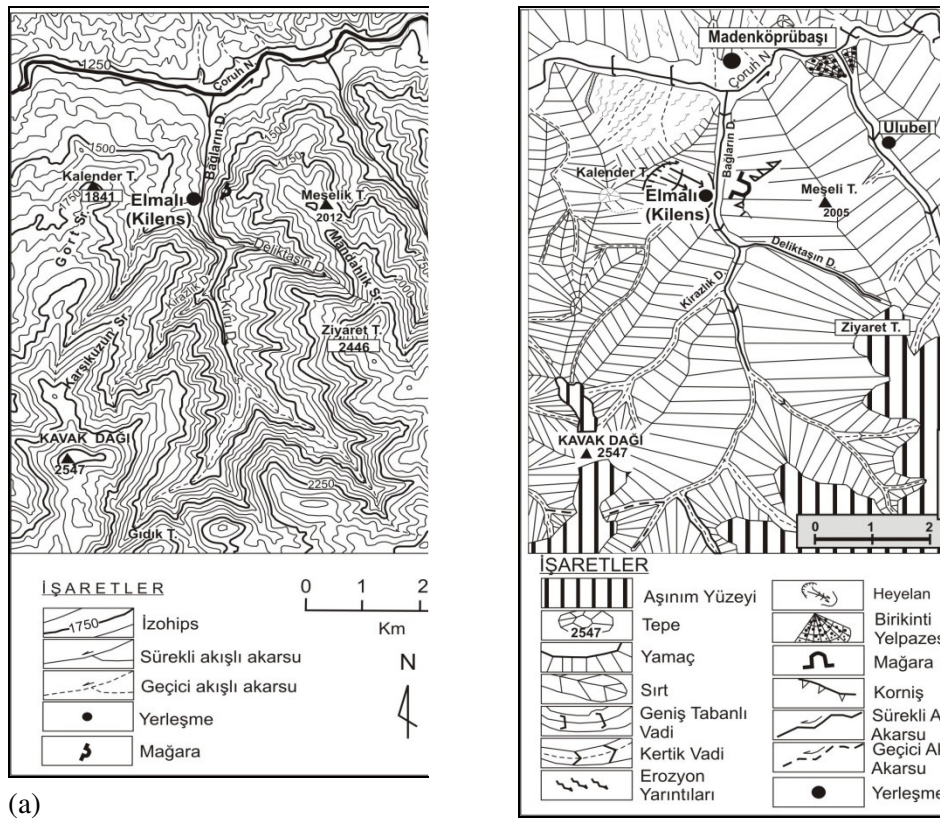
Şekil 2. Elmalı mağarası ve yakın çevresinin jeoloji haritası.

Jeomorfolojik Özellikler: İnceleme alanı bölgesel olarak farklı litolojik ve tektonik yapıların yer aldığı Mescit dağları (3239 m) bünyesinde yer almaktadır. Dağ kuşakları arasındaki bir kırık hattını izleyen Çoruh nehri sahanın en büyük akarsuyudur. Mağaranın bulunduğu kesimde ise topoğrafyayı şekillendiren en önemli güç Çoruh'a güneyden katılan Bağların dere ve daha doğudaki Çayırın dere ve tabileridir. Konsekant şekilde yatağını oluşturan ve geriye aşınımla boyunu uzatan bu akarsular geçen süreç içinde (Miyosen-Kuvaterner) yataklarını derin şekilde yarmıştır. Bağların derenin Çoruh'a bağlandığı kesimde yenilmiş eski birikinti yelpazesi bakiyeleri vardır. Muhtemelen

Çoruh'un güçlü akımı nedeniyle yelpaze reliefi gelişme imkânı bulamamıştır.

Saha, aşınmanın doğal sonucu olarak dik ve devamlı yamaçların egemen olduğu dağlık bir görüntü kazanmıştır. Güneydeki arızalı kesime geçildikçe bünye üzerinde yer yer daralıp genişleyen aşınım yüzeyleri dikkat çekmektedir. Genelde 1750–2000 m ve 2250 m den daha yüksek yerlerde vadi tabanlarına doğru eğimli bu yüzeyler kimi yerde boyun ve eşiklerle birbirine bağlanmış durumdadır (Şekil 3 a-b).

Mağara çevresindeki en yüksek kütle Kavak dağı (2547 m) dır. Geriye kalan yükseltiler sırtlar üzerinde belirginleşen tepelerden meydana gelir. Bunlar arasında Bağların dere vadisinin doğusundaki Kızıl T. (1746 m), Meşeli T. (2012 m), Ziyaret T. (2446 m) sayılabilir. Kavak Dağı ekseninde ana doğrultuları kuzey-güney olan bir takım tepeler de vardır. Bunlar; Karaşer T. (1888 m), Kalender T. (1841 m), Karıncalı T. (1852 m), Katırdüzü T. (2064 m) gibi yükseltilerdir.

Şekil 3. Elmali mağarası ve yakın çevresinin topoğrafya (a) ve jeomorfoloji haritası (b).

Mağaranın yer aldığı Bağların dere vadisine dönük alt yamaçta 30°-45°, üst yamaçta ise kimi yerde duvar'a (90°) yakın eğimler göstermektedir. Nitekim mağaranın

yer aldığı üst yamaçta eğim değeri 80° yi bulmaktadır.

Mağaraya adını veren Elmalı mahallesinin yer aldığı Kalender T. (1841 m) nin doğu yamaçları boyunca yaklaşık alanı 1 km² yi bulan büyük bir heyelan ünitesi yer almaktadır. Heyelanın, taç kesiminde kaynak suları tarafından beslendiği ve ayakucundan da Bağların dere tarafından boşaltıldığı için aktif durumdadır. Bu nedenle mahallenin kuzey bölümü, afet alanı kapsamına alınarak, hak sahiplerine afet konutları yapılmıştır. Ancak henüz hiç kimse, yeni konutların köy yaşam tarzına uygun olmaması ve ekilip-dikilen arazilerine uzak olması gibi nedenler yüzünden konutlara taşınmamıştır.

İklim Özellikleri: Genel hatlarıyla yörenin iklimi Doğu Anadolu'nun sert karasal iklim koşullarıyla Doğu Karadeniz Bölgesi'nin nemli ılıman koşulları arasında geçiş özelliği göstermektedir. Bununla birlikte yüksek kesimlere doğru çıkıldıkça karasal koşulların etkisi daha fazla kendini göstermekte, sadece derin yarılmış vadilerle sınırlı kesimlerde ılıman bir iklim görülmektedir. Araştırma sahasına sadece 17 km uzaklıktaki İspir'in uzun yıllık ortalama verilerine göre sahada yıllık ortalama sıcaklıklar 10 °C, yıllık ortalama yağış tutarı ise 445 mm. civarındadır. Yağışın büyük bir bölümü İlkbahar ve kış aylarında alınmaktadır. Soğuk mevsimde kar, sıcak mevsimde ise yağmur şeklinde yağışlar düşmektedir. Yüksek kesimlerde don olayı görülür. Yıllık ortalama sıcaklıklar kış aylarında 0 °C altında kalmaktadır. En sıcak ay olan Temmuz'da ise ortalama sıcaklıklar 24 °C civarında seyretmektedir.

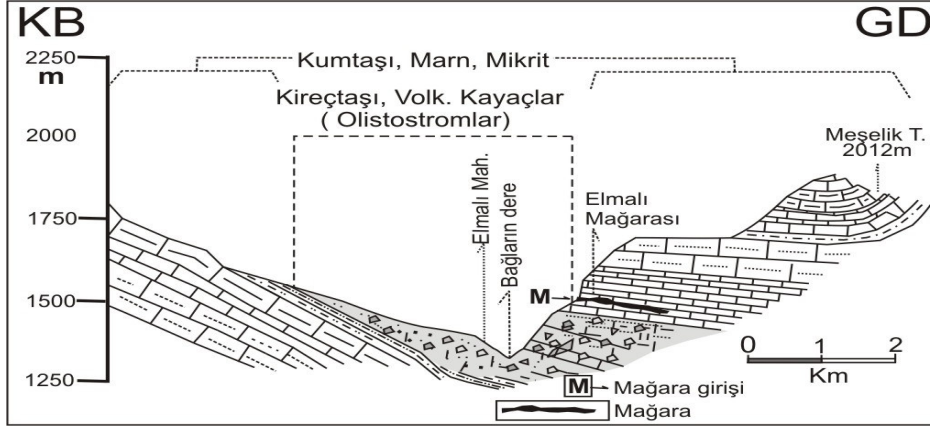
Toprak Özellikleri: Mağara çevresinde zonal topraklardan kahverengi ve kestane rengi topraklar yer almaktadır. Bağların dere vadisinin yamaçları boyunca kolüvyal topraklar görülürken vadi tabanında alüvyal topraklar yüzeylenmektedir.

Doğal Bitki Örtüsü: Yörede beşeri etkiler yüzünden ormanlar yerini antropojen step alanlarına bırakmıştır. Çıplak kayalık ve taşlıkların geniş yer kapladığı sahada en fazla rastlanan bitkiler arasında ardıç, kuşburnu, karaçalı, alıç (kırmızı ve sarı meyveli) gibi çoğunlukla çalı formundaki küçük ve dağınık topluluklar yer almaktadır. Bağların dere tabanı boyunca meyve ağaçlarına eşlik eden iyi korunmuş ağaç formunda tek tük ardıçlar da vardır.

Hidroğrafik Özellikler: Araştırma sahasının suları Bağların dere, Çayıрын dere ve kolları tarafından drene edilmektedir. İlkbaharda kar erimeleri ve yağmur şeklindeki yağışlarla debisi yükselen fakat yaz'a doğru sadece kaynak sularına bağlı akış gösteren bu akarsular sürekli akışlı akarsulardır. Vadi içindeki ekili-dikili sahaların sulamasında kullanılan bu akarsuların yaz mevsiminde yan kollarının birçoğu kurumaktadır. Vadilerin yukarı bölümlerinde yer yer küçük debili yamaç kaynaklarına tesadüf edilmiştir. Yaz mevsiminde bu kaynakların bazıları sızıntı şeklinde akmaktadır.

Mağaranın Oluşum ve Gelişimi

Elmalı mağarası, havalandırma zonunda gelişmiş ve bugün itibariyle ihtiyarlık safhasına ulaşmış fosil bir mağaradır. Tektonik yükselmelerle yerel taban seviyesine (Çoruh nehrinin yatağı) ayak uyduran Bağların dere, derine ve geriye aşınımına yatağını (1197 m) yararak mağaranın kuzeybatı yamaçta, 1510 m yükseltide kalmasını sağlamıştır (Şekil 4). Böylece mağara ağzı ile Bağların dere'nin bu kesimdeki tabanı arasında 210 m. nispi yükselti farkı oluşmuştur. Mağara yakın çevresinde özellikle Kavak Dağı (2547 m) üzerinde ve Ziyaret T. (2446 m) güneyinde aşınım yüzeylerinin yer alması, derinlerde de mağaranın genel gelişiminin yatay olmasına rağmen salonlarının giriş yerine göre gittikçe derinleşen basamaklı yapısı, bölgesel anlamda tektonik yükselmenin izleri olarak kabul edilebilir.

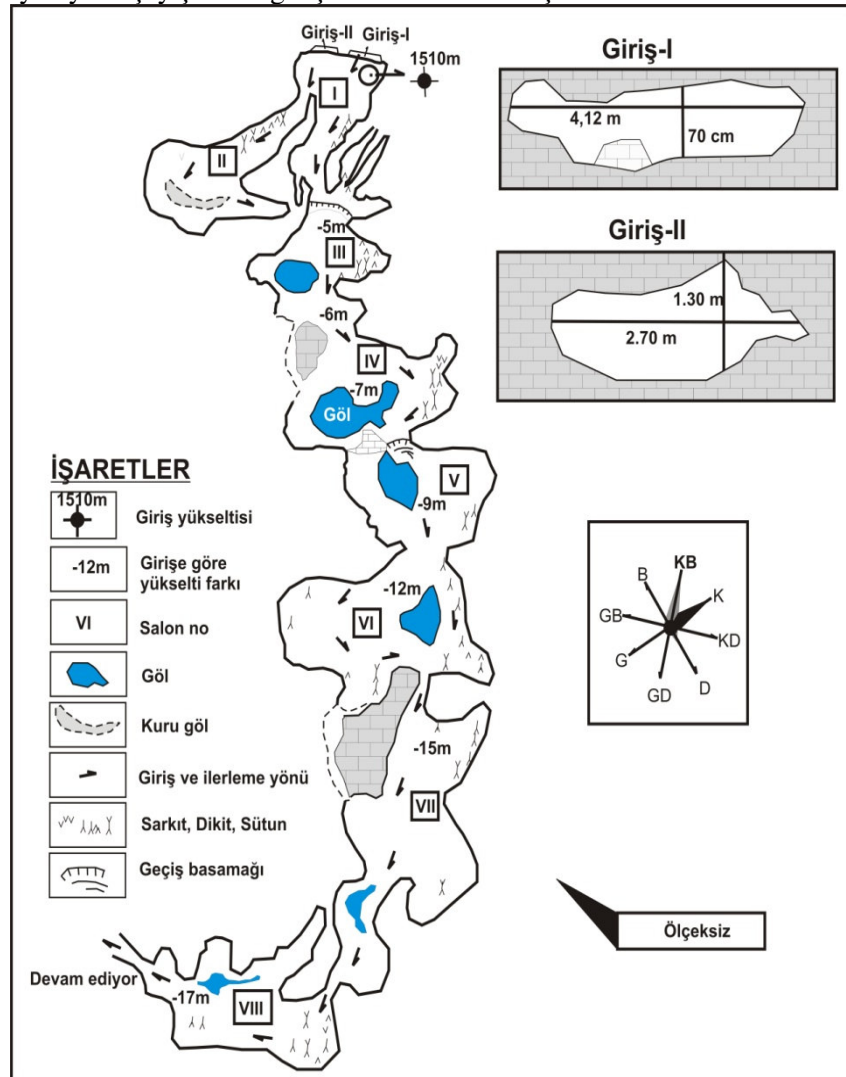
Şekil 4. Elmalı mağarası'nın jeolojik kesiti.

Elmalı mağarası, kabaca kuzey-güney doğrultulu ve güneye 30° eğimli Jura-Kretase yaşlı kireçtaşı katmanında oluşmuştur. Mağaranın oluşumu genel hatlarıyla Akçakale mağarasının (Gümüşhane) oluşum aşamalarına birebir benzerlik gösteren üç safhada gerçekleşmiştir (Uzun ve Zeybek, 1996; 43). Mağaranın oluşumunda birinci safha; karstik çözülme safhasıdır. Yeraltı su zonunda (Phreatik) gerçekleşen ve yüksek basınç altında ilerleyen suyun doğrudan çözmesiyle (Nazik, 1989; 57) oluşan boşluklar, tektonik yükselmeye bağlı karstlaşma sürecinin şiddetlenmesiyle (Atalay, 1988, 3) derinlere doğru nüfuz ederek boşlukların oluşmasını sağlamıştır. Bu safhada birimdeki çatlakların karstik gelişimdeki rolü önemlidir. İkinci safhada; devam eden tektonik yükselmeye bağlı olarak yerel kaide seviyesinin değişmesiyle havalanma (Vadoz) zonunda kalan mağarada damlataşı oluşumları meydana gelmiştir. Üçüncü safha; ihtiyarlık safhasıdır. Elmalı mağarasında bu safhanın en belirgin özelliği karstlaşmanın zayıflaması ve hatta bitmesi ve tavan dengelerinin bozulmasına bağlı olarak yer yer

çökmelerin meydana gelerek tabanda gelişigüzel istiflenmiş enkaz kümelerinin oluşmasıdır.

Mağaranın Şekli

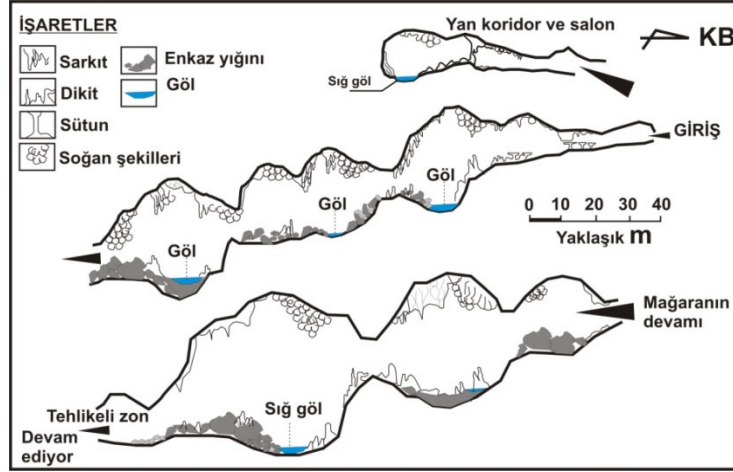
Mağaraların şekli üzerinde çözülebilen kayacın kalınlığı, saflık derecesi ile yeraltı suyunun miktarı ve akım şiddeti belirleyici olmaktadır (Waltham ve Fookes, 2003; 3). Bu süreçte kayacın çatlaklı yapısı mağaranın yönünü belirlerken yükselme şeklinde etkili olan tektonik süreçler derinliği tayin etmektedir. Böylece belirli yönlere doğru uzanan galeriler yatay veya düşey şekilde gelişme imkânına kavuşmaktadır.

Şekil 5. Elmalı mağarası'nın planı ve giriş yerinin kesiti.

Elmalı mağarası yatay yönde gelişmiş birbiriyle bağlantılı ve paralel uzanışlı biri kısa diğeri uzun iki galeriden oluşmaktadır. Kısa galeri "L" şekilli olup, toplam uzunluğu yaklaşık 40 m.dir. Uzun galeri, oluşumunda farklı dönemlerin izlerini taşıyan farklı genişlik ve yükseklikte toplam 7 salondan oluşan ve ancak yaklaşık 400 m lik bölümüne ulaşılabilen kabaca yarım ay şeklindeki galeri mağaranın asıl bölümünü meydana getirmektedir (Şekil 5).

Mağaranın ağız ile ulaşılan en son nokta arasında basamaklı bir yapı gösteren galeride girişe göre yükselti farkı yaklaşık 17 m dir (Şekil 6). Galeri ulaşılan en son noktadan itibaren de alçalma eğilimini sürdürmektedir. Kireçtaşıdaki çatlak sistemlerine bağlı olarak ana galeri duvarlarında çok sayıda girinti vardır. Girintilerin bazıları huni, bazıları ise tüp şeklinde gelişmiştir.

Şekil 6. Elmalı (Kilens) mağarasının izdüşürülmüş boyuna kesiti.

Mağaranın giriş yeri Bağların derenin doğusundaki kuzeybatıya bakan dik yamaçta yer almakta olup, birbiriyle yan yana iki doğal pencereden meydana gelmektedir (Fotoğraf 1). Birinci pencere 70 cm yüksekliğinde ve 4,12 m enindedir. İkinci pencere ise 1,30 m yüksekliğinde ve 2,70 m enindedir. Giriş bölümünde (I. Nolu salon) tavan yüksekliğin düşük oluşu (maksimum 1,60 m) nedeniyle eğilerek yürümek gerekmektedir. Bu bölümün alanı yaklaşık 30 m² olarak hesaplanmıştır.

Giriş alanından güneydoğuya dönülerek "L" şekilli kısa salona (II Nolu) geçilmektedir. Bu salon yatay gelişmiştir. Ayakucuna doğru hafif bir eğimle alçalma göstermektedir. Yüksekliği giriş yerinde 1,60 m iken, ilerledikçe artarak 4,80 m ye ulaşmaktadır. En geniş yerinde kurumuş bir göl yeri çanağına sahip olan salondan kuzeye doğru gelişmiş dar bir galeriye geçilmektedir. Bu galerinin çıkışı yoktur. Yeniden giriş bölümüne dönülerek uzun galeriye geçilmesi gerekmektedir. Kısa galerinin girişinde

gövde çevresi 100 cm ile 270 cm arasında, yüksekliği ise 2 m ye yaklaşan sütunlarla karşılaşmaktadır (Fotoğraf 2). Galerinin tavanı ile duvarların eklem yerlerinde boyu 45–60 cm arasında değişen sarkıtlar yer alırken tabanda sadece birkaç tane küçük dikite rastlanmıştır. Yan duvarlarda pek çoğu uçlarından tahrip edilmiş perde şekilleri, tavana ise görülmeye değer soğan ve karnabahar şekilleri yer almaktadır. Elmalı mağarasının bu bölümü ziyaretçilerin kolaylıkla gezmesine uygun yarı aydınlık koşullara sahiptir.

Fotoğraf 1. Elmalı mağarasının giriş yeri (a) ve adını aldığı Elmalı Mahallesi'nin mağaradan görünüşü (b).

Fotoğraf 2. II. Nolu salondaki sütunlardan görünüm.

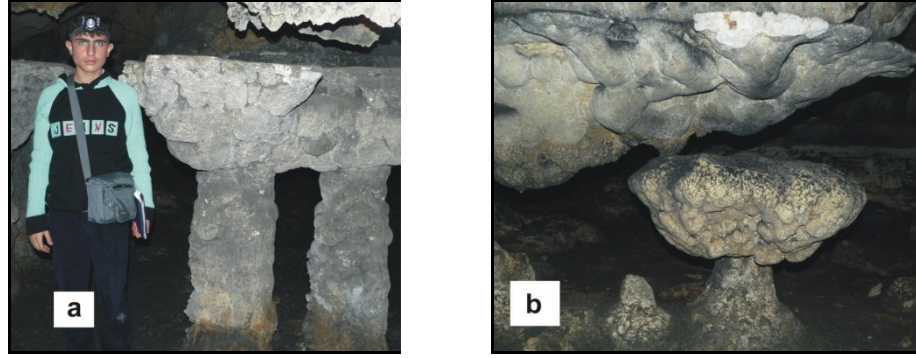
Uzun galeriye geçiş de giriş bölümünden gerçekleşmektedir. Dar giriş yeri kabaca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan ve III. Nolu göllü salona açılan eşik görevi görmektedir. Bölümün kuzey kenarında 2x8 m ebatlarında bir yan galeri ve bu galeriye bağlanan tüp şekilli yan galeriler vardır. Bir insanın sürünerek girebileceği kadar dar olan bu tüplerin iç yüzeyi pürüzsüz ve sadedir. Bu durum tüplerin eskiden güçlü akışlara sahne olduğu izlenimini vermektedir. Bu bölümün en dikkati çeken özelliği üst kesimleri düzleşerek kadeh ve mantarkaya şekli almış ilginç sütunlara sahip olmasıdır. Toplamda

20 kadar sütunun yer aldığı alanda ikili, üçlü ve dördü grup sütun yapıları ve benzerine çok az rastlanır mantarkaya formları görülmeye değer oluşumlardır. Sütunların boyu 90–140 cm, çevresi ise 95–150 cm arasında değişmektedir.

Mağaradaki bazı sütunların mantarkaya gibi bir görünüme sahip olması olasılıkla başlangıçta sütun olarak oluşumunu tamamlayan şeklin, mağara içindeki süreçlerin değişmesine bağlı olarak, kireçtaşına eşlik eden kumtaşı tabakası gibi farklı bir seviyenin zamanla çözülüp sütunun üzerini boşaltmasıyla olmuştur. Sütunu taçlandıran bölümün üstü bir masanın yüzeyi kadar düzdür (Fotoğraf 3- a, b). Ayrıca mantarkaya şekilli sütunların bu şekilde olanlarına mağaranın diğer bölümlerinde rastlanmaması da savı kuvvetlendirmektedir.

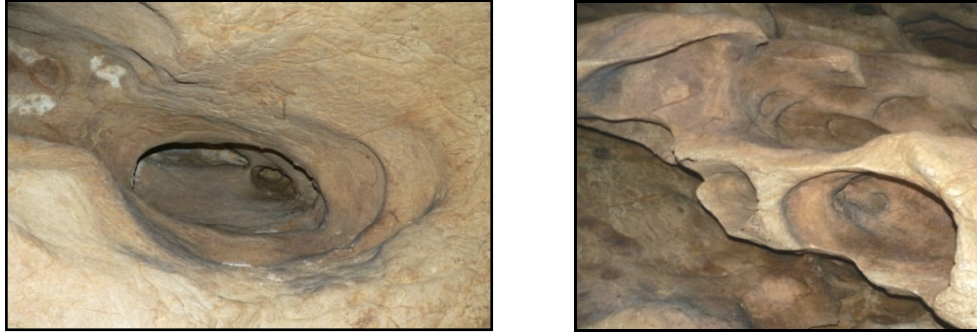
Bu bölümden hemen sonra zeminini guana dışkılarının kayganlaştırdığı dar bir boğazla III. Nolu salona girilmektedir. Salonun alanı yaklaşık olarak 150 m² dir. Tam karanlık olan bu salon tabanı giriş kotuna göre -5 m daha aşağıdadır. Tavan yüksekliği 4–8 m, genişliği 10–15 m arasında değişen salonda yaklaşık 60 m² ve en derin yeri 50 cm olan sığ bir göl bulunmaktadır. Göl, tavadan sızan sularla beslenmektedir. Gölün kenarını çeviren duvarlarda nemli devredeki göl seviyesini gösteren kireç izleri vardır. Buna göre gölün şimdiki seviyesinden 50 cm daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Hem su potansiyeli hem de duru suyuyla bu göl mağaradaki en belirgin su birikintisidir. Gölün güneyinde çok kaba biçimlenmiş damlataşı yığınları vardır. Bir bakıma bu yığınlar girişe göre -6 m kotundaki III. Nolu salonla IV. Nolu salonun sınırını çizmektedir. Salonun kuzeye ve güneye doğru genişleyen bölümlerinde tüp şekilli girintiler vardır (Fotoğraf 4). Salonun en dikkat çeken damlataşı oluşumları arasında; tavanı dolduran soğan şekilleri, uçlarından tahrip edilmiş sarkıtlar ve tabanda birçoğu kırılmış dikitlerle duvarlara sıvanmış gibi duran fazla gelişmemiş kirli beyaz ve koyu renkli perde şekilleri gösterilebilir. Tavanın kubbe gibi duran bölümlerindeki çökme yerleri oldukça belirgindir. Tabanda ise kopmuş blokların oluşturduğu enkaz kümeleri vardır. Enkazların üzerinde guano dışkısı ince bir kat oluşturmuştur.

III. Nolu göllü salonun doğusunda alanı yaklaşık 90 m² olan ve tavan yüksekliği 10–12 m yi bulan, tabanında sığ (10–14 cm) bir gölün bulunduğu IV. Nolu salon yer almaktadır. Salonun taban yüksekliği giriş yerine göre -7 m daha aşağıdadır. Salon KKB-GGD yönünde gelişmiştir. Tavanın bazı bölümleri çökmüş ve tabanlar kısmen çökme enkazıyla kaplanmıştır. Bu bloklardan bazılarının kısa eksenini 1–1,5 m, uzun eksenini ise 2 m 'ye yaklaşmaktadır. Çökmeyen bölümlerde oldukça dikkat çekici soğan ve karnabahar şekilleri vardır (Fotoğraf 5: a, b)). Salonun muhtelif yerlerinde karakteristik olarak yer yer sarkıt ve dikit şekilleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 3. III. Nolu salondaki ikili, üçlü ve dörtlü grup masa (a) ve mantarkaya şekli almış sütunlar

(b).

Fotoğraf 4. Mağara içinde çok sayıda girinti ve çıkıntı vardır.

V. Nolu salona doğu yönünde ilerledikten sonra dik bir yardan, kırılmış dikitlere tutunarak inilebilmektedir. Giriş yerine göre -9 m daha aşağıda yer alan bu salon şekil çeşitliliği bakımından dikkat çekicidir. Eni 7–15 m arasında değişen salonun yüksekliği 6–7 m yi bulmaktadır. Bu salonda damlataşı şekilleri daha çok kuzeydoğu duvara yakın toplanmış gözükmetedir. Soğan ve karnabahar şekillerine çeşitli ebatlarda dikitler ve sarkıtlar eşlik etmektedir. Duvarların üst bölümlerini süsleyen perde şekilleri uçlarından kırılmıştır (Fotoğraf 6). Mağara tavanının yer yer çökmesi sarkıt ve dikitlerin çok fazla zarar görmesine neden olmuştur. Salonun tabanında ortası ve kenarları enkazla kapatılmış oldukça sığ ve yer yer çamurlaşmış (8–10 cm) bir su birikintisi bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Hemen hemen bütün salonların tavanında soğan (a) ve karnabahar (b) şekilleri görülmektedir.

Fotoğraf 6. Mağaradaki perde şekillerinden görünüm. Bu şekiller büyük oranda tahrip edilmiştir.

Elmalı mağarasının en büyük salonu VI. Nolu salondur. Giriş yerine göre -12 m derinliğe sahiptir. Toplam alanı yaklaşık 170 m² yi bulan salonun tavan yüksekliği 10 m yi geçmektedir. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde genişleyen salonun kuzey kenarında V. Nolu salondakine benzer sığ (10–12 cm) bir göl vardır. Bu su birikintisinin ortasında ve çevresinde çökme enkazı kümelenmiştir. Damlataşı şekilleri bakımından zengin salonlardan birisidir. Tavandan duvarlara doğru gelişmiş perde şekilleri, karnabahar şekilleri, soğan şekilleri, sarkıt ve değişik şekilli (direk, minare vb) dikitler karakteristik olarak yer almakta ve ilave olarak yan koridorlarda da yüksekliği 40–60 cm arasında değişen, kenarları dantelâ şekilli havuzcuklar yer almaktadır (Fotoğraf 7). Minare şekilli dikitlerdeki saçaklar muhtemelen salondaki eski bir gölün seviyesini işaret etmektedir. Şekillerin büyük oranda tahrip gördüğü bu salon şekil potansiyeli bakımından yine de görülmeye değer özelliklere sahiptir.

Fotoğraf 7. Tekli bir dikit ve üçlü minare dikitler.

VII. Nolu salona dar bir geçitten güneydoğuya ilerledikten sonra girişe göre -15 kotundaki salondan girilmektedir. Salon kuzeybatı–güneydoğu yönünde gelişmiştir. Yer yer daralıp genişlemektedir. Diğerlerinin aksine bu salon kurudur. Bütün bölümlerinde enkaz kümeleri vardır Duvarlarında daha önce mağarayı ziyaret eden mahalle sakinleri tarafından yazıldığı zannedilen ifadeler göze çarpmakta, yerlerde ise çok sayıda kırılmış sarkıt, dikit parçası yer almaktadır. İlginçtir tavanlardan sarkan tüm sarkıtlar kök yerlerine kadar kırılmıştır. Salonun kuru olması dolayısıyla muhtemelen ziyaretçilerin en fazla bu salonda kaldıkları tahrip edilmiş şekillerin fazlalığından açıkça anlaşılabilir.

İncelenen en son bölümü VIII. Nolu salon oluşturmaktadır. Salona, girişi oldukça zahmetli bir eşikten geçerek inilmektedir. Güneybatıya doğru devam eden ve damlataşı şekilleri bakımından zengin bir küçük koridordan hemen sonra asıl büyük bölüme geçilmektedir. Bölüm güneybatı-kuzeydoğu yönlerinde gelişmiştir. Toplam alanı 250 m² den fazladır. Giriş yeri yüksekliğine göre tabanı -17 m dir. Yer yer daralıp genişleyen salonda değişen ebatlarda sarkıt ve dikitler vardır. Dikitlerden bazıları deve başı figürü ile oldukça ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. En derin noktada çamurlaşmış su birikintisi vardır. Galeri yine güneybatı istikametinde daralarak devam etmektedir. Mağaraya giren ziyaretçiler salonun güneydoğusundaki duvara ve dikitlerin üzerine neredeyse boşluk bırakmamacasına kahverengimsi siyah çamur kullanarak adını soyadını, köyünün adını, vb yazarak galeride görüntü kirliliğine neden olmuştur.

Su Varlığı

Vadoz zonda yer alan mağaralarda düzenli yeraltı suyu hareketinin olmaması mağaralarda şekillenmeyi pasifize etmektedir (Uzun ve Zeybek, 1996; 47). Elmalı mağarasında da durum böyledir. Tavandan sızan sular dışında hiçbir su hareketi tespit edilmemiştir. Bu sular mağara içindeki çukur noktalarda birikerek durgun sığ göllerin

oluşmasını sağlamıştır. Göllerin seviyeleri sızan suya bağlı olarak değişmektedir. Duvarlardaki kireç izlerinden hareketle daha önce göllerin şimdiki seviyelerinden 15–20 cm daha yüksek olduğu görülmüştür. Göllerin hiçbir şekilde gideğeni yoktur. Yüzeyinde yarasa dışkıları yüzmektedir. Ziyaretçilerin mağara göllerindeki su içeriği ile ilgili bilgilendirilmeleri amacıyla III. No'lu salondaki gölden alınan örnek Erzurum Bölge Hıfzıssıhha Enstitüsü laboratuvarlarında analiz ettirilmiştir. Su numunesinin Tablo 1. deki parametreler açısından 17. 02. 2005 tarih ve 25730 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan İnsani tüketim amaçlı sular hakkındaki yönetmeliğe göre renk, koku, tad, bulanıklık ve amonyum miktarı bakımından uygun olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 1). Bu nedenle mağaraya gelecek ziyaretçilerin mağarada iyileştirilmeler yapılmadan bu suları her ne amaçla olursa olsun kullanmamaları gerekmektedir. Mağaranın iç kesimlerindeki göl sularının kullanılabilirlik açısından durumu da hemen hemen aynı gözükmektedir.

Tablo 1. Elmalı mağarası I.No'lu salondaki göl suyunun bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri.

Parametre	Test Sonucu	Birim
Renk	Uygun Değil	-
Koku	Uygun Değil	-
Bulanıklık	Uygun Değil	-
Tat	Uygun Değil	-
pH	7,95	-
Oksitlenebilirlik	2,0	mg/l
Amonyum	17,1	mg/l
Nitrit(NO ₂)	0,48	mg/l
Nitrat(NO ₃)	10,13	mg/l
Klorür (Cl ⁻)	5,01	mg/l
Sertlik	28	F
Kalsiyum (Ca ⁺²)	59,31	mg/l
Magnezyum (Mg ⁺²)	32	mg/l
Serbest Klor (ppm)	Tespit edilmedi	mg/l
Tuzluluk	0,344	g/l

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Erzurum Bölge Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlüğü su analiz raporu.

Mağara Havası

Mağara içinde herhangi bir hava akımı tespit edilmemiştir. Bu durum mağara havasının dışarıya ile etkileşiminin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Mağaranın girişinden başlayarak ışık, nem ve sıcaklık koşulları değişmeye başlamaktadır⁶. Giriş bölümünde ortam dışı ile benzer koşullara sahiptir. Ortam aydınlık, sıcaklık benzer (18 °C), nem oranı ise % 58 (± 5) dir. II. Nolu salon alacakaranlıktır. Basit bir lamba yardımıyla görüş imkânı sağlanabilmektedir. Sıcak, nem ve aydınlanma durumu gibi parametreler III. Nolu salona geçildiğinde değişmektedir. Mutlak karanlığın egemen olduğu IV. Nolu salonda termometre maksimuma (22 °C) ulaştıktan sonra düşme eğilimine girmekte ve VIII. Nolu salonda 14 °C'ye kadar inmektedir. Buna karşılık nem yüzdesi devamlı yükseliş göstermektedir. Görüldüğü üzere Elmalı mağarasının kendine özgü mikrokliması vardır. Giriş yeri ile III. Nolu salon arasındaki iklimik değişkenlik mağaranın ilerleyen bölümlerinde yerini sıcaklığın düşmesi ve nispi nemin yükselmesi şeklinde cereyan eden çok daha farklı bir iklime bırakmaktadır.

Tablo 2. Mağara havasının bazı iklimik ve fiziksel özellikleri

Salon No	Hava Akımı	Sıcaklık °C	Nem %	Mağara Kuşağı
I	Zayıf	18	58	Giriş
II	-	18	58	Alacakaranlık
III	-	21	61	Karanlık
IV	-	22	65	Karanlık
V	-	21	68	Karanlık
VI	-	17	70	Karanlık
VII	-	16	73	Karanlık
VII	-	15	75	Karanlık
VIII	-	14	76	Karanlık

Mağaranın Hayvan Varlığı

Elmalı mağarasının girişi kanatlı hayvanlar, kemirgenler ve sürüngenler dışındaki kurt, çakal, ayı gibi hayvanların tırmanmasına uygun değildir. Mağarada tespit edilen tek tür yarasalar olmuştur. Galerilerdeki kalın dışkı tabakasından yola çıkarak yarasaların çok uzun zamandan beri bu mağarada yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Mağaranın Ekonomik Potansiyeli

Mağara Türkiye'nin en uzun mağaraları arasında yer almaktadır. Bir kısmı tahrip edilmiş olsa da görülmeye değer çok ilginç karstik biriktirme şekilleri bulunması nedeniyle iç turizme değer katacak bir oluşumdur. Mağara temizlenerek ışıklandırıldığında çok daha ilginç bir görünüme kavuşacaktır. Kısıtlı olarak ekip-biçme

⁶ Eylül ayı içinde yapılan bu çalışmada mağaranın girişten itibaren ulaşılan son noktaya kadarki sıcaklık ve nem ölçümleri dijital termo-higrometre yardımıyla yapılmıştır.

ve hayvancılık faaliyetleriyle geçimini sağlayan yöre insanı bu sayede yeni iş imkânlarına kavuşacaktır.

Elmalı mağarası yarasa dışkısı (Bat Guano) potansiyeli yüksek bir mağaradır. İç salonlara doğru geçildikçe yer yer kalınlığı 1–1,5 m.yi bulan koyu renkli dışkı yığınları yataklanmıştır. Dışkı çamuru içinde guanobi'ye⁷ rastlanmamıştır. Dışkının analiz edilerek gübre değerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Çünkü mineral içeriği ile mükemmel bir organik gübre olan yarasa dışkısı dünyada fosforun da doğal kaynağı olarak bilinmektedir (Altıntaş ve diğ., 2005; 1). Nitekim Avusturya'da yapılan bir araştırmada mağara gübrelerinin etki bakımından süper fosfata eşit olduğunu tespit edilmiştir (Güldalı, 1971; 59). Bu nedenle gübre değeri olan guano'nun mağaradan çıkarılarak gübre olarak değerlendirilmesi hem mağaranın örtülü yüzünün görünmesini hem de ekonomik bir değer olarak kullanılmasını sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Elmalı mağarası Jura-Kretase yaşlı kireçtaşları içinde oluşmuş Türkiye'nin en uzun mağaralarından biridir. Havalandırma zonunda gelişmiş ve bugün itibarıyla ihtiyarlık safhasına ulaşmış fosil bir mağaradır. Toplam uzunluğu tam olarak tespit edilemeyen mağaranın ancak 400 m lik bölümü incelenebilmiştir. Yatay yönde gelişme gösteren ve basamaklı bir galeri sistemine sahip olan mağaranın giriş yerine göre derinliği -17 m dir. Mağarada toplam 8 adet salon ve hemen her salonun tabanında III. Nolu salondaki dışarıda tutulursa çamurlaşmış sığ su birikintileri bulunmaktadır. Mağara damlataşı oluşumları bakımından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen tahrip görmüş ve pek çok şekil yok edilmiştir. Bununla birlikte görülmeye değer şekillerin sayısı tahrip edilenlerden fazladır.

Mağaranın gerekli düzenlemeler yapılarak turizme kazandırılması gerekmektedir. Bu işlemler yapılıncaya kadar mağara girişinin kapatılması şekillerin korunması bakımından çok önemlidir. Düzenlemeler kapsamında yapılacak ilk iş mağara yolunun yapılmasıdır. İkinci olarak mağara içindeki kalın yarasa dışkısının temizlenmesi ve kırılmış çok sayıda sarkıt ve diktin aslına uygun şekilde yerlerine çivileme sistemiyle monte edilmesi ve mağara materyalinden hazırlanacak bir harçla onarımının tamamlanması gerekmektedir. Mağarada çökme tehlikesi olan bölümler vardır. Çalışmalar sırasında ve sonrasında tehlikeli zonların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Mağaranın iç kesimlerinde gübre değeri olan yarasa guanosu yer yer 1–1,5 m

⁷ Guanobi: Yarasa dışkısında yaşayan hayvanların genel adı (Başar, 1971;93).

kalınlığında istif oluşturmaktadır. Gübrenin mağaradan temizlenmesi hem mağaranın örtülü bölümlerini ortaya çıkaracak hem de gübreden yararlanılmış olunacaktır. Bu işlemlere ek olarak mağara içinin ışıklandırılması ve ziyaretçilere dönük alt yapının oluşturulmasının ardından mağaranın tanıtılması ve ziyarete açılması gerçekleştirilmelidir. Böylece hem doğal bir oluşum kurtarılmış olacak hem de yöre insanı turizme dayalı ek gelir imkânlarına kavuşacaktır.

Teşekkür

Mağara çalışması sırasında yardımlarını esirgemeyen Madenköprübaşı (İspir-Erzurum) beldesi belediye başkanı Sayın Mustafa Aslan'a ve mağara etüdüne bizzat katılan Elmalı mahallesi muhtarı Zinnur Durmuş (38), belde belediyesi personelleri Üzeyir Kılınç (37) ve Salih Yavuz'a (46), Kayaç analizlerini yapan Arş. Gör. Dr. Nizamettin Ataoğluna ve arazi etüplerinde zaman zaman yardım aldığım oğlum Ahmet Serdar Kopar'a (17) teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- AKDENİZ, N., AKÇÖREN, F., TİMUR, E., 1994, *Aşkale –İspir Arasının Jeolojisi*, MTA Gn. Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi Derleme No: 9731, Ankara, Shf:1–228.
- ALTINTAŞ, A., KONTAŞ, T., YILDIZ, G., ERKAL, N., 2005, “Yarasa Dışkısı (Bat guano) Mineral Düzeyleri”, A. Ü., *Veterinerlik Fak. Derg.*, Sayı: 52, Ankara, Shf: 1–5.
- ATALAY, A., 1988, “Toros Dağlarında Karstlaşma ve Karstik Alanların Ekolojisi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 16, Ankara, Shf: 1-8.
- BAŞAR, M., 1971, “Bazı Mağara Canlıları ve Bunlardan Mağara Özelliklerinin Çıkarılması”, *Jeomorfoloji Derg.*, Yıl: 3, Sayı: 3, Ankara, Shf: 87–109.
- DOĞU, A. F., ÇİÇEK, İ., GÜRGEN, G., TUNÇEL, H., SOMUNCU, M., 1994, “Periliin Mağarası”, A.Ü., *Türkiye Coğr. Araştırma ve Uyg. Merkezi Derg.*, Sayı: 3, Ankara, Shf:291–309.
- EROL, O., 1971, “Alanya-Damlataş Mağarası'nın Gelişme Safhaları Hakkında Gözlemler”, *Jeomorfoloji Derg.*, Yıl: 3, Sayı: 3, Ankara, Shf: 14–32.
- GÜLDALI, N., 1971, “Karstik Araştırmaların Türkiye İçin Önemi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 3, Ankara, Shf: 54-61.
- GÜLDALI, N., NAZİK, L., 1988, “Türkiye Mağara Kadastrosu”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 16, Ankara, Shf: 9-17.
- İLHAN, E., 1969, “Türkiye Tektoniğinin Jeomorfoloji ile İlişkisi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, Shf: 12-32.
- KAYAN, İ., 1990, “Tarih Öncesi Yerleşme Yerleri Olarak Antalya Mağaralarının Jeomorfolojik Özellikleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 5, İzmir, Shf: 10-27.

KÖSE, A., 1999, “Yola Bağlı Ortaya Çıkan Bir Yerleşme: Madenköprübaşı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul, Shf: 99-111.

NAZİK, L., 1989, “Mağara Morfolojisinin Belirlediği Jeolojik-Jeomorfolojik ve Ekolojik Özellikler”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 17, Ankara, Shf: 53-62.

ŞENALP, M., 1979-1980, “Çankırı-Çorum Havzası'nın Sungurlu Bölgesindeki Eosen Yaşlı Türbidit, Olistostrom ve Olistolit Fasiyesleri”, *MTA Derg.*, Sayı: 93-94, Ank., Shf:27-55.

SÜR, A., 1994, “Karstik Yerçekilleri ve Türkiye'den Örnekler”, *Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, Ankara, 1-28.

UZUN, A., 1991, Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane), *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu*, Coğr. Arş. Sayı: 3, Ankara, Shf: 15-24.

UZUN, A., ZEYBEK, H. İ., 1996, “Akçakale Mağarası (Gümüşhane), Türk Coğrafya Kurumu”, *Türk Coğrafya Derg.*, Sayı: 31, İstanbul, Shf: 39-55.

WALTHAM, A. C., and FOOKES, P. G., 2003, “Engineering classification of karst ground condition, Speleogenesis and Evolution of Karst Aquifers”, *The Virtual Scientific Journal*, İSSN; 1814-294X, page: 1-20.

ZEYBEK, H. İ., 2003, “Akdağ'ın (Tokat) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 9, Konya, Shf: 119-142.

URL

<http://carsologica.zrc-sazu.si>

<http://www.mmf.cu.edu.tr/jeoloji-eski/kgurbuz/files/karbonatlar.pdf>

www.speleogenesis.info

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 91-98, ELAZIĞ-2008

DEYİM KAVRAMI ÜZERİNE NOTLAR-I

Notes on Concept of Idiom-I

Ahmet Turan SİNAN

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ.

ÖZET

Türk dili deyimler bakımından zengin bir dildir. İnsan toplulukları kendi dillerini geliştirirken sözcüklerin yanında hazır söz öbekleri de hazırlar. Deyimler de bir dilde anlatımı daha güçlü kılmak için kullanılan hazır söz öbekleri arasındadır. Bir dilde anlatım gücünü arttırmak için kullanılan deyimlerin dilin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu kalıplaşmış yapılar bir anlam bütünlüğü de yaratmaktadırlar. Bütün dillerde deyim yapılarına baş vurulduğu görülür. Kalıtsal olarak nesilden nesile devredilen deyim yapılarının çok çeşitli olduğu ve zamanla değişiklikler geçirdiği de anlaşılmaktadır. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden beri Türk yazılı metinlerinde deyimlerin izlerini sürebiliyoruz. Kimi deyim yapıları, dilin tarihi devirlerinden bu yana değişiklikler geçirerek bugüne ulaşabilmişlerdir, bunların bir bölümünün de atasözleri ile ilgileri vardır. Deyimler için yapılmış çok sayıda tanım bulunmaktadır. Bu tanımlarda öne sürülen ortak özellikler arasında; sözcüklerden en az birinin düz/gerçek anlamının dışına çıkarak kullanılması ve kimi durumlarda mantık dışına çıkan bir durumun ortaya çıkmasıdır. Deyimin söz öbekleri biçiminde kalıplaşmış olması, kullanılırken sözü ilgi çekici kılması, anlatım gücünü arttırması ve en az iki sözcükten oluşması gibi ölçütler dikkati çekmektedir. Bütün bu özelliklere sahip olan deyimse yapıların bundan sonra da ihtiyaçlar oranında üretilip kullanılacağı da söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, deyimler, dil, kalıp ifadeler, mecaz.

ABSTRACT

Turkish Language is rich in terms of idioms. While developing their language, communities form ready-made word phrases beside words. And idioms are among the ready-made word phrases used for making the expression more efficient in a language. It is seen that idioms, used for the purpose mentioned above, have emerged in line with the needs of the language. These set phrases have also created coherence. It is observed that in all languages, idioms are referred. It is also understood that these heritable idiomatic structures which have been carried from generation to generation vary a lot and have undergone variations in the course of time. We can trace the idioms in Turkish written texts back to the first Turkish scripts. Some idiomatic structures have been able to be extant by undergoing variations since the historical periods of the language; and some of these idiomatic structures are related to proverbs. There are many definitions made for the idioms. One of the common characteristics suggested in these definitions for idioms is that at least one of the words is used in the figurative meaning and in some cases an illogical situation emerges. Some characteristics of idioms such as being formulaic as word-phrases, making the expression gripping when used, increasing the efficiency of expression and consisting at least of two words draw attention a lot. It can also be said that the idiomatic structures having all the aforementioned characteristics will go on being made up and used as well in case of need.

Key Words: Turkish, idioms, language, set phrases, metaphor.

İnsanlar arasında bildirişimi sağlayan bir dizge olan dilin anlatım yollarının çeşitli olduğu bilinir. Deyimler de bir dilde hazır söz kalıpları olarak dilin anlamsal boyutunun zenginleşmesine katkıda bulunan dil birlikleridir.

Bütün büyük diller tarihin derinliklerinden kalıtsal yollardan taşıdıkları söz varlığının bir bölümünü, bu uzun yolculukta değiştirip, geliştirerek işlevselliklerini sürdürmeye çalışırlar. Ses, yapı, söz dizimi ve anlamsal yapılarını geliştirerek yeni yeni çözümler üretirler. Türk dili de tarihin derinliğinden bugüne gelinceye dek gelişip serpilirken zaman zaman ihtiyaçlar oranında yeni türetmeler yaparak yoluna devam etmiştir. Sondan eklemeli bir dil olarak sonsuz sözcük yapma imkanı olmasına karşın, Türkçede birlikler oluşturmak yoluyla yeni kavramları adlandırma yolu da çokça seçilmiştir.

Türkçenin, sosyal hayatın getirdiği yeni kavram, nesne ve durumları anlatmak için söz türetme yollarından biri de deyimleştirilmedir. Aşağıdaki deyim tanımlarından da anlaşılacağı üzere en az iki kelimenin oluşturduğu yapının genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Türkçede, deyimler için çok sayıda terim kullanılmıştır. Deyim karşılığında; önceleri **darbimesel**, **ta'bir**, **ıstılah** sözcükleri kullanılmıştır. Ancak, **darbimesel** daha çok atasözlerini karşılayan bir terimdir. Tanzimat'tan sonra avama ait hikmetli sözlerin toplanması sürecinde **ta'bir** sözcüğü kullanılmıştır. Batı dillerinde deyim için; Fransızcada locution; İngilizcede locution, idiom, formula, expression; Almandada ise ausdrück, redensart; Rusçada frazeologizm, obraznoye, vırajeniye kelimelerinin kullanıldığı görülüyor. Cumhuriyetten sonra uzun bir süre **ta'bir** sözcüğü kullanılmış ve Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında İstanbul'da bastırılarak dağıtılan Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nda tabir = terme, expression karşılığı olarak "**deyim**" sözcüğü önerilmiş ve bu zamanla tutmuştur. Ancak, Mustafa Nihat Özön, M.Halit Bayrı, M.Şakir Ülkütaşır gibi araştırmacı ve yazarlar uzun süre tabir kelimesini de kullanmışlardır.

Azerbaycan Türkçesi'nde, deyimbilim karşılığı frazeologiya / sabit söz birleşmesi olarak geçmektedir (Zeynelov,1993;408, 412). Diğer Türk Lehçelerinde; Gagauz Türkçesi, bölünmez laf birleşmesi/ frazeologizma; Başkurt Türkçesi, frazeologizm; Kazak Türkçesi, turaktı tirkes/ frazeologizm/ ayşıktı söz uramı/ beyneli söz tirkesi; Kırgız Türkçesi, turuktü söz aykaşı/ frazeologizm/ körköm süylöm; Özbek Türkçesi, ibara/ frazeologik birlik; Tatar Türkçesi, frazeologizm/ obrazlı tağbir; Türkmen Türkçesi, frazeologizm/ durnuklı söz düzümleri; Uygur Türkçesi, turaklık ibarä/ frazeologizm/ idiom şeklindedir (Sinan, 2001^a; 5).

Gürcü Araştırmacı Nana Kaçarava, **Türk Dili** dergisinde; **Türkçe’de “Göz” İle Başlayan Deyimler** adlı yazısında; deyimleri; sözcüklerin kendine özgü birleşimleri sayarak, akademik bir disiplin olarak, genel deyim bilimi olmadığını ifade etmiştir ki bu doğru değildir (Kaçarava, 2006;129). Bilindiği gibi deyimler, dilbilim çalışmaları çerçevesinde **frazeoloji** ya da **idiomatik** adı altında, dilde birden fazla unsurdan kurulu kalıplaşmış biçimleri inceleyen bir çalışma alanı olarak incelenirken, atasözleri bilimi ise **paremioloji** olarak tanınmaktadır (Sinan, 2001^a; 5). Bu bilimin temelleri, daha 19.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Potebnya, Fortunatov gibi dilciler tarafından atılmış ve Jespersen, Bally gibi Avrupalı araştırmacılarca da geliştirilmiştir (Aksan, 1996;171:ayrıca 72 nolu dipnot). ABD ‘de ise idiomatics olarak adlandırılan bu alan, kalıplaşmış yapıları çoklukla da deyimleri incelemektedir (Toklu, 2007;111).

Deyim kavramı üzerinde, Türkiye’de yayımlanmış çok sayıda irili ufaklı deyim sözlükleri, dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüklerinde ve dilbilgisi kitaplarında da bir fikir birliği yoktur. Bu sözlüklerin ve dilbilgisi kitaplarının kimilerinde deyimlerin ne olduğu ne olmadığı yazılmakta, önemli bir bölümünde de herhangi bir tanıma yer verilmemektedir. Ayrıca ansiklopedi, sözlük ve kimi bilimsel makalelerde de deyim kavramının tanımlandığı görülmektedir:

Dilbilim Terimleri Sözlüğü ise: "Belli bir anlama gelmek üzere iki veya ikiden artık kelimededen meydana gelmiş söz öbeği" olarak tanımlamaktadır (Dilbilim Terimleri Sözlüğü,1949; 57).

Feridun Fazıl Tülbentçi, Türk Atasözleri ve Deyimleri isimli kitabında; "Her ne kadar kesin bir hüküm ifade etmez ise de atasözü değerinde ve ondan daha fazla söylenen sözler vardır ki, bunlara da tâbir ve deyim diyoruz." der (Tülbentçi, 1977;6).

Tahir Nejat Gencan, deyimleri; "Her dilde, kuruluş anlamları, sözcüklerinden düz anlamlarından az çok kaymış olan, kalıplaşmış birçok öbekler ve takımlar vardır. Anlamları ve yapıları kurallara bağlanamayan, açıklanması için derin incelemeler isteyen; incelenmemesi daha doğru olan; yapısını değiştirmeden, çoğu kez başka dile çevrilemeyen bu kalıplaşmış takımlarla söz öbekleri de Türkçenin özelliklerinden sayılır. Bu çeşit takımlara, öbeklere deyim adı verilir" (Gencan,1979;527). (Gencan'ın bu düşüncelerine katılmadığımız için 2000 yılında savunduğumuz doktora tezimizin adı, "Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi" idi.)

Vecihe Hatiboğlu; "Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır" der (Hatiboğlu,1982;194).

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü deyimini: "Bir tür sözlüksel birim oluşturan

anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz" olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 1988;74).

Ahmet Topaloğlu: "Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği" olarak tanımlamıştır (Topaloğlu,1989;55).

Zeynep Korkmaz ise: "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği" biçiminde bir deyim tanımı yapar (Korkmaz, 1992;43).

Ömer Asım Aksoy, deyimi: "Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları" olarak tanımlamıştır (Aksoy,1984;49).

Doğan Aksan deyimi: "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" diye açıklamaktadır (Aksan,1982; 37).

Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş'te: "Deyimler (tâbirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifâdesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır" der (Elçin,1986;642).

Ferhat Zeynalov: "Deyimler yapı-ses faktörü ile değil, ancak bütün birleşmeyi teşkil eden sözler için ortak olan anlam ve kavram ile temayüz ederler" demektedir (Zeynalov,1993;64).

Ali Püsküllüoğlu, deyimi:"Anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu" olarak tanımlamıştır (Püsküllüoğlu, 1995;7).

Fuat Bozkurt: "Anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan kimi sözcüklerdir" diye tarif etmektedir (Bozkurt, 1995;170).

Nurettin Koç ise: "Genellikle gerçek anlamı dışına kayan kalıplaşmış söze deyim denir" demektedir (Koç, 1996;410).

Emin Özdemir, deyimleri "Bir kavramı, bir düşünceyi, bir olayı az sözle belirtmek ve daha etkili kılmak için başvurulan anlatım yollarından biridir" diye tanımlar (Özdemir, 1997;5).

Mehmet Hengirmen ise: "Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz " biçiminde tanımlamıştır (Hengirmen,1999;116).

Tufan Demir de ; “Deyimler, anlatım gücünü arttırmak için kullanılan genellikle gerçek anlamlarının dışına kayarak mantık dışı hayaller, düşünceler taşıyan kalıplaşmış sözlerdir” biçiminde ele alır (Demir, 2004;612).

Türkçe Sözlük ise deyimi: "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" olarak tanımlamaktadır (Türkçe Sözlük, 2005;517).

Yukarıdaki deyim tanımlarında dikkati çeken hususlardan biri; deyimi oluşturan kelimelerden en az birinin az çok gerçek anlamının dışında kullanılmış olmasıdır. Bir başka özellik de deyim yapılarında kolay kolay değişmeyen bir kalıplaşmanın söz konusu olmasıdır. Bu kalıplaşmış yapılar bir anlam bütünlüğü de yaratmaktadırlar. Ancak bu kalıplaşmanın kökeni tarihe dayanır. Deyimin ne olup olmadığı üzerine eğilen araştırmacılar çoklukla tek kelimelik deyim olmayacağını belirtmişlerdir. Deyim tanımlarında; çoklukla anlatıma çekicilik katma özelliği vurgulanmakta ve yapı bakımından en az iki kelimedenden oluşmaları gerektiğini kabul edilmektedir. Konuyu ilk defa ciddi biçimde ele alan Vecihe Hatiboğlu; deyim en az iki, en çok da yedi sekiz kelime ile kurulduğuna işaret ederek, şöyle der: "Bir tek kelime ise deyim olamaz eğer bir kelimenin anlamı gerçek anlamından kaymışsa, o kelime mecaz anlamında kullanılıyor veya kelimenin anlamı çoğaltılıyor demektir. Çünkü bir kelimenin pek çok gerçek veya mecaz anlamı olabilir. Deyimde ise bir tek kelimenin anlamı dışında kullanılması aranmaz, en az iki kelimenin birlikte kullanılmalarından doğan ortak anlam, gerçek anlam dışında hatta mantık dışındadır. Yoksa bir tek kelimenin mantık dışında kullanılması, çekici bir özellik yaratamaz, belki de anlamın kaybolmasına sebep olur ve tek kelime olduğu için de mantık dışına kayma söz konusu olamaz" demektedir (Hatipoğlu, 1964; 222). Doğan Aksan, bazı tek kelimelik mecazî kullanımları deyim saymakta ve örnek olarak da; **akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli** gibi kelimeleri vermektedir (Aksan,1982;38). Türkiye’de atasözleri ve deyimlerle ilgili önemli eserlere imza atan Ömer Asım Aksoy; **doğrusu, sözde, gözde, havadan, sudan, toptan, ayaktan, gittikçe, veresiye, başlıca, boşuna...** gibi kelimeleri önce deyim kabul etmiş, fakat daha sonra görüşünü değiştirmiştir. Aksoy, bu konudaki görüşünü **Çağdaş Eleştiri** adlı dergide; “**Tek Sözcüklü Deyim Var mı?**” adlı makalede ele alarak, daha önce deyim saydığı; **sözde, gözde, sudan** gibi kelimelerin birer mecazî anlatım olduğunu çünkü deyim anlamının birden çok kelimenin ortaya koyduğu ortak anlam olduğunu ifade ederek, deyim varlığı için en az iki kelimenin varlığını şart koşmuştur (Aksoy, 1984; 4-6).

Bir dilde anlatım gücünü arttırmak için kullanılan deyimlerin dilin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktıkları görülmektedir. Kalıtsal olarak nesilden nesile devredilen

deyim yapılarının çok çeşitli olduğu ve zamanla değişiklikler geçirdiği de anlaşılmaktadır. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden beri Türk yazılı metinlerinde deyimlerin izlerini sürebiliyoruz:

atı küsi yok bolmak "adı sanı yok olmak", **balıkdaki tağıkmak tağıdaki inmek** "şehirdeki dağa çıkmak, dağıdaki inmek", **başlıgig yüküntürmek tizligig sökürmek** "başlıya baş eğdirmek, dizliye diz çöktürmek", **içre aşsız taşra tonsuz** "içerisi aşsız, dışarısı esvapsız; karnı aç, çıplak", **körür gözü görmez teg bilir biligi bilmez teg bolmak** "görür gözü görmez gibi,erer akli ermez gibi olmak ", **közi kaşı yablak bolmak** "gözü kaşı fena olmak", **ödiñe küni tegmek** "ödüne günü değmek", **tün udımamak küntüz olurmamak** "gece uyumamak, gündüz oturmamak", **kızıl kanın tökütmeğ,** "kızıl kanını akıtmak,", **işiğ küçüğ birmek** "işini gücünü vermek, hizmet etmek", **ölü yitü kazganmak** "öle yite, ölesiye çalışıp kazanmak", **sabın sımak** "sözünü kırmak", **uça barmak** "uçup gitmek" gibi (Sinan, 2001^a;60-61).

Deyimlerin halk kültürünün zengin kaynakları, hazinesi olduğunu belirten M. Şakir Ülkütaşır bu hususta; "Halk dilinde yaşayan bu tâbirler, ekseriyetle ya hakikî bir vak'aya veya mecazî bir fıkraya yahut hikâyeye dayanan sözlerdir. Diğer bir tâbirle bunlar, hakikî vak'anın, hayatî bir görüşün, felsefenin bize intikal eden veciz, mecazî ifadeleridir" der.

Deyimler arasında Nasrettin Hoca fıkralarına konu olmuş ya da fıkralardan kaynaklandığı düşünülenler de bulunmaktadır:

Fincancı katırlarını ürkütmeğ, ipe un sermeğ, işte şimdi kuşa benzedin, bana görünme de kime görünürsen görün, acemi bülbül bu kadar öter, ben ölürsem büyük kıyamet, geç yiğidim geç, hırsızın hiç mi suçu yok, kilimi kesip heybe yapmağ, geçinmeye gönlüm yok ki adını öğreneyim, buyurun cenaze namazına, bindiği dalı kesmeğ, biraz da ben öleyim, buna değmiş buna değmemiş, dağ yürümezse abdal yürür, damdan düşen halden anlar, dostlar alışverişte görsün, él élin eşeğini türkü çağırarak arar, geç yiğidim geç, gözü açılmadık sığircık yavrusu, koyduğum yerde otluyorsun, her gün bayram olsa, ince eleyip sık dokuma, ipe un sermeğ, kabak tadı vermeğ (Sinan, 2001^a; 65-67).

Bektaşî fıkraları dolayısıyla genel dile; **balık baştan kokar, bel bağlamak, bir yiyip bin şükretmeğ, canına (ezan) okumağ, eski kulağı kesiklerden, farzı bırak sana Allah'ı göstereyim, görenler Allah için söylesin, habbeyi kubbe yapmağ, halt etmeğ, külâhları değışmeğ, ya dayak yememiş ya sayı saymasını bilmiyor, yuh borusu gibi deyimlerin yerleştiği görülmektedir** (Sinan, 2001^a, 67-68).

Tasavvuftan dilimize geçen deyim yapılarının da olduğunu eklemek gerekir: **pabucu dama atılmak, o işe Rüfailer karışır** gibi. Diller, toplumsal gelişmenin doğal

bir sonucu olarak birbirlerini etkiler, ödünçlemelerde de bulunabilirler. Özellikle bir dilden diğer bir dile yapılan çeviriler yoluyla birçok kavramın aktarıldığı görülür (Buran, 2008;272). Kimi deyim yapılarının da bu sürecin sonunda ortaya çıktığını görüyoruz (Aksan, 1996;37-42). Kitle iletişim araçlarının etkisiyle çeviri öğelerin yaygınlaşması gerçekleşirken, kimi durumlarda deyimlerin başka bir dile çevirisi de çoklukla güç yapılmaktadır. Birçok deyim, dilin tarihi devirlerinden bu yana değişiklikler geçirerek bu güne ulaşabilmiştir ve bunların bir bölümünün atasözleri ile ilgileri de vardır. Bu deyimler hem atasözü hem de deyim olarak kullanılmaktadırlar (Sinan, 2001^b;136).

Sonuç olarak yukarıdaki tanımlarda deyim için öne sürülen ortak özelliklerin; sözcüklerden en az birinin düz/gerçek anlamının dışına çıkması, kimi durumlarda mantık dışılık, sözü ilgi çekici kılması, anlatım gücünü arttırması, en az iki sözcükten, söz öbekleri biçiminde kalıplaşmış olması ve toplum tarafından ortak benimsenen bir anlatım aracı olması olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, (1982), *Her Yönüyle Dil - 3*, TDK Yay., Ankara.
- Aksan, Doğan, (1996), *Türkçenin Sözcükleri*, Engin Yay, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım, (1984)"Tek sözcüklü deyim var mı?", *Çağdaş Eleştiri*, İstanbul, s. 4-6.
- Aksoy, Ömer Asım, (1984), *Atasözleri Sözlüğü*, TDK Yay, Ankara.
- Bozkurt, Fuat, (1995), *Türkiye Türkçesi*, Cem Yay., İstanbul.
- Buran, Ahmet, (2008), "Dil ilişkileri ve kavram tercümesi üzerine bir değerlendirme", *Makaleler*, (Yay. Haz. Ercan Alkaya vd.), Turkish Studies, Ankara, s. 269-274.
- Demir, Tufan, (2004), *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay, Ankara.
- Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (1949),TDK, Ankara.
- Elçin, Şükrü, (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, KB Yay., Ankara .
- Gencan, Tahir Nejat, (1979), *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe (1964), "Kelime grupları ve kuralları", *TDAY-Belleten 1963*, TDK Yay. S. 222, Ankara, s. 203-244.
- Hatiboğlu, Vecihe, (1982), *Türkçenin Sözdizimi*, DTCF Yay., 2.baskı, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet, (1995), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara.
- Hengirmen, Mehmet, (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin yay., Ankara.
- Kaçarava, Nana,(1996) "Türkçede 'Göz' ile başlayan deyimler", *Türk Dili*, S. 650, Ankara, s. 129-133.
- Koç, Nurettin, (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Yay., İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep, (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

Özdemir,Emin, (1997), *Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Püsküllüoğlu, Ali, (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara.

Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu, (1935), Türk Dili Araştırma Kurumu Yay., Devlet Basımevi, İstanbul.

Sinan, Ahmet Turan (2001^a), *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay., Malatya.

Sinan, Ahmet Turan (2001^b), “Türk atasözlerinde geçen deyimler”, *Milli Folklor*, S.51, Ankara., s. 136-140.

Topaloğlu, Ahmet, (1989), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay, İstanbul.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1977, s. 6.

Türkçe Sözlük, (2005), TDK Yay., Ankara.

Uzun-Subaşı, Leyla (1991), “Türkçedeki deyim yapılarında biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikler”, *Dilbilim Yazıları 1990*, USEM Yay. Ankara, 57-64.

Vardar, Berke, (1998) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, abc kitabevi, İstanbul.

Zeynelov, Ferhat, (1993), (T.T.Aktaran Yusuf Gedikli), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Cem Yay., İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 99-126, ELAZIĞ-2008

KURMACA TEKNİĞİ BAKIMINDAN HALİDE EDİP ADIVAR'IN "HANDAN" ROMANI

Halide Edip Adivar's Novel "Handan" in Terms of Fiction Technique

Veysel ŞAHİN

Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.
veyselsahin68@mynet.com.tr.

ÖZET

Halide Edip Adivar tarafından kaleme alınan eser, genç bir kadın olan Handan'ın, aşk-sevgi, bunaltı ve trajik çıkmazlarını ele alır. Handan'ın bir kadın olarak bireysel anlamda kendini bulmayı amaçlaması, Handan'ın nezdinde o dönemdeki genç kadınların hem psikolojik hem de sosyolojik kimliğini yansıtır. Aynı zamanda eser, genç bir kadının hayatla olan mücadelesini, bireyin varoluşsal sorunları düzleminde ele alır.

Başkişi Handan'ın kendini gerçekleştirme sürecini trajik bir yok oluş olarak gören yazar, romandaki karakterleri, olayları, mekanı ve diğer unsurları bu doğrultuda oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Handan, Nazım, Refik Cemal, Hüsnü Paşa, Neriman, sevgi-aşk, kadın, evlilik, sadakat, ötekileşme, yozlaşma, yalnızlık, roman, kurmaca, mekan, İstanbul, Londra, Marsilya.

ABSTRACT

The work written by Halide Edip Adivar deals with the love, compassion, depression and tragic troubles of Handan who is a young women. Handan's aiming at discovering herself individually as a women reflects both the psychological and sociological identity of the young girls of the period. The novel also deals with the young woman's struggle with life at the level of the individual's existential problems.

The writer seeing the process of the protagonist Handan's self-actualization as a tragic destruction, forms the characters, events, setting and other elements in this direction.

Key Words: Handan, Nazım, Refik Cemal, Hüsnü Paşa, Neriman, love, compassion woman, marriage, fidelity, becoming, the other, degeneration, loneliness, novel, fiction, setting, İstanbul, Londra, Marsilya.

1.Giriş

1.1. Esaretin Bedeli: Handan

Halide Edip Adıvar'ın 1912 yılında kaleme aldığı "Handan"¹, genç bir kadının aşk-sevgi, bunaltı ve sıkıntılarını işler. Handan'ın bireysel anlamda kendini bulmayı amaçladığı eser, Handan'ın nezdinde o dönemdeki genç kızların hem psikolojik hem de sosyolojik kimliğini yansıtır.

Moran'a göre roman, "bireysel, psikolojik aşk romanıdır. Yazar, kahramanlarını yakıp yıkan bir sevgiliyi dile getirmek istediği için onların iç dünyasına yönelir ve bu sevginin zamanla şiddetli bir tutkuya dönüşümünü sergiler. Önemli olan birkaç kişi arasında kurulan duygusal ilişkilerin gelişimidir." (Moran 2005: 153). Handan adlı eser, bu yönüyle genç bir kadının içsel sancılarının ele alındığı bir romandır. Tabii ki bunun yanında, evlenme, Doğu-Batı, kadın, din, aşk ve içsel bunaltıları da geniş bir şekilde işler. Böylece II. Meşrutiyet dönemindeki baskılarla içe yönelen sanatçı, kadın ile erkek arasındaki ilişki ağını da dile getirir.

1.1.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi

Her anlatılan şeyin olduğu gibi romanın da bir anlatıcısı vardır ve anlatıcı yazardan farklıdır. Ancak bu farklılık nedeniyle romanda anlatılanların yazarı değil de anlatıcısı bağladığı iddia edilemez. (Çıkla 2002: 120) Bu açıdan romandaki kurgu, anlatan ve anlatılanın uyandırdığı gerçeklik hissine göre anlam kazanır. Anlatanın, anlatılanla ilişkisi, romandaki kurgunun bütününe hüküm eder. Handan romanındaki kurgu, anlatıcı ve kullandıkları teknikler açısından romana üst düzeyde bir kimlik kazandırmaktadır.

"Handan" romanında kahramanın anlatıcı ve buna dayalı olarak mektup ve bilinç akışı teknikleri kullanılır.

"Handan" mektup şeklinde yazılmış roman olması nedeniyle bir ben romanıdır. Bu açıdan eser, Handan'ı merkeze alarak, onun kişiliğini farklı mektuplarla ortaya koyar. Aktaş, "Anlatma esasına bağlı itibari metinlerde vaka, şahıs kadrosu ve mekâna ait hususiyetler kahramanlardan biri tarafından nakledilir. Bu durumda anlatım, söz konusu kahramanın müşahede kabiliyeti, tecrübe ve bilgisi seviye sınırlıdır." (Aktaş 2000: 93) der.

"Evlениyorum Server, hem de kiminle olduğunu bilsen Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle! Unutmazsın değil mi, Kuzguncuk Tepesi'ndeki büyük kızlarını?" (a.g.e.,7) diyerek başlayan ilk mektupta, ben anlatıcı kendini gösterir. Roman, Refik

¹ a.g.e.: Halide Edip-Adıvar (2005), *Handan*, Özgür Yay., İstanbul.

Cemal'in Server'e yazdığı bu mektupla başlar. Bu bölümde, ben anlatıcı kendini gösterir. Refik Cemal "ben" olarak, romanda başından geçenleri anlatır.

Handan'ın Hüsnü Paşa'ya yazdığı "Nafile, üç saattir yatakta ateşler içinde yanıyorum. Kabil değil, sana giden bu soğukkanlı mektubu yazan ben olduğuma inanmıyorum. Hayır, mutlaka bana geleceksin? Niçin yalvarmadım? Niçin birlikte geçen sevgili saatleri birer birer saymadım." (a.g.e., 147)

Bu mektupta, ben anlatıcı konumunda Handan, bireysel anlamda kimlik kazanır. Tekin; "Romanda kullanılan "ben anlatım" biçimi, teknik yapılanmanın yanında birey olma niteliği dolayısıyla bağımsızlık da kazandırmaktadır." (Tekin 2002: 54) der. Handan, ben anlatıcı olarak, hem bireysel anlamda kendini tanımlar hem de kahraman olarak kendi psikolojisini okuyucuya aktarır. Romanda anlatım tekniği olarak kullanılan mektup tekniği romana çok yönlü bir anlatım sunar.

Romanda kullanılan mektup tekniği "...romandaki şahısların hayatlarındaki önemli kesitleri aydınlatan ve onların bu durumdaki hislerini, duygularını an be an, inceden inceye işleyen, tahlil eden belgeler bir nevi "iç monolog"lardır." (Kefeli 2002: 32) Bu açıdan romandaki mektuplar, merkezde yer alan Handan'ın tanımlanmasını sağlar. Hem anlatıcı ben, hem de kahraman konumundaki ben "Handan", romandaki olayların inandırıcı olmasına yardımcı olur.

Romanda yazılan mektup sayısı:

Refik Cemal'den Servet'e (22), Refik Cemal'den Neriman'a (3), Refik Cemal'den Cemal Bey'e (3), Neriman'dan Refik Cemal'e (8), Handan'dan Neriman'a (3), Handan'dan Hüsnü Paşa'ya (10), Servet'ten Refik Cemal'e (13), Hüsnü Paşa'dan Handan'a (3), Dr. Şe'den (2) ve Cemal Bey'den Refik Cemal'e yazdığı (1) mektup ve (1) telgraf olmak üzere toplam (66) mektuptan oluşur. Bu mektupların merkezinde, Handan vardır.

Refik Cemal'den Servet'e yazılan bir mektupta "Niçin mi sükût ediyorum, Server? Ne bileyim ben? Hep aynı şeylerden sana bahsedecektim. Handan'ın bedbaht hayatının dağdağasını biz kendi sakit hayatımızda duyuyoruz. Bu hummalı bedbaht, fena, bir hayat." (a.g.e.,124).

Romanın üçüncü bölümünde Handan tarafından kalem alınan "tahassüsler"de bilinç akışı tekniği kullanılır. Handan, zihninden geçenleri direk ve kesintisiz olarak okuyucuya aktarmıştır. Refik Cemal'in Server'e ifade ettiği gibi romandaki bütün kişiler, Handan'ın hayatına ve kişiliğine bağlıdır. Bu açıdan roman'ın başkişisi Handan, romanın anlatıcı ekseninin şu şekilde oluşmasını sağlar.

Handan	Bakış Açısı	Anlatıcı Düzlemi ve Tekniği
Anlatıcı	<i>Kahraman Bakış Açısı (Handan)</i>	<i>Ben Anlatıcı (Handan/ Arkadaşları)</i>
	<i>I.Tekil Şahıs</i>	<i>Mektup Tekniği, Bilinçakışı</i>

Yukarıdaki anlatıcı ekseninde de görüldüğü üzere, roman içinde yer alan bütün mektuplar ben anlatıcı sınırlı olarak Handan'ı, Handan'da kendini tanımlamaya çalışır. Bu açıdan romanda kullanılan mektup ve bilinç akışı tekniği, “ben'in öne çıkmasını ve ben'in kendini kurma ve yıkmasını dile getirir.

1.1.2. Olay Örgüsü

Olay örgüsü, romanda yer alan olayların belirli bir zaman, mekân ve neden sonuç ilişkisi içinde sıralanmış şeklidir. Foster, “Öyküyü olayların zaman sırasına göre düzenlenerek anlatılması veya olay arasındaki neden sonuç ilişkisi” (Foster 1985: 128) olarak tanımlar.

Handan, olay örgüsü açısından üç bölüme ayrılmaktadır. Her bölüm kendin içinde neden sonuç ilişkisi ile bağlantılıdır. Özellikle mektup tekniği, romana olay örgüsü açısından büyük bir yetkinlik kazandırır. Roman bu yönüyle üç metin halkasından oluşmaktadır. Her metin halkası, kendinden sonra gelen metin halkalarına göndergeler yaparak vaka halkalarının bütünlük kazanmasını sağlar. Bu açıdan roman aşağıdaki bölümlerden meydana gelir.

I. Bölüm

Birinci bölüm, Refik Cemal'in Server'e yazdığı bir mektupla başlar. Mektup, 14 Mart 1902 yılında yazılmıştır. Refik Cemal, “Evleniyorum Server, hem de kiminle olduğunu bilsen. Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle.” (a.g.e., 7) ifadesi ile başlar. Birinci bölüm, Refik Cemal'in Neriman'la evlenmesi ve Neriman'ın, Handan'ı Refik Cemal'e ve onun nezdinde okuyucuya tanıttığı bölümdür. Handan'ın başından geçen olaylar geriye dönüş tekniği kullanılarak hatırlatılır. Handan'ın Nazım'la olan ilişkisi, Handan'ın Nazım'ın evlenme teklifini reddederek, Hüsnü Paşa ile evlenmesi, bu bölümün kırılma noktalarını oluşturur. Birinci bölümde Refik Cemal'in Neriman yardımıyla tanıdığı Handan, gerek kişiliği gerekse yaşantısı ile olay örgüsünün merkezine yavaş yavaş taşınır.

“—Ah Handan, bugün Handan olmalıydı, dedi ve o Handan derken Neriman'ın sat gözlerinde ufak, derin bir şefkat, bir arzu uçuyor, hemen kalbindeki en büyük hazineye beni iştirak ettirmek isteyerek böyle bir hazinesi olduğundan müftehir gözlerimin içine

bakarak:

— Size Handanımızı tanıtacağız diyordu. (...) Handan, her şey olabilir, akıllı bir kızdır fakat güzel değildir.” (a.g.e., 10) diyen Neriman, Refik Cemal’e Handan’ın kişiliğini tanıtır. Bu yönüyle Handan bu bölümde gerek Neriman gerek, Cemal Bey gerekse Nazım gibi kişilerin üzerinde etkileyici bir güçtür.

Nazım, Handan’a hocalık yapmaya başlar ve ona Batılı kaynaklardan öğrendiği bilgileri aktarır. Bütün benliğini fikirlerine feda etmiştir. Onun bu yönü, Handan’ın ondan kopmasına ve Hüsnü Paşa’ya yönelmesine neden olur. Bu yönüyle bu bölümde kırılmayı tetikleyen bir güçtür.

“Nazım uzun uzun güldü. Sabahleyin erken kalkacaktım evvela bir saat tarih ve edebiyatla meşgul olacaktım, yemekten sonra bir buçuk saat piyanoda etüt yapacaktım, yemekten sonra bir saat istirahat sonra bir saat sosyoloji ve felsefe okuyacaktım ve ondan sonra günü tatil edecektim. (...) Evvela bunlar şaka gibi geldi. Fakat sonra ciddi olduğunu anladım. Nazım yüz yaşında gibi ciddi ve durgun bir çehre ile sabahtan akşama kadar başımda” (a.g.e., 55) diyen Handan, Nazım’la yürümecek olan ilişkilerinin ilk sinyallerini verir ve daha sonra da bunu olumsuzlayarak, evliliklerinin sadece bir fikir evliliği olacağını düşüncesi ile Nazım’la evlenmez. Bundan dolayı Nazım, memleketten kaçamak ister ancak yakalanır ve hapishaneye atılır. Hapishanede bunalım yaşayan Nazım intihar ederek, Handan’ın dünyasından ayrılır.

Bu bilgiler eşliğinde romanda birinci bölümdeki birinci *metin halkası*, aşağıdaki vaka halkalarından meydana gelir.

“Metin halkaları ve mana birlikleri arasındaki münasebet ağını anlatmak, vaka örgüsünü dikkate sunmak demektir.” (Aktaş 2000: 63). Bundan dolayı her vaka halkası romanın birinci bölümündeki birinci metin halkasını mana açısından tamamlayan, mana birimciklerini oluşturur.

M: Metin Halkası /V: Vaka Halkası

Birinci metin halkası aşağıdaki vaka halkalarından meydana gelir.

M1. Handan’ın tanıtımı Refik’in Handan hakkındaki düşüncesi, Nazım’ın intiharı.

V1. Refik’in Neriman’la evlenmesi, hayatı ve kadınları yorumlaması.

V2. Neriman ve aile fertlerinin Refik Cemal’e Handan’ı anlatması, ilk izlemler.

V3. Refik Cemal’in Handan ile tanışması, ve Handan hakkında düşüncelerinin oluşması.

V4. Handan'ın Nazım ile olan ilişki ve aralarındaki çatışma.

V5. Handan'ın Nazım'ın evlenme teklifini reddetmesi ve Hüsnü Paşa ile evlenmesi.

V6. Nazım Handan'ın evlenmesinden duyduğu üzüntü ile memleketi terk etme arzusu.

Romanda aksiyonu Handan'ın Refik Cemal tarafından tanımlanması ile ortaya çıkar. Yukarıdaki vaka halkalarında da görüldüğü üzere Refik Cemal ile Handan'ın durumları, romanın sonuna doğru bu ikili arasında bir ilişki ve iletişim ağının kurulacağını gösterir. Özellikle Handan'ın, Hüsnü Paşa ile evlenmesi ve Nazım'ın intiharı, birinci metin halkasında aksiyonu ekstrem noktaya çıkarır. “M1” halkasında her vaka halkası olayın gerilimini biraz daha artırarak diğer iki bölümü tetikleyici bir özellik kazanır. Birinci bölümde ana konu bu altı vaka üzerine yoğunlaşır.

Anlatıcı, romanın bütününde Handan'ın, Nazım, Hüsnü Paşa ve Refik Cemal ile olan münasebetlerini; kadın/aşk, kadın/erkek, Doğu/Batı, baskı ve bunaltı şeklinde ele alır. Romandaki bu çatışmalar dünyası, aşağıdaki “Kora” (Korkmaz 2005: 160) şemasındaki gibidir.

“Handan”	ÜLKÜDEĞER (Tematik Güç)	KARŞITDEĞER (Karşıt Güç)
KİŞİ	Handan, Nazım, Refik Cemal, Neriman, Server, Selim Bey, Sâbire Hanım, Sister Jannette, Saffet, Şehper, Salim Bey.	Hüsnü Paşa, Mod, (Maud) Matmazel Jannette.
KAVRAM	Evlilik, Aşk, Aile, Mutluluk, Sevgi, Sadakat, Fedakârlık,	Yozlaşma, Ötekileşme, İhanet, Cinsellik, İntihar,
SİMGE	Kalp, Kadın, Sicilya, mektup, Hz Âdem ve Havva.	Grand Otel, Hapishane, Londra vb.

Romandaki değerler dünyası, romanın olay örgüsünü ve aksiyonu etkileyen hususlardır. Roman genel olarak bu değer üzerinde kurulur. Handan, bu değer dünyası içinde, kendi yerini arayan, sorgulayan ve olaylardan etkilenen kişi olarak daha romanın ilk bölümünde kendine yer edinir.

II. Bölüm:

Bu bölümde Handan'ın Hüsnü Paşa ile evlilikleri ve kadın-erkek problemi işlenir. Özellikle Handan üzerine yoğunlaşan anlatıcı, onun kimliğini psikolojik boyutta okuyucuya yansıtır. Tanpınar bu durumu şöyle ifade etmektedir.

“Bu gün roman denince, medeni insanın anlatıldığı şeyin esasını vaka değil,

muharrir kafasında canlanan şahıslar yani insan teşkil etmektedir.” (Tanpınar 1998: 361).

Bu bölümde Handan, gerek Hüsnü Paşa ile gerekse Refik Cemal ile olan ilişkilerini ve ruhsal çıkmazları sorgular. Ancak bu sorgulayış, tamamen kendine kendi benliğine yönelik olduğundan, olay örgüsündeki aksiyon durağan bir düzeyde devam eder. Özellikle Handan ile Hüsnü Paşa arasında yaşanan problemler, Refik Cemal, Server ve diğer mektup anlatıcıları tarafından dikkate sunulur. Neriman bu durumu şöyle ifade eder.

“Ben Handan gibi etrafımı tahlili pek bilmem. Fakat bildiğim bir şey varsa, Handan değişmiş, müthiş süratle değişmişti. Hüsnü Paşa evde en iyi teyzemle konuşuyordu. Zaman zaman Handan’ın fevkaladeliklerinden bu ikisinin bahsedışı vardı ki hiç hoşlanmıyordum. Hele Hüsnü Paşa’nın bililtizam gibi yaptığı fena şakaları, hiddetleri ve ihtizazları arasında Handan’ın gözlerine öyle vahşi, öyle azaptan kıvrılan bir nazar geliyordu ki birkaç defa gözlerime dolan yaşları göstermemek için odadan kaçtım. Sonra eski pek uzak görülen hülyalardan birden bire uyanır, gözlerinde ilk gördüğüm yeni bir şeyle Paşa’nın boynuna atılırdı. Anlamıyordum. (a.g.e., 80)

Neriman ikinci bölümde, Handan’ın yaşamış olduğu değişimi bunalım olarak görür. Nitekim Handan’ın anlamsızlaşma, içinde bulunduğu çatışmalar ve çıkmazından meydana gelir. Hüsnü Paşa’da Handan’ın içe dönük hülyalarına onu kıskandırmak ve eziyet çektirmeyle cevap verir.

Handan ile Hüsnü Paşa’nın içinde bulunduğu bu durumu Refik Cemal, Server’e 18 Ağustos 1905 tarihli mektubunda şöyle açıklar.

“Daha koridordan Hüsnü Paşa’nın kuvvetli sesini işitiyordum. Tahkirâmız, müstehzi ve hadit darbelerle sesi titriyordu

—Bu akşam burada mı kalacaksınız? Peki tuhaf! Niçin acaba? Bilir misin, artık kıskançlığından bıktım, Handan. Bir de seni budala Refik Cemal pürzamet ve lâkayık görürken adam zanneder. Hele bir kere şu yüzüne bak. Saçların hala karma karışık.

Handan kesik, müteredit, ne söylüyor, işitmiyordum.

—Bir erkek bir kadına münhasıran bağlansın nerede gördün, güzelim? Herhalde o erkek ben değilim, Hanımefendi. Gidiyorum evet hem Juliette’e değil.

—Neme lâzım? Kiminle istersen. Gittikten sonra kıskanmak öylemi? Pek acayip bütün dünya kadınları olsa kıskanmam. (a.g.e., 108)

Bu yönüyle ikinci bölümün metin halkası “M2”, Hüsnü Paşa ile Handan arasında yaşanan açmazları ortaya koyar. Özellikle bu bölümde Handan’ın bir kadın olarak yabancı bir ülkede yaşadığı durum, onun içine kapanmasına ve çevreyi anlamsızlaştırmasına neden olur.

İkinci bölümün sonuna doğru romandaki dramatik aksiyonun Hüsnü Paşa ve Handan arasındaki kavgalar nedeni ile yükseldiği görülür. Bu açıdan birinci bölümde Handan'a karşı olan Refik Cemal ve Server yavaş yavaş taraf değiştirir. Handan her şeyi ruhu ve kalbi için yapan bir görüntü seviyesine yükselir. Bu açıdan ikinci bölümün ikinci metin halkası "M2" aşağıdaki vaka halkalarından oluşur.

M2: Londra, Paris gibi yabancı şehirlerde tek başına kalan ve kendi içine dönen bir kadının yalnızlığı ve sadakati:

- V1. Handan'ın Hüsnü Paşa ile evlenmesi ve yurt dışında yaşamaya başlaması.
- V2. Refik Cemal'in Paris'te Handan ile tanışması ve Handan'ı değerlendirmesi.
- V3. Handan'ın Refik Cemal'e karşı tutumu ve dışlanan Handan.
- V4. Handan'ın Hüsnü Paşa ile evliliği, düşlerinden uzaklaşan kadının içe dönmesi.
- V5. Hüsnü Paşa'nın koca olarak, Handan'ı bir eş değil de bir kadın olarak görmesi, Handan'ın hayatını bunaltıya dönüşmesi.
- V6. Handan'ın Hüsnü Paşa ile kavgaları ve Refik Cemal'in dünyasına taşınması.

Romanda birinci bölüm ile ikinci bölüm arasındaki geçişler "M1-M2" şöyle oluşur.

M1 ve M2: Metin halkaları bileşkesi

(M2-V1: M1-V1-V6)

(M2-V3: M1-V4) Handan'ın içsel bunaltıları ve Hüsnü Paşa ile evlilik problemleri.

(M2-V6: M1-V5) Handan'ın bir kadın olarak yalnızlığı ve kendini bütünlemeye çalışması aşkı arayan, kadın. Nazım ve Hüsnü Paşa'nın olumsuzlaşması.

(M1/V1+V4+V6: M2/ V1+V3+V6) = (M1+V6) ile (M2+V1+V6) vaka halkaları bütünler özellik gösterir.

Romandaki "M1" ve "M2" metin halkalarının son bölümleri dramatik aksiyonun yükselişe geçtiği yerlerdir.

III. Bölüm (III. Teil):

Bu bölümde Hüsnü Paşa ile Handan arasındaki kavgalar artar. Refik Cemal de bu kavgaların ortasında Neriman'a sığınır. Neriman, Refik Cemal ve Server Handan'ın tarafında yer olarak, Nazım ve Hüsnü Paşa'yı öteki olarak okuyucuya sunar.

Hüsnü Paşa'nın üç ay sonra bir araya geleceklerini ifade ederek, Handan'ı kendinden uzaklaştırması Handan'ı derinden sarsar. Bu durum Handan'ın hastalanmasına sebep olur. Refik Cemal, Handan'ın hastalığını şöyle belirtir:

"—Ne var, Eleni, ne oldu dedim.

—Ay beyefendi, diyordu, mutlaka Handan hanıma bir şey oldu. Evvela akşamdan beni çağırırdı, ateşi yaktırdı. Sonra odasında gezinirdi, gezindi. Ben uyuduktan sonra kaç saat gezindi bilmem. Şimdi yarım saat evvel birden bire pat diye odada bir şey düştü ses kesildi... Koştum kapısını açtım, onu boylu boyunca halının üstünde yatar buldum. Yüzü sapsarı. Korktum. Size geldim.” (a.g.e.,161)

Refik Cemal ve Neriman’ın aile doktoru olan Dr. Charles, Handan’ı Dr. Şe’ye sevk eder. Dr. Şe de Handan’ın bilincini yitirdiğini ve çok ağır (menenjit) hasta olduğunu belirtir ve Handan’ın yaşadığı ortamdan uzaklaştırılmasını ister. Bu görev Refik Cemal’e düşer. Refik Cemal bu olay karşısında eşi Neriman’ı Server’le İstanbul’a gönderir, kendisi de Handan ile Sicilya’ya gider. Bu ayrılış Refik Cemal’i Handan’a yaklaştırırken, Hüsnü Paşa’yı Handan’ın hayatından yavaş yavaş uzaklaştırır. Sicilya, Refik Cemal ile Handan’ın birbirlerini yakından tanıdıkları yerdir. Handan’ın oradaki tedavilere olumlu yanıt vermesi, Handan’ın iyileşmesini sağlar. Sağlığı düzelen Handan, eski yaşamını hatırladıkça kendisinden korkar ve Refik Cemal’e âşık olduğunu fark eder. Nitekim bu fark ediş, onu ölümün kollarına taşır ve Paris’te Dr. Şe gözetimindeki bir hastanede ölür. Cenaze İstanbul’a getirilir ve İstanbul’da Refik ile Handan’ın aşkı konuşulur.

Bu bölüm romanda aksiyonun üst düzeye çıktığı bölümdür.

Bu bölümün üçüncü metin halkasında “M3” Handan’ın hastalığı, Refik Cemal’le olan ilişkisi ve ölümü merkez alınır.

M3’te vaka halkaları şu şekilde sıralanır:

V1. Hüsnü Paşa’nın Handan’ı sadece bir kadın olarak görmesi ve Batılı bir anlayışla evliliği yozlaştırması.

V2. Hüsnü Paşa’nın Handan’dan ayrı yaşama teklifi ve buna dayalı olarak Handan’ın Refik Cemal’in evine taşınması.

V3. Hüsnü Paşa’nın Handan’dan ayrı kalma isteği ve Handan’ın hastalanması.

V4. Refik Cemal’in Handan’ın tedavisi için Sicilya’ya gitmesi: Aşkın kalp diyarında doğuşu.

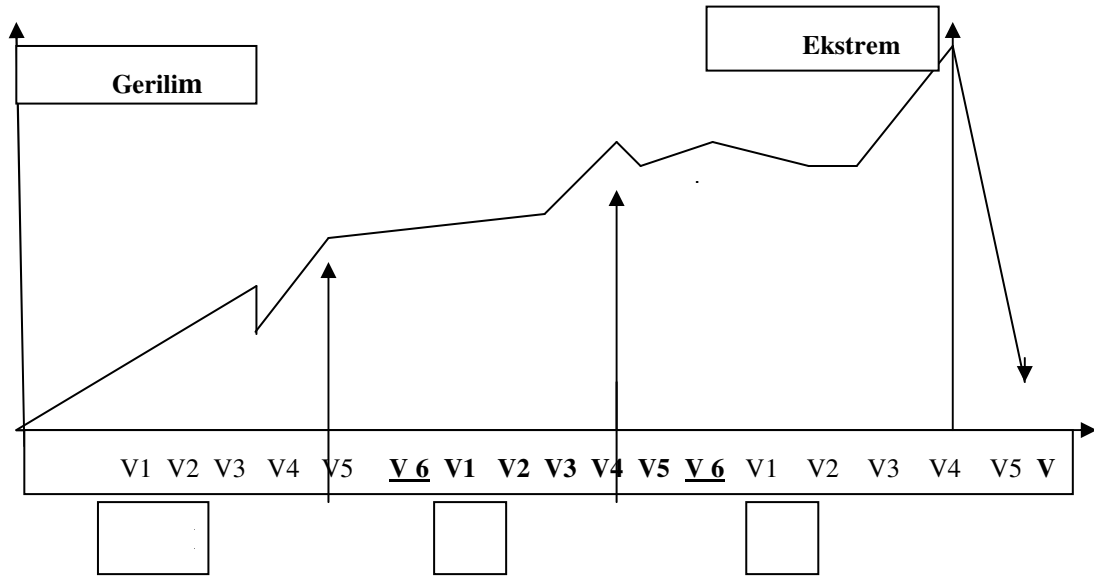
V5. Handan’ın hastalıktan kurtularak, bilincini tekrardan kazanması: Aşk ve ihanet acısı.

V6. Handan’ın Paris’teki hastanede rahatsızlanıp ölmesi ve bunun üzerine cenazesinin İstanbul’a getirilmesi.

V7. İstanbul’daki mahalle sakinlerinin Handan’ın ölümüne bakışı: Haşim’in Handan’la ilgili düşünceleri.

Roman bu üç bölüm ve üç metin halkasından meydana gelir. Bölümler açısından

romandaki etnik kurgu yani aksiyon aşağıdaki dramatik eğrideki gibidir.

Romandaki dramatik aksiyon, her metin halkası değiştiğinde yükselmektedir. Bunun nedeni romanın her bölümünde vakaların tırmanışa geçmesidir. Özellikle metin halkaları arasındaki geçişleri sağlayan (M1:V6, M2:V6, M3: V7) metin ve vaka halkaları romanın dramatik aksiyonu yükseltir. Handan merkezli gelişen eser, Handan'ın başında geçen olaylarla zenginleşir. Bu zenginlik, romanı olay örgüsü açısından cazip hale getirir. Dramatik eğri tablosunda görüldüğü üzere, okuyucu, romanın olay örgüsüne kapılarak, vakaları bir bir takip eder. Roman, Handan'ın hayat serüvenini tamamlamasıyla ekstrem noktaya yükselir. Bu noktadan sonra dramatik aksiyon geriye dönük anlatımlarla durma noktasına gelir ve bu noktada da roman sona erer.

1.1.3. Romandaki Şahıs Kadrosu

Handan romanı şahıs kadrosu açısından önemli bir eser olup, karakter yaratmada oldukça başarılıdır. Özellikle başkişi açısından üst düzeyde kurgulanmış bir romandır. "Roman şahısların birbirlerine yazdıkları mektuplardan meydana gelir. Yazara büyük şöhret kazandıran bu eserin birinci derecedeki tipi, esere adını veren Handan'dır." (Hayber 1993: 29)

1912 yılında yazılan eser, yazıldığı dönemdeki baskılar nedeniyle sosyal konular yerine daha çok bireyin içsel dünyasına yönelir. Bu açıdan karakterlerin kimlikleri; iç dünyaları ve çevreleriyle olan ilişkileri üzerinden ele alınır.

1.1.3.1. Başkişi (Birinci Dereceden Kahraman)

Romanın başkişisi Handan'dır. Handan, isminin aksine hayatta gülmek yerine hep üzülmüş ve hüsrana uğramıştır.

“Handan'ın çehresinde insan sade gözleriyle saçlarını görür, başka yerlerini düşünmez bile. (a.g.e., 12)”

Roman bir ben romanı olması münasebetiyle Handan, romandaki olayların merkezindedir. Nitekim bu tip romanlardaki “karakterler olayın akışında gelir, olayda onların özelliklerine göre şekillenir ve onun özelliklerine göre şekillenir ve onun özellikleri de olayı yönlendirir.” (Santanel 1997: 69) Bu yönüyle birinci dereceden bir karakter olan Handan, romanın olay akışında kendini belirgin kılar. Çünkü olaylar onun hayatını ve iç dünyasına göre çizilir. Romanda Handan, aktif güçtür. Onun yaşadığı her durum ve olay, romanın dramatik aksiyonunu etkileyip değiştirir.

Handan'ın Nazım'la tanışması ve aralarındaki ilişkinin duygusal boyutu, Handan'ı Nazım'dan uzaklaştırır. Hüsnü Paşa'nın Handan'a ötekiliği-öteki oluşu, Handan'ı Refik Cemal'in dünyasına sürer. Bu aşk üçgenini “Yakup Kadri, Handan'ın hayatındaki aşkları bu beyin sinir ve ruhtan mürekkep bir kadın ki üç defa sevmiş ve üç defa da başka türlü sevmiş mesela bir kere beyinden, bir kere sinirlerinden, bir kere de ruhundan sevmiş, şeklinde açıklar. Bu değerlendirmeye göre Handan Nazım'ı beyniyle, Hüsnü Paşa'yı sinirleriyle, Refik Cemal'i ise ruhuyla sevmiştir.” (Kefeli 2002: 70) diyerek ortaya koyar. Handan'ın yaşamış olduğu çatışmalar dünyasını bu üç kişi üzerinde değerlendirmek başkişiyi tanımamızda bize yardımcı olur.

1.1.3.2. Norm Karakterler

Norm karakter, romandaki dramatik aksiyonu başkişi lehine dönüştüren kişidir. Başkişiden sonra en fazla söz sahibidir. Stevick norm karakteri, “O romandaki temaya açıklık kazandırmak için yaratılmıştır.” (Stevick 2004: 62) diyerek tanımlar. Bu açıdan norm karakter ı genişleten, onun ruhsal ve bedensel olarak büyümesini sağlayan verici ve destekleyici konumdaki karakterdir.

Romanda Refik Cemal, Neriman ve Nazım norm karakterdir. Özellikle Refik Cemal ile Neriman kendilerini ve ailelerini Handan'ın mutluluklarına adanmış kişilerdir.

Norm karakter olarak karşımıza ilk Neriman çıkar. “Neriman karakteri her yönüyle melek kadın imgesini somutlaştırmaktadır.” (Aytemiz 200: 19) O bütün ruhuyla Handan'a bağlıdır. Çünkü Handan onun için her şeydir. Refik Cemal 14 Mart 1902 tarihli ilk mektubunda Neriman'ın Handan'ı nasıl tanıttığı onun ruhsal olarak ortaya çıkmasına nasıl yardımcı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Neriman, Handan'ı Refik Cemal'a "—Hiç de kendini beğenmiş değildir. Faziletleri mi? Ne bileyim ben! Eğer buradan beş vakit namazını her sene orucunu kaçırmaz demek istersen pek değildir. İkide bir de camilere gittiği de var ya. Fakat iyidir, yok yok hem de fenadır. Her şeydir ne bileyim ben!" (a.g.e., 8) diyerek tanıtır. Hatta romanın üçüncü bölümünde Handan'ın tedavisi için elinden gelen her şeyi yapar. Refik Cemal'den onun iyileşmesi için ona yardımcı olmasını sağlar. Bu yönüyle Neriman açısından verici, dönüştürücü besleyici bir kişidir. Norm karakter olan Neriman, bu yönüyle ın arzuları ve isteklerini doyurmayı kendine görev olarak seçen ve romanda Handan'ın dramatik aksiyonu yönlendirmesine yardımcı olan, dengeyi bir yönden başka yöne kaydıran, problemlerin çözümünde yardımcı olan kişidir.

Romanda Refik Cemal de norm karakterdir. Ben anlatıcı, Refik Cemal'in Handan'ı tanımasını ve onunla bütünleşmesini, onu norm bir karaktere dönüştürmek için yapar. Refik Cemal, Handan'ı kendisine hedef obje kişi olarak seçer ve onu hem ruhsal hem de bedensel olarak, ortaya çıkararak okuyucuyla yüzleştirir. Refik Cemal, Handan'ın olmadığı yerde onu savunur. Özellik romanın ikinci bölümünde dengeleyici, üçüncü bölümünde, savunucu, sevgi gösteren ve problem çözücü olarak belirginleşir. Refik Cemal; "Üç gün var ki kızım oldu. Şimdi Sister Jannette Neriman'ın yanında ben bütün Handan'ın başındayım, her dakika, her an! O bazen gözlerini açıyor yatağının yanında kendisini bekleyen bana bakıyor. Müphem ve manasız fakat eski tatlılığını muhafaza eden tebessümü ile ruhunu karşılıyor." (a.g.e., 177) diyerek Handan'a duyduğu yakınlığı dile getirir.

Romanda bir diğer norm karakter Nazım'dır. Nazım, Handan'ın ilk aşkıdır. Aşk, onun olgunlaşmasına zemin hazırlarken, onun hayat boyunca yaşayacağı mutsuzlukların da başlangıcı olur. Handan'ın gönülden, sıcak ve samimi sevgisine Nazım, fikir ve idealler ile karşılık verir. "Nazım bir rasyonel sosyalisttir." Romanın Handan'ın fikri gelişmesine büyük payı olmuştur: Felsefeden tarihe, edebiyattan musikiye kadar pek çok alanda ona ders vermiştir. Nazım kendi gayesine ideal bir eş olabileceğini düşündüğü Handan'la evlenmek ister " der. (Balıcı, 2002: 88) Nazım, bütün bildiklerini Handan'a aktarmaya çalışır. Lakin onun evlilik, sevgi ve kadın hakkındaki düşünceleri Handan'ı Hüsnü Paşa'nın kollarına iteler. Bu açıdan Nazım, II. Abdülhamit döneminde vatani kurtarmayı her şeyin üzerinde tutan bir Jön Türk tür. Nitekim Handan'ın evlilik teklifini kabul etmemesi üzerine Avrupa ya kaçmak üzereyken tutuklanır. Ve bu düşüncelerinden dolayı hapisşaneye atılır. Bir Jön Türk aydın olarak Fizan'a sürülürken intihar eder. Bu açıdan Handan'ın değişmesinde önemli bir denge unsuru olarak belirir.

1.1.3.3. Kart Karakterler

Kart karakter, romandaki aksiyonun sonuçlanabilmesi açısından, ın karşısında olan tematik güce yön veren nin hem ruhsal hem de bedensel olarak kendini bireysel anlamda gerçekleşmesine engel olan kişilerdir. “Kart karakter, esareti içinde olduğu için- veya aynı şekilde hürriyet içinde mahsus olduğu için- romancı sık sık onun hamuruna canlılık, enerji, bir roman sinin karmaşık çizgilerini bulandıracak ve bozacak fazlalıklar katabilir.” (Stevick 2004: 178) diyen Stevick, kart karakterin tabiatları gereği niteliklerini dile getirir.

Romanda kart karakter, Hüsnü Paşa ve onun birlikte olduğu kadınlardan oluşur. açısından olumsuz bir karakter özelliği gösterse de romandaki tutum ve davranışlarıyla romandaki karşıt değerler dünyasının oluşumunu sağlar. Bu açıdan Hüsnü Paşa, Handan’ın kendini gerçekleştirme sürecinin karşısında yer alır. Bu durum özellikle romanın ikinci ve üçüncü bölümünde kendini iyiden iyiye gösterir.

Hüsnü Paşa, Handan’ı sadece bir kadın olarak gören ve diğer kadınlardan bir farkının olmadığını ifade eden kişidir. Özellikle Handan’ı kendinden uzaklaştırması ve içinde bulunduğu yozlaşmışlık, Hüsnü Paşa’nın Handan’ın temsil ettiği değerlerin karşısında yer almasına sebep olur. Refik Cemal’in Server’e 18 ağustos 1905 tarihinde yazdığı mektupta “Daha koridordan Hüsnü Paşa’nın kuvvetli sesini işitiyordum. Tahkikatımız, müstehzi ve hadit darbelerle sesi titriyordu.

—Bu akşam burada mı kalacaksın? Pek tuhaf! Niçin acaba? Bilir misin, artık kıskançlığımdan bıktım, Handan. Bir de seni budala Refik Cemal pürzâmet ve lâkayıt görürken adam zanneder. Hele bir kere şu yüzüne bak. Saçların hala karmaşık (a.g.e., 108)... Hiddetimden. Bir paçavra gibi beni tahkir ediyorsun. Gitmek mi? Evet köye gidiyorum. İstersen gel istersen kal! (a.g.e., 108) diyerek, Hüsnü Paşa’nın karşıt/olumsuz kişiliğini ortaya koyar. Aynı zamanda sevgilisi Mod ve Matnazel Juliette de karşıt güçler arasında yer alır. Çünkü ahlaki değerler açısından olumsuz tiplerdir. Hüsnü Paşa’nın hayatında fon karakter olarak görünseler de Handan için kart karakterdirler.

1.1.3.4. Fon karakterler

Fon karakter, romanda derinliği az olan ve bireyselleşmek için az çaba harcayan kişilerdir. Roman boyunca bir etkin rol sahibi alamazlar. Korkmaz “Fon karakterler, romanda en az derinliğe sahip kişi ya da kişiler grubundadır. Bunlar roman bünyesinde yapının işlenmesine yardımcı olacak niteliktedir.” diye tanımlar. (Korkmaz 1997: 300) Bu tip karakterler, romanda nin içinde bulunduğu mekân, zaman, durum ve eylemlere gerçeklik veya uygunluk kazandırmakla yükümlüdür. Anlatıcı bu tip kişilere sadece bir

ayna görevi verir. Sadece etrafına gerçeklik kazandırır.

Romanda fon karakterler; Cemal Bey, Server, Selim Bey, Dr Charles, Dr. Şe, Sâbire Hanım, *Şehper* Saffet, Salim Bey vb. gibi kişilerdir. Handan'ın hayatında hiçbir zaman bir aktif olarak yer almazlar. Romanda Handan'ın ruhsal olarak değişim ve dönüşüm yaşamasında etkin rol oynamazlar.

1.2. İçerik Düzlemi

Handan romanında Handan'ın yaşamış olduğu trajik çıkmaz ele alınır. “Her sanat biçimi kendi içinde tamamlanmış bir bütünselliğin temeli olarak kabul edilip düzenlendiği için hayatın metafizik uyumsuzluğunu” (Lukacs 2003: 69) dile getirir diyen Lukacs, hayatla insan arasındaki çatışmaları sanatın merkezine alır. Adıvar da Handan romanında genç bir kadının hayatla olan mücadelesini bireyin varoluşsal sorunları düzleminde ele alır ve romanın merkezine oturtur. Handan'ın kendini gerçekleştirme sürecini trajik bir yok oluş olarak gören yazar, insanın kaçınılmaz gerçeklerini Handan karakteri ile ortaya koyar. Bu açıdan roman şu izlekler etrafında kurulur.

❖ Evlilikle Gelen Büyü Bozumu: Kadın-Erkek İlişkisi

❖ Kanın Sesi: Aşk ve Sevgi

Yukarıdaki üç ana izlek etrafında duran roman bu açıdan Handan bilinçaltı dünyasının dışı vurumudur.

1.2.1. Evlilikle Gelen Büyü Bozumu: Kadın Erkek İlişkisi

Yazar, romanda Handan vasıtasıyla o dönemdeki genç kadınların yaşam tipolojisini ortaya koyar. Eğitilmiş bir kadın olarak erkeklerin dünyasında kendi kimliğini arayan Handan, ilişkilerdeki kopukluğu ve kırılabilirliği, realist bir şekilde okuyucuya sunar. Argunşah, Halide Edip-Adıvar'ın bu meselelere bakışını “Eğitilmiş kadının toplumda yerini bulamaması ve nihayet kayboluşu onun sosyal hayat içerisinde gördüğü mühim meselelerdir.” (Argunşah 2005: 212) şeklinde ifade eder.

Özellikle onun kadın olarak üç erkeğin dünyasındaki kadın görüntüsü veya varlığı o dönemdeki kadın erkek ilişkisi açısından önemlidir. Tural, “İnsan, ailesinden başlayarak, çeşitli büyüklüklerdeki toplulukların içinde yaşayabilen, toplumun içinde kendisine tecelli zemini arayan bir canlıdır” der. (Tural 1993:145) Bu açıdan Handan ve onun sosyalleşme arzuda olduğu çevre, bir kadın olarak onu tahlil eder.

Romanda evlilik problemi, romanın birinci bölümü yani Nazım olan günlerde ortaya çıkar. Nazım, Handan'ı kendi ideallerine hizmet edecek veya ettirilecek bir kişi olarak görür. Nitekim Handan'ın Nazım'la olan ilişkisi kadın-erkek ve evlilik üçgeni üzerine kurulur. Bu çıkar ilişkisi karşısında ise Refik Cemal ile Neriman'ın evliliği vardır.

Refik Cemal'in, Neriman'a kadın olarak bakışı, romanda dramatik aksiyonu sağlayan bir güçtür. Bu iki değerler dünyası, kadın ve evlilik sorunlarını romanda derinleştirir. Romanda ilk mektup bir evlilik müjdesi ile başlar. Bu evlilik Refik Cemal ile Neriman'ın evliliğidir.

“Evleniyorum Server hem de kiminle olduğunu bilsen, Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle. (a.g.e., 7) diyerek Refik, bir değişimin eşiğindedir. Çok mutludur. Çünkü evlik, bir erkek ile bir kadının hayatlarını birleştirdiği kutsal bir adımdır. Türk gelenek ve göreneklerinde evlilik, kutsaldır ve çok önemlidir. Refik Cemal de bu yüzden çok mesuttur.

“Resmimi Cemal Bey, müstakbel nişanlım Neriman'a göstermiş ve fikrini sormuş Neriman kabul etmiş. Bu benim korkak izzeti nefsimi azıcık okşadı. (a.g.e., 8) diyen Refik Cemal, hem o dönemde evlilik tekliflerini örnek hem de bireysel olarak içine düştüğü psikolojik durumu ifade eder.

Enginün, “Refik kendisini hala biraz muhafazakâr” bulduğundan, aralarında en sakin ve sessizi olan Cemal Bey'in karısının kardeşinin kızı Neriman'ı seçmiştir. Bu evlenme eski usulde Refik'in halasının “görücü” olarak Cemal Bey'lere gitmesiyle hazırlanır. Hala Refik'in “alafrangalığın ifratını sevmeyi” anlattığında Cemal Bey'in karısı Sâbire Hanım'ı da aynı fikirde bulmuştur.” (Enginün 1995: 133).

Enginün'ün de dikkat çektiği gibi bu evlilik şekli doğulu geleneğin bir görüntüsüdür. O dönemde görücü usulü ile evlenme şekli, toplumun sosyolojik yaşam biçimini ortaya koyar. Aynı zamanda Refik Cemal'in kadına bakışı, o dönemde kadına verilen ehemmiyeti göstermesi açısından da önemlidir.

Refik Cemal'in “Nihayet nikâhım geldi beyazlar içinde beyaz bir melek, saf ela gözleri, parlak kumral saçları ve iyi, pekiyi pek müşfik tebessümüyle kalbime girdi.” (a.g.e., 9) demesi, evliliğin ve kadının önemini belirtmesi açısından önemlidir.

Neriman ile Refik Cemal'in evliliği, kalp diyarına doğru yapılan bir yolculuktur. Nitekim insan, sevgisini kalp ve ruhunda taşıyan bir varlıktır. Kalp ile yapılan her iş her zaman sevgi ve mutluluğun bahçesinde büyür. Bu açıdan Neriman'ın evliliği de büyüleyicidir.

Handan'ın evlilik dönemi ise bu büyü karşısında tam bir büyü bozumu ve trajiktir. O, bu trajik duyguyu ilk defa Nazım'la yaşar. Handan, Nazım'ı ilk önceleri beğenir. Ancak Handan ile Nazım'ın dünyayı algılama biçimi farklıdır.

Nazım, “Handan Hanım sizinle evlenmek istiyorum. Bunu evvela Cemal Bey'e söylemek lazımdı. Fakat size söylemekte bir maksad-ı mahsusam var. Bu evlenmek her evlenmek gibi olmayacak. Şeraiti belli her genç kızın isteyeceği gibi değil. Onun için

sizin hislerinizi almadan pederinize müracaat etmiyorum.” (a.g.e., 72) diyerek, evlilik kurumuna bakışını belirtir. Nazım, Handan’ı fikirlerine arkadaş olmak için kendine eş olarak almak ister. Nazım’ın içinde bulunduğu durum, “öteki ben”ini avutma arzusundan gelir ve bu yüzden Handan’ı bir kadın olarak değil de bir fikir birlikteliği arkadaşı olarak yanında görür. Bu tipteki insanlar, kadınlar için yıkıcı ve yutucu kişiler olup, kendi idealleri uğruna, bütün dünyayı, sevgi ve sıcaklıktan uzaklaştıran bir kahraman edasıyla ortaya çıkar. Aşkın, sevginin ve özlemin dünyasından uzak yaşarlar. Nazım, Handan’a “Hayır dersiniz eski yine ben sakit mualliminiz olacağım. Biliyorsunuz ya, ben sosyalist, bir ihtilalcı, ben hayatı muayyen olmayan bir şeyim. Hatta yarın bir bomba atmam, öbür gün tevkif edilmem ihtimali daima mevcut. Ben size bunu söylerken yalnız benim bu hayatıma seyirci kalacaksınız diye söylemiyorum. Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız belki ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz?” (a.g.e., 73) demesi, onun evliliğe bakış açısını gösterir. Hatta hayır demesi halinde hemen eskisi gibi hocası olarak kalacağını ifade etmesi, aralarında evlilik bağına sadece bir fikir evliliği olduğunu ve sıcaklığının olmayacağını gösterir. Oysa “Evlilik, birliği kozmik ritim ile bütünleşen ve bu bütünleşmeyle gerçeklik kazanan ayindir.” (Eliade 1994: 39). Nazım, evlilik teklifine Handan tarafından hayır demesi halinde bu ritmik bütünlüğün olmayacağını ve eski yaşantılarına dönebileceklerini söyler. Bu açıdan klasik aşk hikâyelerinde olduğu gibi bir aşkın yaşanmadığını, maddeci yani pragmatik bir anlayışının sergilendiğini görürüz. Handan ise bir kadın olarak, kalp ve ruhunun eşini arayan, onu kalbi ile seven bir erkek arar. Nitekim kadın, sevginin, güzelliğin rahmidir. “Kadın aynı zamanda insanın yeniden doğuşunu ve yenilenmesini sağlayan mucizevî bir güce sahiptir.” (Korkmaz 2002: 115) Bu açıdan Nazım ontolojik bir doğum yerine, ideolojik bir doğum yaşamak için Handan’ı kendine davet eder. Oysa Refik Cemal, Neriman’ı ruhsal bir doğum ve yenilenme olarak görür. Nazım ideolojik olarak doğum arzusu, evliliğin bütün değerlerini kurutur ve kadının anlamını yitirmesine neden olur. Bu yüzden Nazım’ın Handan ile evlenme arzusu sadece niyette kalır. Böylece o dönemde ideal için evlenen insanların başından geçen olaylarda dile getirilir.

Handan’ın Hüsnü Paşa ile evliliği ise batılı tarzda yapılmış bir evliliktir.

“Cemal Bey’den bir mektup aldım. Handan’ın evlendiğini, fakat acayip bir süratte evlendiğini yazıyordu Düğünsüz, sessiz bir evleniş. Hatta duvak bile takmamış. Gelinlik bile giymemiş. Asabından azıcık rahatsızmış. Bütün mesut görünmek istemesine rağmen babası onda derin bir keder olduğunu anlıyormuş” (a.g.e., 78)

Hüsnü Paşa ile evliliklerin başlangıcı çok can sıkıcı geçen Handan, bu evliliğin nasıl süreceğinin daha ilk günlerden okuyucuya hissettirir. Gelinlik giyilmeden ve duvak

takılmadan yapılan bu merasim, evlilik kurumunun büyüünün bozulduğunu gösterir. Handan'ın mutsuzluğu, Hüsnü Paşa'nın zenginliği ve yozlaşmışlığı ile derin bir yaraya dönüşür. Hüsnü Paşa'nın, Handan'ı Avrupa'ya götürmesi, Handan'ın bireysel olarak içe kapanmasını, yalnızlaşmasına neden olur. Aynı zamanda Hüsnü Paşa'nın yozlaşmış kişiliği ve duyarsız davranışları, Handan'ı ondan uzaklaştırır. Böylece Handan, Hüsnü Paşa ile yapmış olduğu evlilikle arzu, isteklerini doyuramaz ve içi boşaltılmış bir evliliğin kurbanı olur.

Roman, evlilik kurumunun nasıl anlamını yitirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Batı'ya yönelen Türk aydını ve halkı, kendi manevi değerlerinden uzaklaşmakta, kendi kutsal ve geleneksel değerlerinden kopmakta mutsuzlaşmaktadır. Her ayrılış beraberinde kendine ve kendi değerlerine yabancı insanlar yaratmaktadır. Handan'ın, Nazım'la uyuşamamasının sebebi de Nazım'ın Batı'da çıkarıcı ve bencil yaşamı kendi fikirlerine uyarlamasındandır. Hüsnü Paşa ise devlet ve toplum baskısı nedeniyle Batı'yı bir kurtuluş yeri olarak gören, yozlaşmış, kendilik değerlerini yitirmiş ve “*tümkimliksel veri alanlarını*”² tahrip etmiş biri olarak, Handan'ın içtenliğini yok eder. Oysa aşk ve evlilik, evrensel olarak iki insanın sevgi ile iki bedende tek ruh olmasıdır. Tıpkı Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin ve Refik Cemal ve Neriman gibi...

1.2.2. Kanın Sesi: Aşk ve Sevgi

Aşk, insanın varlığını büyüten ona dünyayı anlamlı kılmasını sağlayan bir edimdir. Sevgi ise aşkın dünya ayaklarının bastığı yerdir. “Sevgi, sevme eylemi bütün varlıklara karşı insanın içinde barındırdığı karşılıksız yegâne eylemdir. Bu eylem kısacık bir ana sığındıracak kadar küçük değildir. Asırlar boyu insanın ruh ve bedeninde kendisini yaşatmış olan sevgi edimi insanın varlığına sinmiştir.” (Şahin 2006: 78) Handan bu açıdan romanda sevgi ve aşkı arayan bir kahramandır. Romanda Nazım, Hüsnü Paşa, Refik Cemal'e karşı duyulan bu iki edim, özellikle Nazım ile Refik Cemal'de kendini

² **Tümkimliksel veri alanı**, insanın bütün öz değerlerinin saklandığı alandır. İnsan, yaratılışı gereği içine atıldığı dünyanın bütün sırlarını ve verilerini burada saklar. **Tümkimliksel veri alanı**, genetik, kültürel ve evrensel değerlerin şifrelendiği alandır. İnsan, kendileşme yolunda bu alanı durmadan aşındırır.

Tümkimliksel veri alanı, karanlık ve derindir. Uzun ve dar bir merdivenin eşliğinde bu alana inilir. İnsanoğlunun varlığını geçmişten alarak, günümüze kadar taşıyan aktif bir sığınaktır. İnsanlık ve dünya bütün bilinmezliklerini burada bulur. Bu alanın inşası zamanın işleyişi ile başlar. İnsanın kökensel olarak ilk örnek verileri burada korunur. Milletlerin geçmişini koruyup besleyen sıcak bir rahimdir. İçinde *insan, din, dil, ırk, hayat, geçmiş, şimdi, gelecek, rüya ve hayal* gibi bütünleyici değerler büyütülür. **Tümkimliksel veri alanı**, bilinç katmalarını da içinde barındırır. Şahin, Veysel (2007) “Tahsin Yücel'in “Kumru İle Kumru” Romanında Metanın Tabulaşması, *e-Journal of New World Sciences*, S.4, s.398–409, October.

bulur. Handan'ın özellikle Nazım ve Refik Cemal'e karşı hissettiği bu duygular, romanın psikolojik bir derinliğe ulaşmasını sağlar. Tabii ki Handan'ın aşk ve sevgi dünyasının paralelinde Neriman'ı da unutmamak gerekir. Nitekim roman Neriman'ın Refik Cemal ile sevgi dolu bir evliliğe girişmesi ile başlar.

Bu açıdan romanda aşk ve sevgi edimlerini olay örgüsünü merkez alarak açıklama daha yerinde olur.

Refik Cemal ile Neriman arasındaki aşk ve sevgi bağı, romandaki romantik aşk ve sevgi dünyasını ortaya koyar.

Refik Cemal, Server'e yazdığı 21 Şubat 1903 tarihli mektubunda aşkı "Sanki hayattan istediğim şeyleri, hayat mütebessim ve cömert, bana en küçük teferruatına kadar veriyor. Neriman'da bilmem bütün İngiliz terbiyesi alan kızlar öylemi. Sade ve iddiasız hayatta kendini uydurmuş var. Sonra ruhunda sevdiği adama itaat etmek için çırpınan bir yüz var. Eğer bir zalim koca olsam Neriman'a zulmedebileceğim. O da aynı sevgili, berrak gözlerle her şeye katlanacak. Hayatı bir işkence, bir burğu, bir ateş yapan kadınlardan ebediyen beni uzaklaştıran, bu sade ve samimi kıza ne kadar merbut ve minnettarım. Kalbimde hep bahar akşamlarının okşayıcı, dinlendirici, sakit ziyaları, kokuları var! Ne kalbi parça parça eden ihtiras rüzgârı, ne de ruhu yakan ateşler! Ben çok çok mesudum Server." (a.g.e., 18-19) diyerek ortaya koyar.

Refik Cemal, Neriman'ı sığınacak bir liman olarak görür. Nitekim sevgi ile büyüyen aşk, insanın sığındığı en büyük limandır. Refik Cemal de Neriman'ın aşkı ile dünyayı ve etrafını anlamlandırır. Özellikle kalp simgesi, romandaki Refik Cemal'in sevgi ve aşka kalbiyle inandığını gösterir. İnsan, kalbiyle yaptığı her işte samimidir. Refik Cemal de Neriman'ın aşk ve sevgi ateşiyle, ruhunu huzura kavuşturur. Kalp ile başlayan her iş ve ilişki ahlaklıdır. "Aşk ahlaklı imtihan yeridir. Dostluk bu imtihanın en büyük mizanıdır." (Ülken 1999: 190)

Refik Cemal de ahlaklı ve sıcak aşkı, bu imtihan yerinde Server'e öğretir.

Refik Cemal, Server'e bir mektubunda "Ben karımı Âdem aleyhisselamın, Havva'yı sevdiği gibi severim. Fakat yine onun gibi cennete ve cennetin haricinde kadına bir hayat arkadaşı dünyada beni ve kendisini ebedileştirmek için çocuklar yetiştirecek bir hayat arkadaşı diye bakarım (...) Pek merak ederim, bence en güzel bir aşk ve hayat hikâyesi olan Âdem babamızla Havva Anamızın hayatında, eğer arzda başka güller olaydı acaba fırtınalar, tahavvüller olur muydu?" (a.g.e., 21) kendi ruhunda taşıdığı aşk ve sevgi ahlakını dile getirir.

Refik Cemal'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere, sevgi yaratılışın ilk örnekleri olan Hz. Adem ile Havva'yı imgeler. Yazar, bu imgelerle sevgi ve aşkı bütün insanlığın

evrensel değerleri ortaya koyar. Refik Cemal'in eşi Neriman'a duyduğu aşk, sevgi onun insanlığını ve sıcaklığı gösterir. Neriman ile Refik Cemal'in aşkı, romanın ruhsal boyutta sıcaklığını ortaya koyar. Refik Cemal bu yüzden kadın imgesini cennet imgesine benzetir. Çünkü kadın, erkek için dünyanın cennetidir. Erkeğin yayılmasını ve çoğalmasını sağlayan ve erkeği her zaman büyüten bir varlıktır. Tıpkı annelerimizin bizi büyütmesi gibi, kadın da rahminde bütün dünyayı büyütür ve besler. Nitekim Refik Cemal, kadın imgesi ile aşkın ve sevginin geleneksel bağlarını da tekrardan kurar. Çünkü aşk yaratılıştan gelir.

Romanda aşk ve sevginin sıcaklığını bulamayan Handan ise aşk ve sevginin savaşını veren bir kadın olarak belirir. Romanın merkezinde yer alan ve aşkın kökenselliğini kendi hayatında bulamayan Handan, Nazım'la yaşadığı ilişkide aşkı ve sevgiyi idealize edilmiş fikirler arenasında bulamaz. Çünkü Handan sevgiyi beyniyle arayan bir kahramandır. Oysa "aşk ve sevgi bireyin kemale ermeme durumu ile alakalı, ruhun iç dinamiklerini ele alır." (Freud 2003: 14). Handan, Nazım'la kemale eremez. Çünkü Nazım, aşkı ve sevgiyi kendi arzu ve çıkarları doğrultusunda kullanma çabasındadır. Ona göre aşk, sadece kendi ideallerine ortak olduğu müddetçe olabilir. Nazım "Niçin maksadımı senden çok seviyorum zannettin, Handan? O sendin, sen de o idin. Yolunda ateşlerde yanmaya, vücudumu zerre zerre, en büyük işkencelerle ayırmaya razı olacağım maksadımın siması sendin Handan." (a.g.e., 85) diyerek, Handan'a duyduğu aşk ve sevgiyi bir maksada dönüştürür ve Handan'ı bu maksadın simgesi nesnesi haline getirir. Handan da bu sevgi ve aşka karşı bir kadın olarak karşı çıkar. Çünkü bir kadın olarak Nazım'ın ruhunda tek olmayı ister. Bunun olamayacağını anladığı vakit Nazım'ın hayatından çıkar. Oysa aşk emek ve sabır ister. Bu yönüyle Handan da aşkını, ideali uğrunda feda eder ve Hüsnü Paşa ile evlenir.

Hüsnü Paşa ile hayat, sevgi ve aşktan uzak bir görüntü içindedir. Yabancı bir ülkede aşkı ve sevgisi uğruna savaşan Handan, bu savaşta yenik düşer. Nitekim Refik Cemal, üçüncü kurtarıcı kahraman olarak ortaya çıkar.

Refik Cemal, Handan'a karşı duyduğu aşkı, Server'e yazdığı 28 Mayıs 1906 tarihli mektubunda "Server! Büyük ve ateşten aşkımın yanında şimdi ona karşı en müşfik ve yumuşak bir ana merhameti ile titriyorum. Hissediyorum ki ruhumun en hakiki çocuğu şimdi bu sevgili sakat kadın! Kucağımda kızım küçük Handan'ı tuttuğum zaman nasıl onun aciz, zaafi ile ruhumda kuvvetli büyük bir himaye, nihayetsiz ve müsamahakâr bir şefkat uyanıyorsa Handan'a karşı da o uyanıyor. Yalnız Handan'a karşı hissettiğim acıma sevgi namütenahi suretle daha tam, daha ince ve derin. Bu yeni alil Handan işte bu benim ruhumun sevgilisi." (a.g.e.,181-180) diyerek belirtir.

Refik Cemal, Handan'ın hastalığı esnasında ona sevgi ve aşkın en kutsal olanını içinde duyar. Çünkü aşk, insanın yaratılışında vardır. Refik Cemal'in Handan'ı bir çocuk gibi sevmesi Refik Cemal'in Handan'a duyduğu temiz ve saf aşkı ortaya koyar. Çocuk, saf ve temiz olandır. Dünyanın ötekileştiren yüzünden uzaktır ve geleceği simgeler. Bu açıdan Refik Cemal Handan'a çocuksu bir aşk ile bağlanır. Onun aşkı, büyük bir ateş denizidir. Çünkü aşk ve sevgi, sıcaklığın, merhametin ve yumuşaklığın adıdır. Fromm "Sevgi bir etkinliktir basit bir duygu değildir. Sevgi, insanın kendi içinde geliştirdiği bir şeydir, bir şeye sürüklenmesi değil." (Fromm 2001: 33) der. Bu yüzden Refik Cemal, bilinçaltındaki dünyanın sesini, ateş ve merhametle dışarıya sızdırır. Bilinçaltından sızan karanlık dünyanın ışığı, dünyanın en temiz aşkı olan çocuk aşkı sevgisiyle sembolize edilir. Bu açıdan Refik Cemal'in sevgisi derin ve aktif bir güç olarak onu sarar. Bu aktif güç, Refik Cemal'in Handan'ı kuşatarak, korumasını sağlar. Nitekim Refik Cemal Handan'ın hastalığı süresince onun yanından hiç ayrılmaz.

Handan'ın Refik Cemal'e duyduğu aşk ve sevgi onun bütün ruhunu esir alır. Çünkü aşk ve sevgi insanın damarlarındaki kan gibi irsi olarak taşınır. Kişi onun sesini hep içinde duyar. "Aşk, kalplerde bir ateştir ki mahbuptan, maşuktan başka ne bulursa yakar." (Tuna, 1994: 120) Bu yüzden Handan bütün benliği ile Refik Cemal'i arar ve onu bulduktan sonra bilinçaltındaki dünyayı sevgi ve aşk ateşi ile yakar.

"Artık Handan'ın kalbi son sözünü şimdi söylemiştir. Seni! Senin bütün mektuplarındaki feryat ve enînine ateşine, her şeyine rağmen bu kadının seni sevdiği kadar kabil değilsen onu sevemezsin." (a.g.e., 213) diyen Server, Handan'ın Refik Cemal'e karşı duyduğu sevgi ve muhabbeti 16 Eylül 1906 tarihli mektubunda dile getirir. Handan, geçmiş yaşantısının bütün kalıntıları arasında Refik' Cemal'in aşkı ile yeniden doğar. Ancak bu aşk, yasak aşkın karanlık sesidir. Handan çok sevdiği dostu ve kuzeni Neriman'a bunu anlatmazdı. Bu yüzden Handan, Refik Cemal'i çocuk simgesine büründürerek sever.

"Nasıl birden bire zayıf bir kadın olduğumu hissettiren hareketi, vefası ve kudretiyle kalbimi okşayan bir temas, onun elini çok seviyorum. İşte çocukken babamın elini nasıl seviyorsam yine öyle seviyorum sevgili el" (a.g.e., 218-219) diyen Handan'ın, Refik Cemal sevgisi karşısında baba kız kompleksini yaşadığını görürüz

Handan'ın Refik Cemal'i bir baba gibi sevmesi Lacan'a göre "oidipus döneminde babanın işlevinin devreye girmesi ile idealleştirilme babaya yansıtılır." (Tura 2005: 234). Handan da Refik Cemal'i bir çocuğun babasını sevdiği gibi sever. Bu yansıtma bastırılmış duyguların hedef obje öznenin değiştirilerek dışa sızmasıdır. Freud, "Kızlar için de ilk hedef anne, ya da onun yerini alan kimselerdir: Sütannesidir, dadısıdır v.b..."

İlk hedefe bağlanımlar başlıca yaşamsal gereksinimlerin doyumundan doğar. Bakım, her iki cinsten çocuklar için aynı değerdedir. Bununla birlikte, Oidipos bağlamı durumunda kız, aşkını babası üzerine aktarır ve evrim normal olarak yürürse, bunu baba hedefinden kesin hedef seçimine geçirmesi gerekir.” (Freud 1997: 140) der. Bu açıdan romanın üçüncü bölümünün bazı yerlerinde Handan’ın baba ve anne yansıtmasını görürüz. Handan Refik Cemal’in göğsünde yatarken “Ben annesinin göğsünde yatan bir yavru kuş gibi memnun, ellerini başımın üstünde hissediyorum” (a.g.e., 205) demesi anne ve baba imgelerinin insan hayatı için önemini vurgular. Romanda Refik Cemal, anne ve baba imgesi olarak koruyucu ve besleyici olarak karşımıza çıkar. Oysa Hüsnü Paşa bir eş olarak tamamen yıkıcı bir güçtür. Handan ne zaman Hüsnü Paşa’ya yönelse sınırları gerilir. Bu açıdan anne ve baba imgeleri romanda Handan’ın çocukluğunda yaşadığı olayların sevgi olarak Refik Cemal ile ortaya çıkmasını sağlar.

Handan ve romandaki diğer karakterlerin yaşamış oldukları, sevgi ve aşkın dünyasında kendine yer bulur. Nitekim “Aşkın bir atılım olduğu düşüncesi onun bir sınama olduğunu sezdirir.” (Paz 2002: 88).

1.3. “Handan”ın Dünyasında Mekân

Mekan roman gibi anlatı türlerinde önemli bir yere sahiptir. Korkmaz roman gibi anlatı türlerinde mekanın önemini şu şekilde ifade eder: “Roman gibi gelişmiş anlatı yapılarında mekan, varoluş kaygısıyla ilgili bir duraksamadır; zamanın sonsuz akışında yitip gitmek istemeyen insanın tutunduğu dışarıdaki içerdelik niteliğinde bir yer’dir.” (Korkmaz 2007: 401). Bu açıdan romanda mekân unsuru, kişilerin psikolojilerine göre boyut kazanarak bir oturma yerine dönüştürülür. Bu oturma aynı zamanda ontolojik bir oturmaya da kapsar.

“Handan” adlı romanda mekan olarak İstanbul, Paris, Londra, Manş ve Marsilya, Sicilya görülür. Handan’ın psikolojik durumuna göre değer kazanan bu mekânlar, kahramanın psikolojisinin mekana yansıyan yönünü oluşturur. Nitekim romanda mekân, olayların ve kişilerin konumlandığı alandır. Sağlık, “Roman kişilerinin yaşadıkları yerler, mutlu ya da mutsuz oldukları; kısaca bir insan olarak roman kişilerinin roman boyunca hareketlerini geçirdikleri bütün ortamlar ve yerler, romanlarda mekan olarak adlandırılır. Diğer romanlık unsurlar gibi romanda “mekan” da kurmacadır.” (Sağlık 2002: 143) der. Bu açıdan romandaki mekanla içine konumlanan insan ve nesne arasında büyük bir ilişki vardır. “Handan” romanında mekan, dar-yutucu mekan, geniş-besleyici ve ara-koridor (geçiş) mekanlar olarak anlatı kişilerine fiziki ve psikolojik-ruhsal ortam hazırlar.

1.3.1. Dar -Yutucu Mekanlar

Dar ve “yutucu mekan, kahramanın büyümesini, gelişmesini engelleyen kahramanın düşünsel ve ruhsal olarak yutulup kaybolmasına neden olan mekandır.” (Şahin 2007: 193) Bu tür mekanlar, kahramanın büyümesini engelleyen onu psikolojik olarak olumsuz yönde kuşatan mekandır. Korkmaz, “Bu mekanlarda kişi zaman, mekan ve onun tüm elamanları ile çatışma durumundadır. Mekan, kum saati gibi dıştan içe doğru tüketici bir nitelikte akmadır.” Korkmaz 2007: 410) diyerek dar ve yutucu mekanların anlatı türlerindeki işlevselliğini değinir.

Romanda, Handan merkez alındığı için dar- yutucu mekanın işlevsellik kazandığı yerler, onun sıkıştığı ve bunalım yaşadığı yerler olarak belirir. Bu açıdan Handan için Hüsnü Paşa ile birlikte yaşadıkları yerler dar- yutucu mekanlar olarak romanda belirginleşir.

Handan’ın Hüsnü Paşa ile yaşadığı Londra, Hüsnü Paşa’nın tavırları yüzünden yaşanmaz hale gelir. Yabancı bir ülkede tek başına kalma onu rahatsız eder ve Londra bu yüzden dar, yutucu, yok edici ve karanlık bir uzama dönüşür.

“Üçüncü ayın nihayetindeyiz, Hüsnü. Senin orada gelen küçük mektuplarının lisanından anlıyorum ki, sen bu müşterek yoldan artık katıyen çıktın. Senin arkandan haykıran ruhum, bu son unutamayacağım ıstıraplarında artık bu rabitamız intizarını çekiyor. Evet bu acı... Ölüm acısı, can ayrılıp giderken duyulan acı. (...) Bu son günlerde, unutulmuş gibi dolaşırken bu gün Hyde Park’ın orta yerinde birden bire senin tebessümün gözümün önüne geldi” (a.g.e., 139)

Handan’ın Londra’da Hüsnü Paşa’ya yazdığı bu mektupta, Londra’da içinde bulunduğu bunaltıcı durum gözler önüne serilir. Bu yönüyle Londra “mekanın yalıtıcı niteliği, içinde yaşayan kişiyi dış dünyadan ve diğer insanlardan hatta kendi güçlerinden bile koparır.” (Korkmaz 2007: 410)

Romanda hastalıklardan sonra Refik Cemal ile geldiği Manş şehri de onu olumsuz yönde kuşatır ve yutar. Kahraman burada kendini kötü hisseder. Refik Cemal’in Neriman’a yazdığı 9 Haziran 1906 tarihli mektupta bu durumu şöyle açıklar.

“Fakat Manş sınırlarımı bozuyor. Birçok gaseyan etti. Hastalıktan beri ilk defa olarak pek çok ağladı.” (a.g.e., 184)

Handan’ın sınırlarının bozulmasına neden olan Manş, onun kendini yalıtılmış ve yutulmuş olarak görmesine neden olur. Bu yüzden sınırları bozulur ve çatışmalar yaşanır. Kişi eğer içinde oturduğu/yaşadığı ortamla bir bütünlük kuramazsa içinde bulunduğu mekanla kavgalı hale gelir. “Hastalıktan beri ilk defa olarak pek çok ağladı.” diyerek kahramanın psikolojisini ortaya koyan anlatı kişisi, mekanın kişi üzerindeki etkisini dile

getirir. Handan'ın Manş'da kendini sıkışmış ve yutulmuş olarak görmesi, mekanın içine oturan insanın aynı zamanda mekanı kapsamasından kaynaklanır. Nitekim evrenin bilinci olan insan, mekana hem içeridenlik hem de dışarıdanlık bakımından değer ve anlam kazandırır.

Romanda bir diğer dar mekan, Nazım'ın kendini astığı hapishanedir.

Nazım "Bir hapishanede, Handan, bu nedir bilirsin değil mi? Fakat ne etrafımda ki ifrit çehreleri, ne de bu pis duvarları bana ayrı bir his veriyor." (a.g.e., 86) diyerek romanda hapishaneyi yutucu bir mekan olarak ortaya koyar. Hapishane her zaman karanlık ve labirent bir mekanı imlemsinden dolayı insanlar tarafından karşıt bir değer olarak belirir. Nazım'ın da hapishane ve içinde yaşayanları, "*ifrit, pis, ayrı bir his*" olarak nitelmesi onun içinde bulunduğu mekan tarafında yutulduğu gösterir. Nazım'ın hapishane ve içindeki *ifritli çehrelerden* kurtulma arzusu, aslında içinde bulunulan mekanın sembolik olarak karanlığı, kaybolmayı, yalıtılmışlığı çağrıştırmaktadır. Hapishane

1.3.2. Açık -Besleyici Mekanlar

Anlatı kişileri açık- besleyici "mekânlarda, kendine ve kendi değerlerine çok rahat bir şekilde dönüşüp, ruhsal ve düşünsel olarak genleşip, gelişir." (Şahin 2007: 194) Bu türlü mekanlar kahramanın rahata erdiği ve huzur bulduğu yerdir. Korkmaz, "Açık ve geniş mekanlar, içtenlik mekanlarıdır. İçtenlik, mekanı içten dışa doğru çeviren ve açan bir niteliktir. Bu mekanlarda karakter kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyum içindedir." (Korkmaz, 2007: 411) diyerek tanımlar. Handan için açık- besleyici mekanlar İstanbul, Refik Cemal'in Kuzguncuk Tepesi'ndeki evi ve Sicilya'dır. Özellikle İstanbul ile Sicilya, Handan ve onun dostlarının ruhsal olarak gelişmesine yardımcı olur. "Sicilya Körfezi'ne hâkim bir tepecikte, bir köydeyiz. Bu yeri Dr. Şe zaten bir iki hasta göndermiş olduğundan tavsiye etmişti. Sinyora Kora'nın evindeki iki oda tutuyoruz. Yan yana, iç içe iki oda. Sister Jannette'le Handan'ın yattığı oda epeyce vasi. İki küçük yataklarından başka rahatça bir sediri, birkaç sandalyesi var. (...) Hanımeli, yaseminler ve mor salkımla sarılan balkon, önünde Mesina Deniz'in beyaz köpüklü dalgaları süzülüp gidiyor. Odanın arka tarafında Adanın morlu, sisli güzel dağcıkları ve bütün etrafta portakal ve limon çiçekleri bahçesi." (a.g.e., 190) diyen anlatı kişisi, Sinyora Kora'nın evini ve Sicilya'yı açık-geniş mekan olarak çizer. Bu yönüyle Sicilya, Sinyora Kora'nın evi, Handan'ın psikolojik olarak huzura erdiği bir mekanlardır. Mesina Denizi'nin görüntüsü bütün büyüleyiciliği ile Handan'ı kendi içtenlik mekanına davet eder. Bachelard, "Bütün varlıklar tek bir mekana açılır, dünyadaki içtenlik mekanına"

(Bachelard 1996: 215) diye tanımlar. Romanda Mesina Denizi ve sahili, Handan ve Refik Cemal için besleyici ve içtenlik mekanları olarak belirginleşir.

“Geceleri mehtap var. Handan’ın elinden tutup balkona çıkıyorum. Mesina suları sarıya yıldızlara parıldayarak akarken kestaneler dallarının ucundaki gümüşü ziya ile titrerken bütün vadi portakallarının kekiklerinin aşkını koku şeklinde döküp insanlara yolarken Handan sandalyesini yanıma çekiyor başını dizime koyuyor, uzaklara dalıyor. (a.g.e., 194)

Handan’ın psikolojik olarak besleyen Sicilya, Handan’ın huzur bulduğu bir sığınağa dönüşür. Paris, Londra ve Manş şehirlerindeki yutulmuşluk ve kaybolmuşluk bunaltısı, Handan’ı silip yok ederken, Sicilya geniş bir mekan olarak onun hastalığını tedavi eder ve onu psikolojik yönden besler. Romanda bir diğer açık- besleyici mekan İstanbul’dur. Handan ne zaman huzursuz olsa İstanbul’u bir kurtuluş mekânı olarak görür. Nitekim Hüsnü Paşa ile tartıştıklarında Hüsnü Paşa’yı İstanbul’a dönmekle tehdit eder. İstanbul, Handan için sıkıntıların sona erdiği baba ocağıdır. Bu yönüyle İstanbul romanda açık- besleyici mekandır.

Refik Cemal ile Neriman’ın Kuzguncuk Tepesi’ndeki evleri açık- besleyici bir mekan olarak çizilir. Bu yönüyle ev, romanda sıcaklığın bir simgesi halindedir.

“Şimdi işte evlilik temadi edip gidiyor. Gündüz Hariciye, akşamları Kuzguncuk Tepesi’ndeki ağaçlar arasında gizlenen yuva, yuvanın kapısında beyaz esvapları mutmain, sat ve mesvet çehresiyle Neriman,” (a.g.e.,18)

Romanda Refik Cemal’in evi, yuvası sıcak bir ortam, mekân olarak çizilir. Çünkü Refik Cemal eşi ile burada mutlu ve huzurludur. Evimiz bizim dünya köşemizdir, gerçek bir kozmostur ve düş kuranı koruyan bir barınaktır. (Bachelard 1996: 32). Bu açıdan Refik Cemal’in evi geniş-açık bir mekândır.

Ara-Koridor (Geçiş) Mekanlar

Eserdeki kahramanların kişilik gelişimini tamamlaması için, içinde yaşadığı ortamlarla bütünleşmesi gerekir. Mekânı kendi ruhsal yapısına göre anlamlandıran kahraman, yutucu ve besleyici mekânlar arasında sürekli hareket, gel-git halindedir. Yutucu ve besleyici mekan arasında geçişler, romanda gerçeklik kavramını ve entrikayı güçlendirir. Bu iki mekan arasında kalan yerler *ara- koridor*³ mekandır. Ara-koridor

³**Ara-Koridor (Geçiş) Mekan:** Edebî türlere gerçeklik hissi veren dekor ve mekan kavramı, kahramanların kurmaca dünyanın içinde yer edinmesini sağlar. Bu tür mekanlardan bir tanesi de ara-koridor mekanlardır. Mekan poetiği üzerine bir çok yazı yazılmasına rağmen Türk edebiyatında bu tip mekanlar üzerinde pek durulmamıştır.

mekân, yutucu ve besleyici mekan arasında kalan ve romana gerçeklik hissi kazandıran yerdir. Tıpkı cennetle cehennem arasında yer alan Araf gibi... Başkahraman ve anlatı kişisi de romanda yutucu ve besleyici mekan arası geçişleri bu tür mekan/lar yardımıyla gerçekleştirir. Halide Edip, Handan romanında Handan, Refik Cemal ve Server'in romanda yaşadıkları ve arzuladıkları mekana ulaşmak için ara-koridor mekanları kullandıklarını görmekteyiz.

Neriman “-Bir gün Handan seni tarif ettiydi, onu düşünüyorum.

-Handan beni ne biliyorum.

-Bir gün onula sizin kapının önünden geçiyorduk. Kapınızın sarmaşıkları altında başınız açık, birisini bekliyordunuz. Karşıdan sarışın, ince birine tebessüm ettiniz.”der. (a.g.e., 13)

Neriman'ın, Refik Cemal'in konumunu ve içinde bulunduğu durumu kapının açılışına göre vermesi, kahramanın psikolojisi ortaya koyar. Kapının önünde Server'i bekleyen, Refik Cemal ara-koridor mekanın fon niteliğinden yararlanır. Kapı önü, anlatıcı kişisi tarafından yüzeysel bir şekilde anlatılmış ve bir geçiş mekanı halinde çizilmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kahramanın konumuna göre yutucu ve besleyici mekana

Roman, öykü ve diğer edebi türlerde sıkça karşılaştığımız ara-koridor mekanlar, kişiler üzerinde geçici ve fon bir izlenim bırakır. Roman, öykü v.b. edebi türlerdeki anlatı kişisi ve kahramanlar, ara-koridor mekanlar sayesinde *yutucu* (dar, kapalı), *besleyici* (geniş, açık) mekanla ilişkiye girerek kendilerini psikolojik ve sosyolojik açıdan ortaya koyar.

Edebi eserlerde ara-koridor (geçiş) mekanları; ev ve dairelerde odalar arasında geçişi sağlayan kapı, kapı eşiği ve koridor/lar, içeri ile dışarının kesiştiği balkon ve merdivenlerdir. Genel ifadeyle ara-koridor mekanlar; koridor, balkon, merdiven ve merdiven boşlukları, patika, köprü ve yol/lar ara-koridor (geçiş) mekanların başında gelir. Bu tür mekanlarda kahramanlar genellikle hareket halinde olup etrafı seyrederek ve zihinleri başka şeyle meşguldür. Bu yüzden bu tür mekânlar roman gibi anlatı türlerinde derinlik kazanmaz ve yüzeysel bir anlatımla geçiştirilir.

Yakup Kadri'nin “Yaban” adlı romanında Ahmet Celal'in, İstanbul'dan Mehmet Ali'nin Haymana Ovası Porsuk Çayı kenarındaki köyüne kadar yaptığı yolculuk ve gördüğü yerler/ mekanlar, Peyami Safa'nın “Fatih-Harbiye” romanında Neriman'ın Fatih'ten Harbiye'ye kadar yaptığı yolculuk ve kahramanların psikolojileri mekanı ara-koridor (geçiş) mekanları haline getirir. Sezai Karakoç'un “Balkon” şiiri insanların içine düştükleri arafı açıkça ortaya koyarken, Elif Şafak da “Araf” adlı romanı ile ara-koridor mekanlara kendi kimliğini kazandırır. Dante'nin İlahi Komedi'deki kahramanın Araf'ta yaşadıkları, cehennem ve cennet arasında kendini bulmaya çalışan kahramanın kimliklerine ışık tutar.

Sembolik hikâyelerde de kahramanların kendilerini gerçekleştirmek için çıktığı -yaptığı- yol/culuk ve geçtiği eşikler, kahramanların bireysel anlamda kendilerini tamamlamasına yardımcı olan ara-koridor (geçiş) mekanlardır.

Olaylara anlam kazandıran, bağıntı sağlayan bu tür mekanlar, kişiyi düşünsel ve düşsel dünyasına sürerek, mekanın işlevini fon, dekor konumuna getirir. Kahramanlar bu mekanda ne yutulur ne de mekan tarafında psikolojik olarak desteklenerek beslenir. Bu türdeki mekanlar kahramanların amaçlarına ulaşmak için geçici olarak kullanılır. Romanda olaylara derinlik kazandırmayan ara-koridor-geçiş mekanları, romana gerçeklik hissi vererek, olayların nedenselliğinin birbirlerinden kopmamasına mekansal anlamda yardımcı olur.

gerçeklik kazandırır.

Romanda Refik Cemal'in Server' Mart /Nisan 1903 tarihli mektubunda İstanbul'daki bazı yerleri ara-koridor bir mekan olarak ortaya koyar.

“Zaten bugünlerde İstanbul'un bütün havasında artan tazyik ve tecessüsü adeta omuzlarımda hissedecek bir hal buluyordum. Köprüde yürürken görünmeyen birtakım gözler alnımdan dimağımda geçip beni teftiş ediyor; etrafımda giden adamların ağızlarında kelepçe dimağlarında bir çember var zannediyorum.” (a.g.e., 25)

Refik Cemal, köprüyü ve etrafını sadece fon olarak algılar. Nitekim köprüde yürürken mekanı ve kendini tanıtır acılaması gerekirken o, ara-koridor mekanların insan psikolojisine verdiği hisle kendi zihinsel süreçlerine yönelik, kendini tanımak ve algılamakla meşguldür. Bu yüzden mekan üzerinde hiçbir tasarrufta bulunmamaktadır.

Romanda da görüldüğü üzere ara-koridor mekan olan köprü, kahramanın mekanlar arasında geçişini, bağlantısını sağlayan, fazla derinliği olmayan, kahramanı seyirci-gözlemci konumuna sokan ve romanda olaylar arasında iletişimi ve gerçeklik hissi kazandıran bir aksesuar olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda kahramanın içinde yaşadığı mekandan, sosyal ortamdaki uzaklaşarak, zihinsel olarak kendi içine dönmesini ve etrafını algının dışında tutmasını sağlar. Nitekim Refik Cemal de ara-koridor mekan olan köprü üzerinde, mekanı sadece görür ve zihni başka şeylerle meşguldür.

Handan adlı romanda Refik Cemal'in Marsilya yolculuğu ve Marsilya'ya ayak basışı, Handan'ın İstanbul'a gelişi, Nazımla yaptığı geziler, Hüsnü Paşa ve Refik Cemal ile olan geziler, ara-koridor mekanların yer aldığı kısımlardır.

Sonuç

“Handan” romanı kendi içine çekilen bir bireylerin trajik durumunu yansıtır. Özellikle içinde yaşanan sosyal hayatın bir kadını merkez alarak anlatılması, romanın o dönemindeki olaylara bakışını ortaya koyar.

Romanda işlenen evlilik, kadın ve erkek ilişkileri bir yandan bireylerin kendi değerlerini kurmasını sağlar, diğer yandan da ötekileşen değerler dizgesinin bireylerin “tümkimliksel veri alanlarını” tahribata uğrattığını gösterir. Bir kadın olarak aşk ve sevginin sesini içinde duyan Handan, bu sese her cevap verişinde yenilgiye uğrar. Handan ve diğer karakterler tarafından yazılan mektuplar, aşk ve sevginin dünyasına atılmış bireysel bir çılgılık görevi üstlenir. Bu açıdan “Handan” romanı, olan Handan gibi “kadınların” romanıdır.

Romanda olay, mekan, zaman ve karakterler, başkışı Handan'ın bakışı ile şekillenir. Bunun nedeni Handan'ın tematik güce yön veren değer, kişi ve güç olmasıdır.

Bundan dolayı Handan romanının her yerinde kendisine yer bulur. Özellikle olay örgüsünün ikinci ve üçüncü bölümlerinde Handan, norm, fon ve kart karakterler vasıtası ile kendi psikolojisini ortaya koyar. Bu açıdan eser tematik ve yapı bakımından bir bütünlüğe kavuşur. Anlatıcı düzleminde kahraman anlatıcının kullandığı bilinçakışı, anlatma ve mektup teknikleri eserde vakalara farklı cephelerden bakılmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak “Handan” romanı Halide Edip-Adıvar’ın döneminde meydana gelen olayları farklı bir boyutla ele aldığı bir eserdir.

KAYNAKÇA:

- Aktaş, Şerif (2000), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Argunşah, Hülya (2005), “Milli Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* (Editör. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yay., Ankara.
- Aytemiz, Beyhan Uygun (2001), Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın, *Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Bachelard, Gaston (1996), *Mekânın Poetikası*, (Çev. Aykut Derman), Kesit Yay., İstanbul.
- Balcı, Yunus (2002), *Türk Romanında Aydın Problemi (1980-1950)*, T.C., Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Bourneur-Qellet Roland-Real (1989), *Roman Dünyası ve İncelemesi*, (Çev. Hüseyin Gümüşt), K.B.Y., Ankara.
- Çıkla, Selçuk (2002), “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, *Hece Türk Roman Özel Sayısı*, S. 65/66/67, Mayıs Haziran Temmuz, s.111–129.
- Edip-Adıvar, Halide (2005), *Handan*, Özgür Yay., İstanbul.
- Elaide, Mircea (1994), *Edebi Dönüş Mitozu*, (Çev. Ümit Altuğ) İmge Yay. Ankara.
- Enginün, İnci (1995), *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi*, M.E.B., Yay., Ankara.
- Formm, Erich (2001), *Sevme Sanatı*, (Çev. Saatçi Karadana), İlyay Yay., İzmir.
- Foster, E.M (1985), *Roman Sanatı*, (Çev. Ünal Aytür), Adam Yay., İstanbul.
- Freud, Sigmund (1997), *Psikanaliz Üzerine*, (Çev. Avni Öneş), Say Yay., İstanbul.
- Freud, Sigmund (2003), *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*, (Çev. Akın Kanat), İlyay Yay., İzmir.
- Hayber, Abdülkadir (1993), *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin Romanlarında Nesil Çatışması*, M.E.B. Yay., Ankara.
- Kefeli, Emel (2002), *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Korkmaz, Ramazan (1997), *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Y.K.Y., İstanbul.
- Korkmaz, Ramazan (2002), *İkaros’un Yeni Yüzü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Korkmaz, Ramazan (2005), “Sevet-i Fünun Edebiyatı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

(Editör. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yay., Ankara.

Korkmaz, Ramazan (2007), “Romanda Mekânın Poetiği”, *Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan*, s.399–415, Ankara.

Lukacs, George (2003), *Roman Kuramı*, (Çev. Sedan Ümran), Say Yay., İstanbul.

Moran, Berna (2005), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yay. İstanbul.

Paz, Octavio (2002), *Çifte Alev Aşk ve Erotizm*, (Çev. Tomris Uygur), Okyanus Yay., İstanbul.

Sağlık, Şaban, (2002), “Kurmaca Aleminin Kurmaca Sözcüklerinden Romanda Zaman-Mekan-Tasvir” *Hece Türk Roman Özel Sayısı*, S. 65/66/67, Mayıs Haziran Temmuz, s.130–163.

Santanel, K. Farnz (1997), *Roman Biçimleri*, (Çev. Fatih Tepebaşı), Çizgi Kitapevi. Konya.

Stevick, Philip (2004), *Romanın Teorisi*, (Çev. Prof. Dr. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yay., Ankara.

Şahin, Veysel (2006), “Sevgilerde Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S.2, s.73–82, Elazığ.

Şahin, Veysel (2007), “Roman Tekniği Bakımında Yaban”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, S. 3, s.179–196, July, www.newwsa.com.

Şahin, Veysel (2007), “Tahsin Yücel’in “Kumru İle Kumru” Romanında Metanın Tabulaşması”, *e-Journal of New World Sciences*, S.4, s.398–409, October, Elazığ

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1998), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay., İstanbul.

Tekin, Mehmet (2002), *Roman Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Tuna, M. Nusret (1994), *Gönül ve Aşk*, İnsan Yay., İstanbul.

Tura, Safat Murat (2005), *Günümüzde Psikoterapi*, MetisYay., Ankara.

Tural, Sadık (1993), *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdad Yay., Ankara.

Ülken, Ziya (1999), *Aşk Ahlakı*, Y.K.Y., İstanbul.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 127-140, ELAZIĞ-2008

TSCHERNYSCHESKY ALS EIN IDEOLOGISCH- ENGAGIERTER AUTOR UND ELEMENTE UND STRUKTUR DES IDEOLOGISCH-ENGAGIERTEN ROMANS “WAS TUN?” (Eine Formal-Gattungsbegriffliche Untersuchung)

*Chernyshevsky as an Ideological -Engaged Author and Elements and
Structure of the Ideological-engaged Novel in Chernyshevskys “Novel “What Is to
Be Done?”*

Sabri EYİĞÜN

Dicle Üniveristesi, Yabancı Diller Bölümü, Diyarbakır.

seyigun@dicle.edu.tr.

ÖZET

Ünlü Rus yazarı Çernişevski hem bir romancı, hem de başta edebiyat eleştirmeni ve kuramcısı olmak üzere politik yaşamda da aktif olarak çaba gösteren, düşünce geliştiren ve devrimci halk hareketine öncülük eden biridir. Yazarın “Ne yapmalı?” adlı romanı Çernişevski’nin düşünce dünyasını en iyi yansıtan çığır açıcı bir politik romandır. Çernişevski bu romanı 4 Haziran 1862 tarihi ile 4 Nisan 1863 tarihi arasında Petropavlovski hapisanesinde kaleme almıştır. Söz konusu roman politik edebiyatın temel biçim ve içerik öğelerini göstermesi bakımından öncü konumdadır. Bu çalışmanın amacı, Çernişevski’nin “Nasıl Yapmalı?” romanını politik romanın bir alt türü olan *ideolojik güdümlü* romanın temel özellikleri çerçevesinde biçim ve tür açısından incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Rus yazarı Çernişevski, “Nasıl Yapmalı?” Romanı, Politik Roman, Güdümlü Roman.

ABSTRACT

The famous Russian writer Chernyshevsky is both a novelist and a person, being active in political life, putting forward an idea and being the leader of the revolutionary movement together with being a pen critic and theoretician. His novel “What Is To Be Done?” is a groundbreaking political novel reflecting his world of conception best. Chernyshevsky wrote this novel between 4 June 1862 and 4 April 1863 in Petropavlovski Prison. The novel has a leading role in terms of showing the main elements of form-content of political literature. The aim of this study is to analyse Chernyshevsky’s novel, “What Is To Be Done?” considering form-content in the framework of main features of ideological engaged novel, being a sub-type of political novel.

Key Words: The Russian writer Chernyshevsky, The novel “What Is To Be Done?”, Political Novel, Engaged Novel.

Einführung

Nikolai Gawrilowitsch Tschernyschewsky (1828-1889) ist ein russischer Schriftsteller, Publizist und Kritiker. In den fünfziger Jahren war er „Mitarbeiter unabhängiger Zeitschriften und Autor. Er kritisierte die Unterdrückung der Menschen im zaristischen Russland des 19. Jahrhunderts ebenso wie die kleinbürgerliche Einstellung seiner Zeitgenossen.“ (<http://de.wikipedia.org/wiki/12.12.2006>) Tschernyschewsky wurde am 7. Juli 1862 aufgrund seiner politischen Aktivitäten auf Befehl von Zar Alexander II. verhaftet. Wegen seiner Meinung, das „bestehende System müsse gestürzt werden, musste er 14 Jahre in Zwangsarbeit verbringen. Er wurde nachher lebenslang nach Sibirien verbannt.“ (Beyhan, 1997:11) Der Zar fand diese Strafe, die Tschernyschewsky zugesprochen wurde, anfangs zu wenig und befahl, ihn in Sibirien zu kreuzigen und ihn den Menschen zur Schau zu stellen. Dieser Befehl des Zaren wurde dann auch ausgeführt.

Im Gefängnis verfasste Tschernyschewsky Werke über „Ästhetik, Philosophie, Kritik, Wirtschaft und Politik.“ (Beyhan,1997:10) Tschernyschewskys Gedanken und Thesen auf das ideologische Gebiet werden in seinen Werken auf ästhetischer Ebene reflektiert. Somit wurde Tschernyschewsky mit seinen Romanen und theoretischen Schriften zur Leitfigur der Schriftsteller seiner Ära, die die gleiche Meinung bevor die Idee des Sozialistischen Realismus existierte teilten. *Dadurch wurde er eine führende Stimme des so genannten Sozialistischen Realismus(1) in seinem Heimatland.* Tschernyschewskys Kunstverständnis wurde von dem Anhänger des Sozialistischen Realismus bis zum Zusammenbruch der Sowjetunion in den späten 80er Jahren des 20. Jahrhunderts weitergeführt.

Nach den 50er Jahren begannen in Russland scharfe Diskussionen unter den Intellektuellen über das Feudalsystem und das Sklaventum. „Die Frage nach dem Verhältnis (der russischen Gesellschaft S. E) zum politischen Geschehen der fünfziger Jahre ist ein Bestandteil“ (Klein, 1995: 33) seiner Werke.

In Russland wurden in dieser Zeit zugleich die Vorbereitungen für die *Reformen* weitergeführt. Diese Reformen teilten die Intellektuellen in zwei Gruppen: Die Liberalen und die Demokraten. Eigentlich befürworteten beide Gruppen diese Reformen, aber sie waren sich nicht einig über die Ausführungsmethode dieser Reformen. Lukacs erklärte diese Meinungsverschiedenheit und Tschernyschewskys Rolle in diesen Diskussionen wie folgendermaßen:

„Die Demokraten wollten eine grundlegende Veränderung der feudalen landwirtschaftlichen Form sowohl in der Wirtschaft als auch in der Gesellschaft.

Während der fünfziger Jahre reflektierte sich diese politische Meinungsverschiedenheit, von der Philosophie bis hin zur Literatur, auf jedem ideologischen Feld. Tschernyschewsky und Dobroljubov waren ideologische Leitfiguren der radikalen Demokraten im Kampf gegen die zurückweichende Philosophie der Liberalen.“(2) (Lukács, 1987:76)

Tschernyschewsky verstand unter Revolution vor allem *die politische und soziale Rettung* der Landbevölkerung und der Arbeiterklasse, und daher setzte er sich für Rettung derer, die am meisten vom feudalen System vernachlässigt wurden. Deswegen trat er „für die revolutionäre Beseitigung der Alleinherrschaft ein und vertrat die Interessen der Arbeiterklasse. Er war überzeugt von der Idee, den Sozialismus auf der Grundlage der Strukturen der Landbevölkerung Russlands erschaffen zu können.“ (<http://de.wikipedia.org/wiki/>,12.12.2006)

Tschernyschewsky wollte sein Ziel mit revolutionären Mitteln verwirklichen. Diese Revolution bedeutete für ihn „eine radikale Veränderung auf allen Gebieten des wirtschaftlichen und sozialen Lebens.“ (Lukács, 1987:137)

Wie schon oben erläutert wurde, „wollte Tschernyschewsky die Gesellschaft mit einer revolutionären Umwandlung formen“ (Uslucan, 200: 627) und er glaubte, dass der einzige Weg, dies zu verwirklichen, darin liegt, die Menschen zu erziehen, mittels richtiger Informationen aufzuklären, sie zu motivieren und in die richtige Richtung zu leiten.

Aufgrund seiner Engagements betrachten marxistische Literaturkritiker ihn als Anführer der nach der Revolution von 1848 in Europa anfangenden revolutionären Bewegung in Russland.

Wenn man die Aufgabe eines Intellektuellen darin sieht, dass er „für Demokratie und Menschenrechte kämpfen müsste“ (Klein, 1995: 23) dann ist Tschernyschewsky im richtigen Sinne ein Intellektueller. Er bringt seine politischen Theorien und Gedanken auch auf der ästhetischen Ebene in seinen literarischen Werken zum Ausdruck. Sein Roman „*Was Tun*“ zählt daher zu den typisch ideologischen Romanen.

Hilfreich ist dabei vor allem ein kurzer Blick auf die Form des Politikromans. Der *Politikroman* als eine literarische Gattung hat kein festes Schema, wie es bei den anderen Untergattungen des Romans der Fall ist. Das erschwert, die überall geltenden typischen Elemente des Politikromans festzulegen. Jedoch gibt es auch solche Politikromane, die sich sowohl hinsichtlich des Inhalts als auch der Form von den anderen Untergattungen des Romans unterscheiden und zugleich ihre eigenen Merkmale haben. Der Literaturwissenschaftler Howe beschreibt den Politikroman in engerem Sinne

Folgendermaßen: „Unter dem Begriff *Politikroman* verstehen wir die Romane, in denen die politischen Gedanken eine herrschende Rolle gespielt hat, oder in denen die politische Umgebung mehr Platz als die anderen Umgebungen eingenommen haben.“(Howe, 1987: 28) Im weiteren Sinne aber kann der Politikroman wie folgend definiert werden. „Der Politikroman ist der Roman, in dem die Elemente aus dem politischen Bereich eine wichtige Stelle eingenommen haben, in dem die Figuren aus der Politik sind, und in dem die Geschichte direkt oder andeutend mit politischen Ereignissen zu tun haben.“ (Eyigün, 2003: 66) Wir sollen auch hinzufügen: Die politische Perspektive ist auch ein wichtiges Kriterium für einen Politikroman. Sonst kann man die Politikromane, die eine komplizierte, fiktive Geschichte haben, und symbolisch dargestellt worden sind, nicht erkennen. Wie schon bekannt ist, setzt sich der Politikroman zum Ziel, durch Gesellschaftskritik und durch Propaganda der politisch-ideologischen Thesen den Leser nachdenklich zu machen und ihn auch zu steuern. (vgl: Eyigün, 2003) Daher sind die im Politikroman verwendeten formalen und inhaltlichen Elemente diesem Ziel entsprechend festgelegt.

Im Folgenden wird Tschernyschewsky zunächst als ein politisch -engagierter Autor vorgestellt, dann wird sein politischer Roman *Was Tun?* formal-gattungsbegrifflich analysiert.

„Was Tun?“, als ein Ideologisch -Engagierter Roman

Der Roman *Was Tun?* wird in der dritten Person -Singular erzählt und daher hat er eine einfache Handlung. Eigentlich dienen die Begebenheiten - von denen einige aus unvollständigen Absätzen bestehen – nicht so ausschlaggebend zum Hauptzweck des Romans. Der Roman besteht aus 5 Teilen. Der erste Teil hat die Überschrift „Der Idiot“. Hier wird über verwirrenden Ereignissen, die sich in einem Hotel in der Nähe des „Moskauer Bahnhof in Petersburg am 11. Juli 1856“ (Tschernyschewsky, 1997:17)¹ abspielen, erzählt. Der Grund für die Verwirrungen ist ein Gast, der in der Nacht ins Hotel kommt, aber am nächsten Morgen im Zimmer nicht zu finden ist. Gerüchte über einen Mann, der von einer Brücke gesprungen sei und Selbstmord begangen habe, werden mit diesem Gast in Verbindung gebracht. Die Ehefrau des Mannes wird benachrichtigt. Diese kurze Geschichte wird dort abgebrochen, wo dem Leser beschrieben wird, wie die Ehefrau über den Tod Mannes trauert.

¹Die Seitenverweisen zum “Was Tun” beziehen sich auf die türkische Übersetzung des Romans. Die Zitate wurden von mir vom Türkischen ins Deutsche übersetzt.

Nach dem Vorwort im ersten Kapitel des Romans werden die Charaktere Vera Pavlovna, ihre Eltern Maria Aleksejevna und Pavel Konstantinic, welche als Haushälter bei einer Familie arbeiten, und die Hausbesitzer sowie deren Sohn Michael Ivanovic vorgestellt. Weitere Hauptfiguren des Romans sind revolutionäre Jugendliche von der jüngeren Generation wie Lopuhov, Vera Pavlovna und Kirsanova. Jegliche neue Ideen über die revolutionären Gedanken des Er-Erzählers werden durch Dialoge, Diskussionen der oben genannten Charaktere, also aus der Aussicht der Hauptfiguren an den Leser weitergegeben.

Tschernyschewsky verdeutlicht seine ideologischen Ideen im Roman auf verschiedene Ebenen und auf verschiedene Formen. Vor allem verwendet er Frage-Sätze als ein Stilmittel. Es wird so angewendet: Entweder wirft eine Figur eine Frage auf, und die andere antwortet auf ihre Frage, oder er als der Erzähler antwortet direkt auf die Fragen, die die Protagonisten einander stellen. Durch diese Technik gelingt es dem Autor, seine Ideologie unmittelbar dem Leser zu vermitteln, z. B. Vera hält eine sozialistische Theorie für unsympathisch (kalt). Daraufhin klärt Lopuhov ausführlich auf, warum sie so ist: „Es ist ganz normal, denn, um über die Ereignisse und Dinge ein verstandsmäßiges Urteil zu geben, sollen die Theorien unsympathisch sein.“ (Tschernyschewsky, 1987:135) Wegen dieser Art der Fragen- und Antworten bilden Dialoge einen großen Bestandteil des Romans.

Außerdem ist die Handlung voller Unterbrechungen und Wendungen und die Geschichte des Romans springt von einer reinen Wirklichkeit in einen Traum, von Realität in eine Utopie, die wiederum dem Erzählten eine unterschiedliche Perspektive verleiht, z. B. In einem kleinen Kapitel hat der Leser teil an den Gedanken eines idealistischen Protagonisten, in dem nächsten liest er den Traum einer weiblichen Figur. Dadurch bilden die Abbrüche und Unterbrechungen der fiktiven Erzählung durch den Er-Erzähler den Schwerpunkt des Romans hinsichtlich der Form, wo er seine Kommentare einfügt, und nimmt daher im Roman einen großen Platz ein. Dabei benutzt der Autor auch die Technik der „Romantischen Ironie“, mit dem er eine Art des Verfremdungseffekts zu erreichen sucht. Er folgte hierin der Prämisse von Karl Marx, „nach der das gesellschaftliche Sein das Bewusstsein bestimmt. Eine wesentliche Methode ist dabei die Verfremdung, die eine Handlung durch unterbrechende Kommentare so modifiziert“,

(http://de.wikipedia.org/wiki/Episches_Theater23.4.2007) dass der Leser eine Distanz zum Text aufbauen kann. Dadurch hindert er den Leser daran, sich mit dem Erzählten zu identifizieren, wie in Brechts Epischen Theater der Fall ist. Diese sind fast

am Ende jedes Kapitels oder nach der Aufwerfung jeder Frage zu finden.

„Um die schweren Folgen des Zusammenkommens von Veročka und Lopuhov zu zeigen, brauchte ich im Grunde gar nicht, die Figur Mariya Alekseyevna in Erscheinung treten zu lassen, aber ich verfolge auf keinen Fall die Absicht, ein großer Dichter zu sein, oder eine hochrangige Kunst zu schaffen. Ich erzähle die Geschehen so, wie sie sich in der Realität ereignet haben. Übrigens bedaure ich sehr, dass ich als ein Romancier so eine kurze einfache, primitive und komische Geschichte niederschreiben musste.(...) (Tschernyschewsky, 1997: 141)

Öfter wendet sich er an den Leser, spricht mit ihm, bald kritisiert er ihn, bald lobt oder warnt, mit dem Ziel, dem Leser das Geschehene nicht als individuelles Schicksal empfinden und als solches hinnehmen zu lassen. Mit dem gleichen Zweck versetzt er sich in die Figuren und bewertet in deren Namen das Erzählte. Am Anfang des Romans erzählt er eine spannende Liebesgeschichte, die ein tragisches Ende hat. Gegen Ende bricht er die Geschichte ab und versucht sich zu vorzustellen, was sich seine Leser über die erzählte Geschichte denken könnten.

Meine weiblichen Leser sagen vielleicht so:

Aha, es zeigt sich, dass das Thema des Romans sich um die Liebe dreht und die Hauptfigur des Romans eine Frau ist. Na ja, diese sind schöne Dinge, auch wenn der Roman selbst nicht gut wäre...

Ich sage so:

„Ihr habt Recht“

Was die männlichen Leser betrifft, begnügen sie sich mit solchen einfachen Dingen nicht.“(l.29)

Danach richtet sich der Er- Erzähler direkt an seinen Leser und schreibt, dass nur Frauen sich für so eine Geschichte interessieren würden, dass der sich Leser daher nicht auf die Geschichte konzentrieren sollte, sondern auf die Botschaft der Geschichte:

„Mein lieber Leser, dieser Autor hat gar keine Zeit dafür, die Geschichte auszuschnüffeln. Denke einfach daran, wie das ständige Durcheinander und die Verwirrung in deinem Kopf, die du beim Begreifen der Geschehenen erlebt hast, über dich und über eine Menge von Menschen unnötiges und unermessliches Leiden gebracht haben! (...) Aber ich habe dich gewarnt, und gesagt, dass ich gar keine schöpferische Fähigkeit zur Kunst habe. Und nun weißt du jetzt, dass die Überlegenheit meiner Geschichte in ihrer Wirklichkeit liegt.“ (Tschernyschewsky, 1997: 31)

Im ganzen Roman kann man die kurzen Geschichten über die Beziehungen

zwischen Mann und Frau lesen, wobei der Er-Erzähler wieder die Geschichte unterbricht. Es scheint hier, dass der Autor einerseits nicht auf die Spannung verzichten möchte, aber andererseits als ein ideologisch-engagierter Autor befürchtet, dass der Leser nur von der Spannung der Handlung mitgerissen wird und die eigentliche Botschaft, die übermittelt wird, ignoriert. An einer Stelle im Roman spricht er zu seinen Lesern:

„Mein lieber Leser! Wenn ich darauf gezielt hätte, dich durch das Erzählen von ein paar dramatischen Konflikte, zu beeindrucken, dann hätte ich diese komplexe Situation mit einer übertriebenen Darstellung lösen können; wenn ich beabsichtigt hätte, dich mit den geheimnisvollen Geschichten zu verleiten, dann hätte ich dir erst gar nicht von Anfang an gesagt, dass es nichts Geheimnisvolles in dieser Geschichte gibt... Ich habe keine Tricks, um dich fest in der Tasche zu halten und deshalb sage ich dir ganz offen: Erwarte kein Gewitter, denn die Situation wird weder stürmisch noch gewitterhaft gelöst werden“, (Tschernyschewsky , 1997: 31)

Ähnliche Erklärungen sind im ganzen Roman zu finden. Einerseits ist dies als eine Warnung an die Leser anzusehen, wobei es andererseits eigentlich Kritik an Autoren ist, die mit geheimnisvollen Geschichten den Leser an ihren Romanen fesseln wollen.

Der Er-Erzähler bedient sich der Technik der *Romantischen Ironie* nicht nur mit dem Zweck, den Leser vom Text zu distanzieren, sondern auch den Leser durch Propaganda der marxistisch-deterministischen Weltanschauung zu orientieren und zu manipulieren. Dabei weigert er sich nicht, die Gedanken und Verhalten seiner eigenen Figuren zu be- und verurteilen, einen bestimmten Standpunkt einzunehmen. z. B. wendet er die marxistisch-deterministische Idee, dass das individuelle und kollektive Verhalten von den Umständen, in denen man lebt, bestimmt wird, auf das Verhalten seiner Figur wie folgend an:

„Der Mann ist ein Betrüger, begeht den Betrug. Es hat keinen Sinn, hier aufgeregt zu werden und Rede über Ehre, Aufrichtigkeit, Vaterland zu halten. An dessen Stelle sollen wir versuchen, ihn zu verstehen. Denn der Mann wurde nicht ohne einen Grund zum Betrüger. Die Betrügerei ist die natürliche Folge der Umstände, in den er gelebt hat. Normalerweise sollte es unmöglich, werkwürdig, sogar Dummheit sein, wenn er unter diesen Umständen nicht zu einem Betrüger würde.“ (Tschernyschewsky, 1997: 142)

Die Kommentare des Er-Erzählers dienen in solchen Stellen auch dazu, den Leser zu informieren und zu beeinflussen. Die Manipulation- und Steuerungstechnik des Er-Erzählers ist nicht nur auf Kommentare beschränkt, sondern weist er lobend auf die

Bedeutung der Propaganda hin. „Habt ihr es gesehen? Wieso soll die Propaganda für die Leute schädlich sein? Wie kann die Propaganda die Menschen beeindrucken und beeinflussen, wenn man in sich keine schlechte Absicht hat. (Tschernyschewsky, 1997: 121)

Die gesellschaftskritischen Autoren waren in Russland, unter Herrschaft der Zaren, schweren Zensuren unterworfen. Die Zensur führte dazu dass die Autoren ihre Sprache und ihren Stil änderten.

Alexander Herzen schreibt in seiner Darstellung von *Russlands sozialen Zuständen* die Wirkung der zaristischen Zensur auf den Stil und die Sprache der Autoren folgenderweise:

„Es ist wahr, die Zensur trägt mächtig dazu bei, den Stil und die Herrschaft über die Sprache zu entwickeln. Der durch ein Hindernis aufgebrachte Mensch will dasselbe überwinden, und es gelingt ihm fast immer. Die Umschreibung trägt die Spuren der Aufregung und Kampfes an sich, sie ist leidenschaftlicher als das einfach Ausgesprochene.“(Herzen, 1985: 111)

Einer von den russischen Gesellschaftskritikern, dessen Stil sich wegen der Zensur verändert hat, war Tschernyschewsky. Es gelingt ihm dadurch, seinem Roman „Was Tun?“ eine symbolische Form zu verleihen. Das wichtigste Symbol im Roman ist das Phänomen der *Liebe*, dem wir in den ideologisch- engagierten Romanen am meisten begegnen. Das Motiv der *Liebe* wird in den ideologischen Romanen in einem anderen Zusammenhang dargestellt: Es wird in der Verbindung mit der Ideologie zur Aussprache gebracht. *Die Liebe* verweist meistens auf die Phänomene wie Macht, Kraft und Herrschaft. Wenn die Liebe aus der Perspektive des Mannes erklärt wird, bezieht sich der Begriff dann auf die Ausbeutung und das Besitzen. Das findet in den Figuren wie *Maetresse* und *Prostituierte* seinen Ausdruck. Denn die letztgenannten Figuren werden in den ideologischen Romanen als Symbole der Sklaverei und Ausbeutung gesehen.

Im Roman „Was Tun? will Storeschnikov, einer der männlichen Protagonisten, Veroçka zunächst als eine Maetresse besitzen. Als er begriffen hat, dass seine Wünsche nicht verwirklicht werden konnten, sagt er zu sich: „*Was soll ich tun? Es bleibt mir nichts anderes übrig, sie zu heiraten.*“ (Tschernyschewsky, 1997: 74) Der Er-Erzähler unterbricht die fiktive Geschichte, mischt sich durch die Technik der Romantischen Ironie in die Geschichte und bringt seine Kritik an den Begriffen wie Maetresse und Besitzen zum Ausdruck:

„*Was verändert sich? Ach, wie ekelhaft! Wie ekelhaft ist es, „zu besitzen.“ Was heißt, einen Menschen zu besitzen? Woher kommt das, dass ein Mann sich so was*

vorstellen kann? Mann kann nur einen Morgenrock oder ein paar Schuhe besitzen. Das sind nur bloße Gerede! Liebe Schwestern! Wir, die Männer besitzen bestimmt eine von euch. Das ist auch bloßes Gerede! Wieso sollet ihr unsere Schwestern sein! Ihr seid unsere Maetressen! (Tschernyschewsky, 1997: 75)

Alles, was hier auf der symbolischen Ebene ihren Ausdruck gefunden hat, wird in den folgenden Seiten des Romans auch einmal auf die Realität übertragen. Der Erzähler will die eventuellen Missverständnisse seitens des Lesers im Hinblick auf Liebe vermeiden. Denn es stellt sich hier die Frage, sollen die Männer, die sozialistische Weltanschauung haben, auf ihre Partnerinnen auf keinen Fall eifersüchtig sein, wenn sie sich vor dem „Besitzen“ so sehr ekeln? Einer von den Hauptprotagonisten, Rahmetov, setzt sich mit dem Zwiespalt zwischen den männlichen Gefühlen wie Besitzen und Eifersucht auseinander. Er hält das Gefühl der revolutionären Jugendlichen hinsichtlich der Liebe für ekelhaft. Er habe den Eindruck, dass das Gefühl Besitzen „den Menschen auf einen Gegenstand reduziert.“ (Tschernyschewsky, 1997: II.106) Jedoch mischt sich der Er-Erzähler wiederum durch seine Kommentare in die Geschichte und führt seinen Leser durch die Frage, ob eine solche Einstellung zum partnerschaftlichen Leben „eine Propaganda für eine maßlose Sittenlosigkeit (Tschernyschewsky, 1997: II.106) bedeute, zum Nachdenken.

Die Liebe symbolisiert hier vor allem den Sozialismus. In diesem Sinne deutet die Liebe auf die Phänomene wie Leidenschaft, Treue und Opferbereitschaft. Sie bedeutet auch die Übertreibung und die Macht und zugleich den Tod. Der Autor wendet hier die auf die materialistische Weltanschauung beruhenden Moralprinzipien des Sozialismus, auf die besondere Beziehung zwischen Mann und Frau, auf die Liebe, auf die Ehe und die Familie“, an. (Beyhan, 1997:10) Vera hat in dem Roman zum Beispiel einen Traum. In ihrem Traum befindet sie sich in einem Keller. Eine Frau, die behauptet Lopuhovs Verlobte zu sein, rettet Vera aus diesem Keller und bringt sie in das Land des Frühlings, wo das Grüne über die Felder herrscht. Sie ist eigentlich Lopuhovs „Phantasie-Verlobte“. Besser gesagt seine revolutionäre, materialistische Welt, sein Traum. Seine Liebe ist seine Ideologie. Lopuhovs Worte im Traum an Vera sind der Beweis dafür:

„Ich kenne meine Verlobten nicht. Sie kennen mich, aber ich kenne sie nicht, es sind einfach so viele. Such dir eine Verlobte von meinen Verlobten aus. (...) Ich war es gewesen, der dich freigelassen hat. Ich war es gewesen, der dich geheilt hat. Aber vergiss nicht, es gibt noch so viele Menschen, die befreit und geheilt werden müssen. Befreie und heile sie.“ (Tschernyschewsky, 1997: II.159)

Vera überlegt, wie sie vorher im Keller eingesperrt gewesen war und wie sie es

überlebt hat. Die Antwort, die sie sich gibt, ist wieder ein ideologischer Aufruf: „Ich habe es überlebt, weil ich vorher diese wunderbaren Felder nicht gesehen hatte; wenn ich sie gesehen hätte, hätte ich es nicht überleben können und wäre gestorben.“ (Tschernyschewsky, 1997: II.157)

Wie das oben angeführte Beispiel uns zeigt, verwendet Tschernyschewsky das Phänomen des Traums als ein Stilmittel. Durch die traumhaften Beschreibungen versucht er, den Roman hinsichtlich der Erzählhaltung in Gleichgewicht zu halten, weil im Roman die realistisch- kritischen Darbietungen einen großen Platz eingenommen haben. Übrigens gelingt es ihm durch diese Art der symbolischen Darstellungen, seine Ideologie aus den verschiedenen Perspektiven mitzuteilen.

Denn nach Tschernyschewsky sei der politische Inhalt der wichtige Bestandteil der Literatur. Diese Art der Einstellung zur Literatur ist eines von den typischen charakteristischen Merkmalen politisch- engagierter Autoren.

Zu diesem Zweck werden im Roman Veras vier Träume geschildert. Die Möglichkeit des Traums ausnutzend stellt der Er-Erzähler dem Leser eine phantastische Welt dar, in der sich alles, von Ideologie, bis Goethes Lieder und Schillers fiktiven Erzählungen, befindet und sie dazu dient, den Leser zu motivieren und aufzuregen, z. B. Vera hört in ihrem vierten und zugleich letzten Traum eine Stimme, die ihr bekannt scheint und von Weiten her kommt:

„Wie herrlich leuchtet

Mir die Natur!

Wie glänzt die Sonne!

Wie lacht die Flur!“ (Tschernyschewsky, 1997: II.191)

Vera Pavlovna bemerkt, dass alles um sie so wird, wie es im Lied beschrieben wird. „Von den goldenen Feldern her erhebt sich ein grelles Licht; Die Grünen sind mit Blumen-Teppichen gedeckt. Die Dornbüsche, welche die Felder umgeben, sind voller Blumen; dahinter steht ein ganz grüner Wald. Ein vom Wald hinaufkommendes Heulen...“(Tschernyschewsky, 1997: II.191) Dadurch bringt der Autor nicht nur das Vorhandene, sondern auch das, *was vorhanden sein müsste*, zur Sprache. Mit diesen Merkmalen wird der Roman „Was Tun?“ als avantgardistischer Roman unter ideologisch-politischen Romanen gesehen, die symbolisch erzählt wurden.

Eine Ebene oder besser gesagt, der wichtigste Teil von **Tschernyschewskys „Was Tun?“ besteht aus den utopischen Darstellungen** einer materialistisch-sozialistischen Ordnung in allen Lebensbereichen. Dies scheint, sein Hauptzweck zu sein. Wie schon oben erwähnt wurde, verstand Tschernyschewsky unter Revolutio,, eine radikale

Veränderung auf allen Gebieten des wirtschaftlichen und sozialen Lebens.“ (Lukács, 1987: 137). Der Erzähler teilt seinem Leser mit, dass diese revolutionären Veränderungen schon angefangen hätten. Gegen die **wohlhabende, aristokratische Schicht** und ihre gesellschaftliche Ordnung schildert der Erzähler eine utopische Welt, die er *Neue Weltordnung* nennt. Die Bourgeoisie wird bald, dem Erzähler zufolge, zugrunde gehen, und an ihre Stelle eine neue Generation kommen:

„Erst haben diese Menschen, die wir ehrlich und ehrenhaft nennen, angefangen sich zu treffen. Die Anzahl dieser Menschen steigt von Tag zu Tag immer mehr an. Nach kurzer Zeit wird dies das Selbstverständliche sein, und später wieder wird man nach einer Weile keinen mehr treffen, der nicht so ist, weil dann alle Menschen ehrlich und ehrenhaft sein werden, und dann wird es richtig schön werden.“ (Tschernyschewsky, 1997: 94)

Die sloganartigen Sätze des Romans dienen auch dazu, die utopische Welt im Kopf des Lesers zu bekräftigen. „Ja, alle wollen so leben; Da ist für alle der Frühling“ (Tschernyschewsky, 1997: II.209) oder „wenn das, was die Armen haben wollen, verwirklicht werden könnten, würde es auf der Erde keinen Armen geben.“ (Tschernyschewsky, 1997: 11)

Eine der wichtigsten Elemente des ideologischen - engagierten Romans ist seine Auseinandersetzung mit der wohlhabenden aristokratischen Schicht und deren Werten. Im Vordergrund seiner Kritik steht die Behauptung, dass sie die althergebrachten Verhältnisse aufrechterhalten wollen, obgleich ihre gesellschaftliche Ordnung und ihr Leben als Ganzes durch und durch verdorben seien. Von diesem Standpunkt aus vertritt der Erzähler die Meinung, dass die Menschheit einer Revolution bedürfe. Diejenigen, die sich (im 19. Jahrhundert) in Russland mit den Möglichkeiten gesellschaftlicher Veränderung befassten, waren zumeist Mitglieder der wohlhabenden, aristokratischen Schicht. (Füllsack, 1995:53) Da sie ihre eigene Schicht sehr gut kannten, konnten sie sich durch die verschiedenen Mittel kritisieren. Auch im Tschernyschewskys „Was Tun?“ bildet die kapitalistische Klasse die Zielscheibe der Kritik. Es fällt auf, dass bei der ersten Themenerzählung, bei der utopischen Darstellung, eine dichte symbolische Sprache verwendet wird, wobei bei der zweiten ein humorvoller ironischer Stil verwendet wird. Im Roman wird die Ironie dort angewendet wo der Er-Erzähler sich mit den nicht-marxistischen Werten auseinandersetzt. Es handelt sich hier besonders um eine scharfe und sogar übertriebene Kritik an der Bourgeoisie, die der Erzähler immer *die Alten* nennt. Seine Kritik ist besonders an die Werte der Bourgeoisie gerichtet. Er erzählt seinem Leser von ihren „hündischen, kriecherischen Benehmen“ (Tschernyschewsky, 1997: 90)

und von ihren „unzüchtigen Handlungen“ (Tschernyschewsky, 1997: 73) Vor allem kritisiert Tschernyschewsky die Einstellung dieser Schicht zum Leben auf das Schärfste. Die Lebensweise der Bourgeoisie ist hier geprägt von einer Vorstellung des Angebens, Neids und des Klassenunterschieds: Das, was diese egoistische Gegenpole interessiert, ist nur ihr eigenes Vorteil. Sie denken sogar nicht einmal an ihre eigenen Kinder. Die Hausherrin z.B. erlaubt seinem Sohn nicht die Tochter des Haushälters zu heiraten. „Wofür hält sie sich eigentlich und will auch noch meinen Sohn heiraten“; (Tschernyschewsky, 1997: 71) Mit solch einer Haltung kritisiert sie jene Menschen, die unter ihrer Schicht sind. So werden die Mitglieder dieser Klasse vom Er-Erzähler in Schwarz-weiß geschildert. Während Veročka dem Leser als ein vollkommenes Mädchen vorgestellt wird, wird ihre Familie als „die gemeinste Familie der Welt“ (Tschernyschewsky, 1997: 93) genannt. Dem Verhalten der Mitglieder dieser Klasse liege ihr Rangbewusstsein zugrunde. Sie glauben, dass sie alles, was sie haben wollen, durch ihr Geld und ihren Rang kaufen können. Über ein armes Mädchen, das den Heiratsantrag eines Jungen aus der Bourgeoisie abgelehnt hat, sagt einer: „Wie kann sie es wagen, seinen Heiratsantrag abzulehnen, obwohl er einen solchen Rang hat und in einem solchen Luxus lebt?“ (Tschernyschewsky, 1997: 75) Sie werden nicht immer aus dem Standpunkt des Erzählers, sondern auch aus ihren eigenen Perspektiven kritisiert. Jüli, eine französische Dame aus der höheren Gesellschaftsklasse rät Vera, sich unbedingt von dieser Klasse fernzuhalten.

*„Meinem **Niedrigsein** liegen Faulheit, Leben in Luxus zugrunde. Mein Niedrigsein besteht darin, dass ich nicht allein auf meinen eigenen Füßen stehen kann, dass ich immer die Hilfe der anderen brauche. Geh weg! Geh und hält dich von mir fern! Ich bin eine gewöhnliche, schamlose, freche Frau! Vergiss mal die höhere Gesellschaftsklasse! Dort sind alle schamloser und gewöhnlicher, frecher als ich. Faulheit ist ekelhaft, Leben in Luxus ist ekelhaft. Geh weg! Geh und halt dich von mir fern!“* (Tschernyschewsky, 1997: 72)

Zum Schluss

Tschernyschewskys Roman „Was Tun?“ ist ein typisch-ideologischer Roman. Denn im Roman dienen sowohl inhaltliche als auch strukturelle und stilistische Elemente zusammen dazu bei, die Ideologie zu reflektieren. Übrigens ist sein Roman vor allem inhaltlich von der sozialistisch- materialistischen Weltanschauung geprägt, auch wenn vieles nicht direkt, sondern auf einer symbolischen Ebene dargestellt wird. Die Analyse hat uns gezeigt, dass Tschernyschewsky bei den Anwendungen der Elemente der

politisch- engagierten Literatur ein bahnbrechender, engagierter Autor wurde. Denn er vermischt virtuos und mit großer erzählerischer Kraft, verschiedenste literarische Genres und stilistischer Mitteln auf eigentümlicher Art. Vielleicht ist es ihm dadurch gelungen, heute noch überall in der Welt einen großen Leserkreis zu finden.

Aber das alles kann uns nicht daran hindern, Tschernyschewskys Roman unter den engagierten, einseitigen Romanen, deren Leserschaft aus bestimmten ideologischen Gruppen beschränkt ist, zu sehen, obwohl es nicht richtig wäre zu behaupten, sein Roman würde nach einer bestimmten Klischee-Form und als ein Propagandainstrument verfasst

LİTERATUR

BELGE, Murat (1998), *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul.

BEYHAN, M. (1997), *Nasıl Yapmalı?’da Ne yapılıyor? İçinde. Çernişevski. Nasıl Yapmalı?*, Ankara.

ÇERNİŞEVSKİ, N.G. (1997), *Nasıl yapmalı*, İstanbul.

EYİĞÜN, S. (2003), *Edebiyatta Politik Roman*, İstanbul.

FÜLLSACK, Manfred (1995), *Politische Kunst Adorno im post-sowjetischen Kontext* Passagen Verlag, Wien.

GEORG, Lukas. (1987), *Avrupa Gerçekliği*, çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul.

GOGOL, V. N. (2005), *Bir Delinin Hatıra Defteri*, Antik Dünya Klasikleri. İstanbul.

HERZEN, Alexander (1985), *Russlands soziale Zustände*, Leipzig. s.111 1985.

HOVE, Irwing (1987), “Politik Roman Kavramı”, *Adam Sanat Dergisi*, Nr.15 Şubat. Ankara.

KLEİN, Joachim (1995), *Arno Schmieğ als Politischer Schriftsteller*, Franken Verlag. Tübingen.

MORAN, Boran (1991), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul.

USLUCAN, F. (2002). “Öncü Roman kavramı Açısından Bereketli Topraklar Üzerinde”, *İçinde, Hece Dergisi*, Nr 65/66/67 Temmuz Ankara.

SVEN, Hanuschek (2000), “Schriftsteller als Intellektuelle, Politik und Literatur im kalten Krieg“, *Niemeyer Verlag*, Tübingen 2000.

http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Gawrilowitsch_Tschernyschewski,12.12.2006)

<http://www.swr.de/swr2/sendungen/erlebte-geschichte/glossar/beitrag35.html>

http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Gawrilowitsch_Tschernyschewski,12.12.2006)

http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Gawrilowitsch_Tschernyschewski, 12.12.2006

<http://taz.de/blogs/hausmeisterblog/2006/11/22/was-tun/> 12.12.2006

http://de.wikipedia.org/wiki/Episches_Theater

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 141-150, ELAZIĞ-2008

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE *e-* ve *bol-* YARDIMCI FİİLERİNİN BİRBİRİNİN YERİNE KULLANILMASI

Auxiliary Verb of e- And bol- is Make Use of Each Other in Uzbek Turkish

Hikmet KORAŞ

Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde.
hikmetkoras@gmail.com

ÖZET

Eski Türçedeki *er-* ve *bol-* fiilleri anlam ve işlev olarak birbirine yakın olmasına rağmen, *er-* yardımcı fiili fiillerin birleşik çekimi ile isimlerin fiil gibi çekimlenmesinde; *bol-* yardımcı fiili ise daha çok tasviri fiil olarak isimlerden sonra kullanılır. Özbek Türkçesinde, *bol-* yardımcı fiili tasviri fiil olarak kullanılmasının yanı sıra *e-* fiili anlam ve fonksiyonunda da, özellikle şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır. *e-* yardımcı fiilinin *bol-* yardımcı fiili gibi tasviri fiil anlam ve fonksiyonunda kullanılması hadisesi ise nadir rastlanan bir durumdur. Bu nadir kullanım, hâlâ bazı özel durumlarda Özbek Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *er-*, *e-*, *i-*, tasviri fiil, yardımcı fiil, Özbek Türkçesi.

ABSTRACT

Although the Old Turkish verbs *er-* and *bol-* are close to each other in terms of meaning, the auxiliary verb *er-* is used in the compound conjugation and the declination of nouns as if verbs, and the verb *bol-* is used rather as a descriptive verb after nouns. The auxiliary verb *bol-* in Uzbek Turkish, as well as its being used as a descriptive verb, is also used instead of *e-* in terms of meaning and function; especially in conditional compound declination. However, the usage of the auxiliary verb *e-* with the meaning and function of a descriptive verb is a condition that rarely occurs. This rare usage still occurs in some special conditions in Uzbek Turkish.

Key Words: *er-*, *e-*, *i-*, descriptive verb, auxiliary verb, Uzbek Turkish.

I. Eski Türkçeden Günümüze Yardımcı Fiillerin Durumu ve Kullanılışı

i- yardımcı fiili elimizdeki ilk yazılı Türkçe kaynaklardan bu güne kadar bütün Türk lehçelerinde ve tarihi dönemlerde kullanılan esas yardımcı fiildir. Bu fiil diğer fiiller gibi tek başına kullanılmaz, herhangi bir zarf-fiil veya çekimli fiil ile birleşmez; ancak isim veya isim durumundaki kelimelerle birleşebilir, uygun şartlarda isimlerden sonra fiil çekiminin her şeklini alabilir (Hacıeminoğlu, 1992: 259).

er-, *bol-* ve nadiren *tur-* Eski Türkçede kullanılan ana yardımcı fiillerdir (Gabain, 1988: 87). Bu yardımcı fiillerden *er-* isimlerin fiil gibi çekimlenmesi ve kiplerin birleşik çekimini yaparken, *bol-* eylem sıfat öbeğine dönüştüğünde kullanılmaktadır¹ (Tekin, 2000: 193).

Fonksiyonları itibarıyla mukayese ettiğimizde, *i-* fiili ile tasviri fiil diye adlandırdığımız yardımcı fiiller arasında kullanım bakımından bazı farklar vardır. *i-* fiilinin asli görevi fiillerin birleşik çekimi yapmak ve isimlerin fiil gibi çekimlenmesini sağlamaktır (Ergin, 2000: 314; Ercilasun, 1984:152); *bol-* yardımcı fiili ise sadece isimler ve isim gibi kullanılan sıfat fiillerden sonra gelir ve en önemlisi *bol-* yardımcı fiili birleşik fiile manası ile de iştirak ederken *er-* yardımcı fiili çekime şekli olarak iştirak eder (Ercilasun, 1984: 152).

er- fiilinin sadece isimlerle ve çekimli fiillerle kullanılması, isim ve isim gibi kullanılan sıfat fiillerden sonra gelerek bir birlik teşkil etmemesi; *bol-* fiilinin ise isimlerden sonra gelerek bir birleşik fiil teşkil etmesi (Ercilasun, 1984: 50-51) Karahanlı Türkçesi döneminde *er-* ve *bol-* yardımcı fiillerinin kullanılış farklarını belirler. Ancak, Hacıeminoğlu'nun *kara er-* "kararmak"; *kızıl er-* "kızarmak" örnekleri (Hacıeminoğlu, 1996: 177) kafa karıştırmaktadır. *kara er-* şeklini bir birleşik fiil olarak alırsak bu, *kara ol-* anlamına, *kızıl er-* şeklini ise *kızıl ol-* şeklinde yorumlamak gerekir. O zaman *er-* yardımcı fiili asli görevi olan bildirmenin yanında nadir de olsa tasviri fiil gibi *bol-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılabilir.

Çağatay Türkçesi döneminde *er-* yardımcı fiilinin *é (r)ken* "iken, **olan**", *é (r)geç* "olunca, olur olmaz" (Eckmann, 1988: 141) gibi kullanılışları ve "*cânım lebiNG şehîdi êkenge tanuğ durur her al rişte kanğa boyalğan kefen ara*" (kefenim içindeki kan ile boyanmış her kırmızı ip, canımın, (senin) dudağının şehidi **olduğuna** tanıktır.)(Eckmann, 1988: 142) örneği *i-* yardımcı fiilinin *ol-* yardımcı fiili anlam ve fonksiyonunda kullanıldığını kesinleştirmektedir. Eckmann'ın "*é (r)- ve -dur yardımcı fiilleri, isim*

¹ Benzer fiillerden *tur-* ise Hristiyan metinlerinde ortaya çıkan, hatta Hristiyan metinlerinin ayrıcalığı durumunda bir yardımcı fiildir (Gabain, 1988: 4; Ercilasun, 2004: 278).

cümlelerinde ve yardımcı cümlelerde bağlayıcı vazifesi görürler.” (Eckmann, 1988: 142) ifadesi de bu gerçeği doğrulamaktadır.

Eski Türkçede *er-* şeklinde kullanılan ana yardımcı fiilin *-r* sesi ilerleyen dönemde düşmüş (Ergin, 2000: 69) ve yardımcı fiil Batı Türkçesinde tamamen *i'*ye (Ergin, 2000: 80); Doğu Türkçesinde *e* (Äbdurahmânov ve diğeri, 1975: 418; Coşkun, 2000:154; Öztürk, 2005: 67)² ve Kuzey Türkçelerinde(Doğan-Koç, 2004: 283; Çengel, 2005: 255) *i* ve *e'*ye dönüşmüştür³.

Tasviri fiiller dediğimiz *et-, eyle-, yap-, kıl-, bulun-* vd.yardımcı fiiller ise; isimlerle birlikte, onların çekimini sağlayan, onlarla birleşik fiil kuran yardımcı fiillerdir. Dilimize yabancı kelimelerin girmesiyle bu yardımcı fiillerin kullanılışı da artmıştır (Gümüşkılıç, 2005:389-396). Ancak bahsettiğimiz tasviri fiillerden *ol-* yardımcı fiilinin zaman zaman *i-* yardımcı fiilinin fonksiyonunda kullanıldığı hepimizce malumdur. Bu durum:

Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şart birleşik çekimi “-mıŝ bolsam” (Eckmann, 1988: 131; Hacıeminoğlu, 1992:103); görülen geçmiş zamanın şart birleşik çekimi okıgan bolsam, okıgan bolsang, okıgan bolsa vd (Hacıeminoğlu, 1988: 104); geniş zamanın şart birleşik çekimi “barur bolsaNG< varırsan, gidersen; bilür bolsaNG <bilirsen; müyesser olmas bolsa<müyesser olmaz ise; bağlar olsa<bağlar ise; ister bolsa<ister ise” (Yücel, 1995: 82) şeklinde *i-/e-* fiili yerine *bol-/ol-* yardımcı fiili ile yapılmıştır.

II. Bugünkü Doğu ve Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde *e-* ve *bol-* Yardımcı Fiillerinin Kullanılışı

Günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de öğrenilen geçmiş zamanın şartı çekimlenirken *bol-* yardımcı fiili kullanılmaktadır (Öner, 1998: 221). Kazak Türkçesinde ek fiilin isimlerde şart çekimi; jigit bolsam/ jigit emes bolsam vd., görülen geçmiş zamanın şartı “ fiil+GAN bolsa”, şimdiki zamanın şartı “ fiil+p, -A, -y+tur-, yür-, otır, yatır+ GAN bolsa”, gelecek zamanın şartı “fiil+AtIn, tIn+ bolsa”, geniş zamanın şartı “ fiil+-A, -y+ dI bolsa”, gerekliliğin şartı “fiil+w+iyelik eki+kerek bolsa” (Koç-Doğan, 2004:286-311) *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.

Kırgız Türkçesinde, hikaye birleşik çekimi, *e-* fiili *ele* yanında *bol-* yardımcı fiili ile de yapılır (Çengel, 2005: 255). Şartın hikayesi, bilgen bolso “bilseydi”; isteğin

² Er- yardımcı fiilinin *-r* sesinin düşerek *e* olması bu gün Afganistan’da konuşulan Özbek Türkçesi için de geçerlidir (Gültekin, 2006: 29).

³ Kıpçak grubu Türk lehçelerinde, ET’deki *er-* fiili *-r* ünsüzü düşerek, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *e-*, Tatar Türkçesinde ise *i-* şeklini almıştır (Öner, 1998: 211)

hikayesi, bermek boldu “vermek niyetindeydi”; gerekliliğin hikayesi , okum kerek bolçu “okumalıydım” şeklinde; ketişi kerek emes bolçu “gitmesi gerekmezdi” şeklinde; rivayet birleşik çekimi: eken ve imiş yanında boluptur şeklinde; şart birleşik çekiminde görülen geçmiş zamanın şartı yoktur, öğrenilen geçmiş zamanın şartı, fiil+GAñ/GON+bolso “alğan bolsom, alğan bolsoñor” ve fiil+çu+bolso “alçu bolsom, alçu bolso” şeklinde; şimdiki zamanın şartı -A, (I)p/ (U)p zarf fiil +cür-/otur-/tur-+bolso “ala turgan bolso/alıp catkan bolsom, alıp catkan bolsoñor” ve “bilip catkan bolso” şeklinde; gelecek zamanın şartı fiil+Ar/Or+bolso “alar bolsom, alar bolsoñ” ve ketpes bolsoñuz” şeklinde *bol-* fiil ile de yapılmaktadır (Çengel, 2005: 255-283).

Çağatay Türkçesinin mirasçılarında Özbek ve Uygur Türkçelerinde ise şartlı birleşik çekimlerin tamamı, öğrenilen geçmiş, geniş ve gelecek zamanın şartı ile gerekliliğin şartı, *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır (Äbdurahmānov ve diğەرleri, 1975: 385; Öztürk, 1997: 212-214).

Gabain’in *er-* fiilinin anlamını “*olmak, yapılmış olmak, mevcut olmak, bir yerde bulunmak, meydana gelmek, birine ait olmak*” (Gabain, 1988: 137) ve Eckmann’ın *é (r)ken “olan”, é (r)geç “olunca, olur olmaz”* (Eckmann, 1988: 141) şeklinde açıklamaları da *er-* ve *bol-* arasında bir anlam yakınlığı olduğunu göstermektedir. *erteçi erti* “olacaktı<olacak idi” (Ercilasun, 2004:188) ve benzeri ifadeler konuyla ilgili çalışmalar yapan bilim adamlarında, *i-* fiilinin *ol-* fiiline yakın bir anlamı olduğu kanaatini uyandırmaktadır (Ergin, 2000: 314).

III. Özbek Türkçesinde *e-* ve *bol-* Yardımcı Fiilleri

Özbek Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili *e-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda hâlâ şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır. Buna ilave olarak diğەر lehçelerde tespit edemediğimiz fakat Özbek Türkçesinde olan bir özellik ise *e-* yardımcı fiilinin *bol-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılması hadisesidir. Yukarda zikrettiğimiz gibi aslında bu her iki yardımcı fiil de eş anlam ve fonksiyonlu birer yardımcı fiildir. Wurm da “*bol-, e- nin ‘ol-’ manâsında görüldüğü zaman ve şekillerde, onun kullanılmadığı yerlerde görülür, her iki ‘i-’ ve ‘ol-’ manâları kendi içlerinde birleşmişlerdir*”(Wurm, 1989:139-186) diyerek bu hususa dikkat çeker. Ancak birbirlerinin yerine kullanışlarında birtakım nüanslar vardır.

Bunlardan birincisi *bol-* yardımcı fiilinin daha çok tasviri fiil olarak kullanılması, ikincisi ise *e-* fiili anlam ve fonksiyonunda da kullanılabilmesidir. *bol-* fiili tasviri fiil teşkilinde manası ile de birliğe iştirak ederken, yaptığı birleşik çekimlerde tıpkı *e-* yardımcı fiili gibi kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesi döneminde de nadir olarak *i-/e-*

fiilinin *bol-* fiili anlam ve fonksiyonunda kullanıldığını belirtmiştik, Özbek Türkçesinde hâlâ *e-* fiilinin *bol-* fiili anlam ve fonksiyonunda kullanıldığını tespit ettik.

e- fiili *bol-* fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılırken, kendisinden sonra –dIK sıfat-fiil eki anlam ve fonksiyonunda –gän/kän ve -känlik sıfat-fiil eki gelmektedir. Olumsuz tek örnekte ise *e-* fiilinden sonra -mes, -meslik şeklinde –lik eki ile genişlemiş şekilde gelmektedir. Tespit ettiğimiz örnekler şöyledir:

III.1.1. –kän Görülen Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Ekinden Önce *e-* Yardımcı Fiili:

e- yardımcı fiili, görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki –kän+iyelik eki olarak *bol-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Démâk, Yässäviylik fâqatginä Ortä Äsyä Türkläri ärasidä emäs, bälki Kävkäz, Änädoli vä Bâlqân boyidä äsrlärdän bëri hänäüz öz tä'sirini yoqâtmägän bir häräkät-tä'limât **ekäni** mä'lum bolmâqda. (Nadirhan, 1999: 17) “*Demek, Yesevîlik yalnızca Orta Asya Türkleri arasında değil; belki, Kafkas. Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında asırlardan beri tesirini kaybetmemiş bir hareket-öğreti olduğu malum olmakta.*”

Zâtän, Y. Emrâ Yässäviyâ dävresî **ekäni** mä'lum bolib, ... (Nadirhan, 1999: 40). “Zaten, Yunus Emre'nin Yesevî dervişi **olduğu**, malum olup, ...”

III.1.2. –meslik Geniş Zaman Sıfat-fiil Ekinden önce *e-* Yardımcı Fiili:

e- yardımcı fiili, geniş zaman sıfat-fiil ekinin –lik ile genişlemiş şekli+iyelik ekini olarak da *bol-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmaktadır.

“Dévâni hikmät” dägi hikmätlärning bärçäsi Yässäviygä äid **emäsliğı** tädqıqâtcılär tãmânidän bir nêçä bär tä'kidlängän. (Nadirhan, 1999: 31). “*'Divan-ı Hikmet' teki hikmetlerin hepsinin Yesevî'ye ait olmadığı araştırmacılar tarafından zaman zaman vurgulanmış.*”

III.1.3. –känlik Sıfat-fiil Ekinden Önce *e-* Yardımcı Fiili:

e- fiili, tıpkı –kän öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiil ekinde olduğu gibi –kän'in –lik ile genişlemiş şeklini de alarak *bol-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Ulärning insänpärvär **ekänlikläri**, insänni uluğlävçi xälqçil fikrläri äsärläridä äks etib turädi. (Nadirhan, 1999: 17). “*Onların insancıl oldukları, insanı yüceltici halkçı fikirleri eserlerinde aksediyor.*”

Xällâc isimli kişilärning läkäbläri äslidä bir mäsläk egäläri **ekänligini** körsätädi. (Nadirhan, 1999: 19). “*Hallâc isimli kişilerin lakapları aslında bir meslek sahipleri olduğunu gösterir./Hallac isimli kişinin lakabı aslında bir meslek sahibi olduğunu gösterir.*” (birinci cümlede nezaket gereği şahıstan çokluk olarak bahsedilmiştir.)

Ämmâ u äsârläridägi ağır ilmiy zâbân bilân öz dävridägi çöldä yaşägän sävâdsiz kâvmlärni imânli kıılış imkânsiz **ekânligini** yâxşı bilgân âkıllı, ilmü mä'rifätli Yässäviy, ulärgä özläri änglägän rävvân til ilä mu'âmälä kıldı. (Nadirhan, 1999: 34) “Ama, o, eserlerindeki ağır ilmi dil ile devrindeki çölde yaşayan ehlileşmemiş kavimleri inandırmanın imkansız **olduğunu** iyi bilen; akıllı, ilim ve marifet sahibi Yesevî, onlara kendilerinin anlayacağı güzel bir dille hitab etti.”

Yässäviylik tä'limätining baş äsâsi İslâm **ekânligigä** héc kıandäy şäk-şubhä yok. (Nadirhan, 1999: 43). “Yesevî öğretisinin temel esasının İslâm **olduğuna** hiçbir şekilde şüphe yok.”

Mälâmätiylikning äsâsi bilân Yässäviylikning äsâsini bir-birigä kıyâslâb, här ikkisinin häm täsävvufiy cäräyân **ekânligini** hisâbgä âlgändä mälâmätiylikkâ oxşâş xususiyätläri Yässäviylikdä körüş mümkün. (Nadirhan, 1999: 30). “Melamîliğin esası ile Yesevîliğin esasını birbiriyle kıyaslayarak, her ikisinin de tasavvufî akım **olduğunu** kabul edince Melamîliğe benzer özellikleri Yesevîlikte görmek mümkün.”

Bu esâ Yässäviy vä Änâdolidägi İslâmiy-täsävvufiy ädäbiyâtning äsâşçiläridän **ekânini** körsätädi (Nadirhan, 1999: 31). “Bu ise, Yesevî ve Anadolu'daki dinî-tasavvufî edebiyatın kurucularından **olduğunu** gösterir.”

Täriqätä zikrniNG orni vä mävkên nihâyätdä yuqâri **ekânligi** sizgä yâxşı mä'lum (Nadirhan, 1999: 13). “Tarikatte zikrin yeri ve derece olarak sonucun yüksek olduğu sizce iyi bilinir.”

III.2. *bol-* yardımcı Fiilinin *e-* Yardımcı Fiilinin Anlam ve Fonksiyonunda Kullanılışı

Dikkat edilirse –gün sıfat-fiil eki *i-* fiilinden sonra –kän şeklinde g ünsüzü sedasız biçimde kullanılmaktadır. –kän'in hem yalın halde, hem –lik ile genişlemiş şekilde hem de olumsuz şekilde kullanılmasında görülen geçmiş zaman anlam ve fonksiyonu vardır. Bütün kullanışlarda da bahsedilen eklerden sonra iyelik eki gelmektedir.

Sadece *e-* fiili *bol-* fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmamış, *bol-* yardımcı fiili de *e-* yardımcı fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmıştır. *bol-* yardımcı fiili *e-* yardımcı fiilinin yerine özellikle şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır. Tespit ettiğimiz örneklerde de bu teyit edilmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerin çoğu şartlı birleşik çekim veya bir ismin yardımcı fiille şartlı çekimidir.

III.2.1. *bol-* Yardımcı Fiilinin *e-* Yardımcı Fiil Anlam ve Fonksiyonunda Şart Çekiminde Kullanılışı

bol- yardımcı fiili isimlerden sonra gelerek onların şart çekimi ile fiillerden sonra

öğrenilen geçmiş zamanın şartlı birleşik çekimini yapmaktadır.

III.2.1.a. İsmın Yardımcı Fiille Şart Çekimi:

şâmâniylikdän qalgän bä'zı ürf-âdâtlär İslâmgä muvâfıq **bolsä**, musulmânlar âräsidadä yâşâşdä dävâm etävêradı. (Nadirhan, 1999:50). "... şamanîlikten kalmış bazı örf ve adetler İslama uygun ise, Müslümanlar arasında yaşamaya devam eder."

Şariätning zâhiri âhqâm, qânun-qâidälär **bolsä**, bâtini täsâvvufdir. (Nadirhan, 1999: 35). "Şeri'atin zahiri hükümleri, kanun ve kaideler ise, batını tasavvufdur."

İnsanning ägär âtä-ânä säbâbli mä'nân xâtâ-käçiligi **bolsä**, şâyx tāmānidän "dävälänib" âdām qılınadı. (Nadirhan, 1999: 39). "Eğer, insan ebeveyninden dolayı kusurlu ise, şeyh tarafından eğitilip arındırılır."

III.2.1.b. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartlı Birleşik Çekimi:

Dünyädä Yässäviy mävzusidä qândäy işlär qılingän **bolsä**, bârçäsini ânä şu bölimdä toplâş këräk. (Nadirhan, 1999: 33). "Dünyada, Yesevî konusunda hangi işler yapılmış ise, tamamını işte bu bölümde toplamak gerek."

Çünkü Âdām äläyhissälâmgä nimä nâzil bolgän **bolsä**, Muhamäd äläyhissälâmgä xâm oşä nârsä tüşirilgän. (Nadirhan, 1999: 35). "Çünkü Adem aleyhisselama ne nazil olmuş ise, Muhammed aleyhisselama da o şeyler indirilmiş."

Ättâr köprâq fâlsäfiy mävzudä vä Fârsiydä icâd qılgän **bolsä** hām, täsâvvufiy mä'nädä Yässäviy bilän hāmähängligi mävcud. (Nadirhan, 1999: 49). "Atar, daha çok felsefi konuda ve Farsça eser vermiş ise de, tasavvufî manada Yesevî ile ortak noktalar mevcut."

Şu bâis, bä'zı hikmâtlär mälâmätiyâ ruhidä yazılğan **bolsä** dâ buni mälâmätiy târiqät déb änglâmâslik këräk. (Nadirhan, 1999: 51). "Bundan dolayı, bazı hikmetler Melamî tarzında yazılmış ise de, bunu Melamî tarikati diye anlamamak gerek."

Yänä, C. Rumiy Fârsiydä icâd qılgän **bolsä** hām, Fârs sofiyliğigä mutlâqâ äläqâsi yoq. (Nadirhan, 1999: 52). "Yine, Celalettin Rûmî Farsçada eser vermiş ise de, Fars s^fliğiyle kesinlikle alakası yok."

Yässäviy vä izdâşlärining Ânädoli, yä'ni häzirgi Türkiyägä körsätgän tä'siri häqidä äncä ilmiy işlär qılingän **bolsä** dâ lékin bu mävzu älähidä ciddiyy tädqıqâtıni tälâb qıladi. (Nadirhan, 1999: 7) Yesevî ve müridlerinin Anadolu, yani şimdiki Türkiye'ye yaptığı tesir hakkında bir miktar ilmi çalışmalar yapılmış ise de, bu konu özellikle ciddi araştırmaları gerektirmektedir.

III.2.2. *bol-* Yardımcı Fiilinin *e-* Yardımcı Fiil Anlam ve Fonksiyonunda Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekiminde Kullanılışı:

bol- yardımcı fiili isimlerden sonra gelerek, onların öğrenilen geçmiş zaman çekimi ile fiillerden sonra gerekliliğin öğrenilen ve geniş/şimdiki zaman birleşik çekimini yapmaktadır.

III.2.2.a. İsimlerin *bol-* Yardımcı Fiiliyle Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi:

Mansur Âtä, Sofiy Muhämmäd Dânişmäd, Suläymän Hâkim Âtä, Bâbâ Maçin, Sarı Sältuq, Säid Âtä, Hâci Bêktâşi Vâliy kâbilär öz dâvridä xälqqa xızmat kılgän ilm-mä'rifät yolidä küräşgän, câmiyätning mä'näviy vä mâddiy rävnâkıgä munâsib hissä qoşgän bärkämäl şaxslär **bolgän**. (Nadirhan, 1999: 19). “*Mansur Ata, Süfi Muhammed Danişmend, Süleyman Hakim Ata, Baba Maçin, Sarı Saltuk, Said Ata, Hacı Bektaş Velî gibiler kendi devirlerinde halka hizmet kulmuş, ilim ve marifet yolunda mücadele etmiş, cemiyetin manevî ve maddî kalkınmasına uygun şekilde katılmış ermiş şahıslar imiş.*”

Hâzrâti Âli hâm ânâ şundäy coşqın tâbiätli sâhâbä **bolgän**. (Nadirhan, 1999: 20). “*Hazreti Ali de böyle coşkun tabiatli (bir) sahabe imiş.*”

Qâziruniyâ-Türkmänistân tāmānlärdän kēlgän târiqät bolib, äsâsiy mäşsädi Ânâdolini İslâmläştiriş **bolgän** (Nadirhan, 1999: 42). “*Kaziruniye, Türkmenistan taraflarından gelmiş tarikat olup, esas maksadı Anadolu'yu İslamlaştırmak imiş.*”

Zäyniddin Xâfiy äsâs sâlgän zäyniyä târiqätigä köprüq Usmâniy ulāmälâri mänsüb **bolgänlär**. (Nadirhan, 1999: 42). “*Zeyniddin Hafiy kurulan Zeyniye tarikatine pek çok Osmanlı uleması mensup imişler.*”

İstānbul fâtihi Sultān Muhämmäd xānning ustāzi Âqşāmsiddin hām Hâci Bāyrām Vālining muridi **bolgän**. (Nadirhan, 1999: 42). “*İstanbul fatihi Sultan Mehmet Han'ın üstadı Akşemseddin de Hacı Bayram Velî'nin müridi imiş.*”

III.2.2.b. Gerekliliğin *bol-* Yardımcı Fiiliyle Öğrenilen Geçmiş ve Geniş/Şimdiki Zaman Birleşik Çekimi:

Ähmäd Yässäviy yaşägän dāvrdä dâşt xälqi câhil vä sävâdsiz bolib, ulāni hitâb etiş uçun çuqur ilm vä gözäl xulqqa egä bolmäq lâzim **bolgän**. (Nadirhan, 1999: 40). “*Ahmet Yesevî'nin yaşadığı devirde çöl halkı cahil ve eğitimsiz olup, onlara hitap etmek için, güzel ahlaka sahip olmak lazım imiş.*”

Şu cihättän Yässäviy ve Yässäviylik tä'limâti, fâlsäfâsini çuqur örgänişimiz **keräk boladi** (Nadirhan, 1999: 7) “*Şu bakımdan Yesevî ve Yesevîlik öğretisi (ni), felsefesini derin öğrenmemiz gerekir.*”

Sonuç olarak, *bol-* ve *e-* yardımcı fiillerinin Özbek Türkçesinde birbiri yerine

kullanıldığı bir gerçektir. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde *bol-* yardımcı fiilinin daha geniş şekilde *e-* fiilinin yerine kullanıldığını görüyoruz. Özbek Türkçesinde ise sadece şartlı birleşik çekimlerde değil gerekliliğin ve isimlerin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de *bol-* fiili *e-* fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmaktadır. Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus ise görülen geçmiş zaman sıfat-fiilleri –kän, -känlik ve -mäslük'in iyelik eki almış şekillerinden önce *e-* yardımcı fiili *bol-* yardımcı fiili anlam ve forksiyonunda kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Äbdurahmânov, Ğ. Ä.-Şääbdurähmânov, Ş. Ş.-Hâciyev, Ä. P. (1975), *Özbek Tili Grämmätikäsii*, Taşkent:Özbekistân SSR “Fän” Näsriyâtı.
- Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.
- Çengel, Hülya Kasapoğlu (2005), *Kırgız türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eckmann, János (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri –Fiil-*, Ankara: Gazi Üni. Yay. No: 33.
- _____ (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basın-Yayın-Tanıtım.
- Gabain, A.Von (1988), *Eski türkçenin Grameri*, TDK, Ankara.
- Gültekin, Mevlüt (2006), *Asiyabad’dan Özbek Türkçesi Metinleri Gramer- Metinler ve Aktarmalar-Sözlük*, Niğde 2006: Net-Pa Yay. Dep. Paz.
- Gümüşkılıç, Mehmet: (2005), “Yabancı Kökenli İsimlerle Kullanılan Ana Yardımcı Fiiller” *Şinasi Tekin’in Anısına “Uygurlardan Osmanlıya”*, İstanbul: Simurg Yayınevi. ss. 389-396
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.
- Hasan, Nadirhan (1999), *Türkiyâdâ Yässävişunâslik*, Tâşkent: Ğäfur Ğulâm Nâmidägi Ädäbiyât vä Sän’ät Näsriyâtı.
- Koç, Kenan ve Doğan, Oğuz: (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öner, Mustafa: (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK.
- Öztürk, Rıdvan: (2005), *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- _____ (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: TDK.
- Wurm, Stefan (1989) “Özbekçe”(Çev: M. Akalın), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 89, S. 62, İstanbul 139-186.
- Yücel, Bilal: (1995), *Bâbüür Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 151-174, ELAZIĞ-2008

YEDİ - SEKİZ YAŞ ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Examining Social Skills In Seven And Eight Years Old Children

Serdal SEVEN

Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Muş.
serdalseven@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırma, sosyal becerilerle yedi ve sekiz yaş ilköğretim öğrencilerinin ailesel faktörleri arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Muş Merkez İlçedeki ilköğretim okullarının birinci ve ikinci sınıfları; örneklemini ise bu okulların dördünde bulunan yedi ve sekiz yaşındaki 252 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada bilgi toplama aracı olarak Sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi Temel Eğitim Bölümü Öğretmen Formu (SBDS/TE-ÖF) kullanılmıştır. Araştırmanın çözümlenmesinde yüzde (%), frekans (f), Tek Faktörlü ANOVA, Scheffe ve Aritmetik Ortalama istatistiksel yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; sosyal beceriler cinsiyet, kardeş sayısı, annenin öğrenim durumu ve ailenin sosyo-ekonomik durumu faktörlerine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Alt faktörler incelendiğinde ise atılganlık becerisi ile doğum sırası dışındaki bütün faktörler; işbirliği becerisi ile cinsiyet ve kardeş sayısı; öz-kontrol ile de kardeş sayısı ve anne öğrenimi arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: sosyal gelişim, sosyal beceri, ilköğretim.

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine significant difference between social skills and family demographic factors in 7,8 years old children. The participant of this study was 252 children from elementary schools' first and second classes in Muş. Data collected by Social Skills Rating System Elementary Level Teacher Form (SSRS/EL-TF). One way ANOVA, Scheffe, f (frequency) and % (percentage) analysis methods are used for analysis. As results of the investigation significant differences were found between social skills and gender, parental education, number of sibling and socio-economic status. For subscales of the SSRS/EL-TF scale's results, significant differences were found between assertion and all factors except birth order. Significant differences were found between cooperation and gender and number of sibling. In addition significant differences were found between self-control and number of sibling and parental education.

Key Words: Social development, social skill, elementary school.

Giriş

Çocuğun sosyal olarak gelişiminin altında yatan nedenlerin araştırılmasına eğitimciler ve araştırmacılar tarafından son yıllarda daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Yapılan araştırmalar, çocukların minimal düzeyde sosyal becerilere sahip olmamaları halinde yaşamları boyunca sosyal ilişkilerinde risk altında olacaklarını göstermektedir (Parker ve Asher, 1987:357). Çocukların diğerleriyle sosyal ilişkilerinin yeterliliği “sosyal yeterlilik” kavramıyla ifade edilmektedir. Sosyal yeterlilik, Goldfried ve D’Zurilla (1969:161) tarafından “bir bireyin onu rahatlatıcak değişik problem durumlarına uygun tepki gösterebilme yeterliliği ve etkililiği” olarak tanımlanmıştır. Sosyal yeterlilik içeren davranışlar bir takım kategorilerde incelenmektedir. NAEYC (National Association for the Education of Young Children) tarafından çocuklarda gözlenebilir sosyal yeterlilik davranışları kişisel nitelikler, akran ilişkileri ve sosyal beceriler olarak üç kategoriye ayırmıştır (Kostelnik ve diğerleri, 2002:5). Kişisel nitelikler ilişkiye isteklilik, empati ve mizah gibi davranışları; akran ilişkileri diğerleri tarafından kabul görme, etkinliklere davet edilme davranışlarını içermektedir (Kostelnik ve diğerleri, 2002:5). Sosyal beceriler ise bunlara göre daha geniş içeriğe sahiptir ve sosyal yeterliliğin en önemli göstergesi olarak görülmektedir (King, 2000:15).

Sosyal beceri, sosyal yeterlilik kavramıyla zaman zaman karıştırılmaktadır. Oysa sosyal yeterlilikle sosyal beceri birbirinden farklı kavramlardır. Sosyal yeterlilik, bireyin belli durumdaki performansının genel niteliği hakkında sosyal yargı bildiren geniş bir kavramdır. Sosyal beceri ise sosyal durumda sergilenen davranış biçimidir. Sosyal olarak yeterli olan bireyler sosyal beceriye de sahiplerdir (McFall, 1982:539). Ancak bireylerin sahip oldukları bu becerileri hangi durumlarda ve nasıl kullanacaklarını yeterince öğrenmemiş olmaları sosyal beceri eksikliğini doğurmaktadır (Hops, 1983:3).

Sosyal becerilerin ne olduğu ile ilgili üzerinde anlaşılan tek bir tanım yoktur. Son yıllarda sosyal beceriler için sayısız tanımlamalar düşünülmüştür. Bu tanımlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Hersen ve Bellack (1976: 562)’a göre sosyal beceriler; “kişiler arası bağlamda sosyal gücü kaybetme sıkıntısı çekmeden pozitif ve negatif duygularını ifade etme yeteneği”ni içerir. Her beceri, kişilerarası bağlamın geniş değişkenliğini gösterir ve sözel ve sözel olmayan uygun tepkileri koordine etmeyi gerektirir.

Rinn ve Markle (1979:108) tarafından sosyal beceriler; “kişilerarası ilişkiler bağlamında çocukların, diğer kişilerin (akran, ebeveyn, kardeş ve öğretmen) sözlü veya sözsüz tepkilerinden etkilendikleri bir repertuar” olarak tanımlanmıştır. Bu repertuar çocukların çevrelerinden (kazanarak, ortadan kaldırarak veya sosyal ortamdaki arzu

edilen veya edilmeyen ürünlerden kaçarak) etkilenmeleriyle çalışan bir mekanizma gibi hareket eder.

McFall (1982:539), sosyal becerilerin, belirli durumlarda gösterilen diğerlerinin sosyal yeterliliğine ilişkin kararlarıyla sonuçlanan davranışlar olduğunu savunmuştur.

Dowrick (1986:5)'e göre sosyal beceriler; “belli bir ortamda toplumsal olarak kabul görecektir ve hem kişinin kendisi, hem de karşısındaki için yararlı olacak şekilde davranabilme becerisi”dir.

Gresham ve Elliott (1990:1) sosyal becerileri, “Kişinin diğerleriyle daha güçlü bir etkileşim kurması ve sosyal olarak kabul görmeyen tepkilerden kaçınmasına olanak veren sosyal olarak kabul edilen öğrenilmiş davranışlar” olarak tanımlamışlardır.

Hargie (1986:12), sosyal becerilerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Sosyal beceriler amaç yönelimlidir. Birey istenilen sonuca varmak için kullanır.
2. Sosyal beceriler karşılıklıdır. Ortak bir amaca yönelik olarak bireylerin her davranışı birbiriyle ilişkilidir.
3. Sosyal beceriler duruma göre uygunluk gösterir. Sosyal becerilerini gösteren birey, içinde bulunduğu sosyal durumdaki ihtiyaçlarına göre kendisini uydurabilir.
4. Bireyin davranışları bir bütünün parçaları olarak değerlendirilebilir. Sosyal beceri tepkileri hiyerarşik bir düzen içindedir.
5. Sosyal beceriler öğrenilen davranışları içerir. Gösterilen davranış formları genel olarak bireyin öğrendiği davranışlardır.
6. Sosyal beceriler birey tarafından kontrol edilen davranışlardır.

Gresham (1988), sosyal becerileri “davranışsal yapı” olarak kavramsal bir çerçeveye oturtmuştur. Bu görüşe göre sosyal beceriler belirli sosyal davranış kategorilerinden oluşmaktadır. Örneğin, atılganlık becerisi diğerlerinin hareketlerine tepkiyi, akranlarıyla konuşmaları başlatmayı ve kolayca arkadaşlık kurmayı içeren sosyal davranışlardan oluşmaktadır (Akt.King, 2000:15).

Sosyal becerilerin kavramsal yapısıyla ilgili bir diğer yaklaşım “karakter esaslı” yaklaşımdır. “Karakter esaslı” yaklaşım sosyal becerileri, sosyal davranış olarak bir kişilik özelliğini ortaya çıkarma veya o özelliğe tepkide bulunma olarak kavramsallaştırmaktadır (McFall, 1982:1-3; Oprea, 1998:40). Davranışsal yapının aksine bu yaklaşımda davranışsal yapıdaki sosyal beceriler belirli durumlarda gözlenebilen davranışlara işaret eder (Linehan, 1980:147). Belirli durumdaki herhangi bir kişilik özelliği veya treyte yönlenebilen belirli yerleşik davranışlar ayrı sosyal beceriler olarak görülür ve bu farklılık, davranışsal yapının moleküler modeli içinde araştırılır. Moleküler model ise sosyal beceri olarak tanımlanabilecek davranış örneklerini itina ile tespit eder.

Bu görüşe göre sosyal beceri, ortama ve yaşa göre değişen çeşitli sosyal becerilerin tümüdür. Bu beceriler, özgüven göz iletişimi, konuşma süresi ve vurgulanma gibi unsurlara bağlı davranış birliğinin artırılmasına bağlıdır (Atılgan, 2001:11).

Sosyal beceriler birçok araştırmacı tarafından farklı boyutları dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Fakat bunlardan en popüler olanları Riggio (1986) ve Gresham & Elliott (1990) tarafından ortaya atılan sınıflandırmalardır. Riggio (1986:649), sosyal becerileri oluşturan altı yapısal kategori olduğunu belirtmektedir. Bu kategoriler duyuşsal ve sosyal olarak iki boyuttadır. Riggio (1986) tarafından geliştirmiş olan Sosyal Beceri Envanteri'nde (Social Skills Inventory) sosyal beceri ve sosyal becerileri oluşturan yapılar şunlardır (Yüksel, 2004:9-12): Duyuşsal anlatımcılık (emotional expressivity), duyuşsal duyarlık (emotional sensitivity), duyuşsal kontrol (emotional control), sosyal anlatımcılık (social expressivity), sosyal duyarlık (social sensitivity), sosyal kontrol (social control),

Gresham ve Elliott (1990) tarafından geliştirilen Sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi ölçeğinde sosyal beceriler beş alt kategoride incelenmektedir. Buna göre:

İşbirliği: Diğerlerine yardım etme, materyalleri paylaşma, yönergelere ve kurallara uyma becerilerini içerir.

Atılganlık: Başkalarına bilgi sorma, kendisini tanıtmaya ve diğerlerinin hareketlerine pozitif olarak hakkını arayıcı şekilde tepki verme gibi davranışları içerir.

Öz-kontrol: Engel durumlarından ileri gelen, vurulduğunda veya itildiğinde uygun tepki verme, akranlarıyla çatışmaya düştüğünde sınırlarını kontrol etme ve tartışmalarda uzlaşma gibi becerileri içeren becerilerdir.

Empati: Diğerlerine karşı ilgi ve sorumluluk duygusundan kaynaklanan davranışları içerir.

Sorumluluk: Çocuğun diğerlerinin istekleri ve kurallar karşısında gösterdiği tepkilere işaret eden becerilerdir.

Sosyal becerileri açıklamak için pek çok faktör belirlenmesine rağmen çocuğun davranışlarındaki tutarlılık daha çok çocuğun ailesine bağlanmıştır. Ailesel faktörlerden evlilik, eğitim ve çalışma durumu sosyal becerilere olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir. Sosyo-ekonomik düzey, eğitim seviyesi, evlilik durumu gibi ailesel faktörler çocuğun yetişme kalitesine etki ederek istenmeyen sosyal davranış ürünleri ortaya çıkmasına neden olabilir (Campell, 2002). Belsky ve diğerleri (2001), çocuğun yetiştirilme ortamıyla çocuğun sosyal özellikleri arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur.

Çocukların sosyal becerilerine etki eden önemli demografik faktörlerden bazıları şunlardır: Cinsiyet, ailenin genişliği, sosyo-ekonomik düzey, ebeveynin çalışma ve

öğrenim durumu, doğum sırası.

Cinsiyet faktörünün sosyal becerilere etkisi konusunda pek çok araştırma yapılmıştır. Jamyang-Tshering (2004:26), tarafından okul öncesi çocukların sosyal becerileri hakkında yapılan araştırmada kızların erkeklerden farklı olarak sosyal becerileri daha sık gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Erkeklerin ise kızlara göre daha sık problem davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Standardize edilmiş SBDS (sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi) puanlarına bakıldığında kızların puanlarının erkeklerin puanlarından daha yüksek, erkeklerin de problem davranışlarının kızlardan yüksek olduğu görülmüştür. Gresham ve diğerleri (1996) tarafından yapılan bir başka araştırmada, Sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi'nin (SBDS) alt ölçeği olan işbirliği becerisi olarak kız ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamasına rağmen, toplam sosyal beceri puanlarına bakıldığında kızların erkeklerden daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmüştür. Seven (2006), tarafından yapılan araştırmada ise cinsiyetle sosyal beceriler arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Aynı evde anne-babadan başka büyükanne, büyükbaba gibi otoritelerin olması ve dört veya daha fazla kişinin yaşamasıyla oluşan geniş aile tipi ile antisosyal davranışlar arasında pozitif ilişki olduğu yapılan 32 çalışmanın 31'i tarafından doğrulanmıştır (Ellis, 1988). Farrington (1989), ilk on yaşını geniş ailede geçirmiş kişilerin 32 yaşına geldiklerinde suçta daha fazla eğilimli olduklarını bulmuştur.

Sosyo-ekonomik düzeyin çocukların sosyal beceri eksikliği üzerindeki rolü merak edilen bir konu olmuştur. Ekonomik ve kültürel faktörlerin sosyal yeterlilikle ilgili olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. McLoyd (1988) fakir ve alt sosyo-ekonomik düzeyde olan çocukların orta sosyo-ekonomik düzeydeki çocuklara göre yüksek oranda duygusal ve davranışsal problemler yaşadıklarını rapor etmiştir. Ramsey (1998) sosyo-ekonomik düzeyin çocukların sosyal stratejileri kullanma biçimleriyle ilgili olabileceğini öne sürmüştür. Bu iddiaya göre alt sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların problem çözmede orta sosyo-ekonomik düzeydeki çocuklara göre daha hırçın ve saldırgan davrandıklarını ortaya koymuştur. Buna ek olarak Ramsey (1998), düşük gelirli ailelerden gelen çocukların daha az sözel iletişim kurdukları bulgusuna varmıştır. McLoyd (1998) da sosyal sınıf farklılıklarının dışsal problem davranışlarında okul öncesinden ilköğretime doğru artış gösterdiği sonucuna varmıştır. Bu araştırmadaki ebeveyn ve öğretmen görüşlerine göre sosyal sınıf farklılığının itaatsizlik, saldırganlık, düşünmeden davranma ve diğerleriyle bir araya gelmede güçlükler, düşünmeden davranma gibi davranışları etkilediğini göstermiştir. Diğer taraftan, Seven (2006) tarafından altı yaş grubu için yapılan araştırmada sosyo-ekonomik düzeyle sosyal beceri arasında anlamlı farklılıklar

bulunmuştur.

Anne-babanın öğrenim düzeyleri, pek çok araştırmaya göre sosyal beceri veya sosyal davranış değerlendirmesine etki etmektedir (Cousins, Power & Olvera-Ezzell, 1993; Fox, Platz & Bentley, 1995). Bu araştırmaların sonuçları, eğitim düzeyinin yüksekliğiyle sosyal becerilerin değerlendirilmesi arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, eğitim seviyesi lise ve üstü olan ebeveyn veya bakıcıların baktıkları çocukların diğerlerine göre daha az disiplin problemleri yaşadıklarını ve daha az davranışsal problemler sergilediklerini ortaya çıkarmıştır. Bunlara zıt olarak, bazı çalışmalarda sosyal beceri gelişimi ile eğitim durumu arasında düşük anlamlı ilişki görülmüş veya hiçbir anlamlı ilişki görülmemiştir (Fletcher ve diğerleri, 1995; Pettit ve diğerleri, 1991; Seven, 2006; Seven ve Yoldaş, 2006).

Değişik çalışmalar, ebeveynin çalışma durumunun sosyal davranış problemleri üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. McLyod ve arkadaşları (1994) tarafından yapılan araştırmaya göre, işsiz veya yarım gün çalışan anneler çocuklarını sürekli çalışanlardan daha az desteklemektedirler. Power ve arkadaşları (1992) tarafından yapılan bir başka araştırmanın bulguları, çalışma durumunun çocukların sosyal beceri ve sosyal beceri düzeylerini çok az etkilediği veya hiç etkilemediğini göstermektedir.

Sosyal becerilerdeki yetersizliğin sonuçları üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar düşük sosyal becerilerin çocuklukta yaşanan zorluklar ve ileri yaşlarda yaşanabilecek uyumsuzluklarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Akran ilişkileri zayıf ve yetersiz olan çocuklar, psikolojik, davranışsal ve sosyal alanlarda yaşamlarının sonraki döneminde rahatsızlık yaşama eğilimindedirler. Bunlar arasında okul başarısızlığı, şiddet, psikopatoloji ve suç eğilim sayılabilir (Çetin ve başk., 2003:29,30).

Sosyal becerilerdeki yetersizlik evde, okulda, oyunda yaşamın her aşamasını etkileyecektir. Araştırmalar zayıf sosyal becerilerin öğrenme eksiklikleri için başlıca etken olduğunu göstermektedir. Sosyal durumları yanlış okuma, diğerlerine duyarlı davranmama ve sosyal itilme acısı çekme öğrenme yetersizliği için önemli sosyal problem göstergeleridir (Bryan, 1991:297).

İlköğretimin birinci kademesi, çocukların sosyal ilişkilerinin yoğunlaştığı önemli bir dönemdir. Özellikle okul öncesi eğitim almamış çocuklar için okul, aileden farklı yeni bir sosyal ortamdır. Bu ortamda öğrenci-öğretmen ilişkisinin yanında akran ilişkileri de önem kazanmaktadır. Bunun yanında çocuklar pek çok sosyal beceri davranışını bu dönemde formal veya informal şekillerde kazanmaktadırlar. Bu nedenle ilköğretim birinci kademe çağındaki çocukların sosyal özelliklerinin hangi faktörlerden etkilendiklerinin belirlenmesi gerekli görülmektedir. Sosyal beceri konusu yurt dışında popüler olmasına

rağmen ülkemizde bu konudaki araştırmalar yetersizdir. Diğler taraftan okula yeni başlamış yedi ve sekiz yaşlarındaki çocukların sosyal beceri düzeylerinin belirlenmesi konusunda ülkemizde önemli bir boşluk bulunmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçlarının ilköğretime yeni başlayan çocukların sosyal becerileriyle ilgili alandaki araştırma boşluğunu dolduracağı ve sosyal yönden yetersiz olan çocukların tespiti ve eğitilmeleri açılarından öğretmen, çocuk gelişimi uzmanları, ebeveyn ve programcılara önemli bilgiler sunacağı düşünölmektedir. Ayrıca bu araştırmanın, sosyal beceri eğitiminde ve eğitim programlarının hazırlanmasında göz önüne alınacak hususlar konusunda kullanılabilir yeni bilgiler üretmesi beklenmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında araştırmanın problem cümlesi “İlköğretime başlayan yedi ve sekiz yaşlarındaki çocukların sosyal beceri düzeyleri, ailesel niteliklere göre farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirlenmiştir.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2005–2006 eğitim-öğretim yılında Muş İli Merkezinde Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı resmi 17 ilköğretim okulunun birinci ve ikinci sınıfları oluşturmuştur. Örneklem ise iki aşamada oluşturulmuştur. Birinci aşamada dört okul il merkezinde bulunan okullar içinden kur’a ile seçilmiştir. Buna göre seçilen okullar şunlardır: İlyas Sami İlköğretim Okulu, Yavuz Selim İlköğretim Okulu, Tandoğan İlköğretim Okulu ve 75 Yıl İ.M.K.B. ilköğretim okulu. Örneklemnin ikinci aşamasında verilerin toplanacağı çocuklar belirlenmiştir. Araştırmaya yukarıda anılan okullardaki yedi ve sekiz yaşındaki, anne ve babasıyla yaşayan, herhangi bir engeli bulunmayan çocuklar dâhil edilmiştir. Sonuçta, belirtilen koşulları sağlayan 252 çocuk araştırmanın örneklemni oluşturmuştur.

Veri toplama Araçları

Araştırma genel tarama modellerinden olan ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmada veriler, gözlem tekniği kullanılarak toplanmıştır. Kullanılan araçlar, Gresham ve Elliott (1990) tarafından geliştirilen Sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi Temel Eğitim (Social Skill Rating System-SSRS) Öğretmen Formu (SBDS/TE-ÖF) ve Genel Bilgi formudur.

SBDS, okul öncesi, temel öğretim ve orta öğrenim öğrencilerinin okul ve aile tarafından oluşturulan sosyal davranışlarını sınıflandırarak açıklayan standart bir testtir. SBDS’nin yedi ve sekiz yaş grubuna uygun olarak kullanılabilir Öğretmen ve Ebeveyn

formları bulunmaktadır. SBDS ölçeğinin sosyal beceri, davranış problemi ve akademik başarı olmak üzere üç bölümü bulunmaktadır.

Bu araştırmada, sosyal beceri verileri Öğretmen formu kullanılarak toplanmıştır. SBDS/TE-ÖF bölümü üç alt ölçekten oluşmuştur: atılganlık, işbirliği ve öz-kontrol. SBDS/TE-ÖF bölümü 30 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek, yaklaşık 5 dakikada doldurulabilir. Bu ölçekte sosyal beceriler düşük, orta ve yüksek seviye şeklinde ifade edilmektedir.

Ölçeğin standardizasyonunda 3 –10 yaşında 4.170 öğrenci için öğretmen ve ebeveynlerin doldurdukları formlar belirleyici olmuştur. Örneklem geniş olarak alınmıştır. Kızlar ve erkekler hemen hemen eşit sayıdadır. Geliştirilen normlar geniş sınıf ve seviye gruplar tarafından kullanılabilir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ölçeğin standardizasyonu için Gresham ve Elliott (1990) tarafından yapılmıştır. Buna göre SBDS'nin değişik formlarının ortalama Alpha Güvenilirlik katsayısı sosyal beceriler için .90 ve test-tekrar test korelasyonu ise .85 olarak bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılığı .83-.94 arasında tespit edilmiştir. SBDS/TE-ÖF'nun geçerliği için "Sosyal Davranış Değerlendirmesi", "Çocuk Davranışları Öğretmen Raporu Formu" ve "Harter Öğretmen Puanlama Ölçeği" ölçekleriyle karşılaştırılarak tutarlılıklara bakılmıştır. Sonuçlar .44 ile .70 arasında bulunmuştur (Oprea, 1998:63).

Sosyal Beceri Değerlendirme Sistemi Sosyal Beceri bölümünün Türkçeye uyarlanması ve geçerlik güvenilirlik çalışmaları Seven (2006) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin geçerliliği Açıklayıcı Faktör Analizi, T-testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi istatistiksel yöntemleriyle yapılmıştır. Ölçek orijinaline uygun şekilde üç faktörlü olarak geçerli bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirlik değerleri ise Alpha Cronbach ve Spearman-Brown iki yarı test korelasyonu ile belirlenmiştir. SBDS/TE-ÖF Sosyal Beceri Bölümü'nün tümü için .94, İşbirliği faktörü için .93, Öz-kontrol faktörü için .86 ve Atılganlık faktörü için .83'dür. İki yarı test korelasyonu ise aynı sırayla şöyledir: .93, .93, .88 ve .83'dür.

Çözümleme Yöntemleri

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde SPSS 10.0 paket programı kullanılmıştır. Öğrencilere ait SBDS/TE-ÖF puanları normal dağılım gösterdiğinden Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma değerleri alınarak "düşük, orta, yüksek" olarak sınıflandırılmışlardır. Dağılımlar Yüzde (%) ve Frekans (f) olarak verilmiştir. Demografik faktörlere göre sosyal beceriler ve alt faktörler arasındaki farkların anlamlılığı Tek Faktörlü Varyans Analizi (One way ANOVA), Scheffe ve Aritmetik Ortalama ile analiz edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Çocuklara ve Anne-Babalarına İlişkin Demografik Bilgiler

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya katılan çocukların 146'sının (%57) 2 ile 4, 84'ünün (%33,3) 5 ve üstü kardeşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çocukların 103'ünün (40,9) ilk çocuk, 88'inin (%34,9) ortanca çocuk, 61'inin (24,2) ise son çocuk;128'inin (50,8) erkek, 124'ünün (49,2) kız olduğu görülmüştür. Annelerin 225'inin çalışmadığı (%89,3) 103'ünün (40,9) okur-yazar olmadığı ve 83'ünün ise (%33,3) ilköğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. 206 (81,7) çocuk çekirdek aile tipinde yetişmekte iken; çocukların 123'ü (% 48,8) orta, 85'i (%33,7) alt ve 44 (%17,5)'ü üst sosyo-ekonomik düzey ailelerde yaşamaktadırlar.

TABLE 1. Çocukların Demografik Faktörlerine göre dağılımları

Değişken	Grup	N	%
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	22	8,7
	2-4 çocuk	146	57,9
	5 ve üstü	84	33,3
	Toplam	252	100,0
Doğum Sırası	İlk çocuk	103	40,9
	Ortanca Çocuk	88	34,9
	Son Çocuk	61	24,2
	Toplam	252	100,0
Cinsiyet	Erkek	128	50,8
	Kız	124	49,2
	Toplam	252	100,0
Anne Öğrenim	Okur-yazar değil	103	40,9
	İlköğretim	84	33,3
	Lise	34	13,5
	Yüksek öğrenim	31	12,3
	Toplam	252	100,0
Anne Çalışma	Çalışıyor	27	10,7
	Çalışmıyor	225	89,3
	Toplam	252	100,0
Aile Tipi	Geniş	46	18,3
	Çekirdek	206	81,7
	Toplam	252	100,0
Sosyo-ekonomik düzey	Alt	85	33,7
	Orta	123	48,8
	Üst	44	17,5
	Toplam	252	100,0

SBDS/TE-ÖF Ölçeğine Ait Dağılımlara İlişkin Bulgular

SBDS/TE-ÖF ölçeğiyle toplanan puanların aritmetik ortalaması 35,20 ve standart

sapması 11,57 olarak bulunduğundan dağılımın normal olduğu görülmüştür. Çarpıklık değerlerine bakıldığında çarpıklık -,29 ve basıklık -,36 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, toplamlar \bar{F} 1 değerinden küçük çıktığından dağılım anlamlı çıkmıştır. SBDS/TE-ÖF ölçeğiyle toplanan puanlar normal dağılım gösterdiğinden Aritmetik Ortalama 35 ve Standart Sapma 11 alınarak şu şekilde sınıflama yapılmıştır:

a.1-24: düşük

b. 25-46: orta

c.47 ve yukarısı: yüksek

Yukarıdaki sınıflandırmaya göre sosyal beceri düzeylerinin dağılımı incelendiğinde, deneklerin 48'inin (% 19) düşük, 164'ünün (% 65,1) orta, 40'ının (%15,9) ise yüksek düzeyde sosyal becerilere sahip oldukları görülmüştür. Araştırmaya alınan çocukların % 81'inin orta ve yüksek düzeyde değerler vermeleri yedi ve sekiz yaş çocuklarının sosyal becerilerinin genel itibariyle orta ve yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

Sosyal Becerilerle Bazı Demografik Faktörler Arasındaki İlişki

1. Cinsiyet

Cinsiyetle çocukların sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA sonuçları ve grup ortalamaları Tablo 2 ve 3'de sunulmuştur.

Tablo 2'e bakıldığında, cinsiyetle sosyal beceriler arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (F (1-250) = 10,30, p < .01). Bu da, sosyal beceri düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değiştiğini göstermektedir. Cinsiyete göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde cinsiyetle öz-kontrol arasında bir farklılık bulunamazken (F (1-250) 3.08 = p > .05), cinsiyetle atılganlık (F (1-250) = 6,98, p < .01) ve işbirliği (F (1-250) = 12,07, p < .01) arasında anlamlı farklılık görülmüştür.

TABLO 2. Çocuklarının Cinsiyete Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	1329,71	1	1329,71	10,30	,002
	Gruplariçi	32280,37	250	129,12		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplararası	189,57	1	189,57	6,98	,009
	Gruplariçi	6790,09	250	27,16		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplararası	261,68	1	261,68	12,07	,001
	Gruplariçi	5422,43	250	21,69		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	42,51	1	42,51	3,08	,080
	Gruplariçi	3449,42	250	13,78		
	Toplam	3491,94	251			

Tablo 3'deki cinsiyete göre sosyal beceri puan ortalamaları sonuçlarına göre, kızların ($\bar{X}=37,53$) erkeklere göre ($\bar{X}=32,94$) daha fazla sosyal beceri gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Jamyang-Tshering (2004), Kazdin (1985) ve Raine (1993) tarafından elde edilen kızların erkeklerden daha yüksek sosyal beceri sergilediği bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca atılganlık ve işbirliği alt ölçeklerinde de kızlar ($\bar{X}=14,77, 12,48$) erkeklere ($\bar{X}=13,03, 10,44$) göre daha yüksek beceri göstermişlerdir.

TABLO 3. Çocuklarının Cinsiyete Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Cinsiyet	n	s	
			\bar{X}	
Sosyal Beceri	Erkek	128	32,94	12,50
	Kız	124	37,53	10,05
Atılganlık	Erkek	128	13,03	5,82
	Kız	124	14,77	4,49
İşbirliği	Erkek	128	10,44	5,08
	Kız	124	12,48	4,18

2. Aile Genişliği

Aile genişliğiyle sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA sonuçları Tablo 4'de, atılganlık alt ölçeğine ait ortalama puanlar Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 4'deki analiz sonuçları, aile genişliğiyle sosyal beceri puanları arasında anlamlı farkın olmadığını göstermektedir ($F(1-250) 1.62 = p > .05$). Başka bir deyişle sosyal beceri puanları aile genişliğine göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir. Farkın anlamlı olmaması aile genişliği ile antisosyal davranışlar arasında pozitif ilişki olduğu bulgusuna ulaşan 31 çalışmayla (Ellis, 1988) çelişik gözükmemektedir. Bununla birlikte bulgular Farrington (1989)'un geniş ailelerde büyüyen çocukların tümü saldırgan ve antisosyal davranışlar sergilemezler görüşü ile de paralellikler taşımaktadır. SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde aile genişliğiyle yalnızca atılganlık arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(1-250) 3,80 = p < .05$). Diğer taraftan işbirliği ($F(1-250) 1,08 = p > .05$) ve öz-kontrol ($F(1-250) ,02 = p > .05$) arasında herhangi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır.

TABLO 4. Çocuklarının Aile Genişliğine Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	216,02	1	216,02	1,62	,205
	Gruplarıçi	33394,06	250	133,58		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplararası	104,57	1	104,57	3,80	,052
	Gruplarıçi	6875,10	250	27,50		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplararası	24,35	1	24,35	1,08	,301
	Gruplarıçi	5659,75	250	22,64		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	,22	1	,22	,02	,901
	Gruplarıçi	3491,72	250	13,97		
	Toplam	3491,94	251			

Tablo 5'deki aile genişliğine göre atılganlık puan ortalamaları sonuçlarına göre, çekirdek ailede yetişen çocukların ($\bar{x}=14,19$) geniş ailede yetişen çocuklara göre ($\bar{x}=12,52$) daha fazla atılganlık becerisi gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

TABLO 5. Çocuklarının Aile Genişliğine Göre Atılganlık Becerisi Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Aile Genişliği	n	\bar{X}	s
	Atılganlık	Çekirdek	206	14,19
	Geniş	46	12,52	5,35

3. Doğum Sırası

Doğum sırasıyla çocukların sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6'daki analiz sonuçları, doğum sırasıyla sosyal beceri puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir ($F(2-249) = ,88, p > .05$). Başka bir deyişle sosyal beceri düzeyleri doğum sırasına göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir. Bu bulgular, üniversite öğrencilerinin ilk çocuktan son çocuğa doğru sosyal becerilerinin yükseldiği buna karşılık davranış problemlerinin azalma ihtimalinin yükseldiği fikrine ulaşan Seven ve Yoldaş (2006)'ın bulgularıyla çelişmektedir. Doğum sırasına göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde doğum sırasıyla atılganlık ($F(2-249) 1,97 = p > .05$), işbirliği ($F(2-249) .33 = p > .05$) ve öz-kontrol ($F(2-249) .53 = p > .05$) becerileri arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır.

TABLO 6. Çocuklarının Doğum Sırasına Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	235,84	2	117,92	,88	,416
	Gruplarıçi	33374,24	249	134,03		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplararası	108,48	2	54,24	1,97	,142
	Gruplarıçi	6871,18	249	27,60		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplararası	15,19	2	7,60	,33	,717
	Gruplarıçi	5668,92	249	22,77		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	14,83	2	7,42	,53	,589
	Gruplarıçi	3477,11	249	13,96		
	Toplam	3491,94	251			

4. Kardeş Sayısı

Kardeş sayısı ile çocukların sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA ve Scheffe testi sonuçları Tablo 7 ve 8'de verilmiştir.

Tablo 7'deki analiz sonuçları, kardeş sayısı ile sosyal beceri arasında farkın anlamlı olduğunu göstermektedir ($F(2-249) = 8,20, p < .01$). Başka bir deyişle sosyal beceri düzeyleri kardeş sayısına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kardeş sayısına göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde kardeş sayısı ile atılganlık ($F(2-249) 9,38 = p > .01$), işbirliği ($F(2-249) 5,45 = p > .01$) ve öz-kontrol ($F(2-249) = 4,25, p < .05$) becerileri arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür.

TABLO 7. Çocuklarının Kardeş Sayısına Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	2069,55	2	1034,78	8,20	,000
	Gruplarıçi	31540,53	249	126,67		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplararası	489,12	2	244,56	9,38	,000
	Gruplarıçi	6490,55	249	26,07		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplararası	238,25	2	119,12	5,45	,005
	Gruplarıçi	5445,86	249	21,87		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	114,25	2	57,13	4,21	,016
	Gruplarıçi	3377,68	249	13,57		
	Toplam	3491,94	251			

Tablo 8’deki birimler arası farklarını bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, tek çocukların ($\bar{x} =44,45$) 2-4 kardeşe ($\bar{x}=34,42$) ve 5 ve üstü kardeşe ($\bar{x}=34,13$ sahip olan çocuklara göre daha az sosyal beceri gösterdikleri görülmüştür. Bunun yanında tek çocuklar ve 2-4 kardeşe sahip çocuklarla 5 ve üstü çocuklar arasında sosyal beceri puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p < .05$). Kardeş sayısına göre alt ölçeklerle yapılan scheffe analizlerinde atılganlık, işbirliği ve öz-kontrol becerilerine ait gözenekler arasında anlamlı ($p < .05$) düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalama puanlara göre bütün alt ölçeklerde tek çocukların diğerlerine göre yüksek ortalama gösterdiği görülmüştür.

TABLO 8. Çocuklarının Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçek Puanları ile Kardeş Sayılarına Göre Scheffe Sonuçları

Değişken	(I) Kardeş sayısı	(J) Kardeş sayısı	Ortalama Fark (I-J)	\bar{X}	P
Sosyal Beceri	tek	2-4	10,03674(*)	44,45	,001
		5 ve üstü	10,32359(*)		,001
	2-4	tek	-10,0367(*)	34,42	,001
		5 ve üstü	,28686		,983
	5 ve üstü	tek	-10,3236(*)	34,13	,001
		2-4	-,28686		,983
Atılganlık	tek	2-4	4,13450(*)	18,046	,002
		5 ve üstü	5,29545(*)		,000
	2-4	tek	-4,13450(*)	13,91	,002
		5 ve üstü	1,16096		,254
	5 ve üstü	tek	-5,29545(*)	12,75	,000
		2-4	-1,16096		,254
İşbirliği	tek	2-4	3,48692(*)	14,36	,005
		5 ve üstü	2,70887		,056
	2-4	tek	-3,48692(*)	10,88	,005
		5 ve üstü	-,77805		,479
	5 ve üstü	tek	-2,70887	11,65	,056
		2-4	,77805		,479
Öz-kontrol	tek	2-4	2,41532(*)	12,046	,018
		5 ve üstü	2,31926(*)		,033
	2-4	tek	-2,41532(*)	9,63	,018
		5 ve üstü	-,09605		,982
	5 ve üstü	tek	-2,31926(*)	9,73	,033
		2-4	,09605		,982

* $p < .05$

5. Annenin Öğrenim Durumu

Annenin öğrenim durumuyla çocukların sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA ve Scheffe sonuçları Tablo 9 ve 10’da verilmiştir.

TABLO 9. Çocuklarının Annelerinin Öğrenim Durumuna Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	1666,01	3	555,34	4,31	,006
	Gruplarıçi	31944,07	248	128,81		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplararası	534,57	3	178,19	6,86	,000
	Gruplarıçi	6445,09	248	25,99		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplararası	149,34	3	49,78	2,23	,085
	Gruplarıçi	5534,77	248	22,32		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	136,93	3	45,64	3,37	,019
	Gruplarıçi	3355,01	248	13,53		
	Toplam	3491,94	251			

Tablo 9'daki analiz sonuçları, annenin öğrenim durumuyla sosyal beceri arasında anlamlı fark olduğunu göstermektedir ($F(3-248) = 4,31, p < .01$). Buna göre, sosyal beceri düzeyleri annenin öğrenim durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Bu bulgu Cousins, Power ve Olvera Ezzell (1993) ve Fox, Platz ve Bentley (1995) tarafından elde edilen ebeveynin eğitim düzeyine göre sosyal davranışların farklılaştığı yönündeki bulgularla tutarlıdır. Diğer taraftan Fletcher ve diğerleri (1995) ve Pettit ve diğerleri (1991) tarafından elde edilen annenin öğrenim düzeyine göre sosyal davranış kalitesinin farklılaşmadığı bulgularıyla çelişkili görülmektedir.

Annenin öğrenim durumuna göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde öğrenim durumuyla işbirliği ($F(3-248) 2,23 = p > .05$) arasında anlamlı farklılık bulunamazken; atılganlık ($F(3-248) 6,86 = p < .01$) ve öz-kontrol ($F(3-248) 3,37 = p < .05$) arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 10'daki birimler arası farklarını bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinde çocukların annenin öğrenim durumuna göre şu ortalama puanlara sahip oldukları bulunmuştur: okur-yazar olmayan ($\bar{x}=33,26$), ilköğretim mezunu ($\bar{x}=34,25$), lise mezunu ($\bar{x}=39,21$), yüksek okul ve üstü ($\bar{x}=39,81$). Buna göre, annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe çocukların sosyal becerilerinin arttığı anlaşılmaktadır. Annenin öğrenim durumuna göre alt ölçeklerle yapılan scheffe analizlerinde atılganlık ve öz-kontrol becerilerine ait bazı gözenekler arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalama puanlara göre atılganlık ve öz-kontrol alt ölçeklerinin her ikisinde

de annenin öğrenim düzeyinin yükselmesiyle sosyal beceri ortalamalarının da yükseldiği görülmüştür.

TABLO 10. Çocuklarının Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Bazı Alt Ölçek Puanları ile Annenin Öğrenim Durumuna Göre Scheffe Sonuçları

Değişken	(I) Kardeş sayısı	(J) Kardeş sayısı	Ortalama Fark (I-J)	\bar{X}	P
Sosyal Beceri	Okur-yazar Değil	İlköğretim	-,98786	33,26	,950
		Lise	-5,94375		,074
		Yüksek okul ve üniversite	-6,54432		,050
	İlköğretim	Okur-yazar değil	98786	34,25	950
		Lise	-4,95588		,205
		Yüksek okul ve üniversite	-5,55645		,146
	Lise	Okur-yazar değil	5,94375	39,21	,074
		İlköğretim yüksek okul ve üniversite	4,95588		,205
			-,60057		,997
	Yüksek okul ve üstü	Okur-yazar değil	6,54432	39,81	050
		ilköğretim	5,55645		,146
		Lise	,60057		,997
Atılganlık	Okur-yazar Değil	İlköğretim	-1,35448	12,51	,354
		Lise	-2,92661(*)		,040
		Yüksek okul ve üniversite	-4,25963(*)		,001
	İlköğretim	Okur-yazar değil	1,35448	13,87	,354
		lise	-1,57213		,513
		Yüksek okul ve üniversite	-2,90515		,064
	Lise	Okur-yazar değil	2,92661(*)	15,44	,040
		İlköğretim	1,57213		,513
		Yüksek okul ve üniversite	-1,33302		,775
	Yüksek okul ve üstü	Okur-yazar değil	4,25963(*)	16,77	,001
		İlköğretim	2,90515		,064
		Lise	1,33302		,775
Öz-kontrol	Okur-yazar Değil	İlköğretim	-,67707	9,20	,667
		Lise	-2,23729(*)		,026
		Yüksek okul ve üniversite	-1,15096		,507
	İlköğretim	Okur-yazar değil	,67707	9,88	,667
		lise	-1,56022		,228
		Yüksek okul ve üniversite	-,47389		,945
	Lise	Okur-yazar değil	2,23729(*)	11,44	,026
		İlköğretim	1,56022		,228
		Yüksek okul ve üniversite	1,08634		,702
	Yüksek okul ve üstü	Okur-yazar değil	1,15096	10,35	,507
		İlköğretim	,47389		,945
		Lise	-1,08634		,702

* p<.05

6. Annenin Çalışma Durumu

Annenin çalışma durumuyla çocukların sosyal beceri ve alt ölçek puanlarına göre ANOVA sonuçları ve atılganlık becerisine ait grup ortalamaları Tablo 11 ve 12’de verilmiştir.

TABLO 11. Çocuklarının Annelerinin Çalışma Durumlarına Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplararası	387,430	1	387,430	2,92	,089
	Gruplariçi	33222,649	250	132,891		
	Toplam	33610,079	251			
Atılganlık	Gruplararası	234,000	1	234,000	8,67	,004
	Gruplariçi	6745,662	250	26,983		
	Toplam	6979,663	251			
İşbirliği	Gruplararası	1,082	1	1,082	,05	,827
	Gruplariçi	5683,025	250	22,732		
	Toplam	5684,107	251			
Öz-kontrol	Gruplararası	11,196	1	11,196	,80	,371
	Gruplariçi	3480,741	250	13,923		
	Toplam	3491,937	251			

Tablo 11’deki analiz sonuçları, annenin çalışma durumuyla sosyal beceri arasında farkın anlamlı olmadığını göstermektedir (F (1-250) = 2,92, p > .05). Buna göre sosyal beceri düzeyleri annenin çalışıp çalışmamasına göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir. Annenin çalışma durumuna göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde, çalışma durumuyla işbirliği (F (1-250) ,05 = p > .05) ve öz-kontrol (F (1-250) ,80 = p > .05) arasında bir farklılık bulunamazken; çalışma durumuyla atılganlık becerisi arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür (F (1-250) = 8,67 p < .01).

Tablo 12’deki annenin çalışma durumuna göre atılganlık grup ortalamaları sonuçlarına göre, çalışan annelerin (\bar{x} =16,67) çocuklarının çalışmayan annelerin (\bar{x} =13,55) çocuklarına göre daha fazla atılganlık becerisi gösterdikleri görülmüştür. Bu bulgu, McLyod ve arkadaşları (1994) tarafından yapılan ve çalışmayan annelerin çocuklarının sosyal olarak daha yeterli oldukları sonucuna ulaşılan bulgularla tutarsız gözükmemektedir.

TABLO 12. Çocuklarının Annelerinin Çalışma Durumuna Atılganlık Becerisi Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Çalışma Durumu	n	S	
			\bar{X}	S
Atılganlık	Çalışıyor	27	16,67	4,45
	Çalışmıyor	225	13,55	5,27

7. Ailenin Sosyo-ekonomik Durumu

Ailelerin sosyo-ekonomik durumlarıyla çocukların sosyal becerileri ve alt ölçeklere ait puanlara göre ANOVA ve Scheffe testi sonuçları Tablo 13 ve 14’de verilmiştir.

Tablo 13, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ile sosyal beceri arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir ($F(2-249) = 3,63$ $p < .05$). Buna göre, sosyal beceri düzeyleri ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre SBDS/TE-ÖF ölçeğinin alt ölçekleriyle yapılan analizlerde sosyo-ekonomik düzeyle atılganlık ($F(2-249) = 8,41$ $p < .01$) arasında anlamlı farklılık bulunurken; işbirliği ($F(2-249) = ,95$ $p > .05$) ve öz-kontrol ($F(2-249) = 1,12$ $p > .05$) arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Tablo 14’deki birimler arası farklarını bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, alt sosyo-ekonomik düzey ailelerin çocuklarının ($\bar{X}=32,32$) orta ($\bar{X}=35,12$) ve üst ($\bar{X}=39,05$) sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarına göre daha düşük sosyal beceri sergiledikleri görülmüştür. Bu bulgular, sosyal becerilerin alt sosyo-ekonomik düzeyden üst sosyo-ekonomik düzeye doğru kademeli olarak arttığını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu, McLoyd (1998)’un alt sosyo-ekonomik düzey ailelerdeki çocukların orta ve üst sosyo-ekonomik düzey ailelerin çocuklarına göre daha yüksek sosyal davranış problemleri yaşadıkları bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

TABLO 13. Çocuklarının Ailelerinin Sosyo-ekonomik Düzeyine Göre Sosyal Beceri Toplam Puanları ve Alt Ölçeklere Ait Puanların ANOVA Değerleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	P
Sosyal Beceri	Gruplarası	952,58	2	476,29	3,63	,028
	Gruplariçi	32657,50	249	131,16		
	Toplam	33610,08	251			
Atılganlık	Gruplarası	441,63	2	220,82	8,41	,000
	Gruplariçi	6538,03	249	26,26		
	Toplam	6979,66	251			
İşbirliği	Gruplarası	42,83	2	21,42	,95	,390
	Gruplariçi	5641,28	249	22,66		
	Toplam	5684,11	251			
Öz-kontrol	Gruplarası	30,99	2	15,50	1,12	,330
	Gruplariçi	3460,95	249	13,90		
	Toplam	3491,94	251			

Ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre alt ölçeklerle yapılan scheffe analizlerinde atılganlık becerisine ait gözenekler arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sosyo-ekonomik düzeye göre çocukların atılganlık becerileri ortalama puanlarının alt sosyo-ekonomik düzeyden üst sosyo-ekonomik düzeye doğru arttığı görülmüştür ($\bar{X} = 12,33$, $\bar{X} = 14,15$, $\bar{X} = 16,16$).

TABLO 14. Çocuklarının Sosyal Becerileri ve Bazı Alt Ölçekler ile Ailelerinin Sosyo-ekonomik Düzeylerine Göre Scheffe Sonuçları

Değişken	(I) Kardeş sayısı	(J) Kardeş sayısı	Ortalama Fark (I-J)	\bar{X}	P
Sosyal Beceri	Alt	Orta	-1,80430	33,32	,537
		Üst	-5,72781(*)		,028
	Orta	Alt	1,80430	35,12	,537
		Üst	-3,92350		,151
	Üst	Alt	5,72781(*)	39,05	,028
		Orta	3,92350		,151
Atılganlık	Alt	Orta	-1,81693(*)	12,33	,044
		Üst	-3,82968(*)		,000
	Orta	Alt	1,81693(*)	14,15	,044
		Üst	-2,01275		,084
	Üst	Alt	3,82968(*)	16,16	,000
		Orta	2,01275		,084

* $p < .05$

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada SBDS/TE-ÖF ölçeği normal dağılım göstermiştir. Araştırmaya alınan çocukların sosyal beceri düzeyleri incelendiğinde büyük bir kısmının orta ve düşük düzeyde sosyal becerilere sahip oldukları belirlenmiştir. Sosyal beceriler ile cinsiyet, kardeş sayısı, annenin öğrenim durumu ve ailenin sosyo-ekonomik durumu faktörleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna karşılık sosyal becerilerle aile genişliği, doğum sırası, annenin çalışma durumu arasında farkın anlamlı olmadığı anlaşılmıştır. Araştırmanın alt ölçeklerine göre atılganlık becerisiyle doğum sırası dışındaki bütün faktörler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca cinsiyet ve kardeş sayısı faktörleri işbirliği becerisiyle; kardeş sayısı ve annenin öğrenim durumu faktörleri öz-kontrol becerisiyle anlamlı derecede farklılıklar göstermiştir.

Araştırmada cinsiyet faktörüne göre erkek çocuklarının kızlara oranla daha düşük sosyal beceri göstermeleri aile ve toplumun erkeklik rolüyle ilgili beklentilerinin bir sonucu olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle okul öncesi çağlarda cinsiyet rollerinin biçimlenmesi durumu erkek çocuklar için yaşlarının üstünde rolleri göstermeye zorlanmaları şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Çocuğa gerçek modeller dışında

kavrayamadığı bir takım modeller sunulması özellikle erkek çocuklarda diğer insanlarla yaşlarına uygun sosyal ilişkiler geliştirmeye engel teşkil etmektedir.

Doğum sırasının sosyal becerilere ve alt ölçeklere anlamlı bir etkisi olmamıştır. Seven ve Yoldaş (2006) tarafından öğretmen adaylarına yönelik yapılan araştırmada tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum küçük yaşlardan üniversite çağına kadar sosyal becerilerin birçok faktörden etkilenerek değişim gösterebileceği izlenimini vermektedir. Bu faktörlerin eğitim durumu, sosyal beklentiler ve aile tutumları gibi faktörler olabileceği düşünülmektedir.

Aile genişliğine göre, geniş aile tipinde yetişen çocukların anlamlı olarak sosyal becerilerinin düşük olması beklenmiş fakat böyle bir bulguya ulaşılmamıştır. Ancak atılganlık becerisinin aile genişliğine göre farklılaştığı ve çekirdek aile tipindeki çocukların daha yüksek başarı gösterdiği görülmüştür. Atılganlık becerisi, başkalarına bilgi sorma, kendisini tanıtma ve diğerlerinin hareketlerine pozitif olarak hakkını arayıcı şekilde tepki verme gibi davranışları içermektedir. Buna göre, sadece anne ve babanın otorite olduğu çekirdek aile tipinde yetişen çocuğun daha tutarlı davranışlara sahip olması beklenebilir. Diğer taraftan ailede büyük anne ve büyük baba, teyze, dayı gibi çocuk için otorite sayılabilecek modellerin olması ve bunların farklı beklentilere sahip olmaları çocuğun sağlıklı davranış modeli geliştirmesini engelleyebilmektedir.

Annenin öğrenim durumuna göre sosyal beceri toplam puanlarıyla atılganlık ve öz-kontrol becerileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Diğer taraftan annenin öğrenim düzeyinin yükselmesiyle sosyal beceri düzeyinin arttığı görülmüştür. Bu durum, annenin eğitim alma düzeyiyle çocuk yetiştirme tutumlarının daha olumlu hale geldiğinin bir göstergesidir. Özellikle lise ve üstü eğitime sahip annelerin çocuklarına nasıl davranacağına dair daha olumlu modeller geliştirmeleri beklenen bir durumdur.

Annenin çalışıyor olması çocuğun bakımına ve eğitimine ayrılacak zamanı azaltan bir faktördür. Bu durumda çalışmayan anne çocuklarının çalışan annelerin çocuklarına göre daha düşük sosyal beceri göstermesi beklenmiştir. Fakat bu araştırmadan atılganlık becerisi için aksi bir sonuç alınmıştır. Diğer taraftan, annenin çalışmasıyla toplam sosyal beceri puanları, işbirliği ve öz-kontrol becerileri arasında ise herhangi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır. Atılganlık becerisinin çalışan anne çocuklarında yüksek olması araştırmanın yapıldığı yöredeki annelerin çalışma konumlarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Araştırmaya alınan çocukların annelerinin eğitim seviyesinin yüksek olmasını gerektiren işlerde çalışıyor olmaları bu durumla ilişkili olarak görülebilir.

Araştırmada sosyo-ekonomik durumla sosyal beceriler arasında anlamlı farkın olduğu bulgusu mevcut araştırmalarla paralel olarak görülmektedir. Alt sosyo-ekonomik

düzeyden üst sosyo-ekonomik düzeye doğru sosyal beceri düzeylerinin yükselmesi ekonomik durumu iyi ailelerin çocuklarının eğitimleriyle daha fazla ilgilenmeleri ve iyi eğitim almalarını sağlamalarıyla ilişkili olarak görülebilir. Atılgnlık becerisinin yüksek olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak sosyal becerilerin genel anlamda demografik faktörlerden etkilendiği anlaşılmıştır. Bu bilgiler, çocukların sosyal becerilerini geliştirici programların hazırlanması açısından önemlidir. Mevcut durumlardaki problemlerin anne-baba eğitimi gibi programlarla çözülmesini sağlamak veya çocukların belli durumlar içerisinde sosyal becerilerini geliştirmek bütün olumsuz ailesel faktörlere rağmen mümkündür. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında aşağıda ilgili kişi ve kurumlara bazı öneriler sunulmuştur:

1. Gerek okul öncesi çağda gerekse ilerleyen eğitim kademelerinde çocukların ve yetişkinlerin sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programları düzenlenebilir.

2. Ebeveynler, çocuklarının sosyal becerilerini geliştirmek için çocuklarıyla doğrudan ilgilenip, değişik ortamlarda nasıl davranılması gerektiği konusunda çocuklarını destekleyebilirler.

3. Çocukların sosyal becerileri, sosyal davranış problemleri ve cinsel kimlik gelişimleri konularında ailelerin bilinçlendirilmesinde faydalı olacak aile danışma merkezleri, psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ve anne-baba okulları açılabilir ve/veya açık durumda olan merkezler daha işlevsel hale getirilebilir.

4. Çocuklarla iletişim, çocuk bakımı, sosyal beceri gelişimi vb. konularda toplumu bilinçlendirmeye yönelik seminer ve konferans gibi etkinlikler desteklenebilir.

5. Araştırmanın çok çocuklu ailelerin yoğunlukta olduğu bir yörede yapıldığı dikkate alındığında bu yörede aile planlamasına yönelik çalışmaların artırılması faydalı olacaktır.

6. Okullarda özellikle sınıf öğretmenleri, çocukların aileleriyle işbirliği yaparak olumsuz davranışların düzeltilmesine yönelik çalışmalar yapabilirler. Bunun için de sınıf öğretmenlerine yönelik sosyal beceri eğitimi verilebilir. Bu konuda ilköğretimin birinci ve ikinci sınıfları kritik önem taşımaktadır. Çünkü bu dönemde olumsuz davranışların baştan engellenebilmesi fırsatı bulunmaktadır.

7. Mili Eğitim Bakanlığı tarafında ilköğretime yeni başlayan çocuklar için sosyal becerileri geliştirmeye yönelik grup çalışmaları ve sosyal oyun etkinlik programları oluşturulabilir.

8. Bu çalışma, ebeveyn eğitimi veren mevcut sivil toplum kuruluşlarına erken yaşlarda çocuk bakımı ve eğitiminin gerekliliği konusunda geçerli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ebeveynlere sosyal beceri yönünden yeterli çocuklar yetiştirmeleri için rehberlik edebilir.

KAYNAKÇA

Atılğan ,G. (2001), Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden ve Etmeyen İlköğretim 1. Kademe ve 1. Devre Öğrencilerinin Sosyal Beceri Özelliklerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belsky, J., Friedman, S., & Hsieh, K. (2001) "Testing a core emotion-regulation prediction: does early attentional control moderate the effect of infant negative emotionality on later development?", *Child Development*, 72, 123-133.

Bryan, T. H. (1991), "Selection İn Research On Learning Disabilities: A View From The Social Side", *Learning Disability Quarterly*, 14, 297-301

Campell S. B.,(2002). Behavior problems in preschool children: Clinical and Developmental Issues, Guilford Press Belsky, J. "The Effects' of Infant Day Care Reconsidered." *Early Childhood Research Quarterly*, 3 , 235-272.

Cousins, J.H., Power, T..G. ve Olvera-Ezzell, N. (1993), "Mexican-American mothers' socialization strategies: effects of education, acculturation, and health locus of control", *Journal of Experimental Child Psychology*, 55, 258–276.

Çetin F., Bilbay A. A., Kaymak D.A (2003), *Araştırmadan Uygulamaya Çocuklarda Sosyal Beceriler*, İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Dowrick, P.W. (1986), *Video training. Chapter 11 in Social survival for Children: A Trainer's Resource.*, New York: Brunner/Mazel.

Ellis, S. J. (1988). "Sociolinguistic survey report: Daly River Region languages." In Michael J. Ray (ed.), *Aboriginal language use in the Northern Territory: 5 reports* , 33-66. Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, Australian Aborigines and Islanders Branch B, 13. Darwin: Summer Institute of Linguistics.

Farrington, D.P. (1989), "Early predictors of adolescent aggression and adult violence" *Violence and Victims*, 4:79–100.

Fletcher, A. C., Steinberg, L., Darling, N., & Dornbusch, S. M. (1995), "The company they keep: Impact of authoritative parenting in the adolescent's social network on individual adjustment and behavior", *Developmental Psychology*, 31, 300-310.

Fox, R. A., Platz, Donald.L., & Bentley, K.S. (1995), "Maternal factors related to parenting practices, developmental expectations, and perceptions of child behavior problems", *Journal of*

Genetic Psychology, 156, 431-441.

Goldfried, M.R. and D’Zurilla T.J. (1969), “A behavioral-analytic model for assessing competence”, In C. Spielberger (Ed.), *Current topics in clinical and community psychology*, 1(151–196). New York: Academic.

Gresham, F.M. (1988), “Social Skills: Conceptual and Applied Aspects of Assessment, Training, and Social Validation”, In J. C. Witts, S.N. Elliot, & F.M.Gresham (Ed.), *Handbook of Behaviour Therapy in Education*, 523-546. New York: Plenum Press.

Gresham, F. M. and Elliott, S.N. (1990), *Social Skills Rating System*. MN: Circle Pines, AGS.

Gresham, F.M., Macmillan, D.L., Bocian, K.M. (1996), “Learning Disabilities, Low Achievement, and Mild Mental Retardation: More Alike than Different?”, *Journal of Learning Disabilities*, 29, 570-581.

Hargie, O. (Ed.). (1986), *A handbook of communication skills*, New York: New York University Press.

Hersen, M., And Bellack, A.S. (1976), “Social Skills Training For Chronic Psychiatric Patients: Rationale, Research Findings, And Future Directions”, *Comprehensive Psychiatry*, 17, 559-580.

Hops, H. (1983), “Children's social competence and skills: current research practices and future directions” *Behavior Therapy*, 14, 3-18.

Jamyang-Tshering K. (2004), *Social competence in preschoolers: An evaluation of the psychometric properties of the preschool Social Skills Rating System (SSRS) USA: Pace University*, (Unpublished Dissertation for the Degree of Doctorate in Education).

Kazdin, A. E. (1985), *Treatment of antisocial behavior in children and adolescents*, Homewood, IL: The Dorsey Press.

King, R. (2000), *Classroom-based social skills training as primary prevention in kindergarten: teacher ratings of social functioning*, Ph. D. Thesis. ABD: University of Missouri.

Kostelnik, M.J, Whiren A.P, Soderman A.K, Stein L., Gregory, K. (2002), *Guiding Children's Social Development*, NY: Delmar Thomson Learning.

Linehan, M. (1980), “Content Validity: Its Relevance to Behavioral Assessment”, *Behavioral Assessment*, 2, 147-159.

McFall, W.T. (1982). Tooth loss in 100 treated patients with periodontal disease. a longterm study. *Journal of Periodontology*. 53, 539–549.

McLoyd, V. C. (1998), “Socioeconomic disadvantage and child development” *American Psychologist*, 53, 185-204.

Oprea, L. M., (1998), *The relationship of authoritative parenting style of Head Start*

families and the development of appropriate social skills in preschool children, USA:University of New Orleans, (Unpublished Dissertation for the Degree of Doctorate in Education).

Parker, J. G., & Asher, S. R. (1987), "Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk?", *Psychological Bulletin*, 102(3), 357-389.

Pettit, G.S., Harrist, A. W., Bates, J. E., & Dodge, K. A (1991), "Family interaction, social cognition and children's subsequent relations with peers at kindergarten", *Journal of Social and Personal Relationships*, 8, 383-402.

Raine, A. (1993). *The psychopathology of crime: Criminal behavior as a clinical disorder*. San Diego, CA: Academic Press.

Ramsey, M. (1998), *Professional and Popular Medicine in France 1770:1830, The Social World of Medical Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

Riggio, R.E. (1986), "Assessment of Basic Social Skills", *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (3), 649-660.

Rinn, R.C., And Markle, A. (1979), "Modification of Social Skill Deficits in Children", In A. S. Bellack & M. Heren (Eds.), *Research and Practice in Social Skills Training*, New York, NY: Plenum, 107-129.

Seven, S. (2006), *Altı Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeyleri ile Bağlanma Durumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Seven, S. ve Yoldaş C., (2007), *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyal Beceri Düzeylerinin İncelenmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Haziran 2007. Cilt:IV, Sayı:I.

Yüksel, G. (2004), *Sosyal Beceri Envanteri El Kitabı*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 175-188, ELAZIĞ-2008

ÖĞRETMENLERİN ÖĞRETİM ARAÇ-GEREÇLERİNİ KULLANIM AMAÇLARI

Teacher's Aims of Using Instructional Tools and Materials

Hilal KAZU

F.Ü., T.E.F., Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ.

Etem YEŞİLYURT

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ.

ÖZET

Betimsel nitelik taşıyan bu çalışma, öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanım amaçlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda; öğrencilerden yüksek derecede başarı elde etme, öğrencilere daha fazla bilgi ve beceri kazandırma, derslerin verimini artırma ve işlenmesini zevkli hale getirme, öğrenme-öğretme süreçlerine çeşitlilik, renklilik ve değişiklik katma, gerçek hayatı derslere yansıtma ile öğrencilerin; yaparak ve yaşayarak öğrenmesine katkı sağlama, motivasyon ve dikkatini artırma, kalıcı öğrenmelerine yardımcı olma ve bilgi ihtiyacını karşılama öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanma amaçları arasında yer almıştır. Ancak öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirme, problem çözme ve eleştirel düşüncelerine katkı sağlama, başarısını değerlendirme ile sınıf kontrolünü sağlama, verbalizmi önleme ve zaman kullanımını azaltmanın öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanım amaçları arasında yer almadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretim, Öğretim Araç-Gereçleri, Teknoloji.

ABSTRACT

In this study, descriptive scanning model was used and it was aimed to determine teachers' aims of using instructional tools and materials. The following factors were deemed by teachers among their aims of using instructional tools and materials: for students to attain a high level of achievement, to diminish time losses, for students to acquire more knowledge and skills, to make students learn by doing and living, to promote their levels of motivation and care, to help them learn indelibly, concretely, to provide them with necessary knowledge. But it was seen that factors of gaining control over classroom and preventing verbalism, to contribute their critical thinking and problem solving skills and to develop their creativeness, to reduce using of time, to evaluate their success were not included among teachers' aims of using instructional tools and materials.

Key Words: Education, Instruction, Instructional Tools and Materials, Technology.

GİRİŞ

Günümüzde bilim ve teknoloji çok ileri düzeylerde gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler hayatımızın her yanını sarmış ve teknolojik araçlar yaşamımızın bir parçası haline gelmiştir. Sınıf ve okul ortamında insan hayatının bir bölümünün geçtiğini ve bu yerlerde hayatı öğrendiğimizi ve hayata hazırlandığımızı düşündüğümüzde, bu mekânlarda öğretim araç-gereçlerinden (ÖAG'lerden) öğrencilerimizin yararlanmasında kaçınılmaz bir hal almıştır. Gelişen ve değişen dünyamızda öğretmenlerimizin öğrenme ortamlarını etkin kullanmak ve 21. yüzyılın bireylerini yetiştirmek için gösterdikleri uğraşta, öğretim araç ve gereçlerinin yeri ve önemi yadsınamaz bir gerçektir (Şahin ve Yıldırım, 1999: 1).

Geleneksel eğitim ortamı olarak kullanılan sınıflarda, öğretmen ve ders kitabı kapalı sınıf ortamının ana öğeleri arasında kabul edilmektedir. Çağdaş anlamda ise eğitim ortamı kavram ve kapsamında farklılıklar söz konusudur. Bugün yeni eğitim ortamlarını oluşturan insan gücünde, tesis ve donatımda, araç ve gereçte çeşit ve nitelik yönünden geleneksel ortamlara kıyasla bir hayli değişme ve gelişme meydana gelmiştir (Alkan, 2005: 127).

Eğitim teknolojisindeki yeni gelişmeler öğretim araç-gereçlerine de yansımış, nitelik ve nicelik olarak daha gelişen öğretim araç-gereçlerinin kullanımı eğitim açısından öğretmene, öğrenciye, dersin işlenişine ve eğitimin genel ve özel hedeflerine ulaşma bakımından birçok faydayı da beraberinde getirmiştir. Öğretim araç-gereçleri kullanımı uygulama açısından öğretmene kolaylık sağlamış ve öğretmenin ders anlatmak için harcadığı zaman ve tahta kullanımı (Koşar ve diğerleri, 2003: 43) ile laf kalabalıklığının önemli ölçüde azalmasını sağlamıştır.

Ayrıca öğretim araç-gereçlerinin eğitim-öğretim sürecindeki eğitsel amaçların gerçekleştirilmesinde doğrudan etkileri vardır ve bu etkiler öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanmalarının önemli nedenlerini oluşturmaktadır. Çünkü ÖAG kullanımıyla öğrencilerin derse karşı olan ilgisi daha çok çekilir, öğrenciler daha aktif olur, bireysel niteliklerine uygun çok sayıda örnek yapar, başarılarını artırır, gerçek öğrenme deneyimi yaşar, kubaşık çalışma fırsatı yakalar, eleştirel düşünür, öğrencilerin problem çözme ve yaratıcılık becerileri gelişir (Cnets, 2006). Öğretim araç-gereçlerini kullanmak, öğretim programlarının uygulamada başarılı olmasına da yardımcı olmasının yanı sıra dersi sıkıcılıktan kurtararak dersin işlenmesini daha zevkli hale getirir, zaman kullanımını önemli ölçüde azaltır ve derslerin verimini artırır.

Derslerde ÖAG'leri kullanmak, öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırır. Dolayısıyla öğretmen derste hangi yöntem ve tekniği kullanırsa kullansın, mutlaka

öğretim araç ve gereçlerinden yararlanmalı ve derslerini bu araç-gereçlerle desteklemelidir. Bilim ve teknolojideki değişmeler ve gelişmeler sonucunda, eğitimde daha nitelikli öğrenciler yetişmesi beklenmekte ve bu nitelikteki öğrencilerin yetişmesi için ise eğitimcilerin öğrenme ortamlarını daha etkili hale getirmesi gerekmektedir. Etkili öğretim ortamı oluşturmak için de öğretim araç ve gereçlerinden yararlanmak kaçınılmazdır. Artık eğitimde öğrencilerin bilgiyi tek bir kaynaktan alma ve ezberleme yerine; bilgiye ulaşma yollarını bilen, bilgiyi kullanabilen ve karşılaştığı sorunlarda bilgiyi kullanarak sorunlara çözüm yolu arayan bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Öğretim araç-gereçlerinin eğitim-öğretim açısından bu kadar öneme sahip olmasına karşın, öğretmenlerin bu araç ve gereçlerden yeteri kadar yararlanamadıkları görülmektedir. Bunun temel nedenleri ise şöyle sıralanabilir (Bırol ve Ergin, 2000: 82–83; Hasançelebi, 2005; Demirel, 2001: 75; Rıza, 2000: 65–70; Uşun, 2000; Alkan, 2005: 72; Jan Gahala, 2005):

1. Öğrenci-öğretmen iletişiminin azalacağı düşüncesi,
2. Öğretmenlerin yeni görevler üstlenmek istememesi,
3. Öğrenme-öğretme sürecinin mekanikleşeceği düşüncesi,
4. Öğretim araç-gereçlerinin öğretmenin yerini alacağı düşüncesi,
5. Öğretmenlerin öğretim araç-gereçleri kullanımına karşı olan isteksizliği,
6. Öğretmenlere yardım edecek teknik eleman veya teknik uzmanın olmaması,
7. Öğretmenlerin öğretim araç-gereçleri hakkında az bilgiye ve kullanım yeteneğine sahip olması,
8. Öğretmenlerin teknolojik öğretim araç-gereçlerini kullanmak istememeleri,
9. Öğretim araç-gereçleri kullanımının öğretmenlerin kısa sürede niteliksizleşmesine, böylece kendilerini kötü hissetmelerine ve işlerinde yabancılaşmalarına sebep olacağı düşüncesi,
10. Öğretim araç-gereçleri kullanımı sonucu öğretmenler ve öğrenciler arasındaki yeni bir iletişim biçimi geliştirmenin zorunlu olmasına ve bunun için de yeterli kültür olmaması nedeni ile sürekli yan sorunlar ortaya çıkabileceği düşüncesi,
11. Öğretim araç ve gereçlerinin kullanılmasıyla öğretmenlerin; önemlerinin azalacağını, işlerini kaybedeceklerini ve yeni görevleri üstleneceklerini düşünmeleridir.

Sayılan bu olumsuz düşüncelerin ortadan kaldırılarak öğretmenlerin derslerinde ÖAG kullanmaları sağlanmalıdır. ÖAG'lerin ne zaman, nerede, nasıl ve kimler tarafından kullanılacağı ise öğretim planlarında belirtilmesi gerekmektedir. Bunun için öğretmenin öğretim etkinliklerini planlarken bir konuyu etkili şekilde öğretebilmek için hangi teknolojik araçların hangi koşullar altında, hangi yöntem, strateji ve tekniklerle

kullanılacağını bilmesi ve bu soruya ona göre cevap vermesi gerekmektedir (Demirel, 2001: 24). Bir öğretmen derslerinde hangi yöntem ve teknikleri kullanacağını bilmeden veya karar vermeden, derslerinde hangi tür öğretim araç-gereçleri kullanacağını bilemez. Böyle bir durumda rastgele araç-gereç seçimi ve kullanımı yaptığı zaman istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olur. Bunun için amaca uygun ÖAG'ler seçilmelidir.

Profesyonel ve işinin bilincinde olan öğretmen, eğitim-öğretimin hedef kitlesi olan öğrenciyi her yönden iyi tanımalıdır. Çünkü öğretmenin hazırlayacağı konu, yöntem ile öğretim araç ve gereçleri öğrenciye yönelik ve öğrencilere uygun olmalıdır. Öğretmenin eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanacağı yöntem, teknik ve araç-gereçlerin birbirleriyle uyum içinde olmasına özen gösterilmelidir. Aynı zamanda, uygulanmakta olan programlara uygun ders araç-gereçlerinin, günün koşullarına ve öğretim görenlerin isteklerine göre hazırlanmasına dikkat edilmelidir (Baytekin, 2004: 102).

Öğretim araç-gereçlerinin teorik faydaları ne kadar çok olursa olsun, bunların eğitim ortamlarında kullanımı için hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin belirli düzeyde bilgi ve beceri sahibi olmaları gerekir. Eğer öğretmen öğretim araç-gereçlerini kullanma becerilerine yeteri kadar sahip değilse, onları derslerinde kullanmak istemez. Bunun yanında öğretim araç-gereçlerini kullanıp kullanmama sadece bilgi ve beceriye bağlı olmayıp, öğretmenlerin bunların derslerin işlenmesine ve öğrencilere olan faydasına inanması ve öğretim araç-gereçlerini kullanma yönünde istekli olmaları da gerekmektedir (Yalın, 1999: 75).

ÖAG kullanımı konusunda yapılan bazı araştırma sonuçları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Yıldırım'ın (2000) yaptığı çalışma sonucunda öğretmenlerin % 30,24'ünün derslerde görsel ve işitsel araç kullanmadıkları, % 57,71'inin ise kısmen kullandıkları tespit edilmiştir. Rüzgâr'ın (2005) yaptığı deneysel çalışmada, teknolojik araçların eğitimde kullanılmasının bilginin edinimine ve başarının artırılmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir. Sivin-Kachala ve Bialo'nun (2000) yaptıkları çalışma sonucunda, eğitimin her kademesinde özel eğitime ihtiyaç duyan tüm öğrencilerin, zengin teknoloji ortamları sayesinde bütün derslerdeki başarılarının önemli derecede arttığı, öğrenme ve kendilerine olan güven konusundaki davranışlarının düzeldiği tespit edilmiştir. Roschelle ve diğerlerinin (2000) yaptıkları çalışmada bilgisayar teknolojilerinin, öğrencilerin öğrenme ve özellikle eleştirel düşünme, analiz etme, bilimsel araştırma vb. becerilerinin gelişmesine yüksek düzeyde yardımcı olduğu, öğrencileri gerçek güvenilir bilgilere ulaştırdığı ve öğrencilere kompleks ödev hazırlama ve işbirlikli öğrenme fırsatları sunduğu ortaya çıkmıştır. Smith ve diğerlerinin (2001) yaptıkları çalışmada teknolojik

araçların, öğrencilerin işbirlikli ve etkileşimli öğrenmelerine olumlu katkısı olduğu belirlenmiştir. Boster ve diğerlerinin (2002) yaptıkları çalışmada, sınıf öğretmenleri tarafından geliştirilen ve ders içerisinde kullanılan cd, kaset, video kliplerin öğrenci başarısını artırdığı belirlenmiştir. Hersh ve diğerlerinin (2003) yaptıkları deneysel araştırma sonucunda, teknoloji kullanımıyla yapılan öğrenme ve öğretmenin, geleneksel eğitime göre öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal davranışları üzerinde küçük ama pozitif etki yaptığı ortaya çıkmıştır. eMINTS National Center (2005) tarafından yapılan çalışmada ise networku kullanan öğrencilerin, kullanmayan öğrencilere göre bilgiyi daha eğlenceli ve daha fazla öğrendikleri tespit edilmiştir.

Problem Durumu

Öğretim araç-gereçleri konusunda birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalar genelde ÖAG'lerin; okullardaki mevcut durumu, eksikliği, eskiliği, bozukluğu, kullanım durumu, hangi derslerde daha fazla kullanıldığı, öğrenci başarısına olan etkisi ve öğretmenlerin ÖAG kullanım becerileri vb. üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak öğretmenlerin ÖAG'leri kullanım amaçlarına ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamış ve bu durum özelde öğretim araç-gereçleri kullanımı konusunda, genelde öğretim teknolojileri alanında bir eksiklik olarak görülmüştür. Bunun için öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanım amaçlarını ortaya çıkarmak önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı; ilköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin öğretim araç ve gereçlerini kullanım amaçlarını kendi görüşlerine dayalı olarak tespit etmektir.

Araştırmanın Yöntemi

Öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanım amacını belirlemeyi amaçlayan bu araştırma betimsel bir nitelik taşımaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Elazığ il merkezinde 2005–2006 eğitim-öğretim yılında eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmekte olan devlet ve özel ilköğretim okulları ikinci kademe branş öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklemi ise ilgili evrenden tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilmiş 430 öğretmen oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Uygulanması

İlgili literatür taramasından elde edilen bilgiler ışığında ve uzman görüşlerine dayalı olarak araştırmanın amacına uygun anket formu geliştirilmiştir. Anket iki

bölümden oluşmuş; birinci bölümde araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel bilgilerine yönelik beş madde, ikinci bölümde öğretmenlerin öğretim araç-gereçleri kullanım amaçlarını belirlemeye yönelik on sekiz madde yer almaktadır. Anket sorularına katılma derecesi bakımından; Evet, Kısmen ve Hayır olarak üçlü likert tipi ölçek kullanılmış ve katılım sınırları ise 3,00–2,35 Evet, 2,34–1,68 Kısmen ve 1,67–1,00 Hayır olarak sınırlandırılmıştır. MEB izinli yapılan bu araştırmada, dağıtılan anket sayısı 615 olup, bunlardan 440'ı geri alınmış ve yapılan değerlendirme sonucu 10 anket geçersiz sayılarak toplam 430 adet anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Anketin güvenilirlik çalışması için Cronbach Alpha istatistiksel işlemi yapılmış ve güvenilirlik katsayısı Alpha =.87, Bartlett Testi = 8594,550 ve geçerlik katsayısı KMO =.85 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Çözülmesi

Ölçme aracıyla toplanan veriler SPSS for Windows paket programıyla analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel bilgilerini belirlemek için frekans ve yüzde alma tekniği, öğretmenlerin araç-gereçlerini kullanım amaçlarını belirlemek için aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLARI

1. Öğretmenlerin Kişisel Bilgilerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin kişisel bilgileri Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel bilgilerine ilişkin bulgular incelendiğinde öğretmenlerin % 54,0'ü erkek ve % 46,0'sı bayan olup genel olarak cinsiyet dağılımının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Branşlara göre katılımın en fazla % 18,1 ile Fen Bilgisi ve % 17,9 ile Sosyal Bilgiler, % 16,5 ile Türkçe ve % 12,3 ile de Matematik öğretmenlerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu bulgunun elde edilmesinde ders saatleri bakımından bu ders öğretmenlerinin okullarda daha fazla sayıda olması etki etmiş olabilir. Görev yapılan okul türü bazında ise öğretmenlerin % 94,2'sinin devlet ilköğretim okulunda görev yaptığı tespit edilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasına Elazığ il merkezinde özel ilköğretim okulu sayısının çok az olması etki etmiştir. Öğrenim düzeyleri bakımından öğretmenlerin % 84,4'ünün lisans mezunu, kıdem bakımından ise % 52,6'sının 1–10 yıl arası kıdeme sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri (N=430)

Kişisel Özellikler	f	%
Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı		
Erkek	232	54,0
Bayan	198	46,0
Öğretmenlerin Branşlara Göre Dağılımı		
Fen Bilgisi Öğretmeni	78	18,1
Sosyal Bilgiler Öğretmeni	77	17,9
Türkçe Öğretmeni	71	16,5
Matematik Öğretmeni	53	12,3
İngilizce Öğretmeni	39	9,1
Diğer	112	26,1
Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Okul Türüne Göre Dağılımı		
Devlet İlköğretim Okulu	405	94,2
Özel İlköğretim Okulu	25	5,8
Öğretmenlerin Öğrenim Düzeylerine Göre Dağılımı		
Ön Lisans	20	4,7
Lisans	363	84,4
Lisans Üstü	47	11,0
Öğretmenlerin Mesleki Kıdemlerine Göre Dağılımı		
1-10 yıl	226	52,6
11-20 yıl	119	27,7
21 ve Üzeri	85	19,7
Toplam	430	100,0

2. Öğretmenlerin, Öğretim Araç-Gereçlerini Kullanım Amaçlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlanması

Tablo 2’de öğretmenlerin hangi amaçları gerçekleştirmek için öğretim araç-gereçlerini kullandıklarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

“Sınıf kontrolünü sağlamak için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalamasının $\bar{x} = 1,78$ olduğu ve “kısmen” görüşü belirttikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçla ilgili olarak ÖAG kullanımının birinci derecedeki amaçlarından birinin sınıf kontrolünü sağlamak olmadığı çıkarılabilir.

“Laf kalabalıklığı (verbalizm) önemli ölçüde azalttığı için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin $\bar{x} = 1,87$ ile “kısmen” görüşü belirttikleri görülmektedir. Oysa öğretmenlerin bu madde için “evet” demeleri beklenirdi. Ancak derslerde öğrencilere ÖAG’lerin nasıl kullanılacağını belirtmeleri, yanlış kullanımı düzeltmek için doğru kullanımı göstermeleri, ÖAG kullanımından kaynaklanan yaşanabilecek düzen bozukluğu ve laubalilik hali vb. nedenler öğretmenlerin “kısmen” görüşü belirtmelerine etki etmiş olabilir. Sınıfta sağlıklı bir iletişim kurulamamasının en önemli nedenleri arasında, geleneksel olarak adlandırılan düz anlatım yöntemine fazla ağırlık verilmesi gösterilebilir. Araç-gereç kullanılması bu sorunu önemli ölçüde azaltacaktır.

Tablo 2: ÖAG Kullanım Amaçlarına İlişkin Görüşlerin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma

Sonuçları

No	Maddeler	\bar{X}	SS
1	Sınıf kontrolünü sağlamak için ÖAG'yi kullanırım.	1,78	0,76
2	Laf kalabalıklığını (verbalizm) önemli ölçüde azalttığı için ÖAG'yi kullanırım.	1,87	0,76
3	Zaman kullanımını önemli ölçüde azalttığı için ÖAG'yi kullanırım.	2,12	0,79
4	Öğrencilerin yüksek başarı elde etmeleri için ÖAG'yi kullanırım.	2,68	0,55
5	Öğrenciye daha fazla bilgi ve beceri kazandırma amacına ulaşmak için ÖAG'yi kullanırım.	2,75	0,50
6	Öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesine katkı sağladığı için ÖAG'yi kullanırım.	2,73	0,55
7	Öğrencilerin derslere olan ilgisini azalttığı için ÖAG'leri kullanmam.	1,60	0,05
8	Öğrencilerin motivasyon ve dikkatini artırdığından dolayı ÖAG'yi kullanırım	2,75	0,51
9	Öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine yardımcı olduğundan dolayı ÖAG'yi kullanırım.	2,78	0,48
10	Öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmeleri için ÖAG'yi kullanırım.	2,21	0,74
11	Öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşüncelerine katkı sağladığı için ÖAG'yi kullanırım.	1,88	0,72
12	Öğrencilerin bilgi ihtiyacını karşılamak için ÖAG'yi kullanırım.	2,68	0,55
13	Öğrenci başarılarını değerlendirmek için ÖAG'yi kullanırım.	2,20	0,78
14	Sınıf içi iletişimi azalttığı için ÖAG'leri kullanmam.	1,58	0,06
15	Derslerin verimini artırdığı için ÖAG'yi kullanırım.	2,75	0,51
16	Öğrenme-öğretme süreçlerine çeşitlilik, renklilik ve değişiklik kattığı için ÖAG'yi kullanırım.	2,77	0,50
17	Dersin işlenmesini zevkli hale getirmek için ÖAG'yi kullanırım.	2,76	0,51
18	Gerçek hayatı derslere yansıttığı için ÖAG'yi kullanırım.	2,53	0,62

“Zaman kullanımını önemli ölçüde azalttığı için ÖAG'yi kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalaması $\bar{x}=2,12$ olup, “kısmen” görüşü ortaya çıkmıştır. Böyle bir görüşün ortaya çıkması düşündürücüdür. Çünkü ÖAG'leri kullanmak ders zamanını etkili ve verimli kullanmak açısından oldukça önemlidir. Bu sonucun ortaya çıkmasında derslerde kullanılan ÖAG'lerin öğrencilere nasıl kullanılacağını göstermesi, bu araç-gereçleri kullanıma hazırlama (kurma, çalışmasını deneme), bazı durumlarda geçici arıza olduğunda sorun giderme çabası vb. nedenleri düşünmeleri etki etmiş olabilir.

“Öğrencilerin yüksek başarı elde etmeleri için ÖAG'yi kullanırım” maddesine öğretmenlerin 2,68 aritmetik ortalama ile “evet” görüşü belirttikleri görülmektedir. Öğretmenlerin; derslerde ÖAG kullanımının öğrenciye somut yaşantılar sağladığı ve onların yaparak ve yaşayarak öğrenmesine sebep olduğu için bilgilerinde kalıcılığın fazla olacağını bilmeleri, bilgiye ulaşma, ödev hazırlama, ders sunma, çizim yapma vb. işlerde öğrenciye fayda sağlamanın sonucu öğrenci başarısını artırdığını düşündükleri yorumu yapılabilir. Yani öğretmenler öğrencilerin yüksek başarı elde etmelerinde ÖAG'nin faydasına inanmaktadırlar.

“Öğrenciye daha fazla bilgi ve beceri kazandırma amacına ulaşmak için ÖAG'yi

kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalamasının $\bar{x}=2,75$ olduğu ve “evet” görüşünde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Sözel ve soyut anlatımla öğrencilere kazandırılmayan bazı davranışların ÖAG kullanımı yardımıyla kazandırılması, somut yaşantılar kazandırma ve sınıfa getirilemeyen nesnelere örneklerini sunmaya yardımcı olması, şekil, fotoğraf, çizim, şema vb. konularda daha fazla ve ayrıntılı bilgi sunmaları mümkündür. Öğretmenlerin bu amacı gerçekleştirmek için ÖAG’leri kullanmaları olumlu bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

“Öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesine katkı sağladığı için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için de öğretmenler $\bar{x}=2,73$ ile “evet” demişlerdir. ÖAG öğrencilere somut yaşantı sağlaması, öğrencilerin birden fazla duyu organını harekete geçirmesi, aktif katılımı sağlaması ve kendi yaptıkları somut yaşantılarla öğrenmeleri vb. yönlerinden dolayı böyle bir amacı gerçekleştirmede etkili olmaktadır. Bir şeyi gerçekleştirerek elde edilen bilginin % 90 zihinde kalıcılığını sağlaması ve bir şeyi gerçekleştirmede ÖAG kullanımının önemli olması ve ÖAG kullanımının öğrencileri hedef davranışlara yaparak yaşayarak ulaştırmasını sağlaması, ortaya çıkan sonucu destekler niteliktedir. Sonuç olarak ÖAG kullanımının öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine yardımcı olmasının, öğretmenlerin ÖAG kullanım amaçları arasında önemli yer tuttuğu belirlenmiştir.

“Öğrencilerin derslere olan ilgisini azalttığı için ÖAG’leri kullanmam” maddesi için aritmetik ortalama 1,60 olup “hayır” görüşü ortaya çıkmıştır. ÖAG kullanımının öğrencilerin dikkat ve motivasyonunu artırdığını ve dersin canlı geçtiğini sağladığı bilimsel bir gerçektir. Netice itibarıyla ÖAG kullanımının öğrencilerin derslere karşı olan ilgisini azaltmadığı ve öğretmenlerin de böyle bir düşünce taşımadıkları ortaya çıkmıştır.

“Öğrencilerin motivasyon ve dikkatini artırdığından dolayı ÖAG’yi kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalamasının $\bar{x}=2,75$ olduğu ve “evet” görüşü belirttikleri görülmüştür. Derslerde ÖAG kullanımının öğrencilerin ilgisini yüksek tutmasını sağlaması, öğretmen kaynaklı sözel ağırlıklı anlatımdan ziyade görsel, işitsel, dokunsal olarak farklı ÖAG kaynaklarından bilgi almaları ve yazılı bilgiler, çizimler, şekiller, grafikler, resimler, sesler vb bilgi kaynaklarının farklı özelliklerde sunulması öğrencinin motivasyonunu ve derse karşı isteğini artırmaktadır. Sonuç olarak öğretmenler öğrencilerin motivasyon ve dikkatlerini artırmalarını, ÖAG kullanımına etki eden önemli bir amaç olarak görmektedirler.

Öğretmenler “öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine yardımcı olduğundan dolayı ÖAG’yi kullanırım” maddesi için 2,78 aritmetik ortalama ile “evet” görüşünde birleşmişlerdir. ÖAG kullanımının öğrencilere somut yaşantı sağlaması, yaparak ve

yaşayarak öğrenme imkânı sunması, öğrenci merkezli öğretim yöntemleri kullanımını artırması, öğrencinin aktif olmasını sağlaması ve birden fazla duyu organını öğrenme işine katması vb. faktörler öğrencinin bilgisinde kalıcılığı artırmaktadır. ÖAG kullanımının öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine yardımcı olmasının, öğretmenlerin bu araç-gereçleri kullanım amaçları arasında önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir.

Öğretmenler “öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmeleri için ÖAG’yi kullanım” maddesi için 2,21 aritmetik ortalama ile “kısmen” görüşünde yoğunlaşmışlardır. Bu bulgudan, öğretmenlerin ÖAG kullanımının öğrenci yaratıcılığını etkilemesinin tam olarak farkında olmadıkları veya ÖAG kullanım amaçları arasında öğrenci yaratıcılığını geliştirmek amacının çok fazla olmadığı yorumu yapılabilir. Bu bakımdan, öğretmenlerin ÖAG kullanımının öğrenci yaratıcılığına etki etmemesi, ÖAG kullanımının öğrenci yaratıcılık özelliklerini etkilemediğine inanması veya bu araç-gereçleri bu amaç doğrultusunda kullanmamaları böyle bir sonucun ortaya çıkmasına etki etmiş olabilir. Oysaki öğrencilerin yaratıcı düşüncelerinde uygun öğretim araç-gereçlerinin kullanılması oldukça etkili olabilmektedir.

“Öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşüncelerine katkı sağladığı için ÖAG’yi kullanım” maddesine de öğretmenlerin $\bar{x}=1,88$ olarak “kısmen” görüşünde yoğunlaştıkları görülmektedir. Problem çözme bilimsel süreç, işlem ve bir bakıma eleştirel düşünme gerektirir. Bu bakımdan ÖAG’ler öğrencilere bilimsel süreç içinde bilgiye ulaşma yolları sunan kanal görevindedir. Problem çözme ve eleştirel düşünce sağlamasının, öğretmenlerin ÖAG kullanım amaçlarından olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar bazı araştırma bulguları ile çelişmektedir. Örneğin Roschelle ve diğerleri (2000) yaptıkları çalışma sonucunda, bilgisayar teknolojilerinin öğrencilerin öğrenme ve özellikle eleştirel düşünme, analiz etme, bilimsel araştırma vb. becerilerinin gelişmesine yüksek düzeyde yardımcı olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

“Öğrencilerin bilgi ihtiyacını karşılamak için ÖAG’yi kullanım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalaması $\bar{x}=2,68$ olduğundan “evet” görüşü belirtmişlerdir. Öğrencilerin merak ettikleri soruların cevaplarını bulmaları, sınıf içerisine getiremeyen farklı özellikteki bilgilerin ÖAG kullanımı yardımıyla öğrencilere gösterilmesi, daha fazla bilgi elde etmek isteyen öğrencilere laboratuvar veya bilgisayar odalarının hizmet vermesi vb. özellikler böyle bir sonuca ulaşmada etkili olmuş olabilir. Öğrencilerin bilgiyi tek bir kaynaktan alma ve onu ezberleme mantığı tarihe karışmıştır. Günümüzde bilgiye ulaşma yollarını bilen, bilgiyi kullanabilen ve bilgiyi kullanarak sorunlara çözüm yolu arayan bireylerin yetiştirilmesi önem kazanmıştır. Bu bağlamda öğrencilerin belirtilen niteliklere sahip olarak yetişmelerinde ÖAG kullanımının önemi artmaktadır.

Bu çalışmayla, öğrencilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılamasının, öğretmenlerin ÖAG kullanım amaçları arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

Öğretmenler “öğrenci başarılarını değerlendirmek için ÖAG’yi kullanırım” maddesine 2,20 aritmetik ortalama ile “kısmen” görüşü belirtmişlerdir. Bu bulguya göre ÖAG kullanımının öğrenci başarısını değerlendirmek olmadığı anlaşılmakta ve bu durumun ÖAG kullanımı için önemli bir amaç olmadığı görülmektedir.

“Sınıf içi iletişimi azalttığı için ÖAG’leri kullanmam” maddesi için, öğretmenler $\bar{x}=1,58$ aritmetik ortalama ile “hayır” görüşü ortaya koymuştur. ÖAG kullanımı özellikle de düz anlatım yönteminin sıkıcılığını ve tekdüzeliğini ortadan kaldırması ve öğretmen-öğrenci arası bilgi transferinde iletişim kanallarına yardımcı veya bu kanallardan biri olması sınıf içi iletişimi olumlu yönde etkilemektedir ve bu durum ÖAG’lerin iletişim sisteminin bir kanalı olmasının doğal sonucudur. Bu nedenle ÖAG kullanımının sınıf içi etkileşimi azaltmadığı ve öğretmenlerin ise böyle bir amaç taşımadıkları ortaya çıkmıştır.

“Derslerin verimini artırdığı için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için, öğretmenlerin katılım ortalamasının $\bar{x}=2,75$ olduğu ve “evet” görüşü belirttikleri görülmüştür. Bu bulgudan öğretmenlerin ÖAG kullanım amaçlarından birinin derslerin verimini artırması olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenler “öğrenme-öğretme süreçlerine çeşitlilik, renklilik ve değişiklik kattığı için ÖAG’yi kullanırım” maddesine 2,77 aritmetik ortalama ile “evet” düzeyinde katılmışlardır. Böylece ÖAG kullanımının derslere canlılık katmasının, öğretmenlerin bu araç-gereçlerin önemli kullanım amaçlarından biri olduğu belirlenmiştir.

“Dersin işlenmesini zevkli hale getirmek için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için de öğretmenlerin 2,76 aritmetik ortalama ile “evet” seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir. ÖAG kullanımının temel amaçlarından birinin derslerin işlenmesini zevkli hale getirmesi olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmenler “gerçek hayatı derslere yansıttığı için ÖAG’yi kullanırım” maddesi için $\bar{x}=2,53$ olarak “evet” görüşü belirtmişlerdir. Sınıf içerisinde canlandırılması ve yaşanması mümkün olmayan bazı örnek olay ve durumların ÖAG’ler aracılığıyla sınıf ortamına taşınması, ÖAG kullanımı için önemli bir amaç olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle günümüzde bilginin yapısı, bilgiyi öğretmenin ve öğrenenin niteliksel ve niceliksel özellikleri ve görevleri, geçmiş dönemlere göre değişmiştir. Eğitim-öğretim açısından bakıldığında öğretmenin konumundaki öğretmen bilginin kaynağı değil, bilgiye giden yol gösterici konumunu; öğrenen konumundaki

öğrenci ise pasif bilgi alıcısı değil, öğrenmeye aktif katılımı ve gayretiyle öğrenci merkezli öğrenme görevini üstlenmiştir. Böylece daha nitelikli öğrencilerin yetişmesi beklenmekte ve bu nitelikteki öğrencilerin yetişmesi için eğitimcilerin öğrenme ortamlarını daha etkili hale getirmesi gerekmektedir. Etkili öğretim ortamı oluşturmak için öğretim araç ve gereçlerinden yararlanmak da gerekmektedir. Öğretim araç ve gereçlerinin kullanımının, öğrenme-öğretme sürecindeki eğitsel amaçların gerçekleştirilmesinde doğrudan etkileri vardır. Öğretmenlerin, derslerinde kullanacakları öğretim araç-gereçlerinin gerek seçiminde gerekse uygulanmasında bu eğitsel amaçlara ulaşılmaya çalışılması oldukça etkili olmaktadır. İşte bu çalışmada, öğretmenlerin öğretim araç-gereçlerini kullanım amaçlarının neler olduğu veya bu amaçlardan hangilerine daha çok yoğunlaştıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma ile; öğrencilerden yüksek derecede başarı elde etmek isteme, öğrencilere daha fazla bilgi ve beceri kazandırma, derslerin verimini artırma ve işlenmesini zevkli hale getirme, öğrenme-öğretme süreçlerine çeşitlilik, renklilik ve değişiklik katma, gerçek hayatı derslere yansıtma, öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesine katkı sağlama, motivasyon ve dikkatini artırma, kalıcı öğrenmelerine yardımcı olma ve bilgi ihtiyacını karşılamanın öğretmenlerin ÖAG'leri kullanım amaçları arasında olduğu tespit edilmiş ve öğretmenlerin bu amaçları gerçekleştirmek için ÖAG'leri kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Bunun yanı sıra öğrencilerin; yaratıcılıklarını geliştirme, problem çözme ve eleştirel düşüncelerine katkı sağlama ve başarısını değerlendirme ile sınıf kontrolünü sağlama, verbalizmi önleme ve zaman kullanımını azaltmanın öğretmenlerin ÖAG'leri kullanım amaçları arasında olmadığı veya çok az olduğu belirlenmiştir. Böyle bir sonucun elde edilmesi, ÖAG'lerin hizmet ettiği amaçların öğretmenler tarafından tam anlamıyla anlaşılmadığını ortaya koymakta ve bu durum ÖAG kullanımını için olumsuz etki etmektedir. Özellikle yaratıcı düşünen, eleştirel düşünen, problem çözme bilgi ve becerisine sahip olan bireylere şiddetle ihtiyaç duyulan çağımızda, öğretmenlerin bu türden amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak öğretim araç-gereçlerinden yeterince faydalanmamaları oldukça düşündürücü olumsuz bir sonuç olarak belirlenmiştir.

ÖAG kullanımını amaçlarına tam hizmet etmesi için öğretmenler; öğretim planlarında ne zaman ve ne kadar sürede ÖAG kullanılacağını belirlemeli, ÖAG'leri öğrencilerin derse ilgisini artıracak şekilde kullanmaya özen göstermelidir. Bunu sağlamak için öğretmenlerin öğrenci özelliklerini ve isteklerini dikkate almaları ve ÖAG'lerin kullanımını iyi bilmeleri gerekmektedir. Ayrıca öğretmenler ÖAG'leri kullanırken sınıf içi iletişimin azalmamasına dikkat etmelidir. Bunun için ÖAG

kullanımının gerekli olduğu derslerde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklere ağırlık verilmelidir. Ayrıca öğretmenler ÖAG kullanımının öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirip problem çözmeye katkı sağladığının, zamanı ve verbalizmi azalttığının bilincinde olmalı ve bu özellikler öğretmenlerin ÖAG kullanım amaçları arasında yer almalıdır.

KAYNAKÇA

- Alkan, C. (2005), *Eğitim Teknolojisi*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Baytekin, Ç. (2004), *Öğrenme Öğretme Teknikleri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Biol, C., Ergin, A. (2000), *Eğitimde İletişim*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Boster, F.J., Meyer, G.S., Roberto, A.J., and Inge, C.C. (2002), *A report on the effect of the unitedstreaming application on educational performance*, Erişim tarihi, 20.07.2006, <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issuesmethods/technlgy/te800.htm#researchresult>.
- Cnets, (2006), *Technology Foundation Standards for Students*, Erişim tarihi, 10.07.2006, http://cnets.iste.org/students/s_stands.html
- Demirel, Ö., Seferoğlu, S. ve Yağcı, E. (2001), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- EMINTS National Center. (2005), *Fact sheet*, Columbia, MO, Erişim tarihi, 20.07.2006, <http://www.emints.org/about/emintsfactsheet.pdf>
- Hasançelebi, H. (2005), *Eğitimde Teknoloji Kullanımının Amaçları*, Erişim tarihi, 17.12.2005, <http://politics.ankara.edu.tr/~aksoy/eky/hhasancebi.doc>
- Hersh C. W., Meng-Fen L. and Georgette M. M. (2003), *A Meta-Analysis of the Effectiveness of Teaching and Learning With Technology on Student Outcomes*, Erişim tarihi, 10.07. 2006, <http://www.ncrel.org/tech/effects2/abstract.htm>
- Jan Gahala, M.A. (2005), *Promoting Technology Use in Schools*, Erişim tarihi, 10.15.2005, <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/methods/technlgy/te200.htm>
- Koşar, E., Yüksel, S. Özkılıç, R. Avcı, U. Alyas, Y. ve Çiğdem, H. (2003), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Pegem A Yayınları.
- Rıza, E. T. (2000), *Eğitim Teknolojisi Uygulamaları ve Materyal Geliştirme*, İzmir, Anadolu Matbaası.
- Roschelle, J.M. Pea, R.D., Hoadley, C.M., Gordin, D.N. and Means, B.M. (2000), "Changing how and what children learn in school with computer-based Technologies", *The Future of Children*, 10 (2) 76–101.
- Rüzgâr, B. (2005), "Bilginin Eğitim Teknolojilerinden Yaralanarak Eğitimde Paylaşımı",

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

The Turkish Online Journal of Educational Technology, TOJET July 2005 ISSN: 1303-6521
Volume 4, Issue 3, Article 16.

Sivin-Kachala, J., Bialo, E. (2000), *2000 research report on the effectiveness of technology in schools (7th ed.)*, Washington, DC: Software and Information Industry Association.

Smith, G., Ferguson, D., and Caris, M. (2001), "Teaching college courses online vs. face-to-face [Electronic version]", *Technology Horizons in Education Journal*, Vol. 28, No. 9, 18-26.

Şahin, Y. T., Yıldırım, S. (1999), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Anı Yayıncılık.

Uşun, Ş. (2000), *Özel Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Pegem Yayınları.

Yalın, İ. H. (1999), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Ankara, Nobel Dağıtım.

Yıldırım, V. (2000), *İlköğretim Okulu Beşinci Sınıf Öğretmenlerinin Öğretim Yöntemleri Konusundaki Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 189-202, ELAZIĞ-2008

İNGİLİZCE DERSİNDE OKUMA - YAZMA BECERİLERİNİN KAZANILMASINDA OLUŞTURMACILIK TEMELLİ SOSYAL ETKİLEŞİM MODELİNİN ETKİSİ

*Examining The Effects of The Social Interaction Model Based on
Constructivism, in Acquiring Writing - Reading Skills in English*

Cenk AKAY

*Mersin Üniversitesi, S.B.E. Eğitim
Programları ve Öğretim ABD, Mersin.*

Tuğba YANPAR YELKEN

*Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim
Programları ve Öğretim ABD, Mersin.*

ÖZET

Bu çalışmada, İngilizce dersinde okuma ve yazma becerilerinin kazandırılmasında oluşturmacılık temelli sosyal etkileşim modelinin öğrenciler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada deneysel yöntem izlenmiş ve bu yöntem çerçevesinde uygulamalar deney ve kontrol grubu olmak üzere iki grup üzerinde yapılmıştır. Her iki grupta yürütülen çalışma öncesi ve sonrasındaki bilişsel farklılıkları ön ve son test ile, duyuşsal özellikleri ön ve son tutum ölçekleri ile, kendilerine olan güvenleri de akademik benlik kavramı ölçekleri ile ölçülmüştür. Sonuç olarak oluşturmacılık temelli sosyal etkileşim modeli öğrencilere fikir alışverişi yapabilme, kendilerini cesur bir şekilde ifade edebilme, sosyal bir çevre içinde bilgi paylaşabilme ve önceki bilgileri ile yeni bilgilerini birleştirerek yeni kazanımlar oluşturabilme fırsatı vermiştir. Bu sonuca göre, İngilizce dersinde okuma ve yazma becerilerinin kazandırılmasında bu modelin etkin olarak kullanılabilceği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oluşturmacılık, sosyal etkileşim modeli, İngilizce öğretimi.

ABSTRACT

In this study, it is examined how the social interaction model based on constructivism, affects the students in acquiring the writing and reading skills in English. In this study the experimental method is used and the implementations are carried out on the control and experimental groups to evaluate the cognitive differences, the affective characteristics and the academic self-concept means. Finally, since the social interaction model enables the students to exchange ideas, to share their knowledge in a social medium and to construct new attainments by compounding their prior and newly-learned knowledge, it has been observed that this approach can be used efficiently in acquiring the writing and reading skills in English.

Key Words: Constructivism, social interaction, instruction of English.

Giriş

Günümüzün dünyasında, artık insanların birbirleriyle sosyal bir etkileşime girmeye mecbur kaldığı yeryüzünde, bu etkileşimin oluşturulmasındaki en etkili araç olan dil öğretimi çalışmalarında, şüphesiz ki sosyalleşmek kaçınılmaz bir oluşturucu yapıdır. Çevresiyle iletişim kurabilen ve onları etkileyip gerektiğinde de etkilenebilen bireyler bu yapının temel taşlarıdır. Bu bireylerin oluşturduğu toplumlar her zaman ve her yerde sosyalleşmiş olmalarının getirisi ile çevrelerinde edindikleri ve yaşadıkları olaylardan kazandıkları deneyimleri, yeni bilgilerin oluşturulmasında kullanmaktadırlar. Böylece bireyler sosyal etkileşim süresince birbirleriyle etkileşimleri sonucunda bilgiyi hem öğrenmekte hem de öğretmektedirler.

Günümüzün sürekli gelişen ve değişen dünyasına ayak uydurabilmenin en önemli aracını modern ve etkili eğitim programlarıyla yetiştirilmiş ve donatılmış bireyler oluşturmaktadır. Bu bireylerin dünyamızda etkili bir rol oynayabilmeleri için, İngilizce'yi çok iyi bir şekilde kullanabilmeleri gerekmektedir. İngilizce artık günümüzde iletişimin, bilgi alışverişinin ve paylaşımın tek adresi olma özelliğini kazanmıştır. İngilizce yeni gelişmelerin, yaklaşımların, icatların kısacası bilimin ve hayatın dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin yeniliklere ve değişimlere entegrasyonu sürecinde, İngilizce'yi etkili kullanabilmeleri, onların en güçlü yardımcısı olacaktır.

Günümüzde “constructivism” ifadesinin Türkçe karşılığı olarak uzmanlar inşacılık, oluşturmacılık, yapılandırmacılık gibi değişik ifadeler kullanmaktadırlar. Demirel (2003) ise bu yaklaşımın açıklanmasında yapılandırmacılık ifadesini kullanmıştır. Son zamanlarda yabancı dil öğretiminde oluşturmacılık yaklaşımının etkin bir rol oynuyor olması şüphesiz ki her iki alanında tek bir sürece bağlı olarak gelişmemesidir. Hem yabancı dil öğretimi hem de oluşturmacılık yaklaşımı, bünyelerinde çok farklı yapıları barındırırlar ve her ikisi de bu yapıların birbirleriyle çok iyi bir şekilde uyum sağlayıp bütünü oluşturmasıyla başarıya ulaşırlar. İşte bu durum yabancı dil öğretiminde eğitimcileri oluşturmacılık yaklaşımına doğru yönlendirmiştir.

Oluşturmacılık 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye ve uygulamalara temel oluşturmaya başlamıştır. Açıkgöz'e (2003, s.60) göre oluşturmacılık alanında asıl dönüm noktası, 20. yüzyılın ikinci yarısında ve son zamanlarda öne çıkan Piaget, Vygotsky, Asubel, Bruner ve Von Glasersfeld gibi araştırmacıların çalışmalarıyla yaşanmıştır.

Oluşturmacılık yaklaşımı genel olarak bilişsel ve sosyal oluşturmacılık olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır.

Bilişsel Oluşturmacılık (Piaget):

Piaget'e göre bilişsel gelişme, çocuklukta yaşanan gelişim ilkelerine ve evrelerine dayanmaktadır. Piaget'e göre çocukların tamamen kendisine özgü bir zihinsel işleyişleri ve bakış açıları vardır. Bir çocuğun olayları açıklamasında içinde bulunduğu gelişim döneminin etkin rol oynadığını ortaya koymuştur.

“Piaget'e göre çocuk, dünyanın pasif alıcısı değildir. Bilgiyi kazanmada aktif bir role sahiptir” (Senemoğlu, 2003, s.39).

Sosyal Oluşturmacılık (Vygotsky):

Vygotsky sosyal oluşturmacılığın kurucusudur. Vygotsky'e göre birey öğrenme sürecinde yetişkinlerle olan ilişkilerinden diğer bir deyişle sosyal etkileşim sürecinden faydalanarak bilgileri ve becerileri öğrenir. Bu öğrenme süreci iki şekilde olmaktadır. İlk olarak birey yetişkinlerle ilişki içine girer ve ikinci olarak da öğrendiklerini zihninde oluşturur ve geliştirir. Vygotsky'nin teorisindeki sosyal çevre anne-baba, öğretmen, okul ve oyun arkadaşları ile ev içindeki diğer bireyleri kapsamaktadır. Bu belirtilen bireyler çocuğun bilişsel gelişiminde önemli rol oynarlar.

Vygotsky'nin sosyal oluşturmacılık alanına kazandırdığı önemli bir kavram da yakınsal gelişim alanıdır. Vygotsky buna “Zone of Proximal Development” adını vermiştir. Bu belirtilen alan çocuğun çevresinde karşılaştığı problemleri çözerken yetişkinlerden yardım aldığı alandır. Çünkü çocuk içinde bulunduğu gelişim düzeyinin özellikleri itibariyle bazı sorunları çözemez durumdadır, böyle bir süreçte çevresindekilerden yardım alır ve sorunu çözme yoluna gider. Ayrıca Knight'a (2002) göre yakınsal gelişim alanı diğer olgular gibi öğrenciden öğrenciye değişiklik gösterir.

Oluşturmacılık Yaklaşımına Dayalı Öğrenme

Tezci'ye (2005) göre oluşturmacılık yaklaşımına dayalı öğrenmede bireyin yaratıcılığı ön plana çıkan bir unsurdur ve eğitim uygulamaları da öğrenenlerin aktif bilişsel yeteneklerini geliştirebilen bir yapıda olmalıdır.

Savery ve Duffy'e (1995, s.33-34) göre, oluşturmacılığın beş ana ilkesi vardır.

1. Tüm öğrenme etkinlikleri daha geniş problemlere veya görevlere dönüştürülmelidir.

2. Öğrenci sürekli olarak desteklenmelidir.

3. Gerçekçi sınıf ortamları sunulmalıdır.

4. Öğrencilere çözüm üretebilme imkanları sunulmalıdır.

5. Öğrencileri düşünmeye sevk eden öğrenme ortamları sunulmalıdır.

Bloom ve Perlmutter (1999, s.132) yaptıkları çalışmada, oluşturmacı sınıflarda

etkinliklerin uygulanmasında ve sürdürülmesinde en önemli etkenlerden birinin de iletişim olduğunu vurgulamışlardır. Öğretmen ve öğrenci birbirleriyle sürekli bir iletişim içinde olmalıdırlar. Yapılan etkinliklerde diğer göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktör de zamandır. Vermette'e (2001) göre ise imkanlar dahilinde her öğrenciye farklı konularda farklı zaman süreleri tanınmaya çalışılmalıdır çünkü öğrencilerin zeka yapılarının birbirlerinden farklı olması onların harcayacakları zamanında birbirlerinden farklı olacağı anlamına gelmektedir.

“Veenman'a (2003, s.197) göre oluşturmacı sınıflarda bir başka önemli unsur da geri bildirimdir. “Öğretmen yaptığı her etkinlikten sonra mutlaka geri bildirim yapmalı, genel hataları anlatmalı ve üzerinde kısaca durmalıdır. Geri bildirimlerin yapılmadığı sınıf ortamlarında yapılan hatalar alışkanlık haline gelebilir”.

Oluşturmacı sınıflarda teknoloji, öğrenmenin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Wang (2005) teknolojinin aktif ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için öğrencilere öncelikle kullanılacak teknolojinin öğretilmesinin kaçınılmaz bir başlangıç olduğunu fikrini öne sürmüştür.

Değerlendirme

“Değerlendirme, öğrencinin çalışılan konu hakkında neler hatırlayabildiğini ölçmekten çok, öğrencide meydana gelen olumlu ve etkin gelişmeleri ortaya çıkarabilmektir” (Tynjala, 1998, s.173). Bu açıklamadan yola çıkarak öğrenme yaklaşımlarındaki değişiklikler ve dolayısıyla değerlendirme yaklaşımındaki bu yeni gelişme ve değişimler ile birlikte Türnüklü'ye (2003) göre öğretmenin değerlendirmeleri de çok boyutlu hale gelmiştir. Değerlendirme etkinlikleri anlık ölçümler yapmak yerine daha çok sürece yönelik ölçümleri oluşturabilecek şekilde düzenlenmektedir.

Yapılan bu çalışmada, oluşturmacıya dayalı sosyal etkileşim modelinin İngilizce öğretiminde öğrenciler üzerindeki etkileri çalışılmış ve oluşturmacı öğrenme yaklaşımına dayalı sınıf modeli ve değerlendirme unsurları etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Yöntem

Araştırma Grubu

Yapılan araştırma, Zonguldak Merkez Anadolu Teknik Lisesi'nde 1-V ile 1-Y sınıflarında yürütülmüştür. Rasgele olarak 1-V sınıfı deney grubu, 1-Y sınıfı da kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Her iki grup öğrencilerine genel yetenek testi araştırmanın başında verilmiştir. Veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Deney ve Kontrol Grubu Genel Yetenek Testi “Bağımsız Gruplar İçin t Testi”

Gruplar	N	X	S	t	p
Deney	24	45.41	13.98	.158	.875
Kontrol	24	44.79	13.47		

$$p > 0.05$$

Tablo 1 incelendiğinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır ($p > 0.05$). Bu da yapılacak araştırmadan önce her iki grubun da genel yetenek yönünden denk olduklarını göstermiştir.

Deney ve kontrol gruplarının her ikisi de 24'er öğrenciye sahiptir. Yapılan çalışma, sosyal gruplar içerisinde uygulanan bir çalışma olduğundan deney grubu öğrencileri 4'er kişilik 6 gruba ayrılmıştır. Gruplara öğrenci seçilirken her bir gruba bir önceki yıl İngilizce dersi not ortalaması 75-100 arası bir öğrenci, 50-74 arası bir öğrenci, 25-49 arası bir öğrenci ile 0-24 arası bir öğrenci verilmiştir. Kız öğrenci sayısının 3, erkek öğrenci sayısının 21 olmasından dolayı kız öğrenciler de ayrı gruplara dağıtılmış böylece de heterojen bir yapı kurulmaya çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

1. Genel Yetenek Testi: Genel yetenek testi hazırlanırken pilot çalışma yapılmış ve madde analizi sonucunda 0.29 ve yukarı değerdeki ayırıcılık gücüne sahip olan maddeler uzman kanısı ile kapsam geçerliği sağlandıktan sonra alınmıştır. KR-20 güvenilirliği 0.94 bulunmuştur.

2. Başarı Testi: Başarı testi içinde benzer işlemler yapılmış ve KR-20 güvenilirliği 0.70 bulunmuştur.

3. Tutum Ölçeği: Tutum ölçeği için Şahin Yanpar, Çakır ve Şahin (2000) tarafından Sosyal Bilgiler dersi için geliştirilmiş olan 27 maddelik ölçek uzman görüşü alınarak ve faktör analizi yapılarak 25 maddelik İngilizce dersine uyarlanmıştır. Alfa güvenilirlik katsayısı 0.94 bulunmuştur.

4. Akademik Benlik Kavramı Ölçeği: ABK ölçeği için Şahin Yanpar, Çakır ve Şahin (2000) tarafından Sosyal Bilgiler dersi için geliştirilmiş ölçek İngilizce dersine uyarlanmıştır. Ölçeğin orijinali Brookover'a aittir ve Türkçe'ye uyarlaması Senemoğlu tarafından yapılmıştır.

5. Gözlem: Ders gözlemleri araştırmacı tarafından yapılmış bazı gözlemler de kameraya kaydedilmiştir.

6. Görüşme: Görüşmeler açık uçlu sorularla yapılmış ve soruların uygunluğu konusunda uzman kanısı alınmıştır.

7. Grup Çalışma Dosyaları: Öğrenciler Grup Çalışma Dosyalarını denel işlem süresince oluşturmuşlardır. Öğrencilerin bütün etkinlikleri bu dosyalar içerisinde yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada ön test ile son test kontrol gruplu deney deseni kullanılmıştır. Çalışma toplam 8 hafta sürmüştür. Her hafta İngilizce ders saati 6 saattir. Uygulamaya toplam olarak 48 saat devam edilmiştir.

Okuma becerilerinin kazandırılmasında işlem olarak; öğretmen ders kitabındaki konulara paralel güncel olan konularda okuma parçaları hazırlamıştır. Okuma aktivitesinden önce, öğretmen öğrencilerin okunacak konu hakkında ki ön bilgilerini ortaya çıkartmak amacıyla tartışma soruları sormuş ve öğrencileri derse motive etmiştir. Bunun ardından konu hakkında kısa bilgi veren öğretmen parçayı yüksek sesle okumuştur. Ardından gruptaki öğrenciler parçayı sessizce bireysel olarak okumuşlardır. Okuma esnasında grup üyeleri okuyan öğrencilerin yaptıkları hataları not almışlardır. Öğretmen okumada karşılaşılan telaffuz ve vurgu hatalarını geri bildirim yoluyla anlatıp düzeltmiştir. Okumanın başarıyla sağlanmasının ardından, gruplar artık okuduğunu anlama, yeni kelimeler öğrenme, parçayla ilgili soruları cevaplama ve yeni dilbilgisi kurallarını anlayabilmek için bir arada çalışmaya başlamışlardır. Parçanın anlatmak istediği tema ile parçayla ilgili soruların cevaplandırılmasında öğrenciler aralarında tartışarak, beyin fırtınası yaparak, yeni öğrendikleri bilgiler ışığında çözüme ulaşmaya çalışmışlardır. Öğrenciler elde ettikleri bilgiler doğrultusunda cevap kağıtlarını doldurmuşlar ve öğretmene teslim etmişlerdir. Çalışmanın sonlarına doğru genellikle her grubun ortak olarak yaptığı hataları tespit edip tahtada öğrencilere hataları hakkında geri bildirimde bulunulmuştur. Öğretmen grupların kağıtlarını geri dağıtmış ve grup öğrencileri bu kağıtları önceden oluşturmuş oldukları grup çalışma dosyalarına yerleştirmişlerdir.

Yazma becerilerinin kazandırılmasında ise işlem olarak; öğretmen, üzerine yazı yazılacak konuyu tahtaya yazmıştır. Öğrencilerin grupları içinde, yazılan konu hakkında sessizce 2 dakika düşüncelerini istemiştir. Ardından tüm grup üyelerine konu hakkındaki ön bilgilerini ortaya çıkartabilmek ve yazılacak konu hakkında biraz daha geniş bir vizyon yaratabilmek için tartışma soruları sormuştur. Bu aktiviteden sonra öğrenciler tekrar grup içinde görev dağılımlarını yapmışlardır. Bu çalışmalardan sonra öğrenciler

birbirleriyle fikir alışverişine giderek, konu hakkında bilgilerini birbirleriyle paylaşarak yazacakları parçanın kopyasını oluşturmuşlardır. Ardından yazman bu kopyayı düzgün bir şekilde yazıya dökmüş ve öğretmene teslim etmiştir. Çalışmanın son 15 dakikasında öğretmen yazı çalışmalarını incelemiş, genelde tüm grupların yapmış olduğu ortak hataları tespit edip, geri bildirimde bulunmuştur. Çalışmalara puanlarını vermiştir. Öğrencilere puanlarını söyledikten sonra kağıtlarını teslim etmiştir ve grup öğrencileri de bu kağıtları önceden oluşturmuş oldukları grup çalışma dosyalarına yerleştirmişlerdir.

Araştırmanın sonunda her iki gruba da son başarı testi, son tutum ölçeği ve son akademik benlik kavramı ölçeği uygulanmıştır. Öğrencilerin bu model altındaki çalışmalara karşı olan ilgi ve tutumlarının ölçülmesi için de gözlem yapılmış ve açık uçlu sorular verilmiştir.

Verilerin Analizi :

Niceliksel veriler SPSS 11.0 (Statistical Package For The Social Sciences) paket programında t testi, korelasyon ve regresyon analizi kullanılarak elde edilmiştir. Niteliksel veriler ise tümevarımsal içerik analizi yoluyla kodlanmıştır.

Bulgular

Yapılan çalışmada aşağıda belirtilen problem cümlesi ve alt problemler üzerine bulgular ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Problem Cümlesi:

Ortaöğretim Anadolu Lisesi 1. Sınıf İngilizce dersinde okuma ve yazma becerilerinin kazandırılmasında, oluşturmacılık temelli sosyal etkileşim modelinin öğrenciler üzerindeki etkileri nasıldır?

Araştırmanın alt problemleri ve bulguları şu şekilde sıralanabilir;

Araştırmanın birinci alt problemi şu şekilde ifade edilmiştir:

Oluşturmacılık yaklaşımına dayalı sosyal etkileşim modelinin deney grubu öğrencileri üzerinde etkileri nelerdir?

Bulgular açık uçlu görüşme sorusuna verilen cevaplardaki kullanılan ifadelerin frekanslarının ortaya çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgulara göre, İngilizce dersinde oluşturmacılık yaklaşımına dayalı sosyal etkileşim modelinin deney grubu öğrencileri üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu söylenebilir.

Görüşme sonuçlarına göre aşağıdaki ifadeler göze çarpmıştır.

Tablo 2: Sosyal Etkileşim Modeli Konusunda ki Bazı Görüşme Verileri (N:24)

İFADELER	f	%
Zevkli, keyifli, eğlenceli	6	25
Hırs, rekabet, sorumluluk, cesaret	5	20
Kazanma duygusu, güven, paylaşma	3	13
Hepimiz, karşılıklı, fikir alışverişi, ilgi	3	13
Tartışma, çekinmeden fikirleri iletme	2	8
Zaman çok hızlı geçiyor	3	13
Artık daha iyi anlıyorum, kavriyorum.	2	8

Görüşme kodlamalarıyla, deney grubu öğrencileri, dersin işleniş sürecinden çok zevk aldıklarını, arkadaşlarıyla paylaşımlarının arttığını, konuları eskisine nazaran daha iyi anladıklarını, rekabet ortamının doğduğunu bu yüzden de daha çok çalıştıklarını ve her öğrencinin mutlaka konuyla ilgili faaliyette olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler bu yöntemde dersin işlenişinde zamanın çok hızlı geçtiğini, birbirlerini daha iyi tanımaya başladıklarını, grup içinde aldıkları görevle sorumluluk taşıdıklarını, daha iyi anlamaya ve kavramaya başladıklarını, cesur bir şekilde fikirlerini paylaştıklarını ve sosyal toplumun en önemli kavramları olan “biz” ve “hepimiz” ifadelerini kazandıklarını belirtmişlerdir.

Görüşme sonuçlarından bazıları aşağıda verilmektedir.

1. “Ben bu grup çalışması sürecinde İngilizce dersinin nasıl geçtiğini anlamıyorum. Grupta herkes bir iş yapıyor. Grup çalışmalarında rekabet olduğundan herkes daha çok çalışarak birinci olmaya çalışıyorlar. Ben hiçbir derste herkesin dersle uğraştığını görmedim.”

2. “Bence grup çalışması yapmaya başlamadan önce dersler ağır geçiyordu ama grup çalışması yaparken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum. Gruplar arasındaki rekabet bizi hırslandırıyor ve grup çalışması sayesinde grubumdaki arkadaşlarla daha samimi oldum.”

3. “Arkadaşlarımıza daha çok zaman ayırıyor, onlarla ama tartışarak ama fikir beyan ederek karşılıklı birbirlerimizin yanlışlarını açığa çıkarıyoruz.”

4. “Gruptaki diğer arkadaşlarla çalıştığımız zaman daha eğlenceli oluyor. Hem tartışıp neyin ne olduğunu anlamaya çalışıyoruz hem de İngilizce dersine olan korkumuz, ürkekliğimiz gittikçe azalıyor.”

Araştırmanın ikinci alt problemi şu şekilde ifade edilmiştir:

Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin son başarı testi puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu probleme ait bulgular elde edilirken “Bağımsız gruplar için t testi” yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Son Test Puanlarına İlişkin “t Testi” Sonuçları

Grup	N	\bar{X}	S	t	P
Deney Başarı Son Test	24	53.45	14.72	2.098	.041
Kontrol Başarı Son Test	24	46.50	6.85		

$p < 0.05$

Tablo 3 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin son test başarı puanları ($\bar{X} = 53.45$), kontrol grubu öğrencilerinin son test başarı puanlarından ($\bar{X} = 46.50$) 6.95 puan daha yüksektir. t değeri 2.098 ve anlamlılık düzeyi 0.041 bulunmuştur. Anlamlılık düzeyi 0.05’den küçük olduğu için gruplar arası son test başarı puanları arasında anlamlı bir fark olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu bulgulardan, İngilizce dersinde okuma ve yazma becerilerinin kazandırılmasında oluşturmacılık temelli sosyal etkileşim modelinin, geleneksel öğretim yöntemlerine dayalı öğretim yöntemlerinden daha etkili olduğu söylenebilir. Her iki grubun puanlarının karşılaştırılmasıyla elde edilen bu bulgular öğrenci merkezli öğretimin, grup içinde çalışmanın ve öğretmenin bir rehber, yol gösterici olarak çalışmasının etkilerini ve sonuçlarını olumlu bir şekilde ortaya koymuştur.

Araştırmanın üçüncü alt problemi şu şekilde ifade edilmiştir:

Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu probleme ait bulgular elde edilirken “Bağımsız gruplar için t testi” yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Deney Grubu ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Son Tutum Puanlarına İlişkin “t Testi”

Sonuçları

Grup	N	\bar{X}	S	t	p
Deney	24	94.83	14.67	2.454	.000
Kontrol	24	79.33	27.25		

$p < 0.01$

Tablo 4 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin son tutum puanları aritmetik ortalaması ($\bar{X} = 94.83$) kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puanları aritmetik ortalamasından ($\bar{X} = 79.33$) yüksek çıkmıştır. Anlamlılık düzeyi 0.01’den küçük olduğu

için tutum puanları arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. Bu bulgulardan, denel işlem sonunda deney grubu öğrencileri, kontrol grubu öğrencilerine göre İngilizce dersine karşı daha olumlu bir tutum geliştirmişleridir.

Elde edilen bu bulgular, geleneksel öğretim yöntemlerinin uygulandığı sınıflarda öğrencilerin deney grubu öğrencileri kadar derse karşı olumlu tutum sergileyemediklerini ortaya koymuştur. Fakat oluşturmacılığa dayalı yöntem uygulanan deney grubu öğrencilerinde ise derse karşı daha fazla ilgi oluşturulmuş ve tutumları olumlu yönde etkilenmiştir. Dersin işlenişinde öğrencilerin birbirleriyle etkileşimleri, grupların sınıf içi rekabeti, fikir alışverişi ve özellikle dersin farklı bir yöntemle işlenmesi ile öğrencilerin “birlikte başarıma” kavramına alışmaları, tutumlarını olumlu yönde etkileyen unsurlar olabilir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi şu şekilde ifade edilmiştir:

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin son akademik benlik kavramı ölçeği arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu probleme ait bulgular elde edilirken “Bağımsız gruplar için t testi” yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Deney Grubu ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Son Akademik Benlik Kavramı Puanlarına İlişkin “t Testi” Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	t	p
Deney	24	30.79	4.23	1.277	.077
Kontrol	24	28.83	6.20		

$p>0.05$

Tablo 5 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin son akademik benlik kavramı puanları aritmetik ortalaması ($\bar{X}=30.79$) kontrol grubu öğrencilerinin son akademik puanları aritmetik ortalamasından ($\bar{X}=28.83$) yüksek çıkmıştır. Anlamlılık düzeyi 0.05’den büyük olduğu için akademik benlik kavramı puanları arasında anlamlı olmayan bir fark çıkmıştır.

Bu bulgular, deney grubu öğrencilerinin, sosyal etkileşim modeli içinde çalışma yapmada yeni olduklarından ve bu alanda yapılan etkinliklere karşı yabancılaşma çektiklerinden dolayı kendilerine olan güvenlerinin yeteri kadar oluşmadığını göstermiştir, böylece öğrenciler bu becerilerin kazanılmasında tam bir özgüven sağlayamamışlardır. Kontrol grubu öğrencileri ise geleneksel öğretim yöntemleri içinde

çekingen, korkak ve kendini ifade etmekte zorluk çeken bireyler olarak gözükmüşlerdir. Bu durum da, deney grubunun akademik benlik kavramı ölçeği puanlarının ortalamasının kontrol grubuna göre az bir farkla karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmanın sonucunda, oluşturmacılık yaklaşımına dayalı sosyal etkileşim modelinin öğrencilere İngilizce dersinde okuma ve yazma becerilerinin kazandırılmasında olumlu yönde etkileri olduğu sonucuna varılabilir. Bu sonuçlar aşağıda sıralanmıştır;

1. İngilizce dersinde oluşturmacılık yaklaşımına dayalı sosyal etkileşim modelinin deney grubu öğrencileri üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu belirlenmiştir.

2. Sosyal Etkileşim Modeli'nin uygulandığı öğrencilerin son test başarı puanlarının, kontrol grubu öğrencilerinin son test başarı puanlarından daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

3. Sosyal Etkileşim Modeli'nin uygulandığı öğrencilerin son tutum puanları aritmetik ortalaması, kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puanları aritmetik ortalamasından daha yüksek çıkmıştır.

4. Sosyal Etkileşim Modeli'nin uygulandığı öğrencilerin son akademik benlik kavramı puanları aritmetik ortalaması ile kontrol grubu öğrencilerinin son akademik puanları aritmetik ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Bu sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir;

1. İngilizce derslerinde öğretmen derse başlamadan önce öğrencileri motive etmek amacıyla öğrencilerin ön bilgilerini ortaya çıkaracak ve tutumlarını zirveye taşıyacak ilginç, düşündürücü, beyin fırtınasına iten sorular sormalı ve böyle ortamlar hazırlamalıdır.

2. Öğretmen öğrencilerin her birinin farklı bilişsel yapıda olduğunu bilmeli ve mümkün olduğu kadar sınıfın tümünün kavrama ortalamasına yönelik öğretim etkinlikleri planlamalıdır.

3. Öğretmen öğrencilerin ilgilerine, içinde buldukları gelişim evrelerine uygun materyal seçmelidir. Eğer, ders kitabından konular işleniyorsa en azından bu konulara destek olacak materyal seçiminde bu esaslara dikkat etmelidir.

4. Öğretmen ders işlenişinde öğrencilerini sürekli fikir üretme, soru sorma, eleştirme, kendilerini ifade edebilmeleri konularında cesaretlendirmelidir. Öğrencilere yol gösteren, rehberlik yapan bir role bürünmelidir. Öğrencilerinin bilgiyi kendilerinin oluşturmasına izin vermeli ve gerektiği yerde desteğini sağlayarak, öğrencilerin yaparak

ve yaşayarak bilgileri oluşturmaya olanak sağlamalıdır.

5. Ders işlenişinde, öğrencilerin sosyal bir ortamda buldukları gerçeği göz önünde bulundurularak, öğrenciler heterojen bir dağılımla grup çalışmaları yapmalıdırlar. İçinde buldukları gruplarda sosyal çevrelerini oluşturmalı ve bu ortamlarda birbirleriyle ortaklaşa başarıyı elde edebilmek için çalışmalıdırlar.

6. Öğretmen, öğrencilerin çalışmalarını değerlendirirken sadece belli kriterleri belli zamanlarda göz önünde tutmak yerine, değerlendirme sürecini daha uzun bir zamana yaymalı ve öğrencileri performanslarına, edindikleri kazanımlara göre değerlendirmelidir.

7. Öğrenciler bir dönem boyunca yaptıkları çalışmalarını kişisel gelişim dosyalarında saklamalı ve öğretmen bu çalışmalarını incelediğinde öğrencinin dönem başındaki ve sonundaki başarı seviyelerini incelemeli ona göre öğrencilere bireysel çalışmalar vermelidir.

8. Öğrencilerin yapmış oldukları çalışmalar ödüllendirmeli, en başarılı çalışmalar diğer öğrencilere sunulmalı veya okuldaki panolarda sergilenmelidir. Bu tür etkinlikler öğrenciler arası rekabeti arttıracak gibi öğrencilerin konuya karşı tutumlarını da olumlu yönden etkileyeceğinden bu tür faaliyetler göz ardı edilmemelidir.

9. Her ders sonunda öğrencilere o konuyla ilgili geri bildirim yapılmalıdır. Öğretmenin zamanında yaptığı geri bildirimler sayesinde öğrenciler hatalarını alışkanlığa dönüşmeden ortadan kaldırmış olurlar ve eksikliklerini giderip yeni konuları daha hazır bir şekilde öğrenmeye başlarlar.

10. Öğretmenler İngilizce dersinde ilgiyi çekebilmek için teknolojik ekipman kullanılmalıdır. TV, VCD, video, kaset-çalar bu etkinlikler de kullanılacak araçlardır. Öğretmen bu araçların yardımıyla öğrencilerin derse karşı olan ilgilerini etkin kılmalıdır.

11. Oluşturmacılık yaklaşımı sürekli gelişme gösteren bir yapıda olduğu için öğretmenler zaman zaman alan uzmanlarının vereceği seminerlere katılmalı ve son gelişmeleri kendileri de takip etmelidir.

12. Oluşturmacılık yaklaşımına dayalı modelde ders işlemek geleneksel modele göre daha fazla zaman aldığından ders saatleri 5-10 dakika daha uzatılabilir.

13. Öğrencilere İngilizce'yi sevdirebilmek için, İngilizce eğitim programları hazırlanırken, öğrencilere gerçek yaşamlarında kullanabilecekleri dil kullanım bilgileri aktarılmalı, İngilizce tiyatrolar, oyunlar hazırlanmalı ve imkanlar dahilinde öğrencilerin yurt dışına kısa dönemler halinde gönderilebilir.

14. Öğretmen grup çalışmalarının desteklenmesinde öğrencilere “biz” kavramını aşılmalı ve ortaklaşa bir şeyler yapıp başarabilmenin zevkini onlara tattırmaktan kaçınmamalıdır.

İngilizce Dersinde...

Sonuç olarak, öğretmen öğrencileri aktif, sorabilen, eleştirebilen, grup içine girdiğinde birlikte bir şeyler başarabilmeyi hedefleyen, önbilgilerini kullanarak yeni bilgiler oluşturabilen ve bunları yaparken de kendini ifade etmekte zorlanmayan, İngilizce'nin güncel hayattaki önemini kavramış bireyler olarak yetişmelerinde rehber olabilmelidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. Ü. (2003), *Aktif Öğrenme*, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Bloom, L. ve Perlmutter, J.(1999), “The general educator: Applying constructivism to inclusive classrooms”, *Intervention in School and Clinic*, 34, 132-137.
- Demirel, Ö. (2003), *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Knight, J.(1998), “Crossing boundaries: What constructivists can teach intensive-explicit instructors and vice versa”, *Focus on Exceptional Children*, 35, 1-16.
- Savery, J. R. ve Duffy, T. M. (1995), “Problem based learning: An instructional model and it’s constructivist framework”, *Educational Technology*, 35, 31-38.
- Senemoğlu, N.(2003), *Gelişim öğrenme ve öğretim, Kuramdan uygulamaya*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tezci, E. ve Gürol A. (2003), “Oluşturmacı öğrenme tasarımı ve yaratıcılık”, *The Turkish Online Journal of Education Technology*, 2, Article 8. İnternet’ten 18 Mart 2005’te <http://www.tojet.net/articles/218.htm> adresinden alınmıştır.
- Türnüklü, E.(2003), “Türkiye ve İngiltere’deki matematik öğretmenlerinin değerlendirme biçimleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 108-118.
- Tynjala, P. (1998), “Traditional studying for examination versus constructivist learning tasks learning outcomes”, *Studies in Higher Education*, 23, 173-190.
- Veenman, S. (2003), “Direct and activating instruction: Evaluation of a preservice course”, *Journal of Experimental Education*, 71, 197-226.
- Vermette, P.(2001), “Understanding constructivism: A primer for parents and school board members”, *Education*, 122, 87-94.
- Wang, Li; 2005, “The Advantages of Using Technology in Second Language Education”, *Journal of Experimental Education*, Vol.32, Issue.10: 38-43.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 203-222, ELAZIĞ-2008

İLKÖĞRETİM OKULU YÖNETİCİLERİNİN İŞ DOYUMLARI İLE ÖRGÜTSEL STRES KAYNAKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ*

*Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Stressors of
Principals in Elementary Schools*

Zeynep YILMAZ

MEB Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü.
zyilmaz@my.net.com

Mehmet MURAT

Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
mmurat@gantep.edu.tr

ÖZET

Araştırma betimsel yöntem ve ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. Veriler 2005-2006 öğretim yılında Gaziantep ili Şehitkamil ve Şahinbey ilçelerinde görev yapan 284 İlköğretim okulu yöneticisinden toplanmıştır. Veri toplama araçları olarak D. J. Dawis ve arkadaşları (1967) tarafından geliştirilen ve Telman (1988) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Minnesota İş Doyum Ölçeği" ile Pehlivan (1993) tarafından geliştirilen "Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı, aritmetik ortalama, yüzdelik dağılım, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi ve LSD testi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin iş doyumlarını algılamalarında kıdem ve görev unvanı değişkenleri, örgütsel stres kaynaklarını algılamalarında ise cinsiyet ve kıdem değişkenleri arasında anlamlı farklılık saptanmıştır. Bulgular literatür çerçevesinde yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş doyum, örgütsel stres, örgütsel stres kaynakları.

ABSTRACT

The study is designed based for desribal process and relational research model. The scope of the study consist of 284 administrators of elementary schools located in Şehitkamil and Şahinbey in Gaziantep in 2005-2006. In this study, "The Minnesota Job Satisfaction Scale" developed by D. J. Dawis and his colleagues (1967) and adapted into Turkish by Telman (1988) and "Sources of Organizational Stress Scale" developed by Pehlivan (1993) were used as data collection tools. The collected data were analyzed through Pearson product correlation techniques, mean, percentage, independent samples, t-test, one way ANOVA and LSD test to analyze the sources of the variables. While the variables of tenure and title of service cause a significant variance in the perception of the job satisfaction of the administrators participated in the study, it has come out that the variables in the case of attending in courses, seminars etc related to gender, age, number of teachers, educational management have no significant variances. Findings revealed that the variables in the case of attending courses, seminars etc related to age, title of service, number of teacher, educational management have no significant variances while significant difference was observed in the variables of gender and tenure based on the perception of reasons of organizational stress of the administrators participated in the study.

Key Words: Job satisfaction, organizational stress, organizational stressors.

* Bu çalışma Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir

GİRİŞ

İş doyumunu, çalışanların yaşamında önem taşımakta olup çalışanların işlerindeki verimliliklerini, başarılarını, çalıştıkları örgüte bağlılıklarını olumlu yönde etkilemektedir.

Çalışma hayatında sıkça duyduğumuz stres kavramı da iş görenlerin hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmalarda stresin bireyler ve örgütler üzerinde etkisi görülmektedir. Stres, insanın içinde bulunduğu ortam ve iç koşullarının onu etkilemesi sonucunda vücudunda özel biyo-kimyasal salgılar oluşarak, söz konusu koşullara uyum için düşünsel ve bedensel olarak, harekete geçme durumudur (Eren, 1993: 24).

Birey, zamanının büyük bir bölümünü iş ortamında geçirmekte ve belli amaçları gerçekleştirmek üzere kendisinden beklenen rolleri ve görevleri yerine getirmektedir. Bu durum, örgüt ortamında meydana gelen “örgütsel stres” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Stresten tamamen uzak bir günlük yaşam düşünmek ne derece olanaksız ise toplumsal yaşamın temel dokusu olan örgütlerdeki iş yaşamının da stresten tamamen uzak olması o denli olanaksızdır. Bu durumda stresi, çağdaş örgüt ve yönetim kuramının vurguladığı bir biçimde toplumsal ve örgütsel yaşamın gerçek bir olgusu olarak kabul etmek, ussal bir yönetim stratejisi uygulayarak stresle başa çıkmak gerekmektedir (Pehlivan, 1993: 4; Aslan, 1995: 3).

Örgütsel açıdan iş doyumunu ve stres kavramları incelendiğinde çalışanların devamsızlık yapma, iş değiştirme, verimsizlik, kurallara karşı gelme, işi hakkında olumsuz tutum ve davranış geliştirme, kurumun amaçlarına inanmama gibi davranışlarının altında düşük düzeyde iş doyumunu ve yüksek düzeyde örgütsel stres kaynaklarının olumsuz etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle üst yönetim kademesinde bulunan yöneticilerin iş doyumunu ile iş stresinin dinamik yapıda olduğunu kabul ederek iş görenlerin iş doyumunu ve iş stresinin ne düzeyde olduğunu, iş doyumsuzluğu ve iş stresinin kaynaklarının tespitini izlemeleri, çalışanların kurum ve işleyişi hakkında duygu ve düşüncelerini öğrenerek sorunlara daha gerçekçi çözümler getirmelerine olanak sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Eğitim yöneticilerinin görevlerini en iyi şekilde yapabilmeleri ve hayatlarından zevk almaları için iş doyumunu ve örgütsel stres kavramlarının önemi büyüktür. Türkiye’de iş doyumunu ve stres konularında birçok araştırma yapılmıştır. Fakat ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasındaki ilişkinin incelenmesi konusunda yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Eğitim kurumlarında görev yapan yöneticilerin iş doyum düzeyleri ve örgütsel strese sebep olan faktörler farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasındaki ilişki ve yöneticilerin iş doyumunu

düzeyleri, örgütsel stres kaynakları bazı değişkenler açısından nasıl bir durum arz ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın problemi şöyle belirlenmiştir:

İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın ana problemine bağlı olarak şu alt problemlere cevap aranmıştır:

1. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları düzeyleri nedir?
2. İlköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarının yoğunluklarına göre sıralaması nasıldır?
3. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark var mıdır?
4. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark var mıdır?
5. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında görev unvanlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?

Sayıtlar

1. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyum düzeyleri ile örgütsel stres kaynakları söz konusu ilköğretim okulu yöneticilerinin görüşlerine dayalı olarak saptanabilir.
2. Kullanılan ölçme araçları ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumlarını ve örgütsel stres düzeylerini belirlemede yeterlidir.
3. Veri toplama aracını cevaplandıran ilköğretim okulu yöneticileri samimi ve içten davranmışlardır.

Sınırlılıklar

1. Bu araştırma, Gaziantep ili Şehitkamil ve Şahinbey ilçelerinde görev yapan ilköğretim okulu yöneticileri ile sınırlıdır.
2. Araştırmanın bulguları ilköğretim okulu yöneticilerinin anketlere verdikleri cevaplarla sınırlıdır.
3. Bu araştırma, 2005-2006 öğretim yılına ilişkin bilgi ve bulgularla sınırlıdır.

YÖNTEM

Bu araştırma, betimsel yöntem ve ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. Katılımcıların var olan özelliklerine hiçbir değişiklik yapılmaksızın veri toplanarak, var olan durum hakkında katılımcıların görüşleri alınmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2005-2006 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili merkez ilçeleri olan Şahinbey (79 ilköğretim okulunda 309 okul yöneticisi) ve Şehitkamil’de (54 ilköğretim okulunda 201 okul yöneticisi) bulunan 133 resmi ilköğretim okulunda görev yapan 510 okul yöneticisi oluşturmaktadır.

Araştırma evreninde bulunan bütün okul yöneticilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Okul yöneticileri ile yapılan kısa görüşmelerin ardından anketler verilerek aynı gün içerisinde geri toplanmıştır. Ancak okullara yapılan ziyaretler sırasında bazı okul yöneticilerinin okulda bulunmamlarından dolayı bu kişilere anket verilememiştir. Ziyaret edilen bazı okul yöneticileri zamanlarının olmadığını söyleyerek anketleri cevaplamak istememişlerdir. Cevaplanan anketlerden birden fazla seçeneğin işaretlenmesi ya da bazı kısımların boş bırakılması nedeniyle 14 anket araştırma dışında bırakılmıştır. Böylelikle Şehitkamil ilçesinde evrenin %68,51’i, Şahinbey ilçesinde ise evrenin %53,16’sı temsil edilmiştir. Toplam olarak Gaziantep il merkezinde evrenin %55,7’si temsil edilmiştir.

Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Araştırmaya katılan İlköğretim okulu müdür ve müdür yardımcılarında araştırma amaçları doğrultusunda bilgi toplamak amacıyla anket kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, yöneticilerle ilgili kişisel ve mesleki bilgileri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan üç soru yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümünde, araştırmada ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin iş doyum düzeylerinin belirlenmesi için “Minnesota İş Tatmin Ölçeği”nin kısa formu kullanılmıştır. R. V. Davis, D.J. Weiss, G.W. England ve L.H. Lofquist (1967) Minnesota Tatmin Ölçeği’nin uzun formundan (100 madde) iç ve dış tatmin durumları ile ilgili maddeleri birleştirerek 20 madde halinde bir ölçek geliştirmişlerdir (Akt. Başalp, 2001:106). Bu bölümdeki maddelerin değerlendirilmesinde “hiç tatmin edici değil”, “tatmin edici değil”, “ne tatmin edici ne de değil”, “tatmin edici”, “çok tatmin edici” ifadelerinden oluşan “Likert” tipi beşli dereceleme ölçeği kullanılmıştır.

Ölçek, ilk olarak Telman (1988) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak endüstride çalışanların iş doyum düzeylerini saptamak amacıyla kullanılmıştır. Telman ölçeğin Cornbach’s Alpha katsayısını .92 olarak hesaplamıştır. Bu araştırma esnasında İş Doyumu Ölçeği’nin güvenilirliği tekrar incelenmiştir ve Cornbach’s Alpha katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır.

Minnesota İş Tatmin Ölçeği daha önceden eğitim ve öğretimin çeşitli kademe ve branşlardaki öğretmenlere ve okul yöneticilerine uygulanmış olması, uygulamasının ve değerlendirmenin son derece pratik olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Anketin üçüncü bölümünde ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin örgütte yaşayabilecekleri stres faktörlerini ve stres düzeylerini ölçmek için Pehlivan'ın (1993) "Eğitim Yönetiminde Stres Kaynakları" konulu doktora tezi için hazırladığı, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış, altı alt faktörden oluşan 35 soruluk "Örgütsel Stres Kaynakları" anketi kullanılmıştır. Bu bölümdeki maddelerin değerlendirilmesinde "hiç", "az", "orta", "çok", "pek çok" ifadelerinden oluşan "Likert" tipi beşli dereceleme ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel Stres Kaynakları Anketi'nin Pehlivan tarafından test-tekrar test yöntemiyle hesaplanan korelasyon katsayısı .87'dir. Araştırma esnasında anketin güvenilirliği test edilmiştir ve Cornbach's Alpha katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırma verileri, ilköğretim okulu yöneticilerine uygulanan anket yoluyla elde edilmiştir. İş doyumunu ölçeğinden alınan puanlar ile örgütsel stres kaynakları ölçeğinden alınan puanlar arasındaki ilişkiyi bulmak için korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Daha sonra veriler, alt boyutlar açısından analiz edilmiştir. Araştırmanın alt boyutlarının çözümlemesinde katılımcıların kişisel özelliklerine göre (cinsiyet, kıdem, görev unvanı) gruplar arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla "t" testi ve "tek yönlü varyans analizi" (Anova) yapılarak yorumlanmıştır. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırmalar testi olan LSD testi uygulanmıştır. İstatistiksel çözümlemelerdeki anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Aritmetik ortalamaların yorumu için ise; araştırmada kullanılan Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nde "Likert" tipi beşli dereceleme ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçekte 1 "hiç tatmin edici değil", 2 "tatmin edici değil", 3 "ne tatmin edici ne de değil", 4 "tatmin edici", 5 "çok tatmin edici" olarak derecelendirilmiştir. Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nden 75 ve üzeri puan alanlar "yüksek iş tatmini", 26-74 arası puan alanlar "normal iş tatmini", 25 ve aşağısında puan alanlar "düşük iş tatmini" olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1: İş Doyumu Anketinin Toplam Puan Sınırları ve Aldıkları Puana Karşılık Gelen Algı Düzeyleri

Toplam Puan Sınırları	Algı Düzeyi
75 ve üzeri	Yüksek iş doyumunu
26-74	Normal iş doyumunu
25 ve altı	Düşük iş doyumunu

Araştırmada kullanılan “Örgütsel Stres Kaynakları Anketi”nde de “Likert” tipi beşli dereceleme ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte 0 “hiç”, 1 “az”, 2 “orta”, 3 “çok”, 4 “pek çok” olarak derecelendirilmiştir. Örgütsel Stres Kaynakları anketinden alınan toplam puanların ortalaması 0-0,80 arası “çok az stresli”, 0,81-1,60 arası “az stresli”, 1,61- 2,40 arası “orta stresli”, 2,41- 3,20 arası “çok stresli” ve 3,21-4,00 arası olanlar ise “pek çok stresli” olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Örgütsel Stres Kaynakları Anketi Maddelerinin Puanları, Seçenek ve Sayısal Sınırları

Puanlar	Seçenekler	Sayısal Sınırlar
0	Hiç	0-0,80
1	Az	0,81-1,60
2	Orta	1,61-2,40
3	Çok	2,41-3,20
4	Pek çok	3,21-4,00

Örgütsel Stres Kaynakları anketinin, örgütün işlevsel ve toplumsal çevresine ilişkin görev, yetke, üretim, kümeleşme, rol ve kültürel yapıya ilişkin stres faktörleri olmak üzere altı alt boyutu bulunmaktadır. Alt boyutları ölçmek için kullanılan sorular şöyle gruplanmıştır; 1-9 arası sorular görev, 10-17 arası sorular yetke, 18-22 arası sorular üretim, 23-29 arası sorular kümeleşme, 30-31 arası sorular rol ve 32-35 arası sorular ise kültürel yapılarına ilişkin stres kaynaklarını ölçmeye yönelik sorulardır.

BULGULAR ve YORUM

Araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin anketin birinci bölümünde yer alan kişisel ve mesleki bilgileri ile ilgili (cinsiyet, yaş, kıdem, görev unvanı, öğretmen sayısı, eğitim yönetimi ile ilgili kurs, seminer ya da hizmet içi eğitime katılma) maddelere verilen dağılımı ve yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Cinsiyetlerine, Kıdemlerine ve Görev Ünvanlarına Göre Dağılımları

Değişken	Düzye	N	%
Cinsiyet	Kadın	15	5,3
	Erkek	269	94,7
Görev	Müdür	84	29,6
Ünvanı	Müdür Yrd.	200	70,4
Kıdem	1-5	111	39,1
	6-10	79	27,8
	11-15	39	13,7
	16-20	29	10,2
	21 ve üzeri	26	9,2
	Toplam		284

Tablo 3’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin %5,3’ünü kadın yöneticiler, %94,7’sini erkek yöneticiler oluşturmaktadır. Bu verilere göre yöneticilik görevinin kadınlara göre erkekler tarafından daha fazla tercih edildiği

söylenbilir.

Araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin büyük çoğunluğunun (%66,9) yöneticilikteki kıdeminin 10 yıl ve altı gurubunda olduğu görülmektedir. En az gurubu %9,2 ile 21 ve üzeri yıl kıdeme sahip olanlar oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin %29,6'sı müdür, %70,4'ü müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Araştırma Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ana problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasında ilişki var mıdır?” şeklindedir.

Ana problemde ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları ve alt boyutları arasında ilişki aramak amacı ile pearson korelasyon katsayısı (r) hesaplanmıştır.

Tablo 4: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İş Doyumları İle Örgütsel Stres Kaynakları ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Örgütsel stres kaynakları	N	İş doyumları	
		Pearson korelasyon	İki uçlu anlamlılık
Kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları	284	-,227**	,000
Yetke yapısına ilişkin stres kaynakları	284	-,211**	,000
Görev yapısına ilişkin stres kaynakları	284	-,206**	,000
Üretim yapısına ilişkin stres kaynakları	284	-,170**	,004
Kümeleşme yapısına ilişkin stres kaynakları	284	-,168**	,005
Rol yapısına ilişkin stres kaynakları	284	-,160**	,007
Tüm stres kaynakları	284	-,240**	,000

**p<,01

Tablo 4’de görüldüğü üzere ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasında düşük düzeyde, negatif yönde ve anlamlı ($r = -,24$, $p < 0,01$) bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulguya göre, ilköğretim okulu yöneticilerinin iş ortamlarındaki örgütsel stres düzeyleri arttıkça iş doyumlarının azaldığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2 = 0,06$) dikkate alındığında iş doyumundaki toplam varyansın %6’sının örgütsel stres kaynaklarından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca Tablo 4’den ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumlarının en fazla kültürel yapıya en az da rol yapısına ilişkin stres kaynaklarına bağlı olarak olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir. İlköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarından iş ortamındaki görüş farklılıkları, örgütsel değer ve normlara uyum, yöneticilerin işleri ile ilgili statü algıları

gibi kültürel yapıdan kaynaklanan stres kaynaklarından daha fazla etkilendikleri ve bununla birlikte işlerinden aldıkları doyumun da düşeceği söylenebilir.

Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyum düzeyleri ne derecededir?” olarak belirlenmiştir.

Birinci alt problem olan ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyum düzeylerini bulmak için ilköğretim okulu yöneticilerinin “İş Doyumu” ölçeğine verdikleri cevapların frekansları hesaplanmıştır.

Tablo 5: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İş Doyumu Düzeyleri

İş Düzeyi	Doyumu	Puan Aralıkları	N	%
Yüksek Doyumu	İş	75 ve üzeri	100	35
Normal Doyumu	İş	25- 74	184	65
Düşük Doyumu	İş	24 ve altı	-	-

Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin %35’i yüksek iş doyumuna algısına, %65’inin ise normal iş doyumuna sahip olduğu bulunmuştur. Düşük iş doyumuna sahip olan yöneticilerin bulunmaması iş doyumuna ile performans arasındaki pozitif ilişkiden dolayı tercih edilen bir bulgudur. Araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin büyük çoğunluğunun (%65) iş doyum düzeyinin normal düzeyde bulunması, ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyum algılarının yüksek düzeye çıkarılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Hayat doyumunun önemli bir parçası olan iş doyumunun normal düzeyde algılanması hayat doyumunu da etkileyecektir. İş doyumuna yüksek yöneticilerin görev yaptığı okullardaki örgüt ikliminin de pozitif yönde etkileneceği söylenebilir. İlköğretim okulu yöneticilerinin yüksek düzeyde doyum sağlamaları, onların yüksek motivasyon oluşturarak istekle ve bağlılıkla işlerine devam etmeleri sonucunu getireceği, dolayısıyla kişisel ve örgütsel başarıyı artıracığı beklenebilir.

Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi “İlköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarının yoğunluklarına göre sıralaması nasıldır?” olarak belirlenmiştir.

Bu alt probleme çözüm bulmak amacıyla ilköğretim okulu yöneticilerinin “Örgütsel Stres Kaynakları” ölçeğinde her bir boyuta verdikleri cevapların aritmetik

ortalama puanları (\bar{X}), ortalama puana karşılık gelen algı düzeyleri ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 6: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Örgütsel Stres Kaynaklarının Yoğunluklarına Göre Sıralaması (N=284)

Örgütsel Stres Kay.	\bar{X}	Ortalama Puana Karşılık Gelen Algı Düzeyi	SS
Yetke Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	2,29	Orta	0,80
Üretim Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	2,27	Orta	0,84
Görev Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	2,23	Orta	0,80
Kümeleşme Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	1,74	Orta	0,91
Rol Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	1,70	Orta	0,97
Kültürel Yapıya İlişkin Stres Kaynakları	1,64	Orta	0,91

Tablo 6'daki sonuçlara göre araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin algıladıkları örgütsel stres kaynaklarının yoğunluklarına göre yüksekte düşüğe doğru sıralaması; yetke yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=2,29$), üretim yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=2,27$), görev yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=2,23$), kümeleşme yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=1,71$), rol yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=1,70$) ve kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=1,64$) olarak belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynakları ortalamaları 2,29 ile 1,64 arasında değişmektedir. Genel olarak bakıldığında ilköğretim okulu yöneticilerinin bütün örgütsel stres kaynakları boyutlarından aldıkları puanların ortalamasına göre yöneticiler "orta" düzeyde stres yaşamaktadırlar. Stresin yapıcı ve yıkıcı olmak üzere iki boyutu vardır. Yapıcı stres birey ve örgüt için yapıcı bir eylem yoludur. Belirli miktardaki stres tepkisinin kişinin işinde daha özenli çalışmasını teşvik eden, yaratıcılığını uyaran, çabalarını artıran, enerji veren yapıcı bir etkisi olmaktadır. Eustress denilen bu tür stres bireyin çevresi ile dengeli bir ilişki kurmasında başarısını artırmaktadır (Schermerhorn, 1989:649).

Belirli bir düzeydeki stres, iş görenlerin işlerini daha iyi yapmak için yeni ve daha iyi yollar bulmalarını sağlamaktadır (Luthans, 1989:205). Bu açıdan bakıldığında ilköğretim okulu yöneticilerinin stres tepkisi düzeylerinin yükselmeden bu düzeyde kalması onların işlerine karşı güdülenmesini sağlayacak, çabalarını artıracak enerji veren yapıcı bir etkisi olacağı düşünülebilir.

İlköğretim okulu yöneticilerinin en fazla algıladıkları örgütsel stres kaynaklarının yetke yapısına ilişkin stres kaynakları ($\bar{X}=2,29$) olduğu görülmektedir. Örgütün yönetim tarzı veya yönetim tarzındaki eksiklik ve olumsuzluklar yetke yapısına ilişkin stres kaynaklarını oluşturur. Bu durum, ilköğretim okulu yöneticilerinin anketteki yetke

yapısına ilişkin stres kaynaklarından olan karar verme, karara katılma, yetki eksikliği, sorumlulukların verdiği endişe, değerlendirmede adaletsizlikler ve yöneticilerin teşvik etmemesi maddelerini stres kaynağı olarak daha yüksek düzeyde işaretlemelerinden, ilköğretim okulu yöneticilerinin bu konularda daha fazla sorun yaşamalarından kaynaklanabilir. Bu bulgu ilköğretim okulu yöneticilerinin tepe yönetimin baskısı ve alt kademenin direnci arasında sıkışmasından dolayı daha fazla gerilim altında kaldıklarının göstergesi olabilir.

Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindedir. Bu alt probleme çözüm bulmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.

Tablo 7: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Cinsiyetlerine Göre İş Doyumları ve Örgütsel Stres Kaynaklarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	p
İş Doyumu	Kadın	15	73,67	11,93	1,474	,145
	Erkek	269	69,00	12,06		
Rol Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	2,03	1,66	1,376	,000*
	Erkek	269	1,68	,92		
Yetke Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	2,28	,80	-,340	,968
	Erkek	269	2,29	,80		
Üretim Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	2,36	,80	,424	,672
	Erkek	269	2,27	,84		
Kümeleşme Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	1,90	1,16	,720	,472
	Erkek	269	1,73	,90		
Görev Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	2,38	,83	,800	,424
	Erkek	269	2,22	,72		
Kültürel Yapıya İlişkin Stres Kaynakları	Kadın	15	1,87	1,04	1,003	,317
	Erkek	269	1,62	,90		

Tablo 7 incelendiğinde; araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları alt boyutlarından olan görev, yetke, üretim, kümeleşme ve kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarını algılamaları arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde cinsiyetlerinin anlamlı farklılık yaratan bir etken olmadığı görülmektedir. İlköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynakları alt boyutlarından rol yapısına ilişkin stres kaynaklarını algılamaları arasında cinsiyetlerinin anlamlı fark ($p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) yaratan bir etken olduğu belirlenmiştir. Kadınlar rol yapısına ilişkin stres kaynaklarını ($\bar{X} = 2,03$) erkek yöneticilere ($\bar{X} = 1,68$) oranla daha fazla algılamaktadırlar. Bu farklılığın sebebi, kadın yöneticilerden beklenen sosyal rollerin fazlalığından kaynaklanabilir. Bu rollerin iş yaşamındaki kadınlardan beklenen rollerle örtüşmemesi, kadın yöneticilerin daha fazla stres yaşamalarına sebep olabilir.

Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi “İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında kıdemlerine göre anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindedir. Bu alt probleme çözüm bulmak amacıyla tek yönlü varyans analizi ve anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla LSD testi yapılmıştır.

Tablo 8: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Yöneticilikteki Kıdemlerine Göre İş Doyumu İle Örgütsel Stres Kaynaklarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

Ölçekler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
İş Doyumu	Gruplar arası	2597,16	4	649,29	4,687	,001*
	Gruplarıçi	38651,59	279	138,55		
	Toplam	41248,75	283			
Kültürel Yapıya İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	8,54	4	2,14	2,636	,034*
	Gruplarıçi	225,98	279	,81		
	Toplam	234,52	283			
Yetke Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	4,95	4	1,24	1,977	,098
	Gruplarıçi	174,51	279	,63		
	Toplam	179,45	283			
Üretim Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	2,99	4	,75	1,062	,376
	Gruplarıçi	196,24	279	,70		
	Toplam	199,23	283			
Kümeleşme Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	6,17	4	1,54	1,884	,113
	Gruplarıçi	228,36	279	,82		
	Toplam	234,53	283			
Rol Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	3,07	4	,77	,807	,522
	Gruplarıçi	265,39	279	,95		
	Toplam	268,46	283			
Görev Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Gruplar arası	1,89	4	,47	,897	,466
	Gruplarıçi	146,64	279	,55		
	Toplam	148,53	283			

*p<0,05

İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ve örgütsel stres kaynakları alt boyutlarından kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarını algılamalarında p<0,05 anlamlılık düzeyinde kıdemlerinin anlamlı farklılık yaratan bir etken olduğu belirlenmiştir.

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynakları alt boyutlarından görev, yetke, üretim, kümeleşme ve rol yapısına ilişkin stres kaynaklarını algılamalarında p<0,05 anlamlılık düzeyinde kıdemlerinin anlamlı farklılık yaratan bir etken olmadığı bulunmuştur.

Araştırmaya katılan yöneticilerin iş doyumları algılarında anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testi sonucunda 1-5 yıl yöneticilik kıdemine sahip denekler ile 6-10 yıl, 16-20 yıl ve 21 yıl ve üzeri yöneticilik kıdemine sahip denekler arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Yöneticilik Kıdemlerine Göre Fark Yaratan Gruplara Ait LSD Testi Sonuçları

Ölçekler	(I) Yöneticilik Kıdemi	(J) Yöneticilik Kıdemi	Ortalama Farkı (I-J)	S. H.	P
İş Doyumu	1-5	6-10	-4,06*	1,73	,020*
		11-15	-3,61	2,19	,100
		16-20	-7,94*	2,45	,001*
		21 ve üzeri	-8,55*	2,56	,001*
Kültürel Yapıya İlişkin Stres Kaynakları	16-20	1-5	-,48*	,19	,011*
		6-10	-,58*	,20	,004*
		11-15	-,59*	,22	,008*
		21 ve üzeri	-,30	,24	,219

*p<0,05

1-5 yıl yöneticilik kıdemine sahip denekler (\bar{X} =66,02) iş doyum düzeylerini 6-10 yıl (\bar{X} =70,09), 16-20 yıl (\bar{X} =73,97) ve 21 yıl ve üzeri (\bar{X} =74,58) yöneticilik kıdemine sahip deneklere göre daha az düzeyde algılamaktadırlar. Bu sonuçlara göre ilköğretim okulu yöneticilerinin kıdemleri arttıkça iş doyum düzeylerinin arttığı söylenebilir. Bunun sebebi, yöneticilik mesleğinde yeni olan bireylerin daha idealist bir şekilde göreve başlamaları, yüksek beklentiler içerisinde olup bu beklentilerini iş ortamında gerçekleştirememeleri, başladıkları yeni göreve ilk yıllarda uyum sağlayamamaları olabilir. Yöneticilik görevinde kıdem arttıkça bireyler karşılaştıkları sorunları tecrübelerinden yararlanarak farklı bakış açılarıyla daha kolay aşabilirler. Böylece işlerinden aldıkları doyum yükselebilir. Tecrübeli olmaları bakımından kıdemi fazla olan yöneticilere hem iş ortamındaki hem de okulun bulunduğu toplumsal çevredeki bireyler tarafından, kıdemi az olan yöneticilere göre daha fazla saygı gösterirler. Bu durumun kıdemi fazla olan yöneticilerin işlerinden aldıkları doyumunu artırabileceği düşünülebilir.

İlköğretim okulu yöneticilerinin kültürel stres kaynakları algılarında anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testi sonucunda ise 16-20 yıl yöneticilik kıdemindeki denekler ile 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl yöneticilik kıdemine sahip denekler arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, 1-5 yıl (\bar{X} =1,66), 6-10 yıl (\bar{X} =1,76), 11-15 yıl (\bar{X} =1,77) yöneticilik kıdemi olan deneklerin kültürel stres kaynaklarını 16-20 yıl (\bar{X} =1,18) yöneticilik kıdemi olan deneklere göre daha fazla algılayarak bu deneklerde stres tepkisi ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi yöneticilik kıdemi 15 yıla kadar olan deneklerin iş ortamındaki görüş farklılıklarından, iş ortamının ortak değerlerinden ve ikliminden, düşük statü algılarından daha fazla etkilendikleri için stres düzeyleri daha yüksek çıkmış olabilir. Kıdemi daha

yüksek deneklerin iş ortamında kendi görüşlerinden olan yöneticilerle grup oluşturmaları, kendi aralarında sosyal bağların güçlü olması kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarının etkilerini azaltıyor olabilir.

Araştırmanın Beşinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynaklarını algılamaları arasında görev unvanlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?” şeklindedir. Bu alt probleme çözüm bulmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.

Tablo 10: İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Görev Unvanlarına Göre İş Doyumları İle Örgütsel Stres

Kaynaklarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Görev Ünvanı	N	\bar{X}	SS	S. H.	t	p
İş Doyumu	Müdür	84	73,71	11,28	1,23	4,156	,000*
	Müdür Yrd.	200	67,37	11,93	,84		
Görev Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	2,24	,72	,08	,092	,927
	Müdür Yrd.	200	2,23	,73	,05		
Yetke Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	2,39	,77	,08	1,332	,184
	Müdür Yrd.	200	2,25	,80	,06		
Üretim Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	2,38	,83	,09	1,441	,151
	Müdür Yrd.	200	2,22	,84	,06		
Küme Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	1,72	,88	,10	-,287	,774
	Müdür Yrd.	200	1,75	,93	,07		
Rol Yapısına İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	1,71	,91	,10	,125	,901
	Müdür Yrd.	200	1,69	1,00	,07		
Kültürel Yapıya İlişkin Stres Kaynakları	Müdür	84	1,60	,88	,10	-,504	,614
	Müdür Yrd.	200	1,66	,93	,07		

*p<0,05

Tablo 10’da görüldüğü üzere yapılan t-testi sonucunda ilköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarının bütün alt boyutlarını algılamalarında görev unvanlarının p<0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık yaratan bir etken olmadığı saptanmıştır. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumlarını algılamalarında görev unvanlarının p<0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık yaratan bir etken olduğu belirlenmiştir. Görev unvanı müdür olan ($\bar{X}=73,71$) deneklerin, görev unvanı müdür yardımcısı olan ($\bar{X}=67,37$) deneklere göre işlerinden daha fazla doyum sağladıkları görülmektedir. Görev unvanı müdür olan deneklerin toplumda daha saygın bir konumda olması, statü algılarının yüksek olması ve müdürlük kademesinde görev yapan yöneticilerin okulu temsil rolünü üstlenmesi, müdür yardımcısı kademesinde görev yapan

yöneticilerin ise okul içi görevleri yapan kişi rolünde bulunması müdürlerin iş doyumlarının müdür yardımcılarına oranla yüksek çıkması sonucunu doğurmuş olabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasında düşük düzeyde, negatif yönde ve anlamlı ($r = -.24$, $p < 0,01$) bir ilişki bulunmaktadır. Altundaş (2000) polisler üzerinde yaptığı araştırmada iş doyumunu ile iş stresi arasında düşük düzeyde ve negatif yönde ($r = -.19$) bir ilişki bulmuştur. Gezer (1998) iş doyumunu ile stres belirtileri ve strese yatkınlık arasında düşük düzeyde ve negatif yönde bulunduğu ilişki olduğu sonucunu bulmuştur. Ekinci (2006)'nin yaptığı araştırmada öğretmenlerin iş doyumları ile iş stresi arasında negatif yönlü ($r = -.64$) bir ilişki bulmuştur. Yalnızca ilişkinin düzeyi farklıdır. İncelenen araştırmalar araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Araştırma sonuçlarının incelenen araştırmalar çerçevesinde literatürle tutarlı olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre iş doyumunu ile örgütsel stres arasında negatif yönlü bir ilişki olduğundan söz edilebilir.

Araştırma bulgularına göre genel olarak ilköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres düzeylerinin “orta” derecede olduğu ve en fazla yetke yapısına ilişkin stres kaynaklarından, en az ise kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarından etkilendikleri saptanmıştır. Gülbeyaz (2006)'ın ve Kayum (2002)'un yaptığı araştırmalarda, yöneticilerin örgütsel stres düzeylerini orta düzeyde bulması bu araştırmayı destekler niteliktedir. Demir (1997) tarafından yapılan araştırmada görev yapısına ilişkin stres kaynakları yöneticilerde “çok” derecede, yetke yapısına ilişkin stres kaynakları “orta” derecede, üretim yapısına ilişkin stres kaynakları “orta” derecede, kümeleşme yapısına ilişkin stres kaynakları “orta” derecede, rol yapısına ilişkin stres kaynakları yöneticilerde “az” derecede, kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları yöneticilerde “orta” derecede strese neden olduğu bulunmuştur. Bu bulgular görev yapısı ve rol yapısına ilişkin stres kaynakları boyutları dışındaki faktörlere ilişkin bulgularla paralellik göstermektedir. Ekinci ve Ekici (2003)'nin yaptığı araştırmanın sonuçları şöyledir; yöneticileri işleriyle ilgili örgütsel stres kaynakları içerisinde en fazla bürokratik ve yasal işlemler, aşırı iş yükü, meslekte ilerleme ve kendini geliştirme fırsatının verilmemesi problemleri etkilemektedir. Buna karşın yöneticileri en az etkileyen stres kaynakları ise çalışma ortamının nem oranı, aydınlatma düzeyi, sıcaklık derecesi gibi iş yerindeki fiziksel çevre ile ilgili unsurlardır. Söz konusu bulgular bu araştırma ile örtüşmemektedir. Yapılan araştırmalar arasındaki farklılığın nedeni olarak araştırmacıların stres kaynaklarını farklı

olarak sınıflandırmış olmaları ve araştırmalardaki örneklem gruplarının özelliklerinin farklı olması gösterilebilir.

Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumunu algıları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bıçakçılar (2002)'nin, Dilsiz (2006)'in, Demir (2001)'in ve Ayık (2000)'in yaptığı araştırmalarda iş doyumunu algısının cinsiyete göre anlamlı fark göstermediği saptanmıştır. Özdayı (1990)'in doktora tezi çalışmasında iş doyumunu algısının cinsiyete göre anlamlı fark göstermediği ancak, kadınların iş doyumlarının erkeklerle ($\bar{X}=3,49$) oranla ortalamalar düzeyinde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgular yapılan araştırmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. İncelenen bu araştırmalara göre iş doyumunu algısında cinsiyetin anlamlı fark yaratan bir etken olmadığı söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan ilköğretim okulu yöneticilerinin görev, yetke, üretim kümeleşme ve kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarını algılamalarında cinsiyetlerinin anlamlı farklılık yaratmadığı görülmektedir. İlköğretim okulu yöneticilerinin rol yapısına ilişkin stres kaynaklarını algılamalarında cinsiyetlerinin anlamlı fark yaratan etken olduğu bulunmuştur. Kadın yöneticilerin rol yapısına ilişkin stres faktörlerinden daha fazla etkilenmelerinin sebebi aile ve iş yaşantısının birbiriyle çatışması olabilir. Evinin sorumlulukları ile işinin sorumluluklarını birlikte götürmeye uğraşan kadın çalışanların, işteki formal ilişkilerin ve rollerin yüklediği rasyonel rol ile aile yaşantısının informal ve duygusal ilişkilerini bir arada yaşadığı düşünüldüğünde rol yapısına ilişkin stres kaynaklarından daha fazla etkilendikleri söylenebilir (Trocki ve Orioli, 1994:7).

Araştırma bulgularına göre ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumunu ve örgütsel stres kaynaklarından kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları boyutunu algılamalarında kıdemlerinin anlamlı fark yaratan bir etken olduğu bulunmuştur. Kıdemi daha fazla olan yöneticilerin işlerinden aldıkları doyum, kıdemi az olan yöneticilere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Başalp (2001)'in, Ekinci (2006) ve Dilsiz (2006)'in yaptıkları araştırmalarda öğretmenlerin kıdemlerine göre iş doyumunu düzeylerinde anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırma bulguları ile örtüşmemektedir. Bıçakçılar (2002), Ayık (2000) ve Demir (2001)'in yaptıkları araştırmalarda öğretmenlerin iş doyum düzeylerini algılamalarında kıdemlerinin anlamlı fark yaratan bir etken olduğu ve kıdem arttıkça iş doyum düzeyinin de arttığı saptanmıştır. Bu bulgular araştırmayı destekler niteliktedir. Kıdem artışı ile birlikte iş doyumunun da arttığını Lefrançois (1990) şöyle açıklamıştır. Lefrançois'e göre insanların işlerinde zamanla daha mutlu olmalarının üç nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, mesleklerinde gerçekten mutsuz olan kişilerin

genellikle işlerini erkenden değiştirmeleri; ikinci neden, başta hoşnutsuz gibi görünen bir mesleğe karşı bir sevginin ya da en azından kabulün artması olasılığı; üçüncü neden ise, insanların yaşlandıkça başlangıçtaki düşlerini değiştirmesi, dileklerini terk etmesi, beklentilerini azaltması veya daha fazla mutlu olmaya başlamalarıdır (Onur, 1997:146). Araştırma sonuçlarının örtüşmemesinin sebebi olarak araştırma örneklemelerinin farklılığı gösterilebilir.

Araştırma bulgularına göre ilköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel stres kaynaklarından görev, yetke, üretim, kümeleşme ve rol yapısına ilişkin stres kaynakları boyutlarında “kıdem” anlamlı bir farklılık yaratmazken, kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları boyutunda “kıdem” anlamlı fark yaratan bir etken olduğu belirlenmiştir. On beş yıla kadar yöneticilik kıdemi olan yöneticilerin kültürel stres kaynaklarını 16-20 yıl arası yöneticilik kıdemi olan yöneticilere göre daha fazla algıladıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum yöneticilik mesleğinde yeni olan bireylerin daha idealist bir şekilde göreve başlamaları, yüksek beklentiler içerisinde olup bu beklentilerini iş ortamında gerçekleştirememeleri, başladıkları yeni göreve ilk yıllarda adaptasyon sağlayamamalarından kaynaklanabilir. Kayum (2002) ve Renz (1992)’in yaptıkları araştırmalarda yöneticilerin kıdemlerinin örgütsel stres kaynakları üzerinde anlamlı fark yaratan bir etken olmadığı saptanmıştır. Bu sonuçlar araştırma ile örtüşmemektedir. Araştırma sonuçları arasındaki tutarsızlık araştırmaların örneklem guruplarının farklılığından kaynaklanabilir. Ekinci (2006)’nin yaptığı araştırmada öğretmenlerin iş stresi düzeylerinde kıdemlerine göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre 4-10 yıl ve 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere göre daha fazla stres yaşamaktadırlar. Bu bulgu araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyum düzeyleri görev unvanına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Görev unvanı müdür olan deneklerin, görev unvanı müdür yardımcısı olan deneklere oranla iş doyum düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Görev unvanı müdür olan deneklerin statü algılarının yüksek olması ve müdürlük kademesinde görev yapan yöneticilerin okulu temsil rolünde, müdür yardımcısı kademesinde görev yapan yöneticilerin ise okul içi görevleri yapan kişi rolünde bulunması müdürlerin müdür yardımcılarına oranla işlerinden daha fazla doyum sağlamaları sonucunu ortaya çıkarabilir. Bıçakçılar (2002)’in yaptığı araştırmada araştırma sonuçlarına paralel olarak görev unvanı müdür olan deneklerin müdür yardımcılarına göre işlerinden daha fazla doyum sağladıkları saptanmıştır.

ÖNERİLER

Uygulayıcılar İçin Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayanılarak uygulayıcılar için şu önerilerde bulunulabilir:

1. Araştırma sonuçlarına göre ilköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. İlköğretim okulu yöneticilerinin iş doyumlarını olumsuz yönde en fazla etkileyen örgütsel stres kaynaklarının kültürel yapıya ilişkin stres kaynakları olduğu görülmektedir. Eğitim sendikalar arasındaki rekabetin işbirliğine dönüştürülmesi, eğitim yöneticileri ile öğretmenlerin aynı amacı gerçekleştirmeye yöneltilmesi, ilköğretim okulu yöneticilerinin azalan saygınlığının yükseltilmesi gibi çalışmaların yapılması kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarının azaltılmasına yardımcı olabilir.

2. Araştırmaya katılan bayan yöneticilerin rol yapısına ilişkin stres kaynaklarından anlamlı bir şekilde daha fazla etkilendiği göz önüne alınırsa rol yapısına ilişkin stres kaynaklarının olumsuz etkilerini azaltmak için “stres yönetimi” ile ilgili seminerlerin düzenlenmesi ve özellikle bayan yöneticilerin katılımlarının artırılması sağlanabilir.

3. Göreve yeni başlayan kıdemi az olan yöneticilerin beklenti düzeylerinin yüksek olması ya da eğitim yönetimi sistemini tam öğrenememiş olmaları onların yöneticiliklerinin ilk yıllarında iş doyumlarının düşük çıkmasına neden olabilir. Bu durumun önüne geçebilmek için eğitim yöneticiliği yapmak isteyen öğretmenlere eğitim yöneticiliği eğitim programları hazırlanarak yeterli bir eğitimden geçirilmeleri sağlanabilir. Böylece eğitim yöneticilerinin beklentilerini gerçekçi boyutlarda oluşturmasını ve ülkenin eğitim yönetimi sistemini daha iyi öğrenebilmelerine olanak sağlanmış olabilir.

4. Bu araştırmada yöneticiliğe yeni başlayan bireylerin kültürel yapıya ilişkin stres kaynaklarından daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Eğitim yöneticilerinin göreve başlamadan önce “stres yönetimi” konusunda eğitim almaları sağlanabilir. Yöneticiliğe yeni başlayan bireylere kıdemi fazla olan yöneticiler tarafından danışmanlık hizmeti verilebilir.

5. İlköğretim okulu müdürlerinin iş doyumlarının müdür yardımcılarının oranla yüksek olduğu görülmektedir. İlköğretim okulu müdür yardımcılarının iş doyumlarının artırılması için müdür yardımcılarının karar yetkilerinin artırılması, güdüleyici eğitim programlarına alınmaları yararlı olabilir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Eğitim yöneticilerinin iş doyumu ve iş streslerinin verimlilik ile ilişkisi araştırılabilir.
2. Eğitim yöneticilerinin iş doyumu ve iş streslerinin öğretmenlerin performanslarına etkileri araştırılabilir.
3. Eğitim yöneticilerinin iş doyumlarını etkileyen kaynakların eğitim kurumlarının her kademesinde çok faktörlü olarak geniş örneklemlerde araştırılabilir.
4. Eğitim yöneticilerinin atanmadan önce almaları gereken “eğitim yönetimi öğretim programları” için ihtiyaç belirleme çalışmaları yapılabilir.
5. Özel ve devlet okullarında görev yapan yöneticilerin iş doyumları ile örgütsel stres kaynakları arasındaki ilişki karşılaştırılmalı olarak araştırılabilir.
6. Bu araştırmanın Türkiye’ye genellenebilmesi için daha büyük örneklere uygulanabilir.
7. Türkiye ölçekli olarak eğitim yöneticilerinde stres belirtileri ve iş stresinin kişiye ve örgüte maliyetleri araştırılabilir.
8. İlköğretim okulu yöneticilerinden görev unvanı müdür olan deneklerin görev unvanı müdür yardımcısı olan deneklere oranla iş doyumu düzeylerinin yüksek çıkması sonucunun nedenleri araştırılabilir.
9. Türkiye’de haklarında çok fazla araştırma bulunmayan Pansiyonlu İlköğretim Okullarının (PİO), Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının (YİBO) ve Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okullarının (BSİO) yöneticilerinin iş doyum düzeyleri ve iş stresi düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Altundaş, O. (2000), *Poliste Stres ve İş Tatmini*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aslan, M. (1995), *Öğretmenlerin Örgütsel Stres Kaynakları*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Ayık, A. (2000), *İlköğretim Okullarındaki Yöneticilerin Yöneltil Davranışlarının Öğretmenlerin İş Doyumlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Başalp, N. (2001), *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bıçakçılar, F. (2002). *Liselerin ve Yöneticilerin Özellikleri ile İş Doyum Düzeyleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Demir, E. (2001), *Sınıf Öğretmenlerinin İş Doyumunu Etkileyen Olası Faktörler ve Bu Faktörler Kapsamında Sınıf Öğretmenlerinin İş Doyum Düzeylerinin Ölçülmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, K. (1997), *Ortaöğretim Okullarında Yönetici ve Öğretmenlerin İş Stresi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dilsiz, B. (2006), *Konya İlindeki Ortaöğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Bölgelere Göre Değerlendirilmesinin Çok Değişkenli İstatistiksel Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Ekinci, H. ve Ekici, S. (2003), *Yöneticiler Üzerindeki Etkileri Açısından Stres Kaynakları Ve Bir Uygulama*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Ekinci, Y. (2006), *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Sosyal Beceri Düzeylerine göre Öğretmenlerin İş Doyumu ve İş Stresinin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Eren, E. (1993), *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul, Beta Basım Yayım.
- Gezer, N. (1998), *Muğla İl Merkezindeki Sağlık Kuruluşlarında Çalışan Hemşirelerde İş Doyumu ve Stres*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gülbeyaz, O. (2006), *Yatılı İlköğretim Okulları ve Pansiyonlu İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Stres Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kayum, A. (2002), *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Örgütsel Stres Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Luthans, F. (1989), *Organizational Behavior*, New York, Mc Graw Hill Book Comp, p.205
- Onur, B. (1997), *Gelişim Psikolojisi*, Ankara, İmge Kitapevi, 4. Baskı.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

Özdayı, N. (1990), *Resmi ve Özel Liselerde Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmini ve İş Streslerinin Karşılaştırmalı Analizi*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İstanbul, s.53.

Pehlivan, İ. (1993), *Eğitim Yönetiminde Stres Kaynakları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Renz, P. J. (1992), The Impact of Job-related Stress as Perceived by Superintends in the State of Indiana, *Dissertation Abstract International*.

Schermerhorn, R.J. (1989), *Management For Productivity*, New York, John Willey and Sons Inc.

Trocki, K. F. and Orioli, E. M. (1994), Gender Differences in Stress Symptoms, Stress-Producing Contexts and Coping Strategies. Washington D. C., American Psychological Association.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 223-238, ELAZIĞ-2008

KAVRAMLARIN ÖĞRETİMİNDE KAVRAM ANALİZİ YÖNTEMİNİN AKADEMİK BAŞARIYA VE BİLİŞSEL ESNEKLİĞE ETKİSİ¹

*Effect of Concept Analysis on Academic Success and Cognitive Flexibility in
Teaching Concepts*

Figen KILIÇ

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, EPÖ Anabilim Dalı, Adana.

ÖZET

Bu çalışmada, kavram analizi temel alınarak yapılan öğretimin akademik başarıya ve bilişsel esnekliğe etkisini araştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği ve sınıf öğretmeliği 2. sınıf öğrencileriyle çalışılmıştır. Kavramlara ilişkin akademik başarıyı ölçmek için araştırmacı tarafından geliştirilen kavram başarı testi uygulanmıştır. Bilişsel esnekliği değerlendirmek için ise, araştırmacı tarafından uyarlaması yapılan “yapıyı doldur/fill-in-the-structure” testi kullanılmıştır. Denel işlemler sonunda, kavramların öğretiminde kavram analizi yönteminin akademik başarıyı artırdığı ve bilişsel esnekliği geliştirdiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler:Kavram Öğretimi, Kavram Analizi, Bilişsel Esneklik.

ABSTRACT

This study aims to investigate the effect of learning based on concept analysis on cognitive flexibility and academic success. In the study, the sample includes the second year students of Primary School Teaching Department and Pre-school Teaching Department, The Faculty of Education at Mersin University. A concept achievement test developed by the researcher in order to measure the academic achievement related to concepts was used. “Fill-in-the-structure” test adopted by the researcher in order to measure the Cognitive flexibility was used. As a result of experimental procedures, it has been found out that concept analysis improved academic success and cognitive flexibility in teaching concepts.

Key Word: Concept Teaching, Concept Analyzing, Cognitive Flexibility.

¹ Bu makale Yrd. Doç. Dr. Mahinur Karataş Coşkun tarafından yönetilen doktora tezinin bir bölümüdür.

Giriş

Planlı eğitimin yapıldığı okullarda öğretme-öğrenme süreci içinde, öğrencilerin kazanması gereken pek çok kavram bulunmaktadır. Öğrenilmesi gereken bu kavramların kendiliğinden kazanılmasını beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Bazı kavramlar günlük yaşam içinde kendiliğinden kazanılsa da, bunların her zaman doğru ve tam öğrenildiği de söylenemez. Hatta planlı eğitim sürecinde de her zaman doğru ve tam öğrenilmemektedir. Ülkemizde yapılan araştırmalar sonucunda pek çok kavramın yanlış ya da eksik kavramsallaştırıldığı ve bunun da önemli bir sorun olduğu belirtilmektedir (Yükselir, 2006; Turan, 2002; Yontar, 1991).

Kavramın içerik öğelerinin nasıl sıralanıp sunulacağı ile ilgili olarak ve kavramların nasıl öğretilmesi gerektiği ile ilgili olarak bilim adamları, farklı yöntem ve stratejiler önermişlerdir. Bu yaklaşımlardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir. Merrill ve Tennyson (1977), kavram öğretimi stratejisinde, tümdengelimsel bir yaklaşım önermektedirler (Akt:Van Cleaf, 1991). Bu yaklaşımda dört adım bulunmaktadır. (1) Öğretmen, kavramın tanımını yapar ve öğrenci, ilgili metni okumadan önce, kavramın örnek olan ve olmayanlarını sunar. Bu sunumda önce bir örnek, daha sonra da örnek olmayan onu takip edecek şekilde sunulur. Örneklerin sunumunda, basitten karmaşığa doğru gidilmelidir. (2) Örnek olan ve olmayan sunulurken, öğretmen kavramın ayırt edici özelliklerini de belirtmek zorundadır. (3) Alıştırmaların yapılması. Öğretmen, yeni örnek olan ve örnek olmayanları sunar. Öğrenciden de, hangilerinin örnek olduğunu ve hangilerinin örnek olmadığını ayırt etmelerini ister. Bu alıştırmayı öğretmen, öğrencilerin kavramı anlayıp anlamadıklarını kontrol etmesini sağlar. (4) Son aşama test aşamasıdır. Öğrenciye örnek olan ve olmayanlar sunulur ve onları uygun kategorilerde sınıflaması istenir. Böylece kavramın öğrenilip öğrenilmediği test edilmiş olur.

Tennyson ve Cocchierella (1986)'ın önerdiği modelde ise, kavram öğretiminin üç temel aşamada gerçekleştiğine işaret edilmektedir. Birinci aşamada, önceden var olan bilgi ile öğrenilecek olan yeni kavram arasında bellekte bir bağlantı oluşturulmaktadır. İkinci aşamada, özellikle gözlenen ilişkilere dayalı olarak kavram oluşturmanın iyileştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Üçüncü aşamada ise, öğrenci tarafından sınıflama kurallarının geliştirilmesi kolaylaştırılmaya çalışılmaktadır.

Martorella (1986), kavram öğretiminde aşağıdaki modeli önermektedir:

1. Kavram uygunluk envanterini ve planlama envanterini yanıtlama
2. Öğretim sırasında kullanılacak bir giriş geliştirme
3. Çeşitli örnek olanlar ve olmayanlar sunma
4. Eğer olanaklı ise, örnek olanları ve olmayanları birlikte sunma

5. Öğretim materyallerini, örnek olanlar ve olmayanlar arasındaki benzerliklere, farklılıklara ve ayırt edici özelliklerle, ayırt edici olmayan özelliklere dikkat çekmek için gerekli ip uçlarını, yönergeleri ve soruları kapsayacak biçimde hazırlama

6. Kavramın kazanıldığını anlamak için, öğrencinin verilen yeni örneklerle, örnek olmayanları doğru olarak ayırıp ayırmadığını ölçme

7. Kavramın kazanılma düzeyini, öğrencinin gelişimini ve belirlenen amaçları dikkate alarak ölçme.

Martorella (1998), kavram öğretimi için kavram analizi yapılması gerektiğini belirtmektedir. Farklı bir deyişle kavramın içerik öğelerinin sunumunu önermektedir. Bir kavramın analizinde; (a) kavramın en çok kullanılan **adı** belirlenir, (b) kavramın ne anlama geldiği gösteren basit bir **tanım** belirlenir, (c) kavramın karakteristiklerini belirleyen **ayırt edici özellikler** belirlenir, (d) kavramla ilgili olan **ayırt edici olmayan** özellikler belirlenir.

Kavram öğrenmede önemli bir yer tutan kavramın ayırt edici ve ayırt edici olmayan özellikleri ile örnek olan ve olmayanları, aslında kavram öğretiminin de temelini oluşturmaktadır.

Öğrencinin karşılaştığı kavram tanımlarının veya öğretimin ayırt edici özellikler göz önünde bulundurulmadan yapılması sonucunda olabilecekler Martorella (1998) tarafından aşağıdaki gibi belirtmektedir.

1. Tanımda ve/ ve ya öğretimde geçen bazı ayırt edici olmayan özellik veya özellikler, öğrenci tarafından yanlış biçimde ayırt edici özelliklermiş gibi düşünülmesi sonucunda **yanlış kavramsallaştırma** oluşur. Bu durumdaki öğrenci ayırt edici özellikleri tam olarak kazanamadığından karşılaştığı örnekleri ayırmada başarısız olur.

2. Ayırt edici olmayan özelliklerin yanlış olarak ayırt edici özellikler gibi düşünülmesi sonucunda **aşırı genelleme** oluşur. Aşırı genelleme, öğrencinin kavramın örnek olmayanlarını da kavramın örneği olarak görmesi ve yanlış sınıflama yapmasıdır.

3. Ayırt edici olan bir veya birkaç özellik üzerinde tam olarak durulmadığında, öğrenci o kavramın örneği olması gereken durumları örnek değilmiş gibi algılar ve onu sınıflamanın dışında bırakır. Bu da **dar genellemedir**.

Bu çalışmada da, araştırma kapsamında olan kavramların analizi yapılmıştır. Bu analizler sonucunda her kavramın tanımı, ayırt edici özelliği, ayırt edici olmayan özelliği, örnekleri, örnek olmayanları ve örnek üzerinde özelliklerin gösterilmesi ile ilgili bilgiler oluşturulmuştur. Öğretimde de bu bilgiler aynı sırayla kullanılmıştır.

Eğitim-öğretim sürecinde öğrencilerin başarılı olmaları beklenirken aynı zamanda öğrenmenin niteliğinin de artması beklenmektedir. Geleneksel öğrenme yaklaşımları,

öğrenmenin önemini kabul eder, ancak bilginin daha az transfer edilebilen, hatırlama düzeyini vurgular. Bilişsel esneklik kuramı ise, bilginin transferi ve ilk öğrenme durumlarından sonraki davranışlar ile ilgili bir kuramdır. Aynı zamanda bu kuram farklı bakış açıları için öğrencileri cesaretlendirir ve bilginin farklı alanlara transfer edilmesini sağlar. Öğrenciler bilgiyi ilk olarak, doğrusal bir içerikle öğrenirler, önemli kavramların verilmesi ve örneklerin de eş zamanlı olarak sunumuyla yeni bilgi oluşur (Kearsley, 2000; Spiro ve diğerleri, 1994;).

Bu kuramın ‘bilişsel’ kısmı, bilginin edinilmesi sırasında, önceki bilgilerin bellekten çağrılması ile kendi içinde yapılandırılmasını, ‘esneklik’ kısmı ise, öğrencilerin bu bilgiyi, farklı durumlarda esnek olarak kullanabilmelerini ifade etmektedir (Spiro ve diğerleri., 1992). Dolayısıyla bilişsel esneklik aslında bireysel bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Spiro ve diğerleri (1992), öğrencilerin “bilişsel esnekliği” kazanmaları gerektiğini düşünmektedirler. Bu durumda birey, bilgisi ve bilişini durumdan bağımsız olarak esnek hale getirebilmeli ve bu bilgiyi, verilen içeriğe göre farklı yollardan transfer edebilmelidir (Willett, 2001).

Bilişsel esneklik kuramı, bilginin ve ön öğrenmelerin transfer edilmesini içerir. Böylece öğrenciler temel kavramları, kuramları doğrusal bir içerikle öğrenirler. İleri düzeyde bilgi kazanımı olduğunda, doğrusal olmayan bir yaklaşım, iyi yapılandırılmamış bir alanla ilgili öğrenmenin oluşması için temel oluşturur (Swindler, 2001). Dolayısıyla, karmaşık olarak verilen yapıların katı bir içerikle değil, daha esnek ve kişiye özgü ortaya çıkmasının bilişsel esneklik ile ilgili olduğu söylenebilir.

Şimşek (2004)’in belirttiği gibi, geleneksel öğretim yaklaşımlarında en sık karşılaşılan iki sorun vardır. Bunlar; durağan bilgi ve eksik transferdir.

Durağan bilgi, prensipte var olduğu ve önceden öğrenildiği halde somut olaylarda ve ihtiyaç duyulduğu durumlarda harekete geçmeyen ve kullanılmayan bilgidir. Geleneksel öğretim yöntemleri ile öğrenilen bilginin büyük bir bölümü harekete geçse de, bu durum kesin değildir.

Eksik transfer ise bilginin, ancak belirli durumlarda kullanılabildiği görüşüne dayanır. Öğrenilen bilgi, öğrenme durumunda aktif olduğu halde, gerçek durumlarda her zaman uygulanamaz ya da aktarılamaz.

Belirtilen sorunların yaşanmaması için temel kavramların tam ve doğru kazanılması önem taşımaktadır. Çünkü bireyin eleştiri yapabilmesi, bilgiye farklı açılardan bakabilmesi ve aynı kavramı farklı bir durumda tanıyabilmesi kavramların tam ve doğru kazanılmasıyla ilişkilidir. Bu durumda, bilginin öğrencinin belleğinde kayıtlı

olması, öğrencinin kendi çabasıyla yapılandırılması ve bilginin esnek olarak kullanımı öğrenme açısından önemlidir.

Bilişsel esneklik kuramı, yapıcı kuramın öğrenme ortamlarının çoklu bakış açılarını, gerçekliğin farklı gösterim yollarını, gerçek hayata dayalı örnek olay temelli öğrenmeyi sağlaması varsayımını da temel almaktadır. Aynı zamanda öğrencileri farklı bakış açıları için cesaretlendirir ve bilginin farklı alanlara transfer edilmesini sağlar. Böylece yeni bilgi oluşur (Swindler, 2001).

Öğrencilerin bilişsel süreçlerde esnek olmalarını sağlayacak bilişsel yapılara ulaşmaları, diğer bir deyişle bilişsel açıdan esnek olmaları için, esnek bir öğrenme ortamı gerekmektedir. Bu ortam, bilginin farklı yollardan farklı amaçlarla gösterilmesine ve öğrenilmesine izin vermelidir.

Günümüzde öğrenme-öğretme ile ilgili sorunların başında bilginin yalnızca hatırlama düzeyinde kazanılması ve transferin sağlanamaması gelmektedir. Transferin sağlanabilmesi için eğitim bilimlerinde sürekli görüşler ortaya atılmakta ve araştırmalar yapılmaktadır.

Bilişsel psikologlar esnekliğin farklı biçimleri olabileceği üzerinde durmaktadırlar. Dillon ve diğerleri (1999), esnekliğin sadece kavramlar arasındaki ilişkileri anlamak değil, kavramlar arasındaki farklılıkları da anlamak olduğunu belirtmektedirler. Farklı bir deyişle esneklik, aslında benzerlik ve farklılıkları görmektir. Dolayısıyla kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ayırt etmek bilişin esnek olması anlamına gelmektedir denilebilir.

Bu açıdan bakıldığında kavramların öğretiminde, kavramın içerik öğelerinin açıklanması oldukça önemlidir. Öğrenciler bir kavramı oluşturan içerik öğelerini kavradıklarında daha da kolay öğrendikleri düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmada, kavram analizi yönteminin öğrenci başarısına ve bilişsel esnekliğe etkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır?

1. Kavram analizi temel alınarak öğretimin yapıldığı deney grubu ile içerikte bir düzenleme yapılmadan öğretimin yapıldığı kontrol grubunun kavram başarı testi son test toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. Deney grubu ve kontrol grubunun “yapıyı doldur” son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3. Deney grubu ve kontrol grubunun, kavram başarı testi puanları ile “yapıyı doldur” testi puanları arasında bir ilişki var mıdır?

4. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin “yapıyı doldur” testindeki yapıları doldurmalarına ilişkin ön test ve son testte gözlenen özellikleri nelerdir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, kavram analizi temel alınarak yapılan öğretimin kavramların öğrenilmesine ve bilişsel esnekliğe etkisini araştıran yarı deneysel bir çalışmadır. Kerlinger (1986)'in de belirttiği gibi, eğitim kurumlarında yürütülen araştırmalarda tam random atamanın düşük bir olasılığa sahip olması nedeni ile araştırmanın modeli, yarı-deneysel olarak desenlenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, 2004-2005 öğretim yılı bahar döneminde Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği ve Okulöncesi Öğretmenliği 2. sınıf öğrencileriyle çalışılmıştır. Grupların belirlenmesinde üniversiteye giriş puan ve puan türleri (eşit ağırlık) etkili olmuştur.

Bu çalışmada gruplar bir deney ve bir kontrol grubu desenine göre oluşturulmuştur. Gruplar ders programındaki sıraya göre belirlenmiştir. Farklı bir deyişle sınıf öğretmenliği bölümü öğrencileri (n=29) deney grubu, okulöncesi öğretmenliği grubu öğrencileri (n=30) kontrol grubu olarak atanmıştır. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilere, ön test ve son test olarak, “kavram başarı testi” ve “yapıyı doldur” testi uygulanmıştır.

Bu araştırmanın bağımsız değişkeni, bilişsel alandaki “hedef ve hedef davranışlar” ünitesinde yer alan temel kavramların öğretilmesinde, kavram analizi temel alınarak yapılan öğretim uygulanmasıdır. Bağımlı değişken ise, öğrencilerin “kavram başarı testi” ölçme aracı ile belirlenen akademik başarı düzeyleri ve “yapıyı doldur” testi ile belirlenen bilişsel esneklik düzeyleridir.

Çalışma gruplarının belirlenen değişkenler açısından denk olup olmadığını belirlemek amacıyla, deneysel işlemin başında ön test olarak verilen “kavram başarı testi” sonuçları t-testi ile test edilmiş ve öğrencilerin bu ölçme araçlarından aldıkları ön test puanlarına ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo-1: *Kontrol ve Deney Gruplarının Kavram Başarı Ön Testi Puanlarına İlişkin T-Testi Analizi*

Sonuçları

GRUPLAR	N	\bar{x}	SS	Sd	t	p
Deney Grubu	29	24.33	4.27	57	-.77	.43
Kontrol Grubu	30	24.43	3.59			

Tablo-1'e göre kavram başarı testi ön test toplam puanları aritmetik ortalamaları deney grubunun ($\bar{x} = 24.33$) ve kontrol grubunun ($\bar{x} = 24.43$) olarak bulunmuştur. Grupların ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ise t- testi ile sınıanmış ve gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$).

Deneyisel işlemin başında uygulanan "yapıyı doldur" testi ön test toplam puanlarına ilişkin t-testi sonuçları da Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo-2. Kontrol ve Deney Gruplarının "Yapıyı Doldur" ÖnTesti Puanlarına İlişkin T-Testi Analizi Sonuçları

GRUPLAR	N	\bar{x}	SS	sd	t	p
Deney Grubu	29	.24	.18	57	1.199	.163
Kontrol Grubu	30	.30	.26			

Tablo-2'ye göre yapıyı doldur testi ön test toplam puanları aritmetik ortalamaları, deney grubunun ($\bar{x} = .24$) ve kontrol grubunun ($\bar{x} = .30$) olarak bulunmuştur.

Bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı t-testi ile sınıanmış ve gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur ($p > .05$).

Genel olarak t-testi analizi sonuçlarına bakıldığında, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin, ön test olarak verilen kavram başarı testi ile yapıyı doldur testi puanları açısından birbirinden anlamlı düzeyde farklılaşmadıkları gözlenmektedir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada kullanılan kavram başarı testi araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve geçerlik-güvenirlik çalışması yapılmıştır. 49 sorudan oluşan ve çoktan seçmeli test maddeleri bulunan testin ön denemesi yapılmış, kalan test maddeleri tekrar uygulandıktan sonra yapılan analizler sonucunda kavram başarı testinin KR20 güvenirlik katsayısının .90 olarak bulunmuştur. Bu bulguya göre, kavram başarı testinin bu araştırmada kullanılabilir düzeyde yüksek bir güvenirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmada öğrencilerin bilişsel esnekliklerini ölçmek amacıyla, Naveh-Benjamin ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen "fill-in-the-structure" (yapıyı doldur) tekniği bu çalışmaya uyarlanarak kullanılmıştır.

Tekniğin bilişsel yapıları ölçtüğünü göstermek amacıyla Naveh-Benjamin ve diğerleri (1995;1998) tarafından çalışmalar yapılmış ve elde edilen veriler, tekniğin bilişsel yapıyı ve bilişsel esneklik düzeyini değerlendirmede kullanılabilirliğini göstermiştir.

Tekniğin, bilişsel yapılardaki gelişmeyi ölçüp ölçmediğine ilişkin olarak, verilerin doğru ve yanlış ölçütlerle değerlendirilmesi uygun görülmüştür (Naveh-Benjamin ve diğerleri, 1995). Öğrencilerin yapıya nasıl giriş yaptıkları ile ilgili ölçüt bu çalışmada ele alınmamıştır. Ön denemelerde öğrencilerin yapıları doğru ya da yanlış olarak doldurmalarına ilişkin elde edilen yüzde değerleri Tablo-3.'de verilmiştir.

Tablo-3. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Denemelerde “Yapıyı Doldur” Testini Doğru ve Yanlış Doldurmalarına İlişkin Yüzde Değerleri

Gruplar	Uygulanan Ölçme Aracı	I.Yapı		II.Yapı	
		Doğru %	Yanlış %	Doğru %	Yanlış %
Deney grubu	Ön Test	0.18	0.82	0.20	0.80
	Son Test	0.51	0.49	0.65	0.35
Kontrol grubu	Ön Test	0.27	0.73	0.22	0.78
	Son Test	0.55	0.45	0.54	0.46

DENEY GRUBU N=42; KONTROL N=40, TOPLAM N=82

Tablo-3.'e göre, pilot çalışma kapsamında deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puanları karşılaştırıldığında, ön testte verilen doğru sayısının düşük, yanlış sayısının yüksek olduğu; son test puanlarında ise, doğru sayısının yüksek, yanlış sayısının düşük olduğu gözlenmektedir. Son testlerde doğru olarak yapılan doldurmaların yüzdesinin ön teste göre daha fazla olması, öğrencilerin bilişsel yapılarındaki değişimden kaynaklanmaktadır ve öğrencilerin bilişsel yapılarının, öğretmenin bilişsel yapısı ile benzerliğini ifade etmektedir.

“Yapıyı doldur” testinin güvenilirlik katsayısını belirlemek amacıyla da “alternatif form yöntemi” kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda “tutarlılık ve eşdeğerlik” katsayısı ($r=.71$) olarak bulunmuştur. Bu bulgularda testin bu araştırmada kullanılabilir düzeyde yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Grupların kavram başarı testinden ve “yapıyı doldur” testinden aldıkları puanların aritmetik ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (Sd) değerleri hesaplanmış, grupların puanları arasında fark olup olmadığı t-testi analizi ile belirlenmiştir.

Bulgular

1. Birinci alt amacı yanıtlamak için yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo-4.'de verilmiştir. Tablo-4 deney ve kontrol gruplarının kavram başarı testi son testinden elde edilen toplam puanlarının ortalama ve standart sapma değerlerini ve t-testi puanlarını göstermektedir.

Tablo-4. Deney ve Kontrol Gruplarının Kavram Başarı Son Test Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

GRUPLAR	N	\bar{x}	SS	sd	t	p
Deney Grubu	29	30.29	6.87	56	-.071	.009
Kontrol Grubu	30	28.94	3.63			

Tablo-4 incelendiğinde kavram başarı testi t-testi sonuçlarına göre deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p > .05$).

2. İkinci alt amacı yanıtlamak için yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo-5.'de verilmiştir. Tablo-5 deney ve kontrol gruplarının “yapıyı doldur” testi son testinden elde edilen toplam puanlarının ortalama ve standart sapma değerlerini ve t-testi puanlarını göstermektedir.

Tablo-5. Deney ve Kontrol Gruplarının “Yapıyı Doldur” Son Testi Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

GRUPLAR	N	\bar{x}	SS	sd	t	p
Deney Grubu	29	.58	.23	57	1.199	.039
Kontrol Grubu	30	.47	.28			

Tablo-5 incelendiğinde “yapıyı doldur” testi puanlarına ilişkin t-testi sonuçlarına göre, deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p > .05$).

3. Üçüncü alt amacı yanıtlamak için “kavram başarı testi” toplam puanları ile “yapıyı doldur” testi toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı korelasyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo-6'ya bakıldığında deney grubunun kavram başarı testi puanları ile “yapıyı doldur” testi puanları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($p > .001$). Ancak kontrol grubunun kavram başarı testi ile yapıyı doldur testi puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p < .001$).

Tablo-6. Deney ve Kontrol Gruplarının Kavram Başarı Testi ile “Yapıyı Doldur” Testi Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

“Yapıyı Doldur” Testi top. Puan Kavram Başarı testi Top. Puan	Deney Grubu	Kontrol Grubu
	Deney Grubu	.51*
Kontrol Grubu		.15

Deney n= 29; Kontrol n= 30 Toplam N= 59 *p>.001

4. Dördüncü alt amacı yanıtlamak için deney ve kontrol gruplarının “yapıyı doldur” testindeki iki yapıyı yanlış ve doğru olarak doldurmalarına ilişkin yüzde değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo-7’de gösterilmiştir

Tablo-7. Deney ve Kontrol Gruplarının “Yapıyı Doldur” Testi Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Yüzdeler Değerleri

Gruplar	Uygulanan Ölçme Aracı	I.Yapı		II.Yapı	
		Doğru %	Yanlış %	Doğru %	Yanlış %
Deney	Ön Test	0.27	0.73	0.24	0.76
	Son Test	0.57	0.43	0.66	0.34
Kontrol	Ön Test	0.27	0.73	0.28	0.71
	Son Test	0.46	0.54	0.47	0.53

DENEY GRUBU N=29; KONTROL N=30, TOPLAM N=59

Tablo-7’ye göre, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin yapıları doğru olarak doldurma yüzdeleri ön test puanlarına göre yükselme göstermiştir. Yapılardaki yanlış doldurma yüzdeleri ise ön test puanlarına göre azalma göstermiştir.

Tartışma ve Yorum

Yeni bir kavram kazanmış olan bireyin daha önce karşılaşmadığı bir nesneyi veya olayı belli bir sınıfın üyesi veya üyesi değil biçiminde ayırabilmesi, tanıyabilmesi gerekmektedir (Tennyson, Woolley ve Merrill, 1972). Belirli bir nesne, olay veya durumu diğerlerinden ayırabilme ise, kavramın ayırt edici özelliklerinin kullanılmasıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla öğrenci, sürekli olarak her yerde (kitapta, derste, sınavda) doğru ve tam bir tanımla karşılaşmalıdır. Ancak sadece tanım, bu durumda yeterli değildir. Öğretimde ayırt edici özelliklerin (örneklerle ilişkisi kurularak) öne çıkarılması vurgulanması da gerekmektedir. Bu bulgu alanyazındaki ilgili araştırmalarla da tutarlık göstermektedir (Merrill, 1971; Markle ve Tiemann, 1969; Wolley ve Tennyson, 1972, Akt: Tennyson ve diğerleri, 1972).

Araştırmalar, öğrencilere basit biçimde kavramın tanımını sunmanın, kavram

edinmeyi garantilemediğini göstermektedir (Tennyson ve Park, 1980). Öğrencilerin doğru sınıflama yapabilmesi için kavramın örnekleri ve örnek olmayanları öğrenciye sunulmalıdır. Kavram öğretiminde örneklerin ve örnek olmayanların belli bir bütünlükle sunulması, kavram kazanımında aşırı genelleme, dar genelleme ve yanlış kavramsallaştırmaya bağlı hataların azalmasına da yardımcı olmaktadır (Tennyson ve Park, 1980; Martorella, 1998).

Örnekler arası ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda; zorluk sıralamasına dikkat edilerek (kolaydan zora), örneklerin çeşitlendirilerek ve örnek ve örnek olmayanların ilişkilendirilerek sunulması, öğrencilerin iyi performans göstermelerine sebep olurken; örneklerin çeşitliliğine ve ilişkilendirilmesine dikkat edilerek de olsa yalnızca zor (veya yalnızca kolay) örneklerin sunulması öğrencilerin aşırı genelleme (veya dar genelleme) yapmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca birbirine benzeyen örneklerin sunulması ise öğrencilerin yanlış kavramsallaştırmalar yapmalarına neden olmaktadır (Tennyson ve Park, 1980).

Bir kavramın içerik öğelerini öğrenmenin ve öğretmenin önemi üzerinde araştırmacılar sıklıkla durmaktadırlar (Bruner ve diğerleri 1967; Joyce ve Weil, 1996; Ülgen, 2001). Kavramın içerik öğelerinin öğretilmesinin önemini Joyce ve Weil (1996), Kay Vandergrift (1969)'den yaptığı alıntıda, öğrencilere kavramın içerik öğeleri ile ilgili bilgi vermenin ve modeli kavratmanın önemi üzerinde durmaktadır.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı gibi, öğrenciler bir kavramın içerik öğelerini anladıklarında diğer kavramları anlamaları daha kolay hale gelmektedir denilebilir.

Jacobson (1991), bir alana ait karmaşık ve düzensiz kavramların içerik öğelerini (kavramın adı, tanımı, özellikleri, özellik olmayanları, örnekleri ve örnek olmayanları) öğrenciye göstermek yerine bunları basitleştirerek göstermek, sonradan değiştirilmesi zor olan yanlış kavramsallaştırmalara neden olmaktadır demektedir. Yine öğretimde örnekler oluşturarak ve açıklamalar vererek daha etkili öğrenmeler oluştuğuna ilişkin yapılan araştırmalarda da (Williams ve Carnine 1981; Smith ve Ragan, 1993; Donnelly ve McDaniel 1993; Beishuizen, 2002; Wilhelm ve Beishuizen, 2003; Beishuizen ve diğerleri, 2003), benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Diakidoy ve diğerleri (2003), enerji kavramının öğrenilmesinde metin yapısının etkisini incelemiştir. Yapılan araştırmada kavrama ilişkin özelliklerin verilmesinin ve açıklama yapılmasının öğrencilerin başarılarını olumlu yönde artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Okullarda kavram analizi kullanılarak yapılan öğretim ile daha nitelikli bir kavram öğretimi yapıldığı ve akademik başarıda yükselme olduğu da bulunmuştur

(Doğan, 2007; Kamışlı, 2006; Yükselir, 2006; Kılıç, 2004;)

Yapılan çalışmalara bakıldığında, bir kavramın tanımının, özelliklerinin, özellik olmayanlarının, örneklerinin ve örnek olmayanlarının verilmesinin kavram öğrenmeyi kolaylaştırdığı ve akademik başarıyı da artırdığı söylenebilir.

Araştırma bulgularına bakıldığında, deney grubundaki öğrencilerin bilişsel esnekliklerinde de anlamlı düzeyde bir artış gözlenmektedir. Dolayısıyla, kavram analizi temel alınarak yapılan öğretimin, içerikte herhangi bir düzenleme yapılmadan ders kitaplarında sunulan içerik ile yapılan öğretime göre öğrencilerin bilişsel esnekliklerini geliştirdiği söylenebilir. Bilişsel esneklik ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, çoklu bakış açılarının ve doğrusal olmayan içeriğin bilişsel esnekliği geliştirdiği belirtilmektedir (Swindler, 2001; Spiro ve diğerleri, 1992; Spiro ve diğerleri, 1994; Kolodner, 1997). Ayrıca kavramlar arasındaki ilişkileri görme de bilişsel esnekliğin gelişiminde önem taşımaktadır (Spiro ve diğerleri, 1994). Yapılan çalışmada da, deney grubunda doğrusal olmayan bir içerikle ve karmaşık olarak bilinen kavramların önemi ve bunların hangi alanlarda kullanılabileceği vurgulanarak öğretim yapılmıştır. Bu uygulama ile öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkileri görmeleri sağlanmıştır. Araştırmalarla tutarlı olarak yapılan bu uygulamaların bilişsel esnekliği geliştirdiği söylenebilir. Kontrol grubunda bilişsel esneklik ile akademik başarı arasında ilişki bulunmamış olması, yapılan öğretimin, öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkileri kuramamış olmalarına bağlanabilir.

Deney grubunda yeni kavramlar öğretilirken, kavramın içerik öğelerinin vurgulanması, kavramların doğasının daha iyi anlaşılmasını sağlamış olabilir. Doğru ve tam olarak anlaşılan kavramların farklı durumlarda da kullanılma olasılığının artacağı söylenebilir (Martorella, 1986, Merrill, 1994). Deney grubunda uygulanan öğretim, öğrencilere farklı bir bakış açısı kazandırmış olabilir. Grabinger (1996)'in belirttiği gibi, karmaşık durumlarda zengin örnekler ve birkaç farklı durumun kullanılması bilişsel esnekliğin gelişiminde önem taşımaktadır.

Genel olarak literatür tarandığında, bilişsel esneklik ve bilişsel yapıların değerlendirilmesi ile ilgili araştırmalarda, akademik başarı ile bilişsel esneklik arasında bir ilişkinin olduğunu belirtilmektedir. Nitekim, Naveh-Benjamin ve diğerleri (1998), yaptıkları çalışmada öğrencilerin akademik başarıları ile bilişsel esneklikleri arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Jacobson ve Spiro (1995) ise, bilginin transferinde hiper metin öğrenme ortamında bulunan öğrencilerin daha yüksek performans gösterdiğini, dolayısıyla çoklu sunumların bilişsel esnekliği geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin bilişsel esnekliklerini belirlemek

amacıyla uygulanan “yapıyı doldur” testi benzer formda iki ayrı yapıdan oluşmuştur. Bu iki yapı, farklı çıkış noktaları olan, ancak aynı kavramları ve içerik yapısını içeren yapılardır. Dolayısıyla bilişsel esnekliği daha fazla olan öğrencilerin, farklı bağlarla birbirine bağlanan kavramları her iki yapıda da doğru olarak yerine yerleştirmesi beklenmektedir. Ayrıca kavram öğretimiyle bilişsel yapıların gelişmesi de beklenmektedir. Çünkü bir konu hakkında bilgi sahibi olmayan öğrencilerin yapıları doğru olarak doldurmaları da beklenemez. Naveh-Benjamin ve diğerleri, (1995;1998), doğru cevapların yüzdesi ile başarı arasında pozitif bir ilişki olduğunu, yanlış cevapların yüzdesi ile başarı arasında da negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedir.

Naveh-Benjamin ve diğerleri (1995), öğrencilerin yapılarda gösterdikleri doğru yüzdeleri ile ilgili olarak öğrencilerin, öğretmenin yapısına benzer özellikler gösterdiğinin bir göstergesi kabul edilebileceğini belirtmektedir. Yanlışların yüzdesinin ise, bağlantılarda eksiklik olduğunun göstergesi kabul edilebileceği belirtilmektedir.

Tablo-7. incelendiğinde ön testte doğru yüzdeleri düşük, yanlış yüzdeleri yüksekken; son testte doğru yüzdeleri yüksek, yanlış yüzdeleri ise düşüktür. Bu bulgu, yapılan öğretim ile deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin bilişsel yapılarında gelişme olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak deney grubundaki öğrencilerin doğru yapma yüzdeleri daha yüksektir. Dolayısıyla elde edilen bu bulgu konuyla ilgili yapılan araştırmalarla paralellik göstermektedir (Yontar, 1991; Naveh-Benjamin ve diğerleri, 1995; Naveh- Benjamin ve diğerleri, 1998; Tongaç, 2006)

Yapılardaki doğruların son testte oldukça yüksek çıkması, yapılan öğretim ile kavramlar arasında ilişki kurulabildiğini ve dolayısıyla öğrencilerin bilişsel yapılarında gelişme olduğunun göstergesi sayılabilir.

Ayrıca, McConnell ve Philipalk (1992), bilişsel yapıların, uygun eğitim ortamları ve düzenlenen içerik ile geliştirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu bulgunun da araştırma bulgularıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Sonuç olarak, kavramların öğretiminde kavramların içerik öğelerinin (kavramın adı, tanımı, özellikleri, özellik olmayanları, örnekleri ve örnek olmayanları) açıklanması daha etkili bir öğrenme için oldukça önemlidir. Çünkü tam ve eksiksiz öğrenilen kavramlar, öğrenme niteliğini artırmaktadır. Aksi halde yanlış ve eksik öğrenilen kavramlarla aşırı ve dar genellemelere ya da yanlış kavramsallaştırmalara ulaşılır ki, bu da istenilen bir durum değildir. Yapılan bu çalışma sonucunda, kavramların içerik öğelerinin açıklanmasının bilişsel esnekliği de artırdığı bulunmuştur. Kavramlar arasındaki ilişkileri görmek, farklı bakış açılarıyla bir kavramı tanımak ve doğrusal olmayan bir içerikle kavramları öğrenmek, öğrencilerin bilişsel esnekliklerinin

gelişmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, kavramların içerik öğelerinin açıklanması, kavramların tam ve eksiksiz öğrenilmesine ve bilişsel esnekliğin gelişmesine katkıda bulunarak daha nitelikli öğrenmelerin oluşmasına yardımcı olabilecektir.

KAYNAKLAR

Beishuizen, J., Stoutjesdijk, E., Spuijbroek, S. Bouwmeester, S. ve Geest, H. (2002), Understanding Abstract Expository text. *British Journal of Educational Psychology*, 72, 279-297.

Beishuizen, J., Asscher, J. Prinsen, F. ve Elshout-Mohr, M. (2003), "Presence and Place of Main Ideas and Examples in Study Texts". *British Journal of Educational Psychology*, Vol, 73, pp, 291-316.

Donnelly, C.A.Ve Mcdaniel, M.A. (1993), Use of Analogy in Learning Scientific Concepts. *Journal of Experimental Psychology*, 19 (4), 975-987.

Diakidoy, I.N., Kendeou, P. Ve Ioannides, C. (2003), Reading About Energy: The Effects of Structure in Science Learning and Conceptual Change. *Contemporary Educational Psychology*, 28, 335-356.

Dillon, R.F. ve Vineyard, G.M. (1999). *Cognitive Flexibility: Further Validation Of FlexibleCombination*.http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/10/91/f6.pdf. sitesinden 26.02.2007 tarihinde alınmıştır.

Doğan, O. (2007). İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi "Bir Ülke Bir Bayrak" Ünitesindeki Kavramların Öğrenilmesinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Adana.

Grabinger, R.S. (1996). Rich Environments for Active Learning. (Ed. D.Jonassen). *Handbook for Educational Communications and Technology*, Simon & Schuster Macmillan: New York.

Joyce, B. & Weil, M. (1996), *Models of Teaching*. Needham Heights, Mass: Ally& Bacon.

Jacobson, M.J. (1991). Knowledge Acquisition, Cognitive Flexibility and he Instructional Applications of Hypertext: A Comparison of Contrasting Desings for Computer-Enhanced Learning Environments. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. University of Illinois.

Jacobson, M.J. ve Spiro, R.J. (1995), Hypertext Learning Environments, Cognitive Flexibility, and the Transfer of Complex Knowledge: An Empirical Investigation. *Journal of Educational Computing Research*, 12(4), 301-333.

Kamışlı, H. (2006). İlköğretim 7. Sınıf Fen Bilgisi Dersi Ünitelerinden "Ya Basınç Olmasaydı" Ünitesi Öğretiminde Öğretmenlerce Kullanılan İçerik Öğelerinin Düzenlenme Biçimlerinin Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Kearsley, G.(2000). *Cognitive Flexibility Theory*. <http://www.gwu.edu/~tip/spiro.html>. 19.03.2004. tarihinde ulaşılmıştır.

Kerlinger, F. N. (1986), *Foundations of Behavioral Research Library of Congress Cataloging in*, Publication Data Third Edition. New York.

Kılıç, A. A. (2004). İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Kullandıkları İçerik Düzenleme Stratejilerinin Öğeleri Belirleme Kuramı Temelinde Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.

Kolodner, J.L. (1997). Educational Implications of Analogy: A View from Case-based Reasoning. *American Psychology*, 78, 311-328.

Merrill, M.D. (1994). *Instructional Design Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology Publications, Inc.

Martorella, P.H. (1986), Teaching Concepts. (Edit.) James, M.C. *Classroom Teaching Skills*. USA: Healty and Company.

_____ (1998). *Social Studies for Elementary School Children: Developing Young Citizens*. (Second Edition). USA: Prentice Hall.

McConnell, J. V., ve Philipchalk, R.P. (1992). *Understanding Human Behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Naveh- Benjamin, M., Lin, Y. Ve McKeachie (1995). “Inferring Student’s Cognitive Structures And Their Development Using The “Fill-In-The-Structure” Technique”. *Cognitively Diagnostic Assesment*. (Ed. Nichols, P.; Chipman, S.F. ve Brennan R.L.). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey.

Smith, P.L. ve Ragan, T.J. (1993), *Instructional Desing*. Macmillan Publishing Company, New York.

Spiro, R.J. (1992). “Cognitive Flexibility, Constructivism and Hypertext: Random Access Instruction for Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structured Domains”. (Ed. Duffy, T. M. ve Jonassen, D.). *Constructivism and the Technology of Instruction*: Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Spiro, R.J., Coulson, R.L., Feltovich, P.J. ve Anderson, D.K. (1994). “Cognitive Flexibility Theory: Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structures Domains”. (Ed. R.B. Ruddell, M.R. Ruddell, ve H. Singer). *Theoretical Models and Processes of Reading*, pp. 602-615. Newark: International Reading Association.

Swindler, G. (2001). Spiro’s Cognitive Flexibility Theory. *Examining The Theory Through a Literature Review*. Fort Hays State University.

Şimşek, N. (2004). A Critical Approach To Constructive Learning And Instruction. *Educational Science and Practice*, 3 (5), 115-139.

Tennyson, R.D.ve Park, O.C. (1980). “The Teaching of Concepts: A Review of

Instructional Desing Research Literature”, *Review of Educational Research*, Vol.50, No.1, Pp 55-70.

Tennyson, R.D. ve Cochiarella, M.J. (1986). An Empirically Based Instructional Desing Theory for Teaching Concepts. *Review of Education Research*. Vol. 56, N.1, pp. 40-71.

Tennyson, R.D., Woolley, F.R. ve Merrill, M.D. (1972). Exemplar And Nonexemplar Variables Which Produce Correct Concept Classification Behavior And Specified Classification Errors. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 56, N.2, pp.144-152.

Turan, İ. (2002). Lise Coğrafya Derslerinde Kavram ve Terim Öğretimi İle İlgili Sorunlar. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 67-84.

Tongaç, E. (2006). Farklı Öğretim Yaklaşımlarının Öğrencilerin Fen Bilgisi Dersinde Dolaşım Sistemi Konusundaki Bilişsel Yapılarına Etkilerinin Araştırılması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Ülgen, G. (2001), *Kavram Geliştirme: Kuramlar ve Uygulamalar*. PegemA Yayıncılık. Anlara.

Willet, N. D. (2001). *Cognitive Flexibility Theory*. <http://it.gse.gmu.edu/portfolio/nwillett/coursework/CFT/Cognitive Flexibility Theory.doc>. 19.03.2004. tarihinde ulaşılmıştır.

Williams, P.B. Ve Carnine, D.W. (1994). Relationship Between Range of Examples and Instructions and Attention in Concept Attainment. *Journal of Educational Research*, 74 (3), 144-148.

Van Cleaf, D.W. (1991). *Action in Elementary Social Studies*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, Inc.

Yontar, A. (1991). Farklı Yaş Gruplarındaki Öğrencilerin Bilişsel Gelişim ve Kavramsallaştırma Düzeyleri. *Eğitimde Arayışlar 1. Sempozyumu-Eğitimde Nitelik Geliştirme*. 13-14 Nisan, 1991. İstanbul.

Yükselir, A. (2006). İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Geçen Kavramların Kazanımı ve Kalıcılığında Kavram Analizi Yönteminin Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 239-252, ELAZIĞ-2008

MESLEKİ OLGUNLUK ANLAYIŞI KAZANDIRMAYA YÖNELİK SINIF İÇİ REHBERLİK ETKİNLİKLERİ PROGRAM DENEMESİ

*An Experimentation Of In-Class Guidance Activities Program For Gaining
Vocational Maturity Perceptiveness*

İsa Yücel İŞGÖR

*Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, PDR Bölümü, Erzurum.*

Fahri SEZER

*Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, PDR Bölümü, Erzurum.*

ÖZET

Bu araştırma, ortaöğretim 9. ve 10. sınıfta okuyan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyini arttırmaya yönelik hazırlanan sınıf-içi rehberlik etkinliklerinin öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri üzerindeki etkisini incelemeye yönelik ön-test, son-test modelli kontrol gruplu deneysel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2006-2007 öğretim yılında Erzurum merkez Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi'nin 9. ve 10. sınıfında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. 9. ve 10. sınıf deney grubu öğrencilerine öntest işleminden sonra uygulanmak üzere araştırmacılar tarafından 8 adet sınıf içi rehberlik etkinlikleri hazırlanmıştır. Hazırlanan sınıf-içi rehberlik etkinliklerinin hafta da bir etkinlik olmak üzere 8 hafta süreyle uygulaması yapılmıştır. Uygulamalar sonrasında elde edilen verileri test etmek amacıyla karışık ölçümler için iki faktörlü ANOVA tekniği kullanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi (p) 0.05 olarak alınmıştır. Araştırma sonunda ANOVA analizi sonuçlarına göre uygulamaya katılan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyi puanlarının deney öncesinden sonrasına deney grubu lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Olgunluk, Sınıf-içi Rehberlik Etkinlikleri.

ABSTRACT

This survey aims to prepare in-class guidance activities program that tends to improve vocational maturity levels of the students at the 9th and 10th grade classes. This research is an experimental work which tends to examine the effects of in-class guidance activities on vocational maturity level of the 9th and 10th level students including pre-test, post-test and modeled-control groups. High school students that are studying at the 9th and 10th grade in Erzurum Mehmet Akif Ersoy Anatolian High School in 2006-2007 education year, constituted the working group of research. 8 number of in-class guidance activities were prepared for applying to experimental group students of 9th and 10th level after the pre-test process. This in-class guidance activities prepared by researchers were applied for eight week period. In this research technique ANOVA with two factors for complex scales was used in order to test the research data. In the research significance level is defined as (p) 0.05. According to ANOVA analysis result at the end of research was found vocational maturity level scale points showing a significant difference in experimental groups' favor from pre-experiment to after.

Key Words: Vocational Maturity Level, In-class Guidance Activities.

1. GİRİŞ

Bu araştırmada, lise 1.ve 2. sınıfta okuyan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyini arttırmak amacıyla hazırlanmış olan sınıf-içi rehberlik etkinlikleri programının öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerini etkileyip etkilemediğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Hazırlanan rehberlik etkinliklerinin öğrencilere mesleki olgunluk anlayışı kazandırmada yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Meslek gelişimi hayat boyu süren fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimi de içine alan bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Seligman, 1980). Super (1957) meslek gelişimini evrelere ayırmış ve her evre için gelişim görevleri tanımlamıştır. Bu mesleki gelişim görevlerini başarı ile tamamlayan birey mesleki olgunluk kazanmış sayılır, doğru ve akılcı meslek seçimi yapabilmeye hazırdır. Kuzgun'a (2003) göre, meslek gelişimi sistemli, birbiri ile bağlantılı ve belli aşamalardan oluşan bir süreçtir.

Mesleki olgunluk, King (1989) tarafından bireyin kendisine uygun ve gerçekçi meslek seçebilme yeteneği olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanım ise, mesleki olgunluk, bireyin akılcı ve gerçekçi meslek seçimi için gerekli bilgi ve beceriyi kazanmasıdır (Levinson, Ohler, Caswell ve Kiewra, 1998). Savickas (1984) ise mesleki olgunluğu bireyin yaşına uygun karar vermeye ve mesleki gelişim görevleri ile baş etmeye hazır olması olarak tanımlamaktadır. Meslek seçimi, bireyin ilgi, yetenek, değer, beklenti ve kişilik özelliklerine uygun olarak seçildiğinde kişinin ruh sağlığını mesleki ve özel hayatını olumlu yönde etkilemekte ve bireyin hayat kalitesi ve standardına olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Seligman, 1980; Savickas, 1990).

Yukarıda yapılan tanımlara ilaveten şunu belirtmek gerekir ki, Ortaöğretimin dört yıla çıkarılmasıyla birlikte ülkemizde zaten bir kaos görünümünde olan öğrencilerin bir meslek alanına yöneltilmesi işlemi daha da karmaşık bir hal almaktadır. Pek çok öğrenci dokuzuncu sınıfın bitimi ile birlikte kendini alan seçimi noktasında sıkıntılı bir dönemin içerisinde bulmaktadır. Bu aşamadaki öğrencilerin büyük bir çoğunluğu alan seçimini kendi irade ve kararları yönünde değil de alan tercihlerini daha çok okul idarelerinin sadece nota dayalı alana yerleştirme politikası doğrultusunda veya ebeveynlerinin tercihleri doğrultusunda yapmaktadırlar. Bu durum özellikle bir mesleğe karar vermenin biraz daha billurlaştığı son sınıfta bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Son sınıf itibarıyla öğrencilerin pek çoğunu ya ailelerinin istediği meslekler doğrultusunda sindirilmiş ve durumu kabullenmiş ya da okumakta olduğu alanla ilgili mesleklerin özelliklerinin aslında kendi kişiliğiyle pek örtüşmediğini geç fark etmenin şaşkınlığı ve de kaygısı içerisinde görmekteyiz. Yeni yapılandırılan ortaöğretim müfredatıyla birlikte öğrencilerin alan meslek seçimi konusunda mesleki olgunluk kazandırıcı etkinlik ve

uygulamalar şüphesiz daha da bir önem kazanmaktadır. Lise 1.ve 2. sınıfta okuyan öğrencilere mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik olarak sınıf içi rehberlik etkinlikleri programı hazırlamayı amaçlayan araştırmamız bu bakımdan önem taşımaktadır.

Çoban (2005), araştırmasında lise öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin geliştirilmeye ihtiyaç duyulduğu sonucuna varmıştır. Buda gençlerimizin mesleki yönlendirme konusunda eksikliklerini bulunduğu göstermektedir.

2. YÖNTEM

Araştırma mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik hazırlanan rehberlik etkinliklerinin öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri üzerindeki etkisini incelemeye yönelik ön-test, son-test modelli kontrol gruplu deneysel bir çalışmadır.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2006–2007 öğretim yılında Erzurum merkez Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesindeki lise 1.ve 2. sınıfta okuyan öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmada çalışma gruplarını oluşturmak amacıyla 200 öğrenciye Mesleki Olgunluk Envanteri uygulanmıştır. Deney ve kontrol guruplarındaki öğrencilerin homojen bir yapı oluşturmaları amacıyla Mesleki Olgunluk Envanteri'nden aldıkları puana göre sıralama yapılmış ve ortalamanın altında kalan öğrencilerden en düşük puana sahip 60 öğrenci belirlenmiştir. Daha sonra bu öğrencilerden ortalamaları bir birine yakın 30'ar kişilik 2 gurup oluşturulmuştur. Bu guruplar rasgele yöntemle deney ve kontrol guruplarına ayrılmıştır.

2.2. İşlem

Lise 1. ve 2. sınıfta okuyan öğrencilere öntest işleminden sonra uygulanmak üzere araştırmacılar tarafından 8 adet rehberlik etkinlikleri hazırlanmıştır.

Daha sonra deney grubuna alınan öğrencilere araştırmacılar tarafından geliştirilen “Mesleki olgunluk anlayışı kazandırma” ya yönelik 8 sınıf-içi rehberlik etkinliği haftada 45 dakikalık tek oturum olmak üzere 8 hafta süreyle uygulanmıştır.

Uygulanan sınıf içi rehberlik etkinlikleri isimleri ve temel amaçları şunlardır; 1.oturum; alan ve meslek seçiminin insan hayatı içerisindeki önemini vurgulama amacıyla alan ve meslek seçiminin önemi (seminer),

2. ve 3. oturumlar; bireyin kendisini tanımasını sağlama amacıyla ilgi-yetenek haritam ve değerlendirilmesi,

4. ve 5. oturum; Akademik Benlik kavramı ölçeğinin uygulanması ve değerlendirilmesi,

6. oturum; okuldaki alan ve derslerini tanıtırma amaçlı alan ve bölümleri tanıyalım,
7. ve 8. oturum; meslekleri tanıtırma amaçlı: bir meslek tanıyalım ve alanlara göre meslekler ve özellikleri. Bu oturumlar sonucunda genel bir değerlendirme oturumu yapılarak uygulama sonlandırılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Mesleki Olgunluk Ölçeği:

Kuzgun (1992) tarafından ve lise öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyini test etme amacıyla geliştirilen ölçek 40 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipi dereceleme niteliğindeki ölçek, “bana hiç uygun değil”(1), “bana pek uygun değil”(2), “bana biraz uygun”(3), “bana uygun”(4), “bana çok uygun”(5) seçeneklerinden oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen puanlar artıka mesleki olgunluk düzeyinin de arttığı şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Ölçeğin kesme noktası “143” olarak belirlenmiştir ancak bireyin kendisinden beklenen mesleki olgunluğa ulaştığından bahsedebilmek için bireyin “155” ve yukarısı puan alması gerekmektedir. Ölçekte 143’ün altı mesleki olgunluğa sahip olmayışı, 143 ila 155 arası puan bireyin mesleki olgunluk düzeyinin geliştirilmeye ihtiyaç duyduğu ve 155’ten yukarısının yeterli mesleki olgunluk düzeyini ifade etmektedir.

Ölçeğin güvenilirliği için iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış Cronbach Alfa katsayısı $\alpha = .89$ bulunmuştur. Test-tekrar test yöntemi kullanılarak hesaplanan korelasyon katsayısı ise .82’dir. Geçerlik çalışması ise, öğrencilerin MOÖ’nden aldıkları puanların akademik yetenekleri ile ilişkisine, öğrenim görülen sınıf düzeyi ve yaşın MOÖ’nden alınan puanları etkileyip etkilemediğine ve MOÖ’nin sosyal beğenirlik faktöründen etkilenme derecesine bakılarak belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin yeterli geçerlik düzeyine sahip olduğu bulunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ölçümlerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı düzeyde bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla karışık ölçümler için iki faktörlü ANOVA tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmada anlamlılık düzeyi (p) 0.05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmanın denencesinin test edilmesine ilişkin istatistiksel işlemler sonucunda ortaya çıkan bulgu ve yoruma yer verilmiştir.

3.1. Deney Grubu Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeyleri Puanı İle Kontrol Grubu Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeyleri Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Bulgular

Araştırmanın denencesi olan “Mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan sınıf içi rehberlik etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri puanı, kontrol grubu öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri puanından daha yüksek olacaktır” denencesini test etmek amacıyla öğrencilerin öntest ve sontest ölçümlerinden almış oldukları puanlara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma verileri Tablo-1’de varyans analizi ise Tablo-1.1 ‘de verilmiştir.

Tablo-1. Deney ve Kontrol Gruplarının Mesleki Olgunluk Düzeyi Puanlarına İlişkin Öntest-Sontest Karşılaştırması

Grup	Öntest			Sontest		
	N	X	SS	N	X	SS
Kontrol	30	104,76	6,11	30	109,16	11,58
Deney	30	104,50	6,15	30	128,80	16,44

Tablo-1 incelendiğinde, Mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan sınıf içi rehberlik etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri puanı sınıf içi rehberlik etkinlikleri uygulama öncesi Mesleki Olgunluk Envanteri öntest ortalama puanı 104,50 iken, bu değer deney sonrası 128,80 olmuştur. Mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan sınıf içi rehberlik etkinlikleri uygulamasına katılmayan kontrol grubunun Mesleki Olgunluk Envanteri ortalama puanı 104,76 iken, bu değer son testte 109,16 olmuştur. Buna göre mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan sınıf içi rehberlik etkinliklerine katılan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinde bir artış olduğu görülmektedir.

DeneySEL işleme tabi tutulan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinde deney öncesi ve deney sonrasında gözlenen söz konusu değişmelerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için iki faktörlü ANOVA uygulanmış buna ilişkin sonuçlar Tablo-1,1’de verilmiştir.

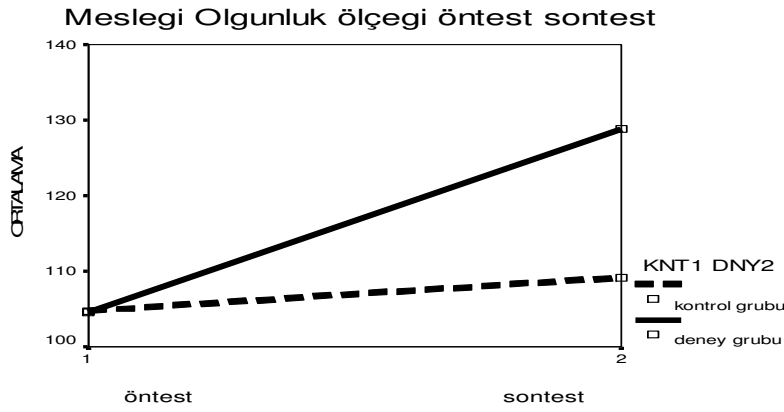
Tablo-1.1. Deney ve Kontrol Gruplarının Mesleki Olgunluk Düzeyi Öntest-Sontest Puanları ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	S.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Denekler arası	9279,091	59			
Grup (kontrol/deney)	2813,008	1	2813,00	25,23	,00
Hata	6466,083	58	111,48		
Denekler içi	16595,49	60			
(Ölçüm) Öntest – Sontest	6177,67	1	6177,675	48,10	,00
Grup * Ölçüm	2970,07	1	2970,075	23,13	,00
Hata	7447,75	58	128,40		
Toplam	25874,581	119			

ANOVA analizi sonuçlarına göre, mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan sınıf içi rehberlik etkinliklerine katılan öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri puanlarının kontrol grubuna göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. ($F= 23,13$, $p<0.05$). Bu bulgu mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan rehberlik etkinliklerinin öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri puanlarını arttırmada önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin Mesleki Olgunluk Envanteri puanlarının deney öncesi ve deney sonrası mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik yapılan rehberlik etkinliklerine katılan deney grubu öğrencileri ile etkinliklere katılmayan kontrol grubu öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeyleri puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin sonuçlar Profile Plot Grafik-1’de verilmiştir.

Grafik-1 Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeyleri Puanlarının Karşılaştırılması

Yukarıda elde edilen bulgular; Üskaner’in (1999) bulgularını destekler mahiyettedir. Üskaner (1999) yaptığı araştırmasında, mesleki grup rehberliği yönteminin lise Öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerini arttırmaya etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kağnıcı (1999) yaptığı çalışmada mesleki rehberlik ve danışmanın mesleki olgunluk için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Buda yapılan çalışmanın önemini bir daha ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Araştırma sonunda elde edilen bulgulara göre geliştirilen mesleki olgunluk anlayışı kazandırmaya yönelik sınıf içi rehberlik etkinliklerinin öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerini anlamlı derecede yükselttiği görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle ortaöğretimde öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin arttırılmasına yönelik olarak

birtakım öneriler geliştirilmiştir.

4.2. Öneriler

1. Ortaöğretim birinci sınıftan itibaren öğrencilerin mesleki gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla bu doğrultuda sınıf-içi rehberlik etkinliklerinin geliştirilmesi ve bu etkinliklerin belirli bir plan doğrultusunda uygulanması gerekmektedir.

2. Mesleki olgunluk anlayışının kazandırılmasında kişinin sosyal çevresi de önem teşkil etmektedir. Bu nedenle bu yöndeki etkinliklerin sadece ilgili öğrencilerle sınırlı tutulmaması ve bu yöndeki etkinliklerin öğrencilerin sosyal çevresine de uygulanması önerilebilir.

3. Sağlıklı bir mesleki gelişimin gerçekleştirilebilmesi amacıyla okul-içi bu tip etkinliklerin yanında bu doğrultudaki ilgili kurumlardan kendi faaliyetleri çerçevesinde destek alınması yine yarar sağlayacaktır.

4. Okul psikolojik danışmanları, mesleki rehberliğe daha fazla ağırlık vermeleri gerekmekte ve öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin farkında olarak mesleki rehberlik ya da danışma yapmaları mesleki olgunluğun arttırılmasında fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Büyüköztürk, Ş. (2002), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

Çoban, Aysel Esen (2005), "Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeylerinin Yordayıcı Bazı Değişkenlere Göre incelenmesi", *web.inonu.edu.tr/e-dergi/Coban.doc*.

Kağmcı, D. Y. (1999), *Vocational Maturity of METU Preparatory School Students*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

King, S. (1989), *Sex Differences in a Causal Model of Career Maturity. Journal of Counseling and Development*, 68, 208–215.

Kuzgun, Y. (2003), *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuzgun, Y., Bacanlı, F. (1996), *Mesleki Olgunluk Ölçeği El Kitabı*, Ankara: MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Levinson, E. M., Ohler, D. L., Caswell, S. Ve Kiewra, K. (1998), "Six Approaches to the Assessment of Career Maturity", *Journal of Counseling & Development*, 76 (4), 475–482.

Savickas, M. L. (1984), "Career Maturity: The Construct and its Measurement", *Vocational Guidance Quarterly*, 32, 222–231.

Savickas, M. L. (1990), "The Use of Career Choice Measures in Counseling Practice. In E. Watkins ve V. Campbell (Eds.)", *Testing in Counseling Practice*, (ss. 373-417). New Jersey: Erlbaum.

Seligman, L. (1980), *Assessment in Developmental Career Counseling*, Cranston: The Carroll Pres.

Üskaner, Aygün, *Mesleki Grup Rehberliğinin Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeylerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Temmuz, 1999,

EKLER

1.OTURUM

Etkinliğin Adı : Alan ve Meslek Seçiminin ve Bu Yönde Bireyin Kendisini Tanımasının Önemi Semineri

Etkinlik No : 1

Öğrenci Sayısı : 25–30 kişi

Süre : 45 dakika

Amaçlar : -Grupla tanışma

- Alan ve meslek seçiminin önemini kavratma

- Alan ve meslek seçiminde bireyin kendisini ve meslekleri tanımasının önemini kavratma.

Hedefler : Öğrencilere yapılacak olan etkinliklerin amaçları kavratılacak.

Öğrenciler alan ve meslek seçiminin yaşamımızda ne gibi önem taşıdığına dair bilgi edinecekler.

Öğrenciler alan ve meslek seçiminde bireyin kendisini tanımasının önemini kavrayacaklar.

Araç-gereç : Projeksiyon makinesi veya tepegöz, renkli kartlar, kağıt kalem, toplu iğne.

Süreç :

Öğrencilere renkli kartlar dağıtılır ve bu kartlara öğrencilerin isimlerini yazmaları akabinde kartı yakalarına takmaları istenir. Öğretmen de kendi kartına ismini yazar ve yakasına asar. Her öğrenciden sırayla kendisini tanıması istenir ve bu şekilde tanışma işlemi gerçekleştirilir. Öğrencilerle birkaç haftalık bir etkinlik programı yapılacağından ve bu programın amacından bahsedilir. Sonraki aşamada şu konuşma yapılarak süreç devam eder.

"Değerli arkadaşlar bu gün sizlerle paylaşacağımız konu Alan ve Meslek seçiminin önemi ve bu seçimi yaparken nelere dikkat etmemiz gerektiği ile ilgilidir. İsterseniz konumuza şu soruyla başlayalım. Sizce Alan ve Meslek seçimi hangi nedenlerden ötürü önem taşımaktadır(Verilen cevaplar özetle tahtaya yazılır). Evet arkadaşlar tahtaya yazdığımız bu nedenlerden ötürü Alan ve Meslek seçimi hayatımızda önem

taşımaktadır. İsterseniz bir de kendi notlarımızdan birkaç neden daha belirtelim(slayt üzerinden bu konudaki açıklamalar yapılır).

Evet arkadaşlar görüldüğü gibi Alan ve Meslek seçimi daha pek çok açıdan önem taşımaktadır. Bu nedenle böylesine önemli bir konuda insanların mümkün olduğunca sağlıklı ve isabetli kararlar vermeleri gerekmektedir. Ancak bu şekilde huzurlu ve başarılı bir yaşam sürebiliriz. Peki, bu seçimi sağlıklı bir şekilde nasıl yapabiliriz. Bu konuda fikri olanlardan fikirlerini dinleyebiliriz. Slayttaki bilgilerimize baktığımızda şu açıklamaları görmekteyiz (slayt üzerinden bu konudaki açıklamalar yapılır).

Evet, Arkadaşlar sanırım bu bilgilerden sonra bu işin pek de basit olmadığını hissetmişsinizdir. Bu hislerinizde haklı olabilirsiniz ancak Alan ve Meslek seçimi konusundaki tercihlerimizi bu doğrultuda yaptığımız takdirde geriye kalan yaşamımızı daha sağlıklı bir zemine oturtabiliriz. Bu amaçla size yardımcı olabilecek pek çok kişi ve kurumların da olduğu unutulmamalıdır. Bu yönde Ailemizden, Öğretmenlerimizden, Okul Rehberlik Servislerinden, Derhanelerden, Üniversitelerden, Yakın arkadaşlarımızdan ve sınıf öğretmenlerimizden gerekli yardımları alabiliriz.

Bir sonraki oturumumuzda sizlerle alan ve meslek seçiminin ilk adımlarını atacağız ve bu yönde bir etkinlik yapacağız. Bir sonraki oturumda görüşmek dileğiyle Hoşçakalın.

Değerlendirme: Daha önce hazırlanmış olan değerlendirme kâğıtları oturum sonunda öğrencilere dağıtılır ve öğrencilerden alınan bu cevaplar analiz edilerek değerlendirme yapılır.

2.OTURUM

Etkinliğin Adı : İlgi ve Yetenek Haritam

Etkinlik No : 2

Öğrenci Sayısı : 25–30 kişi

Süre : 45 dakika

Amaçlar : Öğrencilerin kendi ifadeleriyle ilgi ve yeteneklerinin neler olduğunu belirlemesi..

Hedefler : Öğrencinin kendi ifadeleriyle ilgi ve yeteneklerinin neler olduğunu tespit etmesi sağlanacak.

Öğrencide çevresinin ifadeleriyle ne gibi ilgi ve yeteneklerinin olduğu yönünde merak uyandırılacak

Araç-gereç : İlgi Haritam Çizelgesi, Yetenek Haritam Çizelgesi, Kalem.

Süreç :

Süreç öğrencilere bir önceki oturumun özetinin yapılması ve bu oturumda yapılacak etkinlik ve etkinliğin amacının açıklanmasıyla başlar. Daha sonra öğrencilere yönelerek şimdi onlarla alan ve meslek seçiminin ilk adımı olan kendimizi tanımamıza olanak sağlayacak bir takım çalışmalar yapılacağı vurgulanır. Öğrencilere önce İlgi Haritam Çizelgesi dağıtılır. Öğrencilerden bu çizelgedeki A, kutusuna öncelikle sözel ders ve etkinliklerde kendilerini başarılı bulup bulmadıkları bu alandan hoşlanıp hoşlanmadıkları yönünde görüşlerini yazmaları istenir. Aynı uygulamanın Sayısal alan içinde yapılması istenir. Daha sonra Çizelgedeki

E kutusuna geçmeleri istenir. Bu kutuya da öğrencilerin ilköğretim 7 ve 8. sınıflarda ki sözel(Sosyal Bilgiler, Türkçe) ve sayısal (Fen Bilgisi, Matematik) derslerin yılsonu ortalamalarını hatırladıkları kadarıyla yazmaları istenir. Çizelgedeki B, C, D ve F kutularının kutunun üzerinde yazılan kişilere yukarıdaki doğrultuda doldurulup bir sonraki oturumda bu kutuları doldurma işlemlerinin tamamlanacağı belirtilir. Son aşamada öğrencilere Yeteneklerim Haritası adlı çizelge verilir. Bu çizelgede de A kutusu bölümündeki özellikleri teker teker okumaları ve hoşlarına giden, genellikle yaptıkları ve de sonuçta başarılı oldukları özelliklerin karşısına artı işareti koymaları özellikle sevmedikleri özelliklerin karşısına da eksi işareti koymaları istenir. B kutusuna ise kendi özelliklerini(değerlerini, fiziksel özelliklerini, beklentilerini, yeteneklerini kişisel özelliklerini ve ilgilerini) yazmaları istenir. Ailemizin, öğretmenlerimizin ve yakın arkadaşlarımızın gözüyle ilgi ve yeteneklerimiz hakkında bilgi edinmenin kendimizi daha gerçekçi bir şekilde tanımamıza olanak sağlayacağını belirtilmesi ve bu amaçla onların görüşlerine başvurmanın önemi vurgulanır. Öğrencilerden B, C, D ve F kutularını ilgili kişilere doldurtmayı unutmamaları istenir. Çizelgedeki G ve H kutularının şimdilik boş bırakılacağı bu bölümlerin daha sonraki oturumlarda doldurulacağı belirtilerek oturum sonlandırılır ve değerlendirme çalışması yapılır.

Değerlendirme: Daha önce hazırlanmış olan değerlendirme kâğıtları oturum sonunda öğrencilere dağıtılır ve öğrencilerden alınan bu cevaplar analiz edilerek değerlendirme yapılır

3.OTURUM

Etkinliğin Adı : İlgi ve Yetenek Haritalarının değerlendirilmesi

Etkinlik No : 3

Öğrenci Sayısı : 25–30 kişi

Süre : 45 dakika

Amaçlar : Öğrencilerin kendi ifadeleriyle ve sosyal çevresi aracılığıyla elde ettiği bilgileri bütünleştirip ilgi ve yeteneklerinin neler olduğunu belirlemesi.

Öğrencide kendisine envanter uygulanması yönünde istek uyandırmak

Hedefler : Öğrencilerin kendi ifadeleriyle ve sosyal çevresi aracılığıyla elde ettiği bilgileri bütünleştirecek böylece ilgi ve yeteneklerinin neler olduğunu belirleyebile

Öğrenci kendisine envanter uygulanması yönünde istekli olacak.

Araç-gereç : İlgi Haritam Çizelgesi, Yetenek Haritam Çizelgesi, Kalem.

Süreç :

Öğrencilere önceki oturumda neler yapıldığı kısaca hatırlatıldıktan sonra öğrencilerden ilgi haritası çizelgesini çıkartmaları istenir. Çizelgede doldurulması gereken yerlerin ilgili kişilere doldurulup doldurulmadığı sorulur. Daha sonra öğrencilerden çizelgenin H kutusuna yani sonuç bölümünün içerisindeki A, B, C, D, E ve F, kutusu ifadelerinin karşısına hangi alanda daha iyi olduğumuz belirtilmişse o alanın ismini yazmaları istenir. Ayrıca Yeteneklerim Haritası Çizelgesindeki sonuçlarda bu bölüme not

edilir(Ağırlıklı olarak hangi alana ait özellikleri olduğu). Daha sonra çıkan sonuca bir göz atmaları istenir ve hangi alanın ağırlıklı olarak belirtildiğini en alt kısma yazmaları istenir. Çıkan sonuçları sınıfla paylaşmak isteyenlerle bu paylaşım gerçekleştirilir. Öğrencilere şu soru sorulur. “kendi ifadeleriniz ve sosyal çevrenizin sizinle ilgili ifadeleri neticesinde böyle bir sonuç çıktı. İlgili ve yeteneklerinizin hangi yönde olduğunu belirlemenin bir yolu da envanter uygulamaktır. İsterseniz son aşama olarak gelecek oturumda sizlere envanter uygulayalım ve çıkan sonucun bugünkü sonuçlarımızı destekleyip desteklemediğine bir bakalım ne dersiniz?

Öğrencilere değerlendirme kâğıtları verilip değerlendirmeler alındıktan sonra süreç tamamlanır

Değerlendirme: Daha önce hazırlanmış olan değerlendirme kâğıtları oturum sonunda öğrencilere dağıtılır ve öğrencilerden alınan bu cevaplar analiz edilerek değerlendirme yapılır.

4-5. OTURUM

Etkinliğin Adı : Akademik Benlik Kavramı Ölçeğinin uygulanması

Etkinlik No : 4

Öğrenci Sayısı : 25–30

Süre : 90 dk.

Amaçlar : Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin ne olduğunu envanterle tespit etmek.

Hedefler : 90 dakikalık süreçte öğrencilerin envanterdeki maddeleri gerçekçi bir şekilde

cevaplamaları sağlanacak

Araç-gereç Akademik Benlik Kavramı Ölçeği Test Bataryası ve cevap kâğıtları

Süreç :

Öğrencilere bugünkü oturumda envanter uygulaması yapılacağı söylenir. Birazdan envanterle ilgili dokümanların dağıtılacağı ancak bunun öncesinde envanter uygulamasında özen gösterilmesi gereken hususların olduğundan bahsedilir. Bu hususlar özetle anlatılır. Akademik Benlik Kavramı Ölçeğinin test bataryası ve cevap kâğıtları dağıtılır. Cevaplamaya ilişkin açıklamalar yapıldıktan sonra uygulama başlatılır. Tüm öğrencilerin cevaplama işlemini bitirmesiyle süreç sonlandırılır. Envanterin sonuçlarıyla ilgili değerlendirmenin gelecek oturumda yapılacağı belirtilir.

Değerlendirme: Bu oturumda envanter uygulaması yapıldığı için değerlendirme analizine gerek duyulmamıştır.

6. OTURUM

Etkinliğin Adı : Akademik Benlik Kavramı Ölçeğinin sonuçlarının değerlendirilmesi.

Etkinlik No : 5

Öğrenci Sayısı : 25–30

Süre : 45 DK

Amaçlar : Envanter sonuçlarını değerlendirmek.

Çıkan sonucu daha önceki etkinliklerde çıkan sonuçla karşılaştırma

Hedefler : Envanter aracılığıyla öğrenciler hangi alanda ilgi ve yeteneklerinin olduğunu görecekler.

Envanterden çıkan sonucu diğer etkinlik sonuçlarıyla karşılaştırarak ilgi ve yeteneklerine ilişkin bir yargıya varabilecekler

Araç-gereç : Akademik Benlik Kavramı Ölçeği Sonuç Profili

Süreç :

Her öğrenciye kendi sonuç profili dağıtılır. Öğrencilerin sonuçları incelemesi için 5-10 dakika bir süre verilir. Bu süre sonunda öncelikle çıkan sonucu İlgi Haritam Çizelgesinin sonuç bölümüne yazmaları istenir. Daha sonra öğrencilere tüm sonuçlarla ilgili bir yargıya ulaşip ulaşmadıkları sorulur. Bir yargıya ulaşan ve bunu sınıfla paylaşmak isteyen öğrencilerle paylaşım gerçekleştirilir. Öğrencilerden çıkan sonuçla daha önceki sonucu karşılaştırmaları ve her iki sonucun örtüşüp örtüşmediğini sınıamları istenir. Sonuçları örtüşmeyen öğrencilerle bu durumun nedenleri üzerine konuşmalar yapılır. Süreç öğrencilerin sonuçlarla ilgili soruları cevaplanarak tamamlanır.

Değerlendirme: Daha önce hazırlanmış olan değerlendirme kâğıtları oturum sonunda öğrencilere dağıtılır ve öğrencilerden alınan bu cevaplar analiz edilerek değerlendirme yapılır.

7 - 8. OTURUM

Etkinliğin Adı : Bölümleri tanıyalım

Etkinlik No : 6

Öğrenci Sayısı : 25-30

Süre : 90 dk.

Amaçlar : Lise birinci sınıf öğrencilerinin bir üst sınıftaki sayısal ve sözel alanları tanımlarını sağlamak

Hedefler : Öğrenciler sözel ve sayısal alanları tanıyacaklar ve bu alanların neleri gerektirdiğinin farkına varacaklardır

Araç-gereç : Bilgi formları (ek-1,ek-2), yazı tahtası

Süreç :

7. Oturum:

1.Basamak: öğrencilere bir sonraki yıl yani ikinci sınıfa başlamadan önce bir alan seçmek zorunda oldukları hatırlatılır. Bu nedenle onlara bu alanları tanıtmak için bu etkinliğin yapıldığı vurgulanır. Yukarıda belirtilen sözel ve sayısal alanlar ile ilgili bilgiler kısaca tekrar okunur.

2.Basamak: öğretmen öğrencilere şimdi sınıfı sayısal ve sözel ilgilerinize göre iki guruba ayıracağımı söyler. (öğrencilerin bu guruplaşmaya kendi istekleri doğrultusunda katılmaları sağlanmalı, böylece ilgilerinin de farkına varmaları sağlanacaktır). Öğretmen bu her iki gurup üyelerinin her biri bir üst sınıftaki sayısal ve sözel sınıflarda bulunan öğrencilerle ve branş öğretmenleri ile vereceğiniz form (ek-1,ek-2)

doğrultusunda bir röportaj yapmalarının gerektiğini belirtir. Bu aşamada bu bilgi formları ile ilgili şu bilgilerde verilmelidir. “Form hem sayısal hem de sözel alan için iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım öğrencilere ikinci kısımda branş öğretmenlerine sorulacak iki sorudan oluşmaktadır. Sorular sorulmadan önce formun başındaki açıklamanın soruların sorulacağı kişiye okunması gerekmektedir.” Şeklinde açıklama yapılır.

3.Basamak: Öğretmen ekteki sayısal ve sözel alanla ilgili formları öğrencilere dağıtarak öğrencilerin yapacakları röportajları belirtilen tarihte (tahmini bir süre öğretmen tarafından belirlenir.) getirmelerini söyleyerek bu oturum sonlandırılır.

8.Oturum:

1.Basamak: Önceki oturumda öğrencilerden gelen röportaj sonuçlarını yazmak için öğretmen tahtayı sözel ve sayısal olmak üzere iki kısma ayırır. Daha sonra öğretmen öğrencilerin topladığı bilgiler doğrultusunda sözel ve sayısal alanları genel hatları ile tanıtacak bilgileri özetle tahtanın ilgili kısmına yazar.

2.Basamak: öğrencilerin yaptığı röportaj sonucunda ve sınıfta alınan bilgiler doğrultusunda öğrencilerin ilk başta seçtikleri alanla ilgili bir şüphelerinin olup olmadığı veya bir değişiklik düşünüp düşünmedikleri sorulur. İlk tercihleri ile şimdiki tercihlerinin arasında bir farklılık varsa bunun nedeninin ne olabileceği öğrencilere sorulur. Böylece öğrencilerin alan seçmede o alanla ilgili bilgi sahibi olmanın önemi vurgulanmış olur.

3.Basamak: Son olarak öğrencilerin her iki alanla ilgili merak edilen diğer soruları sormaları istenir. Soru cevap şeklinde öğrenciler bilgilendirildikten sonra etkinlik sonlandırılır.

<i>Ek-1</i> Aşağıda yanıtlamanızı istediğimiz sorular öğrencilerin sayısal bölümü daha iyi tanımalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Vereceğiniz cevaplar öğrencilerin bu alanı daha iyi tanıyıp doğru kararlar almalarında yardımcı olacaktır. İşbirliğinizden dolayı teşekkür ederiz.
<i>Bilgi Formu</i> Birinci kısım: Öğrencilere sorulacak sorular.
1. Sayısal bölümün temel dersleri nelerdir?
2. Sayısal bölüme gelmeden önce bölümü hangi yönleri ile tanıyordunuz?
İkinci kısım: Branş öğretmenlerine sorulacak sorular.
1. Bir sayısal öğrencisinde hangi özellikler olmalı?
2. Sayısal bölüm mezunlarının avantaj ve dezavantajları nelerdir?

Ek-2 <i>Aşağıda yanıtlanmanı istediğimiz sorular öğrencilerin sözel bölümü daha iyi tanımasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Vereceğiniz cevaplar öğrencilerin bu alanı daha iyi tanıyıp doğru kararlar almalarında yardımcı olacaktır. İşbirliğinizden dolayı teşekkür ederiz.</i>
Bilgi Formu Birinci kısım: Öğrencilere sorulacak sorular.
1. Sözel bölümün temel dersleri nelerdir?
2. Sözel bölüme gelmeden önce bölümü hangi yönleri ile tanıyordunuz?
İkinci kısım: Branş öğretmenlerine sorulacak sorular.
1. Bir sözel öğrencisinde hangi özellikler olmalı?
2. Sözel bölüm mezunlarının avantaj ve dezavantajları nelerdir

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 253-275, ELAZIĞ-2008

İŞ-EV ETKİLEŞİMİNİN İŞ KOŞULLARI İLE İLİŞKİSİ: POSTACILIK HİZMETİNDE BİR ÇALIŞMA

Relation of Work-Home Interaction to Job Conditions: A Study on Postal Service

Esma Ülkü KAYA

Firat Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Elazığ.
ukaya@firat.edu.tr

ÖZET

İşgörenlerin fiziksel ve psikolojik sağlığını etkilemesi dolayısıyla, stres günümüzde işgörenlerin yaşadıkları en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Stres, işgörenlerin ortam (çevresel) koşullarındaki değişimlerle tetiklenmektedir. Bireylerin tecrübe edindikleri işyerindeki şartlarla ilgili gelişmeler, olumlu ve olumsuz yönelimli iş-ev ve ev-iş çatışması yaşamalarına neden olmaktadır. Yani iş koşulları bireylerin hem işte hem de evde oynadıkları rolleri olumlu veya olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle iş koşullarının (iş karmaşıklığı, iş talepleri, iş kontrolü) bir işgörenin davranışı üzerindeki etkisi ihmal edilemez. Bu çalışmanın amacı iş koşulları ile iş-ev çatışması arasındaki ilişkiyi test edebilmektir. Çalışma bu amaçla Elazığ ilindeki PTT’de (T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü) çalışanlara uygulanmıştır (N=188).

Anahtar Kelimeler: İş Stresi, İş-Ev/Ev-İş Etkileşimi (veya Çatışması), İş Karmaşıklığı, İş Talepleri, İş Kontrolü.

ABSTRACT

Nowadays, stress has been seen as one of very important problems because it impacts physical and psychological well-being of employees. Stress has impelled with changing in context (or environment) conditions of workers. Specifically, progresses that relations in workplace conditions to experienced individuals are bringing about that they experience positive and negative loaded work-home and home-work conflict. That is, job conditions impact toward negative and positive way in roles to act of individuals both home and work. Therefore, it can not be ignored that job conditions (job complexity, job demands and job control) is impact on an employee’s behavior. The purpose of this study is to test the relationship between job conditions and work-home conflict. By this aim, study has applied to employees of Postal Service in Elazığ (N=188).

Key Words: Work Stress, Work-Home/Home-Work Interaction (or Conflict), Job Complexity, Job Demands, Job Control.

1. GİRİŞ

Stres günlük hayatın her aşamasının bir parçası durumuna gelmiş ve vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Her geçen gün hızlı değişimin yaşandığı ve yeniliklerin hızla insanın hayatına girdiği bir dönemden geçilmektedir. Stres çalışmalarına bakıldığında zaman çok eski tarihlere kadar gittiği görülmektedir. Bu alandaki çalışmaların büyük çoğunluğunun son 30–40 yılda yapıldığı dikkatleri çekmektedir. Bunun nedenleri arasında; her yönüyle hızlı değişimin, sanayi döneminden bilgi çağına geçişin, rekabet ve üretim şartlarındaki değişimin, insan ihtiyaçlarındaki farklılıkların ortaya çıkmasının, metropolleşmenin ve kalifiye insan kaynaklarına ihtiyacın artması gibi faktörler gösterilebilir (Gökdeniz, 2005: 173–174).

Günlük hayatta çok sık karşılaşılan bir kavram olmasına, konu ile ilgili literatürde yer alan kitap ve makalelerin toplamının yüz binlerle ifade edilmesine karşın, hala stresin tanımı ve kapsamı hakkında net bir çerçeve sunulamamaktadır. Sadece tıp alanındaki kitaplarda bile, stresin 300'ü aşan değişik tanımları görülebilmektedir. Konuyla ilgili uzmanlar stres kavramının açıklanmasının güçlüğü, temelde kavramın duygusal bir durumu ifade etmesine bağlıdır. Stres konusunda yapılan çalışmaların stresin iki farklı boyutunu temel alması, kavram karmaşasının nedeni olarak gösterilmektedir. Stres ile ilgili çalışmaların bir kısmı strese neden olan olaylara yönelirken, diğer bir kısmı söz konusu olaylara karşı bireyin gösterdiği psikolojik ve fizyolojik tepkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu durum da stresin değişik tanımlamalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ekinci ve Ekici, 2003: .95).

Stres orijinal olarak 1950'lerde tanımlandığından beri yaşamın yaygın ve temel bir parçası olmuştur (Faulkner ve Patiar, 1997: 99). İş stresi batı endüstrileşmiş toplumlarda, özellikle A.B.D'de işgörenler için büyüyen bir problemdir çünkü oldukça maliyetlidir. İşyeri stresi, tıbbi maliyetleri artırmaya, daha yüksek işe devamsızlık ve işgücü devir oranına, daha fazla iş kazalarına ve kötü performansa önderlik edebilir. Hemen hemen bütün araştırma ve teoriler, batıdaki endüstrileşmiş ülkelerde ampirik olarak test edilerek tartışılmıştır. Aynı zamanda iş stresi, özellikle, büyük ekonomik ve sosyal değişim geçiren ülkelerle de ilgili olmaktadır (Siu, 2003:338). Endüstriler iş stresinin bir sonucu olarak önemli kayıplardan muzdariptir ve sadece İngiltere'de işverenler iş stresinin her yıl 353 ve 381 milyon pound arasında maliyeti olduğunu tahmin etmektedirler. Stres sayesinde kaybedilen tahmini gün sayısı, bu hesaplamalar dikkate alındığında çift kat fazladır ve küçülmenin, iş kuvvetlendirmenin ve kaynak rasyonelleştirmenin arttığı bir dönemde, bu trend devam edecek gibi görünmektedir (Noblet ve Lamontagne, 2006:346–347).

Latince bir kelime olan stres sözcüğü, bilim dünyasına ilk kez 17.yüzyılda “elastiki nesne ve ona uygulanan dış güç arasındaki ilişki”yi açıklamak üzere fizikçi Robert Hook tarafından kullanılmıştır. Daha sonra stres sözcüğü farklı disiplinlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır (Bahar, 2006:161). Stres kavramı Latince gerginlik kavramını ifade eden ‘stringere’ kelimesinden gelen bir kelimedir. Bu ifadenin modern kullanımı ‘stresin babası olarak’ ifade edilen Hans Selye ile oluşturulmuştur (Thong ve Yap, 2000:682). Stres araştırmasının hayvanları ve onların zararlı şeylere karşı reaksiyonlarını inceleyen Selye’nin çalışmasıyla ilk olarak başladığı söylenebilir. Yazarın daha sonraki araştırması bütün zararlı maddelerin bir hayvan vücudunda aynı tepki üretmeye başladığını keşfetmesine öncülük etmiştir. Hayvanlar adrenalini artışı, mide-bağırsak ülserleri ve thymicolymphatic eksikliği tepkisini vermişlerdir. Bu üç faktör, stresin objektif göstergelerini oluştururlar ve 1936’da Selye tarafından tanımlanmış olan genel adaptasyon sendromunun (GAS) ya da biyolojik stres sendromunun temelini biçimlendirmiştir. Selye stresi ‘vücutta zihni ya da fiziksel etkisi olan her ihtiyacın doğurduğu spesifik (yani yaygın) olmayan’ sonuçlar şeklinde tanımlar (Aitken ve Crawford, 2007:667). Selye’nin tanımladığı ‘genel uyum sendromu’ üç evreden oluşmaktadır. Birincisi ‘Alarm tepkisi’dir. Bu devre süresince vücut, bir anlamda direnme güçlerini yeniden kazanıncaya kadar geçici ve küçük etkinlik kaybına maruz kalarak bir miktar gerileme gösterir. G.A.S.’ın ikinci evresi, ‘Direnme Evresi’dir. Direnme evresi süresince organizma, kendi bütünlüğüne yönelen zararlı uyarıcıyı etkisiz hale getirme gücüne sahip olmaktadır. Böylece vücut dış etkene ve talebe uyum göstererek normal faaliyetlerini sürdürür. Eğer şiddetli stres hali devam ederse, üçüncü evre ‘Tükenme Evresi’ meydana gelebilir. Bu evrede, her organizmanın gerilimle başa çıkmak için biriktirmiş olduğu ‘Uyum Enerjisi’ zayıflayarak, gittikçe tükenmektedir (Eroğlu, 1998:301).

1.1. İş Koşulları İle İş-Ev Etkileşimi

Literatürde, iş-aile çatışmasının modern batı dünyasının yaşamında kaçınılmaz olduğu tartışılmaktadır. İş yaşamındaki sürekli değişimlerin önemli bir rol oynaması bu durumun önemli nedenleri arasındadır. Çoğu işletmeler piyasa-sürümlü globalleşme ve gelişim ve etkinliğe duyulan sürekli ihtiyaçla karşı karşıyadırlar. İş ve aile yaşamındaki talepleri dengelemede artan zorlukları tecrübe etmelerini sağlayan sıkı ekonomik gerçekler çoğunlukla, işgörenlerin meşgul ve hatta aşırı iş yüküne sahip olmalarını sağlar. Bu zorluk, ek bir stresörü bireylere sunar. Stresin, sağlık ve iş tutumlarında çeşitli olumsuz sonuçlara öncülük etmesi gibi ampirik sonuçlar aynı zamanda, iş-ev

çatışmasının çoğunlukla işte aşırı bir stres faktörü olduğunu göstermiştir (Mauno ve Diğerleri, 2006:210–211). İş-ev etkileşimi “bir işgörenin bir mekândaki (ev gibi) davranışının diğer mekânda oluşturduğu (örneğin iş gibi) olumsuz veya olumlu yönelimli reaksiyonlarla etkilendiği bir süreç” şeklinde tanımlanabilir. İş-ev etkileşimi ile bireyin yaşadığı iş-ev çatışması 27 kalemde oluşan SWING skalası ile ölçülmektedir. Bu skala dört tip etkileşimden oluşmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Geurts ve Diğerleri, 2005:322):

1.Olumsuz iş-ev etkileşimi (Negative Work-Home Interaction); bireyin evdeki davranışlarını engelleyen (kısıtlayan) işte geliştirdiği olumsuz yönelimli reaksiyonlarıdır.

2.Olumsuz ev-iş etkileşimi (Negative Home-Work Interaction); bireyin işteki çalışmasını engelleyen evde geliştirdiği olumsuz yönelimli reaksiyonlarıdır.

3.Olumlu iş-ev etkileşimi (Positive Work-Home Interaction); bireyin evdeki davranışını kolaylaştıran işte geliştirdiği olumlu yönelimli reaksiyonlarıdır.

4.Olumlu ev-iş etkileşimi (Positive Home-Work Interaction); bireyin işteki çalışmasını kolaylaştıran evde geliştirdiği olumlu yönelimli reaksiyonlarıdır.

Cox’a göre, ‘sadece talep (işin gerektirdiği) seviyesi, strese maruz kalmayı tanımlamada önemli faktör olarak görülemeyecektir. Daha önemli olan, talep seviyesi ve kişinin başa çıkabilme yeteneği (kişisel kaynaklar) arasında var olan zıtlıktır’. Bir iş çevresinde hem aşırı iş yükü (yeteneklerden daha fazla olan talepler) hem de düşük iş yükü (yeteneklerden daha düşük olan talep) stres algılamakla sonuçlanabilir çünkü bir birey talepler ve yetenekler arasında bir zıtlık olduğuna inansa dahi, bir ‘stres durumu’ oluşabilir. Kroemer ve diğerlerine göre, stresin üç görünümü vardır (Cope, 2003: 24):

1. Görevlere, iş çevresine ve iş koşullarına bağlı olan ve iş stresörleri olarak düşünülen iş talepleri.

2. Bir bireyin, iş taleplerini karşılayabilecek olan kapasitesi.

3. Taleplere uygun olması gereken kişinin tutumu (fiziksel ve psikolojik sağlığını etkileyen).

İş stresi ile ilgili araştırmalar, birkaç çeşit iş koşulunun (veya iş özelliği) personelin tecrübe edindiği stresin seviyesini belirlediğini gösterir. Son 20 yıldır iş stresi ile ilgili yapılan çalışmalarda, personel için iş koşulları ile ilgili dikkate değer boyutları tanımlayan oldukça etkili bir model, iş baskısı ile ilgili “talep-kontrol” (Karasek Modeli) modelidir. Bu modelde iş stresini oldukça etkileyen iş şartları, işgörenlerin tecrübe edindikleri taleplerin düzeyi ve kontrol derecesi ya da karar alma serbestliğidir. İş talepleri ve kontrolünün (ya da otonomi) bireyin işi ve sağlığıyla ilgili tepkileri etkilediği konusunda önemli ampirik kanıtlar söz konusudur. Bazı çalışmalar, taleplerin ve

kontrolün iş stresi üzerinde karşılıklı etkileyciliğe sahip olduğunu; yüksek talebi ve düşük kontrolü içeren işlerin işgörenler için oldukça stresli bir durum oluşturduğunu gösterir. Yüksek baskılı işlerden sorumlu olan kişiler, çeşitli sağlık problemleri ve psikolojik sıkıntı konusunda büyük bir riske sahiptirler. Araştırmaların bir başka yönü, iş uygulamalarının nasıl psikolojik işleyişi biçimlendirdiğine odaklanır. Bu çalışmalar işin bilişsel ve etkili sonuçları olan ek bir iş koşuluna odaklanır: iş karmaşıklığı. İş karmaşıklığı, otonomi gibi işgören üzerinde faydalı etkilere sahiptir. Karmaşık iş, daha ilginçtir ve mücadeleyi gerektirir ve becerilerin belirli bir oranda gelişimi ve uygulaması için fırsatlar sağlar. Bu kaliteyi azaltan iş, tekrarlamalı, can sıkıcı ve icra edilemez iş olabilir. Bu düşünceye göre düşük seviyedeki karmaşıklığın iş stresinin bir kaynağı olduğu düşünülür (Pugliesi, 1999a: 98–99).

Stres, bireyler üzerinde etki yapan ve onların davranışlarını, başka insanlarla ilişkilerini etkileyen bir kavramdır. Stres, durup dururken ya da kendiliğinden oluşan bir durum değildir. Stresin oluşması için insanın içinde bulunduğu ya da hayatını sürdürdüğü ortam ve çevrede meydana gelen değişimlerin insanı etkilemesi gerekir. Ortamdaki değişimlerden her birey etkilenir ancak, bazı bireyler bu değişimlerden daha çok veya daha yavaş etkilenmektedirler. Stres, insanın yaşadığı ortamda meydana gelen bir değişimin veya insanın ortamı değiştirmesinin onun üzerinde etkiler bırakması ile ilgilidir. Etki altında kalan insanın kişilik özelliklerinin, bu etkilerin tesiri altında kalma derecesini etkilemesidir. Stresin oluşması için ortamdaki etkilenen bireyin vücudundaki özel biyo-kimyasal değişimlerin oluşmasıyla bireyin vücut sisteminin harekete geçmesi gereklidir (Güçlü, 2001: 93) .

Stresin bireyin yaşadığı ortam koşulları ile ilgili görülmesi nedeniyle bireyi yaşadığı ve zamanının büyük kısmını geçirdiği işyeri koşullarından uzak tutmak imkânsızdır. İş yeri koşulları, bazen bireyin yaşadığı stres düzeyini artırırken bazen de hafiflemesine neden olabilir. Literatürde iş koşullarının stres üzerinde etkilerini araştıran çalışmalar mevcuttur ancak çalışma alanı itibariyle eski bir kamu kurumu olan postacılık hizmetinde bu çalışmayı yapmanın ilginç sonuçlar vereceği düşüncesindeyiz.

Çalışanlar gerek işteki gerekse evindeki olumlu ve olumsuz koşulları söz konusu her iki ortama da taşıyabilmektedir. Dış çevresel faktörler bu olumlu/olumsuz koşulları tetikleyerek, bireylerin iş-ev ortamlarında daha fazla stres yaşamalarına neden olabilmektedir. Dış çevresel faktörlerden işyeri ile ilgili olan iş koşulları, bireylerin iş-ev etkileşimini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Çalışmamızın amacı işyerindeki iş koşulları ile olumsuz ve olumlu yönelimli iş-ev ve ev-iş koşulları arasındaki ilişkiyi test edebilmektir. Bu amaçla araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

İş Karmaşıklığı ile İlgili Hipotezler:

Hipotez 1a: Yapılan işin çeşitliliğiyle personelin olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

*Hipotez 1b:*Yapılan işin sürekli yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesiyle personelin olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

*Hipotez 1c:*Bulunulan pozisyonun yüksek hünere gösterdiği ihtiyaçla olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

İş Talepleri ile İlgili Hipotezler:

Hipotez 2a: Personelin işini tamamlayabilme gücüyle olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında negatif bir ilişki vardır.

*Hipotez 2b:*Bulunulan pozisyonun çok fazla çalışmayı gerektirmesiyle olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında negatif bir ilişki vardır.

İş Kontrolü ile İlgili Hipotezler:

*Hipotez 3a:*Personelin işini nasıl yapacağına karar verebilme gücüyle olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

Hipotez 3b: Denetçisinin çalışana fikrini sormasıyla olumlu yönelimli iş-ev/ev-iş etkileşimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

2. METOT

2.1. Araştırmanın Kapsamı

Elazığ ilindeki başmüdürlükte 97, Merkez PTT'de 151 ve İlçe PTT'de ise 68 kişi olmak üzere toplam bu kurumda 316 kişi istihdam edilmektedir. Araştırma konusu hakkında hazırlanan anket formu ile veriler Elazığ PTT başmüdürlüğünden 89 kişi, Elazığ merkez PTT'den 86 kişi ve 13 kişi ise ilçe PTT şubelerinden olmak üzere toplam 188 çalışandan toplanmıştır (N=188). Anketlerdeki sorulara cevaplar mülakat yoluyla alınmıştır. Alınan cevapların %47.3'ü PTT başmüdürlüğündeki çalışanlar, %45.7'si Elazığ merkez PTT'den, %6.9'u ise ilçe PTT'lerinden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu lise eğitime sahip olup (%61), ancak üniversite ve üniversite üstü eğitimi olanlar ise toplam %32.4 oranındadır. Çalışanların %72.5'i kurumda memur statüsünde olup, %12.9'u amir pozisyonundadırlar. Çalışanların %85.1 ini erkek, %14.9 ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Tablo 1'de katılımcıların özelliklerinin detaylı bir dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Özellikler	%	N
<i>Cinsiyet</i>		
Erkek	85.1	188
Kadın	14.9	
<i>Yaş</i>		
20–30 yaş	2.8	188
31–40	21.7	
41–50	56.7	
51+	18.9	
<i>Görev</i>		
Amir (şef)	12.9	188
Memur	72.5	
Teknik ve yardımcı elemanlar	8.4	
Alt kademe çalışanları ve hizmetliler	6.2	
<i>Çalışma Yılı</i>		
10 yıldan az	4.7	188
10–20 yıl arası	38.0	
21–30 yıl arası	53.3	
31–40 yıl arası	4.0	
<i>Eğitim</i>		
İlköğretim	6.6	188
Lise	61.0	
Üniversite	30.2	
Üniversite Üstü	2.2	
<i>Medeni Durum</i>		
Bekâr	5.2	188
Evli	94.8	
<i>Haftalık Çalışma Saati</i>		
30–40 saat arası	86.7	188
41–50 saat arası	9.6	
51+	3.6	
<i>Çalışılan Birim</i>		
PTT başmüdürlüğü	47.3	188
Elazığ Merkez PTT	45.7	
İlçe PTT	6.9	

2.2. Veri Toplama Aracının Tanıtımı

Çalışmada kullanılan değişken setleri aşağıdaki gibidir:

1. *İş özelliğini*; ölçmek için yedi kalemden oluşan üç iş özelliği kullanılmıştır- iş kontrolü, iş karmaşıklığı ve iş talepleri. Anket formunda iş kontrolünü ölçmek için 2 soru (Cronbach Alpha=.55), iş karmaşıklığı için 3 soru (Cronbach Alpha=.69), iş talepleri için 2 soru (Cronbach Alpha=.57) yer almaktadır. Bu değişkenleri ölçmede 4'lü ölçek kullanılmıştır (1=Tamamen Katılmıyorum, 4=Tamamen Katılıyorum). Bu kalemler Karen Pugliesi'nin (Pugliesi, 1999a:114;Pugliesi, 1999b:153) makalelerinden alınmıştır.

2. *İş-Ev Çatışması*; Wegena ve Geurts tarafından geliştirilen ve kabul edilen İş-Ev Etkileşimi –Nijmegen Surveyi (SWING) olarak literatürde yer almaktadır. SWING

skalasının amacı iş-ev etkileşimi (WHI) ve ev-iş etkileşimi (HWI) ni değerlendirmeyi amaçlar. SWING 27 kalemli bir anket formudur (Van Der Zee ve Diğerleri, 2005:248). Bu anket formu iş-ev ve ev-iş şeklinde olumsuz ve olumlu etkileşimi ölçen 4 skaladan oluşmaktadır (Van Der Hulst ve Geurts, 2001:231). Skalanın ilk 9 sorusu olumsuz yönelimli iş-ev etkileşim faktörünü (WHI, Cronbach Alpha=.84), sonraki 6 soru olumsuz yönelimli ev-iş (HWI, Cronbach Alpha=.70) etkileşim faktörünü, diğer 6 kalem olumlu yönelimli iş-ev etkileşim faktörünü (WHI⁺, Cronbach Alpha=.86) ve son 6 soru ise olumlu yönelimli ev-iş faktörünü (HWI⁺, Cronbach Alpha=.89) oluşturur. Skalayı ölçmede (Hiç =1, ve Daima=4) 4'lü ölçek kullanılmıştır. 27 kalemli SWING skalası Geurts ve Diğerlerinin (2005) makalesinden alınmıştır. Skalanın güvenilirliği ise .87 oranındadır.

3. Demografik Değişkenler; İstatistiksel analizde demografik değişkenler olarak çalışmaya katılanların cinsiyetleri, yaşları, haftalık çalışma saatleri, görevleri, çalıştıkları birimler, eğitim durumları ve medeni durumları dikkate alınmıştır. Bu değişkenlerin gösterdiği dağılım Tablo 1'de verilmiştir.

2.3. İstatistiksel Analiz

SPSS 13.0 paket programı kullanılarak veriler test edilmiştir. Olumsuz ve olumlu yönelimli iş-ev ve ev-iş etkileşimi ölçümleyen SWING skalasının 27 kalemi öncelikle faktör analizine tabi tutulmuş, daha sonra elde edilen faktörlerle iş koşulları çoklu doğrusal regresyona tabi tutulmuştur. Ayrıca ev-iş ve iş-ev faktörleri ile ilgili iş koşulları kısmi korelasyona tabi tutulmuştur (cinsiyet, haftalık çalışma saati, görev, çalışılan birim, yaş, eğitim ve medeni durum değişkenleri kontrol edilerek).

3. SONUÇLAR

3.1. Keşfedici Faktör Analizi

Faktör çözümlemesinde 'principal components' metodu kullanılmış olup Varimax rotasyon sonuçları dikkate alınmıştır. Faktör analizinde genel olarak öz değeri 1 ya da 1'den büyük olan faktörler önemli faktörler olduğundan (Büyüköztürk, 2002:119) öz değeri (eigen value) 1'den büyük olan faktörler tabloya alınmıştır. Tablo 2, 27 kalemlik iş-ev ve ev-iş kalemlerinin faktör analizi sonuçlarını vermektedir:

Tablo 2. İş-Ev Etkileşim Skala Kalemlerine Ait Faktör Yükleri

Değişkenler	DÖNDÜRME SONRASI FAKTÖR YÜK DEĞERLERİ						Faktörün Açıkladığı Varyans	Eigen Değeri
	1.Faktör (Olumluışev)	2.Faktör (Olumsuzışev)	3.Faktör (Olumluviş)	4.Faktör (İlişkiproblem)	5.Faktör (Evproblem)	6.Faktör (Evodaklılık)		
İŞEV18	.811							
İŞEV19	.797							
İŞEV20	.702							
İŞEV21	.701							
İŞEV16	.690							
İŞEV23	.658							
İŞEV17	.542							
1.Faktör							%16.9	4.550
İŞEV8		.763						
İŞEV5		.700						
İŞEV6		.686						
İŞEV7		.682						
İŞEV9		.678						
İŞEV3		.632						
İŞEV1		.593						
İŞEV2		.576						
2. Faktör							%15.2	4.115
İŞEV25			.762					
İŞEV24			.722					
İŞEV26			.711					
İŞEV27			.599					
İŞEV22			.559					
3.Faktör							%11.3	3.048
İŞEV13				.738				
İŞEV10				.629				
İŞEV4				.497				
4. Faktör							%8.1	2.197
İŞEV15					.694			
İŞEV14					.661			
5. Faktör							%5.8	1.568
İŞEV11						.755		
İŞEV12						.538		
6. Faktör							%5.0	1.353
N=188 Toplam Açıklanan Varyans=%62.3 KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) Örnekleme Yeterliliğinin Derecesi:0.833 Bartlett Test Sonucu:1933.420 Anlamlılık Düzeyi:.000								

Tablo 2’de görüldüğü gibi toplam olumsuz ve olumlu yönelimli 27 iş-ev ve ev-iş değişkeni faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucu 6 faktör elde edilmiştir. Faktör

döndürme sonrasında 1. faktör kalemleri, olumlu iş-ev değişkenlerinden olan işev18, 19, 20, 21, 16, 17 değişkenleri ve olumlu ev-iş değişkeni olan işev23 değişkeninden oluşmaktadır. Bu nedenle 1.faktör OLUMLUIŞEV (olumlu yönelimli iş-ev faktörü) faktörü olarak adlandırılmaktadır. 1. faktör, ölçeğe ilişkin toplam varyansın %16.9' unu açıklamaktadır. Birinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .542-.811 oranında değişmektedir.

Faktör döndürme sonrasında ölçeğin 2.faktörü olumsuz iş-ev değişkenlerinden olan işev 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8 ve 9 değişkenlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu faktörde OLUMSUZİŞEV (Olumsuz yönelimli iş-ev faktörü) faktörü olarak adlandırılmıştır. 2. faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %15,2'sini açıklamaktadır. 2.faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .576-.763 oranında değişmektedir.

Faktör döndürme sonrasında ölçeğin 3. faktörü, olumlu ev-iş kalemlerinden olan işev 22, 24, 25, 26, 27 değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle bu faktör OLUMLUEVİŞ (Olumlu yönelimli ev-iş faktörü) faktörü olarak adlandırılmıştır. Üçüncü faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %11,3'ünü açıklamaktadır. Bu faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .559-.762 oranında değişmektedir.

Faktör döndürme sonrasında ölçeğin 4 faktörü olumsuz ev-iş kalemlerinden olan işev 10, 13 değişkenleri ile olumsuz iş-ev değişkenlerinden olan işev 4 değişkenini içermektedir. Dolayısıyla bu faktörde İLİŞKİPROBLEM (ev ve işteki kişilerle ilişkilerdeki problemlerden kaynaklanan stres faktörü) faktörü olarak adlandırılmıştır. Bu faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %8,1'ini açıklamaktadır. Bu faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .497-.738 oranında değişmektedir.

Analiz sonrası 5. faktör, olumsuz ev-iş değişkenlerinden olan işev14, 15 değişkenlerini içermektedir. Bu nedenle bu faktör EVPROBLEM (Evdeki problemler nedeniyle işte yaşanan stres faktörü) faktörü olarak adlandırılmaktadır. Bu faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %5,8'ini açıklamaktadır. Bu faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .661-.694 arasındadır.

Faktör döndürme sonrasında 6. faktör, olumsuz ev-iş değişkenlerinden olan işev11 ve işev12 değişkenlerini içermektedir. Bu nedenle bu faktör EVODAKLILIK (Evdeki işlerle çok fazla meşgul olmaktan kaynaklanan olumsuz yönelimli ev-iş faktörü) faktörü olarak adlandırılmaktadır. Bu faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %5'ini açıklamaktadır. Bu faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri .538 ile .755'dir.

Faktör analizi sonucu Kaiser-Meyer-Olkin yeterlilik derecesi .833 olup KMO değeri için .80-.90 aralığının çok iyi olduğu (Erdoğan ve diğerleri, 2007:5) kabul

edildiğinden KMO oranının yeterli olduğu söylenebilir. Bartlett test sonucu 1933.420 olarak elde edilmiştir. Bu yüksek oran ise çok değişkenli bir çalışma olmanın bir sonucudur.

3.2. Tanımlayıcı Analizler

İş-ev etkileşim skala kalemlerine ait Cronbach α , ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’de, iş koşulları skalasına ait kalemlerin Cronbach α , ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4’de verilmiştir. Faktör analizi sonucu elde edilen faktörlerle iş koşulu kalemleri arasında kısmi korelasyon kurulmuştur (cinsiyet, haftalık çalışma saati, görev, çalışılan birim, yaş, eğitim ve medeni durum değişkenleri kontrol altında tutularak). Bu korelasyon sonuçları ise Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 3. İş-Ev Etkileşim Skala Kalemlerine ait Cronbach α , Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	Ortalama	S.Sapma	N	Cronbach α
<i>Olumsuz İş/Ev Değişkenleri</i>	-	-	9 Kalem	0.842
İŞEV1	1.94	0.78	170	
İŞEV2	1.69	0.68	170	
İŞEV3	1.92	0.92	170	
İŞEV4	2.10	0.86	170	
İŞEV5	1.97	0.79	170	
İŞEV6	1.88	0.81	170	
İŞEV7	1.89	0.83	170	
İŞEV8	1.91	0.89	170	
İŞEV9	2.12	0.92	170	
<i>Olumsuz Ev/İş Değişkenleri</i>	-	-	6 Kalem	0.70
İŞEV10	1.62	0.70	177	
İŞEV11	1.92	0.93	177	
İŞEV12	1.80	0.74	177	
İŞEV13	1.74	0.75	177	
İŞEV14	1.40	0.68	177	
İŞEV15	1.61	0.71	177	
<i>Olumlu İş/Ev Değişkenleri</i>	-	-	6 Kalem	0.86
İŞEV16	2.64	1.00	180	
İŞEV17	2.49	0.94	180	
İŞEV18	2.46	1.00	180	
İŞEV19	2.43	1.01	180	
İŞEV20	2.46	1.02	180	
İŞEV21	2.60	1.00	180	
<i>Olumlu Ev/İş Değişkenleri</i>	-	-	6 Kalem	0.89
İŞEV22	2.63	0.99	183	
İŞEV23	2.61	1.01	183	
İŞEV24	2.69	1.12	183	
İŞEV25	2.90	1.11	183	
İŞEV26	2.76	1.01	183	
İŞEV27	3.04	1.07	183	
<i>Skalanın Cronbach α Değeri</i>			27 Kalem	0.87

Tablo 4. Skaladaki İş Koşullarına Ait Kalemlerin Cronbach α , Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	Ortalama	S.Sapma	N	Cronbach α
İŞK1	2.48	1.00	185	
İŞK2	2.99	0.82	185	
İŞK3	2.54	0.85	185	
İş Karmaşıklığı	8.01	2.11	3 Kalem	0.69
İŞK4	1.82	0.81	187	
İŞK5	3.03	0.89	187	
İş Talepleri	4.85	0.94	2 Kalem	0.57
İŞK6	3.05	0.85	186	
İŞK7	2.78	0.89	186	
İş Kontrolü	5.83	1.45	2 Kalem	0.55
Skalanın Cronbach α Değeri	-	-	7 Kalem	0.81

Tablo 3, iş-ev etkileşim skalasının (SWING) dört etkileşim şekline ait kalemlerin ortalama, standart sapma ve Cronbach α değerlerini vermektedir. Dört etkileşim türünden oluşan skalanın ilk etkileşim türü olan olumsuz yönelimli iş-ev kalemlerinin toplam güvenilirliği %84, olumsuz yönelimli ev-iş kalemlerinin toplam güvenilirliği ise %70, olumlu yönelimli iş-ev kalemlerinin güvenilirliği %86 ve olumlu ev-iş kalemlerinin güvenilirliği ise %89'dur. Bir bütün olarak 27 kalemlik ev-iş etkileşim skalasının toplam güvenilirliği ise %87'dir. Skalanın güvenilirliğinin %50'den yüksek olması nedeniyle iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 4, üç iş özelliğinden oluşan iş koşulları skalasının kalemlerine ait ortalama, standart sapma ve Cronbach α değerlerini vermektedir. İş karmaşıklığı kalemlerinin toplam güvenilirliği %69, iş taleplerine ait kalemlerin güvenilirliği ise %57 ve iş kontrolü kalemlerinin güvenilirliği ise %55'dir. Skalanın toplam güvenilirliği ise %81'dir. İş özelliklerinin güvenilirliğinin yüzde %55-69 arasında orta düzeyde olduğunu ancak genel olarak skalanın güvenilirliğinin %81 olup iyi bir düzeyde olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 5. İş-Ev Etkileşim Faktörleriyle İş Koşulu Değişkenleri Arasındaki (Cinsiyet&Haftalık Çalışma Saati&Görev&Çalışılan Birim&Yaş&Eğitim&Medeni Durum değişkenleri sabitlenerek) Kısmi Korelasyon Sonuçları (N=188)

Değişkenler***	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.Faktör (Olumluluşev)	-												
2.Faktör (Olumsuzişev)	.05	-											
3.Faktör (Olumlueviş)	.04	-.06	-										
4.Faktör (İlişkiproblem)	-.05	.03	.008	-									
5.Faktör (Evproblem)	.02	.08	.04	-.03	-								
6.Faktör (Evodaklılık)	-.06	-.07	.06	-.09	.04	-							
7.İŞK1	.12	.15	.24**	-.08	.02	.14	-						
8.İŞK2	.26**	.03	.36**	-.13	-.11	.02	.51**	-					
9.İŞK3	.15	.04	.16	-.06	.05	-.05	.33**	.51**	-				
10.İŞK4	-.09	-.01	-.32**	.05	-.05	-.04	-.42**	-.74**	-.44**	-			
11.İŞK5	.16	.09	.22*	-.02	-.007	.05	.23*	.47**	.22*	-.46**	-		
12.İŞK6	.29**	.05	.19*	-.18	-.14	-.02	.34**	.64**	.40**	-.58**	.58**	-	
13.İŞK7	.19*	-.07	.15	-.29**	.08	-.08	.14	.39**	.24**	-.41**	.19*	.40**	-

* Korelasyon 0.05 derecesinde önemlidir.

** Korelasyon 0.01 derecesinde önemlidir.

*** Faktör 1-6 arası faktörlerin anlamı 'Keşfedici Faktör Analizi' başlığında, İSK1-7 arası değişkenlerin anlamı ise EK'te verilmiştir.

Tablo 5'i incelediğimizde iş karmaşıklığı değişkenlerinden; İŞK1 değişkeninin (Yapılan işin çeşitliliği) OLUMLUEVİŞ faktörü ile (3.faktör) pozitif ve $r=.24$ oranında ($p<.01$) korele olduğu görülür (Hipotez 1a). İŞK2 değişkeni (Yapılan işin sürekli yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesi) OLUMLUIŞEV (1. faktör) faktörü ile pozitif ve $r=.26$ ($p<.01$) ve OLUMLUEVİŞ (3 faktör) faktörü ile pozitif ve $r=.36$ ($p<.01$) oranında ilişkilidir (Hipotez 1b). İŞK3 değişkeninin (Bulunulan pozisyonun yüksek hünere gösterdiği ihtiyaç) ise olumsuz ve olumlu yönelimli iş-ev ve ev-iş faktörleriyle anlamlı bir ilişki vermediği görülmektedir. Bu sonuçlara göre Hipotez 1a ve 1b kabul edilmiş, Hipotez 1c ise reddedilmiştir. Literatürdeki bilgilere göre iş karmaşıklığı yüksek olan işlerin iş stresi üzerinde olumlu etkisi vardır. Elde edilen sonuçlar bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Örneğin, iş çeşitliliği arttıkça çalışanların olumlu yönelimli ev-iş etkileşimleri artmaktadır. Yani çalışanlar işteki işlerini kolaylaştıracak evde geliştirdikleri olumlu yönelimli tepkileri işin çeşitliliği ile birlikte yükselmektedir. Aynı şekilde çalışanların yaptıkları iş ne kadar öğrenmeyi gerektiriyorsa o ölçüde çalışanlar evdeki ve işteki işlemlerini kolaylaştıracak hem evde hem de işlerinde olumlu yönelimli tepkilere sahip olmaktadır. Evde ve işte geliştirilmiş olumlu yönelimli tepkiler bireylerin stresli bir durumdan uzaklaşmalarına yardımcı olacaktır.

Aynı şekilde iş talepleri değişkenlerinden olan İŞK4 değişkeni (Personelin işini tamamlayabilme yeteneği) OLUMLUEVİŞ (3.faktör) faktörü ile negatif ve $r=.32$ ($p<.01$) oranında ilişkilidir. İŞK5 (bulunulan pozisyonun çok fazla çalışmayı gerektirmesi) değişkeninin OLUMLUEVİŞ faktörü (3.faktör) ile pozitif ve $r=.22$ ($p<.05$) oranında korele olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ise Hipotez 2a kabul edilip, Hipotez 2b reddedilmiştir. İş talepleri ile stres arasında ilişkiyi araştıran çalışma sonuçları ise yapılan işlerin bireylerden beklentileri ne kadar yüksekse çalışanların o derecede stres yaşadıklarını ispatlamıştır. Çalışmada, personelin başladığı işini tamamlayabilme gücü ne derecede yükselirse çalışanların işte çalışmalarını kolaylaştıran evde geliştirdikleri olumlu yönelimli reaksiyonlara sahip olabilmeleri o oranda azalmaktadır. Yani bireyler daha fazla stres yaşamaktadırlar, bu durum yapılan işin mükemmel bir şekilde ve uygun zamanda yapılma beklentisinin bir sonucu olabilir.

İş kontrolü değişkenlerinden olan İŞK6 değişkeni (Personelin işini nasıl yapacağına karar verebilme gücü) OLUMLUIŞEV faktörü (1. faktör) ile pozitif $r=.29$ ($p<.01$) oranında ve OLUMLUEVİŞ faktörü (3.faktör) ile de pozitif ve $r=.19$ ($p<.05$) oranında koreledir. Aynı şekilde İŞK7 değişkeni (Denetçisinin çalışana fikrini sorması) OLUMLUIŞEV (1. faktör) faktörü ile pozitif ve $r=.19$ oranında ($p<.05$) ve İLİŞKİPROBLEM faktörü (4. faktör) ile negatif ve $r=.29$ ($p<.01$) oranında ilişki vardır.

Bu sonuçlara göre Hipotez 3a ve 3b kabul edilecektir. Literatürdeki araştırma sonuçları özellikle düşük seviyeli iş kontrolünün iş stresini artırdığı ancak işteki kontrol arttıkça stresin azaldığını belirtmektedirler. Çalışmamızda ise personelin işini nasıl yapabileceğine karar verme gücü arttıkça çalışanların hem evde hem de işteki işlemlerini kolaylaştıran ev ve işte geliştirdikleri olumlu yönelimli reaksiyonlar artmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak çalışanlar ne derecede olumlu yönelimli reaksiyonlara sahip olurlarsa o derecede daha az stres yaşacaklardır. Aynı şekilde denetçinin astına fikrini sorması arttıkça personelin işteki işlemlerini kolaylaştırmada özellikle evde-aynı zamanda işte- geliştirdikleri olumlu yönelimli reaksiyonları artarken, hem işteki hem de evdeki çalışmalarını engelleyen evde ve işte geliştirdikleri olumsuz yönelimli reaksiyonları azalmaktadır. Bu sonuç ise daha demokratik bir liderin çalışanların olumsuz yönelimli iş- ev çatışması yaşama ihtimalini zayıflatmaktadır.

3.3. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Faktör analizine tabi tutulan iş-ev etkileşim kalemlerinden elde edilen altı faktör ile iş koşulları kalemleri çoklu regresyona tabi tutulmuştur. 2., 4., 5. ve 6. faktörlerle iş koşulları kalemleri arasındaki regresyon sonuçları anlamlı sonuçlar vermediğinden bu sonuçlara yer verilmemiştir. Ancak 1. faktör ile 3. faktörün iş koşulları kalemleri ile regresyon sonuçları çok yüksek olmayan ama anlamlı olarak nitelendireceğimiz sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar Tablo 6 ile Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 6. Faktör 1’in (OLUMLUIŞEV Faktörü) İş Koşulları Kalemleri İle Regresyon Sonuçları

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	DEĞİŞKEN	B	STANDART HATA _B	β	T	P	İKİLİ r	KİSMİ r
	SABİT	-2.320	0.623	-	-3.722	0.000	-	-
	İŞK 1	-0.029	0.090	-0.30	-0.321	0.749	0.141	-0.027
	İŞK 2	0.333	0.142	0.283	2.352	0.020	0.300	0.191
	İŞK 3	-0.002	0.108	-0.002	-0.023	0.982	0.164	-0.002
	İŞK 4	0.223	0.123	0.186	1.813	0.072	-0.114	0.148
	İŞK 5	0.017	0.105	0.015	0.165	0.869	0.178	0.014
	İŞK 6	0.193	0.125	0.169	1.537	0.126	0.288	0.126
	İŞK 7	0.122	0.98	0.110	1.241	0.217	0.219	0.102

$$R=0.367 \quad R^2=0.135$$

$$F=3.246 \quad P=0.003$$

Tablo 7. Faktör 3'ün (OLUMLUEVİŞ Faktörü) İş Koşulları Kalemleri İle Regresyon Sonuçları

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	DEĞİŞKEN	B	STANDART HATA _B	β	T	P	İKİLİ r	KİSMİ r
	SABİT	-0.399	0.633	-	-0.630	0.530	-	-
	İŞK 1	0.093	0.091	0.095	1.018	0.310	0.227	0.084
	İŞK 2	0.183	0.144	0.153	1.270	0.206	0.291	0.105
	İŞK 3	0.021	0.110	0.017	0.187	0.852	0.172	0.015
	İŞK 4	-0.215	0.125	-0.177	-1.721	0.087	-0.288	-0.141
	İŞK 5	0.158	0.106	0.139	1.492	0.138	0.210	0.123
	İŞK 6	-0.201	0.127	-0.174	-1.575	0.117	0.136	-0.129
	İŞK 7	0.033	0.100	0.030	0.333	0.740	0.141	0.028

$$R=0.360 \quad R^2=0.130$$

$$F=3.112 \quad P=0.004$$

Faktör analizi sonucu elde edilen altı faktörün regresyon sonuçlarından OLUMLUİŞEV (Faktör 1) faktörü ile OLUMLUEVİŞ (Faktör 3) faktörünün iş koşulları değişkenleri ile regresyon sonuçları çok yüksek olmayan anlamlı sonuçlar vermiştir.

Tablo 6'da, faktör 1'in iş koşullarından İŞK2 değişkeni ile pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ($r=0.30$), ancak diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise iki değişken arasındaki ilişkinin $r=0.19$ düzeyinde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde aynı tabloda, İŞK6 değişkeninin faktör 1 ile $r=0.29$ düzeyinde, diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise $r=0.13$ düzeyinde bir ilişkinin olduğu ve İŞK7 değişkeni ile faktör 1 arasında ise $r=0.22$ düzeyinde, diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise $r=0.10$ düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

İŞK1-7 değişkenleri birlikte, çalışanların iş-ev etkileşim faktörlerinden olan OLUMLUİŞEV faktörü (1.faktör) ile çok yüksek olmayan ama anlamlı olarak nitelendirilebilecek bir ilişki vermektedir ($R=0.37$, $R^2=0.14$, $P<.01$). Söz konusu değişkenlerin hepsi, faktör 1'deki toplam varyansın yaklaşık %14'ünü açıklamaktadırlar.

Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre (β), yordayıcı değişkenlerin faktör 1 üzerindeki göreceli önem sırası, İŞK1, İŞK2, İŞK4, İŞK6, İŞK7, İŞK5 ve İŞK3 şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, İŞK2'nin faktör 1 üzerinde pozitif ve 2.352 gibi yüksek bir oranda, İŞK4'ün 1.813 oranında, İŞK6'nın 1.537 pozitif ve yüksek oranlarda faktör 1 üzerinde önemli yordayıcı oldukları ancak İŞK1, İŞK3, İŞK5 ve İŞK7'nin önemli bir etkiye sahip olmadıklarını söyleyebiliriz.

Tablo7 incelendiğinde ise, İŞK2'nin faktör 3 (OLUMLUEVİŞ faktörü) ile pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=0.29$), diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise $r=0.11$ oranında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Aynı şekilde İŞK4, faktör3 ile negatif

ve orta düzeyde($r=-0.29$), diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise $r=-0.14$ oranında bir ilişkinin olduğu, İŞK1'in faktör 3 ile pozitif ve $r=0.23$ düzeyinde, diğer değişkenlerin kontrolünde $r=0.08$ düzeyinde bir ilişkinin olduğu tablo 7'de görülmektedir. İŞK5 değişkeni faktör 3 ile $r=0.21$, diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise $r=0.12$ düzeyinde ilişki söz konusudur.

İŞK1-7 değişkenleri birlikte OLUMLUEVİŞ (3.faktör) faktörü üzerinde yüksek olmayan ancak anlamlı bir ilişki vermektedir ($R=0.36$, $R^2=0.13$, $P<.01$). Adı geçen değişkenlerin hepsi faktör 3 üzerinde toplam varyansın %13'ünü açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β), yordayıcı değişkenlerin faktör 3 üzerinde görece önem sırası İŞK4, İŞK6, İŞK2, İŞK5, İŞK1, İŞK7 ve İŞK3 şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, İŞK4 değişkeni negatif ve -1.721 , İŞK6 negatif ve -1.575 ve İŞK5 pozitif ve 1.492 oranında faktör 3'ü yordadıkları, ancak İŞK3, İŞK7, İŞK1 ve İŞK2 değişkenlerinin faktör 3 üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadıkları ifade edilebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Tablo 5'teki korelasyon tablosu sonuçlarına göre, yapılan işlerin çeşitliliği arttıkça çalışanların olumlu yönelimli ev-iş etkileşimleri gelişmektedir. Aynı şekilde yapılan işin sürekli yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesi yükseldikçe çalışanların olumlu yönelimli iş-ev ve ev-iş etkileşimleri artmaktadır. Regresyon sonuçları da korelasyon sonuçlarını destekler. Tablo 6'da İŞK2 değişkeni (yapılan işin sürekli yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesi) faktör 1 ile (OLUMLUIŞEV faktörü) karşılıklı ilişkilidir ($r=.30$). Yine İŞK6, $r=.29$ ve İŞK7 $r=.22$ oranında Faktör 1 ile ilişkilidir. Ancak faktör 1 üzerinde (OLUMLUIŞEV faktörü) en yüksek yordayıcılık İŞK2 değişkenine aittir. En düşük etki ise İŞK3 değişkenine aittir. Yani personelin yaptığı iş ne kadar sürekli yeni şeyleri öğrenmesini gerektirirse (İŞK2), personel o derecede daha çok evdeki işlerini kolaylaştıran-aynı zamanda iş ortamındaki-işte daha fazla olumlu yönelimli reaksiyonlar geliştirecektir. Daha açık bir ifade ile çalışanın yaptığı iş kendisini sürekli geliştirmesini gerektiren bir yapıya sahipse birey hem işinde hem de evindeki işlemlerinde daha olumlu bir yapıya sahip olacak ve daha az stres yaşayacaktır. Ancak personelin bulunduğu pozisyonun yüksek hünere sahip olması çalışanın ne ev ne de iş ortamındaki olumlu veya olumsuz reaksiyonları etkilememektedir.

Yöneticiler iş zenginleştirerek, mesleki eğitim programları düzenleyerek ve iş rotasyonları gerçekleştirerek personelinin özellikle olumsuz yönelimli iş-ev veya ev-iş reaksiyonlarından uzaklaştırabilirler. Bu düzenlemelerin stresi hafifletici etkisi daha çok

çalışanın yaptığı işten ve işin sonucundan tatmin olmasını, kendini önemli hissetmesini yani onu çalışmaya daha fazla motive olmasını sağlama yoluyla. İşinden tatmin olan birey evinde de daha olumlu yönelimli olacaktır.

Tablo 5'e bakıldığında İŞK4 değişkeni (personelin işini tamamlayabilme yeteneği) 3. faktörle (OLUMLUEVİŞ faktörü) negatif ilişkilidir. Yani personelin işini tamamlayabilme yeteneği yükseldikçe, işteki çalışmasını kolaylaştıran evde olumlu yönelimli reaksiyon geliştirmesi o derecede azalmaktadır. Başka bir deyişle personel ne derecede işini tamamlayabilme özelliğine odaklanırsa o ölçüde evindeki geliştirdiği ve işine yansıttığı olumlu yönelimli reaksiyonları azalmaktadır. Bunun anlamı daha çok yöneticilerin çalışanlarına yaklaşımları ile ilgilidir. Eğer bir asttan üstü ne olursa olsun başladığı işi başarıyla ve zamanında tamamlamasını tolerans göstermeksizin bekliyorsa bu durum astın sadece işinde değil aynı zamanda evinde de olumsuz yönelimli olmasına ve yoğun stres yaşamasına neden olacaktır. Bu durum Tablo 7'deki regresyon sonuçlarıyla uyumludur. Örneğin Tablo 7'de İŞK4'ün faktör 3 ile (OLUMLUEVİŞ faktörü) ilişkisi negatif ve $r=.29$ oranındadır. Aynı şekilde aynı tabloda, bu değişkenin (İŞK4) 3.faktör üzerinde en yüksek negatif yönlü bir yordayıcılığa sahip olduğu görülmektedir (-1.721). İŞK5 ve İŞK6 değişkenleri ise 3.faktörle (Tablo 5) pozitif ilişkilidir. Regresyon tablosunda ise İŞK5'in faktör 3 ile daha anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülür. Aynı şekilde 3 faktörü yordayıcılığında yüksektir. Ancak Tablo 7'de faktör 3 ile en yüksek ilişki İŞK2 değişkeni ile (r=.29).

Tablo 5'deki korelasyon tablosunu incelediğimizde ise İŞK2 değişkeninin İŞK1 (.51) pozitif ve yüksek oranda ilişkili; İŞK3 değişkeninin İŞK1(.33) ve İŞK2 (.51) ile pozitif ve yüksek oranda ilişkili; İŞK4 değişkeni ise İŞK1 (-.42), İŞK2 (-.74) ve İŞK3 (-.44) ile negatif ve yüksek oranda ilişkili; İŞK5 değişkeni İŞK1 (.23), İŞK2 (.47), İŞK3 (.22) pozitif ve yüksek oranlarda ilişkili ve İŞK4 (-.46) değişkeni ile negatif ve yüksek oranlarda ilişkili; İŞK6 değişkeni İŞK1 (.34), İŞK2 (.64), İŞK3 (.40), İŞK5 (.58) ile pozitif ve yüksek oranlarda ve İŞK4 (-.58) değişkeni ile yüksek ve negatif oranında ilişkili; İŞK7 değişkeni ise İŞK2 (.39), İŞK3 (.24), İŞK5 (.19) ve İŞK6 (.40) ile pozitif ve yüksek oranlarda korele ve İŞK4 değişkeni ile ise (-.41) negatif ve yüksek oranda korele olduğu görülmektedir.

Personelin bulunduğu pozisyon yeni şeyleri ne kadar çok sürekli öğrenmeyi gerektiriyorsa (İŞK2), yapılan işlerin çeşitliliğinin (İŞK1) de o derecede artması beklenecektir. Personelin bulunduğu pozisyon ne kadar fazla yüksek hünere gerektirirse (İŞK3), işlerin çeşitliliğinin (İŞK1) ve bulunulan pozisyonun sürekli yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesi durumu (İŞK2) artacaktır. Personelin başladığı işini

tamamlayabilmesi durumu (İŞK4) ne derecede artarsa, işlerin çeşitliliğinin (İŞK1) ve bulunulan pozisyonunun yeni şeyleri öğrenme (İŞK2) ve yüksek hünnerleri gerektirme ihtimali (İŞK3) de o derecede zayıflamaktadır. Bu durum karmaşık ve yüksek hünner gerektiren işlerin yerine getirilmesinin daha zor olmasının ve kalaylıkla tamamlanan işlerin daha çok basit işler olmasının sonucudur. Personelin bulunduğu pozisyon ne derecede onun çok fazla çalışmasını gerektirirse (İŞK5), yapılan işin çeşitliliği (İŞK1) ve bulunulan pozisyonun yüksek hünnerleri (İŞK3) ve yeni şeyleri öğrenmeyi gerektirmesi (İŞK2) artarken, yapılan işin başarıyla tamamlanabilme (İŞK4) ihtimali zayıflamaktadır. Yani karmaşık ve yüksek hünnerleri ve sürekli öğrenmeyi gerektiren işler daha fazla çalışmayı gerektirirken ancak astın işi zamanında tamamlanabilme ihtimalini de zayıflatmaktadır. Astın işini nasıl yapacağına karar verme (İŞK6) durumu arttıkça; işin çeşitliliği (İŞK1), bulunulan pozisyonun gerektirdiği yeni şeyleri öğrenme (İŞK2) ve yüksek hünnerlere duyulan ihtiyaç (İŞK3) ve bulunulan pozisyonun çok fazla çalışmayı gerektirme (İŞK5) durumları da artarken, başlanılan işin başarıyla tamamlanabilme (İŞK4) ihtimali zayıflamaktadır. Yani astın işini nasıl yapacağına karar verebilme inisiyatifinin olması işinin kalitesini olumsuz yönde etkilemezken ancak işini zamanında tamamlayabilme ihtimalini zayıflatacaktır.

Astın denetçisinin onun fikrini sorma ihtimali yükseldikçe (İŞK7); bulunulan pozisyonlarda yeni şeyleri öğrenme ihtimali (İŞK2), pozisyonun yüksek hünnerlere duyduğu ihtiyaç (İŞK3), pozisyonun çok fazla çalışmayı gerektirmesi (İŞK5) ve astın işini nasıl yapacağına karar verebilme durumu (İŞK6) yükselirken, başladığı işini tamamlayabilme ihtimali zayıflamaktadır (İŞK4). Yani üst ne derecede demokratik bir lider olursa, işgörenin işini yaparken ki performansı yükselecek ancak kendini kısa zamanda işi tamamlayabilme baskısı altında hissetmeyecektir.

KAYNAKLAR

AITKEN, Alicia ve Lynn CRAWFORD. 2007. "Coping With Stress:Dispositional Coping Strategies of Project Managers", *International Journal of Project Management*, 25:666-673.

BAHAR, Emel. 2006 (Aralık). *İşletme Becerileri Grup Çalışması*, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener. 2002. *Sosyal Bilimler için Veri Analizi Kitabı*, Pegem Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara.

COPE, Carolyn M. 2003 (August). "Occupational Stress, Strain and Coping in a Professional Accounting Organisation", *The Degree of Masters of Arts in The Subject of Industrial and Organisational Psychology at The University of South Africa*:1-135..

EKİNCİ, Hasan ve Süleyman EKİCİ.2003. "Yöneticiler Üzerindeki Etkileri Açısından Stres Kaynakları ve Bir Uygulama", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(Elektronik Versiyon)*, Cilt XXII, Sayı 2: 93-111.

ERDOĞAN, Yavuz ve Diğerleri.2007. "Web Tabanlı Öğretim Tutum Ölçeği: Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi Çalışması", *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi(Elektronik Versiyon)*, Cilt:4, Sayı:2: 1-14.

EROĞLU, Feyzullah. 1998. *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul.

FAULKNER, Bill ve Anoop PATIAR.1997. "Workplace Induced Stress Among Operational Staff in The Hotel Industry", *Int. J. Hospitality Management*, Vol.16, No 1: 99-117

GEURTS, Sabine A. E. ve Diğerleri. 2005 (October-December). "Work-Home Interaction from A Work Psychological Perspective:Development and Validation of A New Questionnaire, The SWING", *Work&Stress*, 19 (4):319-339.

GÖKDENİZ, İsmail. 2005. "Üretim Sektöründeki İşletmelerin Örgüt İçi Stres Kaynakları ve Mobilyacılık Sektöründe Bir Uygulama", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Elektronik Versiyon)*, Sayı:13: 173-189.

GÜÇLÜ, Nezahat. 2001. "Stres Yönetimi", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Elektronik Versiyon)*, Cilt 21, Sayı 1: 91-109.

MAUNO, Saija ve Diğerleri. 2006 (July-September). "Exploring Work-and Organization-Based Resources As Moderators Between Work-Family Conflict, Well-Being, and Job Attitudes", *Work&Stres*, 20(3):210-233.

NOBLET, Andrew ve Anthony D. LAMONTAGNE. 2006. "The Role of Workplace Health Promotion in Addressing Job Stress", *Heath Promotion International*, Vol.21, No.4:346-253.

PUGLIESI, Karen. 1999a. "Gender and Work Stress:Differential Exposure and

Vulnerability”, *Journal of Gender, Culture, and Health*, Vol.4, No.2: 97-117.

PUGLIESI, Karen. 1999b. “The Consequences of Emotional Labor:Effects on Work Stress, Job Satisfaction, and Well-Being”, *Motivation and Emotion*, Vol.23, No.2:125-154.

SIU, Oi-Ling. 2003. “Job Stress and Job Performance Among Employees in Hong Kong: The Role of Chinese Work Values and Organizational Commitment”, *International Journal of Psychology*, 38 (6):337–347.

THONG, James Y. L. ve Chee-Sing YAP. 2000. “Information Systems and Occupational Stress: A Theoretical Framework”, *Omega* 28: 681–692.

VAN DER HULST, Monique ve Sabine GEURTS. 2001. “Associations Between Overtime and Psychological Health in High and Low Reward Jobs”, *Work&Stress*, Vol.15, No.3:227–240.

VAN DER ZEE, Karen I. ve Diğerleri. 2005. “Role Interference and Subjectiev Well-Being Among Expatriate Families”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14 (3):239–262

EK

İŞ-EV ETKİLEŞİM SKALA KALEMLERİ (Geurts, Sabine ve Diğerleri, 2005)

Olumsuz Yönelimli İş/Ev Değişkenleri

İŞEV1: İşinizin gerektirmesi nedeniyle evde sinirlenir misiniz?

İŞEV2:İşinizden endişe duymanız nedeniyle eşiniz/aileniz/arkadaşlarla birliktelikten tam anlamıyla hoşnut değil misiniz?

İŞEV3: Sürekli olarak işinizi düşünmeniz nedeniyle evle ilgili yükümlülüklerinizi yürütmeyi zor buluyor musunuz?

İŞEV4:İşle ilgili kararlar nedeniyle eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla olan randevularınızı iptal eder misiniz?

İŞEV5:İş programınız sizin evle ilgili sorumluluklarınızı yürütmeyi zorlaştırıyor mu?

İŞEV6:İşinizden dolayı eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla boş zamanlarınızı değerlendirmeye ilgilenme enerjisine sahip değil misiniz?

İŞEV7: O kadar zor bir işe sahipsiniz ki, hobilerinizin hiçbirine ayıracak kadar zamanınız yok mu?

İŞEV8: Sizin işle ilgili yükümlülükleriniz evde kendinizi rahat hissetmenizi zorlaştırıyor mu?

İŞEV9:İşiniz eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla harcamak istediğiniz zamanı alıyor mu?

Olumsuz Yönelimli Ev/İş Değişkenleri

İŞEV10:Evdeki durum sizi o kadar sınırlendirir ki, meslektaşlarınızla karşı asabiyetinizi ortaya çıkarır mı?

İŞEV11: Ev durumunuz konusunda endişeli olmanız nedeniyle işinizden tam anlamıyla hoşlanmıyor musunuz?

İŞEV12:Evle ilgili konularla zihninizin meşgul olması nedeniyle işinize yoğunlaşma zorluğu yaşıyor musunuz?

İŞEV13:Eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla ilgili problemler iş performansınızı etkiler mi?

İŞEV14: Evle ilgili yükümlülükler nedeniyle işinize gecikiyor musunuz?

İŞEV15:Eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla ilgili problemler nedeniyle çalışma isteği hissetmiyorsunuz?

Olumlu Yönelimli İş/Ev Değişkenleri

İŞEV16: Evdeki atmosferi pozitif olarak etkileyen işteki başarılı bir gün sonrası mutlu bir şekilde evinize varıyor musunuz?

İŞEV17: Memnun edici bir iş günü/iş haftası sonrası eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla aktivitelerle ilgilenme ruh hali içinde olmayı daha fazla mı hissedersiniz?

İŞEV18: İşinizde öğrendiğiniz şeylerden dolayı evle ilgili yükümlülüklerinizi daha iyi yürütür müsünüz?

İŞEV19:İşinizin de bunu gerektirmesi nedeniyle evdeki görevlerinizi daha iyi sürdürebilir misiniz?

İŞEV20:Mesleğinizi icra etme tarzınızın bir sonucu olarak evdeki zamanı daha etkili olarak yönetir misiniz?

İŞEV21:İşte öğrendiğiniz şeylerin bir sonucu olarak eşiniz/aileniz/arkadaşlarınızla daha iyi ilişkide bulunabilir misiniz?

Olumlu Yönelimli Ev/İş Değişkenleri

İŞEV22:Eşinizle/ailenizle/arkadaşlarınızla geçirdiğiniz zaman sonrası, işteki atmosferi pozitif olarak etkileyen iyi bir ruh hali içerisinde işe gider misiniz?

İŞEV23:Eşinizle/ailenizle/arkadaşlarınızla, memnun edici bir hafta sonu geçirdikten sonra işinizde daha fazla eğlenir misiniz?

İŞEV24:Evinizde aynı şeyleri yapmaya ihtiyaç duymanız nedeniyle işteki sorumluluklarınızı daha ciddiye alır mısınız?

İŞEV25:Tıpkı evde olduğu gibi çalışmayı istemeniz nedeniyle işteki görevlerinizi daha iyi sürdürebilir misiniz?

İŞEV26:Evde yapmanız gerekenler nedeniyle işteki zamanınızı daha etkili olarak

kullanabilir misiniz?

İŞEV27:İyi organize olmuş ev yaşamına sahip olmanız nedeniyle işte daha fazla kendinize güvenir misiniz?

Skala Ölçeği: 1=Hiç, 2=Bazen, 3=Sıklıkla, 4=Daima

İŞ KOŞULLARI SKALA KALEMLERİ (Pugliesi, K., 1999a;Pugliesi, K., 1999b)

İş Karmaşıklığı Kalemleri:

İŞK1:Yaptığım işlerin çeşitliliği fazladır.

İŞK2:Bulduğum pozisyon sürekli yeni şeyleri öğrenmemi gerektirir.

İŞK3:Bulduğum pozisyon yüksek hünere ihtiyaç gösterir.

Skala Ölçeği: 1=Tamamen Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Katılıyorum, 4=Tamamen Katılıyorum

İş Talepleri Kalemleri:

İŞK4:Başladığım işi tamamlayabilirim (Ters Kodlama).

İŞK5:Bulduğum pozisyonum her şeyi iyi yapmak için çok fazla çalışmamı gerektirir.

Skala Ölçeği: 1=Tamamen Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Katılıyorum, 4=Tamamen Katılıyorum

İş Kontrolü kalemleri:

İŞK6:İşimi nasıl yapacağım ile ilgili kararları veririm.

İŞK7:Denetim bana ilgili olduğum konularda fikrimi sorar.

Skala Ölçeği: 1=Tamamen Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Katılıyorum, 4=Tamamen Katılıyorum.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 277-296, ELAZIĞ-2008

ONUNCU YILINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ: NE BEKLENDİ?, NE GERÇEKLEŞTİ?

Customs Union In Its Tenth Year: What Has Been Expected?, What Has Occured?

Levent GÖKDEMİR

*İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü,
lgokdemir@inonu.edu.tr*

Elif KARAMAN

*İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı.*

ÖZET

1995 yılında Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği (GB) Anlaşması; kimilerince önemli bir kazanım gibi gösterilirken, kimilerince Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerindeki inisiyatifinin AB'ye devri anlamına geldiği şeklinde değerlendirilmiştir. Aradan geçen on yıl, bu anlaşmanın olumlu/olumsuz sonuçlarını irdeleme bakımından yeterli bir süredir.

Bu çalışmada, varsayımdan ve önyargıdan uzak, uluslar arası iktisat teorisi ve AB ile on yıllık ekonomik ilişkilerin istatistiklerinden hareketle GB Anlaşması'nın bilimsel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Türkiye Ekonomisi, Dış Ticaret.

ABSTRACT

Provided that the Customs Union signed between the European Union and Turkey in 1995 has been presented by some people as an important gain, it has been considered by some people that the initiative in the foreign economical relations of Turkey has been transferred to the E.U. The period of ten year which has past since then is a reasonable duration in respect of taking into consideration both positive and negative results of this agreement.

In this study, the Customs Union Agreement has been scientifically assessed by having an attitude away from prejudice and assumption and taking into account the International Economics Theory and the statistics of the 10 year economical relations with the E.U.

Key Words: Customs Union, Turkey Economics, Foreign Trade.

1.GİRİŞ

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) arasındaki gümrük birliği (GB) ilişkisi 1996 yılında başlayan bir süreç değildir. 1959 yılında ilk tam üyelik başvurusunun yapılması ile başlayan süreç, 1964 Ankara Anlaşması ile belirli bir noktaya getirilmiştir. Anlaşmanın temelinde ortak üyelik ve Türk ekonomisinin geliştirilmesi olmakla birlikte, ortak üyeliğe giden yol GB üzerinden çizilmiştir. Buna göre aşamalı olarak AB ile Türkiye arasındaki ticaretin önündeki engeller kaldırılacak ve GB aşamasına geçilecektir. 1995 yılında imzalanan Anlaşma ile iki taraf arasındaki ticaretin önündeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. İmzalanan anlaşma genel olarak malların serbest dolaşımını öngörmekle birlikte bir takım ekonomik, siyasi ve hukuki sonuçlar da doğurmaktadır.

Bu çalışmada, ilk olarak AB-Türkiye arasındaki GB ilişkilerinin tarihsel bir süreci ele alındıktan sonra, Türkiye'nin GB Anlaşmasını imzalayarak elde etmeyi beklediği hedeflerin 10 yıllık süreç içerisinde ne ölçüde gerçekleştiği, GB'nin dinamik ve statik etkileri çerçevesinde analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise ulaşılan bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2.Türkiye-AB İlişkileri

2 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun (AET) kurulmasının hemen ardından 23 Temmuz 1959'da Türkiye, Topluluğa ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Dört yıl süren görüşmelerin ardından 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması, "ortak üyelik"e dayanmaktadır. Ankara Anlaşması Roma Anlaşmasına dayanmakta olup, anlaşmanın amacı; "Türkiye ekonomisinin kalkınmasının hızlandırılması ve istihdam seviyesinin yükseltilmesi ve hayat şartlarının iyileştirilmesini sağlama gereği ile taraflar arasında ticari ve ekonomik işbirliğini teşvik etmektir" şeklinde ifade edilmiştir(Karluk,1993,309). Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin GB ve ardından tam üyelik çerçevesinde yürütülmesi öngörülmüştür. 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Anlaşma ile aşamalı olarak GB ve tam üyelik gerçekleştirilecektir.

Hazırlık aşaması 23 Nisan 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokolle sona ermiş ve 1971 tarihinde geçiş dönemi fiilen başlamıştır. Katma Protokol, sanayi ürünlerinde gümrük birliği, tarımda tavizli rejim uygulaması, işgücünün serbest dolaşımı, yabancı sermaye, yerleşme serbestisi ve hizmet edinimi, ihracatın desteklenmesi, rekabet, devlet yardımları ve mali yardımlar (Karluk,1996,408) gibi konuları kapsamaktadır.

Katma Protokol ile sanayi mallarında gümrük birliğine 12 yılda geçilmesi ve bazı sanayi mallarında ise 22 yıllık bir süre içerisinde gümrük vergileri ve benzeri

kısıtlamaların indirilmesi ve bu süre sonunda sıfırlanması amaçlanmıştır. Tarım ürünlerinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi ise 22 yıllık sürenin sonuna bırakılmıştır.

Son dönem, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan GB anlaşması ile başlamıştır. 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi ve bunun için kısıtlamaların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

2.1.Türkiye'nin Gümrük Birliği Beklentileri

Türkiye 1995 tarihinde GB Anlaşmasını imzalarken bir takım beklentileri söz konusu idi. Bu beklentiler şu şekilde sıralanabilir(Somuncuoğlu,2002,11):

- Türkiye'den AB'ye yapılan ihracatta patlamanın yaşanması,
- AB ve diğer ülkelerden Türkiye'ye yabancı sermaye akışı,
- Ülkede ileri teknolojinin gelişmesi ve her alanda standartların yükselmesi,
- AB'den büyük mali yardımlar sağlanması,
- Üçüncü ülkelerle yapılan imtiyazlı anlaşmalardan yararlanma,
- AB'ye tam üyelik kapısının açılması,
- Türkiye'nin karar alma mekanizmasına dahil edilmesi,
- Emeğin birlik içinde serbest dolaşımı,
- İşsizlik azalması ve istihdam artışının gerçekleşmesi,
- Sanayinin verimlilik ve rekabet gücünde artış sağlanması.

2.2.GB'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

GB ile Birlik içinde ticaretin önündeki sınırların ortadan kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması sonucunda ortaya çıkan etkilerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, statik ve dinamik etkiler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2.2.1.Statik Etkiler

Teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı yoluyla ortaya çıkan etkileri ifade eder. Bölge içinde gümrüklerin kaldırılması ve dışarıya karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması bölge içi ticareti geliştirirken bölge dışı ticareti olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Seyidoğlu,2003,206).

Statik etkinin refah kazançları iki bölümden oluşur; Birisi yüksek maliyetli ülkede üretimin azalması sonucu ortaya çıkan üretim kazançlarıdır. Diğeri ise tüketicinin daha düşük bir fiyattan satın alması sonucunda ortaya çıkan tüketim kazançlarıdır.

2.2.1.1.Ticaret Yaratıcı Etki

Gümrük birliği dolayısıyla üye ülkelerdeki yüksek maliyetli üretimin yerine birlik içindeki daha verimli ülkenin üretiminin geçmesi dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratıcı etkinin büyüklüğü gümrük birliği sonucunda birliğe üye ülkelerin refah artışının da yüksek olacağını ifade eder.

Tablo 1:Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı (GB Öncesi)

Yıl	Genel Milyon\$			Avrupa Birliği Milyon\$				Avrupa Birliği'nin Payı (%)		
	İhracat	İthalat	Hacim 1+2	İhracat	İthalat	Hacim 1+2	Açık	İhracat	İthalat	Hacim 1+2
1968	496	764	1,260	226	393	619	167	45,4	51,4	49,1
1971	676	1,171	1,847	329	582	911	253	48,7	49,7	49,3
1972	885	1,563	2,448	428	851	1279	423	48,4	54,5	52,2
1974	1,532	3,778	5,310	761	1748	2509	987	49,7	46,3	47,2
1980	2,910	7,909	10,819	1300	2360	3660	1060	44,7	29,8	33,8
1985	7,958	11,343	19,301	3204	3895	7099	691	40,3	34,3	36,7

Kaynak:DTM,DİE

Tablo 1'de GB öncesinde Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamlarına yer verilmiştir. 1968 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi 1,260 milyon \$ iken, aynı yıl AB'nin toplam dış ticaret hacmimiz içindeki payı %49,1'dir. 1971 yılında Katma Protokolün yürürlüğe girmesi ile birlikte AB'nin Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı içindeki payı da artış göstermiştir. 1980 yılında dış ticarete artan küreselleşme eğilimleri ile birlikte AB'nin toplam dış ticaret hacmimiz içindeki payı %33,8 düşmekle birlikte mutlak anlamda AB'ne karşı ihracat ve ithalatımız artmıştır.

Tablo 2, GB sonrasında Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret ilişkilerini göstermektedir. 1996 yılında GB anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten 2005 yılına gelindiğinde AB en büyük dış ticaret partnerimiz olmaya devam etmiştir. Ancak, 1996 yılında AB'nin dış ticaretimizdeki payı %51,9 iken, 2005 yılında bu oran %46,1'e gerilemiştir. 1996-2005 yılları arasında Türkiye'nin AB'ye gerçekleştirdiği ihracatta, GB öncesi beklendiği ölçüde bir artış ortaya çıkmadığı da tablodan görülebilmektedir. 10 yıllık dönemde AB'ye yaptığımız ihracattaki ortalama artış oranı %13,83 iken, AB'den ithalattaki artış oranı ise ortalama olarak % 13,84 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yani, GB'nin AB ile ticari ilişkilerimizde önemli bir değişime yol açmadığı söylenebilir.

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı (GB Sonrası)

Yıl	Genel			Avrupa Birliği					AB'nin Payı (%)		
	İhracat	İthalat	İhr/İth	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	İthalat	Hacim
1996	23.224	43.627	53,2	11.556	4,3	23.138	37,2	49,9	49,7	53,0	51,9
1997	26.261	48.559	54,1	12.248	6,0	24.870	7,5	49,2	46,6	51,2	49,6
1998	26.974	45.921	58,7	13.504	10,2	24.075	-3,2	56,1	50,0	52,4	51,5
1999	26.587	40.671	65,4	14.352	6,3	21.401	-11,1	67,0	54,0	52,6	53,2
2000	27.775	54.503	51,0	14.510	1,1	26.610	24,3	54,5	52,2	48,8	50,0
2001	31.334	41.399	75,7	16.118	11,1	18.280	-31,3	88,2	51,4	44,2	47,3
2002	36.059	51.554	69,9	18.459	14,5	23.321	27,6	79,2	51,2	45,2	47,7
2003	47.253	69.340	68,1	24.484	32,6	31.696	35,9	77,2	51,8	45,7	48,2
2004*	63.167	97.540	64,8	34.451	40,7	45.444	43,3	75,8	54,6	46,7	49,8
2005	73.472	116.563	63,0	38.400	11,5	49.155	8,2	78,1	52,7	42,5	46,1

Kaynak: DTM, DİE, *1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tablo 3 (EK-2) incelendiğinde GB sonrasında AB'ye olan tarım ürünleri ihracatında yıllar itibariyle dikkate değer bir artışın ortaya çıkmadığı görülür. 1996 yılında Türkiye'nin AB'ye gerçekleştirdiği toplam tarım ürünleri ihracatı 1,510 milyon \$ iken, 2005 yılında yaklaşık olarak 2,3 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni ise, tarım sektörünün 1/95 sayılı OKK ile GB dışında tutulmasıdır. Tekstil ve konfeksiyon sektörleri ise, GB sonrasında en fazla gelişmesi beklenen sektörlerdi. 1996 yılından 2005 yılına gelindiğinde bu sektörlerdeki ortalama artış oranı yaklaşık olarak %10 'dur. Bu oran 10 yıllık süreç içerisinde tekstil sektöründe beklenen ihracat patlamasının gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Bunun önemli nedenleri ise, sektörün GB sonrasında maliyetlerinde, teknolojik gelişiminde ve verimliliğinde bir iyileşme sağlanamaması ve büyük ölçüde fason çalışılmasıdır.

Tablo 4'te (EK-2) AB ile ithalatın sektörlere göre dağılımı verilmiştir. GB ile birlikte tarım ürünleri ithalatımızda bir değişim olmazken, işlenmiş tarım ürünleri ithalatımız 1994'de 54 milyon \$ iken, 2005 yılının ilk altı aylık dönemi itibariyle 127 milyon \$'a yükselmiştir. Tekstil ürünleri ithalatımız ise 1996'da 1,1 milyon \$ iken, 2005 yılının ilk yarısında bu rakam 868 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Demir ve çelik ürünleri ithalatında sınırlı da olsa artış eğilimi ortaya çıkmıştır. Elektrikli ve elektronik

ürünler ithalatı 1996 yılında 1.97 milyon \$'dan 2000 yılında 4.29 milyon \$'a ve 2005 yılının ilk yarısı itibariyle de 2.45 milyon \$'a yükselmiştir. Motorlu taşıtlar ve motorlu taşıt parçaları ithalatında ise GB sonrasında hızlı bir artış eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. 1996 yılında 2.04 olan ithalat 2000 yılında 4.46 milyon \$'a, 2005 yılının ilk altı aylık döneminde 3.60 milyon \$'a yükselmiştir.

Türkiye'nin GB'ye dahil olması ile birlikte gerçekleşmesi beklenen unsurlardan birisi de teknolojik alt yapı ve firmaların rekabet gücünün artmasıdır. GB sonrasında otomotiv sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sektörün ihracat içindeki payı giderek artış göstermiştir. Ancak, Türkiye'nin emek-yoğun teknoloji ile çalışan bir ülke olması ve ücretlerin AB ülkelerinin altında seyretmesi nedeniyle sektörün emek yoğun aşamasını tamamlamak üzere diğer ülkeler sanayilerini Türkiye'ye taşımışlardır. Dolayısıyla sektörün ileri teknoloji gerektiren aşamalarının ülke dışında tamamlandığı ve gerekli üst düzey teknolojiyi gerektiren ara malların ithal edildiği görülmüştür.

Diğer taraftan vurgulanması gereken başka bir husus, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye girmeleri ile birlikte büyük ölçüde Türkiye'ye gelmesi beklenen yabancı sermaye yatırımlarının bu ülkelere kaymaya başlamasıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin GB'ye girmesi ile beklenen etkilerin Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkacağı muhtemeldir. Bu ülkeler, AB üyesi ya da müzakerelerin tamamlanması aşamalarında olmaları nedeniyle teknolojik gelişme, verimlilik artışı, istihdam seviyesinin yükseltilmesi ve daha fazla yabancı yatırım çekilmesi şeklindeki gelişmelerin ortaya çıkabileceği daha istikrarlı bir ortam sunmaktadırlar. Üstelik bu ülkeler, AB karar alma süreçleri içerisinde yer almaları nedeniyle ülkelerinin çıkarları ile çelişen kararlara karşı çıkabilme gücüne de sahiptirler.

2.2.1.2.Ticaret Saptırıcı Etki

GB ile üçüncü ülkelerden yapılan ticaret üzerine ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Bu, üçüncü ülke çıkışlı malları daha pahalı hale getirdiği için, birlik dışı ticaret birlik içine kaymaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan etkiye GB'nin ticaret saptırıcı etkisi denilmektedir(Uyar,2001).

GB'nin gelişmekte olan ülkelerin birlik dışı ülkelere sanayi ürünleri ihracatı üzerindeki muhtemel etkilerine yönelik iki farklı hipotez söz konusudur(Ay,2005:87):

Hipotezlerden ilki; dış ticaret üzerindeki mevcut engellerin kaldırılması ile birlikte, üretimde ölçek ekonomileri avantajı ortaya çıkacaktır. Bu sayede, daha geniş ve uzmanlaşmış piyasalar oluşacak ve birlik dışına başarılı bir ihracat yapılabilecektir. Hipoteze göre, piyasalardaki bu gelişme, yeni piyasaları tanıma, öğrenme, mevcut piyasa

yapısına uygun olarak maliyetleri ve ölçüğü ayarlama gibi unsurlara ayak uydurmanın bir sonucu olarak doğmaktadır.

İkinci hipotez; üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi, kısa dönemde firmaların büyüme oranlarını sınırlayarak birlik dışı ithalat yapma olanağını kısa dönemde engelleyebilecektir. Ancak gümrük birliğinin bu negatif etkisi daha gerçekçi döviz kuru uygulamalarında ve birliğin toplam talep üzerinde daha az etkili olması durumlarında, daha küçük olacaktır. Diğer taraftan, artan iç talep ihracatı azaltma yönünde de bir etki ortaya çıkarabilir.

GB anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin 2001 yılından itibaren AB ülkelerine karşı uygulayacağı nominal koruma oranını yaklaşık %10,22'den %1,34'e indirmesi öngörülmekteydi. Diğer taraftan AB'nin ABD, Kanada ve Japonya'ya karşı ortak gümrük tarifesine uyum sürecinde Türkiye'nin bu üç ülkeye karşı nominal koruma oranını 1994'teki %22,14'ten 2001'de %6,92'e indirmesi gerekmekteydi. Bu iki tarife oranı arasındaki fark %5,58'dir. Dolayısıyla AB üyesi ülkeler 2001 yılından itibaren Türkiye'ye yaptıkları ihracatta fiyatlarını bu farka kadar daha yüksek tutma imkanına sahiptirler. Bu, AB'ye ek bir kazanç sağlarken, bu miktar halkın ödediği bir maliyet olarak değerlendirilebilir (ASAM,2002,41).

Tablo 5'te Türkiye'nin ihracatının ülkelere göre dağılımı verilmiştir. Görüleceği üzere GB sonrasında geçilen 10 yıllık dönem içerisinde AB ile olan ticaretimiz artmakla birlikte üçüncü ülkelerle olan ticaretimiz de artmıştır. Ancak GB sonrasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat içindeki payları ve maliyet yapıları göz önünde tutulduğunda, birinci hipotez çerçevesinde bir etki ortaya çıktığı gözlenmemiştir. Diğer taraftan YTL'nin aşırı değerli olması, Türk yatırımcıların ihracat yapabilirliğini kısıtlaması nedeniyle GB sonrasında firmalar değerlendirildiğinde, maliyet ve ölçek yapılarında rekabetçi bir oluşum ortaya çıkmadığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin üçüncü ülkelerle olan ticaretinde daha ziyade ithalat yönünde bir gelişmenin ortaya çıktığı Tablo 6'dan görülebilmektedir.

Geçen 10 yıllık dönemde AB ile ticaretimiz artmakla birlikte üçüncü ülkelerle olan ticaretimizde beklendiği yönde bir azalma görülmemiştir. Yani ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmamıştır.

Tablo 5: Türkiye'nin İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
TOPLAM İHRACAT	23.224	26.261	26.974	26.587	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.472
A- AB (25)	12.098	12.900	14.132	14.922	15.086	16.854	19.468	25.899	34.451	38.400
1- AB (15)	11.556	12.248	13.504	14.352	14.510	16.118	18.459	24.484	32.589	35.872
2- AB (10)	542	652	628	571	575	736	1.010	1.415	1.862	2.528

2-AFRİKA	1.159	1.234	1.818	1.655	1.373	1.521	1.697	2.131	2.968	3.630
Kuzey Afrika	986	980	1.502	1.344	1.087	1.150	1.267	1.577	2.203	2.543
Diğer Afrika	174	253	316	311	285	371	430	554	765	1.087
3-AMERİKA	1.898	2.376	2.657	2.869	3.596	3.685	3.914	4.269	5.733	5.960
Kuzey Amerika	1.740	2.149	2.389	2.586	3.309	3.297	3.596	3.973	5.207	5.276
Orta Amerika ve Karayipler	72	103	146	163	167	201	197	166	334	411
Güney Amerika	86	124	122	120	120	186	121	131	193	274
4-ASYA	4.520	4.783	3.984	3.817	3.871	4.592	5.230	7.813	10.465	13.210
Yakın ve Orta Doğu	2.595	2.821	2.681	2.566	2.573	3.261	3.440	5.465	7.921	10.181
Diğer Asya	1.925	1.962	1.304	1.250	1.298	1.331	1.790	2.348	2.544	3.029
5-Avustralya ve Y. Zelanda	65	80	76	87	135	98	122	158	264	271
Seçilmiş ülke grupları										
OECD Ülkeleri	14.456	15.609	17.003	18.077	19.006	20.616	23.551	30.425	40.518	44.355
EFTA Ülkeleri	336	414	357	362	324	316	409	538	667	821
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.926	3.825	3.290	2.232	2.467	2.932	3.599	5.044	6.779	8.619
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	1.286	1.125	866	874	972	1.042	1.569	2.206	2.670
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.664	3.512	2.667	1.533	1.649	1.978	2.279	2.963	3.962	5.057
Türk Cumhuriyetleri	747	908	835	574	572	557	619	899	1.194	1.409
İslam Konferansı Teşkilatı	4.143	4.218	4.391	3.961	3.573	4.197	4.725	7.205	10.214	13.057

Kaynak: DTM

Tablo 6: Türkiye'nin İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (milyon dolar)

TOPLAM İTHALAT	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	43.627	48.559	45.921	40.671	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.563
AB (25)	23.517	25.316	24.570	21.833	27.388	18.949	24.519	33.495	45.444	49.155
1- AB (15)	23.138	24.870	24.075	21.401	26.610	18.280	23.321	31.696	42.359	45.406
2- AB (10)	379	446	495	432	777	668	1.198	1.799	3.084	3.749
AFRİKA	1.994	2.197	1.758	1.687	2.714	2.819	2.696	3.338	4.820	6.038
Kuzey Afrika	1.618	1.813	1.493	1.404	2.257	2.115	2.138	2.519	3.231	4.205
Diğer Afrika	376	385	265	283	457	704	558	820	1.589	1.833
AMERİKA	4.634	5.453	5.016	3.799	4.799	3.841	4.065	4.922	6.595	7.814
Kuzey Amerika	3.860	4.641	4.230	3.257	4.167	3.390	3.421	3.741	5.114	5.816
Orta Amerika ve Karayipler	240	108	117	91	80	41	103	169	209	287
Güney Amerika	534	704	669	452	551	410	541	1.012	1.271	1.711
4-ASYA	7.951	8.791	8.286	7.197	10.306	7.901	9.716	14.099	21.085	28.504
Yakın ve Orta Doğu	3.315	2.774	2.084	2.124	3.373	3.016	3.186	4.455	5.585	7.964
Diğer Asya	4.636	6.017	6.202	5.073	6.933	4.884	6.530	9.644	15.500	20.540
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI										
OECD Ülkeleri	31.116	34.838	33.496	28.356	35.682	26.011	32.985	43.899	59.650	66.025
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.897	4.495	4.358	4.308	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.433
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.197	1.107	948	1.123	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.105
Bağımsız Devletler Topluluğu	3.074	3.615	3.724	3.734	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.204
Türk Cumhuriyetleri	304	399	449	457	628	283	468	623	754	1.264
İslam Konferansı Teşkilatı	5.587	5.233	4.238	4.078	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.442

Kaynak: DTM

2.2.1.3. Tüketim Etkisi

GB sonucu gümrük tarifeleri ve eş etkili vergilerin kaldırılması ile birlikte nispi olarak daha ucuz hale gelen yabancı mallar daha fazla talep edilmiştir. GB sonrasında daha pahalıya üreten ülke ve OGT nedeniyle ürünleri daha pahalı hale gelen birlik dışı ülkelerin üretimi azalmıştır. Üretim etkisindeki bu değişikliğe bağlı olarak birlik içi fiyat herhangi bir ülkenin fiyatının altında kalırsa, bu ülke vatandaşlarının satın alma gücü artacağından birlik içi ithalat artacaktır. Bu ithalat artışı GB'nin tüketim etkisini ortaya çıkarmaktadır.

AB'ye üye ülkelerin teknoloji ve sermaye donanımları oldukça ileri ve Türkiye'nin sanayisi ise henüz gelişmekte olduğu için, AB ile Türkiye arasındaki serbest ticaretin AB lehine işleyeceği açıktır. Teknoloji ve sermaye birikimi bakımından oldukça yetersiz olan Türkiye, sanayi ürünlerinde dışa bağımlı bir ülkedir. GB uygulanmasından sonra sanayi ürünlerinin ithalatında büyük artışlar ve dış ticarete büyük açıklar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Nitekim Türkiye, 1980 sonrası dönemde ithalata bağımlı büyüme stratejisini benimsemesi ile birlikte, ara ve yatırım mallarına uyguladığı tüm gümrük vergileri ve benzeri kısıtlamaları ortadan kaldırmıştır. Bu durum girdi ithalatının giderek artmasının yanı sıra, Türkiye'nin ithal girdiye olan bağımlılığını artırmış, ülkenin ara ve yatırım sanayisinin gelişimini büyük ölçüde engellemiştir.

Tablo 7 incelendiğinde, Türkiye'nin AB'ye ihracatında yaklaşık %55'lik bir payla tüketim mallarının başı çektiği, ara mallarının % 31,4'lük payla ikinci sırada, yatırım mallarının ise %3 oranından %13'lere yükselmesine rağmen üçüncü sırada yer aldığı görülür.

Tablo 7: Türkiye'nin AB'ye ihracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	252	2,9	-	2.805	32,5	-	5.577	64,6	-	8.635
1995	318	2,9	26,2	3.528	31,8	25,8	7.232	65,3	29,7	11.078
1996	396	3,4	24,5	3.727	32,3	5,6	7.425	64,3	2,7	11.549
1997	423	3,5	6,8	4.105	33,5	10,1	7.721	63,0	4,0	12.248
1998	489	3,6	15,6	4.612	34,2	12,4	8.397	62,2	8,8	13.498
1999	631	4,4	29,0	4.981	34,7	8,0	8.737	60,9	4,0	14.348
2000	666	4,6	5,5	5.203	35,9	4,5	8.631	59,5	-1,2	14.510
2001	960	6,0	44,1	5.751	35,7	10,5	9.359	58,1	8,4	16.118
2002	1.274	6,9	32,7	5.834	31,6	1,4	11.330	61,4	21,1	18.459
2003	2.077	8,5	63,0	7.431	30,4	27,4	14.929	61,0	31,8	24.484
2004*	3.776	11	81,8	10.772	31,3	45,0	19.759	57,4	32,4	34.417
2004**	1.720	11	-	5.021	31,7	-	9.042	57,1	-	15.828

*1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

**Ocak-Haziran

Kaynak: DTM

Tablo 8: Türkiye'nin AB'den İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	3.209	29,4	-	6.912	63,3	-	795	7,3	-	10.915
1995	4.831	28,7	50,5	10.539	62,5	52,5	1.491	8,8	87,5	16.861
1996	7.388	31,9	52,9	12.880	55,7	22,2	2.870	12,4	92,5	23.138
1997	7.327	29,5	-0,8	14.009	56,3	8,8	3.535	14,2	23,2	24.870
1998	7.182	29,8	-2,0	13.270	55,1	-5,3	3.622	15,0	2,5	24.075
1999	6.069	28,4	-15,5	11.823	55,2	-10,9	3.525	16,5	-2,7	21.401
2000	7.254	27,3	19,5	14.116	53,0	19,4	5.114	19,2	45,1	26.610
2001	4.317	23,6	-40,5	11.168	61,1	-20,9	2.595	14,2	-49,3	18.280
2002	5.361	23,0	24,2	14.417	61,8	29,1	3.196	13,7	23,2	23.321
2003	6.999	22,1	30,6	19.233	60,7	33,4	5.147	16,2	61,0	31.695
2004*	10.672	23,5	52,5	26.819	59,0	39,4	7.613	16,8	47,9	45.434
2004**	5.044	23,0	-	12.868	58,7	-	3.820	17,4	-	21.915
2005**	5.490	23,5	8,8	14.308	61,3	11,2	3.457	14,8	-9,5	23.356

*1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

**Ocak-Haziran

Kaynak: DTM

Tablo 8'de görüldüğü gibi 1994 yılında toplam yatırım malı ithalatı %29,4 iken 1996 yılında küçük bir artış ile %32'ye yükselmiştir. 2001 yılından itibaren bu oran %23 düzeyindedir. Ara malı ithalatı ise 1994 yılında toplam ithalatın % 63,3'ünü oluştururken, 1996 yılında bu oran %55,7 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılına gelindiğinde ara mallarının toplam ithalat içindeki payı %61,3 ile pek değişmemiştir. Bu bağlamda GB sonrası 10 yıllık dönem içinde yatırım ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki paylarında önemli bir değişim olmadığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'nin AB'den sanayi malı ithalatı 1970 yılından beri AB'nin tek taraflı olarak bu ürünlerde gümrük vergileri ve benzeri kısıtlamaları kaldırması ile, kısıtlama olmadan gerçekleşmesidir. Dolayısıyla özellikle 1960'lı yılların sonlarından 1985'lere gelindiğinde, sanayi malı ithalatı ivme kazanırken, GB sonrasında artış hızının yavaşladığı gözlenmektedir.

Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatta yatırım ve ara mallarının ağırlıklı yer

tutması, ithalatın Türk sanayisine yönelik girdi sağlayan sağlıklı yapısını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, ithal edilen yatırım mallarının yüksek teknolojiye dayanması, bu ürünlere bağlı üretimde de ileri teknoloji kullanımını zorunlu kılmakta, firmaları Ar-Ge'ye yönelten bir diğer etken olarak nihai aşamada üretimin kalitesinde belirleyici rol oynamaktadır(Seki,2005,15).

2.2.2.Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Dar bir ulusal piyasadan birleşik bir piyasaya geçilmesi sonucu üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitelerinde ve kaynak verimliliklerinde ortaya çıkan değişimler dinamik etkileri oluşturmaktadır. Bu etkileri kısaca inceleyelim.

2.2.2.1.Rekabetin Artırılması

GB, üye ülkelerde var olan monopolcü-oligopolcü yapıların zayıflamasına yol açarak rekabet artışını ortaya çıkarır. GB'nin rekabeti artırması ise, üye ülkelerde yeni ürünlerin ve yeni üretim tekniklerin ortaya çıkmasına neden olur ve Ar-Ge faaliyetlerinin artmasını sağlar(Ünsal,2005,429).

GB sonrası Türkiye'de, otomotiv ana ve yan sanayi, tarım araçları, elektrikli ve elektronik eşya, makine, metal, ağaç ürünleri ve basım sanayi ürünlerinin dış rekabetinde üstünlüğün sağlanacağı beklenmekteydi.

Türkiye'nin AB'ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğü daha çok tarım ürünlerinde olmasına karşın, tarım ürünleri GB kapsamı dışında tutulmuştur. GB'nin Türk ticaret ve rekabet politikalarının AB ile uyumlu hale getirilmesini öngörmesi ve AB rekabet politikalarının büyük bir bölümünün Türkiye'yi kapsamaması nedeniyle Türkiye ekonomisi üzerinde değişimler meydana getirmesi beklenmektedir. Ancak Türkiye'nin rekabet gücünde artış ortaya çıkabilmesi için büyük ölçüde alt yapı yatırımlarının ve beşeri sermaye yapısının geliştirilmesi gerekmektedir(Morgil, 2003,18). 10 yıllık bir süreç içerisinde ülkenin rekabet yapısında beklenen gelişme gerçekleşmemiştir.

2.2.2.2.Yabancı Sermaye Üzerine Etkisi

Yabancı sermayeyi portföy yatırımı ve doğrudan olarak ikiye ayırdığımızda, sıcak para girişi olarak da bilinen portföy yatırımları, uluslar arası bir alanda akar ve kısa vadeli faiz ve kur farklarından yararlanmayı amaçlar. Doğrudan yatırımlar ise kardan pay almak amacıyla maliyetlerin düşük olduğu bölgelere yapılmaktadır. Doğrudan yatırımları üç farklı şekilde görebiliriz. İlki, ithalatı ikame etmeye yönelik iç piyasaya girilmesi ve ticareti ikame edip, onun yerini alması şeklindedir. İkincisi, kaynak bazlı bölgelere yapılan yatırımların büyük bir bölümü bu niteliktedir. Dış ticaret kısıtlamaları bu tür

yatırımları daha cazip hale getirmektedir. Üçüncü tür yatırım ise, etkinliğe yöneliktir. Uluslararası piyasada rekabet gücünü artırabilmek amacıyla ara ve nihai ticareti yapılabilen yatırımlar yapmaktır. Bu yatırımlar ölçek ekonomileri ve uzmanlaşmayı beraberinde getirir.

GB sonrasında Türkiye'ye yapılan yatırımların niteliği daha çok ikinci tür yatırımlar şeklindedir. Türkiye'nin emek-yoğun bir ülke olduğu ve AB ülkelerine kıyasla daha avantajlı olduğu düşünüldüğünde, yabancı yatırımcının da tercihi bu yönde olmaktadır.

1980'lerden itibaren küreselleşme hareketinin hız kazanması ile sermaye girişinin serbest hale getirilmesi sonucu geçen 25 yıllık süre içinde ülkeye giren sermaye, ağırlıklı olarak sıcak para niteliğindedir. GB ile belirsizliklerin ortadan kalkarak güven ortamının sağlanacağı ve yabancı sermayenin akacağı bir ortam oluşacağı ileri sürülmekteydi. Oysa, Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yatırımların önündeki risk ve belirsizliği artırması nedeniyle yabancı sermaye girişi sınırlı ölçüde kalmıştır.

2.2.2.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi

GB ile daha büyük bir piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde ölçek hacminin artırılması, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına neden olur. Geniş bir piyasa ile karşı karşıya kalan işletme, daha ileri teknolojiler kullanma yoluna gidecektir. Aynı zamanda, daha büyük hacimlerde üretim yapılması nedeniyle, üretim optimum maliyetle gerçekleştirilir ve işletme daha az stok bulundurur. Birlik içinde piyasanın genişlemesi ile birlikte firmalar atıl kapasitelerini de kullanırlar ve bu şekilde optimal ölçeğe ulaşabilirler. Firmalar büyümenin avantajı ile üretim faktörlerini daha ucuza temin edebilir ve uzmanlaşmanın da sağlanması ile birlikte verimliliklerini artırabilirler.

Ticaretin serbestleştirilmesi, tekelci rekabet ve oligopolistik piyasa yapısı altında fiyat ve maliyet marjlarının azalmasına, firmaların ölçeklerinin artmasına ve fiyatların düşmesine neden olur. Bu tür piyasa yapısı altında serbest ticaret rekabet yolu ile kaynakların etkin dağılımını sağlayarak refahı artırır (Ay,2005,32).

2.2.2.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi

Ölçek ekonomileri, rekabet ve teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak bazı firmaların verimliliklerini ve üretim kalitelerini artırır. Bu firmalardan girdi alan diğer firmalar, daha ucuza ve daha kaliteli girdi elde ederler. Böylece ekonominin genel performansı artar. Örneğin, AB ile imzalanan AKÇT Anlaşması ile, Türkiye'de kapasite fazlası olan uzun hadde mamullerden, yassı mamullere dönüşüm konusundaki projelerle

yabancı yatırımların artacağı, bugüne kadar gerçekleşmese de uzun dönemde dışsal ekonomilerin ortaya çıkacağı beklenmektedir.

2.2.2.5.Teknolojik Gelişmeye Etkisi

GB sonrasında Türkiye'nin sanayileşmiş bir pazarın içerisine girmesi ile birlikte teknolojik açıdan gelişmesi beklenmekteydi. Ancak 2005 yılına gelindiğinde Türkiye'nin hala emek-yoğun yapısını koruduğu gözlenmektedir. Çünkü, üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştiren KOBİ'lerde ucuz ve kayıt dışı istihdamın varlığı ve mali yapılarının zayıflığı, yüksek maliyetli teknoloji kullanımını engellemektedir. İhracatın büyük bir bölümü ise emek-yoğun ve nispeten geri teknolojinin kullanıldığı tekstil, konfeksiyon ürünleri ve gıda ürünlerinden oluşmaktadır.

Öte yandan, teknolojik gelişimde önemli girdi olan Ar-Ge yatırımları büyük finansman olanağı gerektirdiğinden, Türkiye gibi sanayileşen ülkelerde Ar-Ge ve teknolojik gelişmeye pek önem verilmemektedir.(Türkab). Sonuçta Türkiye, yeni teknolojiler geliştiren değil, mevcut teknolojiyi taklit eden bir ülke olmaya devam etmektedir.

2.3.Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumu

Türkiye, 1/95 sayılı OKK'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 5 yıl içinde, karşılıklı yarar temeli içinde AB'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarını üstlenmeyi kabul etmiştir. Bu karara bağlı olarak Türkiye, AB'nin Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Estonya, Letonya, İsrail, Fas, Tunus, Mısır ile imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarına öncelik vereceğini belirtmiştir. Diğer taraftan Türkiye daha sonraki yıllarda üçüncü ülkelerle imzalanan anlaşmalara da uyum sağlayacaktır. Dolayısıyla imzalanan GB Anlaşması ile birlikte Türkiye, AB'nin dış ticaret politikalarına tek taraflı olarak bağlanmıştır. AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı bir kısıtlamayı Türkiye de uygulamak zorundadır(Manisalı,2004,106).

2.4.Emeğin Serbest Dolaşımı

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ile malların ve sermayenin serbest dolaşımının yanı sıra emeğin de serbest dolaşımının gerçekleşmesi amaçlanan hedeflerden biriydi. Serbest dolaşım Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girişini izleyen 12'nci yılın sonu ile 22'nci yılın sonunda kademeli olarak gerçekleştirilecekti. Ancak 1995 yılında imzalanan GB anlaşması ve 1/95 sayılı OKK'da emeğin serbest dolaşımı yer almamıştır.

2.5.GB'nin Kaynak Dağılımı ve Kalkınmaya Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler GB ve benzeri birleşme hareketlerini sanayileşebilmek için bir basamak olarak görürken, gelişmiş ülkeler ekonomik birleşmeyi mevcut sanayiye daha da geliştirmek ve korumak için bir araç olarak görmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler arasındaki GB tarzı iktisadi birleşmeler sonucunda, birlik içinde faaliyetler belirli ülkelerde ve ülke içinde de belirli bölgelerde toplanabilmektedir. Piyasalardaki bu alt eğilimlerin ortaya çıkmasına az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla rastlanmaktadır. Bu da iktisadi birleşmeden bazı bölgelerin daha fazla kazançlı çıkmasına yol açmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan etkiye geri bırakma etkisi denilmektedir(Ertürk,2002,115). Piyasa güçleri iktisadi bakımdan daha cazip bölgelere yönelerek burada kaynak birikimini sağlarken bu değişim, diğer kaynakların da bölgeye gelmesini teşvik edecektir. Diğer bölgelerin nitelikli eleman ve sermayesinin bölgeye akması, bu bölgenin diğerlerine göre daha fazla gelişmesine neden olacaktır. Birlik sonrasında gelişmekte olan ülkelerde bölgesel gelişme farklılıkları giderek artma eğilimi gösterirken, gelişmiş ülkeler için bu etkinin tam tersi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Nitekim GB sonrasında Türkiye'nin sanayileşmiş AB ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticarete, geri bırakma etkisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle ülkenin batı bölgesi ve bu bölge içinde de sadece belirli illerin sanayi ve hizmetler sektörü gelişme göstermiştir. Emek ve sermaye bu bölgeye akarken, ülkenin doğusu ve güneyi bu gelişmeden yararlanmak bir yana, zamanla nitelikli emek ve sermaye açığı nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla GB sonrasında belirli bölgeler daha fazla gelişmeye ve gelirden daha fazla pay almaya devam ederken, gelişmemiş bölgeler daha fazla gerilemeye mahkum edilmiştir.

GB'nin etkisi, yakalama (catching-up) teorisi çerçevesinde incelendiğinde, emek yoğun ülkenin ihracata dönük büyüme stratejisi izlemesinin emek yoğun sektörlerde büyümeye ve reel ücretlerde artışa yol açacağı, ancak ticaretin tek başına kişi başına düşen gelir farklılıklarını ortadan kaldırmayacağı şeklinde vurgulanmakta ve uzun dönemli büyümenin ve gelir yakınsamasının gerçekleşmesi için büyümenin kaynağı olarak öngörülen teknolojik gelişme, beşeri sermaye, buluşlar ve yaparak öğrenme gibi unsurların önemine dikkat çekilmektedir. Bu teoriye göre ülkelerin ileri teknoloji gerektirmeyen mallar üretmeleri, üretimde beşeri sermaye birikimine ve teknolojik ilerlemeye yol açmamaktadır. Bu anlamda GB, hem ticareti serbestleştirerek, hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırarak teknoloji transferini sağlamakta, böylece büyüme ve yakınsamayı gerçekleştirmektedir. Yakalama teorisi tarafından büyümenin diğer bir kaynağının malların taklit edilmesi olduğu vurgulanmaktadır.

Burada Heckser-Ohlin teorisinin ortaya koyduğu ticaret kalıbından daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır(DPT,2006,85).

SONUÇ

1964 yılında Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin tam üyeliğini öngören süreç, 1971 Katma Protokol'ün imzalanması ile belirli bir tarihe dayalı olarak AB'nin tek taraflı gümrük tavizi vermesini, 12 ve 22 yıllık bir dönem sona erene kadar da Türkiye'nin aşamalı olarak gümrük tarifelerini ve eş etkili vergileri belirlenmiş oranlarda aşağı çekmesini, böylece iki taraf arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini amaçlamaktaydı.

1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren GB Anlaşması ise, Türkiye ile Birlik arasında malların serbest dolaşımının yanı sıra, Türkiye açısından siyasi, ekonomik ve hukuki pek çok sonucu doğurmaktadır. 1/95 sayılı OKK'da iki taraf arasındaki ilişkiler GB çerçevesinde ele alınmakta ve Türkiye'nin tam üyeliğini içermediğinden, AB karar alma organları içerisinde yer almamaktayız. Dolayısıyla AB'nin Türkiye aleyhine almış olduğu bir karara karşı koyamamakta ve kararları uygulamak zorunda kalmaktayız.

1995 GB Anlaşması imzalanırken Türkiye'nin bir takım beklentileri söz konusu idi. Örneğin, Türkiye'de ihracat patlamasının gerçekleşeceği umuluyordu. Ancak 1996'dan 2005'e kadar geçen on yıllık süreçte Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatta beklenen ölçüde bir artış ortaya çıkmadığı görülmektedir.

AB ile yapılan ticaret sektörel açıdan değerlendirildiğinde, GB sonrasında geçen 10 yıllık süreç içerisinde, tarım ürünleri ihracat ve ithalatı artış hızında bir değişim gözlenmemektedir. Bunun en önemli nedeni tarım sektörünün 1/95 sayılı OKK'nın dışında tutulmasıdır. Tekstil ve konfeksiyon sektörü GB sonrasında gelişmesi beklenen tek sektördü. Sektörün emek yoğun oluşu nedeniyle AB ile olan ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağımız düşünülmekteydi. Ancak sektörün ilkel yöntemlerle ve fason çalışmaya devam etmesi, GB sonrasında sektörde beklenen ihracat artışının yaşanmasını engellemiştir. Ayrıca AB'nin üçüncü ülkelerle STA imzalaması ve bu ülkelerin de genellikle Türkiye ile karşılaştırmalı üstünlükleri aynı olan ülkeler olmaları ve diğer taraftan 2005 yılında Çin'in DTÖ'ye katılımı ile Türk tekstil ve konfeksiyon sektörü ciddi zararlarla karşı karşıyadır.

GB ile Türk firmalarının rekabet ve verimliliklerinin artacağı beklenirken, geçen 10 yıl içerisinde Türk firmalarının AB firmaları ile rekabet edebilecekleri ve karşılaştırmalı üstünlüklerini ortaya çıkarabilecekleri bir yapı oluşturulamamıştır. Çünkü büyük ölçüde geri teknolojiyle ve kayıt dışı çalışan KOBİ'ler hala üretim, ihracat ve

istihdam içindeki ağırlıklarını korumaktadır. Ancak, az sayıda da olsa GB'den olumlu yönde etkilenen firmalar ortaya çıkmıştır. Bu firmalar büyük ölçekli olmalarına rağmen istihdam ve üretim içindeki payları sınırlı kalmakta, ileri teknoloji ve verimli çalışmaları nedeniyle, toplam gelirden aldıkları pay giderek artmaktadır. Bu ise gelir dağılımında adaleti büyük ölçüde bozmaktadır.

GB sonrasında, geri bırakma etkisi ile bölgesel düalizm artmıştır. Yani, GB sonrasında bazı bölgeler daha fazla gelişim kaynakları kendine çekerken, diğer bölgelerin daha fazla gerilediği görülmektedir.

Nihayet, GB sonrasında geçen 10 yıllık süreç içerisinde AB hala en büyük ticaret partnerimizdir. Ancak geçilen bu süreçte AB'nin Türkiye'nin net refahı üzerindeki etkisi kısıtlı olmuştur. GB, Türkiye'nin bütün yapısını ilgilendirmesine rağmen, bu yapı üzerindeki gelişme açısından ortaya çıkan etkiler dar bir alanla sınırlı kalmıştır. Bu süreçte Türkiye'de gerçekleşmesi beklenen sanayileşme atakları henüz belirginleşmemiş, aksine bugün Türkiye'nin büyümesi ve kalkınması büyük ölçüde ithal sanayi girdisine bağlı bir noktaya (dışa bağımlı hale) gelmiştir. Dolayısıyla 10 yılda GB, Türkiye üzerinde beklenen olumlu gelişmeleri göstermemiştir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

ASAM. *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi ve Bütçesi Üzerine Analizi*, Ankara, Haziran 2002.

Ay, Sema. *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,2005.

DPT. *Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ocak 2006.

DTM. *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara, Mart 1995.

DTM. <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/diticaret.htm>

Ertürk, Emin. *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, Vipaş, Bursa, 2002.

Karluk, Rıdvan. *Uluslararası İktisat*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1992.

Karluk, Rıdvan. *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul,2002.

Manisalı,Erol. *Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe*, Derin yayınları,İstanbul,2004.

Morgil, Orhan. "Ekonomik Açından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliğinin İşleyişi", *İşveren Dergisi*, 15 Ocak 2003: 15-19.

Seki, İsmail. *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri*, 1985 – 2003, Erişim: www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf

Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, İstanbul, 2003.

Somuncuoğlu, Sadi. *Gümrük'te Kuşatma*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2002.

TCMB. *Ödemeler Bilançosu*, 2005.

Türkab. *Türkiye-AB Gümrük Birliği*, Erişim: <http://www.turkab.net/gb/gbetki0.htm>, Erişim Tarihi: 28/04/2006.

Uyar, Süleyman. "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi", *DTM Dış Ticaret Dergisi*, 20, Ocak 2001.

Ünsal, Erdal. *Uluslararası İktisat*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.

EK-1

1/95 Sayılı Ortaklık Konsey Kararı (OKK)

A. Malların ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı:

Malların serbest dolaşması ve ticaret politikasına ilişkin hükümler tarım ürünleri dışında üretilen yada üçüncü ülke çıkışlı olup serbest dolaşımına izin verilen ürünlerde uygulanacaktır. Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ithalata ve ihracata uygulanan gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamaları kaldırılacaktır.

Topluluk üyesi olmayan ülkelere Türkiye, kararın yürürlüğe girmesi ile birlikte ortak gümrük tarifesi uygulayacaktır.

B. Hassas Ürünler:

Türkiye Katma Protokolün 19/2 nci maddesi gereğince, bazı ürünler itibarıyla 1.1.2001 tarihine kadar OGT üzerinde vergi uygulayabilecektir. 5 yıl içerisinde OGT'e yaklaştırılması amaçlanan hassas ürünler listesi: bazı petrol yağları, deri ve plastikten yapılan eşyalar, çimento ve gübre, ayakkabı ve ayakkabı aksamı, torbaları, porselenden ve seramikten yapılan bazı sofa ve mutfak eşyaları, minibüs, traktör ve binek otomobilleri.

C. Topluluk Tercihli Anlaşmalarının Türkiye Tarafından Üstlenilmesi: Türkiye kararın yürürlüğe girişinden itibaren 5 yıl içinde karşılıklı yarar temelinde üçüncü ülkelerle yapacağı müzakereler sonucunda otonom ve tercihli anlaşmaları üstlenecektir. Trafik sapmalarının önlenmesi için geçiş süreci içinde, topluğa tercihli rejimle giren, Türkiye'nin uyguladığı vergilerin Topluluğun %5 üzerinde olduğu ürünlerin Türkiye'ye ithalatında Topluluk, fark giderici vergi uygulayacaktır.

D. İşlenmiş Tarım Ürünleri: İşlenmiş tarım ürünlerinde sanayi ve tarımın payı belirlenerek, korumanın sanayi ürünlerine tekabül eden kısmının sıfırlanması amaçlanmaktadır.

Bu ürünler Roma Anlaşmasında yer almayan hububat, süt, şeker, ve bunları içeren şekerlemeler, çikolatalar, makarna, bisküvi, çocuk mamaları ve pastacılık ürünlerini kapsamaktadır.

E. Tarım Ürünleri: Türkiye tarım ürünlerinin taraflar arasında serbest dolaşımını

sağlamak için gerekli olan ortak tarım politikası tedbirlerini, Katma Protokolün öngördüğünün (22 yıl) ötesinde bir süreç içerisinde, alacaktır.

F. Tekeller: Türkiye kamu teşebbüsleri ile ilgili olarak, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren 1 yıl içinde Topluluk mevzuatına uyum sağlayacaktır.

Her türlü ticari nitelikli devlet tekelleri, kararın yürürlüğe girmesinden iki yılın sonuna kadar aşamalı olarak, Topluluk ve Türkiye vatandaşları arasında ayırım yapılmadan uyumlaştırılacaktır.

G. Ortaklığın Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı:

Türkiye ile Topluluk arasında işbirliğinin geliştirilmesi kararına bağlı olarak Türkiye'nin;

-Trans Avrupa şebekelerine katılımı

-Sanayi, enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, çevre ve bilimsel işbirliği,

-İstatistikî veriler, adalet ve içişleri, tüketici, kültür, enformasyon konusunda işbirliği öngörülmüştür.

OKK, görüldüğü gibi sadece GB'yi malların serbest dolaşımına dayandıran bir anlaşma değildir. Karar, aynı zamanda ekonomik, siyasi ve hukuki birçok sonucu doğurmaktadır. Tarım ürünlerinin serbest dolaşımı kararda yer almaz iken işlenmiş tarım ürünlerinde kısıtlamaların kaldırılması öngörülmektedir. Diğer taraftan Türkiye, bu karar ile Topluluk enerji politikasının bir parçası haline getirilecek şekilde bağlanmış bulunmaktadır. Devlet tekellerinin özelleştirilmesinin sağlanması ve özelleştirme aşamasında Topluluk vatandaşlarının ve firmalarının da dahil edilmesi sağlanmıştır.

EK-2
Tablo 3: TÜRKİYE'NİN AB İLE TİCARETİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (İHRACAT)

Yıl	Temel Tarım			İşlenmiş Tarım Ürünleri			Tekstil			Konfeksiyon			Demir ve Çelik			Elektrikli ve elektronik ürünler			Motorlu taşıtlar ve parçaları		
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)
1996	1.510	13,1	-	26	0,2	-	1.316	11,4	-	3.598	31,2	-	182	1,6	-	713	6,2	-	376	3,3	-
1997	1.660	13,6	9,9	31	0,3	19,2	1.543	12,6	17,2	3.603	29,4	0,1	339	2,8	86,3	852	7,0	19,5	240	2,0	-36,2
1998	1.612	11,9	-2,9	32	0,2	3,2	1.756	13,0	13,8	3.934	29,1	9,2	391	2,9	15,3	1.238	9,2	45,3	267	2,0	11,3
1999	1.551	10,8	-3,8	34	0,2	6,3	1.746	12,2	-0,6	3.873	27,0	-1,6	515	3,6	31,7	1.095	7,6	-11,6	902	6,3	237,8
2000	1.251	8,6	-19,3	36	0,2	5,9	1.765	12,2	1,1	3.999	27,6	3,3	547	3,8	6,2	1.231	8,5	12,4	915	6,3	1,4
2001	1.397	8,7	11,7	38	0,2	5,6	1.871	11,6	6,0	4.175	25,9	4,4	625	3,9	14,3	1.277	7,9	3,7	1.557	9,7	70,2
2002	1.345	7,3	-3,7	53	0,3	39,5	1.849	10,0	-1,2	5.098	27,6	22,1	493	2,7	-21,1	1.803	9,8	41,2	1.985	10,8	27,5
2003	1.643	6,7	22,2	67	0,3	26,4	2.315	9,5	25,2	6.435	26,3	26,2	792	3,2	60,6	2.268	9,3	25,8	3.271	13,4	64,8
2004*	2.302	6,7	40,1	105	0,3	56,7	2.976	8,6	28,6	7.525	21,9	16,9	1.525	4,4	92,6	3.294	9,6	45,2	6.091	17,7	86,2
2004**	866	5,5	-	46	0,3	-	1.447	9,1	-	3.700	23,4	-	638	4,0	-	1.440	9,1	-	2.737	17,3	-
2005**	1.185	6,4	36,8	51	0,3	10,9	1.564	8,5	8,1	4.107	22,3	11,0	641	3,5	0,5	1.621	8,8	12,6	3.475	18,9	27,0

*1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

**Ocak-Haziran

Kaynak: DTM

Tablo 4: TÜRKİYE'NİN AB İLE TİCARETİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (İTHALAT)

Yıl	Temel Tarım		İşlenmiş Tarım Ürünleri		Tekstil		Konfeksiyon		Demir ve Çelik		Elektrikli ve elektronik ürünler		Motorlu taşıtlar ve parçaları	
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
1996	587	2,5	57	0,2	1.139	4,9	119	0,5	1.581	6,8	1.973	8,5	2.043	8,8
1997	388	1,6	71	0,3	1.352	5,4	142	0,6	1.298	5,2	2.580	10,4	2.964	11,9
1998	356	1,5	90	0,4	1.201	5,0	154	0,6	996	4,1	3.074	12,8	2.695	11,2
1999	345	1,6	107	0,5	1.131	5,3	121	0,6	610	2,9	3.823	17,9	2.389	11,2
2000	321	1,2	114	0,4	1.192	4,5	142	0,5	813	3,1	4.297	16,1	4.462	16,8
2001	189	1,0	104	0,6	1.102	6,0	117	0,6	608	3,3	2.398	13,1	1.500	8,2
2002	290	1,2	134	0,6	1.390	6,0	139	0,6	1.033	4,4	2.550	10,9	1.975	8,5
2003	390	1,2	152	0,5	1.536	4,8	187	0,6	1.802	5,7	2.788	8,8	4.479	14,1
2004*	393	0,9	228	0,5	1.847	4,1	201	0,4	2.394	5,3	4.691	10,3	8.449	18,6
2004**	194	0,9	107	0,5	850	3,9	93	0,4	1.170	5,3	2.280	10,4	4.254	19,4
2005**	216	0,9	127	0,5	922	3,9	95	0,4	1.414	6,1	2.457	10,5	3.600	15,4

*1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

**Ocak-Haziran

Kaynak: DTM

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 297-308, ELAZIĞ-2008

HÜKÜMET DIŞI ÖRGÜTLER (NGO's) VE DEMOKRATİKLEŞME

Non-Governmental Organisations (NGO's) and Democratization

Abdulkadir BAHARÇIÇEK

İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya.

ÖZET

NGO'lar uluslararası sistemin işleyişinde gittikçe artan oranda etkili olmaya devam edeceklerdir. Üyeleri vatandaşlar veya vatandaşların oluşturduğu birlikler olan, kar amacı gütmeyen, hemen hemen her alanda faaliyet gösteren ve gönüllülük esası üzerinde kurulan NGO'lar, halkın örgütlenme ihtiyacının, değişimin ve kendilerini daha iyi koşullara taşıma isteğinin bir dışı vurulması olayıdır. Bir çok işlev yerine getiren Hükümet Dışı Örgütlerin önemli fonksiyonlarından biri de insan haklarının gelişmesi ve demokratikleşmeye yaptıkları katkıdır. İnsan hakları konusunda sağlanan ilerlemelerin ve demokratik değerlerin gelişmesi ve benimsenmesi konusunda sağlanan aşamaların bu örgütlerin çabası olmadan elde edilmesi oldukça zordu. Hükümet Dışı Örgütler nitelikleri gereği demokratiktirler. Bu nitelikleri demokrasinin gelişmesini sağlamaktadır. Bu örgütlerin halkın katılımını en üst düzeyde sağlamaları, seçimleri izlemeleri, insan hakları konusundaki duyarlılıkları, hem insan haklarının gelişmesini ve hem de demokratikleşme sürecinin bütün dünyada gelişmesine katkı sağlamaktadır. NGO'lar özellikle BM İnsan Hakları sisteminin gelişim ve genişlemesi sürecinde tarihsel bir rol oynamışlardır. NGO'lar ileride de insan hakları ve demokratikleşme konusunda sağlanacak ilerlemelerin en önemli kaynağı olmaya devam edeceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet dışı örgüt, insan hakları, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Hukuk.

ABSTRACT

NGO's play crucial roles for societies and their functions are becoming vital for societies as well as for states. The importance of the NGOs is related with the functions that they are performing. In this sense, they contribute to the democratization process and human rights enhancement in almost every society. NGOs are civil organizations which have no formal ties with states, no aim of profit and being organized volantly. Therefore they are very convenient actors for promoting democracy and human rights. It is clear that there is a need to the NGOs in order to promote civil society which is very important for every democratic society. There is no disagreement on the importance of the human rights and democratization. NGOs are performing vital functions on promotion and preserving of the human rights. They also contribute very positively to the process of the democratization on all over the world. It may not be wrong to say the without the contribution of the NGOs to the process of the democratization and enhancing human rights, the human being would not be reached to the level of the democracy and human rights that they have. In the future they will continue to contribute to the development of democracy and human rights.

Key Words: Non-Governmental Organizations (NGOs), United Nations, International Law.

1. GİRİŞ

Günümüz uluslararası sistemi sadece devletlerin oluşturduğu bir yapı olmaktan çıkmış ve değişik devlet dışı aktörler sistemin işleyişinde önemli işlevler görmeye başlamışlardır. Devlet dışı aktörler arasında uluslararası kuruluşlar önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası kuruluşlar ise kendi içlerinde değişik açılardan sınıflandırmaya tabi tutulabilirler. Her ne kadar uluslararası kuruluş denildiğinde daha çok hükümetler arasında kurulan örgütler akla gelmekte ise de, hükümet dışı örgütlerin de sistemde gittikçe artan bir şekilde etkili olmaya başladıklarını görmek mümkündür. Öte yandan her devletin içerisinde örgütlenen ve özel sektör içinde yer almadığı gibi devlet denilen siyasal mekanizmanın da bir parçası olmayan ve ulusal düzeyde faaliyette bulunan örgütlerin sayısı da büyük bir hızla artmaktadır. Gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde ortaya çıkan bu örgütlerin sayısının çokluğundan ziyade yerine getirdikleri işlevlerin son derece önemli olmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Bu sunumda hükümet dışı örgütlerin sadece insan hakları ve demokratikleşme alanlarında yerine getirdikleri işlevlerine vurgu yapılacaktır.

2. HÜKÜMET DIŞI ÖRGÜTLER (NGO's)

İnsan hakları ve demokratikleşme alanındaki işlevlerine değinmeden önce hükümet dışı örgütlerin kavram olarak ne anlama geldiğinin açıklığa kavuşturulması konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Günümüz dünyasında devletlerin çok fazla etkisi altında kalmadan kurulan ve faaliyette bulunan on binlerce örgütün varlığından söz etmek mümkündür. Salamon'a göre yirminci yüzyılın buluşu sivil toplum ve bunun yarattığı hükümet dışı örgütler olarak ifade edilebilir (Salamon, 1997; 60). Hükümet dışı örgütler günümüzde toplumsal yapının önemli bir unsuru haline gelmişlerdir ve aynı zamanda uluslararası sistemde etkili bir aktör olmuşlardır. Demokrasi için varlığı son derece önemli olan sivil toplumun gerçekleşebilmesi artık büyük ölçüde hükümet dışı örgütlerin varlığına bağlıdır denilebilir (Stewart, 1997; 28).

Pek çok kavramda olduğu gibi hükümet dışı örgüt kavramı üzerinde de herkesin ittifak ettiği bir tanımın var olduğunu söylemek güçtür. Çok kısa bir tanım yapılacak olunursa, Craplet'e göre hükümet dışı örgütler kar amacı gütmeyen özel birliklerdir (Craplet, 1997; 105). Bununla birlikte hükümet dışı örgüt kavramı genellikle devletlerin karşıtı ve kar amacı gütmemenin karşılığı olarak kullanılmaktadır (Fernando ve Heston, 1997; 12). Diğer bir ifade ile hükümet dışı örgüt denildiğinde devlet veya devletin bir kurumu ve kuruluşu olmayan ve aynı zamanda kar amacı gütmeyen faaliyette bulunan

örgütler anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hükümet dışı örgütler halkın örgütlenme ihtiyacının, değişimin ve kendilerini daha iyi koşullara taşıma isteğinin bir dışa vurulması olayıdır (Smillie, 1997; 270). Hükümet dışı örgüt olarak ifade edilen bu varlıkların belirgin vasıflarından biri doğrudan doğruya halka ilişki içerisinde bulunmaları ve devletler ile resmi bir bağlarının bulunmayışlarıdır ((Jones, 1991; 542). Hükümet dışı örgüt kavramı ağırlıklı olarak devletin dışında kalan alan için kullanılmakta ve gönüllülük esasına dayanan ve kar amacı gütmeyen örgütleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Smillie, 1997; 570).

Bu örgütlerin ortaya çıkmaları ve hızla yaygınlaşmaları ile birlikte devlet merkezli siyasal yapılar yerini sivil toplum merkezli anlayışlara terk etmeye başlamıştır. Bu çerçevede sivil toplum kavramına da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Günümüz dünyasında hükümet yapısının bir parçası olmayan sivil toplum sektörü hemen hemen her ülkede hızla büyümektedir (Salamon ve Anheier, 1997; 60). Geçmişte sivil toplum daha ziyade “daha iyi bir toplumsal düzene kavuşmak için bireyin hak ve yükümlülüklerini düzenleyen siyasi kurumlar” anlamında kullanılıyordu” (Çaha, 1994; 52). Bugün ise sivil toplum denildiğinde devletin örgütsel ve işlevsel yapısı dışında kalan bir alan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, devlet ve sivil toplum ayrımı ile neyin ifade edilmek istendiği çoğu kez açık değildir. Kean’e göre askeri, polisi, hukuksal ve örgütsel yapısı, üretici ve kültürel organları ile devlet bir yanda dururken, öbür tarafta devlete ait olmayan ve bir kısmı piyasa şartları tarafından düzenlenen, özel denetim altında bulunan ve bir kısmı da gönüllü biçimde örgütlenmiş bir alan bulunmaktadır; ve ne olduğu tam olarak açık olmasa da bu alan sivil toplum alanıdır (Keane, 1988; 9). Bu tanımdan yola çıkıldığında devletin örgütsel, hukuksal ve işlevsel yapısının dışında kalan alan sivil toplumu oluşturuyor denilebilir.

3. HÜKÜMET DIŞI ÖRGÜTLER VE İNSAN HAKLARI

Hükümet dışı örgütlerin ne oldukları önemli olmakla birlikte, toplumsal yapı içerisinde oynadıkları sosyal, siyasal ve ekonomik rolün ne olduğu belki daha da önemlidir (Fernando ve Hesto, 1997, 13). Hükümet dışı örgütlerin yerine getirdiklerinin başında insan hakları ve demokratikleşme alanlarında yaptıkları katkı gelmektedir. Öncelikle insan hakları alanında bu örgütlerin nasıl bir işlev yerine getirdiklerine bakmak gerekmektedir.

Yirminci yüzyılın en büyük başarılarından biri de Birleşmiş Milletler öncülüğünde kurulan insan hakları ile ilgili sistemdir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ile bu alanda normatif bir çatı oluşturulmuş, ve bu beyanname ile adaletin

sağlanması ve zayıf ve çaresizlerin korunması için nelerin yapılması gerektiği konusunda önemli bir adım atılmıştır (Van Tuijl, 1999: 494). Ayrıca insan hakları konusu günümüz uluslararası sisteminde devletler arasındaki ilişkilerde de önemli bir gündem maddesi olmuştur. Artık insan hakları ile ilgili olan konular devletlerin sadece bir iç sorunu olarak görülmemekte ve bu konularda alınan kararlar ve yapılan uygulamalar çok kısa bir süre içerisinde uluslararası sistemde bir yansıma bulmaktadır. Hükümet dışı örgütlerin insan hakları alanındaki önemine değinmeden önce bu kavramın tanımlanması yararlı olacaktır.

İnsan hakları denilince bunun ne ifade ettiği çoğu kez tam olarak açık olmamaktadır. Farklı kişi ve gruplar, pek çok kavramda olduğu gibi, insan hakları kavramına da farklı anlamlar yüklemektedirler. İnsan hakları geniş bir kavram olup bir yandan bireylerin haklarının devlet organlarına karşı korunmasını ifade ederken, öbür yandan insan kişiliğinin geliştirilmesi ile ilgili olan her hakkı içerdiği de söylenebilir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 1). İnsan hakları doğrudan insan olmanın gereği olarak var olduğu düşünülen haklardır ve insanın doğası bu hakların varlığını gerektirmektedir (Donnelly, 1995: 27). İnsan hakları kavramının çok geniş bir alanı ifade ettiği ve bu kavramın içerisine kişi özgürlükleri ve siyasal haklar; sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ile dayanışma haklarının girdiği söylenmektedir (Kaboğlu, 1993: 27-28;). Ayrıca bu kavramın kapsamına giren hak ve özgürlükler alanının gittikçe genişlemekte olduğu da görülmektedir (Donnelly, 1995: 36-37). Öte yandan “insan hakları”, “temel haklar” ve “kamu özgürlükleri” gibi kavramların da bazen aynı anlamda kullandıkları görülmektedir. Ayrıca çoğu kez “hak” ve “özgürlük” kavramları da genellikle birlikte kullanılmaktadır (Gölcüklü, ve Gözübüyük, 1994: 1). Özgürlük bir şeyi yapma veya yapmama yeteneği olarak ifade edilebilir. “Hak ise daha geniş bir anlam içerir ve herhangi bir şeyi devletten veya onun aracılığıyla kimi kişilerden isteme yetisi olarak düşünülebilir” (Kaboğlu, 1989: 14). “Geniş açıdan bakıldığında her hak, hemen hemen bir özgürlüğe denk düşer” (Kaboğlu, 1989: 15), ve bir hak, hiçbir yerde ve hiç bir kimsenin mahrum bırakılamayacağı bir şeydir (Cranston, 1993: 254).

İnsan hakları konusunda kabul edilen en önemli belgelerden ilki Fransız ihtilalinden sonra ilan edilen “İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi”dir (Paine, 1988: 126). Günümüzde yürürlükte olan ve Birleşmiş Milletlere üye bütün devletlerin kabul ettiği Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ise bu alanda son derece önemli bir belgedir (Dinç, 1986: 24). Bu belge ile insan hak ve özgürlükleri ilk kez açık bir şekilde uluslararası hukukun bir konusu olmuş (Gemalmaz, 1985-86: 65) ve belge, bireyi uluslararası hukukun bir öznesi haline getirmiştir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 2). Öte yandan Avrupa Konsey’inin kabul ettiği 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları ve

Temel Özgürlükleri Sözleşmesi (Soysal, 1991: 343-365) ve 1975 yılında kurulan AGİT kapsamında kabul edilen insan hakları hakkındaki belgeler üye ülkeleri hukuksal ve siyasal açıdan bağlamaktadırlar (Alpkaya, 1996: 87). Bunların dışında soykırım (1951), kadınların siyasal katılım hakları (1954), angaryanın kaldırılması (1957), çocuk hakları (1959), sömürge durumundaki halklara bağımsızlık verilmesi (1960), işkence ve insan onuruyla bağdaşmayan muamelelerin yasaklanması (1975) ve tutuklulara karşı uygulanacak asgari standartlar gibi konularda da kabul edilen belgeler sonucu insan hakları konusunda sürekli olarak ilerlemeler kaydedilmiştir (Kapani, 1993: 73-74). 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi adlı bu önemli belge insan hakları konusunda aşağıdaki prensipleri kabul etmiştir.

Tüm insanlar özgür, saygınlık ve haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1). Hiç bir ayırım gözetilmeden herkes kabul edilen haklardan eşit yararlanır (madde 2). Her bireyin yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkı vardır (Madde 3). Kölelik yasaktır (Madde 4). Hiç kimse işkence, insanlık dışı ve onur kırıcı muamelelere tabi tutulamaz (Madde 5). Herkesin hukuksal kişiliği vardır ve kanun önünde herkes eşittir (Madde 6-7). Herkes kendisine yapılan yasadışı davranışlara karşı yargı yoluna başvurabilir ve hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz ve sürülemez (Madde 8-9) (Soysal, 1991: 191-192). Bunların dışında tarafsız yargılanma hakkı (Madde10), açık ve adil yargılanma (Madde 11), özel yaşamın dokunulmazlığı (Madde 12), seyahat ve konut özgürlüğü (Madde 13), zulme uğrayanların iltica hakkı (Madde 14), vatandaşlık hakkı (Madde15), aile kurma hakkı (Madde 16), mülkiyet hakkı (Madde 17), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı (Madde 18), fikir ve ifade özgürlüğü (Madde 19), örgütlenme hakkı (Madde 20) gibi haklar da bu belge tarafından güvence altına alınmışlardır (Soysal, 1991: 192-193). Aynı belgenin devam eden maddelerinde kamu hizmetine girme ve kamu hizmetlerinden yararlanma (Madde 21), sosyal güvenlik (madde 22), çalışma ve sendikal haklar (Madde 23), dinlenme ve tatil (Madde 24), kendisinin ve ailenin güvenliği (Madde 25), eğitim (Madde 26), bilim, kültür ve sanat (Madde 27) hakları da güvence altına alınmıştır (Soysal, 1991: 194-195).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 28. Maddesi “herkesin işbu bildirdede açıklanan hak ve özgürlüklerin bütünüyle uygulanmasını sağlayacak bir sosyal ve uluslararası düzene hakkı vardır” hükmünü getirmiştir (Soysal, 1991: 195). Bu hakkın sağlanması ise sadece devletler ve devletlerarası örgütlerin çabaları ile sağlanamamaktadır. İşte bu “sosyal ve uluslararası düzenin” gerek kurulması ve gerekse çalışması için hükümet dışı örgütlere büyük bir rol düşmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi bir belgenin bulunması da hükümet dışı örgütler için uluslararası

sistemde çok aktif bir rol oynama imkanı doğurmaktadır.

Hükümet dışı örgütler yukarıda çok kısa bir biçimde değinilen insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde çok önemli işlevler yerine getirmektedirler. Bu örgütlerin konuya yaklaşımları kapsayıcıdır. Hükümet dışı örgütler genellikle kendilerini bu hakların bölünemeyeceği ve bunların iç içe girmiş buldukları düşüncesine dayandırır. Bir grup hak diğerlerini kazanmak için pazarlık konusu yapılamaz düşüncesini ön plana çıkarırlar. Bu kural hükümet dışı örgütlerin gayreti sonucu 1993 yılında Viyana’da yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konferansında belirgin şekilde ön plana çıkarıldı (Tuijl, 1999: 496). Öte yandan Çin ve diğer bazı ülkeler insan hakları konusunun bir iç sorun olduğunu iddia etmeye devam etmektedirler (Young, 1998: 502). Fakat bu görüşlere karşın bu gibi ülkeler de hükümet dışı örgütlerin insan hakları konusunda kendilerine yönelttikleri faaliyetlerden büyük ölçüde etkilenmektedirler.

Hükümet dışı örgütler Birleşmiş Milletler İnsan Hakları sisteminin gelişim ve genişlemesi sürecinde tarihsel bir rol oynamışlardır. Hükümet dışı örgütlerin bu çabaları sonucu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinden sonra 1979 yılında “Kadınlara Karşı Bütün Ayrıcalıkların Kaldırılması Konvansiyonunu” ve 1989 yılında “Çocuk Hakları Konvansiyonu”nun da kabul edilmelerinde büyük bir rol oynamışlardır. Ayrıca hükümetler dışı örgütler Birleşmiş Milletler bünyesinde şüpheli kaybolmaların incelenmesi, zorla alı konma ve diğer dokuz farklı evrensel insan hakları konularında “Özel Raportörler” kurulmasına da öncülük etmişlerdir (Tuijl, 1999: 497).

Uluslararası sistem tarafından güvence altına alınmış olmasına rağmen dünyanın hemen her bölgesinde insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Bu ihlaller özellikle iç savaş veya askeri darbelerin olduğu dönemlerde daha da yaygınlaşmaktadır. Özellikle bu gibi durumlarda insan hakları ihlallerinin önlenmesinde hükümet dışı örgütlere olan ihtiyaç daha da artmaktadır ((Zack-William, 1999: 152).

Öte yandan hükümet dışı örgütler ülkeler tarafından garanti edilen hakların korunması ve uygulanmasında ulusal ve uluslararası düzeyde baskı uygulayarak insan hakları alanında önemli bir işlev görmeye başlamışlardır. Özellikle son 25 yılda bu örgütlerin insan hakları ile ilgili konularda uluslararası kamu oyunu harekete geçirmede çok etkili oldukları görülmektedir (Tuijl, 1999: 494). Bu örgütlerin kamuoyunu harekete geçirerek insan haklarını ihlal eden ülkeleri oldukça zor durumda bıraktıkları çok sık karşılaşılan bir durum olmuştur (Economist, 12.5.1998: 14).

Günümüzde ise hükümet dışı örgütler insan hakları konusundaki standartları yükseltmeye çalışırken, hemen hemen dünyanın her tarafında insan hakları

konusundaki uygulamaları izlemektedirler. Bunu yaparken de devletlerin kabul edilen insan hakları ile ilgili belgeleri uygulamalarını sağlamaya çalışmaktadırlar (Tuijl, 1999: 497).

Özellikle yerel düzeyde meydana gelen insan hakları ihlalleri çoğu kez gözden kaçabilmektedir. Bu gibi durumlarda insan hakları konusunda faaliyet gösteren hükümet dışı örgütler çok etkin bir şekilde bu tür ihlallerin üzerine gidebilmekte ve konuyu ulusal ve uluslararası düzeyde kolaylıkla gündeme taşıyabilmektedirler (Tuijl, 1999. 497). Hükümet dışı örgütler bu gibi durumlarda gerek hükümetler üzerinde baskı kurmakta ve gerekirse uluslararası örgütleri de harekete geçirebilmektedirler. Uluslararası örgütler ise genellikle bu taleplere karşı uygun politikalar izleme yoluna gitmektedirler. Örneğin 1993 yılında Dünya Bankasının faaliyetleri sonucu insan haklarının ihlal edildiğini söyleyenlerin şikayetleri üzerine bu banka tarafından gereğinin yapılması için çalışmalar başlatılmış ve bankanın finanse ettiği projelerin insan hakları boyutu dikkate alınmaya başlamıştır (Tuijl, 1999: 498).

Hükümet dışı örgütlerin insan hakları ihlalleri konusundaki faaliyetlerine bakıldığında göze çarpan önemli bir özellik görünmektedir. Bu örgütler insan hakları ihlallerini gözetlemede genellikle temel bir rol almazlar. Fakat bu konularda bilgi toplayarak, kamuoyuna duyurarak ve hükümetler üzerinde baskı uygulayarak sonuç alınmasına katkıda bulunurlar (Young, 1998: 502). Ayrıca hükümet dışı örgütler uluslararası örgütleri ve diğer devletleri de harekete geçirerek insan haklarını ihlal eden ülkelere karşı uluslararası yaptırımların uygulanmasına öncülük ederler. Bu alanda faaliyet gösteren uluslararası bazı hükümet dışı örgütler uluslararası sistem içerisinde oldukça önemli etkiler yaratabilmektedirler. Örneğin 1979 yılında Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) Nobel Barış Ödülü aldığı için çok az kimse tarafından biliniyordu. Oysa bugün bu örgütün dünyada bir milyondan fazla üyesi vardır. Elli beş ülkede daimi büroları bulunmaktadır. Sadece Londra'daki merkezinde 300 kişi istihdam etmektedir (Economist, 12.5.1998: 14).

Sonuçta hükümet dışı örgütler insan haklarının daha da geliştirilmesi ve uygulamanın iyi işleyebilmesi için son derece kullanışlı bir araç durumundadırlar ve gelecekte daha da önemli roller oynayacak gibi görünmektedirler. Sivil örgütlenmenin bu yeni şekli küreselleşme ile birlikte daha da belirgin şekilde dünya kamuoyunun gündemine gelen bir çok sorunda olduğu gibi, insan hakları ile ilgili sorunlarda da gelecekte daha da etkin bir rol oynamaya devam edeceklerdir (Tuijl, 1999: 508).

4. HÜKÜMET DIŞI ÖRGÜTLER VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasi her devletin savunduğu ve benimsediğini söylediği bir değer ve ulaşmak istediği bir amaç olmasına rağmen dünyanın büyük bir kısmında demokrasinin var olduğunu söylemek halen mümkün değildir. Fakat son yıllarda bütün dünyada bir demokratikleşme sürecinin başladığı da bir geçektir. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ve ideolojilerin gözden düşmesi bu süreci hızlandırmış görünmektedir. Huntington son yıllardaki bu gelişmeyi üçüncü demokrasi dalgası olarak adlandırmaktadır (Huntington, 1993: 80). Bütün dünyada demokrasiye olan özlem hükümet dışı örgütlerin oluşması ve etkinlik kazanmalarına da yol açmıştır.

Hükümet dışı örgütler nitelikleri gereği demokratiktirler. Halkın katılımının en üst düzeyde sağlanması ve halka çok yakın bulunmalarından dolayı bu örgütler aynı zamanda demokrasinin gelişmesini sağlamaktadırlar. Demokrasinin geliştiği ülkelerde de hükümet dışı örgütlerin desteklendiği görülmektedir (Holloway, 1998: 93). Hükümet dışı örgütler hükümetlerin, uluslararası örgütlerin ve halkın birlikte katılımını sağlayacak bir sistem geliştirmişlerdir (Simmons, 1998: 93). Hükümet dışı örgütler ısrarla katılımın, birey ve toplulukların güçlendirilmeleri gereğinin üzerinde dururlar. Özellikle fakiri, zayıf, marjinal kalanı güçlendirmeyi hedeflerler ve halkın kendi kararlarını kendilerinin almalarını sağlamaya çalışırlar (Streeten, 1997: 198). Bireylerin güçlendirilmesi büyük ölçüde demokratik bir yapının varlığı ile ilgilidir. Demokrasi anlayışının gelişmesi bireylerin ve toplumlarının kendi kaderlerine daha fazla sahip çıkmaları sonucunu yaratacaktır. Bu amacı gerçekleştirmeye çalışan hükümet dışı örgütler bütün dünyada demokrasinin gelişmesi ve demokratik kültürün oluşması ve benimsenmesini sağlamaya çalışırlar. Hükümet dışı örgütler nitelikleri gereği sivil toplumu güçlendirirler ve sivil toplumun güçlenmesi ise ülkede demokrasiyi güçlendirir (Stewart, 1997: 29).

Demokratikleşme süreci içerisinde hükümet dışı örgütlerin oynadığı önemli rollerden biri de seçimlerin gözlenmesidir. Kuşkusuz seçimler halkın yönetime katılmalarının en önemli araçlarından biridir. Seçimlerin gözlenmesi Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da önem kazanmıştır. Son zamanlara kadar egemen bir ülkenin seçimlerinin dış aktörler tarafından gözlenmesi çok nadirdi. Geçmiş dönemlerde Birleşmiş Milletler bağımlı bölgelerdeki plebisit ve seçimleri gerçekleştiriyordu. Fakat 1989 yılına kadar hiç bir bağımsız ülkede seçim gözlemlememişti. Özellikle 1980'li yıllardan beri ise seçimleri gözleme genel bir uygulama olmaya başlamıştır. Ulusal ve Uluslararası hükümet dışı kuruluşlar ise bu konuda harekete geçen ilk aktörler olmuşlardır. Bunları Birleşmiş Milletler, AGİT ve OAS (Organization of America States) izlemiştir. Bu çerçevede 1986 Filipinler, 1989 Şili, 1989 Panama ve 1990 Nikaragua

seçimlerinde seçimlerin gözlenmesi seçimlerin sağlıklı yapılmasında bu örgütler hayati bir rol oynadılar. Daha sonraları 1989 Namibya, 1993 Kamboçya ve 1994 El Salvador seçimlerinde Birleşmiş Milletler bu işlevi üstlendi (Chand, 1997: 543). Sonuçta, 1980 ve 1990'lı yıllardaki bu seçimlerin gözlenmesi faaliyetleri bütün dünyada demokrasiye geçiş için önemli bir gösterge oldu (Chand, 1997: 544).

Serbest seçimlerin yapılmadığı bazı ülkelerde ise hükümet dışı örgütlerin bu ülkelere baskı uygulayarak demokratikleşmeye geçmelerini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin bazı Arap ülkelerinde hükümet dışı örgütler var olan demokratikleşme eğilimlerini harekete geçirmektedirler (Abu Khalil, 1997: 150). Soğuk Savaş dönemine nazaran gelişmiş Batılı ülkelerden çok fazla destek göremeyen otoriter yönetimler halktan gelen bu demokratikleşme taleplerine gittikçe daha fazla kulak verme zorunluluğunu hissetmektedirler. Hükümet dışı örgütlerin seçim gözlemlenmesine olan hayati katkıları uluslararası sistemde çoğulculuğun yayılmasına çok önemli bir katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu konuda hükümet dışı örgütler ile uluslararası örgütler arasında işbirliği bağlarının gelişmesi de sağlanmaktadır (Chand, 1997: 561).

Hükümet dışı örgütlerin demokrasiyi destekleme faaliyetleri gelişmiş demokratik ülkeler tarafından da büyük ölçüde desteklenmektedir. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ABD ve diğer bazı Batılı ülkelerin otoriter yönetimlere destek vermeleri zorunluluğunu büyük ölçüde ortadan kaldırınca, hükümet dışı örgütlerin demokratikleşme yönündeki faaliyetleri daha büyük bir destek bulmaya başladı. Uluslararası ve global normatif iklim, hukuksal gelişmeler ve evrensel değerler de hükümet dışı örgütlerin demokratikleşmeyi destekleme faaliyetlerini kolaylaştırdı ve hızlandırdı. Ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkisi de devletlerin daha fazla dış baskılara açık hale gelmelerine yol açtığı için hükümet dışı örgütlerin bu yöndeki faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir etki meydana getirdiği söylenebilir (Chand, 1997: 544-45).

Sonuç olarak dünyada yaygın bir biçimde bir demokratikleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Hükümet dışı örgütler bu sürecin başlamasında önemli katkılar sağladıkları gibi sağlıklı bir demokratikleşmenin gerçekleşmesi ve sürecin devam etmesinde de hayati bir rol oynamaktadırlar.

5. SONUÇ

Hükümet dışı örgütler çözülemeyen bazı toplumsal sorunların üstesinden gelinebilmesi için gönüllülük esasına dayalı olarak sivil toplum tarafından oluşturulan ve gittikçe daha da fazla işlevselleşen ve sahip olukları bazı üstün özellikleri ile günümüz toplumsal ve siyasal hayatının vazgeçilmez parçası haline gelen kuruluşlardır.

Hükümet dışı örgütler insan haklarının daha da geliştirilmesi ve bu alandaki uygulamaların iyi işlemesi için son derece kullanışlı araçlardır ve gelecekte insan hakları alanında daha da önemli roller oynayacakları görülmektedir. Sivil örgütlenmenin bu yeni şekli küreselleşme ile birlikte daha belirgin bir şekilde dünya kamuoyunun gündemine gelen insan hakları alanında yaptıkları ile vazgeçilmez kuruluşlar haline gelmiş bulunmaktadır.

Dünyanın her bölgesinde yaygın bir demokratikleşme sürecin yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Demokrasinin gelişmesi kuşkusuz yüzyılların çabaları ile ortaya çıkan bir sonuçtur. Fakat özellikle soğuk savaş döneminin sona ermesi ile birlikte dünyadaki demokratikleşme sürecinin hız kazandığı da söylenebilir. Hükümet dışı örgütler bu sürecin başlamasında önemli katkılar sağladıkları gibi, sağlıklı bir demokratikleşmenin gerçekleşmesi ve sürecin devam etmesinde de hayati bir rol oynamaktadırlar.

Halkın gönüllü katkıları ile kurulan hükümet dışı örgütler tarafsız ve bağımsız kimlikleri ile, devlet ve özel sektörün sunmadığı veya sunamadığı hizmetleri sunmasıyla demokratik nitelikleri ve bir çok alanda olduğu gibi insan hakları ve demokratikleşme alanlarında olan katkılarıyla uluslararası sistemin vazgeçilmez aktörleri arasına girmiş bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abu-Khalil, As'ad, (1997), "Change and Democratization in the Arab World: The Role of Political Parties", *Third World Quarterly*, vol. 18, nu. 1, pp. 149-163.

Alpkaya, Gökçen, (1996), *AGİK Sürecinden AGİT'e İnsan Hakları*, Kavram Yayınları, İstanbul.

Chand, Vikram K., (1997), "Democratization from the Outside In: NGO and International Efforts to Promote Open Elections", *Third World Quarterly*, vol. 18, nu. 3, pp. 543-561.

Cranston, Maurice, (1993), *İnsan Hakları Nelerdir?*, Çeviren: Atilla Yayla, (Der.), Atilla Yayla, Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Craplet, Michel, (1997), "The Role of Non-Governmental Organizations", *Addiction*, vol. 92, nu. 3, pp. 103-108.

Çaha, Ömer, (1994), "Sivil Toplumun Dünü ve Bugününde Kadın", *Türkiye Günlüğü*, sayı 26, ss. 52-59.

Dinç, Güney, (1986), *İnsan Haklarına Uzanmak*, Say Yayınları, İstanbul.

Donnelly, Jack, (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çeviren: Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut,, Yetkin Yayınları, Ankara.

Economist, (1998), *The Power of Publicity: Human Rights Law Survey*, 12. 05. 1998, nu. 8097, pp. 13-15.

Fernando, Jude and Heston, Alan W., (1997), "NGO's Between States, Market and Civil Society", *Annals of American Political and Social Sciences*, vol. 554, pp. 8-20.

Gölcüklü, Feyyaz ve Gözübüyük, Şeref, (1994), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Holloway, Richard, (1998), "NGO's-Losinf the Moral Hışh Ground", *UN Cronicle*, vol. 35, nu.1, pp. 93-94.

Huntington, Samuel P., (1993), "Üçüncü Demokrasi Dalgası", Çeviren: Eralp Yalçın, Atilla yayla (derleyen), *Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar*, ss. 80-88, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Jones, Walter S., (1991), *The Logic of International Relations*, Seventh Edition, Harper Collins, New York, USA.

Kaboğlu, İbrahim Ö., (1993), *Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme*, AFA Yayınları, İstanbul.

Kapani, Münci, (1992), *Politika Bilimine Giriş*, Altıncı Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Keane, John, (1988), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupada Yeni Yaklaşımlar*, çeviren: Erkan Akın ve Diğerleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

PaineThomas, (1988), *İnsan Hakları*, çeviren: Mehmet Osman Dostel, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.

Salamon, Lester M., and Anheier, Helmut K., (1997), "Non-Governmental Organizations", *Society*, vol. 34, nu. 2, pp. 60-65.

Simmons, P. J., (1997), "Leaving to Live With the NGO's", *Foreign Policy*, nu. 112, pp. 82-96.

Smillie, Ian, (1997), "NGO's Development Assistance: A Change in the Mind Set", *Third World Quarterly*, vol. 18, nu. 3, pp. 563-577.

Soysal, İsmail, (1991), *Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağlıları Cilt II 1945-1990*, Kesi A Çok Taraflı Bağlılar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Stewart, Sheelagh, (1997), "Happy After in the Market Place: Non-Governmental Organizations and Civil Society", *Review of African Political Economy*, vol. 24, no. 71, pp. 11-34.

Streeten, Paul, (1997), "Nongovernmental Organizations and Development", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 554, pp. 193-210.

Third World Quarterly, vol. 20, nu. 1, pp. 143-162.

Van-Tuijl, Peter, (1999), "NGO's and Human Rights: Sources of Justice and Democracy", *Journal of International Affairs*, vol. 52, nu. 2, pp. 493-512.

Young, Michael, (1998), "External Monitoring of Domestic Religious Liberties", *Brigham Young University Law Review*, nu.2, pp. 501-514.

Zack-William, Alfred, (1999), "Sierra Leone: The Political Economy of Civil War: 1991-1998", *Third World Quarterly*, vol. 20, nu. 1, pp. 143-162.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 309-332, ELAZIĞ-2008

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM BAĞLAMINDA ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN İLETİŞİMSSEL ORTAMLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

*A Field Study OnThe Determination Of The Communicative-Atmosphere Of
The Turks In Germany With Respect To The Communion Between Cultures*

Mustafa YAĞBASAN

Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Elazığ.

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırlar yapaylaşmaya ve uzak coğrafyalarla zorunlu komşuluk ilişkileri oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte ekonomi ile birlikte birçok olgunun da küreselleştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi sınırların doğal olarak ortadan kalktığı bir ortamda insanların serbest dolaşımında olabilesidir. Ancak bu yasal insan sirkülasyonu bazı sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Kültürlerin melezleştiği bu süreçte göçmen topluluklar, asimilasyona uğrama korkusuyla yaşadıkları coğrafyalarda gettolar oluşturmaya başlamışlardır. Ancak *paralel toplum* tarzını çağrıştıran bu yaşam tarzı özellikle Batı coğrafyasında bir korku fenomenine dönüşmekte ve entegrasyonun önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Almanya'da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamları bu tür bir yaşam tarzına örnek gösterilebilir. Paralel Toplum fenomeninin bilimsel verilerle ortaya konması ve Almanya'da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamlarının belirlenmesi amacıyla yapılan ve bir anket çalışmasıyla desteklenen bu araştırmada önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişim, İletişimsel Ortam, Paralel Toplum.

ABSTRACT

Together with the globalization, the borders between the countries have started to become artificial, and obligatory neighbourhood relations with the far geographies have started to be formed. In that period, it is possible to say many phenomenas have been globalized together with the economics. It is no doubt that the most important of these is that the people have the right of free-circulation in an environment where there are no borders. Yet, that legal human circulation also brings about some social and cultural problems. In that process at which cultures are being crossbred, the immigrant societies have started to form ghettoes in the geographies where they live with the fear of being assimilated. Yet, that life-style reminding the *parallel society* style turns to a fear phenomenon particularly at the Western geography, and is seen as the most important obstacle for the integration. The communicative atmosphere of the Turks living in Germany can be given as an example for such a lifestyle. In that study supported by a questionnaire and carried out with the aim of determining the the communicative atmosphere of the Turks living in Germany and of putting forward the Parallel Society phenomena with the scientific data, significant data have been obtained.

Key Words: Intercultural Communication, Communicative Atmosphere, Parallel Society.

1. GİRİŞ

Küreselleşme (globalizm), içinde bulunulan yüzyılın şüphesiz en çok kullanılan ve tartışılan kavramlarından biridir. Bu kavramın açıklanmasında ve yorumlanmasında bir paradoksallığın bulunması ise söz konusu tartışmalara dayanak oluşturmaktadır. Küreselleşen bilginin daha kolay paylaşılması, sermayenin ve insanın serbest dolaşımında olması, toplumsal yaşantıdaki standartların artı yönde ivme kazanması ve kültürlerarası iletişim ve diyalogun kendisini içkin şekilde hissettirmesi kavramın pozitif yönünü açıklarken, dengelerin sürekli siyasallaşması ve egemen güçlerin lehine şekillenerek bir korku fenomenine dönüşmesi ise bu ikilemin pesimist yönünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Küreselleşme, *post*, *turbo*, *ultra*, *ileri*, *geç*, *gelişmiş*, *ötesi* gibi kavramlarla (postizm) geçen yüzyılın sonlarında yaşanan dönemi tanımlamaya yönelik olarak kullanılmasından farklı, *mevcut toplumsal tanımlamalara atıfta bulunmayan* bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Koçdemir 2002:276). Yaşanan teknolojik gelişmeler küreyi, sınırların olmadığı bir oluşuma götürürken *uyuşturucu ticareti*, *terörizm*, *nükleer malzeme kaçakçılığı* gibi faaliyetlerin de küreselleşmesini sağlamıştır. Sınırların olmadığı bir dünyayı yaratmış görünen finansal liberalizasyon, aynı zamanda uluslararası suçlulara da yardımcı olmakta, yoksul ülkeler için daha çok sorunlar yaratmaktadır (Oxford 1996:29). Tüm bu değerlendirmeler sonunda; küreselleşme olgusunda sürecin sürekli *ötekilerin* aleyhine geliştiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Bireyin doğduğu coğrafyanın dışındaki sınırların ötesine seyahat ederek, yerleşik olarak yaşayabilmesine olanak tanıyan açılımların, küreselleşmeyle bir ivme kazandığı söylenebilir. Ekonomik ve ticarî yaşamın bir sonucu olarak 21. yüzyıl, bireyin bağlı bulunduğu coğrafyaya hapsedilmesini zaten olanaksız kılmaktadır. Bu bağlamda teknolojik gelişmeyi tamamlayan ve yeni gelişmelerin belirleyicisi konumundaki Avrupa coğrafyası, refah düzeyi ile gelişmekte olan ülke insanlarını kendisine çekmektedir. Küreselleşmenin başlangıç sürecinde salt ara insan gücünü sağlamaya yönelik olarak başlayan yasal göç dalgası, zamanla siyasi ve ekonomik nedenlere dayalı olarak yasallığın dışına taşarak hızla artmıştır. İnsanların yaşadıkları sınırların ötesinde yaşayabilmesini kısmen meşrulaştıran küreselleşme dalgası yeni vatanlar yaratmıştır. Kültürlerarası iletişim tam da bu noktada önem kazanmaktadır. Zira süreçle birlikte ülkelerin oluşturmaya başladıkları yeni bloklaşmalar, teknolojik mutasyon, değişen ülkelerarası komşuluk ilişkileri ulusları birlikte yaşamaya, farklı kültürdeki bireyleri ise birbirlerine tahammül etmeye ve kabullenmeye zorlamaktadır. Bu açıdan toplumların ve kültürlerin birbirlerini sindirebilmeleri önem arz etmektedir.

Özellikle Almanya'daki yabancılar arasında önemli bir orana sahip olan Türkler bu

gelişmelerin bir sonucu olarak yaklaşık yarım asırdır Almanya’da yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Ancak asimile olma endişesi ile kendi vatanları ile olan bağlarını koparmadan kültürlerine özgü bütün özelliklerini günümüze kadar taşımalarının, entegrasyon sorununun sürekli gündemde tutulmasına neden olduğu söylenebilir. Yerleşik olarak yaşayan Türklere önemli bir oranının ülke vatandaşlığına geçmesinin bile söz konusu kaygıları ortadan kaldıramadığını söylemek mümkün görünmektedir. Almanya’da yaşayan Türklerin mekânsal ve kültürel gettolar oluşturmaları ve “*paralel toplum*” kavramına denk düşen bir yaşam tarzı ile kimliklerini korumaları ve birlikteliklerini sürdürmeleri tartışmaların odağında bulunmaktadır. Anavatan dışında yeni vatan olarak kabul edilen bu coğrafyada yaşayan Türklerin nasıl bir iletişimsel ortam oluşturdukları tartışmalara açılım sağlaması açısından önem kazanmaktadır. Bir anket uygulaması ile desteklenen çalışmada; Almanya’da ikamet eden Türk vatandaşlarının yaşamlarını bu ülkede devam ettirme istekleri, günlük iletişimlerdeki dil seçimi, gündemi takip ederken kullandıkları medya araçları, okuma alışkanlıkları, yatırımlarına ve Türkiye lobisine ilişkin görüşlerine yönelik bulgular doğrultusunda iletişimsel ortamları tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Kültürlerarası İletişim

İletişim kısaca, insanların birbirlerine duygu ve düşüncelerini aktarmaları veya daha teknik bir yaklaşımla, “*bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci*” (Dökmen, 1998, S. 19) şeklinde tanımlanabilir. Kültürlerarası iletişim ise, kavramın kendisinden de anlaşıldığı üzere, farklı kültürlerle mensup insanlar arasında gerçekleşen bilgi alış-verişi ve değişimidir (Selçuk 2007a). Diğer taraftan kültürlerarası iletişimi genel anlamda; farklı kültürlerden gelenlerin aynı mekânsal ortamda gerçekleştirdikleri iletişimsel eylemler dizgesi olarak tanımlamak mümkündür. Diğer bir anlatımla amaçsal farklılıklara rağmen ötekinin neyi nasıl düşündüğünü ve ne yapmak istediğini anlayabilmektir.

Clarke’e göre kültür; “*bir ölçüde olgular üzerinde üyelerin mutabakatını içeren Anlam Haritasıdır... Diğer bir ifade ile kültür; bir grubun sosyal ilişkilerini formüle etmekte ve yapılandırmaktadır, aynı zamanda bu formları bilmek, anlamak ve yorumlamaktır...*” (Atabay 1994:30). Kartarı, Hall’ün; “*kültür iletişim, iletişim de kültürdür*” tanımına karşıt olarak Birdwhistell’in; “*kültür yapıyı ifade eder, iletişim ise süreç üzerinde yoğunlaşır*” tanımlamasına atıfta bulunarak, kavramın bilim dalına göre de değişkenlik gösterebileceğini ifade etmekte ve kültürü kavram olarak, bir grubun yaşam tarzı yerine, yaşam tarzı ile diğerlerinden ayrılan grubu ifade etmesi şeklinde tanımlamaktadır (1999). Ancak bu noktada Goodenough’un “*kültürü, neyin nasıl*

olabileceğine, bireyin olan biten hakkında ne hissettiğine ve onunla ilgili olarak neyi nasıl yapabileceğine karar vermesi gereken standartları içerir” (Kartarı 1999) yaklaşımı önem kazanmaktadır. Mutlu (1995) ise kültürlerarası iletişimi (Intercultural Communication); “farklı kültürlerin ya da alt kültürlerin üyeleri arasındaki iletişim” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere farklı kültür, farklı toplumların kültürünü anlatırken, alt kültür, aynı toplum içinde bulunan diğer kültürleri anlatmaktadır. Kimilerine göre ise “kültür evrenseldir ancak tek değildir”. Her toplumun değişik kültürleri olduğunu, hatta her bireyin de o toplum içinde değişik kültürel yapılar çerçevesinde yaşadığını benimsemek yanlış olmaz (Tanribilir, Sen 2005:131)

Kartarı’ya göre; mikro düzeyde "yabancı"lar arasındaki yüz-yüze iletişim bu disiplinin inceleme alanına girerken, kültürlerarası iletişim makro düzeyde etnik gruplar, uluslar ve ülkeler arasındaki iletişim faaliyetlerini incelemektedir. Kültürlerarası iletişimin yeterliği, gönderilen mesajın, alıcının algılayabileceği ve kaynağın niyetine uygun şekilde yorumlayabileceği şekilde kodlanmasına, alıcının da algıladığı mesajın farklı bir kod sisteminin ürünü olduğunun farkında olmasına bağlıdır (1999). Bireylerarası ilişkilerin göstergesi olan bu tür dil davranışları, çoğunlukla muhabata biçilen role göre, doğal bir refleks olarak iletişime yansır. Daha açık bir deyişle, Lüger (1990:183) tarafından sosyal yaşamın “iletişim rutinleri” (Kommunikationsroutinen) olarak tanımlanan bu davranışlar, iletişime katılan bireylerin yaşlarına, cinsiyetlerine, eğitim düzeylerine, sosyal konumlarına ya da birbirleriyle olan ilişkilerine veya samimiyet derecelerine göre şekillenir. Cüceloğlu’na göre iletişim davranışlarındaki bu farklılıklar, kültürlerarası iletişimde anlaşılma veya yanlış anlaşılma ya da yanlış anlama/yorumlama gibi sorunları beraberinde getirmekte, dolayısıyla karşılıklı olarak ön yargıların oluşmasına, kırılıp-gücenmeyle sonuçlanabilecek “iletişim kazaları”nın yaşanmasına neden olabilmektedir. İletişime katılan bireyler karşı tarafın iletişim davranışlarını bilmediği sürece, söylenen ifadeleri, gösterilen tutum ve davranışları kendi kültürel normlarına göre anlamlandırmayı yeğleyeceği için, kültürlerarası karşılaşmalarda iletişim çatışmalarının her an için yaşanması beklenir (Selçuk 2007b:2).

Dünyanın bütün coğrafyalarının artık çok kültürlü ortamlardan oluştuğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yakın bir geçmiş kadar yalnızca misyonerlerin, uluslararası iş yapan şirketlerin yöneticilerinin, gazetecilerin ve bazı politikacıların tarafları olduğunu düşündüğümüz kültürlerarası iletişim olgusu bugün hemen hemen herkesi ilgilendirmektedir. Etnik gruplar, farklı inanışlar, cinsiyetler ve kuşaklar arasındaki iletişim sorunlarını da kültürel farklılıkların sonuçları olarak görmek mümkündür (Barutcuğil 2007). Diğer yandan küresel sermayelerin pazar çekişmeleri, siyasal

bunalımlardan doğan savaşlar ve katliamlar, günümüzde sadece çatışmaların sürdüğü coğrafyayı değil, artık bütün küreyi etkileyebilmektedir. İnsanlar, kendilerini güvende hissetmedikleri ve temel ihtiyaçlarını gideremedikleri sürece daha güvenli ve refahlı bir yaşam biçiminin arayışı içerisinde olacaklardır. Pusulanın göstergesi tarihsel süreçte - duruma göre- hep farklı yönleri göstermiştir. Son yıllarda rotanın Avrupa ve Amerika kıtasına doğru yöneldiği görülmektedir (Yağbasan 2006:8).

Budunmerkezcilik¹ bakış açısına göre yapılan değerlendirmelerin kültürel rölativizm (Er 2005:10) açısından ele alınabileceğini ve bu bağlamdaki yaklaşımları meşru kılmadığı söylenebilir. Ötekinin kültürünü ötekine göre değerlendirme dayanağından hareket eden kültürel rölativizm; “şöyle veya böyle evrensel bir insanın özünden, evrensel insanlık değerlerinden vb. söz eden holistik, hümanistik, vb. yaklaşımlarla taban tabana zıtlık gösterir, çünkü nihai anlamda radikal kültürel görelilik, her türlü değeri, inancı, ahlaki ve değer yargısını reddeder” (age.:11). Zira ulaşımın ve iletişimin kolaylaşması, artan uluslararası ilişkiler, ülkeler arası yakınlaşmalar ve insan gücü hareketleri giderek daha yoğun bir biçimde farklı kültürlerin insanlarını bir araya getirmektedir. Bu durum, aralarında din, dil, ırk, sosyo-ekonomik yaşam düzeyi ve kültür farklılıkları bulunan insanların birbirini anlamasına ve birlikte etkili bir şekilde çalışmasına ilişkin sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunların azaltılması, özel bir çaba gösterilmesini ve bazı yeni becerilerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu becerilerin başında da şüphesiz kültürlerarası iletişim gelmektedir (Barutcuğil 2007). Eğer kültürlerarası iletişim becerileri geliştirilemezse taraflar arasında anlayış ve anlaşma olmayacak, önyargılar, stereotipler, etiketlendirmeler, ayrımcılık ve çatışmalar kaçınılmaz olacaktır (a.g.e. 2007).

Bu bağlamda Almanya’da yaşayan Türklerin oluşturdukları iletişimsel ortamlar, temel bir sorun gibi görünmektedir. Ancak bir toplumun farklı coğrafyalarda geleneksel tarza dayalı bir yaşam içerisinde olmasının hangi ölçüde meşru sayılabileceği sorusunun

¹ Budunmerkezcilik (etnosentrizm): Nuri Bilgin’in Sosyal Psikoloji Sözlüğünde kavram şöyle açıklanmaktadır; "Etnosentrizm, bir kişinin diğerlerini, kendi etnik grubunu veya kültürünü merkeze alarak değerlendirme tutumu şeklinde tanımlanabilir. Pek çok ön yargı ve stereotipin kaynağını oluşturan bu değerlendirme, genellikle, diğerlerinin olumsuz bir tarzda nitelendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Etnosentrik kişi, başka gruptan olanları, kendi grubunun kültürel kabullerinden ve değerlerinden hareketle, dolayısıyla tarafsız bir şekilde yargılar. Bunun altında kendi doğrularının herkes için geçerli olduğu fikri vardır ve bununla tutarlı olarak, bu doğrulara sahip olmayanların ya da uymayanların geri veya aşağı oldukları sonucuna varır (Er 2005:10).

da yanıt bulması gerekmektedir. Yarım asırdır Alman toplumu ile uyumu sağlayamayan bir toplum olarak algılanan Türklerin oluşturdukları “*paralel toplum*” ortamlarının, farklı parametrelerle ölçülmesi bu noktada önem kazanmaktadır.

1.2. Almanya’daki Göçmen Türkler

Türk vatandaşlarının Avrupa’ya (özellikle Almanya’ya) göçü yaklaşık olarak 50 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Almaya ve Türkiye arasındaki anlaşmalar gereği ilk kez 1961 yılında “*misafir işçi*” (Gastarbeiter) statüsü ile bu ülkeye gitmeye başlayan Türk vatandaşları (Cramer 2000:10), zamanla misafir işçi statüsünden çıkarak yerleşik olarak yaşamaya başlamışlardır. Almanya’da yaşayan Türkler hakkındaki son istatistik verileri şu şeklide özetlemek mümkündür: Türkiye nüfusunun yaklaşık % 8’inin ülke dışında yaşadığı tüm dünyadaki Türklerin en kalabalık grubu Federal Almanya’da yaşamaktadır. Almanya’da yaşayan 2,7 milyon Türk kökenli göçmen, sayıları açısından Avrupa Birliği dışından gelen en büyük göçmen grubunu oluşturmaktadır. Bugün, Almanya’da yaşayan Türklerin yaklaşık %32’si Alman vatandaşlığı statüsüne sahiptir. Toplam nüfusun % 3,1’ine tekabül eden 2,7 milyon Türk göçmeninin sayısı, onaltı eyaletten oluşan Federal Almanya’nın dört eyaletinden Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern ve Saksonya’dan daha fazla nüfusa sahipken, beş eyaletin Berlin, Brandenburg, Rheinland-Pfalz, Saksonya-Anhalt ve Schleswig- Holstein nüfuslarının yarısına denk düşmektedir (Şen 2006:121).

Aslında temel sorunun Almanya’nın bir göçmen ülkesi olup olmadığını tartışmalarında yattığını söylemek mümkündür. Genel anlamda Merkezi Hükümetlerinin görüşü, Almanya’nın bir göçmen ülkesi olmadığı yönündedir. Örneğin; Önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olan ve Merkezi Hükümetlerle iyi ilişkiler içerisinde olan Friedrich Ebert Stiftung (F. E. Vakfı) Almanya’nın bir göçmen ülkesi olmadığını sürekli vurgu yapmaktadır (1991:13-14). Diğer taraftan Almanya ile Türkiye arasındaki işçi mübadelesinde gelinen noktayı; “*Biz işçi çağırdık, onlar insan gönderdi*” şeklindeki cümlelerle özetleyen Doğan (2001:30), adeta Alman Merkezi Hükümetlerinin itiraflarına da göndermede bulunmaktadır. Bu tartışmalar arasında gelinen noktayı şu şeklide özetlemek mümkündür: Türkler işçi olarak geldikleri Almanya’da yarım asırlık bir süredir yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Sorunların giderilmesi, yabancıların ülkelerine gönderilmesi ile çözülemeyecek durumdadır. Zira sorun; “*iki kültür arasında bocalamaktan kaynaklanmaktadır*” (Yağbasan 1996:82).

Tartışmalara açıklık kazandırılması açısından Şen’in Almanya’da yaşayan Türkler ile ilgili ortaya koyduğu verilerine bakmak aslında yeterli olacaktır (2006:121):

T.C. Vatandaşlarının Toplam Sayısı 1.760.000, Alman Vatandaşlığını Kazanmış Türkler 930.000, Toplam Türk Kökenli Nüfus 2.690.000, Toplam Yabancı Nüfus 8.800.000, Türklerin Toplam Yabancı Nüfus İçindeki Oranı (%) 31.0, Türklerin Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%) 3.0, Toplam Türk Kökenli Hane 690.000, Ortalama Hane Büyüklüğü 3.9, Hane Başına Ortalama Aylık Net Gelir (Euro) 2.020, Hane Başına Ortalama Aylık Tasarruf (Euro) 280, Hane Başına Ortalama Aylık Tüketim Harcamaları (Euro) 1.740, Toplam Yıllık Net Hane Geliri (Milyar Euro) 16.5, Toplam Yıllık Tasarruf (Milyar Euro) 2.3, Toplam Yıllık Tüketim Harcamaları (Milyar Euro) 14.2, Türk Kökenli Girişimciler 64.600, Konut Sahibi Türk Kökenli Haneler 203.000.

Yukarıdaki bu veriler Şen'e göre; "Türk kökenli göçmenlerin uyum tartışmalarından bağımsız olarak Alman toplumunun bir parçası haline geldiklerini göstermektedir" (2006:121).

1.3. Almanya'daki Türklerin İletişimsel Ortamları ve Uyum Sorunları

İletişimsel Ortam kavramının hiç şüphesiz bireyin içinde bulunduğu aile yapısı ve kendisini aidiyet duygusu ile bağlı hissettiği grup içerisindeki kültürel, özellikle de dilsel ve davranışsal eylemlerin tümünü kapsadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda okuma, müzik dinleme, medya etkinlikleri vs. gibi birçok sosyal tercihin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Ancak iletişimsel ortamın, yaşanılan çevre koşulları ile dorudan ilintili olabileceğini ve bireyin yaşadığı toplumdaki sosyalleşmesine giden uyum sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebileceğini de söylemek mümkün görünmektedir. Diğer bir anlatımla; Almanya'da yaşayan Türklerin buldukları multikültürel yaşam ve çevre, özellikle de yeni jenerasyonun kendisini ifade ederken sahip olduğu bilingualist dil dünyası, süreci bazen olumsuzla çevirebilmektedir. Rödig'in Almanya'daki Türk çocukları için getirdiği yorumlar iletişimsel ortamda yaşanan sorunların analiz edilebilmesine bir açılım sağlamaktadır: "... Çocuklar iki değer sistemini bir arada yaşamaktadırlar ve Alman sistemini benimsemektedirler" (1988:94-95). Diğer taraftan Atabay'ın Türk aile yapısının hem Almanya hem de Türkiye'de çekirdek aile şeklinde olmasından hareketle özellikle Almanya'daki Türk aile yapısı için getirdiği şu tespit anlamlıdır: "Aile içerisinde geleneksellik hala geçerliliğini korumaktadır. Bu şu demektir; kadınlar baskı altında ve erkek, kadın ve aile bireyleri üzerinde belirleyicidir" (1994:43-44).

Almanya'daki Türklerin iletişimsel ortamları ve uyum sorunları yazılanların aksine Sargut tarafından, "her şeye rağmen Almanya'da okuyan bir toplum, varlığını ortaya koymaktadır. Aynı durum Türkiye için de geçerli, ancak bu okuyan kesim bile hemen hemen birbirlerini tam olarak tanımamaktadır" (1992:144) şeklinde ifade edilmektedir.

Sargut'un tespitlerine göre; Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin bir kültürel anlayışları vardır, ancak öncelikle çok sınırlı bir Alman okuyucu kitlesi tarafından bilinmektedir ve bunların birçoğu Türklere uygulanan diskriminasyonu (ayrımcılığı) kabul etmemektedirler. Sonuç olarak başarısızlık, kültür üzerindeki reel olmayan düşüncelerde, diyaloglarda, karşılıklı öğrenmede yatmaktadır (1992:144-146).

1.4. Uyum Sorunu Bağlamında “Paralel Toplum” Paradoksalı ve Dil

İlk kez sosyolog Wilhelm Heitmeyer tarafından 1996 yılında ortaya atılan ve siyasal bir söylem olan *Paralel Toplum* kavramı, bir azınlığın yasal olarak onaylanmayan toplumsal organizasyonu olarak tanımlanmaktadır (Wikipedia, 2006). Semler bu kavramı tanımlarken; “Çok güzel ve doğal bir çağrışımı var, sosyal gerçeklerin bir parçası ve insan davranışlarını etkilemektedir. Tehlikesi burada yatmaktadır” ifadesini kullanmaktadır (Semler 2004). Buna yakın söylemlere farklı kaynaklardan da ulaşmak mümkündür: “Paralel toplum yeni bir kelime. Umut taşıyan içeriği ile ilk etapta çağrışımı çok güzel, ancak paralellik sınırsızlıkla kesişmekte ve çelişmekte. Bu açıdan bir ilişkiye dayandırılmak zorundadır.” (Logon, 2006).

Almanya gündeminde son yıllarda oldukça geniş yer işgal etmeye başlayan töre cinayetleri ve okullarda şiddet olayları ile paralel toplumlara dair tartışmalar hız kazanmaya başlamıştır (Şen 2006:122-123). Ancak Almanya'da yaşayan tüm yabancıları kapsamaması gereken uyum sorununun neredeyse Türklere özdeşleştiğini söylemek mümkündür. Ekonomik anlamda direnci kırılan ve manevî anlamda kolektif bilince dayalı olarak *Oryantalizme* karşıt bir refleksle ortaya çıkan *Okisdantalizm* (occidentalism) yaklaşımının bu bağlamda uyum için önemli bir sorun teşkil edebileceği hipotezi ileri sürülebilmektedir. Zira “Batı'ya özgü diye bilinen yaşam biçimlerinin, düşüncelerin, tavırların anlaşılmasına, çözümlenmesine yönelik düşünceyi üreten bir yaklaşımı ifade etmesi gereken bu kavram, zaman içinde istisnasız her durumda Batıdan nefret eden, Batıya kin ve nefretle yaklaşan, saldırgan bir ideolojiye dönüşmüştür” (Timur 2006). Genel bir değerlendirme ile ortaya çıkan hipotez şu şekilde özetlenebilir: Batıya göre; birlikte yaşamın bedeli *entegrasyon*, Doğuya göre ise *asimilasyon*dur. Ancak, farklı kültürlerin farklı coğrafyalarda karşılaşmasının ve birlikte yaşamasının kaçınılmaz olduğu bir dünyada, *ötekilere*, paralel toplum olunamayacağı düşüncesinin dayatılması olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu noktada paralel yaşamın meşruluğunun siyasal bir tartışma konusu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Paralel yaşam tarzının, bireylerin tercihi ve temel hakkı olarak değerlendirilmesi gerekirken, bir sorun olarak görülmesi ve tartışılmaya başlanması, uyumun ve kültürlerarası diyalogun önündeki engellerden biri

olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın yarım asırlık süreçte Almanya’da yaşayan Türkler için uyum sorunu var olmuştur ve var olmaya da devam edecek gibi görünmektedir. Ancak “... başarılı bir entegrasyonun ne ifade ettiği konusunda bir konsensüse varılmış değildir. Uyumun temel iki boyutu vardır; biri beraber yaşam, diğeri ise fırsat eşitliğidir” (Şen 2006:13). Kesin olan, dâhil olunan toplumun kaynakları ve süreçleri üzerinde eşit söz sahibi olunmaksızın ve kültürel çoğulculuğa saygı gösterilmeksizin uyumun sağlanamayacağıdır. Kapalı paralel toplumlar, ortak yaşam için sorun teşkil ederken, topyekûn bir asimilasyon, yaygın siyasi ve bilimsel bakış açısından hedef olarak görülmediği gibi, gerçekçi de değildir. Paralel toplumların oluşmasında Türk göçmen toplumunun çoğunluk toplumu ile bir arada yaşamında, şu günlerde gündemden düşmeyen etnik gettolaşmaya gidildiği iddiasından söz edilemez (a.g.e. 2006:13) Zira yapılan araştırma bulguları bu yönde bir düşüncenin oluşmasına engel teşkil ettiği söylenebilir. Buna göre, “18-29 yaş arası genç Türk göçmenlerin % 90’ından daha fazlası Almanlarla ilişki içindedir. Türk göçmenlerin içine dönük, paralel toplum halinde yaşamadığını, bu yaşam tarzının bir diğer göstergesi olan, bölgesel yerleşikliğin (gettoların) olmaması zaten göstermektedir. Bu alanlarda yapılan araştırma sonuçları, Türk göçmenlerin % 56’sının Almanların daha yoğun yaşadığı semtlerde oturduklarını ortaya çıkarmıştır” (Şen 2006:123-124). Bunlardan daha da önemlisi Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin önemli ölçüde ayrımcılıkla karşılaşmalarıdır. Uyum sürecinde önemli rol oynayan diğer göstergelere bakıldığında “eğitim ile ilgili araştırma sonuçları bu durumun yıllar itibariyle düşüş kaydettiğini göstermektedir” (a.g.e. 2006:124).

Bir coğrafya içerisindeki egemen kültürlerin, alt kültürlerin dinamiklerini legal veya illegal yöntemlerle baskı altına alarak kendi kutsallıkları doğrultusunda şekillendirmeye çalışması hiç şüphesiz farklılıklardan doğan zenginliklerin görülmemesi anlamına gelir. Ancak kültürel farklılıkları, faydalanılması ve ilham alınması gereken değerler bütünü olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşımın ötekileşmenin ve ötekileştirmenin önündeki engel ve kültürlerarası diyalogun önünü açan yaklaşım olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak bu noktada en önemli sorun kuşkusuz iletişim sürecinin doğru olarak işletilmesinin önündeki bariyerlerin kaldırılmamasıdır. Entegrasyon ve asimilasyon kavramlarının algılanışındaki ince ayrıntıdan ve paradoksalıktan kaynaklanan durum elbette ki önem arz etmektedir.

Akültürasyon kavramı; “uyumun bireyin davranış biçiminin ve eğilimlerinin sistemin bir parçası olarak belli bir kültür standardı düzeyinde içselleştirmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Koddenberg 1989:22). Bu kavram yeni rollerin kazanımını, yeni

normların uluslararasılaşmasını ve kazanımlar üzerindeki bireysel uyumun yeni ruhsal formunu hedeflemektedir”. Asimilasyon ise; sistem içerisindeki göçmenin, eylemselliğini ve yönelimlerini birliktelik bağlamında ve enteraktif şekilde benzerliğe dönüştürmesi sürecini anlatmaktadır (a.g.e. 1989:20-22). Ancak bu bağlamda *çok kültürlülük* modeli Avrupa’nın bir çok ülkesinde (Almanya, Belçika vs.) bir entegrasyon modeli olarak uygulanırken, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler *asimilasyon* modeli ile süreci işletmeye çalışmışlardır. Özellikle 11 Eylül saldırısı sonrası Avrupa’nın İslam’a bakışı daha da sertleşmiştir. Bu bağlamda Avrupa’da yaşayan Müslümanlar için yeni bir kimlik tanımlaması zorluluğu doğmuştur. Kimlik tanımlamasında “*millet*” yerine “*din*” olgusunun daha ön plana çıktığı gözlemlenirken, yeni süreçte Avrupa’ya entegre olmuş “*Avrupalı İslam*” kavramı daha cazip hale gelmeye başlamıştır. Burada “*Müslüman Alman*”, “*Müslüman Fransız*” gibi tanımlamaların çözüm gibi görünüyorsa yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir (NTV – 2007).

“*Batı Avrupa, tek toplum, tek kültür veya tek etniteden oluşmamaktadır. Bütün modern milletler kültürel melezliğe sahiptir*” (Hall 1994:207). Kùltürler kuşkusuz kendi içlerinde devinip yenilikler üretebilir; ancak yeniliklerin üretilmesinde ve paylaşımına sunulmasında tetikleyici olan kaynak diğerkùltürlerdir. Çoğuyazar, birden fazla kùltür olmasaydı kùltür üzerine düşünmemizin bile söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Kùltür, ancak insanların düşünme, hissetme ve davranış tarzlarındaki açık farklılıklar sayesinde algılanabilen bir olgudur (Gillart ve Diğerkleri, 2000). Almanya vatandaşlığı hep “*başarılı bir uyum sürecinin tamamlanması*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla vatandaşlığa müracaat edenden, içeriksel olarak -başarılı ekonomik ve sosyal uyumunun yanı sıra- tamamlanmış kültürel ve kimliksel uyum da beklenmektedir (Beger 2000:96). Bu bağlamda ilişkiler yumağı kültürel ve kimliksel uyum açısından bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Alman-Türk evliliklerindeki gelişimin 90’lı yılların ilk yarısından itibaren genişleyerek konumunu muhafaza ediyor olması (Starssburger 2000:29) bu açıdan önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Türkler, kendileri ile ilgili hangi mesajlarını vereceklerini tam olarak belirleyememiş, mesajlarını doğru yapılandıramamış ya da bu mesajları Avrupa uluslarının çözebileceği şekilde kodlayamamış olabilir. Aynı şekilde Avrupa ulusları da bu mesajları önyargılarının ya da politik duruşlarının etkisinde kalarak algılayıp yorumlamış, dolayısıyla nesnellikten uzaklaşmış olabilirler. Bu bağlamda davranışsal eylemlerin doğru analiz edilmesi önem arz etmektedir. Çağlar (2003) tarafından yapılan bir araştırmada, hem Türkiye’de hem de Almanya’da evi olan Türklerin ev döşeme tarzları incelenmiş ve sonuç olarak evlerin farklı şekillerde döşendiği ortaya çıkmıştır. Bu

farklılığının nedenleri, Almanya’da yaşayan Türklerin geride bıraktıkları memleketleri ve içinde bir yer edinmeye çalıştıkları ikinci vatanlarındaki sosyo-kültürel anlamda var olma çabalarıyla açıklanabilir. Kuşkusuz bu tür tutumlar bireyin kendisini rahat içerisinde hissetmesiyle ortaya çıkan davranışsal eylemlerdir. Aralarında Türkiye’nin de olduğu 23 farklı ülke kültürleri üzerinde “*Küresel Kültürleri Anlamak*” isimli bir çalışma yapan ve o kültürleri temsil edebilecek bir kültürel kod üzerinde yoğunlaşan Martin J. Gannon (2001:95) Türkiye’yi temsil etmek üzere kahvehaneleri seçmiştir. Aynı çalışmada Brezilya’dan sambanın, İspanya’dan boğa güreşlerinin, İtalya’dan operanın seçilmesi kahvehanelerin temsil ettiği kod hakkında fikir verecektir. Kuşkusuz Türk kültürünü anlatmak için kahvehanelerin seçilmesi manidardır. Zira kahvehaneler Türk kültürünün Toplumcu boyutunun en güzel yansımalarından birisidir. Gannon’a göre Türklerin kahvehanelere gitmesinin altında yatan dürtü, bireysellikten ziyade bir topluluğun parçası olma isteğidir. Aynı şekilde Türklerin ailesi ya da arkadaşları ile birlikteyken kendilerini daha rahat hissetmeleri de bu aidiyetten duydukları memnuniyetin bir göstergesidir.

İnsanlar için ikinci yaş, bilinçli eylemin ve benliğin temel taşının, şüphesiz dil yetisinin geliştiği dönemdir (Atabay 1994:53). Ancak dil yetisi sadece çocuk için değil tüm bireyler için iletişimsel eylemin argümanıdır. “*Dil, belli bir dünya düzenini ve belli bir dünya algısını temsil etmektedir, ilk kez dünyayı tanımlamayı ve gerçek algılamayı mümkün kılmaktadır, ancak somut yaşam pratiğinden bağımsız olarak...*” (Auerheimer 1988:67). Bagiv’e göre; “göçmenler -özellikle de çocuk ve gençler- üzerindeki anadil baskısı fonksiyonelliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu durum aile içi kuşaklararası çatışmaya neden olabileceği gibi, çatışmaların bertaraf edilmesini de zorlaştıracaktır” (Atabay 1994:55). Söz konusu durumun bu noktada bir paradoksallık arz ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Alman toplumuna entegre olmuş, uyumu başarmış, ancak aile bireyleri ile barışık olamayan ve çatışan bir jenerasyon! Türkiye’ye mekânsal uzaklığı kısaltan teknolojik ilerleme ve özellikle telekomünikasyon alanındaki gelişmeler özellikle Almanya’daki Türklere, göçün ilk zamanlarında gecikmeli olarak ulaşan Türkiye gündemini eş zamanlı olarak takip etme imkânını sağlamıştır. Bugün Almanya’da yayımlanan 9 Türkçe günlük gazetenin yanı sıra, kablo ve uydu antenleri aracılığıyla çok sayıda (yerel birçok kanallar da dâhil olmak üzere) televizyon kanalı, Almanya’daki Türklere Türkiye gündemini takip etme olanağı sunmaktadır. (Şen 2007:121).

2. ARAŞTIRMA

2.1. Problem Durumu

Yaklaşık yarım asır önce misafir işçi statüsü ile gelinen Almanya, Türkler için üçüncü nesilden sonra artık bir vatan olmaya başlamıştır. Ancak Türklerin bu ülkedeki kültürel ve iletişimsel ortamları uyum sorununun sıkça tartışılmasına neden olmaktadır. Paralel yaşama tarzının yasallığının tartışıldığı bir dönemde uyum sürecinin tamamlanamamış olması Almanlar tarafından, vatan olarak seçilen ve vatandaşı olunan bu coğrafyada varlıklarından hala bir rahatsızlığın duyulması ise Türkler açısından bir sorun olarak görülmektedir. Sorunun temel kaynağı Türklerin uyumsuzluğunda aranmakta ve neden olarak da paralel yaşam tarzı gösterilmektedir. Bu tarzın ise iletişimsel ortam ile doğrudan ilintili olduğu söylenebilir.

2.2. Amaç

Almanya'da yaşayan Türklerin yaşam tarzlarına yönelik pek çok çalışma yapılmasına karşın, sorunun birincil derecede muhatabı olanların özgün düşüncelerini yansıtan çalışmaların sınırlılığı özellikle dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın temel amacı; söz konusu bu boşluğu dolduracak bilimsel verilere ulaşmak, hem de Almanya'da yaşayan Türklerin kültürel ve iletişimsel ortamlarını belirlemektir. Dolayısıyla elde edilecek bulgularla, Almanya'da yaşayan Türkler hakkında var olan ve bundan sonra oluşması olası yargıların bilimsel temellere dayandırılarak sübjektiflikten arındırılmasına ve daha nesnel yorumlamaların yapılabilmesine açılım sağlanması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım kuşkusuz uyum sürecinin işlevselliğine ve devamlılığına katkı sağlayabilecek ve araştırma verileri aynı alan çalışmalarına kaynak oluşturabilecektir.

2.3. Önem

Almanya'da yaşayan Türklerin kültürel ve iletişimsel ortamlarının belirlenmesi ve geldikleri ülke olan Türkiye hakkındaki düşüncelerinin ortaya konması açısından bu araştırma önem arz etmektedir. Oluşan karşılıklı önyargıların giderilmesine daha nesnel katkılar sağlayacağı düşünülen bulgularının alana katkı sağlayabilecek olması da araştırmayı önemli kılmaktadır.

2.4. Hipotezler

Almanya'da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan bu çalışmada Türklerin,

- 1- bu ülkede sürekli yaşamak istemedikleri,
- 2- Türkçeyi günlük iletişimlerinde daha çok tercih ettikleri,

- 3- aile ve arkadaş ilişkilerinde anadillerini tercih ettikleri,
- 4- haber alma ihtiyaçlarını Türk medya kuruluşlarının yayınlarından karşıladıkları,
- 5- okuma alışkanlıklarının ileri düzeyde olmadığı,
- 6- yatırımlarını genel olarak Türkiye’de değerlendirdikleri ve bu tutumlarında duygusal bağın önemli bir etken olduğu,
- 7- tatillerini genellikle Türkiye’de geçirdikleri,
- 8- T.C. Hükümetlerinin Türk vatandaşlarının sorunları ile yeterince ilgilenmediği ve çözüm üretmediğini düşündükleri,
- 9- Türkiye’nin yurtdışında siyasal lobisinin olmadığını düşündükleri,
- 10- Türkiye’nin siyasi-ekonomik geleceğinden umutsuz oldukları varsayımlarından hareket edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, survey modeli uygulanmış ve model yöntemlerine sadık kalınarak anket tekniğine başvurulmuştur (Kaptan 1993:150). Anket uygulaması için şans-kura yöntemi uygun bulunmuş ve buna bağlı olarak katılımcılar tesadüfi olarak seçilmiştir (age.1993:120-122). Bilimsel araştırmalarda anket uygulanacak denek sayısı, araştırmanın hipotezlerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Söz konusu bu araştırmadaki hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak Krejcie and Morgan’ın belirlediği bilimsel anket uygulamalarındaki oran esas alınmış (1970:607-610) ve ulaşılan 420 denek sayısı ile öngörülen koşullara uyulmaya çalışılmıştır. Anket yönteminin geribildirim (feedback) özelliği taşıması, nesnel bulguların elde edilmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla söz konusu bu yöntem ile Avrupa’da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamları belirlenmeye çalışılmış ve elde edilen geribildirim ile iletişimsel ortamları ve uyum sorunları hakkında yorumlamaya gidilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Evren: Bu araştırmada Avrupa’da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamlarına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesi hedefine dayalı olarak Almanya pilot bölge olarak seçilmiştir ve çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem: Araştırmanın örneklemini Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Almanya’nın München, Stuttgart, Duisburg, Kassel, Hamburg ve Berlin şehirleri oluşturmaktadır.

3.3. Sınırlılıklar ve Kapsam

Bu araştırmada, anketin seçilen örneklem grubu içerisinde 18 yaş ve üstü deneklere uygulanması, deneklerin en az bir yıldır Almanya’da yaşıyor olmaları, okuryazar olmaları ve araştırmmanın sadece Almanya’nın München, Stuttgart, Duisburg, Kassel, Hamburg ve Berlin şehir merkezleri ile sınırlı tutulması araştırmmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamına sadece deneklerin görüşlerinin frekans (sıklık) dağılımları dâhil edilmiştir. Araştırmada Almanya’da yaşayan Türklerin iletişimsel ortamları ve uyum sorunları genel olarak tespit edilmeye çalışıldığından ayrıca demografik özelliklere göre karşılaştırmalar yapmaya olanak tanıyan “*kay kare*” çözümlemesine gerek duyulmamıştır.

3.4. Anket Uygulaması ve Verilerin Toplanması

Anket, 01.01.2007/31.01.2007 tarihleri arasında Almanya’nın München, Stuttgart, Duisburg, Kassel, Hamburg ve Berlin şehirlerinde Türklerin yoğun olarak buldukları Bahnhof’larda (tren garları), Türk alışveriş merkezleri ve Türk kahvelerinde anket sayısı eşit şekilde altıya bölünerek her bölgede 70 kişiye uygulanmıştır. Çalışmanın temsil niteliğini artırması ve farklı statü düzeyini temsil etmesi açısından seçtiğimiz örneklem gruplarına, kota yöntemi uygulanarak sorular yöneltmiştir. Araştırmanın amacına yönelik olarak, belirtilen şehirlerdeki söz konusu mekânlarda o an bulunanlara anketler dağıtılmış ve katılımcı olmaları istenmiştir. Deneklere anketler tek tek verilmiş ve doldurdukları anketler anında toplanmıştır. Yüz yüze görüşme tekniğiyle daha sağlıklı veriler elde edileceğinden, soruların net anlaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli görülen yerlerde deneklere herhangi bir yönlendirme olmaksızın sondajlama yapılmıştır. Katılımcıların, anketi objektif ve kuşkuadan uzak bir şekilde cevaplamalarını sağlamak için isim belirtmemeleri özellikle istenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Basit Rasgele Örnekleme yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada ulaşılan 420 denek üzerinde anket uygulanarak, veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve sorulara verilen cevaplar SPSS 15.05 versiyonu kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Hataların engellenebilmesi ve soruların anlaşılabilirliğinin test edilmesi amacıyla, anket, öncelikle 20 kişilik bir denek gruba uygulanarak ön test yapılmış ve tespit edilen hatalar düzeltilerek genele uygulanmıştır. Elde edilen verilerin yüzdeleri ilgili soruya verilen yanıtların kendi içerisindeki yüzdelerle dilimleri ile hesaplanmış, yanıt vermeyenler de yüzdelerle dilimin içerisinde tutulmuştur.

4. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ (Anket Sonuçları ve Değerlendirilmesi)

Tablo 1: Ankete katılan deneklerin demografik özellikleri

	a		b		c		d		e		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Cinsiyeti	302	71.9	118	28.1							420	100.0
Yaşı	61	14.5	129	30.7	183	43.6	33	7.9	12	2.9	420	100.0
Eğitimi	9	2.1	57	13.6	137	32.6	177	42.1	40	9.5	420	100.0
İşi	51	12.1	228	54.3	117	27.9	24	5.7			420	100.0
Tabiiyeti	93	22.1	323	76.9	4	1.0					420	100.0

Cinsiyet: a-erkek / b-kadın

Yaş: a-18-25 arası / b-26-35 arası / c-36-50 arası / d-51-65 arası / e-66 ve üzeri

Eğitim düzeyi: a-okuryazar değil / b-ilköğretim / c-ortaokul/ d-lise/ e-üniversite

İş: a-Kendi işi / b-işçi (Memur) / c- İşsiz (öğrenci-ev hanımı) / d-Emekli

Tabiiyet: a-Türk uyruklu Alman vatandaşı / b-Türk vatandaşı / c-cevapsız

Tablo 1’de ankete katılan deneklerin demografik özellikleri yer almaktadır. Buna göre deneklerin büyük oranı erkektir (% 71,9). Deneklerin büyük çoğunluğu orta yaş grubundadır (% 43,6) ve çoğunluğunun eğitim durumu lise seviyesindedir (% 42,1). Deneklerin büyük bir oranı işçi-memur olarak çalışmaktadır (%54,3), ancak işsizlerin oranı da azımsanamayacak bir düzeydedir (% 27,9). Yine ankete katılanlardan elde edilen verilere göre deneklerin % 76,9’u Türk vatandaşı ve % 22,1’i ise Türk uyruklu Alman vatandaşıdır. Anket uygulaması sonucunda; Türkler arasındaki işsizlik ve Almanya vatandaşlığına geçenlerin oranlarının daha önce yapılmış olan araştırma ve yayımlanan resmi rakamlarla paralellik arz etmesi, çalışma bulgularının nesnelliğini de ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Deneklerin kaç yıldır Almanya’da yaşadıklarına ilişkin veriler

	Frekans	%
1-5 yıl arası	12	2.9
6-15 yıl arası	92	21.9
16-30 yıl arası	215	51.2
Almanya’da doğanlar	77	18.3
31 yıl ve üzeri	24	5.7
Toplam	420	100.0

Tabloda Türklerin % 51,2’sinin 16-30 yıl, % 21,9’unun ise 6-15 yıl arası Almanya’da yaşadıkları ve Almanya’da doğanların oranının ise % 18,3 olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılan denekler temel olarak ele alındığında Türklerin Almanya’da uzun yıllardır yerleşik olarak yaşadıkları görülmektedir. Söz konusu bu uzun zaman diliminin uyum için yeterli olabileceği düşünülebilir.

Tablo 3: Deneklerin Almanya’da kaç yıl kalmayı planladıklarına ilişkin görüşleri

	Frekans	%
Sürekli kalmak isteyenler	196	46.7
En kısa zamanda dönmek isteyenler	129	30.7
Belli bir süre sonra dönmek isteyenler	94	22.4
Cevapsız	1	0.2
Toplam	420	100.0

Tablo 3’te deneklerin kaç yıl daha Almanya’da kalmayı planladıklarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Elde edilen verilere göre deneklerin % 46,7’si (196 kişi) Almanya’da sürekli kalmak istediklerini, % 30,7’si en kısa zamanda dönmek istediklerini ve % 22,4’ü ise belli bir süre sonra Türkiye’ye kesin dönüş yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu verilerden hareketle Almanya’dan dönmek isteyenlerin oranının azımsanmayacak bir düzeyde (% 53.1) olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ancak deneklerin yarıya yakının Almanya’da sürekli yaşamk yönünde görüş bildirmeleri, bu ülkenin bir vatan olarak görüldüğünün bir kanıtı şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 4: Aile içinde ve arkadaş ilişkilerinde hangi dilin kullanıldığına ilişkin veriler

	Frekans	%
Türkçe	355	84.5
Almanca	38	9.0
Her ikisi	26	6.3
Diğer Diller	1	0.2
Toplam	420	100.0

Tablo 4’te Almanya’da yaşayan Türklerin aile içerisinde ve arkadaşları ile olan ilişkilerinde hangi dili daha çok kullandıklarına ilişkin veriler yer almaktadır. Elde edilen bulgular Türkçenin Almancaya oranla aile ve arkadaş ilişkilerde tercih edilen dil olduğunu göstermektedir (% 84.5). Deneklerin Almanya’da kalış süreleri ve çalışma hayatı içerisinde olmaları, Almanca ile iletişim kurabileceklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak aile içerisinde ve arkadaşları ile olan iletişimlerinde Türkçeyi tercih etmeleri anadillerine olan bağlılığına işaret etmektedir.

Tablo 5: Deneklerin günlük iletişimlerinde hangi dili kullandıklarına ilişkin veriler

	Frekans	%
Türkçe	266	63.3
Almanca	90	21.4
Her ikisi	63	15.5
Diğer Diller	1	0.2
Toplam	420	100.0

Tablo 5’te yer alan verilere göre Almanya’da yaşayan Türklerin büyük bir oranı günlük iletişimlerinde Türkçeyi kullanmaktadırlar (% 63.3). Her iki dili kullananların oranı ise % 21.4’tür. Kullanılan dilin çevre ile yakından ilişkisi vardır. Bu verilere göre, Almanya’da yaşayan Türklerin günlük iletişimlerinde Türkçeyi ağırlıklı olarak

kullanmaları, iletişimsel ortamlarının özellikle Türklerden oluşturulduğunu göstermektedir. Uyum açısından olumsuz bir gösterge olarak değerlendirilebilecek olan bu bulgulara göre, Türklerin paralel toplum yaşantı tarzı içerisinde yaşamlarını sürdürdüklerini söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 6: Okuma alışkanlıklarına ilişkin veriler

	Frekans	%
Okuma alışkanlığı olanlar	226	53.8
Okuma alışkanlığı kısmen olanlar	140	33.3
Okuma alışkanlığı olmayanlar	54	12.9
Toplam	420	100.0

Tablo 6'da Almanya'da yaşayan Türklerin okuma alışkanlıklarına ilişkin görüşleri yer almaktadır. Okuma alışkanlığı olanlara "kısmen" seçeneği de eklendiğinde bu oranın % 87.1 oranlarında olduğu görülmektedir. Okuma alışkanlığı iletişimsel ortamın analizi için önemli bir ölçüttür. Almanya'da yaşayan Türklerin okuma alışkanlıklarını elde edilen bu veriler doğrultusunda olumlu olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Tablo 7: Haber alma ihtiyaçlarının hangi medya kaynağından karşılandığına ilişkin veriler

	Frekans	%
Alman Tv ve gazeteleri	41	9.8
Türk Tv ve gazeteleri	167	39.8
Her ikisi	207	49.3
Hiç biri	5	1.1
Diğerleri	-	-
Toplam	420	100.0

Habere ulaşmak, insanların en önemli gereksinimlerinden biridir. Almanya'da günlük olarak yayın yapan birçok Türk gazetesi ve televizyon kanalı mevcuttur. Tablo 7'deki veriler Almanya'da yaşayan Türklerin yarıya yakınının (% 49,3) her iki ülke yayınlarını eşit oranda okuduklarını ve izlediklerini göstermektedir. Ancak haber alma gereksiniminin sadece Türk gazete ve televizyonlarından karşılanması oranı da azımsanamayacak bir düzeydedir (% 39,8).

Tablo 8: Deneklerin yatırımlarını hangi ülkede değerlendirdiklerine ilişkin veriler

	Frekans	%
Türkiye'de	164	39.0
Almanya'da	46	11.0
Her iki ülkede	116	27.6
Yatırımım yok	94	22.4
Toplam	420	100.0

Almanya'da yaşayan Türklerin yatırımlarını hangi ülkede değerlendirdiklerine ilişkin bulgular Tablo 8'de yer almaktadır. Buna göre; deneklerin % 39,0'ı yatırımlarını Türkiye'de, % 11,0'ı ise Almanya'da değerlendirdiklerini ifade etmektedirler. Her iki ülkede yatırımlarını veya tasarruflarını değerlendirenlerin oranı % 27,6 iken, yatırımı

olmayanların oranı ise % 22,4'tür.

Tablo 9: Yatırımların yapıldığı ülkenin tercih nedenlerine göre dağılımı

	Frekans	%
Daha güvenli	108	25.7
Daha karlı	59	14.0
Tamamen duygusal	146	34.9
Diğer nedenler	27	6.4
Yatırım yok	80	19.0
Toplam	420	100.0

Deneklerin yatırımlarını değerlendirdikleri ülkeleri tercih nedenlerinin sorgulandığı Tablo 9'da "duygusallık" unsurun önemli bir veri olduğu görülmektedir (% 34,9). Özellikle yatırım veya tasarruflarını Türkiye'de değerlendirenlerin bu yönelimlerinde duygusallığı veya ülke sevgisini ön plana çıkardıklarını ifade etmeleri anlamlı bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10: Deneklerin tatillerini nerede geçirdiklerine ilişkin veriler

	Frekans	%
Türkiye'de	373	88.8
Almanya'da	7	1.7
Farklı ülkelerde	37	8.8
Diğer ülkelerde	3	0.7
Toplam	420	100.0

Tablo 10, Almanya'da yaşayan Türklerin tatillerini hangi ülkelerde geçirdiklerine ilişkin bulguları içermektedir. Buna göre deneklerin yüksek oranla tatillerini Türkiye'de geçirmektedirler (%88,8). Elde edilen veriler doğrultusunda deneklerin anavatanları ile bağlarını koparmak istemedikleri ve memleket özlemi çektikleri gibi bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir.

Tablo 11: T.C. Hükümetlerinin yurtdışında yaşayan vatandaşların sorunları ile yeterince ilgilenip, çözüm üretip üretmediğine ilişkin görüşlerin dağılımı

	Frekans	%
Evet	23	5.5
Kısmen	98	23.3
Hayır	261	62.1
Fikir belirtmeyenler	38	9.0
Toplam	420	100.0

Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri sorunların giderilmesi ve çözümler getirilmesi T.C. Anayasasının 62. maddesinde güvence altına alınmıştır. Ancak yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Almanya'da yaşayan Türk vatandaşları, T.C. Hükümetlerinin sorunları ile yeterince ilgilenmediğini ve çözüm üretmediğini düşündükleri görülmektedir.

Tablo 12: Türkiye'nin Almanya'da siyasi lobisinin olup olmadığına ilişkin görüşlerin dağılımı

	Frekans	%
Evet	23	5.5
Kısmen	102	24.3
Hayır	246	58.6
Fikir belirtmeyenler	49	11.7
Toplam	420	100.0

Tablo 12, Almanya'da yaşayan Türklerin Türkiye'nin Almanya üzerinde siyasi lobisinin olup olmadığı ve etkinliği konusundaki görüşlerini yansıtmaktadır. Elde edilen bulgulara göre deneklerin % 58,6'sı bu bağlamda olumsuz görüş bildirmişlerdir. Kısmen diyenlerin eklenmesi ile oranın daha da arttığı görülmektedir. Bu soruyu olumlu yanıtlayanların oranı ise sadece % 5,5'tir. İletişimsel ortam bağlamında değerlendirildiğinde; Almanya'da yaşayan Türklerin T.C Hükümetlerinin ve Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının siyasi lobi oluşturmamalarından kaynaklanan bir kötümser yaklaşım içerisinde olduklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 13: Türkiye'nin siyasi ve ekonomik geleceği hakkındaki umutların dağılımı

	Frekans	%
Olumlu	191	45.5
Kısmen olumlu	137	32.6
Olumsuz	74	17.6
Fikir belirtmeyenler	18	4.3
Toplam	420	100.0

Tablo 13'teki veriler bir önceki tablodaki verilerin aksine daha olumlu bulgular içermektedir. Deneklerin Türkiye'nin siyasi ve ekonomik geleceği hakkında umutlarının dağılımına baktığında olumlu görüş bildirenlere (% 45,5); kısmen olumlu diyenlerin de eklenmesiyle oranın %78,1'e ulaştığı görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden, deneklerin bu araştırma kapsamında ağırlıklı olarak otuz yıla aşkın bir süredir Almanya'da yerleşik olarak yaşamakta oldukları sonucuna ulaşılmaktadır (Tablo 2). Söz konusu bu süre Türklerin Almanya'ya uyumları açısından yeterli bir zaman dilimi olarak düşünülse de, bulgular uyum sürecinin tamamlanamadığını ve kısmen devam ettiğini göstermektedir. Küreselleşen dünyada ekonomik nedenlerle bir coğrafyada geçici veya sürekli olarak yaşamak artık doğal sayılmaktadır. Dolayısıyla Almanya'da sürekli yaşamak isteyen Türklerin oranının yüksek oluşunu (Tablo 3) salt ekonomik gerekçelere dayandırmamak gerekir. Uyumun kabullenilmediği bir ortamın vatan olarak görülemeyeceği gerçeğinden hareket edildiğinde, ulaşılan sonuçlardan Almanya'da yaşayan Türklerin huzurlu oldukları,

kendilerini güvende hissettikleri ve kendilerini Almanya'nın bir parçası olarak değerlendirdikleri söylenebilir. Farklı araştırma ve yayınlarda Türklerin, özellikle Almanlar tarafından, uyum sorununun kaynağı ve tarafı olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Ancak araştırmadaki göstergeler en azından Türkler açısından (birçok konuda) uyum sorununun yaşanmadığını göstermektedir.

Bu araştırma için anadilin günlük ilişki ve iletişimde kullanılma tercihi ve sıklığı hiç kuşkusuz iletişimsel ortamların analizinde belirleyici bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Almanya'da yaşayan Türklerin aile içi ilişkilerinde kullandıkları dil tercihinin Türkçe ağırlıklı olması doğal sayılabilir. Ancak çevre ilişkilerinde kullanılan dilin Türkçe olması, arkadaş seçimindeki önceliğin Türklerden olduğu ve bu tür ilişkilerde Almanların olmadığı veya sınırlı olduğu şeklindeki bir sonucu doğurmaktadır. Zira araştırma sonucunda ulaşılan bulgular da bu yöndedir (Tablo 4). Ulaşılan bu sonuç, uyum sürecinde yaşanan sorunlara örnek olarak gösterilebilecek değerlerden biri olarak düşünülebilir. Günlük iletişimde kullanılan dilin Türkçe ağırlıklı olması da (Tablo 5) yine aynı doğrultuda yorumlanabilecek bir sonuçtur.

Okuma alışkanlığı ve medya takibi, iletişimsel ortam analizinde önemli ipuçları verebilmektedir. Bu bağlamda Almanya'da yaşayan Türklerin okuma alışkanlıklarına ilişkin önemli ve olumlu bulgulara ulaşılmıştır (Tablo 6). Bu değerler var olan önyargıların aksine olumlu sayılabilecek verilerdir. Medya takibi açısından ise deneklerin yarısının her iki ülke medyasını takip ediyor olmaları (Tablo 7) kültürlerarası iletişim ve uyum bağlamında anlamlı ve olumlu sayılabilecek bulgular olarak değerlendirilmelidir.

Göçmen olarak gelinen ve daha sonra yerleşik yaşama geçilen bir ülkede yatırımların değerlendirilmesi, o ülkenin bir açıdan vatan olarak kabulünün bir göstergesi olarak görülebilir. Almanya'da yaşayan Türklerin finansal birikimlerini ve yatırımlarını anavatanlarına yönlendirilmiş olmaları ise Türkiye ile olan bağlarının koparılmadığı ve deneklerin nihai olarak bir dönüş eğilimi içerisinde oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Anket sonuçlarına bakıldığında yatırımların değerlendirilmesinde Türkiye'nin öncelikli olduğu, ancak her iki ülkede yatırım yapanların da azımsanmayacak bir oranda seyrettiği görülmektedir (Tablo 8). Bu veriler, uyum açısından önemli ve olumlu bir sonuç olarak yorumlanabilir. Ancak yatırımların anavatanına yapılmasında “duygusal bağın” önemli bir etken olması ise (Tablo 9) anlamlı bir bulgudur. Tatil yeri seçimindeki tercihlerin de iletişimsel ortamla doğrudan ilintili olabileceği düşünülebilir. Zira tatil yerinin seçiminde bireyin kendini “rahatlık” içinde hissetmesi önemli bir etkidir. Araştırma sonucunda Almanya'da yaşayan Türklerin tamamına yakınının tatillerini Türkiye'de geçirdikleri görülmektedir (Tablo 10). Ancak söz konusu bu tercihlerde vatan özleminin önemli rol

oynadığının da kabul edilmesi gerekir.

Anket sonuçlarına bakıldığında Almanya’da yaşayan Türklerin anavatanları ile ilişkilerinin genel olarak sürelilik arz ettiği ve üst düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu ilişkiler yumağının varlığı, kuşkusuz uyum açısından olumsuz bir veri olarak değerlendirilmemelidir. Ancak deneklerin, anavatanlarına bu denli aidiyet duygusuyla bağlı olmalarına rağmen, kültürlerinin yaşatılması ve haklarının korunması gibi yasal oluşumlar konusunda Türk Devleti Hükümetlerinin yetersiz kaldığını ve tedbirler alamadığını düşünmeleri (Tablo 11) anlamlıdır ve bir durum tespittir. Diğer taraftan deneklerin Türkiye’nin Almanya üzerindeki siyasi lobisi hakkında olumlu görüş içerisinde olmadıkları görülmektedir (Tablo 12). Bu sonuçlar, deneklerin gurbette yalnızlık duygusu içerisinde oldukları ve sorunlarına çözüm üretilmesi açısından umutsuz oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Almanya’da yaşayan Türklerin, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik geleceği hakkında umut taşımaları ise (Tablo 13) geleceğe yönelik beklentileri açısından olumlu bir bulgu olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmada öngörülen sayıtlılar hakkında ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Deneklerin,

* Türkçeyi günlük iletişimlerinde daha çok tercih ettikleri,

* aile ve arkadaş ilişkilerinde anadillerini tercih ettikleri,

* haber alma ihtiyaçlarını Türk medya kuruluşlarının yayınlarından karşıladıkları,

* yatırımlarını genel olarak Türkiye’de değerlendirdikleri ve tutumlarında duygusallığın önemli bir etken olduğu,

* tatillerini genellikle Türkiye’de geçirdikleri,

* T.C. Hükümetlerinin Türklerin sorunları ile ilgilenmediğini ve çözüm üretemediğini düşündükleri,

* Türkiye’nin yurtdışında siyasi lobisinin olmadığı hipotezleri doğrulanmıştır.

Buna karşın;

* Türklerin Almanya’da sürekli kalmak istemedikleri,

* Türkiye’nin siyasi-ekonomik geleceğinden umutsuz oldukları ve

* okuma alışkanlıklarının ileri düzeyde olmadığı hipotezleri ise doğrulanamamıştır.

Sonuç olarak; Almanya’da yaşayan Türklerin uyumlarına yönelik dil tercihi göstergelerinin dışında temel bir sorunun varlığından söz etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla uyumun sağlanamadığı yönündeki ön yargılar, kültürel rölativizmde aranabilir. Bireylerin yaşamlarını yabancı coğrafyalarda da kendi kültürlerine göre düzenlemeleri kısmen doğal karşılanabilir. Zira bu tür paralel yaşam tarzına Brezilya’da yaşayan Almanların oluşturduğu “*germantown*”lar da rastlanmaktadır. Araştırma sonucunda Türklerin Almanya’da kültürel ve dilsel bir iletişimsel ortam

oluşturdukları hipotezinin doğrulanması ise uyum açısından anlamlı bir bulgudur. Ancak her şeye rağmen uyum sorununun aslında her iki taraf için de farklılıklarla yaşamayı içselleştirememelerinde yattığı söylenebilir.

Araştırma sonuçları, çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları bağlamında sadece ön fikir verici düzeyde ve geçerliliktedir. Daha güvenilir sonuçlar için kapsamlı çalışmalara kuşkusuz gereksinim vardır. Ancak elde edilen bulgular, aynı alanda yapılabilecek bundan sonraki çalışmalara dayanak oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aktifhaber (2007) “Ya Türkler Ya da Biz Kültürü Feda Edeceğiz” haberler, http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=141996, 23.11.2007 tarihinde indirilmiştir.
- Atabay, İlhami (1994) *Ist Dies Mein Land? - Identitätsentwicklung Türkischer Migrantenkinder Und Jugendlicher In Der Bundesrepublik*, Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler -Systemdruck GmbH, Berlin.
- Auernheimer, G. (1988) *Der Sogenannte Kulturkonflikt Campus*, Frankfurt/Main
- Barutcugil, İsmet (2007) “Kültürlerarası İletişim Becerileri”, http://rcbadoor.com/makalevekitaplar/makaleler/kisisel_gelisim/2004_2005/Kulturlerarasiiletisim.htm, 04.11.2007.
- Berger Kai-Uwe (2000) *Migration Und Intergration: Eine Einführung In Das Wanderungsgeschehen Und In Die Integartion Der Zuwanderten In Deutschland*, Leske+Budrich, Opladen.
- Cramer, Jost (2000) *Migration*, in; LpB Baden-Württemberg, (Hrsg): Politik & Unterricht, 26.Jg 3, s. 10-15, Stuttgart.
- Çağlar, A. Ş. (2003) “İki Elde Bir Sehpa”, İçinde: D, Kandiyoti, A. Saktanber *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*. Metris, İstanbul.
- Doğan, Halil (2001) “Biz İşçi Çağırdık, İnsan Geldi”, *Bizim Külliye Dergisi*, Sayı 11, s:30-33, Elazığ.
- Dökmen, Üstün (1998) *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay. İstanbul.
- Er, Seher (2005) “Kültürlerarası İletişim, Budunmerkezcilik ve Öteki”, *Journal of İstanbul Kültür University*, 2005/1 pp. 9-18, İstanbul.
- Friedrich Ebert Stiftung (1991) “Geri Dönen İşçi Aileleri: Birinci ve İkinci Kuşağın Reentegrasyon Sorunları” in: *Wirtschaftsform*, İstanbul.
- Gannon, M. J. (2001) *Understanding Global Cultures: Metaphorical journeys through 23 nations*. California: Sage.

- Gillart A., Haji-Kella M., Guedes, M. J. C., Raykova, A., Schachinger, C., Taylor, M. (2000) [Elektronik versiyon]. *Kültürlerarası Öğrenme*. Strasbourg: Avrupa Konseyi.
- Hall, Stuart (1994) "Rassismus, Westliche Dominanz Und Globalisierung", in: Rassismus Und Kulturelle Identität (Argument-Sonderband), Hamburg.
- Kaptan, Saim (1993) Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, G.Ü., Eğitim Bilimleri, Ankara.
- Lüger, H.H. (1990) "Kommunikationsroutinen Anregungen Für Den DaF-Unterricht" Interkulturelle Kongressbeiträge Zur 20. Jahrestagung Der Gesellschaft Für Angewandte Linguistik GAL e.V.Forum Angewandte Linguistik, Derl. B. Spillner, s.183-185, , Frankfurt Am Main.
- Kartarı, Asker (1999) "İletişim ve Bir Araştırma Projesi", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Folklor/Edebiyat, s.19-26
<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/33.php>, 13.11.2007 tarihinde indirilmiştir.
- Krejcie and Morgan (1970) "Determining Sample Size For Research Activities", Educational and Psychological Measurement.
- Koçdemir, Kadir (2002) Küreselleşme – Koordinatları Okumak, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Koddenberg, S. Angelika (1989) Akkulturation von Migranten, Rübelmann GmbH, Hemsbach.
- Mutlu Erol (1995) "*İletişim Sözlüğü*", Ark Yayınevi, İstanbul.
- NTV (2007) "Haber Merkezi" programı, Akşam Haberleri – 14.30.
- Oxford University Press (1996) Küresel Komşuluk, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Rödig, S. (1988) Zur Lebenswelt Türkischer Frauen In Der Bundesrepublik Deutschland, Fallbeispiel Düsseldorf, Justus-Liebig-Universität, Giessen.
- Sargut, Ölçün (1992) Sein und Nicht Sein – Zur Literatur In Der Multikulturellen Gesellschaft, Aisthesis Verlag, Bielefeld.
- Starssburger, Gaby (2000) "Familien Ausländischer Herkunft In Deutschland – Empirische Beiträge Zur Familienentwicklung Und Akkulturation", in: Das Heiratsverhalten Von Personen Ausländischer Nationalität Oder Herkunft In Deutschland, Druckpartner Rübelmann, Hemsbach.
- Selçuk, Ayhan (2007a) "Kültürlerarası İletişimi Engelleyen Bazı Faktörler – Kültürlerarası İletişim", <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=2670>, 12.11.2007 tarihinde indirilmiştir.
- Selçuk Ayhan (2007b) "Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları". http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CAyhan%20SEL%C3%87UK%5C1-17.pdf, 16.11.2007 tarihinde indirilmiştir

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

Semler, Christian (2004) “Yorum”, Die Tageszeitung vom 24.11.2004, S. 1, 84 Z., Deutschland.

Şen, Faruk (2006) Almanya’daki Türkler – Entegrasyon ve Gettolaşma”, <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf>, 22.11.2006 tarihinde indirilmiştir.

Tanrıbilir, R.Özgül ve Sen Erdal (2005) “Kültürlerarası İletişim ve Öteki Kavramının Günümüz Dünyasında Yeri ve Önemi”, Journal of İstanbul Kültür University, 2005/1 00.129-137, İstanbul.

Timur, Taner (2006) “Oryantalizm ve Emperyalizm”,

<http://www.evrenselbasim.com/Ek/yazi.asp?id=2160>, 24.03.2006 tarihinde indirilmiştir.

Vassaf, G. (1985) Wir Haben Unsere Stimme Noch Nicht Laut Gemacht, Respublicae, Felsberg.

Yağbasan, Mustafa (1996) “F. Almanya’dan Türkiye’ye Dönen Öğrencilerden Üniversite Düzeyine Gelenlerin Uyum Sorunları – Atatürk Üniversitesi Örneği”, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Yağbasan, Mustafa (2006) “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Bir Metafor Olarak Paralel Toplum’, 1. Uluslararası İletişim Sempozyumu, Girne Amerikan Üniversitesi, 04-05.2006, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Girne.

<http://www.logon-echon.de/Parallelgesellschaft.html>, 24.01.2006 tarihinde indirilmiştir.

<http://de.wikipedia.org/wiki/Parallelgesellschaft>, 24.01.2006 tarihinde indirilmiştir.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 333-342, ELAZIĞ-2008

TELEVİZYON REKLÂMLARINA TOPLUMSAL CİNSİYETİN YANSIMASI: ERKEK ANALİZİ

Reflection of Social Sex in the TV Advertisements: Male Analyze

Bengü Emine ÇOLAKOĞLU

*Adnan Menderes Üniversitesi, Kuyucak MYO,
Aydın. becolakoglu@adu.edu.tr*

Mustafa DOĞANER

*Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli
İİBF, Aydın. mdoganer@adu.edu.tr*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı televizyon reklâmlarında rol alan erkek karakterlerin analizini yapmaktır. Çalışmada içerik çözümlemesi kullanılmıştır. 15 Eylül- 5 Ekim 2005 tarihleri arasında gösterilen 149 reklâm spotu kaydedilmiş ve erkeklerin rol aldığı 65 reklâm spotu belirlenmiştir. Reklâm spotları içerisinde yer alan 81 erkek karakteri mekân, ürün, birlikte rol aldıkları kişiler, yaş, medeni durum, meslek gibi değişkenlerle incelenmiştir. Ki kare analizi ile değişkenler arasında ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre erkekler ev içinde tespit edilmiştir ancak, ev içinde ikincil rolleri oynadıkları görülmüştür. Türk toplumunda da erkeğin geleneksel rollerinin değiştiği bilinmektedir. Ancak bu çalışmada, erkeğe özgü yeni rol davranışlarının reklâmlara yeterli ölçüde yansımadağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Reklâm, Televizyon Reklâmları, Erkek Analizi, İçerik Çözümlemesi.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine male role in the Turkish TV advertising. A content analysis is used as a method of analyzing the subjects. The sampling of the study consists of 149 advertisements aired during the period of September 15 to October 5, 2005. 81 of 149 the advertisements included male representation. The 81 male characters were coded for place, production, co-starring, age, marital status and occupation, which are the common method used in previous studies. We have analyzed whether there is a relationship among variables with the help of chi-square test. The results of this study show that male characters have a role inside their home, which is unlike the results of many other previous studies. On the other hand, male figures have been portrayed as a secondary role at home. It is known that traditional male characters have been changing in Turkey. However, it is clarified in the study that changing character of Turkish males has not been represented enough in the TV advertisements.

Key Words: Social Gender, Advertisements, Television Advertisements, Male Analysis, Content.

1-GİRİŞ

Reklâm, belli bir davranışta bulunmaya ikna eden, kişisel olmayan, tekrara dayalı bir satış çabası ve bir kitle iletişim biçimidir. Toplumsal cinsiyet; kadın ve erkeğin rollerini, sorumluluklarını, analiz etmeye yarayan sosyo-ekonomik bir değişkendir ve kitle iletişim araçları ile toplumsal cinsiyete ait roller öğrenilmektedir. Toplumsal cinsiyetin sürekli olarak yeniden öğreniliyor oluşu, temelinde tekrar olan reklâmı önemli bir yere koymaktadır. Bu bağlamda, her gün görülen reklâmlarda cinsiyet, farkına bile varılmadan toplumsal olarak yeniden üretilip yeniden öğretilmektedir.

Toplumsal cinsiyetin reklâmlara nasıl yansıdığına dair yapılmış pek çok araştırma vardır. Bu araştırmaların çoğunluğu reklâm spotlarına yansıyan kadın ve erkek karakterleri birlikte incelemişler ve aralarındaki farkları tespit etmeye çalışmışlardır. Erkek karakterleri tek başına inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Erkek karakterler yeni ve eski baba imajının yansıması reklâmın rol davranışları üzerindeki etkisi ve değişen erkek imajı gibi sayılı araştırmalara konu olmuştur.

Bu çalışmanın amacı; televizyon reklâmlarındaki erkek karakterlerin sunumunu analiz etmektir. Çalışmada, içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Pozitivist bilim anlayışı içinde iletilen mesajın içeriğine yönelik olarak yapılan araştırma yöntemine “içerik çözümlemesi” denilmektedir. İçerik çözümlemesi nicelikseldir, görünen gerçeği ele alır ve sistematik olması nedeniyle nesnellik iddiasını taşımaktadır. Medyadaki cinsiyet çalışmalarında yaygınca kullanılan bir yöntemdir. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığı ki kare testi ile tespit edilmiştir.

15 Eylül–5 Ekim 2005 tarihleri arasında, ulusal yayın yapan, izlenme oranları yüksek kanallar arasından ATV, Kanal D, TRT 1, TV 8 ve Show TV seçilmiştir. Bu kanallarda, 12.00–20.00 saatleri arasında gösterilen 149 reklâm kaydedilmiş ve erkeklerin rol aldığı toplam 65 reklâm spotu *mekân, ürün, birlikte rol aldıkları kişiler, yaş, medeni durum, meslek* gibi unsurlarla incelenmiştir. 65 reklâm spotu içerisinde yer alan 81 erkek karakteri bu araştırmada yer almıştır. Araştırmada yer alan kategoriler belirlenirken, daha önce yapılmış çalışmalar baz alınmıştır.

Reklâmların kategorilere ayrılarak incelenmesi cinsiyet eğilimlerin tespiti açısından önem teşkil etmektedir. Bu çalışmada ürünler, Schneider’in 1979 yılında televizyon reklâmlarındaki cinsiyet eğilimleri ile ilgili yaptığı çalışmasında olduğu gibi otomobil ve aksesuarları, giyim, ev dekorasyonu-mobilya, ev gereçleri, kişisel bakım ve güzellik ürünleri, medya, banka ve sigorta, gıda, içecek ve diğer olmak üzere on kategoride incelenmiştir. Ayrıca çalışmada erkeklerin ev içinde, ev dışında, mesleği ile ilgili bir mekânda, açık havada ya da diğer olarak belirlenen mekânlardan hangisinde

daha çok görüldükleri saptanmaya çalışılmıştır. Amaç cinsiyet farklılaşmasının mekâna yansıyor yansımadığını bulmaktır. Ek olarak çalışmada erkeklerin birlikte rol aldıkları kişiler kadın, erkek, birlikte, çoğunlukla kadın, çoğunlukla erkek, aile, çocuk, yalnız başlıkları altında incelenmiştir. Çünkü reklâmda ana karakterin yanında rol alan yardımcı karakterler, cinsiyet farklılaşması ile ilgili çıkarımlar yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Pek çok çalışmada çocuk karakterlerin, kadınlara göre erkeklerin yanında daha az bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Dünyanın değişik ülkelerinde yapılmış televizyon reklâmlarındaki içerik çözümlenmeleri

	Örnek Sayısı	Dönem Yılı	Yapıldığı Ülke
McArthur & Resko (1975)	199	İlkbahar 1971	Amerika
Bretl & Cantor (1988)	397	Ocak-Şub. 1985	Amerika
Manstead & McCulloch (1981)	170	Temmuz 1979	İngiltere
Furnham & Skae (1997)	109	Kasım 1995	İngiltere
Gilly (1988)	204	Şubat 1985	Meksika
Furnham & Voli (1989)	175	Eylül 1987	İtalya
Mazzella (1992)	281	Ağustos 1989	Avustralya
Craig (1992)	2209	Ocak 1990	Amerika
Mwangi (1996)	105	Tem.-Ağu.1996	Kenya
Furnham (1999)	151	Kasım 1995	Danimarka
Furnham et al. (1999)	211	Ekim 1995	Fransa
Furnham et al. (1999)	119	Yaz dön.1997	Endonezya
	175	Yaz dön.1997	Hong Kong
Neto & Punto (1998)	304	Haziran 1996	Portekiz

Kaynak: Furnham A, Twigg Mak Sex-Role Stereotyping in Television Commercials: A Review and Comparison of Fourteen Studies Done on Five Continents Over 25 Years, Sex Roles:A Journal of Research, 99, 414

Kadın ve erkek temsillerinin saptanmasına yönelik pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalardan bir kısmı yukarıdaki Tablo-1'de gösterilmeye çalışılmıştır. Tabloda yer alan çalışmaların sonuçları dikkat çekmektedir. 1975 yılında McArthur ve Resko'nun yaptığı araştırma, erkeklerin kadınlara göre daha çok ana rolde yer aldıklarını gösterirken, Gilly'nin 1988 yılındaki araştırması, kadınların erkeklere göre daha çok ana rolde yer aldıklarını yönündedir. Craig'in 1992 yılında yaptığı araştırma, bu farklı sonuca bir cevap niteliğindedir. Reklâmlarda yer alan kadın ve erkeğin gösterilme oranlarının en çok izlenme kuşağında (*prime time*) eşit, hafta sonlarında erkeklerin, hafta içinde kadınları daha yüksek bir oranda reklâmlarda yer aldığını saptamıştır (Craig, 1992: 26).

2-TOPLUMSAL CİNSİYET VE ERKEK

Toplumsal cinsiyet, bir kadın ya da erkek olarak davranmayı öğrenmekten daha fazla bir şeyi ifade etmektedir. Gün boyu, binlerce önemsiz eylemde, cinsiyet toplumsal olarak yeniden üretilmekte ve yeniden oluşturulmaktadır (Giddens, 2000: 103-105).

Toplumsal cinsiyet farklılığı, sosyal yapılandırmanın bir sonucudur ve değiştirilebilmektedir. Zaman içerisinde değişen cinsiyet rolleri bunun bir göstergesidir. Toplumsal cinsiyet yaşamımızı şekillendirmekte ve nasıl davranmamız gerektiğini öğretmektedir. Sosyal çevre içerisinde öğrenilen roller tekrarlanan reklâmlar tarafından da pekiştirilmektedir. İzleyiciler reklâmdaki sembolik sunum alanını çözümlenmekte ve farkında olmadan benimsemektedirler.

Günümüzde erkekler, büyük bir hızla kadınların egemenlik alanı saydıkları günlük tüketim faaliyetlerine katılmaya başlamışlardır. Bunun nedenleri arasında; erkeğin evin günlük işlerine katılımı, öğrencilerin sayısının artması, ilk evlenme yaşının yükselmesi, boşanma oranının artması, yalnız eşcinsellerin yaşadıkları evlerin ortaya çıkması ve erkeklerin efemineleş(tiril)mesi gelmektedir. Bu bağlamda, reklâmcılık sektöründe erkeklere ilişkin bir değişim yaşanmaktadır (Wernick,1996: 82). Kadınlar eski "yuva yapıcı" rollerinden çıkıp, kendilerine çalışma hayatında ve toplumsal yaşamda bir yer bulmaya başlamışlardır. Tüm bu faktörler ürün seçimleri ve satın alma davranışları açısından bir zamanlar aralarında büyük farklar bulunan bu iki cinsin birbirine daha çok benzemeye başladığını göstermektedir (Odabaşı,2002:260).

Erkeğin bu değişen tanımı reklâmcıların işini zorlaştırmaktadır. Çünkü erkeğin tanımı, feminizmin yükselişinin yol açtığı daha genel cinsiyet kargaşası içinde büyük ölçüde sarsılmıştır. Kıllı, sert bakışlı, kaslı, sağlam yapılı, kavgaya hazır, ürkütücü erkek tipinin yerini kibar, masum, nazik, ince parmaklı, zarif, efemine erkekler almaya başlamıştır (Kınıkoğlu, 2005). Erkeğin, belirli kodlarla anlatılma biçimine alışmış olan tüketici de bu yeni duruma ayak uydurmaya çabalamaktadır. 1950'li yıllarda erkeklere pazarlanan ürünler arasında yalnızca otomobil, alkollü içecekler, sigara, mekanik araçlar ve hayat sigortası varken, günümüzde spor aletlerinden parfüme, saç boyasından, kişisel bakım ürünlerine kadar pek çok ürün bulunmaktadır. Erkekler kamusal alanda egemendirler ve hâlâ kadınlardan daha fazla kazanmaktadırlar, ama ayrıcalıklarını da kaybetmeye başlamışlardır (Wernick,1996: 83–84).

Ailenin tanımı ve yapısı da erkeğin tanımı gibi büyük bir değişim içindedir. Yükselen evlenme yaşı, doğum oranının azalması, boşanmaların artışı bu değişimin birer göstergesidir (Cherlin, 1992: 2). Aile içerisinde erkeğin rolünü araştıran çalışmalar, günümüzde erkeklerin eskiye oranla daha fazla çocuk bakımı ile ilgilendiklerini

göstermektedir. Ancak erkeğin baba olarak farklı bir yaklaşımla yeniden tanımlandığı sınıflar orta veya orta üstü sınıflardır.

1950'li yılların reklâmlarında toplumsal roller ve kimlikler aile içinde tanımlanmıştır. Bu aile, erkeklerin çalışıp, kadınların çocuk büyüttüğü, iki üç çocuklu ideal orta sınıf ailesidir. Bu yıllarda erkek gömlek giyen, pipo içen, televizyon alan, otomobil süren aile reisidir. Bu davranış kalıbını sergileyen erkekler bazen koca, bazen baba veya kariyerini yükseltirken aile birliğini de koruyan kimselerdir. 1980'lerin başlarında bekârlık, yükselen bir eğilim olmaya başlamıştır. Reklâmlar erkeklerin kendilerine yetecekleri görüşünü besleyen, *yalnız adam* temasını işlemeye koyulmuşlardır (Wernick, 1996: 88).

Kauffman'ın 1999 yılında yaptığı araştırma, reklâmlarda yer alan erkeğin aile içindeki rolünün kadının rolünden farklı olduğunu göstermektedir. Evin dışında zaman geçiren erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Erkekleri küçük çocuklarıyla gösteren reklâmların azlığı bir yana, erkekleri erkek çocuklarla gösteren reklâmlar kız çocuklarıyla gösterilenlerden daha çoktur. Reklâmlarda *fast-food* restoranlarda çocuklarıyla zaman geçiren babalar vardır. Ancak bu reklâmlarda bile erkekler, oğullarıyla birlikte daha fazla görülmektedirler.

1970'lerin başlarında Amerika'da pek çok araştırma kadın ve erkeğin televizyon reklâmlarında farklı tanımlandığını ortaya koymuştur. 1980'lerde toplumsal roller değişmeye başlamıştır ancak meydana gelen değişimin televizyon reklâmlarına yansımadağı görülmektedir. Erkekleri meslek sahibi olarak gösteren reklâmlar yoğunluktayken kadınlar eş, anne ve aile içinde tanımlanmışlardır. Oysaki Amerika'da çalışan kadın sayısı % 60'lardadır. Amerikan toplumu içerisinde bile kadın ve erkek ayrımı hâlâ yapılmaktadır (Arima, 2003: 81).

3- ARAŞTIRMA BULGULARI

ATV, Kanal D, TRT 1, TV 8 ve Show TV'de, 12.00–20.00 saatleri arasında gösterilen 149 reklâm 15 Eylül–5 Ekim 2005 tarihleri arasında kaydedilmiştir. Erkeklerin rol aldığı toplam 65 reklâm spotu *mekân, ürün, birlikte rol aldıkları kişiler, yaş, medeni durum, meslek* gibi kategorilere ayrılarak incelenmiştir. 65 reklâm spotu içerisinde yer alan 81 erkek karakteri ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Mekân ve Ürün

İncelediğimiz reklâmlarda yer alan erkek karakterlerin % 32,1'i ev içinde, % 23,5'i meslekleriyle ilgili bir mekân içerisinde tespit edilmişlerdir. Erkekler % 45,7 oranında gıda reklâmlarında, % 13,6 oranında temizlik ürünleri reklâmlarında, % 9,9 oranında

içecek reklâmlarında ve % 8,6 oranında kişisel bakım reklâmlarında (kolonya, parfüm, diş macunu gibi) yer almışlardır.

Erkek karakterler, % 45,7 oranında hazır çorba, margarin, yoğurt, dondurma, çikolata gibi gıda reklâmlarında rol almışlardır. Bu reklâmlarda erkekler, genelde ev içinde görülmektedirler. Mutfakta görünmelerine karşın mutfak ile ilgili hiçbir işe aktif olarak katılmamakta, yalnızca tüketmekte ya da işbirliği yapmak amacıyla orada bulunmaktadırlar. Yemek ile ilgili asıl görev kadına aittir. Kadın iyi bir eş, iyi bir anne olarak mutfaktaki sorumluluğunu tek başına yerine getirmektedir. Bu durumdan şikâyetçi görünmemekte, tersine yaptıklarının tüketilmesine sıcak bir gülümseyiş ile kabullenmektedir. Erkeği geleneksel davranış kalıplarının dışında gördüğümüz reklâmlar da mevcuttur, ancak bu istatistiği değiştirecek denli yüksek bir oranda değildir. Erkekler gıda reklâmlarında merkezi rollerde değildirler. Daha çok ikincil rolleri oynamaktadırlar. Bu tip reklâmlarda karşımıza çıkan erkekler yetişkin bile olsalar, kendi yemeklerini kendileri yapamayacak kadar beceriksizdirler ve yardıma ihtiyaç duymaktadırlar.

Erkek karakterler %13,6 oranında temizlik ürünleri reklâmlarında yer almışlar ve ev içinde konumlanmışlardır. Erkekler bu ürünleri tanıtan, ürün hakkında bilgi veren kişiler olarak kullanılmışlardır. Bu ürünleri kendileri kullanmadıkları halde, tüketilmeleri konusunda kadınları ikna etmeye çalışmaktadırlar. Temizlik ürünleri ile ilgili en iyi bilginin yine kadınlarca bilinebileceği olasılığı görmezlikten gelinmiştir. Çünkü kadınların bilgileri, gözlemleri ve çıkarımları bilimsel değildir. Erkek, evin temizliği ile ilgilenmektense, temizliği yapacak olan kadının kullanabileceği ürünü üretmekle meşgul olmaktadır. Böyle davranmaların nedeni erkeklerin otoriteyi temsil etmeleri ve daha akıllı, bilgili oldukları yargısının payı bulunmaktadır.

Tablo:2: Frekans Dağılımları

	Frekans	%
Mekan		
<i>Ev içi</i>	26	32,1
<i>Ev dışı</i>	12	14,8
<i>Meslek</i>	19	23,5
<i>Açık alan.</i>	17	21,0
<i>Diğer</i>	7	8,6
Toplam	81	100,0
Ürün		
<i>Diğer</i>	6	7,4
<i>Oto. Ve aks.</i>	3	3,7
<i>Giyim</i>	1	1,2
<i>Ev dek. Mobilya</i>	4	4,9
<i>Temizlik ürünleri</i>	11	13,6
<i>Kişisel bakım</i>	7	8,6

<i>Medya</i>	3	3,7
<i>Banka, sigorta</i>	1	1,2
<i>Gıda</i>	37	45,7
<i>İçecek</i>	8	9,9
Toplam	81	100,0

c) Rol -Ekranda Birlikte Görüldükleri Kişiler

Erkeklerin % 29,6'sı kendilerinin de kullandıkları bir ürünün reklâmında rol almışlar, % 19,8'i aile içindeki rolleri ya da sevgili gibi özel ilişki içerisinde gösterilmişlerdir. Erkek karakterler % 22,2 oranında bir kadınla beraber ekran önüne çıkmaktadırlar. Reklâmlarda tek başına rol alan erkek oranı %9,9 iken, çocuklarla birlikte görülen erkeklerin oranı ise %2,5'dir. Erkekler çocuklarıyla beraber yalnızca gıda reklâmlarında yer almışlardır. Erkekler % 17,3 oranında çoğunlukla erkeklerin olduğu bir grup içinde tespit edilmişlerdir.

Tablo 3: Rol Dağılımı

Rol		
<i>Tanıtıcı</i>	9	11,1
<i>Özel ilişki</i>	16	19,8
<i>Uzman</i>	12	14,8
<i>Kullanıcı</i>	24	29,6
<i>Yok</i>	16	19,8
<i>Diğer</i>	4	4,9
Toplam	81	100,0
Bir, rol aldıkları		
<i>Kadın</i>	18	22,2
<i>Erkek</i>	17	21,0
<i>Birlikte</i>	10	12,3
<i>Çocuk</i>	2	2,5
<i>Çoğunlukla kadın</i>	5	6,2
<i>Çoğunlukla erkek</i>	14	17,3
<i>Karışık grup</i>	7	8,6
<i>Yalnız</i>	8	9,9
Toplam	81	100,0

d) Medeni Durumu

Reklâmlarda yer alan erkeklerin %32,1'i evli, %25,9'u bekârdır. % 42'sinin medeni hâli hakkında belirgin bir işaret yoktur. Giyim, banka-sigorta, medya ve otomobil reklâmalarında yer alan erkek karakterlerin medeni hâllerini belli eden bir gösterge mevcut değilken, kişisel bakım ürünleri (%71,4) reklâmalarında yer alan erkek karakterler bekârdır. Gıda reklâmalarında rol alan erkeklerin % 32,4'ü evlidir.

Bu sonuç bizi; erkeklerin bakıma ihtiyacı olan küçük çocuklar benzetmesine götürmektedir. Kadın anne rolünü oynamaya devam etmektedir. Temizlik ürünleri ile ilgili olan reklâmlarda yer alan erkeklerin medeni hâli hakkında reklâmda bir bilgi mevcut değildir.

Ürünü tanıtıcı rolü üstlenen erkeklerin medeni durumları belirgin değilken, özel ilişki kategorisinde yer alan erkeklerin % 81,3'ü evlidir ($\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde ki-kare ile test edilmiş $0,00 < 0,05$ ilişki bulunmuştur). Ürün ile mekân arasında bir ilişki söz konusudur. Yukarıda daha önce belirtildiği gibi gıda ve temizlik ürünleri reklâmlarında yer alan erkekler ev içinde oldukları saptanmıştır ($\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde ki-kare ile test edilmiş $0,001 < 0,05$ ve ilişki bulunmuştur).

Bekâr erkekler, kişisel bakım ile ilgili reklâmlarda % 47,1 ile yüksek bir oranda yer almaktadırlar. Mükemmel fizikleri ve sportif vücutlarıyla reklâmda yer alan bu erkeklerin bekâr olmaları normal karşılanmaktadır. Evli erkeğin toplumsal sorumluluğu, cüretkâr bakışlarını ve çapkın gülüşünü bastırmasına neden olmaktadır.

e) Yaş

21–35 yaş aralığında yer alan erkeklerin %42'si bekarken, 36-50 yaş aralığındaki erkeklerin %62,5'inin medeni durumları belli değildir. 51 üstü yaş aralığındaki erkeklerin ise % 53,3'ü evlidir ($\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde ki-kare ile test edilmiş ($0,001 < 0,05$) ve ilişki bulunmuştur).

f) Meslek

Reklâm spotlarında, prestijli, toplum tarafından kabul gören bir işte çalışan erkeklerin oranı %24,7, meslekleri ile ilgili herhangi bir ipucu olmayan erkeklerin oranı %33,3, emekli, üniversite öğrencisi gibi diğer kategoriye yerleştirdiğimiz erkeklerin oranı %27,2'dir.

Tablo 4: Demografik özellikler

Medeni Durum		
<i>Evli</i>	26	32,1
<i>Bekar</i>	21	25,9
<i>Belli değil</i>	34	42,0
Toplam	81	100,0
Yaş		
<i>21-35</i>	50	61,7
<i>36-50</i>	16	19,8
<i>51 ve üstü</i>	15	18,5
Toplam	81	100,0
Meslek		
<i>Beyaz yakalı</i>	20	24,7
<i>Mavi yakalı</i>	9	11,1
<i>Sanatçı,aktör</i>	3	3,7
<i>Belli değil</i>	27	33,3
<i>Diğer</i>	22	27,2
Toplam	81	100,0

4-SONUÇ

Reklâm bir kitle iletişim aracıdır ve bilgi vermek, ikna etmek amacıyla kullanılmaktadır. Reklâm aynı zamanda hayatımız içerisindeki anlam yapılarını oluşturmada, sembollerini ve düşüncelerini aktarmaktadır. Ancak bu aktarımla insanların basmakalıp biçimlerde davranmaya başladığı bir kısır döngüye katkıda bulunmaktadır(Burton, 1995:150). Çünkü reklâmın temelinde bir şeyleri değiştirmekten çok var olanları pekiştirme ve sürdürme eğilimi vardır. Toplumsal cinsiyet kadınların ve erkeklerin kendi cinsiyetleri esas alınarak onlara atfedilen yapılandırılmış rolleri ifade etmektedir. Reklâm, toplumsal cinsiyet rollerini tekrarlayarak sağlamlaştırmaktadır (Lull, 2001: 24–26).

Reklâmın toplumsal cinsiyet rollerini sağlamlaştırdığı gerçeğinden yola çıkarak yapılan sayısız araştırma vardır. Bu araştırmaların çoğunluğu kadın ve erkek karakterleri birlikte incelemiş ve aralarındaki farkları tespit etmeye çalışmışlardır. Araştırmalar aile içinde, kadının annelik rolünün öne çıktığını ve ev içi sorumlulukların genellikle kadının rolü kapsamında görüldüğü gerçeğinin reklâmlara yansımalarını tespit etmişlerdir. Ancak kadınların ev dışında az görünmelerinin, erkeklerin çocuk bakımı reklâmlarında görülmemelerinin nedenlerini kültür içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu araştırmaların eksiklik olarak nitelendirilebilecek olan yanı erkek karakterlerin tek başına incelenme sayısının az olmasıdır. Bu çalışma ile televizyon reklâmlarındaki erkek karakterlerin sunumunu analiz edilmeye çalışılmıştır. Reklâm spotları içerisinde yer alan 81 erkek karakteri ile ilgili olarak ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

Erkekler hiç de alışık olunmadığı bir şekilde ev içinde tespit edilmişler ve en çok gıda reklâmlarında yer almışlardır. Ancak bu reklâmlarda merkezi rollerde değildirlen. Meslekleriyle ilgili bir mekân içerisinde tespit edilen erkek sayısı % 23,5 ile ikinci sırada gelmektedir. Erkek karakterler temizlik ürünleri reklâmlarında da ev içinde konumlanmışlardır ancak burada ürünleri tanıtan, ürün hakkında bilgi veren kişiler olarak kullanılmışlardır. Reklâmlarda, çocuklarla birlikte görülen erkeklerin oranı yalnızca %2,5'dur. Bu reklâmlar erkeklerin ikincil roller üstlendikleri gıda reklâmlarıdır.

21–35 yaş grubundaki genç erkeklerin reklâmlarda daha çok yer aldığı tespit edilmiştir. Genç erkeklerin büyük bir kısmı bekârdır ve kişisel bakım ürünleri reklâmlarında yer almaktadırlar. Giyim, banka-sigorta, medya ve otomobil reklâmlarında yer alan erkek karakterlerin medeni durumlarını belli eden bir gösterge mevcut değildir. Reklâmlarda yer alan erkeğe özgü yeni rol davranışları görülmekle birlikte yeterli ölçüde televizyon reklâmlarına yansımadağı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arima, N. Akie (2003), "Gender Stereotypes in Japanese Television Advertisements", *Sex Roles* 49(1/2): 81-90.

Burton, Graeme (1995), *Görünenden Fazlası*, (Çev. Nefin Dinç. Alan.) İstanbul.

Cherlin, Andrew (1992), *Marriage, Divorce, Remarriage*, Cambridge, Ma: Harvard University Press.

Craig, Stephen (1992), "The Effect Of Television Day Part On Gender Portrayals İn Television Commercials: A Content Analysis", *Sex Roles*, 26(5/6): 197-211.

Furnham, Adrian ve Twiggy Mak (1999). "Sex-Role Stereotyping İn Television Commercials: A Review And Comparison Of Fourteen Studies Done On Five Continents Over 25 Years", *Sex Roles*, 41(5/6): 413-437.

Giddens, Anthony (2000), *Sosyoloji-Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsellik*, Hüseyin Özel ve Cemal Güzel (der.) içinde.: Bilim ve Sanat Yayınları Ankara.

Gilly, M.C (1988), "Sex roles in advertising: A comparison of television advertisements in Australia, Mexico, and the United States", *Journal of Marketing*, 52, 75-85.

Kauffman, Gayle (1999), "The Portrayal Of Men's Family Roles İn Television Commercials", *Sex Roles*, 41(5/6): 439-458.

Kınıkoğlu, Murat (2005), *Akşam Gazetesi*, 16.08.2005.

Lull, James (2001), *Medya, İletişim, Kültür*, (Çev. Nazife Güngör Vadi), Ankara.

McArthur, L. Zebrowitz ve Resko, B. Gabrielle (1975) "The portrayal of men and women in American television commercials", *Journal of Social Psychology*, 97:209-220.

Odabaşı, Yavuz ve Barış Gülfidan (2002), *Tüketici Davranışı: Mediacat*, İstanbul

Schneider, Kenneth C. ve Schneider, Sharon Barich(1979). "Trends in sex roles in television commercials", *Journal of Marketing*, 43: 79-84.

Wernick, Andrew (1996), *Promosyon Kültürü, Reklam, İdeoloji Ve Sembolik Anlatım*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat. Ankara.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 343-366, ELAZIĞ-2008

KENT YAŞAMININ DEĞİŞMEYEN MARJİNALLERİ: SEYYAR SATICILAR VE İŞPORTACILAR*

The Unchanged Marginals of City Life: Peddler and Street Vendor

M. Cengiz YILDIZ

Polis Akademisi, Elazığ Zülfü Açar Polis MYO, Elazığ.
cngz23@gmail.com

ÖZET

Bu makalede, hızlı ve çarpık kentleşmenin kentlerde meydana getirdiği mesleklerden seyyar satıcılık ve işportacılık ele alınmıştır. “Enformel sektör” içerisinde, seyyar satıcılık ve işportacılık önemli bir yere sahiptir. Bu iş kolunun en önemli özellikleri; kayıt dışı, güdümlülük ve örgütlenme düzeyinin yok denecek kadar az olmasıdır.

Bu araştırmada, enformel sektörle ilgili kaynakların taranması yoluna gidilmiş, kuramsal bilgiler ve yapılan alan çalışması sonuçları birlikte ele alınmıştır. Betimsel ve ilişki arayıcı bir model ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyar Satıcı, İşportacı, Enformel Sektör.

ABSTRACT

In this article, peddling, one of the occupations that rapid and crooked urbanization had produced in cities is dealt with. Peddling has an important place in informal sector. Being unrecorded, for the day and low organization level are the most important characteristics of this work sector.

In this research, after the bibliography connected with informal sector was studied, the consequences of fieldwork done and theoretic knowledge have been evaluated together. Descriptive and correlative model have been tried to be put forward in this study.

Key Words: Peddler, Street Vendor, Informal Sector.

* Bu çalışma, 16–18 Ekim 2003 tarihleri arasında, Sivas'ta, Cumhuriyet Üniversitesi'nde, Sosyoloji Derneği tarafından gerçekleştirilen *Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler-IV. [Ulusal] Sosyoloji Kongresi*'ne bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Çarpık ve hızlı kentleşme, şehirlerde farklı kesimler ve farklı meslekler ortaya çıkarmıştır. Bu mesleklerden birisi, seyyar satıcılık ve işportacılıktır. Bu iş kolu, “lumpen meslek” [lumpen; belirli bir şekli olmayan küçük bir parça] olarak adlandırılmaktadır. Bu iş kolunun en önemli özelliği, günübirlik ve örgütlenme düzeyinin düşük olmasıdır.

Seyyar satıcılık ve işportacılık, “enformel sektör” kavramı içinde ele alınabilirken, “marjinal sektör” terimi de bu kesimi ifade için kullanılabilir. Buna göre, seyyar satıcılık ve işportacılık, enformel sektörün farklı uygulama alanlarından birisi olarak nitelendirilebilir.

Seyyar satıcı kavramı, herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın, mal veya hizmet sunan kişiler anlamında iken; işportacı, belediyeye kayıtlı olan ve vergi veren satıcılar anlamında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, marjinal sektör içinde ele alınan seyyar satıcılık ve işportacılığın konu edinildiği kaynakların taranması yoluna gidilmiş, yapılan alan araştırmaları sonuçlarıyla kuramsal bilgiler birlikte ele alınmış ve gözleme olanağı bulduğumuz Diyarbakır’daki enformel sektör çalışanlarından, seyyar satıcılar ve işportacıların özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili olmasından dolayı, öncelikli olarak enformel veya marjinal sektör ve göç kavramı üzerinde durulacaktır.

Enformel veya Marjinal Sektör

Enformel sektör kavramının isim babası Keith Hart olarak bilinmektedir. Hart, formel sektör faaliyeti ile enformel sektör faaliyeti arasındaki farkı; “ücretli olarak başkasının yanında çalışma”, “kendi hesabına çalışma” biçiminde formüle etmektedir (Aktar, 1990: 39).

Konuyla ilgili kavramlardan birisi de “marjinal kesim” olmaktadır. Marjinal kesim kavramının şu şekilde tanımlanması mümkündür: “Ekonomik gelişme ve sanayileşmeyle paralellik ve tutarlılık göstermeyen hızlı bir kentleşme süreciyle kentlerde çoğalan nüfusun, kentlerdeki tarım dışı kesimlerin yetersizliği ve kentlerin örgütlenme düzeyinin düşük olması nedeniyle, kentlerde hayatlarını sürdürmek için; küçük boyutlu, tek kişilik, örgütsüz, yüksek işçi devinimi olan, düşük verimli ve genelde geçici karakter taşıyan işlerde çalışarak kentte belirli fonksiyonları yerine getiren kesim” (Kızılcıkel–Erjem, 1992: 285). Marjinal kesim, “toplumun genel, toplumsal, ekonomik ve hatta kimi zaman da ahlaki yapısı ile bütünleşmemiş kişi veya gruplar” ya da “şehirde modern kesimin dışında kalmış ve modern kesimce emilemeyen bir grup” şeklinde de tanımlanabilir. Şehirlerde işportacılık, ayakkabı

boyacılığı, simit satıcılığı, dolmuş kâhyacılığı, hamallık vs. işlerle uğraşan kesim “marjinal kesim” olarak adlandırılmaktadır (Görmez, 1991: 70).

Marjinal faaliyetlerin “günübirlik iş” (TMMOB, 1998: 57) olarak adlandırılması söz konusudur. Marjinal sektör faaliyetleri, Sencer (1979: 217–220) tarafından “niteliksiz” ve “yarı nitelikli” uğraşlar olarak adlandırılmaktadır.

Kırsal kesimden gelenlerin şehir ekonomisine girememelerinin, geçimlik bir ekonomik faaliyet olan marjinal sektörün ortaya çıkmasıyla sonuçlandığı ifade edilmektedir. Marjinal sektörün farklı uygulama alanları, her ne kadar “köy ekonomisi” içinde ele alınamamakta ise de, bu sektör, sanayi sektörü ve gelişmiş hizmet sektörlerinden farklı bir nitelik taşımaktadır ve sadece “geçinebilecek” bir ekonomik karakterdedir (Sezal, 1997: 148).

Marshall (1999: 339–341)’da; karşılığı ödenmeyen ev içi emek, tüketime yönelik çalışma, piyasa dışı üretken emek, cemaat çalışmaları, geniş aileler ya da cemaatler içinde hediye olarak takas edilen ya da alınıp verilen mal ve hizmetlerin üretilmesi, yasadışı ticaret, gelir vergisinin tam olarak ödenmediği çalışmalar vs. faaliyetler “enformel ekonomi” kavramı içinde ele alınmaktadır. Bahsedilen faaliyetlerin ortak yönü, resmi istihdam istatistiklerinde yer almaması ya da kısmen yer almıyor olmasıdır. Bunun yanında, enformel terimi; serbest çalışma, tek kişilik işletmeler, zanaatkâr ürünleri ve ev içi hizmetlere de karşılık gelebilmektedir. Enformel sektör kavramından, resmi makamlara bildirilmeyen veya vergi sisteminin dışında kalan işler kastedilmektedir. Bu yönü dikkate alındığında, enformel sektör faaliyetleri, bazen “kara para ekonomisi”ni de kapsayabilmektedir.

Enformel faaliyetlere, ekonominin her kesiminde (tarım, imalat, ticaret, hizmet vs.) rastlanabileceği gibi, “enformel faaliyetler” ekonominin tüm sektörlerini kapsayan bir nitelik kazanabilir ve bu faaliyetler, kendi başına bir “enformel ekonomi”ye dönüşebilir (Aktar, 1990: 39–40). Enformel ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu, vergi düşüklüğü gibi sonuçları ortaya çıkarabilmekte ve bu da yönetimlerin temel problemlerinden birisi olabilmektedir.

“Üçüncü Dünya şehirlerinde, hane halkının toplam gelirine, formel işlerle birlikte enformel gelir kaynaklarının yaptığı katkıyı inceleme”nin çok daha anlamlı olacağı ifade edilebilir. Bir ailedeki bireylerin, elde ettikleri gelirin, bunun hangi biçimde (formel–enformel) kazanılmış olduğunun ve yaşam stratejilerinin belirlenmesinde enformel faaliyetlerin anlaşılmasının çok daha önemli olduğu dile getirilmektedir (Aktar, 1990: 41). Bu tespit, ailenin geçim biçimi hakkında bilgi verebilirken, enformel ekonomi vasıtasıyla, geçimin yaygınlık düzeyini de ortaya koyabilmektedir.

Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerde, çalışan kesimin ücretlerinin az olması, bu insanların ek işlerde çalışmasını gerekli kılabilir. Bireysel özellikleri dikkate alınmadan, Üçüncü Dünya ülkelerinde, şehirlerde yaşayan işçilerin yapmış oldukları ek işlerin (enformel faaliyetlerin), düzenli yapıldığı takdirde, formal faaliyetlerden daha fazla gelir getirebileceği ifade edilmektedir (Aktar, 1990: 40–41). Bunu doğrulayan görüşler, belli aralıklarla basın yayın organlarında da dile getirilmektedir.

Ücretleri, formal faaliyet gösteren işçi kesimine göre daha düşük olmasından dolayı, Türkiye’de, özellikle memur kesiminin bu tür faaliyetlerde aktif olduğu dikkat çekmektedir. Ancak, “ek iş” olarak ele alınan bu tür faaliyetlerin yapılabilmesi ve yüksek gelir getirebilmesinin en önemli koşullarından birisinin, kentin nüfus yoğunluğu olduğu da bilinmektedir.

Enformel sektörün, formal ekonomik sektöre göre daha canlı, sürekli gelişen, gelişme potansiyeline sahip ve dinamik bir sektör olduğu, yapılan alan araştırmalarıyla kanıtlanmıştır (Aktar, 1990: 43–44; Erder, 2001: 17). Enformel alanda çalışmanın; gelir, sosyal güvenlik, ileriki yaşam vs. bakımlarından sürekli bir güvence sağlamaması; gelirin artırılması yönünde daha farklı faaliyetler içine girilmesi ve yine gerekirse enformel alanda gösterilen faaliyet şeklinin değiştirilmesi biçimindeki hareketleri ortaya çıkarabilir. Sencer (1979: 227) de, marjinal sektör kapsamında faaliyet gösterenlerin, genel anlamda iş değiştirme eğiliminde bulduklarını ifade etmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası’nın, 1970’li yılların başında hazırlamış olduğu Kenya Raporu’nda, enformel sektörün; sermayesinin küçük olmasından dolayı kolaylıkla kurulabilmesi, yerli ve yerel kaynakların harekete geçirilmesi, işletmede aile mülkiyetinin egemenliğinin sürmesi, küçük çaplı olması, emek yoğun teknoloji kullanılması, becerilerin resmi eğitim kurumları dışında kazanılması, güdümlü olmaması ve rekabet gücünün yüksek olması gibi özellikler taşıdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca bu raporda, büyüme kapasitesine sahip olması ve istihdam meydana getirmesi gibi nedenlerden dolayı, enformel sektörün faaliyetlerinin hükümetlerce desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hatta, bu sektöre kaynak tahsis edilmesi ve formal sektörle aralarındaki bağın sağlanmasını önerilmektedir (Aktar, 1990: 44). Benzer bir proje, GAP Bölgesi için de hazırlanmıştır. “Kentsel Enformal Sektörde İstihdamın ve İş Potansiyelinin Geliştirilmesi Projesi”; GAP İdaresi, TESK ve UNDP işbirliğinde hazırlanmış ve bu konuyla ilgili yapılan alan çalışması sonuçlarına göre bir rapor düzenlenmiştir (www.gap.gov.tr). Az gelişmiş ülkelerin uygulaması için önerilen bu tekliflerin, kalkınma için ne kadar etkili olacağı tartışmalıdır. Çünkü bu sektördeki faaliyetlerin bölük-pörçük

olması ve sistematize olmaması, uzmanlaşmayı geciktirebilecek, yüksek teknoloji kullanımını gereksiz görebilecek ve bu da toplumun / ülkenin kalkınması adına olumsuzluğun daimi hale gelmesine neden olabilecektir.

British Sociological Association (BSA)'a ait çalışma gruplarından birisi, enformel sektör faaliyetlerinin tek düze olarak algılanmaması gerektiğini, bu kesim içinde de istihdam biçimlerinin farklılaştığını ve çeşitlenmiş olduğunu dile getirmektedir (Aktar, 1990: 60–61). Enformel sektörle ilgili iş kollarının ticaret, küçük imalat ve hizmet alanlarında faaliyet göstermesi söz konusudur. Sermayenin yetersiz olması durumunda ise faaliyet; küçük çaplı satış ve tamirle sınırlı kalabilmektedir.

Merkezi yönetim ve yerel yönetimler, enformel sektör alanında aktif olanların faaliyetlerine son verme gibi bir niyet içinde olmaktan çok, bu kesimden nasıl vergi alınabileceğinin hesabını yapmaktadır. Öyle ki, yaş sebze ve meyvede, seyyar satıcılık ve işportacılık ve korsan kamyonlarla yapılan satışların ortadan kaldırılması durumunda, Türkiye'de, bu alanda devlete ödenen verginin büyük oranda artacağı, ekonomi çevrelerince dile getirilmektedir.

Enformel sektör işletmelerinin ortak özelliği; yüksek ücretten yoksun olması, yüksek beceri istememesi, modern teknoloji gerektirmemesi, sendikalaşmaması ve sosyal güvencesi olmamasıdır (Marshall, 1999: 341). Son dönemlerde, enformel kesimde faaliyet gösterenler, birtakım örgütler (odalar) oluşturmak suretiyle haklarını koruma yoluna gidebilmektedirler.

Marjinal sektörde çalışanların sayısı, –kente göçen ve artık toprağa bağlı olmayan insanların giderek artan sayıları oranında– inanılmaz bir artış kaydetmiştir. Aslında marjinal sektör, satın alma gücü son derece düşük olan bu kitleye hizmet vermektedir. Bu grup içinde, ne uzmanlaşma ne örgütlenme mevcuttur. Kural gereği belediyeden bir satış izni almaları gerekiyorsa da; ne kadarının bu belgeye sahip olduğu bilinmemektedir. Marjinal sektörle ilgili, belediyedeki kayıtlar son derece düzensizdir. Yıllar içinde, kayıtlı marjinal sektör üyelerinden bazıları yerlerini, bazıları sattıkları ürünü değiştirmiş; bazıları kenti terk etmiş; bazılarıysa otoritelere haber vermeden kapıcı ya da fabrika işçisi olmuştur. Tüm seyyar gazete ya da sebze ve meyve satıcılarının nerede ve ne zaman çalıştıklarını belirlemek olanaksızdır (Kıray, 1998: 122).

Türkiye üzerine yapılan birçok araştırmada, kentteki formel iş piyasasının göç edenleri “emebilme”sinin olanaksız olduğu ve göçmenlerin iş sahibi olabilmelerinde, enformel ilişki kanallarını (akrabalık, hemşerilik vs.) kullanmak suretiyle, enformel iş piyasasına girdikleri tespit edilmiştir (Erder, 2001: 17–18). Taşdelen (1990: 259)'in araştırmasında, örneklem grubunun tamamının (%97.8'i aynı işi yapan köylülerle, %2.2'si

farklı işi yapan köylülerle), göçün ilk zamanlarında ve göçten sonra birlikte oldukları ortaya çıkmaktadır. Araştırmacı bunu, şehirle bütünleşme ve problemlerin kolayca giderilmesi açısından olumlu bulmaktadır.

Marjinal sektöre girmenin genellikle iki yolu vardır: Bunlardan ilki, kişinin işe kendi sermayesiyle başlamasıdır. İşe başlamanın ikinci yolu ise, bir dükkândan mal ödünç almak ve bunları sattıktan sonra kârı dükkân sahibiyle bölüşmektir. Çoğu zaman işsizler, hatta üniversite öğrencileri, ek iş olarak bu tür ticareti denerler. Bazı marjinal sektör çalışanları, esnaf derneklerine kaydolarak, belli bir yerde satış yapma girişiminde bulunurlar. Bu, örgütsel gelişim açısından bir adım ileride bir aşamadır. İzmir’de, 1960’lardaki bir hareket, tüm marjinal sektör çalışanlarını belli bir örgütte toplama yönündeki girişimlendendir. Bu hareket, özellikle İzmir’in en önemli perakende satış alanı olan Anafartalar Caddesi’ndeki marjinal sektörü kapsıyordu. Örgütlenme fikri, idari otoriteler tarafından ortaya atılmıştı. Merkezi alışveriş bölgesinde, on dokuzuncu yüzyıl başlarında kurulmuş ticari binalardan biri (Salepçioğlu Hanı), bir vakıftan kiralanmış ve marjinal sektörle birlikte belediye, bu binanın geniş avlusunda yaklaşık beş yüz küçük dükkân inşa etmiştir. Daha sonra belediye, bu dükkânları aylık iki lira gibi cüzi bir bedelle marjinal sektöre kiralamıştır. Ancak zamanla satıcılar, müşterilerin avluya kadar gelmediklerini iddia ederek yeniden sokağa taşımışlardır. 1968’de, bu dükkânların yaklaşık %90’ı, marjinal sektörün deposu olarak kullanılmaktaydı. Bu vak’a, marjinal sektör satıcılarının, kâr elde etmek amacıyla, nasıl dışarıda dolaşarak satış yapmaya çalıştıklarını gayet açık bir şekilde göstermektedir (Kıray, 1998: 123–124; Kıray, 1998a: 75–76).

Marjinal kesimde faaliyet gösterenlerin benzer alanda faaliyette bulunanlarla yarışmaktan çok, alıcının isteklerine göre davranma yönünde bir çaba içinde oldukları dikkat çekmektedir (İrmak, 1997: 515). Bahsedilen sektör alanında bir hizmet yarışı veya rekabetin olmamasının, hizmetlerin çeşitlenmesini ve uzmanlaşmayı önleyebileceği ileri sürülebilir.

Göç ve Enformel Sektör

Genel olarak insanların kırsal kesimden kentlere göç etmeleri, daha iyi bir yaşam standardı tutturma amaçlıdır. Göç etmede belirtilen unsur önemli iken, Türkiye’de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde buna terör olayları da eklenmiş ve terör olaylarının etkisi, iyi bir yaşam sürdürme unsurundan daha ileride olabilmıştır.

“Şehirler, her şeyden önce, en yüksek düzeyde ekonomik işbölümünün gerçekleştiği mekânlardır” (Simmel, 2000: 180). Buna göre, marjinal sektör olarak ele alınan seyyar satıcılık ve işportacılığın, kentsel alan için geçerli olan işgücü alanlarından bir sapma

özelliği gösterdiği söylenebilir. Bir kentin “sunabildiği iş imkânları”nın, o kentin gelişmişlik düzeyi ve yapısıyla da doğrudan ilgili olduğu (Atay, 1985: 106) ifade edilebilir.

“Geçimlik kentleşme”nin (“normal bir insanın kent ortamında hayatını devam ettirebilmek amacıyla, ancak geçimlik bir düzeyde ihtiyaçlarını karşılaması, hatta bazen bunların sadece bir kısmına sahip olabildiği sosyo–ekonomik koşullar”) olduğu gelişmekte olan ülkelerde, kentlerde yerleşik bulunan büyük bir kesimin, işsiz ya da gizli işsiz durumuna düşmemeleri için, endüstriyel iş kollarında çalışmalarını bir gereklilik olarak ortaya çıkarmaktadır. İşsizlik durumunda ise, “üretici olmayan marjinal işler” kitlelerin yardımına koşabilmektedir (Atay, 1996: 52–53).

Kırdan kentsel alanlara (ilçe, il) doğru gerçekleşen göçlerin önemlilerinden birisi de iç göç, yani aynı şehir içinde gerçekleşen göçtür. Başka şehirlere de göç olabilirken, insanlardaki, daha büyük yerleşim yerine gitmeden kaynaklanan değişim korkusu, göç mesafesinin kısa tutulması sonucunu doğurabilmektedir. Göç edilen il ya da ilçe merkezinin birçok yönleriyle bilinmesi, göçün il sınırları içinde yoğunlaşması sonucunu doğurabilmektedir.

Köyden kente göç edenlerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi, şehre uyum ya da bütünleşmedir. Şehirle bütünleşme, “şehir nüfusunun kendi içinde organik ilişkileri ve bir şehir kültürünün doğması” biçiminde tanımlanabilir (Görmez, 1991: 38). Bu uyum, birçok açıdan olabilmektedir. Bu alanların; kültür, ekonomik faaliyet, zihniyet, kent davranışları kazanımı, aile biçimi ve aile ilişkileri vs. olarak sıralanması ve bu özelliklerin daha da artırılması mümkündür. Kentle bütünleşmeyi hızlandıran unsurların başında ekonomik faaliyet gelmektedir. Kent yaşamı, kır yaşamından büyük oranda farklıdır ve düzenli bir gelirin olması kaçınılmazdır. Kişilerin belli alanlarda aktif olmalarında, ekonomik düzey belirleyici bir konumdadır denilebilir.

Atay (1985: 40), kente göç edenlerin, örgütlü ve güvenceli işlere sahip olamamalarının, kentle bütünleşmeyi oldukça güçleştirdiğini vurgulamaktadır.

Önemli görülen kavramlardan birisi olan kentlileşmeyi, Erdoğan (1977: 8); “hane halkı başkanlarının kentsel çevrelerindeki bazı faaliyetlere katılarak, bazı koşullara uyarak veya bu koşulları hazırlayarak, kentte oturan birer birey haline gelmelerini ifade eden bir terim” olarak ele almaktadır.

Sosyal bütünleşme açısından, cinsiyete göre bir farklılaşma olduğu söylenebilir. Özellikle, Türk toplumunda yaygın olan anlayışa göre, evin geçimiyle erkek ilgilenmektedir. Dolayısıyla, kırsal kesimden şehre göç eden erkekler, ekonomik faaliyet ya da geçim konusunda daha fazla sorumluluk hissedeabilmektedirler. Bu sorumluluk hissinden dolayı, cinsiyetler açısından toplumsal bütünleşme düzeyi farklı olabilmektedir.

Enformel ya da marjinal sektörde, erkekler daha yoğun olarak bulunurlarken, bu alanda kadınların istihdamı çok sınırlıdır. Kent yaşamında çok farklı iş kolları mevcuttur. Görünmeyen sanayi işçiliği olarak ele alınan “evde çalışma” yani eve iş verme, aslında nitelikli kaçak işçi çalıştırma kapsamında değerlendirilmektedir (Özkuzukıran, 2003: 1–2).

Kentsel alana göç edenlerin karşılaştıkları problemlerin başında hiç şüphesiz işsizlik gelmektedir. Kırsal kesimden göç edenlerin herhangi bir iş kolunda uzman olmamaları, yeni bir “geçim kapısı”nın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır denilebilir. Ortaya çıkan bu “geçimlik iş”ler, daha çok alım–satım faaliyetlerini ve hizmet sektörü içinde ele alınabilen organize olmamış faaliyetleri kapsamaktadır. Kırdan gelenlerin, büyük miktarda sermayeye sahip bulunmamaları ve tecrübe sahibi olmamaları, birçok açıdan ekonomik faaliyet içine girmelerini engelleyebilmektedir. Böylesi bir durumda, çok fazla sermaye gerektirmeyen ve daha çok “marjinal sektör” olarak adlandırılan işler göçmenlerin imdadına yetişmektedir.

Hızlı kentleşmeyle birlikte, kentlerin etrafını saran yerleşim alanlarında yaşamaya başlayan göçerler; iş bulamama ya da yeterli gelir elde edememe, şehir kültürüne yabancılaşma gibi problemlerle karşılaşabilmektedirler. Çeşitli problemlerle karşılaşma durumu, bu insanların marjinalliği, bir yaşam biçimi olarak benimsemeleri sonucunu doğurabilmektedir. Bunun yanında, göçerlerin yeterli iş olanağına ve dolayısıyla maddi güce ulaşamamaları durumunun, o insanlarda bunalımlı, kaderci (fatalist) bir tutum gelişimini sonuçlandırdığı da bilinmektedir (Görmez, 1991: 39). Kırsal alana dönüşün alternatif olarak görülmemesi, bahsedilen tutumların yoğun ve sürekli olması sonucunu doğurabilmektedir. Artık kişiler, mevcut olanakları kullanıp “geçimlik” bir ekonomik anlayışı benimseyebilmektedirler. Ekonomik açıdan farklı açılımlar yapabilme derecesi, şehir kültürüne adaptasyon sağlama ile doğru orantılı olarak artmaktadır denebilir.

Kentsel alandaki işler; merkez, çevre ve marjinal işler olarak ele alınabilmektedir. Merkez işler, gelişmiş ve örgütlenmiş olarak nitelendirilebilirken, bu işler deneyim sahibi, eğitilmiş ve beceri düzeyi yüksek olanlarca yapılmakta ve ileri teknoloji kullanılmaktadır. Buna karşın, çevre ve marjinal işlerin ise, uzmanlaşmamış, modernleşmemiş, küçük çaplı mal ya da hizmet dağıtımını esas alan bir nitelikte olduğu ifade edilmektedir (Irmak, 1997: 515). Enformel sektör alanında faaliyet gösterenlerin, zamanla tecrübe sahibi olmaları, daha organize olmuş işlerde faaliyet göstermeleri ile sonuçlanabilir. İş ortaklığı kurulması suretiyle, yapılan işin hacminin ve niteliğinin değişimi de söz konusu olabilir.

Şehirlerin nüfusunun göçle kısa bir sürede ve aşırı bir biçimde artması, belediyelerin yerine getirmiş olduğu zabıta hizmetlerinin aksamasına neden olmakta ve denetimlerin güçleşmesi sonucunu doğurabilmektedir (Bahçıvan, 1997: 37).

Yasa (1966: 126), “gezer satıcı” olarak adlandırdığı marjinal sektör çalışanlarının,

kent yaşamında ve ekonomisinde göz ardı edilmeyecek bir öneme sahip olduklarını ifade etmektedir. Marjinal ekonomik faaliyetlerde bulunanlar, şehirde yaşayan, ancak, düşük gelir sahibi olanlara, ucuz mal ve hizmet vermek suretiyle, ekonomik anlamda bir “çıkış yolu” sunabilmektedirler. Genel olarak Türk toplumunda, geliri az bile olsa “devlet kapısı”nda çalışma, büyük bir güvence olarak görülmektedir. Kırdan kente göçlerle şehrin artan nüfusunun, ancak belli bir kısmı, bu olanaklardan istifade edebilmektedir. Devlet işinde çalışmayan ya da çalıştığı halde geçimini sağlamada güçlük çekenlerin başvurduğu yegâne yol, enformel sektör faaliyeti olmaktadır.

Göç edenlerin şehirde uğraştıkları işten elde ettikleri gelir, kent ortamında “az” olarak nitelendirilebilirken, bunun kırsal kesimdeki gelire göre “fazla” olduğu dikkat çekmektedir. Yine, kırsal kesime göre, ailede çalışanların sayısında düşme olmasına rağmen, gelirin –köydeki gelire göre– yüksek olduğu da yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlardır (Görmez, 1991: 31). Kentte ele geçen ücret, kırsal kesimle kıyaslandığında daha yüksek bir rakam ortaya çıkmaktadır. Kente “olumlu bir anlam” verme anlayışı, bu kesim arasında yaygın olarak görülmektedir (Sencer, 1979: 237). Dolayısıyla, olanak sağlanması halinde, tekrar köye dönme oranı, göç edenlerde düşük çıkmaktadır. Erdoğmuş (1977: 67)’un araştırmasında, kişilerin eline yüksek miktarda bir sermaye geçmesi halinde ne yapacakları sorulmuştur. Göç edenlerin %80.39’u, şehirde bir yatırım yapacağını ifade etmiştir.

Genel olarak kentleşme kavramı; sanayileşme, gelişme, üretim vb. anlamları akla getirmektedir. Ancak, özellikle Türkiye’deki ve az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme, nitelik olarak yukarıda sayılan özellikleri genellikle taşımamaktadır. Kentleşme, bu yönüyle, daha çok problemlerin yoğunluğunu, plansız yapılanmayı ve gecekondulaşmayı vs. akla getirmektedir. Bu tür kentleşmenin “sahte kentleşme” ya da “yalancı kentleşme” olarak adlandırılması olasıdır. Türkiye’deki şehirleşmenin sanayileşme temelinden yoksun olması, alışılmadık dışında, hızlı ve yanlış bir şehirleşme olgusu ile karşılaşılması sonucunu doğurmuştur. Sanayileşmeden bağımsız bir şehirleşmede ise, imalat sektöründen çok hizmetler sektörü ve özellikle de enformel sektörün ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır (Sezal, 1992: 60). Buna göre, mevcut enformel sektörün ortaya çıkmasının, ülkemizdeki şehirleşmenin niteliği ve hızıyla doğrudan ilgili olduğu ifade edilebilir.

Bilindiği gibi, kentleşme ile sanayileşme, genel olarak birlikte ele alınmaktadır. Bu iki olgu; kalkınma, modernleşme, gelişme vs. kavramlarıyla yakından ilgili olmaktadır. Türkiye’de 1950–1985 yılları arasında, sanayideki istihdam kapasitesinin %3.8’lerde seyrettiği, buna karşın, şehirleşme hızının %6.1 civarında olduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe yer alamayan %2.3’lük oranın, daha çok marjinal hizmet kesiminde faaliyet

gösterdiği görülmektedir (Sezal, 1992: 76). Her ne kadar, bu insanların iş bulmuş olması, olumlu bir göstere gibi görünse de (Görmez, 1997: 169), bu durumun, yanlış şehirleşmeyi katmerleştirdiği ve üretken olmayan bir ekonomik zihniyetin kalıcı hale gelmesine neden olduğu ileri sürülebilir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki kent merkezlerine son birkaç yılda yapılan göçlerden dolayı, işsiz kesim o kadar artmıştır ki, eğitim düzeyi düşük olan işgücünü, yüksek nitelik gerektiren işlere yerleştirmek neredeyse imkânsızlaşmıştır (Tatlıdil, 1997: 187). Dolayısıyla marjinal sektörde çalışan kesimin, bu sektörden çıkıp, ayrı bir sektörde (sanayi veya imalat) faaliyet gösterememesinin, olanakların yokluğuyla ve geçimlik bir ekonomik zihniyetin varlığıyla açıklanabilmesi mümkündür.

1974 yılında, İstanbul Zeytinburnu'nda yapılan alan araştırmasında, mesleklerini işportacı ve seyyar satıcı olarak tanımlayanların oranının %22.6 olduğu görülmektedir. Bu orana, evde çalıştığını ve serbest çalıştığını söyleyenler (%19.8) ise dâhil değildir. Bu kesimin bir kısmının da, enformel sektörde faaliyet gösterdiği varsayıldığında, çalışanların yaklaşık 1/3'ünden daha fazlasının marjinal sektörde faaliyet gösterdiği söylenebilir. Ankara'da göç edenler üzerinde yapılan araştırmada ise, enformel sektörde faaliyet gösterenlerin (%12 pazarıcı, %11 işportacı, %8 hamal, %7 kapıcı) %38 oranında olduğu görülmüştür (Sezal, 1992: 78).

Türkiye'de, kentlere olan göçün 1950'lerden sonra büyük bir hız kazandığı göz önüne alındığında, enformel sektörün temel şartlarının, bu tarihlerden itibaren oluşmaya başlamış olduğu söylenebilir. 1927-1960 yılları arasındaki kır-kent nüfusu karşılaştırmasına bakıldığında, 1950'lere kadar kır-kent nüfus oranında büyük bir farklılaşma yaşanmazken, 1950'den sonra kent nüfusunun arttığı dikkat çekmektedir. 1927'de kent-kır oranı %16.4-83.6 iken, 1950'de %18.5-%81.5, 1960'lara gelindiğinde ise %25.2-%74.8 olarak gerçekleşmiştir (Kıray, 1998: 68). Günümüze gelinceye kadar bu oranın yükselerek devam ettiği ve kırsal kesim nüfusunun %50'lerin altına düştüğü görülmektedir.

Kırsal kesimden şehre göç edenler, iş bulma konusunda bir arayış içinde olduklarından, sık sık iş değiştirebilmektedirler. Bu yönüyle, yüksek düzeyde bir mesleki hareketlilikten (mobility) söz edilebilir (Görmez, 1991: 31).

Kentlerde; örgütsüz ya da kayıtsız olarak nitelendirilen iş kollarının sayısı o kadar yüksek bir boyuttadır ki, örneğin; 1970 yılı verilerine göre, İzmir'in iş hayatındaki 6.000 kayıtlı ve örgütlü işyerine karşılık, örgütsüz ve kayıtsız olan işyerinin sayısı, bu rakamın 10 katı, yani 60.000 civarındadır. Bu örgütsüz ve kayıtsız işyerlerinin içine seyyar satıcı ve işportacılar ise dâhil değildir (Kıray, 1998: 98). Buna göre, kayıtsız ve örgütsüz olan işyeri

rakamının belki de iki katına çıkabileceği söylenebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ve özelde Diyarbakır'ın, son 15 yılda yoğun göç alan kentlerin başında geldiği göz önünde bulundurulduğunda, kayıtsız ve örgütsüz iş kurma hızının, kayıtlı ve örgütlü iş kurma hızından daha yüksek düzeyde olacağı söylenebilir. Yerel yönetimlerin, kayıtsız ve örgütsüz iş yapanlara müsamahakâr davranmalarının da, bu iş kollarındaki artışın hız kazanmasında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Örgütsüz iş yapan kişilerin sattıkları ya da yaptıkları şeyler öyle çeşitlidir ki, bunları sınıflandırmak olanaksızdır. Satılan bazı mallar ve sunulan bazı hizmetler, herhangi bir meslek sınıfına ya da işbölümü içine dâhil edilemez. Böyle “tanımlanamaz” işlere, yalnızca İzmir'de ve Türkiye'de değil, aynı sosyo-ekonomik yapıya sahip tüm toplumlarda rastlanır. Aslında marjinal sektör, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşen göçün yol açtığı bir tür “gizli işsizlik” olarak ele alınabilir (Kıray, 1998: 124).

Şehre göç edenlerin, meşgul olduğu iş türünün zamana göre değişme eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Yapılan geniş kapsamlı bir araştırma sonuçlarına göre, kente gelenlerin %20'sinin, ilk bir yıl içinde işportacılık ve seyyar satıcılık ve serbest uğraşlarla geçimini sağladıkları görülmüştür. Kentte kalış süresi arttıkça, marjinal sektörde çalışanların oranında azalma olduğu bariz bir şekilde görülmektedir (Gökçe, 1993: 170–171). Gecekondu bölgelerinde, marjinal işlerden yerleşik işlere (işçi, memur vs.) doğru bir yönelim sözkonusudur. İkinci kuşağın, marjinal işlerden ve yerleşik işlerden kaçmaya başladığı ve daha çok “kendi işini kurma” yolunda çaba sarf ettiği dikkat çekmektedir (Kongar, 2000: 572).

Yapılan bir araştırmada; 2–5 yıl arası kentte kalanlardan marjinal sektörde faaliyet gösterenlerin oranı %3.4, 6–10 yıl arası 3.2, 11–15 yıl arası %1.6, 16–20 yıl arası %2.7, 21–25 yıl arası %3.2, 26–30 yıl arası %3.2, 30 yıl ve daha fazla %2.8 olarak gerçekleşmiştir (Gökçe vd., 1993: 174). Bunlara bakılarak, marjinal sektörün “tampon” veya “geçiş” mesleği özelliği taşıdığı söylenebilir. Fırsatını, imkânını bulan kişi, mümkün olan en erken sürede bu işleri bırakma eğilimi göstermektedir. Ancak, çok kısa bir süre içinde aşırı göç alan kentlerin, bu sektörde çalışanları eritmesi söz konusu olamamaktadır. Kişilerin marjinal sektör dışında meslek edinme olanağının çok sınırlı olduğu göz önüne alındığında, marjinal sektörde faaliyet gösteren insanların başka mesleklere geçme olanaklarının daha sınırlı olduğu ve bu sektörde kalma süresinin uzun olacağı veya bu uğraşı alanının “yegâne meslek” olarak nitelendirilebileceği ifade edilebilir.

Türkdoğan (2002: 93–94), yoğun göç alan illerde, özellikle gecekonduarda yaşayanların uğraşı alanlarının (çöpten kâğıt ve benzeri eşya toplamak, ayakkabı boyacılığı, şoförlük, inşaat işçiliği, işsiz-aylak, serbest meslek, bakkallık, memuriyet, zanaatkârlık,

bekçilik, pazarlamacı, gündelikçi, kapıcı, otoparkçı, kâğıt mendil satıcılığı vb.) şaşırtıcı bir şekilde, benzer olduğunu ifade etmektedir. İşsiz, seyyar satıcı ve “ayakçı” olarak adlandırılanların bu uğraşı alanları içinde önemli bir yere sahip olduğu dile getirilmektedir.

Seyyar Satıcılık ve İşportacılık

Seyyar satıcı (peddler) kavramı, mal veya hizmeti sabit bir mekâna bağlı olmadan satanlar için kullanılabilir. Bu kesimi ifade etmek için bazen de “ayak satıcısı” (Kıray, 1998a: 73–75) terimi tercih edilmektedir. Bunun yanında, seyyar satıcı olup da, vergi veren, belediyeye kayıtlı bulunan satıcıların ise işportacı (street vendor) olarak adlandırılması söz konusudur (Akdağ, 2003: 27–28).

Kıray (1998a: 75), sokaklarda sebze, simit satan ya da mahalle aralarında gezerek birtakım malları pazarlayan kişilerin işportacı olarak nitelendirilemeyeceğini ifade eder. İş hayatı içinde, marjinal sektör çalışanlarını da ikiye ayırmaktadır: Gezici olanlar (seyyar satıcılar) ve sabit bir yerde satış yapanlar (işportacılar). Sabit bir yerde bulunanlar, dükkânlardan daha düşük kaliteli malları, daha az fiyata ve hiçbir denetim olmaksızın ya da hiçbir kira bedeli ödemeksizin satmaktadırlar (Kıray, 1998: 122). Buna göre, işporta veya seyyar satıcı ayrımı yapılırken, daha çok satış yapılan yerin sabit olup–olmamasının önemli özelliklerden birisi olduğu söylenebilir.

Marjinal sektör çalışanları, maliyetlerini en aza indirmekte, müşteriye erişim olanaklarını maksimize etmekte ve kârlarını yükseltmektedirler. Sattıkları mallar, çoğu zaman kolayca taşınabilen ürünlerdir. Bu tür satıcılar, genellikle kentin, merkezi ve alışverişin yoğun olduğu sokaklarında çalışırlar. Bazen bağırarak bazen sessizce bekleyerek malın tanıtımı ve sergilenmesi işlevlerini birlikte yerine getirirler. Her iki satış türünün işleyişi aynı olsa da, işportacı terimi, konutların yoğun olduğu sokaklarda dolaşarak, sebze ve meyve satan satıcılar için kullanılmaz. Marjinal sektör, dükkânların kapalı olduğu ve çalışan nüfusun serbest olduğu resmi ve dini tatil günlerinde faaliyetlerini daha da artırır. Marjinal sektör için avantaj oluşturan bir diğer olgu da, iş alanlarının mekânsal yapısında, perakende alış–verişin, müşterinin alım gücü açısından hiçbir şekilde farklılaşmamış olmasıdır. Dolayısıyla, büyük kentte alış–veriş yapmaya henüz alışmamış, ucuz mal arayan yeni göçmenler, marjinal sektör sayesinde belli başlı perakende satış alanlarında ve isterlerse dükkânlara girmeden aradıklarını bulabilirler (Kıray, 1998: 123).

Aslında, enformel sektörün önemli bir iş kolu olan seyyar satıcılık ve işportacılığı ayakta tutan en önemli unsurların başında; göç ve kentsel yaşamın önemli problemlerinden birisi olan geçim darlığı gelmektedir. Kentsel alanlara göç eden kişi, çok büyük bir sermaye ve uzmanlık gerektirmeyen seyyar satıcılık ve işportacılığa, önemli bir geçim kaynağı

olarak bakmaktadır. Bu sektörde çalışmayı, uzun vadeli kılan nedenlerin önemlilerinden birisi de; vergi, dükkân kirası, elektrik, su gibi giderlerin olmamasıdır. Sektör çalışanları, hiçbir gider olmadan, aynı ya da daha düşük kaliteli malı tüketicinin ayağına kadar götürebilmektedirler. Gideri olmayan satıcı memnun olurken, aynı ya da düşük kaliteli malı daha ucuza alan müşteri de memnuniyet duyabilmektedir. Orta sınıf ve sosyo-ekonomik yaşam itibarıyla düşük seviyede olanlar için, mal alınan kişi ya da satış yapıma biçiminden çok, ucuzluk önemlidir. Hatta ucuzluk için çoğu zaman kalite göz ardı edilmekte ve aslında, alınan malın kısa sürede bozulması veya tükenmesinden dolayı, bu mal daha pahalıya alınmış olmaktadır.

Enformel sektörün önemli bir kolu olan seyyar satıcılık ve işportacılık iş kolunda, sadece köyden göç etmiş insanların yoğun olduğunu söylemek zordur. Kentsel kesimde yaşayıp işsiz ya da düşük gelirli olanların da, bu alanda faaliyet gösterdikleri dikkat çekmektedir. Hatta örgütlü işte çalıştığı halde, bu alanda aktif olanlar da bulunmaktadır (Baştaymaz, 1999: 3).

Kongar (1986: 190)'ın Ankara Altındağ gecekondu bölgesinde yaptığı araştırmada, bu bölgede oturanların meslek dağılımında, "küçük esnaf ve seyyar satıcılık" seçeneği ikinci büyüklükte (%12.7) gerçekleşmiştir.

Merkezi otoritenin, seyyar satıcı ve işportacılar için köklü bir düzenlemesi ya da yaptırımı bulunmazken, yerel yönetimlerin çoğunluğunun mikro planları dahi mevcut değildir. Sosyal patlama endişesi taşıyan yerel yönetimler ve yine merkezi yönetim, enformel ekonominin önemli bir kolu olan seyyar satıcılık ve işportacılık konusunda köklü reformlar yapmamaktadır. Aslında bu uğraşlar; merkezi yönetimin, işsizlik sorununa bulamadığı çözümü, insanların kendisinin bulması faaliyeti olarak ele alınabilir (Baştaymaz, 1999: 3).

Osmanlı'da "seyyar satıcı" kategorisinde ele alınabilen en önemli meslek grubu simit satıcılarıdır. Simitçiler, İstanbul ve diğer şehirlerin tümünde sayı olarak çokça bulunmaktadır (Göktaş, 1997a: 9). Meydana getirilen pazarlarda, sabit satıcılar yanında, seyyar olarak dolaşan ve gerek pazar esnafının ve gerekse de halkın, özellikle içecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılayan çok sayıda seyyar satıcı bulunmaktadır (Göktaş, 1997: 10). Bu seyyar satıcılara, iklim, uzaklık, iniş-yokuş gibi unsurlar tesir etmez, gündüz olduğu gibi bir kısmı gece de çalışırdı. Halkın ihtiyaç duyduğu hemen her mal, kişilerin ayağına kadar götürülmeye çalışılırdı (Göktaş, 1989: 29).

Osmanlı'da seyyar satıcıların önemlilerinden birisi de, kahvecilerdir. Kahveci seyyar satıcılar, kahvehaneye ulaşımın zor olduğu yerlerde faaliyet göstermişlerdir (Evren, 1996: 104) Kahve ocaklarında pişirilen kahve, daha çok ayakta ve bazen de çömelinerek

içilmektedir. Kimilerinde ise, birkaç iskemle bulunur ve gelen müşteri bunlarda oturmak suretiyle kahvesini içer (Ünver, 1967: 42). Ancak, sabit kahvehanelerin Türk kültür tarihinde ayrı bir yeri vardır. Çünkü kahvehaneye gitmekten maksat, her ne kadar kahve içmek olarak gözükse de, asıl amaç, arkadaşlarla buluşup sohbet etmek ve eğlenmektir. Seyyar kahvehanelerin çokça yaygınlaşmamasında en önemli unsurun, bu uygulamanın, insanlar arasındaki sohbet olanağını ortadan kaldırması olduğu ileri sürülebilir (Yıldız, 2002: 636–638)

İzmir’de yapılan araştırmaya göre, “ihtisaslaşması ve teşkilatlanması hiç olmayan, sayısını hiç kimsenin bilmediği kadar işportacı vardır”. Ayakkabı boyacılığı, simit satıcılığı, Milli Piyango bileti satıcılığı vs. meslekler, göç sonrasında kentlerde ortaya çıkan “görünmez iş” türleri olarak ele alınabilmektedir (Görmez, 1991: 32). Seyyar satıcılık ve işportacılık alanında faaliyet gösterilen diğer iş kollarının aşağıdaki biçimde sıralanması mümkündür: Dolmuş kâhyalığı, hamallık, çerezcilik, küçük ev eşyası satıcılığı, sebze satıcılığı, meyve satıcılığı, elektrik malzemeleri satışı, CD satışı, kaset satışı, ciğercilik, çakmakçılık, takı (gümüş, incik–boncuk vs.) satışı, cep telefonu aksesuarları satışı, cep telefonu alım–satımı, baharatçılık, balıkçılık, arzuhalcilik, salepçilik, meyan kökü satışı, kartpostal satıcılığı, çiğköftecilik, yapay çiçekçilik, plastik ev eşyaları satışı (daha çok çingeneler yapmakta), tatlı satıcılığı, ayakkabı malzemesi satışı, ayakkabı boyacılığı, ayakkabı satışı, ayakkabı tamiratçılığı, şeker satıcılığı (bayram önceleri), giyim eşyası satımı (mevsime göre değişmekte), futbol takımı malzemeleri (atki, külah, balon vs.) satıcılığı, kaçak çay satıcılığı, kaçak tütün satıcılığı, sigara / açık sigara satıcılığı, çakmak satıcılığı, çakmak tamiratçılığı ve dolumu. Seyyar olarak satış yapanlar, “tablacı” olarak adlandırılırken (Bulut, 1980: 250), bu terimin genel olarak işportacılar için de kullanıldığı görülmektedir. 1980’li yılların sonlarında yapılan bir araştırmada, Türkiye’de 3 milyondan fazla kişinin seyyar satıcı ve işportacı olarak çalıştığı ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin kayıt altına alınması durumunda, toplam verginin %13 oranında artabileceği ifade edilmektedir. Günümüzde ise, Türkiye’deki seyyar satıcı ve işportacı sayısının 5 milyondan fazla olduğu ileri sürülmektedir (Akdağ, 2003: 27).

İstanbul’da, yaklaşık 500 binin üzerinde işportacı ve seyyar satıcı olmasına rağmen, İstanbul İşportacılar Odası’na kayıtlı bulunan işportacı sayısı sadece 1400’dür. Bunlardan da, sadece yaklaşık iki yüz üye odayla irtibat halindedir. Seyyar satıcılıktan işportaya geçmenin hem avantajları ve hem de dezavantajları bulunmaktadır. Kayıt dışı çalışma isteği, seyyar satıcı olarak çalışılması sonucunu doğurabilirken, işportacılar sivil toplum örgütü olma avantajına ve dolayısıyla haklarını savunma şansına sahiptirler (Akdağ, 2003: 28).

İstanbul Ticaret Odası (İTO)'nın araştırmasına göre, İstanbul'da, seyyar satıcılar ve işportacıların günlük işlem hacmi 20 trilyon liranın üzerindedir. Nisan 2002 fiyatlarıyla, seyyar satıcı ve işportacıların günlük kazançları 20–40 milyon arasında değişmektedir. Yıllık işlem hacmi ise 4 katrilyona ulaşmaktadır. Daha çok; Eminönü, Fatih, Beyoğlu, Zeytinburnu, Kadıköy ve Bakırköy gibi ilçelerde seyyar satıcı ve işportacı yoğun olarak bulunmaktadır. Eminönü, İstanbul'da seyyar satıcı ve işportacıların en çok yoğunlaştıkları ilçelerin başında gelmektedir. Sadece Eminönü'nde 200 binden fazla işportacı ve seyyar satıcı bulunduğu dile getirilmektedir. İTO; seyyar satıcılık ve işportacılığın, vergi kaybında önemli bir yol olduğunu belirterek, bu iş kolunun yasa dışı ilan edilmesi için yasa tasarısı bile hazırlama yoluna gitmiştir. Bu sektörde, yurt dışından kaçak yollarla getirilen malların büyük bir kısmının satıldığı ifade edilmektedir. Seyyar satıcı ve işportacıların vergi kaçırmalarının, yerel yönetimlerin değil, Maliye Bakanlığı'yla doğrudan ilgisi olduğu dile getirilmektedir. İşportacılık ve seyyar satıcılık yüzünden, fabrika sahiplerinin “belgeli ticaret” yapmaktan kurtuldukları ve bunun da bütçeye zararının büyük olduğu ifade edilmektedir (ito.org.tr).

Kriz dönemlerinde, büyük işletmeler ve mağazalar, seyyar satıcı ve işportacıları taşeron olarak kullanabilmekte ve bu sayede krizi en az zararla kapatmaya çalışabilmektedirler. Bu işletmeler, ya kâr ortaklığı ya da toptan mal verme gibi usulleri kullanarak mallarını satabilmektedirler. İşportacı ve seyyar satıcı olarak çalışanlara göz atıldığında, bu sektörde son dönemlerde üniversite mezunlarının arttığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, kapı kapı dolaşarak pazarlama yapanlar da bu kapsamda ele alındığında, rakam daha da yükselmektedir.

Son dönemlerde, işporta ve seyyar satıcılıkta en çok satılan malların başında cep telefonu gelmektedir. Öyle ki, birçok işyerinde, başka işler bırakılıp cep telefonu satılmakta ya da bu iş ek olarak yapılmaktadır (yeniasir.com.tr).

Seyyar Satıcılar, İşportacılar ve Diyarbakır

Şehir nüfusu, Avrupa ülkelerinde 300 yılda %100 oranında artarken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden Batman, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da, altı yılda şehir nüfusu %300 oranında artmıştır. 6 yılda %300 oranında kent nüfusunun artmış olduğu Diyarbakır'da (Bahçivan, 1997: 36), seyyar satıcı ve işportacı sayısının tahmin edilenden yüksek olduğu dile getirilebilir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi yetkililerinden alınan bilgiye göre, kentte 15–20 bin arasında seyyar satıcı ve işportacı olduğu tahmin edilmektedir (Sever, 2001: 1).

Seyyar satıcılar ve işportalarda satılan malların genel anlamda ucuz olduğu biçiminde

bir kanaat hâkimdir. Yapılan bir araştırmaya göre, bakkal ve manav ile işporta ve seyyar satıcılar arasında fiyat olarak neredeyse hiçbir farkın bulunmadığı ortaya çıkmıştır (Çınar, 1979: 307). Gözlemlediğimiz kadarıyla Diyarbakır'da, seyyar satıcı ve işportacılar arasında satılan malların fiyatları, satış yapılan yere göre değişmektedir. Mesela; Ofis'te satış yapan bir seyyar satıcıdaki herhangi bir mal ile Dağkapı ya da Balıkçılarbaşı'nda satış yapan bir seyyar satıcıdaki malın fiyatı arasında farklar vardır. Özellikle Balıkçılarbaşı ve Dağkapı, alış verişi açısından merkezi bir konumda olduğundan, seyyar satıcı ve işportacıların en yoğun olduğu yerler de yine buralar olmaktadır. Satış yapanların yoğun olması, beraberinde rekabeti ve dolayısıyla ucuzluğu getirebilmektedir. Alış verişi merkezinden uzaklaştıkça, seyyar satıcı ve işportacı sayısında azalma olmakta ve fiyatlarda bir artış gözlenmektedir.

Bilindiği gibi, seyyar satıcı ve işportacıların büyük çoğunluğunun satış yaptıkları kapalı bir mekânları bulunmamaktadır. Bu durumda, açıktan satış yapan seyyar satıcı ve işportacılar, iklim şartlarından çok etkilenmekte ve satılan mallar da ona göre belirlenmektedir. Mesela; senenin 4-5 ayında don olan bir kentte (Erzurum gibi), semt pazarı kurulması (Çınar, 1979: 309) ve seyyar satıcılık ve işportacılık biçiminde satış yapılması, birçok zorluğu beraberinde getirebilmektedir. Diyarbakır'da hava sıcaklığının çok düşük olmaması, seyyar satıcı ve işportacıların daha rahat bir ortamda faaliyette bulunmalarıyla sonuçlanmaktadır denilebilir. Dolayısıyla, bu kentte marjinal sektördeki faaliyetlerin kesintiye uğrama olasılığı, hava sıcaklığının genel olarak düşük olduğu illere göre daha azdır. Marjinal kesimde faaliyet gösterenleri zorlayan koşulların az olmasının, yeni iş arayışı içine girilmesini engelleyebileceği ileri sürülebilir.

Diyarbakır'da marjinal ekonomik faaliyet içinde ele alınabilecek olan kesimin, belli yerlerde belli malları satma yolunda gittikleri gözlemlenmiştir. Mesela; Eski Hal olarak adlandırılan kesimde, Sur'lara yakın yerlerde daha çok balık satan seyyar satıcılar ve işportacılar bulunurken, hemen yanında, yaş sebze ve meyve satan seyyar satıcı ve işportacılar faaliyette bulunmaktadır. Balıkçılarbaşı Japon Pasajları civarında, daha çok giyim eşyası satışı yapan seyyar satıcı ve işportacıların olduğu dikkat çekmektedir.

Genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kaçak elektrik oranı, diğer bölgelere göre (Güneydoğu Anadolu Bölgesi %48.6, Doğu Anadolu %32.0, Akdeniz Bölgesi %20.6, Marmara Bölgesi %19.4, İç Anadolu Bölgesi %16.8, Karadeniz Bölgesi %16.2) yüksektir (Zaman, 23.12.2001). Türkiye Elektrik Kurumu Diyarbakır Müessese Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre, Diyarbakır'da bu oran yıllık ortalama %62'ye yükselmektedir. Hatta kış aylarında ildeki elektrik kayıp oranının bazen %90'lara yaklaştığı dile getirilmektedir. Elektriğin, günlük yaşamın her alanında –kaçak olarak ve standart miktarın üzerinde– kullanılması, doğal olarak elektrik malzemeleri ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Balıkçılarbaşı ve Dağkapı'da, yalnızca elektrik malzemesi satan seyyar satıcı ve işportacıların yoğun olarak bulunması durumunun, belki de sadece –Diyarbakır gibi kaçak elektrik kullanma oranının yüksek olduğu– belli kentlere özgü olduğu söylenebilir. Kaçak olduğundan dolayı elektriğe herhangi bir ücret ödenmemesi, günlük yaşamda her türlü iş için elektrik kullanılması sonucunu doğurmuştur denilebilir. Öyle ki; ısınma, serinleme, her türlü temizlik, yemek pişirimi vs. alanların hemen hepsinde elektrik kullanılmaktadır. Seyyar satıcı ve işportacıların sattığı bu malların büyük çoğunluğunun, bölgede üretildiği dikkat çekmektedir. Elektrik malzemesi satan seyyar satıcı ve işportacılarda dikkat çeken özelliklerden birisi de, satılan malların kalitesinin düşük olduğunun ilk bakışta anlaşılabilmesidir.

Yapılan bir araştırmada, 1996 yılında Diyarbakır nüfusunu oluşturan ve yeni göç etmiş %36.65'lik oranın, %67.1'inin işsiz, %24.43'ünün ise günübirlik ve marjinal işlerde uğraştıkları tespit edilmiştir (TMMOB, 1998: 35). Yeni göçmenler dışında, daha önceden marjinal sektörde faaliyet gösterenler de eklendiğinde, büyük oranda bir kesimin bu alandan geçimini sağladığı söylenebilir.

1996 yılı tahminlerine göre, Diyarbakır il merkezindeki nüfusun %32.34'ü iş aramaktadır. Ayrıca, marjinal kesimde çalışanlar, bu gruba dâhil edilmemiştir. Marjinal sektörde (tablacılık, ayakkabı boyacılığı, amelelik vs.) faaliyet gösteren nüfusun oranının da %62.38 olduğu varsayılmıştır (TMMOB, 1998: 57). Bu rakamlara bakarak, son birkaç yılda yoğun bir şekilde göç almış olan Diyarbakır kentinin “işportacı ve seyyar satıcı cenneti” olarak nitelendirilmesi mümkündür.

Seyyar satıcılar konusunda çalışan Taşdelen (1990: 257–261)'in araştırmasında, bu alanda faaliyet gösteren kişilerin “çift mekânlılık” yönü üzerinde durulmuştur. Yani, seyyar satıcıların neredeyse tamamının (%90) ikamet yeri köy olmaktadır. Seyyar satıcıların çoğu, sosyal mekân itibarıyla köye bağlıken, ekonomik mekân olarak da şehre bağlı durumdadır. Dolayısıyla, bu meslek grubunda faaliyet gösterenlerin şehirle bütünleşmelerinin çok fazla zaman alacağı söylenebilir. Diyarbakır ilinin örneklem olarak alındığı bir araştırmada ise, seyyar satıcı ve işportacıların tamamının şehir merkezinde ikamet ettikleri görülmüştür (Sever, 2001: 36). İkinci araştırmada, seyyar satıcı ve işportacıların yine tamamının sosyo–ekonomik açıdan geri kalmış semt ya da mahallelerde (Bağlar, Balıkçılarbaşı, Şehitlik, Seyrantepe, Dağkapı, Suriçi) ikamet ettikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Diyarbakır'daki araştırma kapsamına alınanların da aslında şehirleşmelerinin en az ilk araştırmada olduğu kadar gecikmeli olacağı söylenebilir. Çünkü bahsedilen mekânların bir kısmı gecekondü bölgesi olarak anılmaktadır ve bu bölgelerdeki sosyal yaşamın, kırsal kesimdekinden pek de farklı olduğu söylenemez. Bunun yanında, Diyarbakır'daki

şehirleşme biçiminin, çift mekânlılığı bir yönüyle imkânsız kıldığı söylenebilir. Bu bölgede uzun yıllar devam eden terör olayları dolayısıyla göçler, daha çok bir daha geriye dönmeme niyetiyle yapılmıştır. Sever (2001: 35–47)’in araştırmasında, güvenlik nedeniyle göç ettiğini söyleyenlerin oranı %37.1 olarak gerçekleşmiştir. Köy yaşamına özlem duyanlar ise yaklaşık 1/4 oranındadır. Bu oranlara bakarak, imkânlar sağlandığı takdirde bile, köye geri döneceklerin çok düşük düzeyde kalacağı söylenebilir. Şehir hayatına alışma, köyde yeni bir yaşam kurma imkânının çok zor olması, çocukların eğitim durumlarının düzene girmesi, elde edilen gelirin köye oranla daha fazla olması vs. unsurların, köye geri dönüşü olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir.

Taşdelen (1990: 249)’in araştırmasında, marjinal sektörde faaliyet gösterenlerin yaşlarının büyük bölümünün (%80) “genç” ve “yetişkin” olarak ele alınan 20 ve aşağısı ile 40 yaş arasında olduğu dikkat çekmektedir. İkinci araştırmada ise, bu oran %92 olarak gerçekleşmiştir (Sever, 2001: 31). Dolayısıyla, bu alanda faaliyet gösterenlerin, ekonomik açıdan en aktif olunan bir dönemde buldukları söylenebilir.

İlk araştırmada (Taşdelen, 1990: 249), ilkökul ve daha aşağı öğrenim durumuna sahip olanlar %88 iken, ikinci araştırmada bu oran 2/3’ye karşılık gelmektedir (Sever, 2001: 32). Buna göre, enformel sektör alanında faaliyet gösterenlerin, öğrenim düzeyine bağlı bir iş edinmelerinin neredeyse imkânsız olduğu söylenebilir. Bu; seyyar satıcılık ve işportacılığın uzun süre devam ettirilmeye aday bir meslek olduğunu akla getirmektedir.

Belli bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmak, şehirle bütünleşme ya da şehirlileşme kriteri olarak ele alındığında, her iki araştırmadaki enformel sektör çalışanlarının (Taşdelen %96, Sever %82), şehirleşme düzeyleri açısından aşağılarda oldukları söylenebilir. (Taşdelen, 1990: 250; Sever, 2001: 46) Yeşil kart sahibi olma olanağının son yıllarda daha fazla olması, kişilerin bu sosyal güvenlik kapsamına girmelerini kolaylaştırmıştır denilebilir.

Seyyar satıcılar ve işportacıların son dönemlerde, örgütlenme yoluna gittikleri dikkat çekmektedir. Diyarbakır Seyyar Satıcılar ve İşportacılar Odası’na çok sayıda olmasa da belli düzeyde bir katılımın olduğu dikkat çekmektedir. Bu örgütlenme sayesinde, enformel sektör alanında faaliyet gösterenlerin haklarını koruma ve seslerini duyurma konusunda birtakım imkânlara kavuştukları söylenebilir.

Seyyar satıcılık ve işportacılığın sürdürülmesi durumu, bu alandaki faaliyetten memnuniyetin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Taşdelen (1990: 251)’in araştırmasında, seyyar satıcılık işini ömür boyu yapmayı düşünenlerin oranı %42 iken, iyi bir iş buluncaya kadar yapma niyetinde olanlar %38, kararsız olanlar %20 civarındadır. Kararsız olanların da iyi bir iş bulma niyetinde oldukları ele alındığında, memnun olmayanların oranı yaklaşık

%60'a ulaşmaktadır. Diğer araştırmada ise, ömür boyu yapma niyetinde olanlar %12, iyi bir iş buluncaya kadar yapmak isteyenler %60 ve kararsız olanlar ise %28 olarak gerçekleşmiştir (Sever, 2001: 43). Buna göre, seyyar satıcılık ve işportacılık alanında faaliyet gösterenlerin büyük bir kısmının, yaptıkları işleri "geçici" gibi gördükleri, geliri iyi olan ve daha ağır olmayan bir iş buluncaya kadar bu mesleği yapma niyetinde oldukları ifade edilebilir.

Enformel sektör alanında faaliyet gösterilmesinin sürekliliğinde ve faaliyet gösterme biçiminde, yerel yönetimlerin enformel sektöre karşı tutumlarının önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Marjinal sektör çalışanlarına karşı gösterilen tutum, belediyeden belediyeye farklılık arz edebilmektedir. Mesela; Taşdelen (1990: 253)'in araştırmasında, %56'lık bir oran, belediye baskısından söz ederken, diğer araştırmada, belediye baskısını olumsuz durum olarak gösterenlerin oranı sadece %6 olarak gerçekleşmiştir (Sever, 2001: 45). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin, seyyar satıcı ve işportacılar karşı yüksek düzeyde müsamaha gösterdiğini görmek için, Dağkapı, Balıkçılarbaşı gibi alışverişin yoğun olduğu yerlerde dolaşmak yeterlidir. Buralarda dikkat çeken en önemli şey, kaldırımların büyük bir bölümünün seyyar satıcı ve işportacılar tarafından işgal edilmesi ve buraların yürünemeyecek hale gelmesidir.

Diyarbakır'da, özellikle yoğun bir alış-verişin yaşandığı Dağkapı Suriçi civarında Belediye'nin, Eylül 2001 ayından bu yana, yeni bir yapılanmaya gittiği ve Dağkapı-Eskihal istikametinde, kaldırımlarda ve yollarda bulunan seyyar satıcı ve işportacıların satış yapmasına imkân vermediği ve bu satıcıların satış yapabilmek için başka yerlere gittikleri gözlenmiştir. Bu durum, bahsedilen istikametteki araç trafiğinde büyük bir rahatlama beraberinde getirmiştir. Bahsedilen bu yeni düzenlemede, belediyenin sadece aracı olduğu, asıl yaptırımın, Diyarbakır Surları'nın korunması amacıyla, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından gerçekleştirilmiş olduğu dile getirilmiştir. Bu görüşün en somut delili, Sur çevresi dışındaki, işportacı ve seyyar satıcılara hiçbir şekilde müdahale edilmemesidir.

Seyyar satıcılık ve işportacılığın en belirgin özelliği, elde edilen gelirin çok büyük farklılık arz etmesidir. Satış yapılan yer, satılan şeyin cinsi, fiziksel olarak hareket etme kabiliyeti, malı pazarlama gibi unsurlar, elde edilen geliri farklı kılabilir. Taşdelen (1990: 253)'de, kazanılan gelirin geçimi temin etmeye tam olarak yettiğini söyleyenler sadece %12'dir. 1/4'lik bir oran ise, kazanılan paranın yetmediğini ifade etmiştir. İkinci araştırmada, yaklaşık 1/2'lik bir oran, geçim sıkıntısı içinde olduklarını dile getirmişlerdir (Sever, 2001: 45). Yüksek gelir getiren satış yerlerinin elde edilebilmesi için, özellikle büyük şehirlerde- "işporta ve seyyar satıcı mafyası"yla işbirliği yapmak gerektiği ileri

sürülmektedir (Yeni Yüzyıl, 17.09.1998). Özellikle büyük şehirlerde bahsedilen yapılanmanın olması mümkün iken, daha küçük şehirlerde, belediye zabıtalarna, çıkar ilişkisi gereği yaklaşıldığı dikkat çekmektedir (Sever, 2001: 54). Küçük şehirlerde belediye görevlilerine verilen rüşvet miktarı, iş yoğunluğu olan yere göre değişebilmektedir (Hürriyet, 15.11.2002). Buna göre, yüksek düzeyde gelir getiren satış yerinin ve biçiminin seçiminde, seyyar satıcılar ve işportacıların kendi tercihlerinin yanında, yerel yönetimlere ait görevlilerle kurulan ikili ilişkinin de etkili olduğu ifade edilebilir.

İstanbul Eminönü Belediyesi'nin, işportacı ve seyyar satıcılar üzerinde yaptığı araştırmada, belediye memurlarıyla olan sorunlarını "parayla" aştıklarını dile getirenlerin oranı %59 olmuştur. "Aracı ile" ve "diğer" seçenekleri de eklendiğinde (Zaman, 08.07.2003), rüşvetle karşı karşıya gelen seyyar satıcıların ve işportacıların oranının 2/3'den daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Diyarbakır'da enformel sektörde, özelde ise seyyar satıcılık ve işportacılık alanında faaliyet gösterenlerle ilgili dikkat çeken konulardan birisi, bu işle meşgul olanların yaşlarının oldukça düşük düzeyde bulunmasıdır. Nüfus yoğunluğunun fazla olması, ailenin çocuklara sahip çıkmaması ya da çalıştırmaya zorlaması, sokakta çalışmanın temel geçim kaynağı olarak algılanması gibi nedenlerden dolayı, çocuk yaşta çalışanların sayısı yüksek olabilmektedir.

Sonuç

Enformel sektör, günümüz kentlerinde iş sahibi olmayan kişilerin imdadına yetişen önemli bir sektör konumundadır. Bu sektör içinde ele alınan işlerin en önemli özelliklerinden birisi, bunların, alelacele bulunmuş olması ve daha çok "geçimlik iş" özelliği taşımasıdır. Bu sektörde faaliyet gösterenlerin, daha çok bireysel ve ailesel bir geçimi esas alma yönünde bir tavır içinde oldukları söylenebilir.

Marjinal ekonominin yaygınlaşması; makro planda kalkınmanın gerçekleşmemesi ya da yavaş bir kalkınma sonucunu doğurabilmektedir. Bu sektördeki faaliyetlerin yaygınlaşmasını önlemek için, makro ekonomik planlar gerekirken, ülkemizde bu noktada mikro çaplı dahi olsa birtakım planların yapılmadığı dikkat çekmektedir. Enformel sektörün en yaygın iş kollarından biri olan seyyar satıcılık ve işportacılığa, yerel yönetimler, ancak, sağlık kurallarına uymama ya da kaldırılmaları işgal gibi nedenlerden dolayı müdahale edebilmektedirler. Gerçekte, marjinal sektörün tüm alanlarında olduğu gibi, seyyar satıcılık ve işportacılığın, vergi dışı olması yönü üzerinde durulmalı ve makro ekonomik planlar çerçevesinde bir düzenlemeye gidilmelidir. Bu noktada, yerel yönetimlere yetki devrinin sağlanması da önemli uygulamalardan birisi olacaktır.

Son dönemlerde, yerel yönetimler, işporta ve seyyar satıcılarla ilgili birtakım düzenlemelere gitme gereği duyabilmektedirler. Bu düzenleme, onları ortadan kaldırma biçiminde değil, onları ıslah etme şeklinde olmaktadır. Bu ıslah içinde, belirli bir mekân tahsis edilmesi yanında, vergi alınması gibi unsurlar da bulunmaktadır. Bunun yanında, bazı yerel yönetimlerin metodu daha farklı olmakta, seyyar satıcı ve işportacılara müdahale edilmekte ve bu sektörde faaliyet gösterenlerin mallarına ve tezgâhlarına el konulmaktadır. Ancak, mala ve tezgâha el koymak, çoğu zaman çözüm olmamakta, bu kişiler belli bir zaman sonra aynı işi tekrar icra etmektedirler. Çözüm, “kayıt dışı ekonomi”nin önemli unsurlarından birisi olan seyyar satıcılık ve işportacılığın kayıt altına alınması ve vergi sistemine dâhil edilmesidir. İşportacıların bir kısmının, vergi sistemine dâhil edilmesi söz konusu olmasına rağmen, bu, çok sınırlı bir durumdur.

Ele alınan marjinal kesim faaliyetlerinde, teknolojik bir donanım olmadığı gibi, herhangi bir uzmanlaşma da yoktur. Bu faaliyetler, ancak, yaygın ve maliyeti yüksek olmayan hizmetlerin sunumu ve küçük çaplı pazarlama faaliyetlerini kapsamaktadır.

Enformel sektörde, üretime katkı sifıra yakındır. İmalat alanında faaliyet gösteren marjinal sektör işletmeleri, her ne kadar üretime katkıda bulunuyor gibi görünseler de bu durum, sayı ve kalite açısından dikkate alınmayacak düzeydedir.

Enformel sektör alanında çalışma olanağı elde eden insanların, “gizli işsiz” sayılabilmeleri mümkündür.

Toplumda, her dönem düşük gelirli insanların bulunuyor olmasının, marjinal sektörün ortadan kalkması ihtimalini zorlaştırdığı ifade edilebilir. Yine, işsizliğin her dönem var olması; enformel sektörün, özeldede ise seyyar satıcılık ve işportacılığın, kentlerde sürekli var olmaya aday olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında, Türkiye’de bazı dönemlerde gerçekleşen ekonomik krizlerin, enformel sektöre kaymada önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Örneğin; sadece Şubat 2001 krizinden sonra, İstanbul’da enformel sektör alanında faaliyet göstermeye başlayanların sayısının 100 binden fazla olduğu basınyayın organlarında dile getirilmektedir. Enformel ekonomik faaliyetlerin, normal ekonomik gelişme dönemlerinde ve koşullarında fazla artış göstermediği, ekonomik çıkmazların ve krizlerin oluş durumu ve sürelerinden de etkilendiği ve hayatiyetini sürdürdüğü ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Emin. (2003), “What Is İşporta”, *Aksiyon*, Sayı: 388, 13–19 Mayıs, s.26–28.
- AKTAR, Ayhan. (1990), *Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi*, İstanbul: AFA Yayınları.
- ATAY, Mahmut. (1985), *Keban Barajı Nedeniyle Elazığ’ın 1800 Evler Mahallesi’ne Göç Edenlerin Kentlileşme Sorunları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- ATAY, Mahmut. (1996), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme ve Sorunları*, (Basılmamış Çalışma), Elazığ.
- BAHÇIVAN, Mehmet. (1997), *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi–Toplum ve Göç*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- BAŞTAYMAZ, Tahir. (1999), “İşportacılık: Günümüz Kentlerinde Cankurtaran Meslek”, *İş–Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, (www.isguc.org), Cilt:1, Sayı:1, s.1–3, (erişim tarihi: Mayıs 2003).
- BULUT, Abit. (1980), “Elazığ’da Semt Pazarlarının Mevcut Durumu ve Geliştirilmesi İmkânları”, *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3–4, Kasım, s.247–262.
- ÇINAR, Recai. (1979), “Erzurum İçin Semt Pazarlarının Kurulmasının Gereği ve Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1–2, Ekim, s.305–313.
- ERDER, Sema. (2001), *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERDOĞMUŞ, Zeki. (1977), *Kırsal Bölgelerden Ankara, Kıbrıs–Bayraktar İlkokulu Gecekondu Bölgesine Göç ve Göçedenlerin Kentlileşmesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- EVREN, Burçak. (1996), *Eski İstanbul’da Kahvehaneler*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- GÖKÇE, Birsen vd. (1993), *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları.
- GÖKTAŞ, Uğur. (1989), “Kartpostallarda Satıcılar”, *İlgi*, Sayı: 58, Yaz, s.29–31.
- GÖKTAŞ, Uğur. (1997), “Eski İstanbul’da Semt Pazarlar”, *İlgi*, Sayı: 90, Sonbahar, s.8–11.
- GÖKTAŞ, Uğur. (1997a), “Kartpostallarda Simitçiler”, *İlgi*, Sayı: 91, Kış, s.8–11.
- GÖRMEZ, Kemal. (1991), *Şehir ve İnsan*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÖRMEZ, Kemal. (1997), “Göç ve Kültürel Kimlik”, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu*, Van: Van Valiliği–Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, s.167–172.

Hürriyet, 15.11.2002.

IRMAK, Özlem. (1997), “Göç ve Kent İşsizliği”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi–Toplum ve Göç*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, s.510–517.

KIRAY, Mübeccel B. (1998), *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

KIRAY, Mübeccel B. (1998a), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

KIZILÇELİK, Sezgin–Yaşar ERJEM. (1992), *Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya.

KONGAR, Emre. (1986), *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KONGAR, Emre. (2000), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

MARSHALL, Gordon. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay–Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

ÖZKUZUKIRAN, Şule. (2003), “Enformel Sektör ve “Görünmeyen” Sanayi İşçiliği: Evde Çalışma”, www.turkis.org.tr/sulemakale.doc, s.1–3, (erişim tarihi: Mayıs 2003).

SENCER, Yakut. (1979), *Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SEVER, Ramazan. (2001), *Marjinallikten Çıkma Yolunda Bir Sektör Olarak Seyyar Satıcılık ve İşportacılık: Diyarbakır Örnelemi*, (Basılmamış Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

SEZAL, İhsan. (1992), *Şehirleşme*, İstanbul: Ağaç Yayınları.

SEZAL, İhsan. (1997), “Göçler ve Şehirleşmeyen Şehirler”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi–Toplum ve Göç*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, s.147–151.

SİMMEL, Georg. (2000), “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, *Şehir ve Cemiyet*, (Der: Ahmet Aydoğan), İstanbul: İz Yayınları, s.167–184.

TAŞDELEN, Musa. (1990), “Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.243–269.

TATLIDİL, Ercan. (1997), “Bölgesel Kalkınmada İnsan Kaynağı Faktörü”, *Sosyal Bilimler Kavşığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu*, Van: Van Valiliği–Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, s.185–198.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (1998), *Bölgeçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, Ankara: TMMOB Yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan. (2002), *Gecekondu–İnsan ve Kültür*, İstanbul: GENAR Yayınları.

ÜNVER, A. Süheyl. (1967), *Ressam Ali Rıza Bey’e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası*, Ankara: Ankara Sanat Yayınları, (A. Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri, C: 5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996 içinde).

www.gap.gov.tr (erişim tarihi: Mayıs 2003).

www.ito.org.tr (erişim tarihi: Mayıs 2003).

www.yeniasir.com.tr (erişim tarihi: Mayıs 2003).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2008 18 (2)

YASA, İbrahim. (1966), *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

Yeni Yüzyıl, 17.09.1998.

YILDIZ, M. Cengiz. (2002), "Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane", *Türkler*, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.635-639.

Zaman, 08.07.2003.

Zaman, 23.12.2001.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 367-377, ELAZIĞ-2008

PALEOLİTİK ÇAĞ'DA ELAZIĞ YÖRESİ

Elazığ District in Paleolithic Period

Yüksel ARSLANTAŞ

Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ.
yarslantas@firat.edu.tr

ÖZET

Keban Barajı yapılmadan önce Elazığ yöresinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Paleolitik Çağ'a ait mağara, kaya altı sığınağı vb yerlerde birçok Paleolitik Çağ aleti tesbit edilmiştir. Yörede su kaynaklarının bolluğu, yeterli orman ve bitki örtüsü ve hayvan türlerinin bolluğu insan toplulukları için yaşanabilir bir bölge haline getirmiştir. Enerli, Acuzlu, Pağnik, Küllününini, Karataş, Eşkini Sefini, Ağın, Arapkir gibi yerlerde Kılıç Kökten tarafından yapılan incelemelerde önemli Paleolitik aletler ele geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paleolitik, Elazığ, Enerli, Acuzlu, Pağnik, Küllününini, Karataş, Eşkini Sefini, Ağın, Arapkir.

ABSTRACT

The surveys had been came to light a lot of Paleolithic tools on the Keban Dam reservoir area before water reserving. The Elazığ region had interested human communities as a living area because of water springs and vegetation abundance and game animals. A lot of Paleolithic tools had ben discovered by İ.Kılıç Kökten during the surveys around Enerli, Acuzlu, Pağnik, Küllününini, Karataş, Eşkini Sefini, Ağın and Arapgir.

Key Words: Paleolithic, Elazığ, Enerli, Acuzlu, Pağnik, Küllününini, Karataş, Eşkini Sefini, Ağın, Arapkir.

1.Giriş

Prehistorik Çağların en eski safhası “Paleolithikum” denilen ve Türkiye’de “Yontmataş Devri” olarak da bilinen dönemdir. “Paleolitik” kelimesi “Palaios: Eski” ve “Lithos:Taş” sözcüklerinin bir araya getirilmesi ile türetilmiş bir kelimedir¹. Bu dönem kendi içinde Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik olmak üzere üç alt döneme ayrılmaktadır². Bu dönemde insanlar değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardır. Mesken olarak önceleri doğal mağaraları, kaya altı sığınaklarını, daha sonraları ise açık havada dal, çalı, çırpı ve hayvan postlarından yaptıkları çok ilkel barınakları kullanmışlardır. Sürekli oturulmayan bu barınaklar, besin kaynaklarının konumuyla ilgili olarak zaman zaman yer değiştirmiştir³. Gordon Childe, Paleolitik Çağ’ı “Paleolitik Vahşet” adıyla tanımlama yoluna gitmekte ve ekonomik bakımdan Üst Paleolitik Çağ toplumlarının, geçimlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayandırdıklarına göre, hala vahşet döneminde sayılmaları gerektiğini kaydetmektedir. Yine O, Paleolitik toplumların yöntemleri ve araç gereçlerinin hemen hemen devrimci sayılabilecek bir gelişme gösterdiğini; geçmiş kuşaklarının birikmiş tecrübesinden, doğal şartlardan nasıl tam olarak yararlanacaklarını ve nasıl yeni hünerli aletler yapacaklarını öğrendiklerini söylemektedir⁴.

Bu devirde insanlar kültür bakımından avcılık ve toplayıcılık seviyesinde bulunmaktaydılar. Yani yiyeceklerini temin edebilmek için bütün gün dolaşarak av aramakta, geceleri ise bir mağara veya ağaç kovuğuna sığınmakta idiler⁵.

Fakat insanları hayvanlardan ayıran bir yönü vardır. Zeka ve onun ürünü olan eserler. İnsan, zekasını kullanarak avını, icat ettiği silahla avlamayı keşfetmiştir. İlk zamanlarda çevresinde bulduğu herhangi bir taş veya benzeri bir madde ile avını kovalarken, daha sonra bu iş için özel olarak hazırladığı silahları kullanmaya başlamıştır. Bu silahlar taş veya çakmak taşından imal edilen yumru haldeki el baltalarıdır. İşte bu kaba ve basit aletler bugün, insanlık tarihini aydınlatan yegane belgelerdir⁶.

¹M. Şemsettin Günaltay, *Yakınşark II-Anadolu*, Ankara, 1987 s. 53-55.; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s. 15.

² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15. ; Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 2000, s. 21.

³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15.

⁴ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev: Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 29, 37.

⁵İ. Kılıç Kökten, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C.X, S. 3-4, Ankara, 1952, s. 186. ; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s. 9. ; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1997, s. 3. Recep Yıldırım, *Eskiçağ’da Anadolu*, İzmir, 1996. s. 7.

⁶ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 9. ; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisinin ABC’si*, İstanbul, 1994, s. 8.; Charles Burney, *From Village to Empire*, Oxford, 1977, s. 20. ; Işın Yalçınkaya, “Karain Mağarası’nın

Doğu Anadolu bölgesinin Paleolitik dönemi ve bu dönem bölge insanların ekonomileri hakkındaki bilgilerimiz daha çok Keban Baraj Gölü havzasında yapılan yüzey araştırmaları ile mümkün olmuştur. Araştırmalar burada Paleolitik Çağ'a ait aletlerin bulunmasıyla bu bölgenin bu çağdan itibaren insanların dikkatini çektiğini göstermektedir. Doğal sığınakların çok olması, orman, zengin bitki örtüsü, av hayvanlarının bolluğu, kısaca iklim ve coğrafi şartlar insanların burada yaşamasına uygun bir ortam oluşturmuştur⁷. Doğu Anadolu bölgesi Paleolitik insanları beslenme problemlerini, avcılık ve toplayıcılık modeline uyan bir biçimde çözümlenmişlerdir. Çevrelerindeki yabani meyve çeşitlerini toplayan insanlar, ayrıca kök ve bitkilerden de oldukça faydalanmışlardır. Doğu Anadolu bölgesindeki bu elverişli özellikler, kültürel gelişimin ilk devrelerindeki avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sürdüren insanlara çok olumlu bir hayat ortamı sunmuştur. Bunun sonucunda bölgede ilk gelişkin kültürler, karasal iklimin hakim olduğu Doğu Anadolu yüksek yaylasında kışa dayanıklı ormanlar çevresinde veya bu bölgelerle bozkır alanları arasındaki geçiş bölgelerinde gelişmiştir. Bugün Doğu Anadolu bölgesi her ne kadar yarı çıplak bir görünüm arz etse de prehistorik dönemlerde vadiler arasında kıvrılarak akan çay ve dere boylarının sık korular, basık dağ yamaçlarının ise kışa dayanıklı karışık ağaçlardan müteşekkil ormanlarla kaplı olduğu sanılmaktadır. Çünkü arazinin topografik yapısı ve iklim şartları tabii bitki topluluğunun yetişmesine elverişli özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bölgede küçük adacıklar halinde uzanan balta artığı ormanların varlığı da eskiden bölgenin orman alanlarıyla kaplı olduğunu gösteren canlı belgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Paleolitik Çağ insanların Doğu Anadolu bölgesindeki mağara duvarlarına, kaya altı sığınaklarına ve kaya yüzeylerine çizmiş olduğu av hayvanları, bir hayal ürünü değil, bilakis bu dağlık ve ormanlık bölgede o çağlarda yaşayan ve insanların besin ihtiyaçlarını sağlamak, etinden, derisinden ve kemiklerinden faydalanmak için yoğun olarak avladığı hayvanların çok gerçekçi yansımalarıdır. Çünkü prehistorik dönem insanları için avcılık, kültürel gelişimin ilk devrelerinde en önemli aşamalardan birini meydana getirmektedir. Bölgede bulunan bol miktardaki av hayvanları, insanların düşüncesine ve sosyal yaşantısına en çok yön veren faktörlerden biri olmuştur. Hatta o çağlardaki kültürel

Anadolu İskan Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Erdem*, C. 4, S. 10, Ocak 1988, Ankara, 1988, s. 45-46.

⁷ Işın Yalçınkaya, "Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitik'i ve Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Antropoloji Dergisi*, S. 12, (1980-1985), Ankara, 1985, s. 429. ; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 8.; Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII, S. 28, Ankara, 1996, s. 233-234.; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 10.

gelişimin ve sanatın ilk aşamasında avcılık ve av hayvanları, insan düşüncesinin ve sanatının temel konusunu teşkil etmiştir⁸.

2.Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi

Keban Baraj Gölü alanının Karasu boyu, Çemişgezek, Pertek, Tunceli ve Palu suları uzantılarında görülen yapıları, kil ve konglomeralı katlar, aşımık, parçalı sekiler, yumrulaşmış çanaklı tepeler bölgenin coğrafi özellikleridir⁹.

Hitit imparatorluk dönemine ait belgelerde İsuwa olarak adlandırılan bölge bugünkü Elazığ'ın bulunduğu yöreyi kapsamaktadır. İsuwa'nın kuzeyde Murat Irmağı, batı ve güneybatıda Fırat Nehri ile sınırlandığı, güneydoğuda ise sınır kesin olarak belli olmamakla birlikte, Yukarı Mezopotamya düzlükleri ve Yukarı Dicle havzasına kadar ulaştığı kabul edilmektedir.

M.Ö. II. bin yılda İsuwa olarak adlandırılan bu bölgenin tarih öncesi dönemlerini yapılan kazıların sonucunda öğrenmekteyiz. Ancak burada Keban ve Karaya baraj gölleri alanlarında yapılan kurtarma kazıları ve yüzey araştırmaları dışında, geniş kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bununla beraber sadece bölgedeki baraj gölleri alanlarında yapılan araştırmalar bütün bölge hakkında fikir verebilecek çoğunlukta ve niteliktedir. Bölgenin en önemli kazı yerleri Elazığ'ın güneydoğusundaki Altınova'da yer almaktadır. Kazıların yapıldığı yerlerin dışında, daha doğrusu, kazı yapılan yerler İsuwa bölgesini kuzey, batı ve güneybatıdan sınırlayan nehirlerin yatağı ve bunlarla bağlantılı ovalar olduğuna göre, bunların arasında kalan alanlar hakkında kesin olarak bir şey söylenemese de, araştırma yapılan alanlardan çok da farklı bir gelişme olmadığını söylemek yanlış olmaz¹⁰.

Elazığ ve yöresinin Paleolitik dönemdeki durumunu daha çok Keban Baraj Gölü havzasında yapılan yüzey araştırmalarından öğrenmekteyiz. Araştırmalar, burada Paleolitik öncesine ait aletlerin bulunmasıyla, bu bölgenin Paleolitik öncesinden beri temsil edildiğini ortaya koymuştur.

Elazığ yöresinde iklim koşullarının elverişli olması ve çevresinde su kaynaklarının bol olması, ormanların, kaya sığınaklarının varlığı, kara ve su hayvanlarının bolluğu tarihöncesi devirlerden itibaren bu bölgede yerleşme yerlerinin kurulmasına imkan

⁸ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1991.s. 8-10.

⁹ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri buluntuları", *Atatürk Konferansları, IV*, 1970, Ankara, 1991, s. 128

¹⁰ Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuwa Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII, S. 28, Ankara, 1996, s. 233.

vermiştir.

Elazığ çevresindeki Paleolitik Çağ'a ait ilk araştırmalar Kılıç Kökten tarafından Keban Baraj Gölü alanında, Murat ve Karasu boylarında yapılmıştır. Kökten, Alt, Orta ve Üst Paleolitik devirlerden kalma tabii mağaralarda kaya altı sığınaklarında prehistorik kalıntılara rastlamıştır. Hatta bu çağlarda ilgili çakmak taşından ve obsidiyenden yapılmış el baltaları, kazıyıcılar ve çekiç gibi aletlerin ele geçtiği iş yerleri bulunmuştur. Yapılan araştırmalarda çakmak taşlarının Ağın çevresinden, obsidiyenin ise Bingöl yöresinden çıkarıldığı tesbit edilmiştir.

Bilindiği gibi Paleolitik dönemin insanları, yiyecek ve ihtiyaç duydukları maddeleri avcılık ve toplayıcılıkla sağlamışlardır. İklim koşullarına ve avlanma imkanlarına göre sürekli yer değiştirmişlerdir. Bu dönemin insanları, Alt Paleolitik Çağ'da vadi boylarında ve ovalarda, Üst Paleolitik'te ise günümüz göl ve nehir kıyılarına inmişlerdir. İşte bu yörede yapılan araştırmalar sonucunda ele geçen ve tesbit edilen buluntular, Elazığ yöresinin ilk insan topluluklarına kucak açtığını göstermekte, onları bağrında beslediğine tanıklık etmektedir¹¹.

Bölgede Alt, Orta ve Üst Paleolitik evrelerden Alt Paleolitik'e ait buluntular Keban yakınındaki Enerli'de, Acuzlu Köyü'ndeki Karapınar mevkiinde ve Keban'ın 25 km yukarısında Fırat'ın batı kıyısında Pağnik (Kaşpınar)'te ele geçmiştir. Alt Paleolitik'te hayat genel olarak yüksek yerlerde devam etmiş, her yerde olduğu gibi, Orta Paleolitik'ten sonra ise daha aşağılarda devam ettiği izlenmektedir. Bölgede Orta Paleolitik buluntuları Ağın civarındaki Küllününini denilen yerde ve Pağnik (Kaşpınar)'tetir. Üst Paleolitik'e ilişkin buluntular ise Ağın civarındaki Arapkir Deresi boyundaki mağaralarda, Küllününini'nde, Elazığ-Pertek arasındaki Karataş sığınağında ele geçmiştir. Bu yörede Paleolitik buluntu veren diğer yerler Pertek civarındaki Yeniköy tarlaları, Eşkini Sefini ve Ağın civarındaki Arapkir Deresi uzantısında bulunan Çıldırın Hüyleridir¹². Pulur (Sakyol)'da 1970 yılında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen hayvan kemikleri ve diğer buluntulardan yola çıkarak Paleolitik Çağ'da burada insanların yaşadığını ve toplayıcılığın yanı sıra yoğun bir şekilde avcılık yaptıklarını söyleyebiliriz¹³. Paleolitik insanların yörede kaynakların başında bulunan mağaralarda

¹¹ Recep Yıldırım, "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1990, C.4, S.1, Elazığ, 1990, s.315.

¹² İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 14.; İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları", *Atatürk Konferansları IV*, (1970), Ankara, 1971, s. 128. ; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15.; Turgut Yiğit, , *a.g.m.*, s. 233-234.

¹³ Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1970), *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara,

oturduğu, yüksek kesimlerde ise dolaşıp avlandıkları¹⁴ tahmin edilmektedir.

Keban Baraj Gölü'nün geniş sınırları içindeki gözelerin bolluğu, ormanların, kaya sığınaklarının varlığı, kara ve su hayvanlarının bolluğu insanları Paleolitik Çağ'dan beri buralara çekmiş, yerleşimler gelişmesine imkan vermiştir. Ancak bu çağ boyunca tabiat kaynaklarının tüketimi devam etmiş, üretim söz konusu olmamıştır¹⁵.

Alt Paleolitik'te Keban ve diğer yarma vadiler açılmadan önce sular bugünkü baraj gölü düzeyinden daha yüksekte bulunduğundan vadiler ve uzantıları 3. zamanda ve 4. zamanın başında suların altında kalmıştır. Bu durum sadece jeoloji yönünden değil, morfolojik görünüş ve paleontolojik belgelerle de doğrulanmıştır.

Taş devri adamları kaynakların başında bulunan inlerde oturmuşlar, yüksek düzlüklerde dolaşmışlardır. Alt Paleolitik'te yahut 4. zamanın başında (Pleistosen) bu durum yalnız Elazığ dolayları için değil Anadolu'nun geneli için de bir gerçektir. Vadi boylarına ve ovalara sarkış bölgelere göre Orta Paleolitik'te başlamış ve Üst Paleolitik'te günümüzün göl ve deniz kıyılarına inebilmiştir. Neolitik'ten sonra bu sarkış artmış, yaşama şartları elverişli düzlüklerdi yerleşimler gelişerek höyükleşmeye yönelmiştir¹⁶.

Yörede Paleolitik Çağ yaşamı ile ilgili birçok buluntu tesbit edilmiştir. Ekerek Köyü çevresindeki Cin Mağaraları Prehistorya bakımından ipucu vermiştir. Yeniköy (Pertek) dolaylarında Paleolitik Çağ'a ait Chelleen tipte bir el baltası (coup-de poing), uç ve kazıyıcılar (point, grattoire), bir de çekiç (Percuteur) ele geçirilmiştir.

Elazığ-Pertek arasında Karataş denilen yerde üzerinde in bulunan büyük bir kaya altı sığınağı tesbit edilmiştir. Kaya altı sığınağının ön sekisinde 1,5x6 m çapında ve 4 m derinliğindeki sondaj çukurunda sıra ile Erken Tunç, Kalkolitik ve Geç Üst Paleolitik çağların çanak parçaları, çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış yonga aletleri meydana çıkarılmıştır. Burada çanak çömleksiz seviyelerde ele geçirilen çakmaktaşı ve obsidiyen yonga aletler (uçlar, kazıyıcılar ve deliciler) çok tipiktir. Bunlar Üst Paleolitik Çağ'a aittir. Kısaca Karataş çevresi prehistorya bakımından önemlidir¹⁷.

Keban-Ağın ilçeleri arasında Arapkir Deresi boyunda Enerli denilen yerde çakmaktaşı bolca bulunmaktadır. Yüzeyden Alt Paleolitik tipte yonga aletler tesbit edilmiştir. Çiftlik'te (Ağın) bölgenin ikinci bir açık Paleolitik iş yeri daha tesbit

1971, s. 128.; Turgut Yiğit, *a.g.m.*, s. 233.

¹⁴ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", s. 14.; Turgut Yiğit, *a.g.m.*, s. 233.

¹⁵ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri buluntuları", s.128

¹⁶ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri buluntuları", s.129

¹⁷ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972, s.2

edilmiştir. bölgedeki vadide 1 ve 2 numaralı kaya altı sığınaklarından derinliği 4,40, ağız genişliği 5,5, iç yüksekliği 2,15 m olan 1 nolu sığınakta 0,50x2 m çapında açılan çukurda 0,20 m derinlikte seramikli bir tabakadan sonra 0,50 m. de çakmaktaşıdan yapılmış Geç Üst Paleolitik tipi mini kalemler (micro-burins), kazıyıcılar (grattoirs) çıkarılmıştır. Ağız genişliği 25,50, derinliği 2,50 m olan 2. sığınakta 2,50x3 m çaplı çukurda aynı derinlikte seramiksiz küllü dolgu içinde bir adet obsidiyen tesbit edilmiştir¹⁸. Küllünün İni denilen büyük mağarada 1,50 m derinlikte çakmak taşından yapılmış Üst ve Orta Paleolitik tipte (Mousterien) yonga aletler tesbit edilen buluntulardır.

Acuzlu Köyü'nde Karapınar düzündeki üçüncü bir açık atölye tesbit edilmiştir. Çakmaktaşı yumruları arasında Chelleen ve Acheuleen biçimli Alt Paleolitik el baltaları, yonga aletler toplanmıştır. Bu iri yonga aletlerden bir tanesi, kayık benzeri başlı ve omurgalı aletler de buluntular arasındadır. Bu aletler hem kazıyıcı, balta hem de satır gibi kullanılmaya elverişli aletlerdir. Ağın Deresi'nde toplanan aletler arasında da bu tipte olanları vardır.

Keban bölgesinde Küllününini'nde Paleolitik dönemden yakın tarihlere kadar kunduzların avlandığı ve yağlarının kandillerde yakıldığı sanılmaktadır. Bahsi geçen eski çağlarda balık avcılığı da yapılmıştır¹⁹.

Ağın yöresinde Karasu boyunda görülen konglomeraların bulunduğu bölge hayvan paleontolojisi bakımından zengin bir yerdir. Çakmak taşı damarlarının bulunduğu alanlar taş devirlerinde açık iş yeri olarak kullanılmıştır. Öğrendik Köyü'nde Madler mevkiinde görülen çakmak taşları arasında ele geçen kaba yonga aletler, yontuk çakıllar bu duruma güzel bir örnektir. Bu geniş açık iş yerinde, Paleolitik ve Paleolitik öncesi çağlarının adamları çalışmış, aletlerini yapmışlardır.

Öğrendik Köyü'nün yakın çevresinde Kilise Düzü denilen yerde Çıldırım Hüyü'ne (Yeniyan) benzeyen küçük bir höyük tesbit edilmiştir²⁰.

Altınova'da Tadım, Kale (Yukarı Hoho), Germili, Bağlartepesi (Küvenk=Könk), Norşin-Ağsın-Alışam, Tepecik, Yurdas (Hogu), Bacık, Konaklar, Habusu, Haraba, Palu'ya giderken Yarma, Pınartepesi, Sekrat, Çınaz, Mazgirt'e bağlı Temirtaht yörelerinde eskiçağa ait höyük ve yerleşmeler vardır²¹.

Keban bölgesinde tarihöncesi çağlarla ilgili olarak ilk araştırmalara göre;

¹⁸ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları", s.129-130.

¹⁹ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972, s.1

²⁰ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970", s.2

²¹ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri buluntuları", s.130-131.

1-Bölgede çakmaktaşı boldur.

2-Prehistorik çağlarla ilgili açık iş yerleri tesbit edilmiştir.

3- Bu açık atölyelerde Alt ve Orta Paleolitik el baltaları, çeşitli formda yonga aletler ve çekiçler toplanmıştır.

4-Tabii mağaralarda ve kaya altı sığınaklarında Orta ve Üst Paleolitik taş aletler, Erken Tunç Çağı'nın boyasız, boyalı ve çizgi benekli çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

5-Erken Tunç devrinde ilk yerleşme yerlerinin vadi boylarında savunmaya elverişli yerlerde, stratejik noktalarda bulunduğu, uzun zaman inlerde de yaşanıldığı görülmektedir.

6-Yüzey araştırmaları ve kazı buluntularına göre Elazığ bölgesi Eskitaş devirlerinden beri tanınmış ve aralıksız oturulmuş zengin yerler arasındadır²².

3.Sonuç

Doğu Anadolu bölgesi ve bu bölgenin bir parçası olarak Elazığ yöresinin tarihöncesi dönemleri ile ilgili kanaatler Keban Baraj Gölü alanında daha su tutulmaya başlamadan yapılan araştırmalarla değişmiştir. Zira bu araştırmalar yapılmadan önce Doğu Anadolu bölgesinin, özelde de Elazığ yöresinin, geç dönemlerde insan toplulukları tarafından yaşam alanı olarak seçildiği düşüncesi hakimken, araştırmalardan sonra Paleolitik Çağ'ın her evresinde insanların dolaşıp barındıkları bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin zor coğrafyası ve iklim koşullarına rağmen su kaynaklarının bolluğu, orman yapısı, faunal ve floral yapının insanın yaşamasına imkan tanınması nedeniyle buradaki kaya altı sığınakları ve mağaralar kullanılmış ve sürekli olarak bir yaşam alanı olmuştur.

²² İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri buluntuları", s.131.

KAYNAKLAR

- AKURGAL, Ekrem; *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1997.
- BURNEY, Charles; *From Village to Empire*, Oxford, 1977.
- CHİLDE, Gordon; *Tarihte Neler Oldu*, (Çev: Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998.
- ERZEN, Afif; *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1991.
- GÜNALTAŞ, M. Şemsettin; *Yakınşark II-Anadolu*, Ankara, 1987
- KINAL, Firuzan; *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998
- KOŞAY, Hamit Zübeyr; "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1970), *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1971.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C.X, S. 3-4, Ankara, 1952, s.167-207.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 13-22.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1972, s.126-131.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları", *Atatürk Konferansları, IV*, 1970, Ankara, 1991, s.126-131.
- SEVİN, Veli; *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003.
- SEVİN, Veli; *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, İstanbul, 1994.
- YALÇINKAYA, Işın; "Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitik'i ve Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Antropoloji Dergisi*, S. 12, (1980-1985), Ankara, 1985, s.395-436.
- YALÇINKAYA, Işın; "Karain Mağarası'nın Anadolu İskan Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Erdem*, C. 4, S. 10, Ocak 1988, Ankara, 1988, s. 39-51.
- YILDIRIM, Recep; "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1990, C.4, S.1, Elazığ, 1990, s.315-322.
- YİĞİT, Turgut; "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İşuwa Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C.XVII, S. 28, Ankara, 1996, s.233-251.

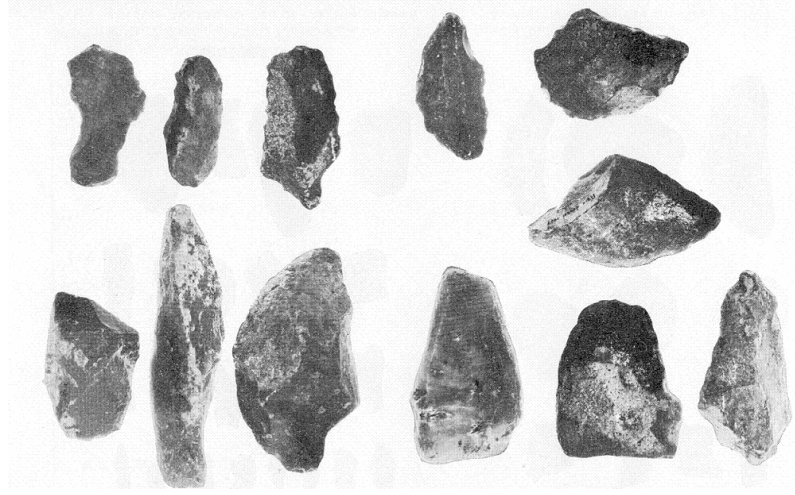

Yeniköy ve Enerli Paleolitik Aletleri (İ. Kılıç Kökten, “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969”, ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları, Ankara, 1971.)

Elazığ Bölgesinde Kayaaltı Sığınakları ve Küllüninini'nde tesbit edilen Alt ve Orta Paleolitik Döneme Ait Aletler (İ. Kılıç Kökten, “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969”, ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları, Ankara, 1971.)

Paleolitik Çağ'da Elazığ...

Ağın ve Çevresi'nde Bulunan Paleolitik Aletler (İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971.)

Karapınar Paleolitik Aletleri(İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971.)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 379-401, ELAZIĞ-2008

19. YÜZYILDA ANTAKYA-İSKENDERUN BÖLGESİNDE NÜFUS HAREKETLİLİĞİ

Population Movements of Antakya-İskenderun Region in 19th Century

Jülide AKYÜZ

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars.
julakyuz@hotmail.com

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin güneyinde ticaret ve diğer yol bağlantıları üzerinde bulunan kentlerin gelişimi özellikle ticarî faaliyetlere dayanmaktaydı. Ticarî faaliyetlerin insansız olması elbette düşünülemez. Bu nedenle insanı kayıtlara geçiren en iyi belgeler olan Şer'iyye Sicillerinden hareketle bölgenin insan profilini ortaya koymaya çalışacağız. Ticaret için kısa süreli ya da uzun süreli şehirde yaşamayı tercih eden, memleketini terk edip buraları yurt tutan insan profilleri söz konusu. Bunların yanında savaşlarda ölen, yaralanan, siyasî olaylardan dolayı mekanda ve demografide hareketlilik yaratan insanlar da yerlerini almışlardır sicillerde. Çalışmamızda bu nüfus hareketliliğinden, bu hareketliliğin nedenlerinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, İskenderun, Halep, Osmanlı, muhâcir, savaş.

ABSTRACT

Development of cities which are on trading and other road connection south of The Ottoman Empires of especially depends on trading activities. Certainly, the activities of trading can not be thinking without human being. Because of this reason, we are trying to expose human beings profile of this region according to Kadı Registers which are best record books. For trading in a short time period or long time period in question human profiles who left their homeland and prefer to live in cities. In addition, some people take part in these register that died or wounded in wars, because of political events and demography movement cerate. In this study we mention about population movements and movements reason.

Key Words: Antakya, İskenderun, Halep, Ottoman, emigrant.

Antakya-İskenderun Bölgesi ilk çağlardan beri önemli yerleşim alanı olmuştur. Tarihi çok eskilere dayanan Antakya¹ 1516'da Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Halep Eyaleti'nin sancaklarından biri olarak bu sancağın merkezi olmuştur.² Merkez Kazası Antakya, Süveydiye Nahiyesi, Cebel-i Akra, Kuseyr Nahiyesi, Altınözi Nahiyesi, Ordu Nahiyesi ve bunlara bağlı köy ve mezralardan oluşan *Sancağ* statüsü ile Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır.³ Ancak, Antakya zaman zaman *Kaza* merkezi şeklinde de idare edilmiştir.⁴ 1522'de Antakya Halep Sancağının bir kazası olmuş, Antakya Sancağını oluşturan nahiyeleri de Halep'e bağlanmıştır.⁵ Bu idarî yapının gelirleri *mukâtaa* haline getirilerek XVIII. Yüzyılın başlarından Tanzimat'a kadarki dönemde sancak veya kaza şeklinde Halep Beylerbeyi tarafından atanan voyvoda veya mütesellimler tarafından yönetilmiştir.⁶

Büyük İskender'e izafe edilerek MÖ 333 senesinde Alexandria adıyla kurulan İskenderun Şehri XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁷ İskenderun, limanı ile çok tanınan bir bölge olarak limanın önemine binaen gelişme göstermiştir. Zaman zaman duraklayan şehrin gelişimi özellikle limanın etkin olduğu dönemlerde hız kazanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde önce İngiliz sonra Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilen şehir, 1921'de Ankara Muahedesi ile idarî muhtariyet şeklinde İskenderun Sancağı olarak tesmiye edilmiştir. 1937'de Türkiye Cumhuriyeti'nin isteği üzerine "Müstakil Hatay Devleti" adını almış, 1939'da ise Türkiye'ye ilhak olunmuştur.⁸

Bugün Hatay İline bağlı ilçe konumunda olan her iki yerleşim merkezinin buldukları coğrafya itibarıyla önemli birer mevki oldukları görülmektedir. Antakya ve İskenderun'un Osmanlı Devleti bünyesinde gelişmeleri ve büyümeleri İstanbul ve Kahire'den sonra devletin üçüncü büyük kenti olan Halep Eyaleti⁹ ile olan bağlantılarıyla

¹ Streck, "Antakya", *İslam Ansiklopedisi* (İA)/1, MEB Yayınları., Eskişehir, 1997, s. 456.

² Halil Sahillioğlu, "Antakya", *TDVİA/3*, İstanbul 1991, s. 231.

³ Adem Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları., İstanbul, 2005, s. 23.

⁴ Bizim incelediğimiz sicillerde Antakya için "*Haleb Vilâyeti dâhilinde Medine-i Antakya mahallâtından.....*" denilmektedir. Antakya Şer'iyye Sicili (AŞS), 40/1. Yine İskenderun için de "*Haleb Vilâyeti dâhilinde kain İskenderun Kazasının.....*" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. AŞS, 63/1.

⁵ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliği'nin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:13, Sa: 1, Elazığ, 2003. s. 367. Yine Antakya Kazası ile ilgili olarak bkz: Enver Çakar, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", *Belleten*, C: LXVIII, Sa: 252, Ankara 2004, s. 431-460.

⁶ Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, C:LVIII, Sa:221-223, Ankara 1994, s. 123.

⁷ Besim Darkot, "İskenderun", *İA/5/2*, MEB Yayınları., Eskişehir, 1997, s. 1090.

⁸ Darkot, "İskenderun", s. 1091.

⁹ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., İstanbul, 2000, s. 19-87.

yakından ilgilidir. Antakya'nın Halep Eyaleti'ne bağlı sancak statüsü hem idarî açıdan hem de ticarî-ekonomik, siyasî ve demografik açılardan şehrin Haleb'e olan bağlılığını etkilemiştir. Keza İskenderun şehri de limanı vasıtasıyla Haleb'in dış pazarlara açılmasına katkıda bulunmaktaydı.

Her iki bölgede 19. yüzyılda yaşanan nüfus hareketliliği için belge grubunu Şer'iyye Sicilleri oluşturmaktadır. Belgelere yansıdığı kadarıyla söz konusu bölgelerdeki bu hareketliliğin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu durumu açıklayabilmek için Antakya'ya ait 40 (1294-95/1877-78), 47 (1295-96-97/1877-78-79), 60 (1282-83/1865-66), 63 (1323-24-25/1905-06), 66 (1298-99/1881-1882) numaralı sicillerden istifade edilmiştir. Kayıtlardan bahsedilirken tarih tekrarına düşmemek için defterlerin tarihini vermek daha uygun bulunmuştur.

Bölgenin nüfus hareketliliğinde en önemli unsur ticarî faaliyetlerdir. Hem Antakya hem de İskenderun şehirlerinde yaşanan yoğun ticarî faaliyetler doğal olarak nüfus hareketliliğine de yol açmaktaydı. Söz konusu bölgelere yakın merkezlerden gelenlerle birlikte çok uzak diyarlardan gelenlere de rastlanmaktadır. Örneğin; Edirne ahalisinden olup lakabından tütüncülükle uğraştığı anlaşılan Tütüncü Ali Ağa, Antakya Hükümet Konağı'nda dava görülen odada (mahkeme odası) Sofular mahallesinden Mehmed adlı şahsın mirasçılarını dava etmiştir. Kayıttan Mehmed'in öldüğü ve Ali Ağa'nın borcunun tahsili için mirasçılarını dava ettiği anlaşılmaktadır. Edirne'den kalkıp Antakya'ya aradaki uzun mesafeyi katederek gelen Ali Ağa ile Mehmed arasındaki ilişki kayıтта her ne kadar açık olmasa da ticarî bir ilişkidir.¹⁰

Ticaret amacıyla İškodra Kazzaz* mahallesinden Arnavud Ömer Antakya Sancağı Reyhaniye Kazası'nda Hamam Hanında ikâmet etmektedir. Adını İpekböcekçiliğinden alan mahalleden gelerek Antakya'ya bağlı kazada bir handa ikamet eden Ömer'in ticaret işiyle uğraştığı anlaşılmaktadır. Aslında Ömer'in sicillere kaydı miras nedeniyle 1295/1877'de geçmiştir. Ömer mahkeme odasında 1,5 sene önce vefat eden İškodra ahalisinden süvari zabtiye çavuşu Arnavud Elhac Mustafa'nın zevcesinden miras hakkı istemektedir.¹¹

Antakya Sicillerine yansıyan bir başka kayıтта Antakya Mâl Müdürü ve Beytü'l-Mâlcî Refet Ağa dava edilmiştir. Davacı şahıs Erzurum Vilâyeti dâhilinde Van Sancağı ahalisinden Haleb'de ticaret için mukim Vanlı Ali Ağa'dır. Ali Ağa davasında vekil tayin

¹⁰ AŞS, 40/7.

* kazzaz; ipek işleyen

¹¹ AŞS, 40/433.

etmiştir. Çünkü hem kendisinin Haleb’de oturması hem de olayın Antakya’da geçmesi bu durumu gerekli kılmıştır. El-Hac Mustafa Efendi’nin vekil olarak müdâhil olduğu dava konusu ise Mâl Müdürü tarafından haksız yere el konulduğu iddia edilen doru renkli bargirdir.¹² Ticaret için evini, barkını bırakıp Haleb’de yaşayan Ali Ağa için taşımacılıkta kullanılan bargiri dava edilecek önemi haizdi.

Antakya’ya ticaret için yatırım yapanlardan biri de İstanbul Mahmud Paşa’da Bezciler Sokağında kasap esnafından Hüseyin’dir. Hüseyin, Antakya’da Boyacı Çarşısında bir dükkânın yarısını satın almıştır. Dükkânın yarısının fiyatı 3800 kuruştur.¹³ Hüseyin’in kasaplık için mi yoksa başka bir faaliyet için mi dükkânın yarısını satın aldığını bilmemekle beraber İstanbul’daki işlerinin yolunda olduğunu, bunun semeresini Antakya’da yeni bir dükkân olarak değerlendirdiğini düşünmek gerekir. Fikir vermesi açısından 18. yüzyılda satılan ev fiyatlarının 19. yüzyılda %100 arttığı ifade edilen bir çalışmada 1800 başlarında teşkilatlı bir evin 2.000 kuruşa satıldığının belgelenmesi zaman içerisinde emlak fiyatlarının yükseldiğine işaret etmektedir.¹⁴

Yukarıda verilen örnekler Antakya’yı mesken tutanlardır. Bir de Antakya’dan başka diyârlara gidenler söz konusudur. Antakya’dan kalkıp İzmir’e ticaret için yerleşen Mustafa, Cedid mahallesindedir. Mustafa geride bıraktıkları için vekili yoluyla hakkını aramaktadır. Vekili mahkeme odasında Mustafa’ya intikal eden mülk menzil (ev) hakkını talep etmiştir. İşlerinin yoğunluğundan ya da günün ulaşım zorlukları düşünüldüğünde Mustafa’nın diğerleri gibi vekil tayin ederek işlerini takip etmesi doğaldır.¹⁵ Mustafa işleri iyi gittiğinden mi yoksa kendisine yeni bir hayat kurmak istediğinden mi İzmir’e gitti? sorusunun cevabı İzmir’in 17. yüzyıldan itibaren parlayan konumu ile ilgilidir.¹⁶

Antakya’nın Tutdibi mahallesi sâkinlerinden Kahraman yerleşmek için Girid Adasını tercih etmiştir. Girid’in bir köyünde oturan Kahraman 1294/1877 senesi Rebiülahir (Şubat) dolayında vefat edince mirası oğlu Receb’e kalmıştır.¹⁷ Kahraman’ın kendisi Girid’e yerleşmiş, oğlu Receb ise babasının tercihine katılmamıştır. Receb belki de babasına nazaran Antakya’daki hayatından memnundu. 19. yüzyılda Tutdibi mahallesi Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi gibi değişik dinî kökene dayananların bir

¹² AŞS, 40/95.

¹³ AŞS, 40/65.

¹⁴ Kara, *Antakya*, s. 38.

¹⁵ AŞS, 47/87.

¹⁶ Şerife Yorulmaz, “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccarlar ve Levantenler”, *Türkler*14, Yeni Türkiye Yayınları., Ankara, 2002, s. 283-292.

¹⁷ AŞS, 47/57, 59.

arada yaşadığı kalabalık bir mahalledir.¹⁸

Antakya ticaret kervanlarının uğrak yeri olmasının yanında Hac güzergâhı üzerinde olması hasebiyle de uğranılan bir merkezdir. Sicillerde Hacca giden Antakyalılara rastlanmaktadır. Antakya Şenbek mahallesi sâkinlerinden iken Hacc-ı Şerifde (Hicaz'da) vefat eden El-Hac Mehmed bunlardan biridir. Mehmed'in geride kalan terekesi 1952,5 kuruştur. Bu miktar Mehmed'in aslında hali vakti çok yerinde olmayan biri olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hacca gitmek bugün dahi hayli pahalı bir farizadır. Tabi Mehmed'in sadece dinî vazifesini yerine getirmek amacıyla yola çıktığını düşünmemek de gerekir. Hac kafilesiyle yola çıkan Mehmed dönüşte getireceği eşyaları satarak para kazanmak istemiş de olabilir.¹⁹

Hacca gitmek için yeterince iyi durumda olan iki örneğe sahibiz. Bunlardan biri Antakya Hammâre mahallesinden Hicaz'da esna-i râhda (yolda) vefat eden Attarzâde Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi'nin terekesi toplam 22765 kuruşa baliğdir.²⁰ Yüksek bir tereke bırakan Mehmed Efendi lakabından da anlaşılacağı üzere şifalı bitkileri meslek edinen bir babadan gelmektedir. Hac yolculuğunu hem dinî hem de meslekî açıdan yerine getirmek düşüncesiyle Hacca giden Mehmed Efendi'ye geri dönmek kısmet olmamıştır. Yine tüccar grubundan El-Hac Seyyid'de Hicaz'da vefat etmiştir. Antakya Dakik mahallesinden olan Seyyid için belgede "tüccar sınıfından" ifadesi yer almaktadır. Geride 18.497,5 kuruşluk bir tereke bırakan Seyyid hatırı sayılır bir tüccardır.²¹

Antakya, savaş nedeniyle göç edenlerin tercih ettiği bir yerleşim mekânıdır. Sicillerde bu tür örneklere rastlanmıştır. Örneğin; aslen Bulgaristan dâhilinde Sofya Sancağına mülhak Samakov Kasabası Cami-i Atik mahallesinden iken göç ederek Antakya'nın Debbus mahallesinde sâkin olanlardan biri Kabranzâde Hayri Efendi ve eşidir. Hayri Efendi'nin mirası nikâhlı zevcesi Huriye Hanım, annesi ve başka memleketlerde bulunan kız kardeşlerine kalmıştır. Hayri Efendi'nin Antakya'ya geldiği zamanı bilmiyoruz. Ölümünden sonra eşi ve annesi arasında karşılıklı miras davası açılmıştır. Her iki taraf birbirlerini para nedeniyle suçlamışlardır. Annesi iki buçuk sene önce Samakov'dan gelirken oğluna 6.000 kuruş borç verdiğini belirterek bunu mirastan almak istemektedir.²²

Yine Bulgaristan Şumnu Sancağından Mehmed savaş nedeniyle memleketini terk

¹⁸ Kara, *Antakya*, s. 53.

¹⁹ AŞS, 47/134, 137.

²⁰ AŞS, 47/392, 393, 394.

²¹ AŞS, 47/213.

²² AŞS, 47/166, 167.

ederek Antakya'nın Şeyh Hasan Karyesine yerleşmiştir. Belgede bahsedilen muharebe Rusya ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulan Osmanlı-Rus Savaşıdır. Savaşın etkilerinden kaçmak için çok uzak bir diyar Antakya uygun görülmüştür. Mehmed'in bu arada askerlikten tekaüd (emekli) ettiğini eşinin 2409 kuruşluk maaşını talep etmesinden öğreniyoruz.²³

Ruscuk Vilâyeti Tırnova Sancağına tabi Osman Pazarı Kazası Cami-i Cedid mahallesinden Antakya'ya yerleşerek vefat eden Salih bir başka muhâcirdir. Salih'in çocuklarına vasi tayin edilmiştir. Aynı mahalleden Mustafa da Rusya muharebesinde Antakya'ya hicret etmiş, ölümünden sonra kalan mirası çocukları paylaşmıştır.²⁴

Klasik dönemde Osmanlı Devleti “*nizâm-ı âleme hâlel gelir*” endişesiyle mekanda hareketliliğe izin vermezken 19. yüzyılda özellikle yaşanan savaşlar nedeniyle göç edenlere elinden geldiğince yardımda bulunmuştur. Örneğin; Tırnova Sancağına tabi Osman Pazarı Kazası kurasından Sığırcık Karyesinden Rusya savaşı nedeniyle Antakya kazasına hicret ederek Şeyh Hasan Karyesinde sâkin olan yedi muhâcir için tarla ve çayır tefvizi yapılmıştır. Zor durumda kalan muhâcirlere ekip biçmeleri için, yeni yaşamlarında kolaylık olması hasebiyle yapılan bu yardım elbette gelenler ve gelecekle için teşvik edici olmuştur.²⁵

Rus Savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan büyük göç dalgalarından biri de Kafkaslardaki halkın hareketiyle meydana gelmiştir.²⁶ Sicillerde tesbit edilen iki tereke Antakya'ya yerleşen Kafkas muhâcirlerine aittir. Dağıstan ahalisinden olan ve Antakya'da oturan Elhac Mehmed Efendi Diyarbekir Vilâyetinde Ergani Madenine gitmek üzere iken 1291/1874 senesi Şaban ayında vefat etmiştir.²⁷ Antakya'ya muhaceret eden Çerkes Elhac Davud Efendi ise Şenbek mahallesinde yerleşmiş ve geriye 2170 kuruşluk bir tereke bırakmıştır.²⁸

Bunlar dışında Antakya'ya devlet görevlisi olarak gelenler de nüfus açısından bir hareketlilik yaratmışlardır. İstanbul'da oturan Bağdad Valisi Ahmed Tevfik Paşa ile Antakya Cisir-i Cedid Karyesi zabtiye çavuşu Elhac Ali Ağa arasında alacak davası gündeme gelmiştir. Paşa'nın söz konusu karyede emlâkı bulunmaktadır. Belgede emlâkın türü belirtilmemiştir. Sadece emlâkın toplam değeri 10.000 kuruş gibi yüksek bir miktara

²³ AŞS, 47/222.

²⁴ AŞS, 47/412, 413.

²⁵ AŞS, 47/343, 344.

²⁶ Jülide Akyüz, “XIX. Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhâcir Hareketleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:154, İstanbul, Ocak-Şubat 2005, s. 179-193.

²⁷ AŞS, 40/150.

²⁸ AŞS, 40/301.

balıdır. Paşa vekili aracılığıyla çavuş Elhac Ali Ağa'dan sattığı emlâğın değerini almak istemektedir.²⁹ Antakya'ya gelen Mehmed Ali Efendi diğer bir görevlidir. İstanbullu olup Haleb Vilâyeti'ne dâhil Evkaf Muhasebeciliği memuriyeti için Antakya'ya gelmiştir. Ancak, Mehmed Ali Efendi'nin işleri evkafa gelir olan mülklerin sahibi olan köylülerle anlaşmazlık sonucu yolunda gitmemiştir.³⁰

Haleb Vilâyeti ticarî faaliyetlerden dolayı yabancıların yoğun olduğu bir merkezdi. Bundan Antakya da nasibini almış görünmektedir. Özellikle Fransızlar ve İngilizler'e dair sicil defterlerinde kayıtlar söz konusudur. Haleb'deki konsolosluklara bağlı olarak Antakya'da her iki devletin temsilcileri bulunmaktadır. Fransa'nın Antakya İmran mahallesinde sâkin sabık (eski) konsolos memuru İskender'in Antakya'nın çeşitli bölgelerinde emlâkı bulunmaktadır. Örneğin; İskender Antakya'ya tabi Mağaracık karyesindeki tarlasını eşi İncilya'ya ferağ etmiştir.³¹ Yine bir başka kayıta İskender'e ait tarla ve menziller 19.650 kuruş bedelle satılmıştır.³²

Fransa Devleti'nin baş konsolosu İskender ile Debbus mahallesi sâkinlerinden El-Hac Refet Efendi arasında vuku bulan anlaşmazlık tarlaların işletmesi ile ilgilidir. Refet Efendi mahkeme odasında Zeytuniye karyesi sâkinlerinden Esirus, Yakob, Nikola ve Abdalmesih huzurunda çeşitli karyelerde bulunan tarlaların işletilmesi hakkı konusunda yaşanan inkar olayından bahsetmektedir.³³ Zeytuniye karyesinin bağlarıyla ünlü olduğunu ve ilk Ermeni ayaklanmasının burada meydana geldiğini hatırlamak gerekmektedir.

İngilizlere gelince; İngiltere Devleti Konsolosu Yasef'in mahdumu (hizmetlisi) David, Zeytuniye karyesindeki bir aded bahçenin ağaçlarını ve üç rub' hissesini 3.000 kuruşa satmıştır.³⁴ Bu ağaçlar şarap yapımında kullanılan asma ağaçlarıdır. Aslında *zummî* statüsünde olmayan Gayr-ı Müslimlerin Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakları bulunmazken Islahat Fermanı ile kendilerine toprak veya mülk edinme hakkı tanınmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti sınırlarında insana dair yapılan ticaretten birisi "köle ticareti"ydi. Sarayda, ev işlerinde, câriyelikte kullanılan bu köleler geniş bir ağ yelpazesine sahipti. İmparatorluk genelinde özellikle Çerkesler, Gürcüler, Afrikalı ya da zenciler en sık

²⁹ AŞS, 40/386.

³⁰ AŞS, 40/42.

³¹ AŞS, 47/270.

³² AŞS, 47/410, 186.

³³ AŞS, 47/229.

³⁴ AŞS, 40/157.

³⁵ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 82-97.

rastlanan köle gruplarındandı.³⁶ Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin ortadan kaldırılması konusunda özellikle İngiltere 1840'lardan itibaren Bâb-ı Ali'ye karşı yoğun bir baskı uygulamaktaydı. Köleliğin sosyal, ekonomik önemi, ılımlı yapısı, İslamiyet tarafından onaylanması ve köleliğin bir olgu olarak kabul edilmesi Osmanlı Devleti'nde bu yasağın uzun zaman almasını gerektirmiştir.³⁷ Rebiülahir 1297/1880 Antakya Kaymakamına hitaben gönderilen tezkire sureti “zenci ticaretinin önlenmesi” hakkında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşma metnidir.³⁸ Belgede *Afrika üserâsı* tabiri kullanılmıştır. Mısır ve Afrika bölgesine yakınlığı hasebiyle anlaşma metninin gönderildiği yerlerden biri olan Antakya bu ticaretin yoğun yapıldığı yol güzergâhında bulunmaktaydı. İnsanî emeller için yasaklanan köle ticareti Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ticaretine aynı zamanda büyük bir darbe indirmiştir. Gemilerde zenci tayfa kullanılmaması, köle ticaretiyle uğraşanların yakalanması, köle taşıyan gemilere 10 ile 200 Osmanlı lirası ceza kesilmesi gibi uygulamalar köle ticaretini caydırmak amacını taşıyordu.³⁹

Antakya'nın nüfus hareketliliğinde sadece yukarıda görüldüğü üzere olumluluk değil olumsuzluk da söz konusudur. Bu olumsuzluğun en yoğunu Rus Harbinden kaynaklanmıştır. Antakya'ya ait incelenen 40 ve 47 numaralı Sicil Defterlerinde sıklıkla belgelenen hadiseler savaş nedeniyle ölenlerin isimleri, terekeleri, mirasçıları, geride kalan eşlerinin evlenme istekleridir. Gerçekten bu durum dikkat çekecek yoğunluktadır. Söz konusu savaş 1877-78 Osmanlı- Rus savaşıdır. Savaşa katılanların çoğu Kars ve Erzurum'da vefat etmişlerdir.

Savaşta ölenlerin geride bıraktıkları eşleri ve çocukları için hayat hiç de kolay olmamıştır. En çok kadınlar ve çocukların etkilendiği savaş izleri sicillere yansıyan kayıtlardan aşıkardır. Kadınlar kocalarının savaşta öldüğünü isbat etmek için mahkemeye gelmişlerdir. Çünkü kocalarından kalan mirastan yararlanmak istemektedirler. Bunun dışında ölümü isbat çocuklara nafaka, kisve baha ve en önemlisi de kadının iddet müddeti bittikten sonra bir başkası ile evlenmesine imkan tanımaktadır.

Antakya kurasından Babire Karyesi'nde oturan Ayşe muharebeye sevk olunarak Kars'da Kızıltepe taraflarında ölen eşinin ölümünü isbatlamış, arkasından da iddet

³⁶ 19. yüzyılda yaşanan köle ticareti için bkz: Ehad R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Çeviri: Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., İstanbul, 1994.

³⁷ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 77.

³⁸ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 196.

³⁹ AŞS, 47/349, 350, 351.

müddeti bittiğinden başkası ile evlenmek istemiştir.⁴⁰ İslam hukuku'na göre nesebin varlığı için üç aylık bir adet döneminin beklenmesi gerekmektedir.⁴¹ Nikah işlemini onaylayan mahkeme kadısı olduğu için bu yasal işlemler mahkeme kayıtlarına geçmiştir.

Kocasının ölüm haberini almak geride kalan eş için yeterli olmamaktadır. Kocanın ölümünün şahitler tarafından isbatlanması zorunludur. Çünkü ekonomik ve sosyal açıdan erkeğe bağlı olarak yaşayan kadınlar evliliği bir güvence şeklinde algılamaktaydılar. Kendilerine güvenecekleri bir eş seçmek, bir başka erkekle evlenmek için ölümün resmen isbatı şarttı. Sonraki işlem de hamileliğin göstergesi olan âdet durumuydu. İddet müddeti günümüzde de baş vurulan bir uygulamadır. Kocasını her ne kadar şehid olmuş da olsa “dul” yaşamak kadınların tercih etmediği bir yaşam tarzıdır.

Mahkemeye başka bir erkekle evlenmek için gelen o kadar çok kadın söz konusudur ki bu nedenle Antakya Mahkemesine İslam fihına uygun düzenlenen fetva sureti gönderilmiştir. Fetvahânenen tanzim olunan 1297/1880 senesi 29 Cemaziyelahir tarihli ve sekiz numaralı tezkire sureti Aydın Nezâretinden gönderilmiştir. Tezkire kocası savaşta öldüğü için başkalarıyla evlenmek isteyen kadınların durumuna dairdir.⁴² Tezkirede bu durumda olan kadınlara gerekli kolaylığın sağlanması ve zorluk çıkarılmaması bildirilmektedir. Çünkü İslam Hukuku da kadınların evli olmasının onlar için daha uygun olduğunu öngörmektedir.

Savaşın yaşattığı bir başka olumsuzluk miras meselesidir. Vefat edenlere dair yapılan yasal işlemlerden birisidir tereke sayımı. İster asker olsun, ister olmasın mirasçılar mahkemeye başvurdukları takdirde ölen şahsın terekisi sayılırdı.⁴³ Geride kalanlar miras hakları için de ölümü isbatlamak durumundaydılar. Antakya Tutdibi Mahallesinden Mehmed muharebeye sevk olunmuş ve 1,5 sene önce Erzurum'da hastalanarak vefat etmiştir. Eşi, Mehmed'de kalan mehir hakkını talep etmek amacıyla mahkemeye başvurmuştur.⁴⁴ İslam Hukuku'na göre kadınlara evlilik öncesinde ve sonrasında verilen mehir miras konusuna dâhil olup kadınlar bu haklarını mirastan alabilirlerdi.⁴⁵ Cami-i Kebir Mahallesinden İsmiye'nin kocası kaybolmuştur. Ölümü isbatlanamamış, ancak haber alınmadığı için kayıp statüsünde değerlendirilmiştir.

⁴⁰ AŞS, 47/178.

⁴¹ Ömer Ferruh, *İslâm Aile Hukuku*, Çeviren: Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1994., s. 90-92.

⁴² AŞS, 47/313, 316.

⁴³ Said Öztürk, *Askeri Kasama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırma Vakfı (OSAV) Yayınları., İstanbul, 1995, s. 26.

⁴⁴ AŞS, 47/77.

⁴⁵ Jülide Akyüz, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”, A.Ü DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, S:37, Ankara, 2005 Mart, s. 213-230.

İmsiye, Muvazzaf efrâd-ı askeriyeden olan kocasının miras hakkını kayınbiraderinden almak istemektedir.⁴⁶ Bir başka savaş kaybı Tutdibi Mahallesinden Zeyd'in kocası içindi. Asker olarak diyâr-ı ahire gidip kaybolan kocasının miras hakkından hem kendisi hem de kızları için nafaka talep etmektedir.⁴⁷

Antakya Mukbil mahallesinden harbe katılıp Kars'ta esir olarak Rusya memâlikinde kalan *hayat ve mematı mâlum olmayan* Şerif'in gelmesine değin çocuklarına vasi olarak babası tayin edilmiştir.⁴⁸ Vasi Şerif'in karısına ve çocuklarına verilecek nafaka için emlak satmak durumunda kalmıştır. Şehirde bulunan iki aded kasab dükkânı ile penbeci (pamuk) dükkânında Şerif'in hisseleri olduğunu, dükkânlara bakamayacağından harab olacağını söyleyerek söz konusu emlakı 3600 kuruşa satmıştır.⁴⁹

Yaşanan en büyük sıkıntılardan birisi de mirasçılarının durumudur. Mirasçılar ölen şahısla kan bağlarını isbatlamak için çaba harcamışlardır. Pek çok sicil kaydı buna ilişkindir. Örneğin; Cami-i Kebir mahallesi sâkinlerinden Abdullah mahkeme meclisine meramını ifade etmektedir. Beşinci Ordu 4. alayın 3. taburunun 1. bölüğü efrâdından olan ve Haleb'de hastanede vefat eden Antakyalı Durmuş'un kız kardeşi olduğunu iddia eden vekili olarak bu haklılığı isbatlamaya çalışmıştır.⁵⁰ Antakya'da Sofular mahallesi sâkinlerinden Hamâl Hasan Antakyalı Halil'i dava etmiştir. 5.ordu 2.alayın 1. taburun 5. bölük efradından Haleb'de hastanede vefat eden Mehmed'in kendi oğlu olduğunu ve Halil'de kalan 25 kuruş alacağını talep etmektedir.⁵¹

Savaş nedeniyle yaşanan sıkıntının had safhada olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü devlet tarafından özellikle terekeler konusunda emirler gönderilmiştir. Milazım rütbesine kadar savaşta ölen zabitan ve muhâcirler için *resm-i kısmet, ilâm, hüccet* dahi alınmaması ve terekelerinin masrafsız sayılması bildirilmektedir.⁵² Devlet ve din uğrunda canlarını feda eden askerlerin terekeleri ve mirasçılarının diğer davalarının mahkemede ücret alınmaksızın görülmesini istemektedir.

Antakya'dan askere gidenler sadece Kars ve Erzurum canibinde görev almamışlardır. Geniş Osmanlı sınırları içerisinde başka diyârlarda vefat eden askerler ve

⁴⁶ AŞS, 47/92.

⁴⁷ AŞS, 47/101.

⁴⁸ AŞS, 47/219.

⁴⁹ AŞS, 47/220.

⁵⁰ AŞS, 40/31.

⁵¹ AŞS, 40/32.

⁵² AŞS, 40/241, 242.; "Devlet-i aliyye ebedi'd-devam uğrunda cümlesi feda-yı canbi'l-umum zabitân-ı askeriye ve muhâcirinin memâlik-i şahanede yazılan terekelerinden ve dava-yı saireden bir akçe resm ve i'lâm ve hüccet dahi alınmayub muhallefâtı terkim ve defter-i kassam ve sairelere usul üzerine bilâ-harc tanzim olunması..."

geride bıraktıkları söz konusudur. Haleb Reyhaniye Kazasından Derviş 4. alayın 2. sınıfın 1. taburu 7. bölüğü neferâtından olarak Antakya'da redif kışlası hastanesinde vefat etmiştir.⁵³ Konya Vilâyetinden İbrahim Ağa kıdemli bir askerdi. Antakyada bulunan harb-ı redif sınıfının öncü taburunun sağ kol ağalığıyla Tarsus birinci taburu binbaşısı rütbesindedir. Bu görevle gittiği Gelibolu'da 94/1877 senesi Martında vefat eden İbrahim Ağa'nın oğlu Antakyada Kışla-i Hümâyûn da yaşamaktadır. Çünkü Mehmed kendisine bakacak yaşta olmayıp kendisine vasi tayin edilmiştir.⁵⁴ Baba askerde vefat etmiş, geride kalan oğlu için zor bir hayat başlamıştır.

Antakya'ya ait 47 numaralı Sicil Defteri'nde savaşa gidenlerin 5. Ordu bünyesinde hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. 40 numaralı defterde ise bahsedilen savaş mağdurları Doğu Cephesindedi. Dört Ayak mahallesinden Emine, 5. ordu-yı hümâyûn 2. piyade alayı 2. taburu 7. bölüğü onbaşısı iken vefat edenin kendi oğlu olduğunu iddia ve isbata çalışmaktadır.⁵⁵ Zeytuniye Karyesinden 5. ordu-yı hümâyûn 1. alay 1. taburu 1. bölüğün saka-i evvel efradından İbrahim'in ölümü isbatlanmıştır.⁵⁶ Antakya Şunezik Karyesinden 5. ordu 5. bölük 2. taburu 1. bölük 7. onbaşısı iken Mekke'de vefat eden Mehmed'in mirası için veraset davası açılmıştır.⁵⁷ Meydan mahallesinden Zeyneb, Mustafa ve Haşım adlı kardeşler Arabistan 5. ordu-yı hümâyûn 1. piyade alayının 1. taburunun 11. musıka takımının 1. neferi iken vefat eden Halil'in kendi kardeşleri olduğunu isbata çalışmaktadırlar.⁵⁸ Antakya Bünyas İkizkapu karyesinden Rukiye, ordu-yı hümâyûn hass-ı seyyare-i topcu alayının 4. taburunun 1. bölüğünün 1. şubesinin 5. neferi iken vefat eden Mustafa'nın kardeşi olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹ Antakya Nebatiye karyesinden Hüsne 5. ordu-yı hümâyûn 3. süvari alayı 3. bölüğü 4. onbaşısı 2. neferi hıdmetle müstahdem iken vefat eden Ali'nin kendi oğlu olduğunu isbat ederek mirastan hak istemektedir.⁶⁰ Kantara mahallesinden 5. ordu-yı hümâyûn 3. sınıf piyade alayı 1. tabur 8. bölükde bölük eminine hizmet ile müstahdem Abdulkadir'in çocukları arasındaki miras davası.⁶¹ Antakya'daki 4. redif alayın 2. sınıf 1. taburun 3. bölük yüzbaşısı Ali Ağa da Asi Nehri güneyinde vefat etmiştir.⁶²

⁵³ AŞS, 40/50.

⁵⁴ AŞS, 47/35.

⁵⁵ AŞS, 40/117.

⁵⁶ AŞS, 40/127.

⁵⁷ AŞS, 40/174.

⁵⁸ AŞS, 40/203.

⁵⁹ AŞS, 40/205.

⁶⁰ AŞ, 40/216.

⁶¹ AŞS, 40/253.

⁶² AŞS, 47/241.

Manastır ahalisinden Hasan kendine çok uzak bir mekanda ve yalnız olarak ölmüştür. Süvari taburu 3. bölümünde 1. çavuş iken geldiği Antakya'da Kapu Bölüğü mahallesinde vefat eden Hasan'ın mirası terekesine sahip çıkacak kimsesi olmadığından Beytü'l-mâle kalmıştır.⁶³ Hasan'ın mirasçıları hiç yok muydu? sorusu akla gelebilir. Belki de vardı fakat, mekanlar birbirine çok uzak olduğundan vârisler bu savaş ortamında yola çıkmayı göze alamamış da olabilirler.

Antakya Temil Canlas (?) Karyesinden Elif'in kocası Ahmed katıldığı savaşta ölmemiş, ecel onu geri döndüğü vapurda yakalamıştır. Ahmed bakımsızlık, ilaçsızlık ve doktorsuzluktan yakalandığı hastalıktan kurtulamamıştır. Elif, önce Ahmed'in öldüğünü ispat etmiş ve başkası ile evlenmiştir.⁶⁴ Ahmed'e ait sonraki iki kayıttan kendisinin Rusya seferine katıldıktan sonra geri dönerken İzmir iskelesinde vefat ettiğini öğreniyoruz. Elif, başkası ile evlendiği için çocuklarına bir vasi tayin edilmesi söz konusu olmuştur. Evlendiği kişi çocukları istememiş, ya da çocukların miras hakkını korumak adına böyle bir talep uygun görülmemiştir.⁶⁵ Savaşta değil de dönüş yolunda vefat edenlerden biri de Hammâre mahallesinden Hüseyin'dir. Hüseyin, savaş için İstanbul'a gidip dönerken vapurda Mersin İskelesinde vefat etmiştir.⁶⁶ Mahsen Arab mahallesinden Zeyneb'in kocası ise savaşta Yenişehir sancağında vefat etmiştir.⁶⁷ Bahsedilen kayıtlar bu kadarla kalmamaktadır. Savaşın Antakya toplum yapısını olumsuz yönde etkilediği açıktır. Ölenler ebedî uykularına yatmışlar, geride kalanlar ise yaşamak adına değişik mücadeleler sergilemişlerdir.⁶⁸

İskenderun şehri ile ilgili en dikkat çekici hareketlilik Girid Adası'ndan gelen muhâcirlerdir. Özellikle 1262/1845-1846'ye ait sicil defterinde yoğun bir Giridli muhâcir hareketine rastlanmaktadır. Girid Kandiye/ Yanya Kazası/Esterina Karyesinden Kastel mahallesinde mutavattın iken vefat eden Zöhre bint Süleyman bin Abdullah'ın terekesinden söz edebiliriz.⁶⁹ Abdullah isminin Müslümanlığı tercih edenlere verilen bir isim olması hasebiyle Zöhre'nin dedesinin muhtemelen İslamiyeti kabul eden bir Gayr-ı Müslim olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Kastel mahallesi genelde Gayr-ı Müslimlerin yaşadığı bir mahalledir. Yine Girid Kandiye/ Yanya Kazası/ Esterina karyesi

⁶³ AŞS, 47/112.

⁶⁴ AŞS, 47/346.

⁶⁵ AŞS, 47/401, 402.

⁶⁶ AŞS, 47/353.

⁶⁷ AŞS, 47/404.

⁶⁸ AŞS, 47/269, 283, 284, 290, 291, 309, 315, 318, 319, 320, 356, 370, 403.

⁶⁹ AŞS, 63/10.

muhâcirlerinden 1321/1903'de vefat eden Ali'de Kastel mahallesinde mutavattındır.⁷⁰

Mahkemeye intikal eden kayıtlardan gelen Girid muhâcirlerinin Türkçe bilmedikleri anlaşılmaktadır. Fetihden sonra Girid Adasına iskan edilenlerin zaman içerisinde Türkçe konuşmayı unuttukları ve en azından dil olarak asimile oldukları sonucuna varılabilir. Çünkü kayıtların çoğunda Türkçe bilmedikleri için kendilerine tercüman nasb olunmuştur Muhâcirlerin sâkin olundukları mahallerden biri İskenderun Akçay Karyesidir.⁷¹ Akçay Karyesinde iskân edilen ve karyeye yerleşmiş olan şahıslar tercüman aracılığıyla Girid'de kalan emlakını sattıklarını ifade etmektedirler.⁷² İskân edilenler geride kalan emlakını sattıklarından artık temelli İskenderun'a yerleşmişlerdir. Girid muhâcirlerinin yerleştirildikleri merkezler Beylan Kazası,⁷³ Çay Karyesi,⁷⁴ ve Akçay Karyesidir.⁷⁵ Gelen muhâcirlerin isimlerinde Geylanaki, Hasanyaki gibi adlandırmâlar vardır

İskenderun'un Hamidiye mahallesinde Girid muhâcirleri sâkin olmakla birlikte bu yerleşim biriminde emlak sahibi Rumlar da ikâmet etmekteydiler. Gelen muhâcirlerin Rumların da oturduğu mahallelere yerleştirilmeleri Türkçe bilmeyen ve yeni hayatlarına alışmaya çalışanların kolaylığı açısındanndır.⁷⁶ Yine Girid Kandiye/Kızılköy Karyesi muhâcirlerinden olup İskenderun'un Hamidiye mahallesinde iskân edilenler Türkçe bilmediklerinden kendilerine tercüman nasb olunmuştur.⁷⁷ Bu muhâcirlerin bir kısmı Girid Resmo Sancağından⁷⁸ ve Hanya'dandırlar.⁷⁹ Girid İslam muhâcirlerinden İskenderun Akçay'da sâkin devletin tebası ve emlak sahibi Ahmed Ağa⁸⁰ Girid Kandiye Sancağı muhâcirlerinden sadece biridir, İskenderun'da yaşayan diğer örnekler de yine kayıtlarda yer almışlardır.⁸¹

Girid muhâcirleri Osmanlı Devleti'nde çeşitli hizmetlerde *memur* olarak hizmet vermişlerdir. Girid Kandiye muhâcirlerinden Ali Ağa İskenderun jandarma süvari hizmeti görmüştür.⁸² Kanber ise Maraş jandarma piyade neferâtı iken vefat etmiştir.⁸³ Bölgeye

⁷⁰ AŞS, 63/11.

⁷¹ AŞS, 63/28.

⁷² AŞS, 63/30.

⁷³ AŞS, 63/16.

⁷⁴ AŞS, 63/140.

⁷⁵ AŞS, 63/121, 124, 125, 133, 138, 137, 162, 164.

⁷⁶ AŞS, 63/37.

⁷⁷ AŞS, 63/100, 103.

⁷⁸ AŞS, 60/23.

⁷⁹ AŞS, 60/169.

⁸⁰ AŞS, 60/2.

⁸¹ AŞS, 60/9, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 34, 37.

⁸² AŞS, 63/200.

yakın bir başka adadan, Kıbrıs Adası Licesun Kazas/Envire Karyesi ahalisinden İskenderun'da geçici olarak oturan Hafız Ahmed Necati Efendi İskenderun polis memurlarındandır. Ahmed Efendi'nin görevi dolayısıyla İskenderun'da geçici ikâmet etmektedir.⁸⁴

İskenderun'a yerleşen Şöki, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti'ne bağlı Sakız Adası ahalisindedir. İskenderun Meydan civarında sâkin olan Şöki aynı zamanda Amerika Senker Kumpanyasının vekili görevini yürütmektedir. Şöki'nin Sakız Adasında bulunan emlakını satmak için mahkemeye gelmesi kalıcı olarak yerleşmek istediğini göstermektedir.⁸⁵ İskenderun'da yerleşen Sakız ahalilerinden bir diğeri İskenderun Gümrük civarında sâkindir. Devletin Rum Ortodoks milletinden Istemani Hacı lakabını haizdir.⁸⁶

Bir başka uzak diyârdan, Prizren Sancağından Firdevs isimli kadın İskenderun Hamidiye mahallesinde yaşamaktadır. Firdevs Hanım'ın İskenderun'da bulunma sebebi kocası Hüseyin Hulusi Efendi'dir. Hulusi Efendi de İskenderun'da görevi icabıyla bulunmaktadır. Söz konusu şahıs Rûsumât Tahrirat Baş Kâtibi olarak hizmet vermektedir.⁸⁷

İskenderun İskelesinde gümrük sarraflığıyla görev yapan Arakil ise İstanbuldan gelmiştir. Arakil, Osmanlı Devleti'nin Gayr-ı Müslim tebasından, Ermeni milletindedir. Görevi sırasında İskenderun'da vefat eden Arakil'in terekesine sahip çıkacak mirasçısı bulunmamaktadır.⁸⁸ Arakil'in mirasçısı olmamasına rağmen, İskenderun Çay mahallesinde yaşayan ve adından Urfalı olduğu anlaşılan İhsan Ağa mirasçılarının mahkemeye gelmesiyle günümüze yansımıştır. İhsan Ağa jandarma piyade 6.bölüğü sahil onbaşı olarak görevlidir.⁸⁹ Yine Urfa Sancağının Sultan Bey mahallesinden Ahmed Ağa bir başka Urfalıdır. Hamidiye mahallesinde yaşayan Ahmed usta olarak zikredilmektedir. Urfa'da Neccâr Çarşısında bulunan dükkân hissesini satmak için İskenderun mahkemesine baş vurmuştur.⁹⁰ Ahmed Usta kendine daimi yaşam yeri olarak

⁸³ AŞS, 63/39.

⁸⁴ AŞS, 63/119.

⁸⁵ AŞS, 63/120.; “*an asl Cezayir-i bahr-ı sefid vilâyeti dâhilinde Sakız adası ahalisinden olub İskenderun'da Meydan civarında sâkin ve Amerika Senker Kumpanyasının vekili Şöki veled ...takrîr-i kelâm edüüb Cezayir-i bahr-ı sefid vilâyeti dâhilinde Sakız adasında derûn-ı şehre kain Kapalıd mahallesinde kain...*”

⁸⁶ AŞS, 60/29.

⁸⁷ AŞS, 63/155.

⁸⁸ AŞS, 66/216.

⁸⁹ AŞS, 63/27.

⁹⁰ AŞS, 63/32.

İskenderun'u seçmiş görünmektedir.

Niğde Sancağının Şahin mahallesinden Salih ise İskenderun Gurebâ Hastanesinde eceli ile vefat etmiştir. Salih'in tedavi amaçlı olarak mı geldiğini bilmemekle beraber terekesine 28. Süvari Alayı Trablusşam Bölüğü cerrahı Hazım Efendi'nin sahip çıkması Salih'in askerlikle bağlantısı olduğunu göstermektedir.⁹¹

Bunun dışında bölgeye bir kısım Kafkas muhâcirleri de yerleştirilmiştir. Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesinden sonra pek çok Kafkas muhâciri Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ikâmet edilmişlerdir. Çerkes Osman Ağa İskenderun Rüşumât-ı Süvari Muhafaza memuru olarak karşımıza çıkan bir muhâcirdir.⁹² İskenderun Kasabası rüşumât gümrüğünün muhafaza memurlarından Çerkes Mustafa Ağa vâris bırakmadan vefat ettiği için terekesi Beytü'l-Mâl tarafından sayılmıştır.⁹³ İstanbul'dan çıktığı yolda nereye gittiğini bilmemekle beraber son durağı İskenderun olan Çekezistan ahalisinden Tahir'e rastlıyoruz. Seyahat etmek için aldığı tezkire ile İskenderun'da gümrük civarındaki otelde vefat eden Tahir'in terekesi sayılmış ve korumaya alınmıştır.⁹⁴ Sivas Vilâyetine tabi Garendiye Kazasından Çerkes İbrahim sığır tüccarlığıyla uğraşmaktadır. Ticarî faaliyetler için Sivas'tan İskenderun'a uzun bir yolculuğu göze almıştır.⁹⁵

Antakya gibi İskenderun şehrinde de Osmanlı Devleti tebası olmayanlara rastlanmaktadır. İtalya Devleti tebasından tüccar Mösyö Locibikari Cekuli'nin İskenderun Kızıl mahallesinde bir konağı bulunmaktadır. İskenderun'da yaşamasına rağmen Mösyö Locibi'nin Türkçe bilmediği anlaşılmaktadır. Mahkemede kendisine Tomâlako tercüman tayin olunmuştur. Tomâlako Locibi'nin vekilleri huzurunda 1320/1902 senesi 3 Haziranda Mösyö Cidaniloy, Mösyö Lorenzo, Mösyö Yandi ve Madam Mariya'nın hissedar olduğu sabunhane satışını gerçekleştirmiştir.⁹⁶ Mahkeme işleri için vekil kullanan Locibi belki Türkçe biliyordu fakat, kendisini ifşa etmemek için vekil ve tercüman kullanmayı tercih etmiş de olabilir.

İstanbul Beyoğlu'nda Tarlabası Sokağında yaşayan Fransa Cumhuriyeti tebasından Mösyö Etbuyebeder İskenderun'da inşaat mühendisi olarak görev yapmaktadır. Mühendis Etbuyebeder İskenderun Çay mahallesinde ikâmet etmiştir şehirde kaldığı sürece. Mösyö Etbuyebeder'in eşi ve yine Fransa Cumhuriyeti tebasından Madam Köyn

⁹¹ AŞS, 63/25.

⁹² AŞS, 63/12.

⁹³ AŞS, 63/104.

⁹⁴ AŞS, 63/214.

⁹⁵ AŞS, 63/64.

⁹⁶ AŞS, 63/41.

mahkemeye gelerek kendisi ve kocasını yazmamıza neden olmuştur. Madam Bingazi Sancağı Fevhiyâne bölgesinde bulunan evini satmak istediği için mahkemeye gelmiştir. Bu sayede de kendileri günümüze taşınmıştır.⁹⁷ Söz konusu iki mekân İskenderun ve Bingazi Osmanlı Devleti'ne ait topraklardır. Madam ve daha niceleri Osmanlı Devleti topraklarında rahatlıkla mülk edinebilmiş, bunları yeri geldiğinde satmış ve kayıtlara geçmişlerdir.

İskenderun Kasabası Yenişehir mahallesi Meydan civarında sâkin Hacı Yusef Osmanlı Devleti tebasındandır. Hacı Yusef aynı zamanda İtalya Devleti'nin İskenderun Konsolos tercümanı olarak da hizmet etmektedir.⁹⁸ İskenderun Gümrük civarında yaşayan bir başka İskenderun Konsolos tercümanı Hacı Nikoladır.⁹⁹ İskenderun Kasabasında mukim Mösyö Mil de Ecnebiye Memuru görevini yürütmektedir.¹⁰⁰ Bu örneklerde görüldüğü üzere yabancı devletlerin konsolosluklarında çalışanlar Osmanlı Devleti'nin tebasıdır. Özellikle yabancı devletlerin Osmanlı tebası Gayr-ı Müslimleri bu konsolosluklarda çalıştırmaları kendilerinde milliyetçilik duygularının artmasına neden olmuştur.

Fransızlar haricinde bölgede İngilizlere de rastlanmaktadır. İngiltere Devleti Kaçılıryası tebasından Frenk mahallesinde mukim Mösyö Valter Beylan ve İskenderun'daki emlakını satmıştır.¹⁰¹ Mösyö Valter emlakını satıp başka mülk edindi mi yoksa Antakya'dan ayrıldı mı bilinmez ama bu durum yabancıların rahat bir yaşam sürdüklerine işarettir. Sadece bölgede yaşayanlar değil, uzak diyarlardan yabancılar da toprak satın alma teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Aslında kayıtlar yabancıların bu konudaki rahatlığını ifade etmekteyse de Osmanlı Devleti'nin uygulamada bu konuda pek istekli olmadığı görülmektedir. Örneğin; Varna'daki İngiliz Konsolosu İskenderun İskeleyi civarında arazi satın almak istemiştir. Bu konuda Adana Valisi Hacı Kamil Paşa'ya gönderilen emir sûretinde hükümetin bu konudaki tavrı ortaya konmuştur.¹⁰²

⁹⁷ AŞS, 63/126.

⁹⁸ AŞS, 60/4.

⁹⁹ AŞS, 60/64, 68.

¹⁰⁰ AŞS, 63/160.

¹⁰¹ AŞS, 60/142.

¹⁰² AŞS, 66/456.; "Varna'da İngiltere Devleti kaçılıryası konsolosu olub menafi-i Devlet-i Aliye hakkında mesa'i-i cemilesi üzerine avatf-i aliye-i hazret-i padişahî ...İskenderun iskeleyi civarında vâki' olub idare-i Mısıriyye zamanında mukaddem eline geçerek mu'ahharan redd olunmuş olan mahalde tesviyesi kendüsünüün ba'is-i memnuniyeti olduğu anlaşılmiş olduğundan bu mahallin değeri her ne ise mahallince tahmin ve irza olunarak teb'a-i Devlet-i aliyeden taliblerine satdırılması veyahud bu yerler ilerüde satdırılmak üzere akçesinin konsolos-ı muuma ileye...hususunda taraf-ı devletlerine havalesi keyfiyetinin mâliye nezâret-i celilesine dahi bildirilmesi hususuna bi'l-istizân irade-i seniyye-i hazret-i müllükdârî şeref-sudûr buyuruldu ve mücebince ...işbu mahallin iştirâsı için Hristiyan teb'a-i şahânenen bazı tâlib

İskenderun'da İran Devleti tebasına tesadüf edilmektedir. Tahran Şehrinin Keşan Kazasından ahalisinden Mirza Hüseyin İskenderun Hamidiye mahallesinde ikamet etmektedir. Şahısla ilgili olarak kayıtlarda tüccar sınıfından tabiri kullanılmaktadır.¹⁰³ Bir başka İran Devleti tebası İskenderun Meydan civarında yaşayan İran Devlet-i aliyesinin İskenderun Şebender Vekili Andon Efendi'dir.¹⁰⁴ Şebender yabancı bir devletin ticarî bir şehir veya iskelesinde tebasının hukukunu müdafaa, işlerini yürütmek üzere tayin olunan ve ikâmet eden memur statüsündedir.¹⁰⁵ Bu bölgede İran'ın bir şebender bulundurması dikkate değer bir ticarî faaliyetin olduğuna, bunun yanı sıra hukuksal işlevlerin de yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Kilis Kazasının Kızılköy Karyesinden Osman Haleb Hastane hademe bölüğü neferâtından olarak İskenderun'da misafir şeklinde yani, kısa süreli ikâmet etmektedir. Osman'ın mahkemeye taşıdığı konu bir aded erkek öküzünün sirkatidir. Osman'ın davacı olduğu şahıs ise Fransa Cumhuriyeti Kañçılıryası* tebasından Cezayirli Mehmed'dir.¹⁰⁶ Mehmed Fransa'nın bu bölgedeki resmî işlemlerini yürütmesi konusunda çalışan Müslüman bir şahıstır. Belgeden Fransa'nın bölgedeki siyasî etkinliğine dair fikir edinmek mümkündür.

İskenderun bölgesi ile Halep, Tarbluşşam gibi bugünkü Suriye şehirleri arasında yoğun bir ticaretin varlığından bahsedilmiştir. Hem Müslim hem de Gayr-ı Müslim bir çok Halepli şahıslar kayıtlarda yerlerini almışlardır. Halebüşşehba'nın Süleymaniye Mahallesinden ve Osmanlı Devleti tebası Ermeni Katolik milletinden Anderya tüccar sınıfından olarak İskenderun'da misafir statüsünde oturmaktadır.¹⁰⁷ Anderya'nın İskenderun'da bulunuş sebebi ticarî faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. İskenderun Yenişehir mahallesinde mukim Dimitri Halebüşşehba Cubeyle Mahallesinde mutasarrıf bulunduğu arazilerini ziraat olunması için İskenderunlu zimmilere bey' etmek için mahkemeye gelmiştir.¹⁰⁸ Halebüşşehba'nın Musabin Mahallesinden devletin tebası

zuhur eylemiş ise de hükümetce mümana'ât ve müşkilât ikâ' olunub mukaddemki karar ve iş'âr zaten usûl-ı mevzu'uya mugayir ve menâfi' olduğundan teb'a-i Devlet-i Aliyyeden her ne nev' tâlib zuhur eder ise ...ol-bâbda iktiza eden teshilâtın dahi icrasına himmet byurulmak siyâkında

¹⁰³ AŞS, 63/68, 166

¹⁰⁴ AŞS, 60/163.

¹⁰⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü/III*, MEB Yayınları., İstanbul, 1983, s. 316.

* kañçılar; bir şebender hanenin umur ve tahririye ve muamelatını icra eden memur; kañçılırya ise resmi muameleler için konsoloshaneler nezdindeki kalem

¹⁰⁶ AŞS, 63/158.

¹⁰⁷ AŞS, 60/112.

¹⁰⁸ AŞS, 63/70.

Musevi milletinden tüccar Hâce Mihail de İskenderun'da misafirdir. Mihail miras mülkünü satmıştır.¹⁰⁹ Halebüşşehba'nın Ferafire Mahallesinden tüccar Ahmed Efendi ticaret nedeniyle muvakkaten İskenderun'da sâkindir.¹¹⁰

Şam-ı Şerif Babü'l-Berid Mahallesinden İskenderun'un Hamidiye mahallesinde yaşayan Mahmud Efendi Ecza-yı Nâriye Müfettişi olarak İskele Komisyon Heyetinde çalışmaktadır. Mahmud Efendi'nin Şam'la bağlantısı eşinden miras kalan ve Şam'da bulunan emlakından kaynaklanmaktadır.¹¹¹ Mahmud, kendisine kalan emlakı satmak için uğraşmaktadır. Şam'daki 66. Alayın 1. Fetevât Tabur Kâtibi Mustafa Efendi de yine İskenderun'da misafir olarak bulunmaktadır.¹¹² Cebel-i Lübnan Sancağına tabi Amyun Kazası'ndan İskenderun Kilisa mahallesinde yaşayan devletin tebası İlyas Amyun'daki emlakının satışı için mahkemeye gelmiştir.¹¹³

Trablusşam'a tabi Ceziretü'l-Ervad ahalisinden İskenderun'da Hükümet Konağı karşısında İlyaszâde Otelinde misafir kalan Abdullatif Efendi tüccar sınıfındandır.¹¹⁴ Abdullatif ticarî işlerinden dolayı ve geçici olarak otelde kalmaktadır. Beyrut Vilâyeti Lazkiye Sancağı ahalisinden İskenderun'da misafir olan Hacı İbrahim şehirde ticarî faaliyetlerini icra etmektedir.¹¹⁵ Trablusşam Sancağından Yasef Rum milletinden iken İskenderun Yenişehir mahallesinde sâkindir.¹¹⁶

Aslen Beyrut Vilâyeti Ramâllah Mahallesinden ve Devlet-i aliyyenin Rum milletinden tüccar Vezati İskenderun'da geçici olarak ikâmet etmektedir. Vezati İskenderun'da kaldığı sürede Kastel mahallesinde yaşayan Rum milletinden tüccar bazı şahıslara dava açmıştır.¹¹⁷

İskenderun'da kalabalık bir Ermeni ve Rum toplumunun yaşadığı yukarıda bahsedilen kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu grupların yaptıkları işlerden dolayı sıradan kişiler olmadıkları sonucuna varılabilir. Öneğin; İskenderun'da yaşayan Osmanlı Bankası virgünürlerinden Vedireros Osmanlı Devletinin tebası ve Rum milletindedir. Vedireros zamanın en gözde mekanlarından İstanbul Beyoğlu Feri Karyesi Kağıdhane Caddesindeki emlakı ile sair bölgelerdeki emlakını satmak için İskenderun Mahkemesine gelmiştir.¹¹⁸

¹⁰⁹ AŞS, 60/53, 83.

¹¹⁰ AŞS, 63/112.

¹¹¹ AŞS, 60/128.

¹¹² AŞS, 60/116.

¹¹³ AŞS, 60/145.

¹¹⁴ AŞS, 60/165, 166.

¹¹⁵ AŞS, 63/47.

¹¹⁶ AŞS, 60/8.

¹¹⁷ AŞS, 63/166.

¹¹⁸ AŞS, 63/175.

Vedireros'un sıkıldığı için İstanbul'u terk ettiğine inanmak yerine işlerinin iyi gittiğine inanmak daha doğru olacaktır. İskenderun Ticaret Odası Reisi olarak da karşımıza Ermeni milletinden Bedros çıkmaktadır. Bedros'un kayıtlarda oturduğu evden "konak" şeklinde bahsedilmesi ve ticarî bir vakamın konağında kurulan mahkeme meclisinde görölmesi kendisinin etkinliğini ortaya koymaktadır.¹¹⁹

Rum milleti Ruhani Reisi Papa Yorgi İskenderun Çay mahallesinde oturmaktadır. Yorgi vasilik kaydıyla anılmıştır. Papa Yorgi'nin evinde Nizamiye 38. Alayın 1. Taburu eczacısı iken 6 ay önce Yemen'de Cedide İskelesi Hastanesinde vefat eden Eczacı Kirbaki'nin mirasçıları ile İskenderun Mevki Hastanesi Eczacısı Bedros arasında dava görölmüştür. Bedros, Kirbaki'nin müdürü olduğunu iddia ederek vasilik istemektedir.¹²⁰ Millet-i sadıka şeklinde nitelendirilen Ermenilerin ordu eczacılığı gibi önemli bir görevde bulunmaları kendilerine verilen değeri ortaya koymaktadır.

Mersin Sancağının Frenk Mahallesinden İskenderun'da muvakkaten mukim Katolik milletinden Mersin Şimendifer Müdürü Yorgaki'ye İskenderun'da Çay mahallesinde sâkin Ermeni milletinden nalband Serkis'i dava ettiği için tesadüf edilmiştir.¹²¹ İskenderun Hamidiye mahallesinde yaşayan Rum milletinden Amil Efendi reji idaresi transit memuru göreviyle mükelleftir.¹²² Konya Vilâyetinden ve *teba-i Devlet-i aliyyenin* Rum milletinden Eftehi İskenderun'da muvakkaten mukimdi. Eftehi İskenderun'da mukim Keçeciyan Kayıl Efendi'yi ticarî anlaşmazlık nedeniyle dava etmiştir.¹²³

Güzelcehisar Aydın Sancağına tabi Söke Kazası Buran Karyesinden Ermeni milletinden Arakil İskenderun'da geçici olarak ikâmet etmektedir.¹²⁴ Yine Aydınlı olup Adana Vilâyetine mülhak Kars Bazarı Kasabasından Veli İskenderun'da geçici oturmaktadır. Veli deveci makulesindedir.¹²⁵ Aydın, Adana ve İskenderun arasında dolaşan Veli develeriyle ya yolcu ya da mâl götürüp getirmektedir. İzmir Vilâyetine mülhak Çeşme Kazasından Andaritay Devlet-i aliyyenin Rum milleti tebasındandır. İskenderun'da yaşayan Andaritay un fabrikasının ticaretiyle meşguldur. Çeşmedeki

¹¹⁹ AŞS, 63/92.

¹²⁰ AŞS, 63/106: "İskenderun'un Çay mahallesinde sâkin Rum milleti re'is-i ruhanîsi Papa Yorgi'nin hanesine gidüb akd-ı meclis-i şer'-i âli etdikde nizamiye otuz sekizinci alayınun birinci taburu eczacısı iken altı mah mukaddem Yemen'de Cedide İskelesi hastanesinde vefat eden eczacı Kirbaki Efendi veled...."

¹²¹ AŞS, 63/193.

¹²² AŞS, 63/199.

¹²³ AŞS, 60/50.

¹²⁴ AŞS, 60/63.

¹²⁵ AŞS, 63/156.

emlakını satmak isteyen Andarıtay bu meşguliyetten hak ettiğini almış görünmektedir. Öyle ki kendisine yurt olarak İskenderun'u seçmiştir.¹²⁶

Harput Vilâyeti Çemişkezek Kazası Pajayon Karyesi mütemekkinlerinden Ermeni milletinden Poğkiyan İskenderun'un Çay mahallesinde geçici olarak yaşamaktadır. Poğkiyan sayılan bir tüccar olmalı ki İskenderun Ticaret Odası azalığı yapmaktadır. Pajayon'daki emlakını satmak istemesi de işlerinin iyi gitmesinden ve İskenderun'da geçici değil, kalıcı olarak yaşamak istemesindedir.¹²⁷ Harput Vilâyeti Eğin Kazası İncirli ahalisinden İskenderun Yenişehir Mahallesinde sâkin bir başka Ermeni Karabet'tir. İskenderun Rüsumat Nezareti Muhasebesi Refik- i Evveli görevini yürüten Karabet Eğin'de kendisine miras kalan mülkünü satmıştır.¹²⁸ Karabet, Eğin'le olan ailevî bağlarını bu satışla koparmışa benziyor.

Rum milletinden mekkâreci Hana,¹²⁹ Deveci simsarı Hacı Mihail,¹³⁰ İskenderun Yenişehir mahallesinde bakkal esnafından Ermeni milletinden Mihader,¹³¹ İskenderun Kilisa mahallesinden Musevi milletinden tüccar Musa¹³² ve İskenderun Kazasında Gümrük civarında sâkin ticaretle uğraşan Rum Ortodoks milletinden diğerleri¹³³ günümüzde azınlık tabir edilen Gayr-ı Müslimlerin hayatları hakkında fikir verebilecek diğer örneklerdir.

İstanbul Şehzâdebaşı civarında Süleyman Ağa Mahallesi Yeni Sokak ahalisinden Mehmed Talat Efendi Harbiye Mektebi'nden mezun olup mülazım-ı sani görevlisidir. Mehmed Talat Efendi İstanbul'da bulunan emlakını İskenderun İskele Komisyon Heyeti binbaşısına satmıştır.¹³⁴ İki asker arasındaki satış Talat Efendi'nin İstanbul'da yaşamak istemediğine, diğerinin de belki yatırım amaçlı belki de ileride İstanbul'da yaşamak istediğine delalet etmektedir.

Terim olarak "padişahların Hac mevsiminden önce Receb ayında, İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye (Haremyni'ş-şerifeyn) en ileri gelenlerden en yoksullara kadar dağıtılmak üzere özel bir törenle ve alayla gönderdikleri altın, para ve armağan" olan Surre kafilesi uzun bir yolculuk yapıyordu.¹³⁵ Bu kafiye katılanlardan biri olan

¹²⁶ AŞS, 60/66.

¹²⁷ AŞS, 60/14, 123.

¹²⁸ AŞS, 60/65, 119.

¹²⁹ AŞS, 63/9.

¹³⁰ AŞS, 63/69.

¹³¹ AŞS, 63/202.

¹³² AŞS, 63/210, 217, 218, 219, 220.

¹³³ AŞS, 63/46.

¹³⁴ AŞS, 60/1.

¹³⁵ Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı

Afyon Karahisarlı Hacı Ali çıktığı yolculuğu tamamlayamadan İskenderun'da vefat edince terekisi surre emini tarafından defter olunmuştur.¹³⁶ Urfa Sancağının Sultan Bey Mahallesinden iken Hamidiye mahallesinde yaşayan Ahmed usta,¹³⁷ Ispartalı Mehmed,¹³⁸ Şenbek mahallesinde sâkin Arabgırlı Hacı Osman Ağa,¹³⁹ Elbistanlı Hacı Mehmed,¹⁴⁰ İskenderun İskelesinde sâkin aslen Mısırlı Şeyh Süleyman,¹⁴¹ Bakras mahallesinde sâkin Maraşlı neccar Usta Mehmed,¹⁴² Ankara Vilâyeti Kırşehirli Sancağı Maden Kasabasından deveci makulesinden İskenderun'da muvakkaten sâkin Molla Osman,¹⁴³ Payas Ermeni reayasından Bedküros karısı Zarife,¹⁴⁴ İskenderun'da mütemekkin Payas Rum taifesinden Ağrar,¹⁴⁵ yine Payaslı Ermeni Çırçır,¹⁴⁶ Kayserili Nuh,¹⁴⁷ Bolu Kazasından Emin,¹⁴⁸ Diyarbakir Vilâyeti Lice ahalisinden Katırcı makulesinden Mustafa,¹⁴⁹ Kilis A'zez Nahiyesinden iken İskenderun'da ikamet eden Mustafa¹⁵⁰ Mahkemede Çerkes muhâcirlerinden Bursalı Ali'nin vekili Kilis Kazası Deveciyan mahallesinden Hacı İbrahim¹⁵¹ incelenen sicillerde karşılaşılan İskenderun'da ikâmet eden memleket olarak diğer yabancılardır.

5. Ordu 35. Alayın 1. Taburunun 1. Bölük neferâtından Vehhab vefat edince vârisler arasında miras davası gündeme gelmiştir.¹⁵² İskenderun Çingane Karyesinden 80. Redif Alayı İskenderun Taburu Maraş Müstahdem Bölüğü 4. Bölük neferatından Mehmed vefat eden bir başka askeridir.¹⁵³ İskenderun'un Çay mahallesinde sâkin İskenderun jandarma ve süvari piyade 6. bölük onbaşı Ahmed de vefat etmiştir.¹⁵⁴ Beylanlı Hamza Siroz'da Nizamiye 35. Alayın 1.Tabur 4. Bölüğün 15. Takımının

Yayımları., Ankara, 1999, s. 2.

¹³⁶ AŞS, 66/301.

¹³⁷ AŞS, 60/32.

¹³⁸ AŞS, 66/146.

¹³⁹ AŞS, 66/226.

¹⁴⁰ AŞS, 66/238.

¹⁴¹ AŞS, 66/183.

¹⁴² AŞS, 66/284.

¹⁴³ AŞS, 63/91.

¹⁴⁴ AŞS, 66/261.

¹⁴⁵ AŞS, 66/264.

¹⁴⁶ AŞS, 66/265.

¹⁴⁷ AŞS, 66/339.

¹⁴⁸ AŞS, 66/342.

¹⁴⁹ AŞS, 63/3.

¹⁵⁰ AŞS, 63/62.

¹⁵¹ AŞS, 63/118.

¹⁵² AŞS, 63/81, 82, 83.

¹⁵³ AŞS, 63/2.

¹⁵⁴ AŞS, 63/6.

hademe askeri olarak görev yapmış, ancak memleketine gelirken vefat etmiştir.¹⁵⁵

Sonuç

Günümüzde her yaştan her gruptan insan için yeni yaşam alanları arayışları sürmektedir. Bu arayışın ekonomik, sosyal, siyasî, kültürel pek çok sebebi bulunmakla birlikte bu yer değişiklikleri insanın var oluşundan beri devam eden bir süreçtir. Özellikle günümüzde *insan göçünün* önlenmesi amacıyla dünya çapında kısıtlayıcı önlemlerin alındığını ve yürürlüğe konulduğunu hatırlamak gerekmektedir. Hem Antakya hem de İskenderun çevresinde sicillere yansıdığı kadarıyla yaşanan bu hareketlilik belge içeriklerinin yoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bu iki bölge yaşayanları, geçici ikâmet edenleri, savaşa gidenleri, gidip de gelmeyenleri, devlet hizmetinde bulunanları, ticaret yapanları ile nüfus hareketliliği açısından bir yoğunluk arz etmektedir. Bölgede Fransız, İngiliz, İranlı gibi Osmanlı Devleti'nin uyuşu olmayan kişiler ile ülke içinden gelenler nüfus hareketliliğine ve çeşitliliğine neden olmuşlardır. Toplum yapısını olumsuz etkileyen en önemli hareketlilik anlaşılacağı üzere savaşlardır. Ölenlerin yanında kalanlar için de zordur hayat. Dul kalan kadınlar, yetim kalan çocuklar, miras meseleleri, yeni evlenmeler, bu nedenle göç edenler. Olumlu hareketlilik ise özellikle ticarî faaliyetlerdir. Bölgede işleyen liman, limanın hinterlandı ve Halep gibi bir şehrin varlığı bölge için büyük nimettir. Bu hareketliliğin temel göstergesi olarak da insan unsurundan bahsedildi. Bu insanlar sadece kayıtlara yansıyanlardır. Bir de yansımayanların olduğu düşünüldüğünde hem bahsedilecek insan profili hem de kayıtlardan elde edilecek verilerde artış söz konusu olacaktır.

¹⁵⁵ AŞS, 63/211.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Antakya Şer'ıye Sicili (AŞS), 40, 47, 60, 63, 66.

TELİF ESERLER

Akyüz, Jülide, "Evllenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler", *A.Ü DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:37, Ankara, Mart 2005, s. 213-230.

Akyüz, Jülide, "XIX. Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhâcir Hareketleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:154, İstanbul, Ocak-Şubat 2005, s. 179-193.

Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları., Ankara, 1999.

Çakar, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliği'nin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:13, Sa: 1, Elazığ, 2003, s. 351-374.

Çakar, Enver, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız Defterine Göre)", *Belleten*, C: LXVIII, Sa: 252, Ankara 2004, s. 431-460.

Darkot, Besim, "İskenderun", *İA/5/2*, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 1090-1093.

Ferruh, Ömer, *İslâm Aile Hukuku*, Çeviren: Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1994.

Kara, Adem, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.

Kaya, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005,

Masters, Bruce, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., İstanbul, 2000, s. 19-87.

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, C:LXVIII, Sa:221-223, Ankara, 1994, s. 119-157.

Öztürk, Said , *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırma Vakfı (OSAV) Yayınları, İstanbul, 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü/III*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

Sahillioğlu, Halil "Antakya", *TDVİA/3*, İstanbul 1991, s. 231-234.

Streck, "Antakya", *İA/1*, MEB Yayınları., Eskişehir, 1997, s. 456-459.

Toledano, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Çeviri: Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Yorulmaz, Şerife, "Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccarlar ve Levantenler", *Türkler/14*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 283-292.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 403-440, ELAZIĞ-2008

1522–1532 TARİHLERİNDE MENTEŞE BÖLGESİ YÖRÜKLERİ

The Yuruks in the Region of Mentеше Between 1522 and 1532

Behset KARACA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta.
karaca@fef.sdu.edu.tr

ÖZET

1522-1532’lerde Menteşe Sancağı Yörüklerin yoğun olduğu yerlerdendir. Burada yaşayanların yarıya yakını Yörük hayatı yaşamaktadır. 1522’deki tahrirde 302 cemaat kaydedilmiş olup nüfusları 81657’dir. 1532’de ise 170 cemaat yazılmış olup nüfusları 66525’dir. 1522’de vergi hâsılları 1111981 akça, 1532’de ise 630356 akçadır. 1532’de Yörüklerin sayısı, nüfusu ve hâsıllarının düşük olmasının sebebi sadece Padişah hassına tabi cemaatlerin kaydedilmesindedir. Bu tarihlerde buradaki en mühim Yörük grupları, *Oturak Barza, Mukata’-a-i İskender Bey, Kayı, Kızılca Keçilü, Horzum, Mukata’-a-i Yahşi Bey, Kızılca Balkıca, Divane Ali ve Güne Barza, Karacakoyunlu, Sazak, Sekekçi (?), Elsüz, Balya Bolu ve Kozviran* gibi cemaatlerdir. Diğer bölgelerdeki Yörükler gibi buradakiler de Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük katkı sağlamışlardır. Ayrıca Osmanlı Beyliği ile diğer beyliklerin kuruluşunda, gelişmesinde etkili olmuşlardır. Yine, beyliklerin en önemli itici gücü ve dinamizmini meydana getirmişlerdir. Hayvancılık en önemli ekonomik etkinliklerini meydana getirmiştir. Deve yetiştiriciliği ve develeri taşımacılıkta kullanmaları, tuzlalarda çalışmak, balık avlamak, dokumacılık diğer faaliyetlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Menteşe Yörükleri, Menteşe Sancağı, Muğla, Osmanlı, cemaat, Aydın, Türkmen.

ABSTRACT

The Mentеше Sanjak was among the places which densely populated by the Yuruks between 1522 and 1532. Nearly half of those living in this region had a Yuruk’s way of life. 302 communities were recorded in the census dated 1522, their population being 81657. 170 communities were recorded in 1532, their population being 66525. The amount of taxes collected was 1111981 akce in 1522 and 630356 akce in 1532. The decrease of figures in 1532 resulted from the fact that only the communities belonging to the Sultan’s **has** were registered. In the related years, the most important groups of Yuruks were communities such as *Oturak Barza, Mukata’-a-i İskender Bey, Kayı, Kızılca Keçilü, Horzum, Mukata’-a-i Yahşi Bey, Kızılca Balkıca, Divane Ali, Güne Barza, Karacakoyunlu, Sazak, Sekekçi, Elsüz, Balya Bolu and Kozviran*. The Yuruks in this region, like those in other regions, contributed greatly to the process of Anatolia being Turkized and Islamic. In addition, they played a role in the organisation and development of Ottoman Beylik and other Beyliks. Moreover, they provide Beylik’s most important impulsive force and dynamism. Raising livestock formed their prior economic activity. They had also other activities like, raising camels, using camels in transportation, working in saltpans, catching fish and weaving.

Key Words: Mentеше Sanjak, Mentеше Yuruks, Muğla, Ottoman, community, Aydın, Turkmen.

GİRİŞ

Bugün büyük çoğunluğu Muğla ili sınırları içerisinde kalan Menteşe Sancağı'nın XVI. asırda Aydın'dan Çine ve çevresine, Denizli'den Tavas kazası ve çevresine kadar uzanan geniş bir alandan meydana geldiğini görmekteyiz. Bu yüzyılda Menteşe Sancağı'nın kuzeyini Aydın, kuzey doğusunu Kütahya, doğusunu Hamid sancakları, güney ve batı sınırlarını ise Akdeniz ile Ege Denizi oluşturmaktadır¹.

Menteşe Sancağı'nın kapladığı alanın kuzeydoğusunda Türkiye yükselti ortalamasının bir hayli üstünde olan dağlar vardır. Bunun için burası Türkiye'nin önemli engebeli şekilleri bulunan kesimlerinden birisidir. Dolayısıyla kıyıların fazla girintili, çıkıntılı olması bu bölge dağlarının kıyıya paralel olarak inmesindedir. Bölgenin alçak noktalarını çoğunlukla kıyıları teşkil etmekte; kıyı ovaları ve nehir boylarını alüvyon düzlükler meydana getirmektedir. Menteşe ve Beşparmak Dağları, Muğla ve çevresinin en önemli yeryüzü şekillerini meydana getirmektedir. Muğla'nın Denizli ile arasında Sandaz Dağları, Burdur ile arasında Göktepe Dağı ile Kapı Dağı vardır. Bölgenin en yüksek noktası olarak bilinen ve Torosların önemli yüksekliklerinden Akdağı ve Dumanlı Dağı ise doğuda Antalya ile sınırını çizmektedir². Bu coğrafi özellikleriyle bölge hayvancılık için önemli imkânlar sunmuş ve bölge insanının önemli geçim kaynağı daima hayvancılık olmuştur.

Bu bölgedeki Türklerin Anadolu'nun birçok yerinden daha önce buralarda yer almaya başladığını ve bölgenin demografik yapısında Bizanslıların bazı uygulamalarının da etkisi olduğunu görmekteyiz. Mesela, Bizans imparatoru Johannes Vatatzes (1222–1254) Hıristiyanlaştırılmış olmaları muhtemel olan ve 10000'den daha az olmayan Kuman Türkünü, kadınları ve çocukları ile birlikte, göçebe bir hayat sürdürdükleri Trakya'dan kaldırıp kısmen asker köylüler olarak (sipahi) Avrupa tarafına fakat bilhassa Anadolu'da Menderes vadisine ve Firikya'ya hudutlu olarak yerleştirmiştir³. Daha sonraki zamanlarda Moğolların tazyikinden, hele onların vergi ağırlığından kurtulmak

¹ Anadolu Eyaletindeki sancaklar ve Menteşe Sancağı'nın sınırları ile ilgili olarak şu defterlerdeki haritalara bkz. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Ankara 1995; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, I, Ankara 1993.

² Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafya ve Sosyal Yapı)*, İstanbul 1983, s. 15–18; Bu bölgenin coğrafi özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O. Ş. Gökay), Ankara 1986; Talip Yücel, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara 1987, s. 85–94; Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul 1989.

³ Paul Wittek, *Aynı eser*, s. 13; Bizans'ın Türklerle mücadelesi ve bazı Türk gruplarından istifade etmesi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118–1176)*, Ankara 2001; Anna Kommena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.

isteyenler hudutların himayesine sığınmakta, bunların arasında siyasi sebeplerden dolayı kendilerini Moğollara karşı emniyete almak arzusunda olan idareci ricali de bulunmaktadır. Bu suretle hudutlar artık idareye ehliyetli ve bu sahada yetişmiş, siyasi ehemmiyeti olan unsurlara da malik olmuştur. Bütün bunlar Bizans müdafaa hattı üzerindeki tazyikin müthiş surette arttığını göstermiştir. Türklerin ilerleyişi Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bütün sahada denizden beride başarılı olmuştur. 1300'de yani bu kavimler kıpırdanmasının başlangıcından daha yarım asır geçmeden bütün Batı Anadolu etnik bakımdan çoktan Türkler tarafından doldurulmuş olduğu gibi, siyasi cihetten de Türk olmuştur⁴.

Bu bölgede daha sonra Menteşe Beyliği'ni kuran Türkmenler görülmektedir. Bunlar XIII. asrın ikinci yarısında Karya bölgesinde İznik İmparatorluğu zamanında Meğri tarafından içeri doğru sahil ile Denizli dağları arasında yerleşerek bu beyliği kurmuşlardır. Menteşe Beyliği'ni kuran Türkmenler Selçukluların ellerinde bulunan Pamfilya gibi Likya kıyılarından deniz yoluyla bu havaliye gelmişlerdir. Nitekim beyliğe adı verilmiş olan Menteşe Beyin Sahil Beyi Menteşe diye zikredilmesi bunu kuvvetlendirmektedir. Karya bölgesi 1261'den itibaren Türklerin istilasına uğramıştır. Menteşe Beyliği Karya'nın tamamı ile Likya'nın bir kısmını yani bugünkü Finike taraflarını Hamid oğullarına geçinceye kadar idarelerinde tutmuştur. Menteşe oğulları ve bu bölgedeki Türkler mükemmel donanmaları sayesinde etrafa akınlar yapmışlar ve bir ara Rodos adasını bile ellerine geçirmişlerdir. Bunlar kuvvetli donanmalarıyla lüzumu halinde Mısır sultanlığına ve Aydın oğullarına da yardım etmişler, Milas ve Balat limanları sayesinde de mühim gelir temin etmişlerdir. Nitekim Menteşe Beyliği'nin Milas, Muğla, Peçin ve Balat şehirlerinde bu dönemde medreselerinin olması sosyal ve kültürel yönden de önemli bir durumda olduklarını göstermektedir⁵.

Bölgede ilk Osmanlı fethi muhtemelen Balat'ın 1389–90 kışında ele geçirilmesiyle başlamış, fakat beyliğin geri kalan yerlerini Menteşe Beyi Ahmed Gazi 1391'de ölünceye kadar idareye devam etmiştir. Böylece bu bölgenin tamamının 1391'lerde zapt edildiğini söyleyebiliriz⁶. Menteşe Beyliği toprakları, 1402'deki Ankara Savaşından sonra Timur tarafından Mehmed Bey ile oğlu İlyas Beye verildiği için bu beylik tekrar kurulmuştur.

⁴ Paul Wittek, , *Aynı eser*, s. 15–17.

⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 70–82; Menteşe isminin menşei konusu tam anlamıyla çözülemese de genelde beyliği kuran beyin isminden geldiği kabul görmektedir (Bkz. Paul Wittek, *Aynı eser*, s. 27–29, 51–52. Ayrıca bkz. Ekrem Uykucu, *Aynı eser*, s. 56–63).

⁶ Paul Wittek, *Aynı eser*, s. 86.

Daha sonra II. Murad burayı 1424'de Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine katmıştır⁷. Menteşe Beyliği ailesi ve ileri gelenleri ile diğer beyliklerin beyleri ve ileri gelenlerinin çoğu Osmanlı idaresine alınmıştır. Onlara, önceleri kendi topraklarından bir kısmı üzerinde hâkim olma hakkı verilmiş, sonraları giderek bu durum mülk veya tımar sistemi çerçevesinde bir takım yükümlülükleri de beraberinde getirerek genel uygulamalara dâhil edilmiştir. Nitekim onların bir kısmının daha sonraki devirlerde bir Osmanlı sancakbeyi olarak istihdam edildikleri görülmektedir⁸. Bunun sebebi hanedan ile eski beyliklerin halkını yakınlaştırmak, tepkileri dengelemektir. Beyliklerin adlarının değiştirilmeden Batı Anadolu'daki sancaklara verilmesinde de benzeri maksat düşünülmüştür⁹. Menteşe Beyliği toprakları Osmanlılar zamanında sancak olarak idare edilmiş ve Anadolu Beylerbeyliğine bağlanmıştır¹⁰. Bu Osmanlı sancağı, beyliğe nazaran arazi bakımından bazı toprak kayıpları ile biraz değişiklik göstermesine rağmen bu çok büyük bir farklılık değildir¹¹. 1393 senesinde kurulan Anadolu Vilayeti, 1522 tahririnde ve 1530'da 17 sancaktan ibarettir ki,¹² bunlardan biri de Menteşe Sancağıdır. Menteşe Livası, Peçin, Çine, Balat, Milas, Bozöyük, Muğla, Mazun, Tavas, Köyceğiz, Pınaz, İsravalos ve Meğri kazalarından meydana gelmektedir¹³. Bu bölge şehir ve köy kültürünün yanında önemli oranda Yörüklerin yaşaması için elverişli alanlar sağlamaktadır.

1. 1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri

a- Menteşe Bölgesi Yörüklerinin İsim Almaları ve Bunlarla İlgili Bazı Tabirler

1522–1532 tarihlerinde bu bölgede yoğun bir Yörük grubunun yaşadığı görülmektedir. Tapu Tahrir Defterleri bize bu konuda yardımcı olmaktadır¹⁴. XVI. asırda

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 77, 81.

⁸ Feridun M. Emecen, "Osmanlılar ve Türkmen Beylikleri (1350–1450)", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005, s. 55, 63.

⁹ Feridun M. Emecen, "Gazaya Dair –XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005, s. 99.

¹⁰ Menteşe Sancağı zamanında 2000 cebeli çıkarmaktadır. Bunlar şehirlilerin, köylülerin ve Yörüklerin verdiği askerlerden oluşmaktadır (Paul Wittek, *Aynı eser*, s. 111).

¹¹ Paul Wittek, *Aynı eser*, s. 105.

¹² Orhan Sakin, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2006, s. 27–30.

¹³ Bu kazaların yerleri ve özellikleriyle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Ekrem Uykucu, *Aynı eser*, s. 72–96; Paul Wittek, *Aynı eser*, 110–131; Bugün Muğla'nın Fethiye ilçesi birçok kaynaktan Mekri, Makri şeklinde geçmektedir. Fakat yöre halkı, bu ismi kendi aralarında Türkçeleştirmiş ve Meğri demeye başlamıştır. Biz de bu kullanıma dayanarak çalışmamızda Mekri veya Makri yerine Meğri ismini kullandık.

¹⁴ *TD 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s. 481–574; BOA'de bulunan *TD 166* numaralı bu defter, 1530 tarihli olmasına rağmen muhtemelen 1522'lerde yapılan tahririn sonuçlarından

Osmanlı Devleti'nde önemli oranda Yörük vardır. Bunların da mühim bir kısmı Anadolu Beylerbeyliği'ndedir. Bilhassa burada asıl yoğunluk Ankara, Kütahya, Menteşe, Aydın, Saruhan, Teke ve Hamid sancaklarındadır¹⁵. Bu sancaklar içerisinde ise Menteşe Yörük nüfusu ve sayısı itibarıyla en yoğun olanıdır. Tapu Tahrir Defterlerinde Menteşe'deki Yörüklerden bahsederken diğer birçok yerde olduğu gibi *cemaat*, *Yörük*, *konar-göçer*, *Türkmen* ve *tir* gibi ifadeler kullanılmıştır. Bunlar arasında kısmen belirli farklar söz konusudur. Fakat çoğu zaman aynı anlamda kullanıldıkları için bu farklılıkları ortaya koymak ise oldukça güç olmaktadır¹⁶.

Bazı araştırmacılar tarafından, İl veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırasıyla *boy (kabile)*, *aşiret*, *cemaat*, *oymak*, *mahalle*, *oba (aile)* şeklinde

istifade etmek suretiyle meydana getirilmiştir. Aynı şekilde yine 1530 tarihli olan *TD 438* numaralı defter de 1522'lerde yapılmış olan tahriri temel alarak hazırlanmıştır. Hamid sancağının has, zeamet ve tımarları için *TD 121*'in esas alındığı, Hamid sancağı kanunnamesinin de her iki defterde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Yönetim birimleriyle, köy ve mezre'aların sayıları ve hâsılları da birbirini tutmaktadır. *TD 121*, 1522 tarihli olduğuna göre 1530 tarihli olan defterler (*TD 438* ve *TD 166*) 1522 tahrirleri esas alınarak hazırlanmıştır. Yine bu konuyu Teke ve Alaiye Sancaklarının geçtiği *TD 107* ve *TD 166* numaralı defterler arasındaki ilişkiyi anlamak mümkün olmaktadır. *TD 107* ve *TD 166*'daki yönetim birimleri ve köy sayıları ile hâsılları birbirini tutmaktadır. *TD 107* numaralı defterdeki kayıtlar 1521 ve 1535 tarihleri arasında kapsamaktadır. Fakat bu tahrir, diğer bölgelerdeki tahrirleri ve Kanuni'nin başa geçmesiyle birçok yerde tahrir yaptırıldığını göz önünde bulundurduğumuzda 1522 yıllarında yapılmış olmalıdır. Biz bu duruma dayanarak *TD 166* numaralı defter 1530 tarihinde tutulmuş olmasına rağmen defterin tutulmasında esas alınmış olan 1522 tahririni ve 1522 yılını değerlendirmede kullanacağız. (Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s. 10–11; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta 2002, s. 17–18); *TD 176* numaralı Mufassal-Yörük defterinin 1 ile 140. sayfaları arası Menteşe sancağına ait olup H. 939 (1532) tarihlidir. Defterin 1. sayfasında "*Cema'at-i Oturak Barza, hassa-i Padişah-ı alempenah an yörükân-ı liva-i Menteşe ... sene 939*" kaydı düşülmüştür (*TD 176*, s. 1).

¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, İstanbul 2000, s. 71–72; H. İnalçık, *The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role*, The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society, Bloomington/USA 1993, s. 103–106; Behset Karaca, "XVI. Asırda Batı Toroslarda Güney Batı Anadolu Yörükleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, Ocak 2007 Denizli, s. 111–124.

¹⁶ "Türkmen" tabiri önceden muhtelif Türk kavimleri arasında siyasi olarak kullanılan ve bilahare Oğuzların Müslüman olanlarına verilen kavmi bir tabirdir. Osmanlı döneminde "Türkmen" adı daha çok Anadolu'nun orta ve doğu bölgesindeki göçebeleri ifade etmek için kullanılmıştır. "Yörük" adı da daha ziyade Anadolu'nun batı bölgesindeki ve Balkanlardaki göçebeleri ifade etmektedir. Fakat bu tabirleri kullanıldıkları saha itibarıyla birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. "Konar-göçer" tabiri ise onların hayat tarzını en iyi açıklayan ifadedir. "Tir" ifadesi de göçebe grupta cemaatin alt birimini ifade etmektedir (İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 132–141). Bu ifadeler zamanla eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmaya başlamıştır. Yörük, Türkmen, Konar-göçer, tir ve benzeri tabirlerle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Ankara 2001, s. 59–60; Selahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD*, II, Ankara 1943, s. 107–108; Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s. 15–24.

bölgelere ayrılmışlardır. Bazıları da aşiret ve alt kavramları daha ayrıntılı ve farklı bir ayrıma tabi tutmuşlardır. Mesela, Sencer Divitcioğlu, Ziya Gökalp, İlhan Şahin ve Tufan Gündüz bunlardandır. Ziya Gökalp: Ayal (akav), ocak, soy, yarım tire, tire, bölük (amar), boy, il ve uruk; Divitcioğlu: Aile, oğuş (aşiret), oba, tire, alt-boy, boy, ok, konat ve budun; Şahin ve Gündüz: Aile, oba (mahalle), oymak, tir, cemaat (aşiret), kabile ve boy (taife) olarak sınıflandırmışlardır¹⁷.

Burada en dikkati çeken konu, çoğu yerde olmayan tir'lerden bahsedilmesidir¹⁸. Büyük cemaatlerin çoğu tir'lere ayrılmıştır. Yani tir bir cemaatin alt birimini teşkil etmektedir. Mesela, “*Tir-i Bali Barzası an Cemaat-i Oturak Barza*” gibi ifadelerle büyük ve önemli bir cemaatin alt kolu olduğu belirtilmiştir. Çok az miktarda da bağımsız olarak yani hiçbir cemaate bağlı olmadan “*Tir-i Ahi Evren, Tir-i Ahmed v. Aydın*” gibi zikredilmiştir. Fakat büyük çoğunluğu “*Cemaat-i Oturak Barza, Kayı, Mukata'a-i İskender Bey, Kızılca Keçilü, Horzum, Mukata'a-i Yahşi Bey, Divane Ali ve Güne Barza, Karacakoyunlu*” gibi nüfusça büyük ve Osmanlı Devleti'nde ve bölgede önemli bir etkiye sahip olan Yörüklerle tabi olarak yani alt birimi olarak belirtilmişlerdir. Tir'lerin aldığı isimlerin büyük çoğunluğu insan ismidir. Yani büyük ihtimalle o cemaatin ileri gelenleri veya kethüdasının adı bu isimlendirmede etkili olmuştur. Ayrıca buldukları bölgenin ve mevkiinin adı, kullandıkları eşya, ekonomik faaliyetlerinin de etkili olduğunu

¹⁷ Mesela, Sencer Divitcioğlu aşağıdaki gibi bir sıralama ve açıklama getirmiştir; 1. *Aile*: Bir çadırda yaşayan dede, nine, baba, ana ve bekâr çocuklar 2-a-*Oğuş (clan, aşiret)*: Aynı uruğa bağlı yakın akrabalar birliği. Amca, kardeşler, onların karıları ve yeğenler. b-*Oba*: Oğuşların beraberce kurdukları iktisadi birim. 3-*Tire*: Tire>Tirek>Direk gibi –tir' den türetilmiş aynı kesiden olan oğuşların (obaların) sosyal birliği. Tire, Türkmen lehçesinde alt-boy demektir. 4. *Alt-boy (sab-tire)*: Tirelerin boy içinde kurdukları özgül birleşimler. 5. *Boy (tribe, kabile)*: Bütün tireleri kapsayan sosyal birlik. 6. *Ok (Moğolca ulus, federasyon)*: Siyasal boy birlikleri. 7. *Konat (band)*: Değişik oğuşlardan ayrılıp kurulan küçük savaşçı ölçek. 8. *Budun (Kavim, halk)*: Önceleri boy birliği olarak kullanılan, fakat aynı zamanda halk demek olan terim (Erdal Aksoy, *Aynı tez*, s. 137–140. Sencer Divitcioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul 1996, s. 28. Ayrıca bkz. B. Karaca, *Aynı bildiri*, s. 113).

¹⁸ Konar-göçer bir grupta cemaatin alt birimini teşkil eden “tir” adı daha çok Anadolu'nun batı bölgesinde Menteşe ve Isparta civarında yaşayan konar-göçerler tarafından kullanılmakta ve bir oba, mahalle veya oymaktan daha fazla nüfusa sahip bulunmaktaydı. Esasında Farsça bir kelime olan tir, “ok, fişek, kurşun ve direk” anlamına gelmektedir. Yine bu tabir İran'daki bazı göçebe gruplar arasında sosyal bir kurum olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, Oğuz'un manası Oklar veya Oymaklar demektir. Ok, Oymak manasında Batı Göktürklerinde kullanılmıştır. Batı Göktürk topluluğu on boydan gelmektedir. Kağanlar on boyun boy beylerine birer ok vermişlerdir. Sonraları her ok bu boylardan birini ifade etmiştir. Böylece on boya On Ok denilmiştir. Verilmiş olan oklar onların kağana ve devlete tabi olduklarını ve onun idaresinde bulunan kimseleri temsil eden sembol olarak kullanılmıştır. Yani ok tabiliği, bağımlılığı ifade etmekte, yay hâkimlik, metbuhluk manasına gelmektedir. İşte bu bölgedeki Yörükler arasında ok kelimesi anlamında kullanılan tir devletin bunlara hakim olduğunu ve bunların da tabiliğini ifade etmiş olmalıdır (E. Aksoy, *Aynı tez*, s. 139. İbrahim Olgun-Cemşit Drağın, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 100. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992, s. 14, 20. Ayrıca bkz. B. Karaca, *Aynı bildiri*).

görmekteyiz. Burada birçok cemaatin alt bölümlerinin tir olarak kaydedilmesi devletin bunları daha iyi kayıt altına alma, kontrol etme, belirli kişilerin sorumluluğuna sokma düşüncesinin ürünüdür. Çünkü Menteşe Sancağı Yörüklerin yoğun bir şekilde bulunduğu bir yer olduğu için böyle bir uygulamaya gidilmiş olmalıdır. Bunların büyüklüklerinin de birbirine yakın olması parçalanarak böyle bir uygulama yapıldığını göstermektedir.¹⁹

Genellikle Anadolu Eyaleti'nde ve buna bağlı olarak Hamid, Teke ve özellikle de Menteşe Sancağı'nda görülen Perakende Yörük taifelerinin bulunması, küçük ve tam anlamıyla müteferrik olmaları merkezi otoriteye bağlama, iktisaden istediği gibi faydalanma düşüncesinin bir ürünüdür. Yine bu bağlamda, Osmanlı Devleti, mukata'a hanesi ve has reayası statüleri içinde kendisine bağladığı Yörük toplulukları ile yerleşik halk arasında bir uyum sağlayabilmiş ve devlet ile sipahi, sipahi ile reaya arasında teke tek ilişki demek olan tımar sistemini kurup yaşatabilmiştir. Hatta bu uyum içerisinde XVI. yüzyılın ortalarına kadar birçok Yörük grubunun kendiliklerinden yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir²⁰. 1522'de bu bölgedeki Yörükler içerisinde belirli bir kazaya bağlı olarak yazılmalarına rağmen “*Muğla'da, Balat'da, Ayasluğ'da mütemekkindirler, Peçin'de, İzmir'de ve Çeşme'de sakindirler*” gibi ifadelerin olması bunların perakende olduklarını ve farklı kazalara hatta sancaklara geçerek oralarda da yaşadıklarını göstermektedir²¹.

Menteşe Bölgesindeki Yörüklerin bir kısmı Oğuz boy ismi almıştır. Eymir, Kayı, Alayundlu, Bayındır, İğdir, Kara ve Kızılca Keçilü gibi Yörükler bunlardandır. Oğuz boy ismine sahip Yörüklerin yanında bir kısmının, coğrafi saha olarak buldukları yerlere, siyasi bir hüviyete sahip olan beyliklerin bakiyeleri olmalarına, meskûn olup olmamalarına, göçebe kültürünün bir neticesi olarak kullandıkları eşyalara (*çardak, çarık* gibi), içtimai ve iktisadi faaliyetlerine (*kalburcu, küreci, ziftçi, yaycı, ellici, deveciyan, oduncuyan, tuzcuyan, boyacı, eskici, demirci, şerbetçi, eyerci, kamacı, bezirgâncı, limoncu* gibi), yetiştirdikleri hayvan ve tabii oldukları boya göre (*Karacakoyunlu, Kara Keçili, Kızılca Keçilü, Kayı, Sığırlu*), bağlı buldukları tımar, has veya vakıflara, aşiretlerin hayat tarzına göre (*Yukarı Barza, Oturak Barza, Göçer Barza, Güne Barza*)²² bağlı buldukları idari gruplara göre, boy-beyi ailesi ile büyük ölçüde kethüdalarının

¹⁹ Tirlerin isimleri ile ilgili olarak bkz. *Tablo 2–3*.

²⁰ E. Aksoy, *Aynı tez*, s. 109.

²¹ *TD 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s. 481–574; *TD 176*, 1–140; *Tablo 3*.

²² *Barza*: Vücudunun yarısı beyaz yarısı kara olan keçi anlamına Çanakkale ve Gelibolu civarında kullanılmaktadır (Türk Dil kurumu, *Derleme Sözlüğü*, II, Ankara 1993, s. 536). Balkıca köyü ile Yorga köyü arasında Roma dönemine ait bazı kalıntılar vardır. Romalılar döneminde bu bölgeye Barza denilmektedir (www.balkıca.somee.com).

adlarına ayrıca, cemaat ihtiyarlarının, ileri gelenlerinin veya muteber kimselerinin adlarına istinaden isimlendirildikleri görülmektedir²³.

Menteşe Sancağı'ndaki cemaatler arasında mukata'a²⁴ ismiyle kaydedilmiş cemaatlere de rastlamaktayız. Mesela, Mukata'a-i İskender Bey cemaati bu bölgedeki Yörük gruplarının en önemlilerinden birisidir ve birçok tir'lerden meydana gelmektedir. Yine Mukata'a-i Yahşi Bey burada bu tarzda kaydedilen cemaatlere dendir. Ayrıca Mukata'a-i Tavas ve Cemaat-i Mukata'a-i Köseyin (?) de vardır.

b- Mentеше Bölgesi Yörüklerinin Nüfusu

Menteşe'de 1522'de 548 köy, 302 cemaat ve 36 mezra'a kaydedilmiştir. 1532'de ise 170 cemaat yazılmıştır. Fakat bu sayı sadece padişah hassına dâhil olan Yörükleri göstermektedir. Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi burada 1522-32'de konar-göçerlik hâkimdir. 1522 tarihinde Mentеше'de toplam 15861 hane, 5663 kara, 1117 mücerred, 247 muaf kaydedilmiştir²⁵. Buradan elde edilen sonuca göre²⁶ (15861 hane + 247 muaf = 16108; 16108 x 5 = 80540; 80540 + 1117 mücerred= 81657) 81657 kişi Yörük hayatı yaşamaktadır. Söz konusu tarihte toplam sancak nüfusu ise 49711 nefer, 34642 hane,

²³ Bkz. *Tablo 2-3*.

²⁴ Mukata'a, kesim manasını taşımakta olup, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan devlet hazinesine alınan vergi ve gelir kaynaklarına denmektedir. Ayrıca mukata'a usulü, Osmanlı maliyesinin bir vergi toplama biçimidir. Tımar sisteminin uygulandığı her yerde merkez hazinesinin nakit ihtiyacını karşılamak için memleketin en zengin vergi ve gelir kaynakları mukata'a olarak ayrılmıştır. Bunlar cizye, ağnam, damga, bac, ihtisap, boyahane, bazı büyük Yörük grupları ve bütün bir köy veya köy içinde bazı kesimler mukata'aya kaydedilmişlerdir. Mukata'a statüsünde yazılan şahıslar çift, nim çift, bennak resimleri yerine vergi olarak kararlaştırılmış olan belli bir miktar ödemektedirler. Ancak bu tatbikat daha ziyade XV. asırda olmuştur. XVI. asırda mukata'a hanelerine dâhil olanlar da diğer köylüler gibi çift resmini ödemeye başlamışlardır. XVI. asırda ise mukata'a hanelerinin de tımara çevrilmiş olduğu görülmektedir. Ancak bunlar Tahrir Defterlerine yine mukata'a olarak geçmişlerdir. Muhtemelen buradaki mukata'a yazılan cemaatlere de aynı durum söz konusudur (Mübahat S. Kütükoğlu, *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İstanbul 2002, s. 47; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002, s. 167).

²⁵ Tapu tahrir defterinde verilmiş olan toplam rakamlarla bizim bulduğumuz rakamlar birbirini tutmamaktadır. 1522 tarihinde defterde toplam, 381 cemaat, 15910 hane, 5666 kara, 1113 mücerred, 249 muaf kaydedilmiştir. Biz nüfus hesaplamalarında ve değerlendirmede bunu değil kendi bulduğumuz rakamları dikkate alacağız.

²⁶ Hesaplamalarda hane deyiminden yola çıkılmıştır. Hanenin bir nüfus ünitesi olarak ifade ettiği kişi sayısı konusunda ise bir fikir birliği söz konusu değildir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda en çok *Barkan* tarafından ortaya atılan "5" rakamı kullanılmış ve Barkan örnek alınmıştır (Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 12 vd.; Ayrıca bkz. F. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 55; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, s. 52-53; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 141-143); Bununla birlikte, coğrafi ve sosyal şartları da göz önünde bulunduran M. Ali Ünal, hane birimini 7 kişi olarak kabul etmiştir (M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 63-64). Biz ise umumi olarak kabul gören 5 rakamını değerlendirmede kullanacağız.

1351 muaf, 11124 kara, 2528 mücerred, 64 gebrandan meydana gelmekteydi. Bu verilerden hareketle sancakta 1522 tarihinde (34642 hane + 1350 muaf = 35993; 35993 x 5= 179965; 179965 + 2528 mücerred = 182493 kişi) yaklaşık olarak 182493 kişi yaşamakta idi ki bunların 81657'si yani yaklaşık % 45'i Yörük hayatı sürmekteydi. Dolayısıyla sancakta yaşayanların yarıya yakını konar-göçer olup hemen hemen sancağın bütün kazalarına dağılmış durumdaydılar.

1532 tarihinde ise Menteşe sancağında 13124 hane, 7640 bennak, 2422 kara, 1845 çift, 1089 nim çift, 181 muaf zümre kaydedilmiştir²⁷. Buradan hareketle mezkûr tarihte Yörüklerin nüfusu (13124 hane + 181 muaf =13305; 13305 x 5 = 66525) 66525 kişi olarak hesaplanmaktadır. Yine buradaki rakamlarda zikredilen tarihte sadece padişah hassına bağlı Yörüklerin olduğunu göz önünde bulundurmanız gerektiğini hatırlamalıyız. Aynı tarihlerde padişah hassına tabi olmayan Yörükler de hesaplama katılırsa bu sayı tahminen % 30–40 civarında artmış olacaktır. Çünkü 1522 ve 1532 tarihlerinde yani her iki tahrirde de geçen Yörüklerdeki artışlara baktığımızda bu ortaya çıkmaktadır²⁸.

c- Menteşe Bölgesindeki Önemli Yörük Grupları

1. Oğuz Boy İsmi Taşıyan Yörükler

Faruk Sümer, Tahrir defterlerinde geçen Oğuz boy isimlerini taşıyan cemaatler ve yer adlarından hareketle 24 boydan 23'ünün Anadolu'ya gelmiş olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Esasen Hazar-Ötesi Türkmenlerinin meydana gelmesinde birinci derecede amil olan Salur, Çavuldur (Çavundur), Karkın, Eymür, İğdir ve Yazırlar'dan bilhassa ilk dördünün Anadolu'da kuvvetli bir varlık gösterdiğini söylemekte, hatta bunlardan Salur, Eymür ve Karkınlar'ın Anadolu'nun iskânında birinci derecede rol oynadığını belirtmektedir. Yine Hazar-Ötesi Türkmenlerinin meydana gelişinde amil

²⁷ 1532 tarihinde deftere göre toplam, 13124 hane, 7719 bennak, 2454 kara, 1862 çift, 1089 nim çift, 181 muaf zümre kaydedilmiştir. Fakat biz kendi bulduğumuz rakamları hesaplamalarda kullanacağız.

²⁸ Halil İncalcık tarafından 1520–1535 tarihlerinde Menteşe'de 19219 hane halkının Yörük olduğu belirtilmiştir. Bizim bulduğumuz rakamlara Müsellem çiftliklerindeki Yörükleri de dâhil edersek muhtemelen İncalcık'ın rakamlarına yaklaşılacaktır. İncalcık yine 1570–1580 tarihlerinde Menteşe'de 16912 hane Yörük olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca 1520–1580 arasındaki genel nüfus artışının % 42, göçerlerdeki nüfus artışının ise % 52 civarında olduğunu belirtmektedir. Bu artışı doğal büyüme hızının yüksekliğiyle değil doğudan süregelen göçlerle açıklamaktadır. Yine XVI. yüzyılda bütün Akdeniz dünyasında bir nüfus artışı söz konusudur. Muhtemelen Menteşe Yörüklerinin 1522 ile 1532 arasındaki önemli orandaki artışının sebeplerini de bu doğrultuda görmek gerekmektedir. Çünkü bazı Yörük gruplarında mühim oranda bir artış söz konusu olmuştur. 1583 tahririnde ise yine İncalcık'ın verilerine yakın bir durumun söz konusu olacağını tahmin etmekteyiz (Halil İncalcık, *Aynı eser*, s. 71–72; Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300–1900)", *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 451–545; *TK. KKA 110*, s. 2/b-48/b).

oldukları anlaşılan Kayı, Bayındır ve Beğ-Dilliler'e gelince, bunlardan Kayı'nın Anadolu'nun fetih ve iskânında en mühim rolü oynadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Peçenek, Yıva, Büğdüz, Dodurga, Kızık ve Ala-Yundlular'ın Anadolu'da diğer boylara nazaran biraz daha az bulduklarını belirtmektedir. Yine ona göre, XVI. yüzyılda Anadolu'da en fazla yer ismi geçen boylar sırayla; Kayı, Avşar, Kınık, Eymür, Karkın, Bayındır, Salur, Yüreğir, Çepni, İğdir, Bayat, Ala-Yuntlu ve bunları diğer boylar takip etmektedir. XV. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da ve hatta İran'daki boylardan birçoklarının Avşar, Bayat, Döğer, Çavundur, Salur, Eymir, Bayındır gibi, daha ziyade Türk boyları arasında şahıs ismi şeklinde kullanıldığının görüldüğüdür. Şu da bilinmelidir ki Osmanlı devrinde Anadolu'da köylerde ve şehirlerde Oğuz boy ismini taşımayan yerleşik veya konar-göçerler de Oğuz boylarından gelmektedir. Bizim burada bahsettiğimiz bu döneme kadar Oğuz ismini devam ettirenleri kastetmemizdir. Yine değinilmesi gereken bir konu da her Oğuz boyu yerleştiği yere kendi adını vermemiştir. XVI. yüzyılda en büyük Kayı oymağı Denizli'nin kuzeyinde yaşamaktaydı. İkinci kalabalık Kayı teşekkülü Menteşe sancağındaydı. Menteşe Kayıları doğrudan doğruya Denizli Kayıları'nın bir parçası olsa gerekir²⁹. XVI. yüzyılda Menteşe'de Kayı Yörükleri ve onun alt kolları haricinde altı tane Kayı isimli köy vardır. Bunların ikisi Balat diğerleri ise Köyceğiz, Meğri, Çine ve Pınaz kazalarında³⁰. Menteşe'de bulunan Kayı Yörüklerinin ayrıntısı ise şu şekildedir:

Kayı: Kayı Yörükleri de Menteşe Sancağı'ndaki önemli Yörük grubunu oluşturmaktadır. Kayılar, Menteşe'nin haricinde Anadolu'da Adana, Sis, Niğde, Ankara, Kütahya, Hamid, Kengiri, Hüdavendigar, Kastamonu, Çirmen ve Paşa sancakları gibi birçok yerde yaşamaktadır³¹. Bunlar Menteşe'de 1522 ve 1532'de 13 tir ve alt gruba ayrılmışlardır. 1522'de 599 hane, 250 kara, 53 mücerred ve 11 muaf'tan meydana gelmektedir. Hâsılları da 30000 akçadır. 1532'de ise 942 hane, 488 bennak, 212 kara³², 141 çift, 110 nim çift ve 28 muaf'tan oluşmaktadır. Hâsılları ise 31090 akçaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi hâsılda ve nüfusta önemli bir artış meydana gelmiştir. Kayı Yörükleri ve diğer Yörüklerdeki artış az önce değindiğimiz gibi doğudan batıya olan göçler, bazı perakende Yörüklerin kaydedilmesi ve XVI. asırda genel Akdeniz dünyasındaki nüfus

²⁹ Faruk Sümer, *Aynı eser*, s. 173–177, 327. Oğuzlar, Oğuz boy teşkilatı ve Oğuz boyları ile ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Tufan Gündüz, "Oğuzlar/Türkmenler", *Türkler*, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 263–276.

³⁰ Faruk Sümer, *Aynı eser*, s. 305–306.

³¹ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2005, s. 428–29. Ayrıca bkz. *Tablo 2–3*.

³² 1532 tarihinde defterde toplam, 486 bennak, 205 kara kaydedilmiştir.

artışıyla izah olunabilir³³.

Kızılca Keçilü: Diğer önemli bir Yörük grubu Kızılca Keçilüdür. Bunlar da Kayıların bir parçası olsa gerektir. Konar-göçer yörükân taifesinden olan Kızılca Keçilüler, Menteşe'nin haricinde Biga, Kütahya, Maraş, Adana, Tarsus, Sis, İçel, Niğde, Hüdevendigar, Erzurum ve Karasi sancaklarında da görülmektedirler. Ayrıca burada Kızılca Keçilü ile beraber Kara Keçili Yörükleri de bulunmaktadır³⁴. Kızılca Keçilüler, Menteşe'de 1522 ve 1532'de 8 adet tir ve cemaatten meydana gelmekte olup Peçin, Bozöyük, Tavas ve Muğla gibi kazalara dağılmış durumdadır. 1522'de 358 hane, 157 kara, 18 mücerred, 8 muaf'tan oluşmakta olup hâsılları 28500 akçadır. 1532'de ise 626 hane, 390 bennak, 121 kara, 82 çift, 33 nim çift ve 5 muaf'tan meydana gelmektedir. Hâsılları ise 30538 akça olmuştur. Görüldüğü gibi ufak da olsa bir artış söz konusudur.

Kayı, Kızılca ve Kara Keçililer haricinde bu bölgede Oğuz boylarından olan başka boy ve oymaklara da tesadüf edilmektedir. Meğri kazasında **Bayat** ismiyle geçen bir köy bulunmaktadır. Peçin kazasında **Yazır** köyü, Peçin ve Meğri kazalarında **Dodurga** köyleri, Balat ve Kula'da **Afşar** köyleri, Yine Balat ve başka bir kazada **Bayındır** köyleri, Köyceğiz, Tavas ve Şeyhlü kazalarında **Eymür** köyleri, Pınaz ve Köyceğiz kazalarında **Yüreğir** köyleri, yine Balat kazasında **Küçük-Kınık** köyü Oğuz boy ismini taşıyan yerler olarak karşımıza çıkmaktadır³⁵. Bu köyler ve az önce bahsettiğimiz Yörüklerin içinde geçen *Eymir, Kayı, Ala-Yundlu, Bayındır, İğdir, Kızılca ve Kara Keçili* gibi Oğuz boy ismini taşıyan cemaatler bize bölgedeki Oğuz etkisini ve bunların hala birçoğunun kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

2. Diğer Önemli Yörük Grupları

Oturak Barza: 1522'de Oturak Barza cemaati, 32 tir'den meydana gelmekte ve bu bölgedeki en önemli Yörük gruplarından birini oluşturmaktadır. Bunlar da Mazun, Çine, Söbüce, Milas, Peçin ve Balat gibi Menteşe Sancağı'nın hemen hemen bütün kazalarına dağılmış durumdadır. 1522'de 1174 hane, 248 kara, 169 mücerred, 20 muaf'tan meydana gelmektedir. Hâsılları ise 55000 akçadır. Aynı cemaat 1532'de 29 tir'e ayrılmış durumda olup 1494 hane, 861 bennak, 232 kara, 295 çift, 109 nim çift ve 18 muaf'tan

³³ 1583 tarihinde ise Kayı cemaati 50 çift, 44 nim çift, 299 bennak ve 274 kara'dan meydana gelmektedir. Hâsılları da 31000 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 29/a-32/b.

³⁴ Cevdet Türkay, *Aynı eser*, s. 451; Bu gün Kara Keçili ve Kızıl Keçili Yörükleri Anadolu'nun birçok bölgesinde görülmektedirler. Kara Keçililer ve Kızıl Keçililer hakkında daha geniş bilgi için bkz. *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999.

³⁵ Faruk Sümer, *Aynı eser*, s. 305–326.

oluşmaktadır. Hâsılları ise 60151 akçaya çıkmıştır³⁶.

Mukata'a-i İskender Bey: Yine buradaki Yörüklerden sayı ve nüfusça büyük olanlardan biri de Mukata'a-i İskender Bey'dir. 1522'de 10, 1532'de ise 11 tir'e ayrılmıştır. Peçin, Muğla ve Çine gibi kazalarda yaşamaktaydı. 1522'de 367 hane, 157 kara, 29 mücerred ve 10 muaf yetişkin erkek nüfusu olup, hâsılları ise 33500 akçadır. 1532'de ise 664 hane, 387 bennak, 145 kara, 91 çift, 46 nim çift ve 14 muaf zümreden oluşmakta olup, hâsılları ise 36616 akçadır. Görüldüğü gibi 1532'de sadece Padişah hassına bağlı olan Yörükler kaydedilmiş olmasına rağmen nüfusları ve hâsılları artmıştır³⁷.

Horzum: Türkman Yörükler Taifesinden olan Horzum Yörükleri, Menteşe ile birlikte Teke, Hamid, Konya, İçel, Alaiye, Akşehir, Saruhan ve Kütahya gibi sancaklarda da yaşamakta olup bu bölgenin en mühim Yörüklerinden birini meydana getiriyorlardı³⁸. 1522'de 22 tir ve cemaatin alt kollarına ayrılmıştır. 1532'de ise 26 alt birimden meydana gelmekteydi. 1522'de 914 hane, 456 kara, 38 mücerred, 12 muaf'tan oluşmaktaydı. 1532'de ise 1709 hane, 1073 bennak, 301 kara, 209 çift, 128 nim çift ve 31 muaf'tan oluşmakta olup hâsılları 100366 akçadır³⁹.

Yahşi Fakih: Yörükler Taifesinden olan Yahşi Fakih Yörükleri Menteşe Sancağı haricinde Paşa Sancağı'nın Edirne kazasında da yaşamaktaydılar⁴⁰. Bunlar Menteşe'nin Muğla ve Peçin kazalarında görülmektedirler. 1522'de 197 hane, 148 kara, 20 mücerred, 4 muaf'tan meydana gelmiş olup hâsılları 27500 akçadır. 1532'de ise 346 hane, 194 bennak, 75 kara, 53 çift, 24 nim çift ve 7 muaf'tan oluşmaktadır. Hâsılları 28217 akçadır⁴¹.

Kızılca Balkıca: Kızılca Balkıca Cemaati yine toplu olarak bahsedilen ve burada önemli olan Yörüklerdendir. Bunlar Meğri kazasına kaydedilmişlerdir. 1522 ve 1532'de 5

³⁶ 1522 tarihinde deftere toplam 1171 hane, 251 kara, 169 mücerred, 20 muaf olarak kaydedilmiştir. 1532'de ise deftere 1494 hane, 855 bennak, 233 kara, 298 çift, 108 nim çift ve 18 muaf kaydedilmiştir. 1583 yılında ise Cemaat-i Oturak Barza 88 çift, 79 nim çift, 394 bennak, 376 kara'dan meydana gelmekte olup hâsılları 35000 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 2/b-8/b.

³⁷ Bu cemaat 1583 yılında 47 çift, 46 nim çift, 219 bennak, 155 kara'dan meydana gelmekte olup hâsılları ise 30500 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 26/b-29/a.

³⁸ Cevdet Türkay, *Aynı eser*, s. 361.

³⁹ 1522 tarihinde defterde toplam, 918 hane, 400 kara, 38 mücerred, 13 muaf kaydedilmiştir. 1532'de ise defterde toplam, 1709 hane, 1062 bennak, 310 kara, 203 çift, 134 nim çift ve 31 muaf kaydedilmiştir. Bu cemaat 1583 yılında ise 106 çift, 176 nim çift, 676 bennak, 661 kara kaydedilmiş olup hâsılları 90000 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 33/a-41/b.

⁴⁰ Cevdet Türkay, *Aynı eser*, s. 648.

⁴¹ Bu cemaat 1583 yılında 46 çift, 37 nim çift, 135 bennak, 181 kara kaydedilmiş olup hâsılları 30000 akçadır. *TK. KKA 110*, 41/b-43/b.

alt bölüme ayrılmışlardır. 1522’de 349 hane, 245 kara, 11 mücerred, 12 muaf’tan oluşmakta olup hâsılları 30000 akçadır. 1532’de ise 761 hane, 448 bennak, 151 kara, 76 çift, 86 nim çift ve 15 muaf’tan meydana gelmektedir. Hâsılları da 32391 akçadır⁴².

Divane Ali ve Güne Barza: Yine bu bölgedeki en önemli cemaatlerden birisi Divane Ali ve Güne Barza’dır. Bu cemaat 1522’de 50 tir’e ayrılmıştır. 1532’de ise 52 tir’den oluşmaktadır. Bunlar Tavas, Muğla, Bozöyük, Çine ve özellikle Peçin kazalarında yaşamaktaydılar. 1522’de 2933 hane, 1095 kara, 199 mücerred, 50 muaf’tan meydana gelmekte olup hâsılları 146000 akçadır. 1532’de ise 5111 hane, 3078 bennak, 934 kara, 537 çift, 421 nim çift ve 43 muaf’tan oluşmaktaydı⁴³. Hâsılları 251800 akçadır. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi hem nüfus yönünden hem de hâsıl bakımından çok önemli bir artış meydana gelmiştir⁴⁴.

Karacakoyunlu: Karacakoyunlu Yörükleri de Menteşe Sancağı’nın önemli cemaatlerindendir. Bunlar 1522’de 19, 1532’de ise 20 tir ve alt cemaat gruplarından oluşmaktadır. Çine, Söbüce, Mazun, Balat, Peçin, Demirler, Bozöyük, Suğla gibi kazalarda yaşamaktadırlar. 1522’de 960 hane, 308 kara, 67 mücerred, 21 muaf’tan oluşmaktadırlar. Hâsılları 52500 akçadır. 1532’de ise 1471 hane, 721 bennak, 251 kara, 361 çift, 132 nim çift ve 20 muafdan meydana gelmektedirler⁴⁵. Hâsılları da 59187 akçadır⁴⁶.

Diğer önemli Yörük grupları **Cemaat-i Sazak tabi-i Matran, Cemaat-i Sekeki(?), Cemaat-i Elsüz tabi-i Matran, Karye-i Karpuzlu**’daki cemaatler, **Balyabolu ve Tir-i Kozviran**’dır. Bunlar Menteşe Sancağı’nın hemen hemen bütün kazalarına dağılmışlardır. 1522 tahririnde kaydedilmiş olmalarına rağmen 1532 tahririnde görülmemektedirler. Bunun da sebebi 1532’de sadece padişah hassına girenler kaydedilmiştir. Hâsıl ve nüfus yönünden de yukarıda bahsettiğimiz Yörüklerle mukayese ettiğimizde daha küçüktürler.

1522 tarihinde 100 haneyi geçen Yörükler; Oturak Barza, Mukata’a-i İskender Bey, Kayı, Kızılca Keçilü, Horzum, Mukata’a-i Yahşi Bey, Kızılca Balkıca, Divane Ali

⁴² Bu cemaat 1583 yılında ise 773 hane, 53 çift, 86 nim çift, 199 bennak, 276 kara’dan meydana gelmektedir. Hâsılları da 34000 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 43/b-48/b.

⁴³ Defterde 1532 tahririnde toplam, 5111 hane, 3181 bennak, 958 kara, 557 çift, 415 nim çift ve 43 muaf kaydedilmiştir.

⁴⁴ 1583 yılında sadece Güne Barza cemaati 241 çift, 294 nim çift, 1030 bennak ve 826 kara’dan meydana gelmekte olup hâsılları ise 139500 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 9/a.

⁴⁵ Defterde 1522 tahririnde toplam 960 hane, 308 kara, 63 mücerred ve 22 muaf kaydedilmiştir. 1532’de ise 1471 hane, 721 bennak, 256 kara, 361 çift, 133 nim çift ve 20 muaf kaydedilmiştir.

⁴⁶ 1583 yılında bu cemaat 62 çift, 44 nim çift, 118 bennak, 147 kara’dan meydana gelmekte olup hâsılları 30000 akçadır. *TK. KKA 110*, s. 48/b.

ve Güne Barza, Karacakoyunlu, Sazak, Elsüz, Karye-i Karpuz'daki cemaatler, Balyabolu, Tır-i Kozviran, Yaylacuk, Alayundlu, Reaya-yı Müteferrik, Busar, Taşkati, Günyaka ve Perakende gibi Yörüklerdir. 1532'de ise Oturak Barza, Mukata'a-i İskender Bey, Kayı, Kızılca Keçilü, Horzum, Mukata'a-i Yahşi Bey, Kızılca Balkıca, Divane Ali ve Güne Barza ve Karacakoyunlu gibi Yörüklerdir⁴⁷.

c- Menteşe Bölgesi Yörüklerinin Sosyal ve Ekonomik Etkinlikleri

Diğer bölgelerdeki Yörükler gibi buradakiler de kendi bölgelerinin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük katkı sağlamışlardır. Ayrıca Osmanlı Beyliği ile diğer beyliklerin kuruluşunda, gelişmesinde ve askeri olarak kullanılmasında etkili olmuşlardır. Yine, beyliklerin en önemli itici gücü ve dinamizmini meydana getirmişlerdir⁴⁸. Konar-göçerlerin ekonomisinde hayvancılık önemli bir yere sahiptir. Fakat kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kışlakta kondukları yerlerde küçük çapta tarım yapmışlardır. Menteşe Yörükleri ile ilgili kayıtlarda “*Toprakları yoktur*”, “*toprakları vardır*”, “*hariç toprakta konarlar*”, “*hariç toprakta otururlar*”, “*ektikleri yerin öşrünü verip*”, “*Oturak Barza*”, “*Göçer Barza*” gibi ifadelerin olması, ayrıca Yörüklerin ödedikleri vergiler arasında “*resm-i çift, nim çift ve bennak*” gibi vergilerin geçmesi, yine hâsıl içerisinde “*tahıl, pamuk*” vb. ürünlerin yer alması bize bunların bazılarının çiftliklere sahip olduklarını ve hayvancılığın yanında tarımla da iştiğal ettiklerini göstermektedir⁴⁹.

Ayrıca İstanbul gibi büyük merkezlerin ve sefer sırasında ordunun et ile yağ ihtiyacı, Yörüklerin besledikleri hayvanlardan karşılanmaktaydı⁵⁰. Yörükler tarım, et ihtiyacının karşılanması, kerestecilik ve halı ihracının yanında zahire, tuz nakli için deve yetiştirmişler ve bunları devletin ihtiyaç duyduğu anlarda kullandırmışlardır. Hatta seferden geri kalan bazı develerin bakımı ve iaşesini de yerine getirmişlerdir. Buradaki Yörükler arasında “*Tır-i Deveciler cemaat-i Göçer Günebarza*”, yine Menteşe Sancağı ile

⁴⁷ Menteşe Yörüklerinin nüfus dağılımı, sayısı, hâsılları ve isimleriyle ilgili bkz. *Tablo 2-3*.

⁴⁸ Sema Altunay, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yörükleri ve Naldöken Yürük Grubu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi S.B.E., Eskişehir 1999, s. 53-55. Ayrıca bu konuda bkz. Feridun Emecen, “Batı Anadolu’da Yörükler”, *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2000, s. 113-120.

⁴⁹ *TD 166*, s. 482-574; *TD 176*, s. 1-140. Ayrıca bkz. *Tablo 2-3*.

⁵⁰ Bu bölgeye ve diğer bazı yerlere gönderilen bir Mühime hükmünde özetle, “*Osmanlı Devletindeki bazı celeplerin kürekçi, akıncı, doğancı, voynuk, tuzcu vesaire yazılarak celepliği bıraktıkları ve bunun yüzünden koyun sütü işinin tavsadığı ve İstanbul’da et darlığı baş gösterdiği belirtilerek yazılı celeplerin koyun işinden başka işlerle uğraşmamaları*” istenmektedir: *MD (Mühime Defteri) 60*, Gurre-i Zilhicce 993, s. 84/191; B. Karaca, *Aynı bildiri*, s.116. Ayrıca bkz. Latif Armağan, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 142-150; Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri-Bozulus Türkmenleri (1540-1640)*, Ankara 1997, s. 120.

ilgili bir *Mühimme* hükmünde Tavas memlehasında hâsıl olan tuzun Tavas'taki bir cemaatin ahali tarafından Muğla ve Tavas kadılıklarına nakli devciliğin önemi ve buradaki durumu hakkında bilgi vermektedir⁵¹.

Yörüklerin devlete en önemli katkısından biri de hayvan yetiştirmeleri ve hayvanla ilgili bazı vergileri vermeleridir. Hayvanlardan alınan vergilerle ne kadar hayvan yetiştirdiklerini ortaya koymak mümkün olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda koyun ve keçiden alınan vergiye adet-i ağnam denilmektedir. Bu vergi ayrıca koyun ve keçinin kuzu ve oğlaklarından alınmaz. Ağnam resmi Müslim ve gayri Müslim ayırt edilmeksizin herkesten bazı yerlerde Mart sonunda veya Nisan başında 2 veya 3 koyuna 1 akça olarak alınmaktadır⁵². Menteşe ve Hamid Sancakları'nda da iki koyuna bir akça alındığını görmekteyiz. Ağıl resmi ise her sürüden üç akçe alınmaktadır⁵³.

1522'de Menteşe Sancağı'nda ise hâsılın tam dökümü yapılmamıştır. Ama çoğunluğun resm-i ağnam, otlak ve ağıl resminden geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Büyük Yörük grubu ve buna bağlı cemaatlerin hepsi kaydedildikten sonra toplam hâsıl ve hane sayıları verilmiştir. Hâsılın içerisinde de “*resm-i çift ve bennak ve kara ve resm-i ağnam ve kivare ve cürm-i cinayet ve bad-ı heva ve gayri*” şeklinde zikredilerek nelerden meydana geldiği belirtilmiştir. 1522 tarihinde toplam hâsıl 1111981 (defterde ise 1110831) akçadır. 1532'de ise 630356 akçadır⁵⁴.

Konar-göçer toplulukların ekonomik yaşamında hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra dokumacılık, dericilik de bunların uğraşlarından⁵⁵. Yine bu bölgedeki Yörüklerden birisinde “*Cemaat-i Limoncular İnce'de limon bekler imiş ektikleri yerde öşr ü salariye verip baki rüsumların sancakbeyine verirler*”⁵⁶ denilmekte, böylece onların görevlerinden biri daha ortaya çıkmaktadır. Menteşe Yörüklerinin görevlerinden biri de Balat'ın dalyanında ve denizde balık avlamaktır⁵⁷. Yörükler içerisindeki muafklar arasında imam,

⁵¹ MD 41, 18 Ramazan 987, s. 140/313.

⁵² Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V, sayı 5, 1947, s. 483–511.

⁵³ TD 176, s. 140, 271: Menteşe'de bir çiftlik tasarruf edenlerden 33 akça çift resmi, yarım çift tasarruf edenlerden 17 akça nim çift resmi alınırken, müzevvec yani evli olup çiftliği olmayanlardan 12 akça bennak resmi, mücerred yani çalışabilecek olgunluktaki bekârlardan da 6 akça kara resmi alınır. Göçerlerde de benzer bir vergi düzeni söz konusudur. Yeterli miktarda koyunu olanlar “hane” yine evli olup yeterince koyunu olmayanlar bennak, bekârlar ise mücerred statüsünde idiler. Hamid Sancağı'nda 25 adetten fazla koyunu olanlar hane statüsünde olup bunlardan “ganem resmi” alınır (Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, II, İstanbul 1990, s. 175–178, 255–263).

⁵⁴ TD 176, s. 1–140. Ayrıca bkz. *Tablo 2–3*.

⁵⁵ S. Altunay, *Aynı tez*, s. 56–57.

⁵⁶ TD 166, s. 557. Ayrıca bkz. *Tablo 2–3*.

⁵⁷ TD 166, s.509. Ayrıca bkz. *Tablo 2–3*.

derviş, şeyh-i zaviye, muhassıl, sipahi ve sipahizade, hatip, müezzin, kayyum, müteveli, kadı, kethüda, müderris ve tekve-nişin gibi zümrelerin olması bunların sosyal ve kültürel durumlarını da yansıtmaktadır. Yani Yörüklerin sadece hayvancılık yapmadıklarını bazılarının kültürel ve sosyal aktivitelere katıldıklarını göstermektedir⁵⁸.

Tablo 1. 1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörüklerindeki Muaf Zümrelerin Dağılımı

Muaf Zümreler	1522 Tarihi	1532 Tarihi
Ama	-	3
Gaib	-	7
Hafız	-	2
Hatip	20	8
İmam	101	5
Kethüda	-	2
Kötürüm	-	4
Ma'lul	-	4
Ma'lum	-	4
Ma'sum	-	14
Mecnun	-	1
Muallim	-	1
Muhassıl	125	71
Müezzin	-	2
Müteveli	-	2
Na ma'lum	-	12
Ö. Olmayan	-	25
Pir-i Fani	-	12
Sahib-i berat	1	-
Sipahizade	-	1
Şeyh	-	1
TOPLAM	247	181

Yine buradaki cemaatler arasında “*Tir-i Günebarza Göçer nam-ı diğer Kocayalak eskicidirler, Cemaat-i Sığırlu, Tir-i Geyik, Tir-i Katrancıyan, Cemaat-i Boyacılar, Tir-i Kelekçi Cemaat-i Kürebarza, Tir-i Kalburcu Cemaat-i Günebarza, Tir-i Kamacı Halid (?), Tir-i Şerbetçi Mehmed v. İbrahim, Cemaat-i Bostancıyan, Cemaat-i Halaclar der Dalaman, Cemaat-i Bezirgânlar, Tir-i Eyerciler, Tir-i Temurcu (Demirci) İbrahim*” gibi ifadeler ve isimlere rastlanması muhtemelen yaptıkları işlerden dolayı “*eskici, sığırlu, geyik, katrancı, kalburcu, kelekçi, kamacı, şerbetçi, demirci, bostancı, halaclar, bezirgânlar, eyerciler, boyacılar*” isimlerini almış olduklarını akla getirmektedir. Menteşe Sancaklarındaki cemaatlerin bir kısmı *Safevi Devleti*'nin kuruluşunda etkili olmak gibi önemli siyasi ve sosyal olaylara da katılmışlardır⁵⁹.

⁵⁸ Bkz. Tablo 1.

⁵⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992.

Sonuç

Menteşe bölgesindeki Yörüklerin Osmanlı Devleti'nin ve Anadolu Eyaleti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik tarihinde çok önemli yeri vardır. Buradaki insanların 1522'de yarıya yakının yani 81657 kişinin Yörük hayatı yaşamaları bunların bölge hayatı üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bu rakam 1532'de 66525 civarındadır. Fakat bu tarihte sadece Padişah hassına bağlı olan cemaatler yazıldığı içindir. Her iki tahrirde de kaydedilen Yörükleri karşılaştırdığımızda nüfuslarının ve hâsıllarının artmış olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu tarihte daha fazla nüfusa sahip olacakları kesindir. 1522 tarihinde sayıları defterde toplam olarak 381 verilmiş olmasına rağmen bizim hesaplamamızda 302 oldukları görülmüştür. Bazı Yörüklerin isimleri birkaç defa geçmesine rağmen biz onları birleştirerek bir değerlendirme yapmadık. Defterdeki toplam sayıyı da göz önünde bulundurarak ayrı ayrı hesaplama ve değerlendirmesini yaptık. 1532'de de 170 Yörük kaydedilmiştir. Bu Yörüklerin birçoğu 100 haneyi geçmektedir. Buradaki Yörükler ilk önce Mentеше Beyliği'nin sonra Osmanlı Devleti'nin itici gücü olmuşlar, bölgenin Türkleşmesinde, İslamlaşmasında, iskânında ve sosyal ve kültürel hayatında mühim rol oynamışlardır. Ayrıca ekonomik olarak devlete önemli katkı sağlamışlardır. Hayvancılığın yanında bilindiği gibi Batı Anadolu'daki Yörüklerin tarımda da etkili olduklarını görmekteyiz. Yine bu bölge Oğuz boylarının yerleşmesine ve önemli Yörük gruplarının varlığına sahne olmuştur.

KAYNAKLAR

BOA, MD (Mühimme Defteri) 60, Gurre-i Zilhicce 993, s. 84/191;

BOA, MD (Mühimme Defteri) 41, 18 Ramazan 987, s. 140/313.

BOA, TD (Tapu Tahrir Defteri) 176, s. 1–140.

BOA, TD (Tapu Tahrir Defteri) 166, 481–574.

TK. KKA 110, s. 2–48.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), T.C. Başbakanlık Devlet Arş. Genel Müd. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27, Ankara 1995, s. 481–574.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 13, Ankara 1993.

www.balkıca.somee.com.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, II, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

Aksoy, Erdal, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Ankara 2001.

Altunay, Sema, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yörükleri ve Naldöken Yürük Grubu*,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi S.B.E., Eskişehir 1999.

Armağan, Latif, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 142–150.

Barkan, Ö.L., “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Re’ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V, sayı 5, 1947, s. 483–511.

Çetintürk, Selahaddin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *DTCFD*, II, Ankara 1943, s. 107–108.

Demirkent, Işın, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118–1176)*, TTK, Ankara 2001.

Divitçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul 1996.

Doğru, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992.

Emecen, Feridun M., “Osmanlılar ve Türkmen Beylikleri (1350-1450)”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 37-74.

Emecen, Feridun M., “Gazaya Dair –XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 75-99.

Emecen, Feridun, “Batı Anadolu’da Yörükler”, *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Yör-Türk Vakfı, Ankara 2000, s. 113–120.

Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

Eröz, Mehmet, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV), İstanbul 1991.

Gündüz, Tufan, “Oğuzlar/Türkmenler”, *Türkler*, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 263–276.

Gündüz, Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretler-Bozulus Türkmenleri (1540–1640)*, Bilge Yayınevi, Ankara 1997.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, Eren Yay., İstanbul 2000.

İnalçık, Halil, “The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington/USA 1993, s. 103–106.

Karaca, Behset, “XVI. Asırda Batı Toroslarda Güney Batı Anadolu) Yörükler”, *Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, Ocak 2007 Denizli, s. 111–124.

Karaca, Behset, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

Koç, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300–1900)”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 535–550.

Kommerna, Anna, (Çev. Bilge Umar, *Alexiad Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda*

- İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İnkılâp, İstanbul 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Tavas Köy ve Belediyelere Hizmet Götürme Birliği yayını nu: 1, İstanbul 2002.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara 1990.
- Olgun, İbrahim – Drahşan, Cemşit, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
- Sakin, Orhan, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006.
- Saraçoğlu, Hüseyin, *Akdeniz Bölgesi*, M.E.B., İstanbul 1989.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1992.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları*, TDAV, İstanbul 1992.
- Şahin, İlhan, “Göçebeler”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 132–141
- Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, II, Ankara 1993.
- Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret, İstanbul 2005.
- Uykucu, Ekrem, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafya ve Sosyal Yapı)*, İstanbul 1983.
- Uzunçarşılı, Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1984.
- Ünal, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, Ankara 1989.
- Ünal, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O. Ş.Gökay), TTK, Ankara 1986.
- Yücel, Talip, *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 68, Ankara 1987.

Tablo 2. 1522-1532'de Menteşe Bölgesi Yörüklerinin Toplam Nüfus Ve Hâsılları

Yörük Adları	1522 Tarihi					1532 Tarihi						
	Hane	Kara	Mücerred	Muaf	Hâsıl	Hane	Bennak	Kara	Çift	Nim	Muaf	Hâsıl
C. Oturak Barza	1174 (1171)	248 (251)	169	20	55000	1494 (855)	861 (233)	232 (298)	295 (108)	109 (108)	18	60151
C. Mukata'a-i İskender Bey	367	157	29	10	33500	664	387 (382)	145	91	46	14	36616
C. Kayı	599	250	53	11	30000	942	488 (486)	212 (205)	141	110	28	31090
C. Kızılca Keçiltü	358	157	18	8	28500	626	390	121	82	33	5	30538
C. Horzum	914 (918)	456 (400)	38	12 (13)	90000	1709	1073 (1062)	301 (310)	209 (203)	128 (134)	31	100366
Mukata'a-i Yahşi Bey, T. Kara Ahmed, T. Mustafa	197	148	20	4	27500	346	194	75	53	24	7	28217
C. Kızılca Balkıca	349	245	11	12	30000	761	448	151	76	86	15	32391
C. Divane Ali ve Güne Barza	2933	1095	199	50	146000	5111	3078 (3181)	934 (958)	537 (557)	421 (415)	43	251800
C. Karacakoyunlu	960	308	67 (63)	21 (22)	52500	1471	721	251 (256)	361	132 (133)	20	59187
C. Tuzlaciyan, Peçinovası, Çobansalar, Yürükçüler, Arablar	620	124	35	3	52785							
C. Sazak tabi-i Matran	164	26	17		Elsüz'de							
C. Sekekci (?)	62	7	3		Elsüz'de							

C. Elstüz tabi-i Matran	830	166 (169)	87	5	56560
Karye-i Karpuz'daki Cemaatler	155	64	3	7	43657
T. Turan Hacı an reaya-yı Büyük Ayaklı	85	49	1	1	37940
Reaya-yı Balyabolu	252	75	24	5	3913

C. Pirmatran, Maslahatlar, Balıkcıyan, Arabyan, Balyabol, Perakende vs.	250	50	21	1	20225
C. Sığırılı, Pirle, Uzundepe, Kavaklıdere	891	206	45	4	71531 (70381)
T. Günebakası	48	10		2	
T. Geyik	45				900
C. Müteferrika, Sığırılı, T. Hüseyin	124	38	15		6470
Karye-i Günyaka'daki bazı cemaatler	593	186 (235)	31	13	47391
C. İranlar, Alayundlu, Alaylı, Balyabolu, M. Köseyin, Yaylacık, Koçbasan vs.	724	283	33	11	64415
C. Bozdağ	98	48	1		10255
Tir-i Kozviran	506 (580)	240	41	6	42511
C. Taşkati, Perakende, Çandır, Günyaka, Eymir, Yüreğir vs.	881	384	68	8	63165
C. Kökeç Ovacık, Çaylı, Kepek, Dirmil, Döğrek ve Koyuncu, Kubad vs.	619	220 (224)	31	9	58079
Limoncular, Halacılar, Bezirgânlar, Boyacılar	917	351	48	20	40182

T. Üveys ve Selver an C. Yajlacık	146	72	9	4	13124	7640 (7719)	2422 (2454)	1845 (1862)	1089	181	630356
TOPLAM	15861 (15910)	5663 (5666)	1117 (1113)	247 (249)	1111981 (1110831)						

Burada cemaatlerin hepsinin ismi zikredilmemiş fakat toplam nüfus ve hâsıl verilmiştir. İsimlerin hepsi ise Tablo 3'de verilmiştir.

Parantez içindeki rakamlar defterdeki toplamları vermektedir. Parantez dışındaki rakamlar ise bizim bulduğumuz gerçek toplamları vermektedir.

1522'de toplam 302 Yörük vardır. 1532'de ise toplam 170 Yörük vardır.

C: Cemaat, T: Tir, M: Mukata'a.

Tablo 3. 1522-1532'de Menteşe Bölgesi Yörüklerinin Nüfus Ve Hâsılları

CEMAAT-İ OTURAK BARZA	1522 Tarihi					1532 Tarihi								
	Kazası	Hane	Nefer	Kara	Mücerred	Muat	Hâsıl	Hane	Bennak	Kara	Çift	Nim Çift	Muat	Hâsıl
T. (Tir) Adagerişi	Mazun	45		11	4	1			44	9	12	3		
T. Ağaolu Köy	Mazun	48		1	7	1			47	10	2	4		
T. Akçaova	Mazun	15		5					12	4	8	1		
T. Er-yılan Sokduğu	Mazun	56		13	3	1			51	12	18	3	3	
T. Balıcderesi	Mazun	22		6	3	1			16	6	10	5	3	
T. Bali Barzası an C. Oturakbarza	Balat	26		14	1	1			25	6	4		2	

T. Başlamışlı	Mazun	42	8	3	16	4	10	4	2
T. Begsüz an C. Perakende	Söbüce	19	3		14	7	6	2	
T. Çakmar	Söbüce	46	13		52	7	15	6	
T. Tokur Cimli (?)	Çine	40	4	10					
T. Eşen	Çine	103	9	33	72	21	50	5	
T. Hacı Rahman n.d. Dudagacı	Çine	52	13	4	37	7	21	15	
T. Hızır v. Ahmed	Mazun	52	14	2	30	13	15	7	
T. Hisar	Mazun	10	3	4	18	5			
T. İbrahimce	Söbüce	12	10	1	11	1	10	5	
T. İncin	Çine	60	6	16					
T. İsa v. Selimşah	Pecin	40	7	14	42	15	4		
T. K. Korkud	Çine				19	5	10	4	
T. Karacaviran an C. Çakmar	Söbüce	8	1	2	5	4	6	2	
T. Karakilise	Mazun	54	9	2	38	15	18	7	
T. Kızılca Yörtükler	Mazun	37	7		41	1	1		
T. Kızılca Yörtüklü	Mazun	37	8	1	27	2	3		
T. Kozan	Çine	63	7	27	64	13	15	2	
T. Kuzbuz	Çine	36	7	7					
T. Köpekler	Mazun	12	2		5	2	2	5	
T. Mersinbeğli	Mazun	15	5		25	11	6	3	
T. Mustafa v. Oruç Gazi	Milas	13	10	2	17	2	2	2	1
T. Sapa Alan	Mazun	61	12	4	35	13	16	7	1

	Söbuce	1522 Tarihi							1532 Tarihi							
		42	11	9					38	17	14	2	1			
T. Saru Ahmed v. İsmail	Söbuce	42														
T. Seydi Ahmed v. Güvendik n.d.Suriköy	Mazun	40	10	5	1						31	4	6	13	1	
T. Şahma (?)	Çine	34	4	7	1											
T. Temur (Demir) Çayırı	Mazun	5	5								10	7	3	1		
T. Viran	Mazun	29	10	1	1						19	9	8	4	1	
C. MUKATAAA-İ İSKENDER BEY		1522 Tarihi							1532 Tarihi							
Mukata'a-i İskender Bey		35		7	2							57	15	6	8	
Mukata'a-i İskender Bey ve Konaklar	Peçin											24	11	11	4	
Mukata'a-i İskenderbey n.d. Menteşeli												28	11	9	7	3
Perakende-i M. İskender Bey n.d. Hasan v. Yakub	Peçin															
T. Ak Hoca		18		11	4							19	4	8	6	
T. Bucak an Burgan-ı İskender Bey	Peçin	28		12		1						30	6	4	1	2
T. Dirimilli an Burgan-ı İskender Bey	Mugla	80	32	5	1							16	2	28	6	1
T. Haspaşa	Meğri	11	8	1	1							12	2	3	5	
T. Eyerciler	Peçin	56	37									93	50		3	
T. Nasuh an Burgan	Çine	37	12	12								42	14	1	3	
T. Zekeryalu	Peçin	38	2	4	1							28	8	13	2	2
T. Zekeryalu	Peçin	26	23	1	3											
T. Zekeryalu-i diğer (Haric-ez defter)	Peçin	38	13	3												
CEMAAT-İ KAYI		1522 Tarihi							1532 Tarihi							
C. Kayı	Peçin	17		4	1							7	5	14	1	

İsim	Çine	33	14	54	12	4	2	1532 Tarihi	
								54	12
T. Bali v. İbrahim n.d. Has Bey	Çine	33	14						
T. Durmuş v. Halil	Peçin	32	12		19	15	9	5	2
T. Halit (?)	Peçin	25	5	5	17	4	5	1	3
T. Hamza v. Bayezid	Çine	47	15	9	36	13	6	5	
T. Hızır v. Aydoğdu	Peçin	54	33	1	50	16	15	2	4
T. İsa Bali v. İvaz	Balat	52	13	14	61	20	9	10	1
T. Mehmed (Perakende)	Bözöyük	47	9	2	42	6	2	9	2
T. Mentеше v. Tur Ali	Milas	88	50	9	66	21	19	5	1
T. Mustafa v. Hasan Fakih	Peçin	26	6	1	15	10	5	3	2
T. Nasuh v. Musa v. Mustafa	Peçin	88	63	1	52	37	39	47	4
T. Resul v. Davud	Peçin	61	20	1	36	31	9	18	3
T. Temurcu (Demirci) İbrahim	Peçin	29	6	10	33	22	9	1	3
CEMAAT-İ KIZILCA KEÇİLÜ		1522 Tarihi			1532 Tarihi				
C. Kızılcı Keçilü	Peçin	12	7		18			1	
C. Kızılcı Keçilü (Mugla'da mütemekkindir)	Peçin	126	73	15	143	57	31	7	4
C. Kızılcı Keçilü (Balat'ta mütemekkindir)	Peçin	5	3		6	4	1		1
C. Kızılcı Keçilü	Peçin	23	4		26	1	2	3	
T. Ahmed Fakih	Bozöyük	36	12		36	15	2		
T. Halil v. Mehmed an C. Küre	Tavas	33	8		20	4	13	5	
T. Hamza v. Ali	Mugla	105	41	3	108	29	25	13	
T. Nasuh v. Musa v. Mustafa (Ayalulr'da mütemekkin)	Bozöyük	18	9		33	11	8	4	

CEMAAT-İ HORZUM	1522 Tarihi										1532 Tarihi				
											1	2	3	1	2
C. Barza	Peçin														
C. Horzum Pir Kara Ali (Ayasluğ'da mütemekkin)	Muğla										4	1	5		
T. Bütünle (?)	Peçin										14	10	5	1	
T. Bayındır	Muğla	5				1	3				4	2	3		
T. Bayram Hacı	Muğla	56			23	1	1				63	12	7	10	4
T. Beki Saru	Peçin	20			60						29	4	7	6	
T. Beki v. Hıdır	Muğla	125			46	3	1				130	28	25	10	2
T. Çobansalar	Peçin	26			18	6					79	33	24	2	4
T. Duman C.Horzum (İzmir'de mütemekkin)	Meğri										32	5	14	6	
T. Gençlü (İzmir ve Çeşme'de mütemekkin)	Peçin	10			8	2					11	1	8	1	
T. Gögeç Ovacık t. Horzum	Peçin										21	2	2	3	
T. Hızır Fakih	Peçin	30			13						38	13	6	4	
T. İbrahim	Muğla	48			27	3	2								
T. İbrahim	Peçin	38			8	2					60	21	4	2	
T. İğdir İsa	Peçin	34			24						57	28	1	8	5
T. Kara Arab	Peçin	41			2						46	3	8	4	1
T. Katrancıyan	Peçin	19			9	1					5	5	1	3	
T. Kızıl Derzi	Peçin	40			11						49	10	5	2	
T. Kulağuzlar	Muğla	13			8	1					18	5	1	4	1
T. Mahmud v. Hamza	Köğnez	14			15	2	1				18	10	12	2	2

T. Tullarlar	Peçin	81	12	18	5	0							
T. Yunus v. Durmuş	Peçin	87	7	10	2	77	20	10	25				
T. Selimşah	Peçin	80	23	20	4	86	21	13	31	1			
T. Selman v. İlyas	Peçin	64	10	10	2	58	11	14	10				
T. Germyan Barzası	Peçin	124	56	1	1	108	68	2	2				
T. Mürsel n.d. Kara Keçilti	Peçin	161	66	19	4	178	69	25	19	7			
T. Keleki C. Künebarza	Peçin	48	15	2	1	47	24	12	10	1			
T. Belegir	Peçin	44	19	1	1	37	17	12	4				
T. Günebarza Göçer n.d. Kocayalak (eskicidirler)	Peçin	27	11	9		28	11	4	6				
T. Mürsel Fakih an Günebarza	Peçin	61	42	2	2	65	13	9	5				
T. Seydiler an C. Günebarza	Peçin	33	23	1	2	23	17	7	4				
T. Günebarza an C. Günebarza	Peçin	70	32	2		49	21	34	6				
T. Havacinni	Peçin	19	6	4	1	10	6	5	2				
T. Bebelik C. Günebarza	Peçin	116	64	6		155	21	2	10				
T. Yuvağılı C. Günebarza	Peçin	30	17	2		45	18	1	1				
T. Koyunevi C. Günebarza	Peçin	53	59		1	103	14	1	1	2			
T. Münasir C. Günebarza	Peçin	127	65	10	1	118	56	28	34	3			
T. Kalburcu C. Günebarza	Peçin	21	13	2		16	14	4	8	3			
T. Küçük Keçilti C. Günebarza	Peçin	79	40	3		90	24	11	2	2			
T. Karaca C. Günebarza	Peçin	95	63	9	4	96	8	6	13				
T. Sofular C. Günebarza	Peçin	109	63	7	3	145	28	14	2	6			

T. Kabaca an C. Günebarza	Peçin	63	23					96	46	7	3	
T. Çekemşek (?) C. Oturakbarza	Bozöyük	103	17	3	3			84	24	25	3	1
T. Veli an Günebarza n.d. Bozalanbarzası	Peçin	24	6					18	5	11	2	
T. Oturak Günebarza	Peçin	47	14					44	16	30	9	1
T. Kemer an Oturak Günebarza	Peçin	107	30	7	3			96	25	14	13	2
T. Osman an C. Güne	Peçin	42	33					58	18			
T. Kulaklar	Peçin	19	6	1				27	19	1		
T. Gökçeдеpe	Bozöyük	14	3					12	2	4	3	
T. Halnuzbarza	Bozöyük	25	6	3				18	23	5	8	1
T. Ahmed C. Günebarza	Mugla	7	2					8	1			1
T. Musa Fakih	Mugla	24	9		3			21	9	7	2	2
T. Nikefor n.d. Keçili ev an C. Oturakbarza	Tavas	61	22					41	10	15	10	
T. Eşekli an C. Oturakgünebarza	Tavas	68	27	1	1			47	24	31	24	1
T. Bağçe an C. Oturakgüne	Tavas	21	5					10	1	10	4	
T. Yayla Ovacı C. Oturakgüne	Tavas	56	10		1			36	15	30	13	1
T. Sevindik an C. Oturakgüne	Peçin	47	24	5	1			55	3	13	2	1
T. Şeyhler	Peçin	19	1	1				15	7	8	4	
T. Koçara an C. Günebarza	Peçin	29	12					21	4	5	5	
T. Yorga C. Günebarza	Peçin	69	19		2			38	4	29	33	2
T. Göçer Araplar an C. Günebarza	Peçin	30	16					48	28	1		1
T. Halil Fakih (Ayaslug'da mütemekkin)	Peçin	105	36		1			192	29	3	3	1
T. Güne C. Günebarza (Balat'da)	Peçin	19	3	1				16	7	1	2	

T. Mustafa v. Güvendik	Çine	17	2								
CEMAAT-İ SEKEKÇİ (?)											
T. Mustafa v. Mehmed	Çine	17		2							
T. Kamaçı Halid (?)	Çine	26	1								
T. Mehmed v. Hassabeyi (?)	Çine	19	6	1	0						
CEMAAT-İ ELSÜZ T. MATRAN											
T. Yusuf v. Timurtaş	Çine	45	1	12							
T. Sevindik v. Kovan	Çine	80	15	3							
T. Ömer v. Hamza	Çine	60	5	1	2						
T. Ali v. Mustafa	Çine	44	14								
T. Hasan v. Hacı	Çine	74	9	8							
T. Hacı v. Erdoğan	Çine	44	21								
T. Emirhan v. Mehmed	Çine	37		12							
T. Mustafa v. Musa	Çine	34	1	13							
T. Rahman v. Beğtimur	Çine	70		7							
T. Musa v. Yayla Beği	Çine	79	17	2							
T. Hamza v. Nebi	Çine	36	7								
T. Yusuf v. Kara	Çine	51	28	3							
T. Kasab Tur Ali v. Musa	Çine	59	19								
T. Yusuf Sinan	Çine	42	3	10							
T. Ahmed v. Beki	Çine	23	2	9							
T. Rahman v. Yusuf	Çine	36	22	10							

T. Şerbetçi Mehmed v. İbrahim	Çine	16			2					
KARYE-İ KARPUZLU'DAKİ CEMAT.										
T. Hacı Ali Han	Çine	50		15	2	2				
T. Ahi Evren	Çine	45		15	1	1				
T. Ahmed v. Aydın	Çine	60		34		4				
T. Turan Hacı an K. reyâ-yı Büyükayaklı	Çine	85		49	1	1	37940			
REAYA-YI BALLYABOLU										
T. Ali v. Halil	Çine	32		26						
T. Rum Beği	Çine	63		20	1	2				
T. Benam-ı İncin	Çine	70		15	2					
T. Davud v. İbrahim	Çine	62		13	21	2				
T. Mustafa v. Ali	Çine	25		1		1				
C. Pirmatran (K. Gölhisar ve Başkaraca ile)	Çine	11		8	2		2791			
C. Girenizkat (?)	Çine	67		11						
C. Maslahatlar (?)	Balat	34		10			1500			
C. Balıkcıyan-ı Balat der nefsi-i Balat ****	Balat	54			13		15000			
C. Arabyan	Balat	1					294			
C. Perakende	Balat	40		4						
C. Balyabol	Mılas	43		17	6	1	640			
C. Sığırlu	Bozöyük	39		11	3		1150			
T. Pirle	Bozöyük	274		87	3	1				
T. Uzun Depe	Bozöyük	281		42	1	1				

C. Yaylacık	Tavas	136	69	1	1	11550				
C. Mukata'a-i Tavas	Tavas	100	21			3951				
C. Kocabasan	Tavas	21	8			1179				
T. Eveş (?)	Köyceğiz	45	10			7150				
T. Kayalar yürüklerdir (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	67	26		2					
T. Taşçı (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	29	6	1	4					
T. Arslanlı (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	55	24	11	3					
T. Karairi (?) (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	33	15	2	3					
T. Buberkes (?) (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	105	28	7						
T. Gündoğmuş (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	76	25	3						
T. Minal (?) (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	14	6							
T. Bayramgazi (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	11	0							
T. Günlü (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	59	8	1						
T. Eğertler (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	19	5							
T. Abbas (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	37	15	1						
T. Kavacık (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	37	12	5						
T. Viranlar (K. Günyaka'da)	Köyceğiz	51	16		1					
C. Bozdağ	Köyceğiz	98	48	1		10255				
TİR-İ KOZVİRAN										
C. Genserye Sales (?)	Köyceğiz	58	25	4	1					
C. Gölcük	Köyceğiz	58	32	3						
C. Eğrek	Köyceğiz	73	29	2						

